SAMSUN
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR VE SOSYAL İŞLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI

SAMSUN

Araştırmaları

Üçüncü Kitap

"Mimari ve Kültürel Miras, Efsane, Dil, Sanat, Edebiyat ve Siyaset"

Yayına Hazırlayan / Editör

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

2013 / SAMSUN

Samsun Büyükşehir Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı

© Bütün hakları saklıdır.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur. İleri sürülen fikir ve öneriler Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin resmî görüşü değildir. Kitaptaki bilgilerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

ISBN: 978-605-87130-6-2

Genişletilmiş İkinci Basım: Mayıs 2013

Yayına Hazırlayan / Editör: *Prof. Dr. Cevdet YILMAZ*

Baskı – Cilt:
Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Pazar Mah. Necati Efendi Sk. No:41/A – İlkadım / SAMSUN
Tel : 0.362 431 98 96 – 432 38 18 – Faks : 432 41 17

Dağıtım:
Samsun Büyükşehir Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı
SAMSUN

İçindekiler

Sunuş *V*
Yusuf Ziya Yılmaz
Sunuş *VII*
Necmi Çamaş
Önsöz IX
Prof. Dr. Cevdet Yılmaz

Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi *1*
M. SAMİ BAYRAKTAR
Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri *23*
Yılmaz CAN
Samsun ve Bafra Ulu Camileri *43*
M. Sami BAYRAKTAR
Samsun Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri *87*
M. Sami BAYRAKTAR
19. Yüzyılda Samsun'un Kentsel Gelişimine Dair Bir Kaç Mimari Örnek *115*
A. Şevki DUYMAZ
Samsun'da Osmanlı Dönemine Ait Üç Ticari Yapı; Taşhan, Arasta ve Bedesten *129*
M. Sami BAYRAKTAR
Anadolu Selçuklu Döneminin Önemli Yapıtlarından Çakallı Han Üzerine Bazı Düşünceler *161*
M. Kemal ŞAHİN
Modern Samsun'un Efsanevî (Mitolojik) Geçmişi *181*
Hülya ALTUNYA
Dânişmendnâme'de Samsun *189*
Ergin AYAN
Akdağ'ın Eteklerinde Seyyidler ve Osmanlılar; 15.Yüzyıl'dan 17.Yüzyıl'a Lâdik Kazası *201*
Mehmet ÖZ
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Lâdik *243*
Muhammet KUZUBAŞ
Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Canik Sancağı ve Kazaları *253*
Yavuz BAYRAM
19. ve 20. Yüzyıllarda Samsun Mevlevihanesi *269*
Yakup ŞAFAK
19. Yüzyılın İlk Yarısında Samsun'da Evlilik Kurumu *277*
Mehmet BEŞİRLİ
Türkiye Kütüphanelerinde Arapça Yazma ve Matbû Eseri Olan Samsunlu Âlimler *295*
Recep DİKİCİ
Samsunlu Divan Şairleri *299*
Yavuz BAYRAM - Avni ERDEMİR

Şiir, Şehir, Şair Münasebeti Bağlamında Mihrî Hatun'un Gözüyle 15.Yüzyılda Lâdik *307*
Yavuz BAYRAM - Avni ERDEMİR
20. Yüzyılın Başlarında, Canik (Samsun) Sancağında İsimleri Değiştirilmek İstenen Kaza, Köy, Mahalleler ve Yeni İsimleri *321*
Selim ÖZCAN
Samsun Merkez Kökçüoğlu Mezarlığı'ndaki Önemli Bazı Mezar Taşı ve Kitabeleri *337*
Eyüp NEFES
Çarşamba ve Yöresindeki Mezar Taşlarının Dili *343*
M. Fatih YILMAZ
Samsun Manilerinde Sosyal Temalar *355*
Şahin KÖKTÜRK
Samsun Ağızları *375*
M. Dursun ERDEM
Samsun ve İlçelerinde Yemek Adları *381*
İlknur KARAGÖZ
Romancı Gözüyle Samsun'un Yüz Yıllık Tarihi *389*
Şaban SAĞLIK
Müzikologlar Gözüyle Orhan Gencebay *401*
Ayşegül ARAL
Ali Fuad Başgil ve Demokrasi Terbiyesi *417*
Zekeriyya ULUDAĞ
TBMM I. Dönem Samsun (Canik) Mebusları ve Meclis'teki Faaliyetler *425*
Mustafa MÜJDECİ
1946 Genel Seçimlerinin CHP ve Demokrat Parti Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği *437*
D. İnce ERDOĞAN
Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Samsun'un Siyasi Yapısı *449*
D. Ali ARSLAN
Atatürk'ün Samsun Öğretmenlerine ve Samsun'dan Öğretmenlere Bildirileri *469*
Mustafa KIRCI
Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: Haber Gazetesi *473*
Önder DUMAN
Ondokuzmayıs Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı *489*
D. Ali AKBULUT
Gazi Parkı ve Gazi Heykeli *497*
D. Ali AKBULUT

Sunuş

Aziz Samsunlular, değerli okuyucular

Göreve geldiğimiz günden bu yana şehrimize ve onun güzide insanları olan sizlere hizmet etmekten büyük şeref ve mutluluk duyuyoruz. Bütün çabamız dünya tarihinde eşi görülmemiş bir mücadele ve onur savaşının ilk meşalesinin yakıldığı Samsunumuzu bu tarihî misyonuna lâyık ve asrın gereklerine uygun bir cazibe merkezi haline getirmek; modern dünyanın ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir şehri yapmaktır. Bu azim ve kararlılık içinde, büyük Türk milletinin milatlarından birinin yaşandığı şehrimizin sahip olduğu tarihî, iktisadî, coğrafî, sosyal ve kültürel değerleri bilimsel araştırmalar ve yayınlar yoluyla halkımızın istifadesine sunmayı en önemli görevlerimiz arasında sayıyoruz. Çünkü biz belediyeciliği sadece alt ve üst yapı çalışmaları olarak algılamıyoruz. Tarihi Kentler Birliği üyesi olan şehrimizde tarihsel mirasımıza sahip çıkmayı, doğal güzelliklerimizi korumayı, tüm halkımıza yönelik sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunmayı, sizler için daha yaşanabilir bir çevre oluşturmayı, kısaca Samsunumuzu ülkemizin en önemli kültür merkezlerinden biri yapmayı her şeyden çok önemsiyoruz.

Sevgili dostlarım, elinizde bulunan ve bize Samsunumuzu tanıtan üç ciltlik bu eser, belediyemizin yukarıda sözünü ettiğim amaçları çerçevesinde ortaya çıkan önemli bir kültür faaliyetidir. Büyük emek ve zaman harcayarak Samsun'la ilgili elde ettikleri bilimsel bilgilerini bizlerle paylaşan, bu bilgileri Samsunumuzun hizmetine sunma imkânını bize veren değerli akademisyenlerimize ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Bu çalışmanın hazırlanıp yayınlanmasında büyük emekleri geçen başta Prof. Dr. Cevdet Yılmaz olmak üzere, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığımız çalışanlarını da ayrıca kutluyorum.

Bu duygularla, kendi alanında çok önemli bir eksikliği giderecek olan bu eserin Samsunumuza en yüksek düzeyde katkı sağlaması ve faydalı sonuçlar vermesini diler, sevgi ve saygılarımı sunarım.

Yusuf Ziya YILMAZ
Samsun Büyükşehir Belediye Başkanı

Sunuş

Değerli Okuyucular,

Hepimizin bildiği gibi, bir toplumun ileriye doğru başarılı adımlar atması kendisini tanımasına, öz güven duygusuna sahip olmasına ve bunun için de geçmişten günümüze sahip olduğu tüm değerleri bilmesine bağlıdır. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı olarak şehrimiz ve ilimizle ilgili bilimsel çalışmaların desteklenmesi konusuna verdiğimiz önem buradan gelmektedir. Bu düşünceden hareketle Büyükşehir Belediyesi olarak Samsun tarihine ait akademik çalışmaların basım ve yayımı yanında, bilimsel toplantılar düzenleyerek Samsun'un geçmişini aydınlatmaya çalışıyor, Kent Arşivi ve Kent Müzesi gibi modern bir kent için olmazsa olmazları tek tek hayata geçiriyoruz.

Bu çalışmalar sayesindedir ki; Samsun'un Türkler tarafından kurulan bir şehir olduğu, bu şehrin özellikle Selçuklu, Osmanlı ve Millî Mücadele dönemlerinde ülke savunmasına ve ekonomisine önemli katkılar sağladığı, Samsunlu iş adamlarımızın bazı alanlarda Türkiye'ye örnek olacak ilklere imza attıklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Samsunumuzun sadece Millî Mücadele'nin başlatıldığı kent olarak anılmakla kalmayıp, ileriki yıllarda da belli alanlarda öncü kent olmaya devam edebilmesi için elbirliği ile yapmamız gereken çok iş olduğunu da yine bu yayınlardan anlıyoruz.

Kurumumuzun desteğiyle yapılan çalışmalar ve bunların sonucunda ortaya çıkan özgün bilgiler yayımladığımız kitaplarla ve kent müzesi vasıtasıyla hemşerilerimizin ilgisine sunulmaktadır. Burada yeni bir adım daha atarak bir taraftan belediye halk bütünleşmesini sağlamak, diğer taraftan siz okuyucularımızın şehrimizin geçmişine ait bilgilerini kamuoyu ile paylaşmanızı sağlamak adına yeni projeler geliştirmekteyiz. Yakın bir gelecekte bu projeler de hayata geçirilecektir.

Yayınlarımız ve kültürel alandaki projelerimiz sonucunda Samsun'un sadece ekonomik değer üreten bir yerleşim birimi değil, aynı zamanda kültür üreten bir şehir olduğu gerçeğinin de ortaya çıkacağı inancını taşıyoruz. Bu çalışmalarımızda siz değerli hemşehrilerimizin de bizlere destek olacağınızı biliyoruz. Bu vesileyle eserin genişletilerek ikinci kez yayınlanması işini üstlenen Prof. Dr. Cevdet Yılmaz'a, basım ve yayımda emeği geçenlere teşekkür ediyor, siz okuyuculara saygılarımı sunuyorum.

Necmi ÇAMAŞ
Samsun Büyükşehir Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı

Önsöz

2006 yılı Mayıs ayında çeşitli üniversitelerden 70'e yakın bilim insanının katılımıyla gerçekleştirilen "Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu"nda sunulan bilimsel çalışmaların bir bölümü 2006'da 'Birinci Kitap' olarak, arta kalanlar ve diğer çalışmalar da 2007'de 'İkinci Kitap' olarak daha önce yayınlanmıştı. Elinizdeki üç ciltlik bu eser mevcudu kalmamış söz konusu bu iki eser ile onlara ilave edilmiş yeni çalışmalardan oluşmaktadır. Asıl gayemiz siz değerli okuyucularımızı Samsun'u tanıtan orijinal kaynaklarla buluşturmak olsa da, elinizdeki kitabın aşağıda belirttiğimiz şu faydaları da temin etmesi umulmaktadır. Bunlar;

1. Bilindiği gibi ülkemiz üniversitelerinde sayısız araştırma yapılmakta ve yayınlanmaktadır. Fakat bunlardan özellikle Enstitü bünyesinde yapılan çalışmalar tez olarak sunulduktan sonra birkaç nüsha olarak YÖK ve üniversite arşivlerinde yerlerini almakta, belki hiçbir zaman gün yüzüne çıkmamaktadır. Fakülteler bünyesinde yapılan araştırmaların da yine büyük kısmı akademik dergilerde ve sempozyum kitaplarında yerlerini almakta, bunlardan da ilgili bilim adamlarının dışında yine çoğu zaman kimsenin haberi olmamaktadır. Gerçekleştirdiğimiz bu faaliyetle, muhtelif üniversitelerden çok sayıda akademisyenimizin Samsun'la ilgili yaptıkları ve erbabı dışındakilerin ilgilenmediği bu araştırmaları Samsun'daki ilgili kurum ve kuruluşlarla birlikte, halkımızın ve Samsun sevdalılarının dikkatine ve istifadesine sunduğumuzu düşünüyoruz. Böylece bir yandan söz konusu araştırmalarda ortaya konan görüş ve önerilerin uygulayıcı konumunda olan idarecilerin dikkatine sunulmasıyla bu bilgilerin onlar için önemli bir kaynak ve yol gösterici olması hedeflenmiş; diğer yandan da, yapılmış ve bitmiş mevcut bu çalışmalar tanıtılarak, konu tekrarı yerine, Samsun'la ilgili bilgi boşluklarının ne olduğu ve daha başka ne tür çalışmalar yapılabileceği hakkında genç araştırmacılara bir fikir vermesi amaçlanmıştır.

2. Millî Eğitim Bakanlığı'nın bütün okullarda uygulamaya koyduğu yeni müfredat ana hatları ile öğrenci merkezli olup, sistemin özü öğrencilerin kendi çevrelerinden, kütüphanelerden ve daha çok internet ortamından buldukları bilgileri derleyip sınıf ortamında paylaşmalarına dayanmaktadır. Takdir edersiniz ki, öğrencilerin doğru bilgiye ulaşmaları araştırdıkları konuların daha önceden uzman kişiler tarafından yazılması, yayınlanması ve web ortamına aktarılması ile mümkündür. Bugün herkesin rahatlıkla kabul edebileceği bir husus, Samsun'la ilgili kolay erişilebilir yazılı kaynak eserlerin çok az olmasıdır. İnternet ortamına bakıldığında ise Samsun'la ilgili verilerin büyük kısmının yetersiz ve birbirinin tekrarı olan özensiz ve basit bilgilerden oluştuğu görülecektir. Birbirinden kopya ile çoğaltılmış ve çoğu da hatalı olan bilgiler yerine, öğrencilerimizin doğru bilgiye

ulaşmalarını kolaylaştırmak için onlara gerçek bilimsel veri alt yapısı sunmanın akademik ve idarî bir görev olduğuna inanıyor, bu yayının bu ihtiyacın bir kısmını karşılayacağını düşünüyoruz. Amacımız bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da yazılmış veya yazılacak bilgileri derlemek, bu amaçla yeni çalışmaları teşvik ederek Samsun'la ilgili bu bilgi eksikliğini zamanla ortadan kaldırmaktır. Elde edilen veriler bu kitap serisinin devamı olarak neşredilecek, ayrıca PDF formatında ilgili web adreslerinde de yayınlanacaktır. Böylece kitabın ulaşmadığı veya kitaba ulaşılamayan yerlerdeki ilgili herkes gibi, öğrencilerimizin de Samsun'la ilgili doğru ve kapsamlı bilgilere bu yolla kolaylıkla erişmesi sağlanacaktır.

3. Yukarıda da belirtildiği gibi üç ciltlik bu eserin ortaya çıkmasında 2006'da düzenlenen sempozyum temel oluşturmuştur. Şehrimizde halka açık olarak yapılan bu tür bilimsel faaliyetlerin her yıl belirli konular öne çıkartılarak tekrarlanması yararlı olacaktır. Böylece; bir yandan elinde Samsun'a ait belge ve bilgi bulunan vatandaşlarımızın dikkati çekilerek Samsun kültürüne katkı yapabileceğini düşündüğümüz birçok değerli materyalin gün yüzüne çıkması sağlanabileceği gibi, Samsun'un il düzeyinde bilimsel altyapısının tamamlanmasında ve yeni araştırma alanlarının ortaya çıkmasında da kayda değer katkıları olacaktır. Bu tür etkinlikler ayrıca, Samsun'la ilgili araştırma yapan bilim insanlarını bir araya getirerek fikir alışverişlerini sağlayabileceği gibi, diğer bilim insanlarının da dikkatlerinin Samsun'a çevrilmesine neden olacak, böylelikle ülke çapında Samsun'la ilgili daha fazla tanıtım ve araştırma yapılmasının yolu açılmış olacaktır.

4. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi bünyesinde yapılan bu ve benzeri çalışmalar 'Samsun Kent Arşivi'nin zenginleşmesine yardım edeceği gibi, 'Kent Müzesi'nin bilimsel altyapısının desteklenmesine de katkıda bulunacaktır. Her iki birimde oluşturulan ve Samsun'un değerlerini içeren bu bilgi havuzunun şu faydaları sağlayacağı da umulmaktadır: Üniversitelerimizde yüksek lisans veya doktora seviyesinde çalışma yapan ve yapacak olan araştırmacılara tezlerinde kullanabilecekleri bilgi ve malzeme vermek, onları Samsun'la ilgili henüz çalışılmamış fakat ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirmek, yayınlanan eserlerin kaynakçaları vasıtası ile araştırma evrenlerini genişletmek. Ayrıca tüm bunlara ek olarak halkımızın da yine bu yolla doğru bilgiye kolay yoldan ulaşmasını sağlamak, bu bilgilerle kentsel bilinçlerini arttırmak, içinde bulundukları mekânı daha iyi öğrenerek yaşadığı kente sahip çıkması için onu gerekli temel bilgiyle donatmak.

5. Kitapta yer alan araştırmaların bir kısmı daha önce başka yerlerde yayınlanmıştır. Akademisyenlerimizin bu makalelerinin Samsun başlığı altında tekrar bu eser çerçevesinde yayınlanmış olması her ne kadar akademik açıdan dublikasyon gibi görünse de, bizlere makale desteği veren değerli araştırmacılarımızın kendi özgeçmiş ve eserler listelerinde bu hususu dikkate alacaklarına şüphemiz yoktur.

Samsun Araştırmaları 1., 2., 3. Kitap adıyla yayına hazırlanan bu eserin gelecek yıllarda Samsun üzerine yapılan yeni çalışmalarla 4.,5.,6. Kitap şeklinde devam ettirilmesi dileklerimle, emeği geçen herkese sonsuz teşekkür ederim.

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Editör
OMÜ Eğitim Fakültesi Dekanı

Araştırmalar

“Mimari ve Kültürel Miras, Efsane, Dil, Sanat, Edebiyat ve Siyaset”

SAMSUN'DA TÜRK MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

M. Sami BAYRAKTAR∗

Giriş

13.,14. ve 15. yüzyıllarda Samsun ve çevresinde, Anadolu Selçukluları, Pervaneoğulları, İlhanlılar, Candaroğulları, Canik Beyleri (Kubadoğulları, Bafra Beyleri, Taceddinoğulları, Taşanoğulları ve Hacı Emiroğulları) ve Osmanlıların hakimiyeti görülmektedir.[1] Sultan II. Murad devrinden itibaren Osmanlılara geçen Samsun ve çevresi, 1774–1808 yılları arasında Canikli Ali Paşa ayan ailesinin, ardından 1807–57 arasında[2] bir başka ayan ailesi olan Hazinedârzâdeler yönetiminde kalmış, bundan sonra da merkezden atanan mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir.[3] Kırım'ın elden çıktığı 1774 yılından sonra iyice gerileyen[4] şehrin, 19. yüzyıl ortalarından itibaren hızla geliştiği bilinmektedir.[5] 1869'da büyük bir yangınla kentin hemen tamamı yanmış, akabinde yeniden plânlanmıştır.[6] 1939, 1942, 1943 yılı (Erzincan) depremlerinde Samsun ve ilçeleri hasar görmüş, birçok tarihi eser, az çok yıkılıp zarar görmüştür.[7]

Samsun'da il sınırları dahilinde tespit edip inceleme fırsatı bulduğumuz eserlerin aşağıda bir listesi sunulmuştur. Bu çalışmada, belirtilen yapılar üzerinden kısa ve genel bir değerlendirme yapmayı hedefledik.[8]

∗ *Yard. Doç. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Mehmet ÖZ, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999, s. 19-25; Anonim, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun,* Samsun *(Basım* yılı belirtilmemiş), s. 21; İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 1998, s. 358; Besim DARKOT, "Samsun" mad., İ.A., C. X, İstanbul, 1980, s. 172-75; Kâzım DİLCİMEN, *Canik Beyleri*, Samsun, 1940, s. 24.

[2] Mehmet TORUN, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1954, s. 57.

[3] TORUN, 1954: 19; Anonim, *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, Ankara, 1977, s. 35.

[4] DARKOT, 1980: 175; M. E. YOLALICI, XIX. *Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Ankara, 1998, s. 13.

[5] YOLALICI, 1998: 13; DARKOT, 1980: 175; Musa ÇADIRCI, "19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I), Samsun, 1990, s. 21-22.

[6] Lütfi TEKİN, "60 Sene Evvelki Samsun", 19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, C. 2, S. 13, 1936, s. 29; Baki SARISAKAL, *Bir Kent Tarihi Samsun İkinci Kitap*, Samsun, 2003, s. 121-22.

[7] TORUN, 1954: 45; Ahmet YÜKSEL, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul, 2005, s. 98-99.

[8] Yazım için ayrılan sayfaların sınırlı olması sebebiyle yapıların tanıtımını yapma, çizim ve fotoğraf sunma imkânımız bulunmamaktadır. Burada, yapılar sadece plan ve mekân düzeni bakımından değerlendirilmiş, mimari elemanlar, süsleme, yapı sanatkârları, mimarlar gibi birçok konuda, yer darlığı sebebiyle, sonuç kısmındaki bir-iki paragraf haricinde, bilgi verilememiştir. Konuyu 2005 yılında tamamladığımız doktora tezinde ele aldığımızdan, kapsamlı bir karşılaştırma ve değerlendirme için söz konusu teze bakılabilir. M. Sami BAYRAKTAR, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005. Minaresi ve H. 1228 / M. 1871 tarihli inşa kitabesiyle günümüze ulaşan Samsun - Hançerli Camii ile minber, kapı kanatları, tavan göbeği ve H. 1326 / M. 1908 tarihli inşa kitabesiyle günümüze ulaşan Havza – Mısmılağaç Köyü

1. Yapıların Kronolojik Listesi

1.1. Camiler[9]

Yapının Yeri ve Adı	***İnşa Tarihi***	***Dönemi***
** Çarşamba – Gökçeli (Kökçeli, Mezarlık) Camii*	*1206*	*(Anadolu Selçuklu)*
** Çarşamba / Yaycılar Köyü – Şeyh Habil Camii*	*1211*	*“ “*
Havza / Dereköy – Veliyyüddin Bin Bereket Şah Camii (Ak Mescit)	*1249-50*	*“ “*
Samsun – Kale (Kale Kapısı, Kuyumcular) Camii	*1323*	*(İlhanlı)*
** Çarşamba / Ordu Köyü Camii*	*1420 dolayları*	*(Taceddinoğulları)*
Samsun – Yalı (Hoca Hayreddin) Camii	*1485*	*(Osmanlı)*
Vezirköprü - Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii	*1495 dolayları*	*“*
** Çarşamba / Kuşhane Köyü – Eski Camii*	*15-18. yy.*	*“*
** Terme / Yeni Camii Köyü – Eski Camii*	*15-18. yy.*	*“*
** Terme / Dağdıralı Köyü Camii*	*15-18. yy.*	*“*
** Kavak / Bekdemir Köyü Camii*	*1596*	*“*
Bafra – Ulu Camii	*1675-76*	*“*
Vezirköprü - Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii	*1696*	*“*
•Vezirköprü - Toprakkale Camii	*1696 dolayları*	*“*
** Terme / Karacalı Köyü Camii*	*1700-01*	*“*
** Ondokuz Mayıs – Fatih (Engiz / Mezarlık) Camii*	*17-19. yy.*	*“*
•Vezirköprü - Yukarı Nalbantlı Camii	*1748-49*	*“*
** Kavak / Tatarmuslu Köyü Camii*	*1796 dolayları*	*“*
** Asarcık / Akyazı Köyü – Gökgöl Camii*	*18.yy.ın 2. yarısı*	*“*
** Asarcık / Kılavuzlu Köyü Camii*	*18. veya 19. yy.*	*“*
** Asarcık / Alan Köyü – Cuma (Eski) Camii*	*18. veya 19. yy.*	*“*
** Asarcık / Koşaca Köyü Camii*	*18. veya 19. yy.*	*“*
Kavak – Yeni Camii	*18. yy.ın 2. Yarısı veya 19. yy. başları*	*“*
Bafra – Tayyar Paşa Camii	*1801-02*	*“*
** Kavak / Değirmencili Köyü – Dere Camii*	*1806*	*“*
Samsun – Pazar Camii	*19. yy. başları*	*“*
Samsun – Hacı Hatun Camii	*19. yy.ın ilk yarısı*	*“*
** Terme – Pazar Camii*	*1840*	*“*
Bafra – Çarşı (Emirza Bey) Camii	*1855*	*“*
** Çarşamba / Porsuk Köyü Camii*	*1859-60*	*“*
Samsun – Şeyh Seyyid Kutbeddin Camii	*1863-64*	*“*
** Kavak / Çakallı Beldesi – Kasımzâde Sofu Ahmed Camii*	*1879*	*“*
Havza / Cevizlik Köyü Camii	*1879*	*“*
Havza – Yörgüç Paşa Camii	*1882-83*	*“*
Samsun – Ulu (Büyük, Hamîdiye, Valide) Camii	*1884*	*“*
Samsun – Kurşunlu Camii	*19.yy.ın 2. Yarısı (1884 dolayları?)*	*“*
Havza / Sivrikese Köyü Camii	*1887-1903*	*“*
** Salıpazarı - Gökçeli Camii*	*19. yy.*	*“*
** Terme / Aşağı Söğütlü Köyü Camii*	*19. yy.*	*“*
Alaçam – Çarşı Camii	*1902*	*“*
Çarşamba – Değirmenbaşı Camii	*1908*	*“*
• Vezirköprü - Namazgâh Camii	*1915*	*“*

Camii’ni, yapı bütünü itibariyle orijinal olmadıklarından, listeye almadık. Ancak her iki yapıdan orijinal olarak günümüze ulaşan mimari unsurlara, değerlendirmede yeri geldikçe dikkat çekilmiştir. Salıpazarı – Karaman Köyü ile Ayvacık – Tiryakioğlu Köyü’ünde bulunan, Osmanlı dönemine ait olan ve etraflıca inceleme imkânı bulamadığımız iki ahşap cami bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

[9] Tabloda, ahşap camiler *****, hımış camiler • ile işaretlenmiştir.

1.2. Medrese

Vezirköprü - Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü, Kurşunlu) Medresesi	*1678-79 dolayları*	*(Osmanlı)*

1.3. Türbeler

Havza / Dereköy – Veliyyüddin Bin Bereket Şah Türbesi	*1249-50*	*(Anadolu Selçuklu)*
Bafra / Türbe Köyü – Emirza Bey Türbesi	*1381*	*(Bafra Beyliği)*
Bafra / Çetinkaya Beldesi – Hızır Bey Türbesi	*1411-20*	*(Candaroğulları)*
Lâdik - Sunullah Paşa Türbesi	*15. yy.ın 2. yarısı*	*(Osmanlı)*
Samsun – İsa (Ese) Baba Türbesi	*15.yy.*	*“*
Terme / Dağdıralı Köyü Camii Türbesi	*15-18. yy.*	*“*
Lâdik - Seyyid Ahmed-i Kebir Türbesi	*1778*	*“*
Terme – Pazar Camii Yanındaki İsimsiz Türbe	*1840*	*“*
Samsun – Şeyh Seyyid Kutbeddin Türbesi	*1895*	*“*

1.4. Şehirlerarası Han (Kervansaray)

Kavak / Çakallı Beldesi – Çakallı Han (Çakallı Kervansarayı)	*1204-40*	*(Anadolu Selçuklu)*

1.5. Şehir İçi Hanları

Samsun – Taş Han	*1508 dolayları*	*(Osmanlı)*
Vezirköprü – Taş Han	*17. yy. sonları -19. yy.*	*“*
Vezirköprü - Üzüm Hanı	*17. yy. sonları -19. yy.*	*“*

1.6. Bedesten

Vezirköprü Bedesteni	*17. yy. ın 2. yarısı*	*(Osmanlı)*

1.7. Arastalar

Vezirköprü Arastası	*17. yy. ın 2. yarısı*	*(Osmanlı)*
Samsun - Süleyman Paşa Arastası (Samsun Bedesteni)	*1807-18*	*“*
Çarşamba – Büyük Arasta (Büyük Bedesten)	*1826*	*“*

1.8. İmaret – Zaviye

Havza – Mustafa Bey İmaret - Zaviyesi	*1429-30*	*(Osmanlı)*

1.9. Namazgâh

Vezirköprü - Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı	*1654 dolayları*	*(Osmanlı)*

1.10. Hamam ve Kaplıcalar

Bafra / Çetinkaya Beldesi – Hızır Bey Hamamı	*1411-20*	*(Candaroğulları)*
Samsun – Büyük (Şifa, Vakıf, Yekta) Hamam	*15 yy.*	*(Osmanlı)*
Vezirköprü –Taceddin İbrahim Paşa (Tahta)Hamamı	*1495 dolayları*	*“*
Lâdik – Eski Hamam	*1509*	*“*
Havza – Kadınlar (Büyük, Şifa, Kız Gözü) Kaplıcası	*15.yy.ın 2. yarısı-17. yy. sonu*	*“*
Havza – Erkekler (Küçük, Şifa) Kaplıcası	*15.yy.ın 2. yarısı-17. yy. sonu*	*“*
Vezirköprü – Şifa Hamamı	*17.yy.ın ilk yarısı*	*“*
Vezirköprü – Çifte Hamam	*1695-96 dolayları*	*“*
Vezirköprü – Kale (Taşkale, Ayşe Hanım) Hamamı	*1696*	*“*
Ondokuz Mayıs / Yörükler Beldesi Hamamı	*18. yy.*	*“*
Vezirköprü – Yalı Hamamı	*18. veya 19. yy.*	*“*
Bafra – Uzun Hamam	*19. yy.*	*“*

1.11. Köprüler

Vezirköprü–Havza/Tekkekıran–Kayabaşı Köyleri Sınırında Kurt Köprü	*14-16. yy.*	*(Beylikler veya Osmanlı)*
Kavak / Çakallı Beldesi – Çakallı Köprüsü	*1882-83*	*(Osmanlı)*
Kavak / Çalbaşı – Çataltepe Köyleri Sınırında - Koca Köprü	*1882-83?*	*"*
Vezirköprü – Mezbahane Mevkiindeki İsimsiz Köprü	*19. yy. veya 20. yy. başları*	*"*
Ondokuzmayıs / Yörükler Beldesi - Kalaba Köprüsü	*19. yy. veya 20. yy. başları*	*"*

1.12. Değirmen

Tekkeköy / Çırakman Köyü – Yel Değirmeni	*19. yy.*	*(Osmanlı)*

1.13. Çeşmeler

Vezirköprü - Vezirköprü-Namazgâh (Köprülü Mehmed Paşa?) Çeşmesi	*1642-43*	*(Osmanlı)*
Vezirköprü - Arasta Çeşmesi	*17. yy.ın ortaları*	*"*
Vezirköprü - Karlık Mezarlığı Karşısındaki İsimsiz Çeşme	*1696 dolayları*	*"*
Vezirköprü – Üzüm Hanı Çeşmesi	*17. yy.ın sonları-19.yy.*	*"*
Bafra – Ali Bey (Canikli Ali Paşa) Çeşmesi	*1753-54*	*"*
Bafra – Kadı Çeşmesi	*1780*	*"*
Bafra – Taşlı (Kuru / Hazinedârzâde Ahmed Bey) Çeşmesi	*1840-41*	*"*
Bafra – Mescit (Hazinedârzâde Ahmed Bey) Çeşmesi	*1840-41*	*"*
Samsun – Hamîdiye Çeşmesi	*1892*	*"*
Samsun – Fazıl Kadı (Kadı) Çeşmesi	*1901*	*"*
Bafra – Hüseyin Bey Çeşmesi	*1908-09*	*"*
Vezirköprü - Askerlik Şubesi Çeşmesi	*19. yy.ın sonları-20. yy. başları*	*"*
Vezirköprü – Abdülgani Camii'nin Karşısındaki İsimsiz Çeşme	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*"*
Vezirköprü - I. Kasımlı Sokakta İsimsiz Çeşme	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*"*
Vezirköprü - Kasımlı Çeşmesi	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*"*
Vezirköprü - Kulebaşı Caddesinde 1 Nolu İsimsiz Çeşme	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*"*
Vezirköprü - Kulebaşı Sokakta 2 Nolu İsimsiz Çeşme	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*"*
Vezirköprü - Eşrefoğlu Sokaktaki İsimsiz Çeşme	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*"*
Vezirköprü - Çanaklı Çeşmesi	*Osmanlı dönemi*	*"*

2. Plân ve Mekân Anlayışı

2.1. Camiler

Samsun ve çevresinde görülen camileri kâgir, hımış ve ahşap (çantı) olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.

Kâgir Camiler: Bu grupta yer alan 19 caminin 11'i kırma çatılı, 6'sı tek kubbeli, biri yan mekânlı, biri de çok bölüntülü; tonoz ve kubbelerle örtülüdür.[10] Köylerde inşa edilen kâgir camiler, üç tane olup, hepsi Havza'nın köylerinde bulunmaktadır.

[10] Kastettiğimiz Samsun - Kale Camii'dir. Günümüzde orijinalliği büyük ölçüde bozulup, küçük bir kesiminin ayakta kaldığı caminin, plân tipi hakkında tahminde bulunduğumuzdan, bu plân tip için değerlendirmede ayrı bir başlık açmadık.

Bunlardan **Sivrikese Köyü Camii** ile **Cevizlik Köyü Camii** duvarlarla çevrili bir avlu içerisinde, derli toplu bir düzen göstermektedir.

Düz Tavanlı Kırma Çatılı Camiler: Samsun – Pazar, Şeyh Seyyid Kutbeddin, Bafra – Ulu, Çarşı, Tayyar Paşa, Kavak – Yeni, Havza - Yörgüç Paşa, Cevizlik Köyü, Sivrikese Köyü, Alaçam – Çarşı ve Çarşamba - Değirmenbaşı Camii bu grupta yer alır. Yalın kuruluşlarıyla pek dikkat çekmeyen bu tipteki camilerin, 17. ile 20. yüzyıl arasında, özellikle geç dönemde yoğunlaştıkları söylenebilir. Grubun tamamında, çatı duvarlara otururken, Havza - Yörgüç Paşa Camii'nde, duvarlarla birlikte iki sıralı ahşap direklerle taşınarak, harim üç sahına bölünmüştür. Söz konusu strüktürüyle bu camiyi, taşıyıcıları kâgir ve ahşap olmak üzere, iki grup halinde görülen, "payeli cami" geleneği içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Tek Kubbeli Camiler: Havza / Dereköy – Veliyyüddin Bin Bereket Şah, Samsun – Yalı, Hacı Hatun, Ulu, Kurşunlu Camii ile Vezirköprü - Kale Camii, tek kubbeli camilerdir. Veliyyüddin Bin Bereket Şah Camii, bu plân tipinin, Anadolu'daki erken ve yalın örneklerden biridir. Büyük çoğunluğu küçük ölçekli mahalle camileri şeklinde inşa edilen tek kubbeli camilerin, klasik Osmanlı ve geç devirde, abidevi örnekleri verilmiştir. **Samsun - Ulu Camii** abidevi, diğerleri küçük mahalle camileridir. Tek kubbeli camiler, inşa edildikleri dönemlerin plân ve mimari görünüşlerini büyük ölçüde yansıtmaktadır. **Ulu Camii**'nin harimi, kuzeyde iki kalın paye ve duvarlar üzerinde yükselen, üç kubbeyle örtülü, enine dikdörtgen şeklinde bir mekânla genişletilmiştir. **Samsun - Ulu Camii,** haricindeki tek kubbeli camilerin son cemaat yerleri, büyük ölçüde yıkılıp yenilenmiş veya eklemelerle orijinalliklerini yitirmiştir.

Tabhaneli Cami: Tabhaneli camilerin tek örneği, büyük bir kısmı, aslına sadık kalınarak yenilenen ve bu tipin yalın bir örneği olan **Vezirköprü - Taceddin İbrahim Paşa Camii**'dir.

Hımış Duvarlı Camiler: Bu grupta yer alan üç cami de, Vezirköprü'de bulunmaktadır. **Toprakkale**,[11] **Yukarı Nalbantlı** ve **Namazgâh Camii**, esas itibariyle kâgir duvarlı ve kırma çatılı camilerle aynı plân özellikleri gösterir. Hımış duvarlı camilerdeki duvar tekniğinin, en yakın benzerleri, Vezirköprü - Havza ve Lâdik ilçeleri başta olmak üzere, yöredeki konutlardır. Aynı teknik, **Vezirköprü - Üzüm Hanı**, **Vezirköprü - Taş Han**'da (kısmen) ve **Havza - Yörgüç Paşa Camii**'nde de (sadece kıble duvarında) uygulanmıştır.

Ahşap (Çantı) Camiler: [12] Ahşap camilerde, dikine dikdörtgen şeklinde, dıştan kırma çatıyla örtülü bir harim, harimin önünde (bazılarında), yatık dikdörtgen bir son

[11] Bu caminin kıble duvarı kâgirdir.

[12] Günümüzde Çarşamba, Terme, Asarcık, Salıpazarı, Kavak olmak üzere Samsun'un doğu ve güneyindeki ormanlık kesimlerde yoğunlaşan ahşap camilere, Lâdik, Vezirköprü, Havza, Alaçam, Yakakent, Tekkeköy ve Samsun'da rastlayamıyoruz. Samsun'un batısında, sadece

cemaat yeri ve bunları saran revaklar bulunmaktadır. Birçoğunun hariminde direk görülmezken, **Çarşamba – Gökçeli Camii**, **Yaylacılar**, **Ordu**, **Kuşhane Köylerindeki camiler**, **Terme - Pazar Camii**, **Dağdıralı**, **Karacalı** ve **Yeni Cami Köyleri** ve **Kavak - Değirmencili Köyü Camii'nde** harim, çatıya destek veren direklerle bölünmüştür. Birçoğunda, harimin kuzeyi, çeşitli şekillerdeki kadınlar mahfiliyle değerlendirilmiştir. Kâgir camilerde de olduğu gibi, genel temayüle uygun olarak; harimin kuzeyinde müezzin mahfili,[13] batı köşesinde veya mihrabın yanında minber, kıble duvarının doğu köşesinde vaaz kürsüsü yer alır.

Bir grup ahşap camide harimin etrafının revaklarla sarılıp, revakın kuzeyinin son cemaat yeri işlevini üstlendiği görülürken, diğer bir grupta, harimin önünde ayrıca bir son cemaat yeri bulunur. **Çarşamba - Gökçeli Camii**, **Terme - Yeni Camii**, **Çarşamba - Kuşhane**, **Kavak –Tatarmuslu**[14] **Köylerindeki camiler** ikinci grupta yer almaktadır. Harimi saran revaklarda ise bir çeşitleme görülmektedir. Revakların çoğu tek katlıdır. Yoğunluk Asarcık'taki camilerde olmak üzere, beş camide, revaklar iki katlıdır **(Asarcık – Akyazı Köyü**, **Kılavuzlu Köyü**, **Koşaca Köyü** ve **Alan Köyü Camii** ile **Çarşamba - Porsuk Köyü Camii**'nin revakları iki katlıdır. İki katlı revaklar, yakın tarihli yapılarda görülmektedir. **Çarşamba - Gökçeli**, **Çarşamba - Yaycılar Köyü Şeyh Habil**,[15] **Çarşamba - Ordu Köyü, Kavak - Bekdemir Köyü, Terme - Karacalı Köyü, Ondokuz Mayıs - Fatih, Asarcık - Akyazı Köyü, Asarcık – Kılavuzlu, Alan** ve **Koşaca Köyü Camileri, Terme - Pazar,**[16] **Çarşamba - Porsuk Köyü Camii'nin** revakları, yapıyı üç yönden "U" şeklinde kuşatmaktadır. En yaygın olan bu düzenden sonra, **Çarşamba - Kuşhane Köyü** ve **Terme - Dağdıralı Köyü Camii'inde**, kuzey ve doğuda olmak üzere, "L" şeklinde bir düzen görülmektedir. Revakın, batı yerine doğuda tercih edilmesi, gün ışığından daha fazla istifade etme isteğiyle açıklanabilir. Bir başka düzen; revakların, yapının dört yanını sarmasıdır ki, örnekler Kavak yöresindendir. **Kavak - Tatarmuslu Köyü** ve **Değirmencili Köyü Camii** bu tiptedir.

Ondokuz Mayıs'ta, bir tanesi günümüze ulaşan ahşap camilerin, vaktiyle ilin batı kesimlerinde de bulunduğu, bazı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Erken tarihli ahşap camilerin, etrafındaki birkaç köyün "Cuma Camisi" olarak yapıldıkları ve bu nedenle köy dışında (köyler arasında orta bir yerde) kuruldukları görülmektedir. Büyük çoğunluğu, köy merkezleri dışında, eski bir mezarlık içerisinde bulunan ahşap camiler bulundukları araziye, taş veya kalın kütüklere oturan kirişlerle oturtulmuştur. Samsun bölgesinin bol yağışlı bir iklime sahip olduğu hatırlanırsa, altlarında birikebilecek yağmur suyu ve nemin tesiriyle kolayca çürüyebilecek ahşap camilerin, bu şekilde yükseltilerek korundukları görülmektedir. Çoğunlukla tek başına inşa edilen Samsun'un ahşap camilerinden sadece bir kaçı, yakınında bir başka yapıyla birlikte inşa edilmiştir.

[13] Zeminden hafifçe yükseltilmiş seki şeklinde.

[14] Caminin, son cemaat yerini ayıran duvarı, ilk inşadan sonra kaldırılarak son cemaat yeri harime dahil edilmiştir.

[15] Bu caminin, şimdi doğu ve batıda bulunan revaklarının, orijinalde kuzeyde de bulunduğu ve şimdiki durumunun sonraki müdahalelerden kaynaklanmış olabileceği anlaşılmaktadır.

[16] Bu caminin revakları sonradan ahşap perdelerle kapatılmıştır.

Erken ve geç tarihli çantı camilerde mekân düzeni ve mimari özellikler bakımından, bir takım farklar belirmektedir. En büyük ve tespit edilebilen ilk örnek olan **Çarşamba - Gökçeli Camii** ve benzerlerinde,[17] daha kaba bir işçilikle birlikte, dikine dikdörtgen bir harim, bazı örneklerde bunun önünde bir son cemaat yeri ve yapıyı iki, üç veya dört yönden saran revaklar görülmektedir. En erkeni 1596 yılında **Kavak - Bekdemir Köyü Camii** ile görülmekle birlikte, daha çok 18. ve 19. yüzyıla tarihlediğimiz ikinci grupta,[18] harim düzeni bakımından aynı şeyler söylenebilirse de, diğer kesimlerde bazı farklılıklar görülmektedir.

Birinci gruptaki dört camide harimin önünde ahşap perdelerle çevrili bir son cemaat yeri bulunmasına karşılık, ikinci gruptaki hiçbir eserde, bu görülmez. Harimi saran revak düzeni bakımından, iki grup arasında, ayırıcı bir fark görülmemekle birlikte, iki katlı revakların ikinci grupta yer aldığına, yukarıda değinmiştik. İki grup arasındaki bir diğer fark; harim örtüsündedir. Her iki grupta kırma çatı kullanılmış olmakla birlikte, ilkinde, büyük çoğunlukla üç omuz kırma çatı, diğer grupta, dört omuz kırma çatı görülmektedir. Asıl fark çatının içi yüzündedir. Birinci gruptaki eserlerde ayrıca bir tavan yapılmayıp, çatının bakkal tavan şeklinde olduğu görülürken[19] ikinci grupta, çatının içi düz tavandır. Bu gruptaki eserlerden, **Terme - Aşağı Söğütlü Köyü Camii** ile **Salıpazarı - Gökçeli Camii**'nin tavanlarının ortasında, küçük birer ahşap kubbeye yer verilmiştir. Birinci grubun abidevi tesir bırakan büyük boyutlu üç örneği[20] bulunmasına karşın, hemen hepsi küçük olarak nitelendirilebilecek ikinci grupta, böyle bir eser yoktur. Cephe görünüşlerinde iki grup arasında belirgin bir fark doğmaktadır. Daha basit ve kabaca duran birinci grupta, basık ve kapalı bir cepheyle karşılaşılırken, ikinci gruptaki eserlerde, ince işçilikle birlikte, yüksek ve ferah bir cephe görülmektedir. Birinci grupta iki katlı bir cephe düzeninden söz edilemezken, diğer grupta kat kirişleri ve duvar ortalarındaki dikmelerle belirginleşen, iki katlı ve büyük ölçüde simetrik pencere düzeniyle desteklenen, hareketli bir cephe tasarımı söz konusudur. Geç tarihli iki camide **(Salıpazarı - Gökçeli** ve **Terme - Aşağı Söğütlü Köyü Camileri**), yapı önündeki revaklar; harimi örten çatıdan ayrı bir sundurma çatıyla örtülerek, diğer camilerden farklı bir cephe ortaya konulmuştur.

---

[17] Çarşamba - Yaycılar, Ordu, Kuşhane, Terme - Yeni Camii, Dağdıralı, Karacalı, Kavak - Tatarmuslu, Değirmencili Köylerindeki camiler ile Ondokuz Mayıs - Fatih Camii bu gruptadır. Günümüze 1840 yılındaki tamir ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün restorasyonuyla ulaşan Terme - Pazar Camii'nin, asli şekliyle ilk grupta yer alması gerektiğini düşünmekteyiz.

[18] Kavak – Bekdemir, Asarcık - Akyazı, Alan, Koşaca, Çarşamba - Porsuk Köyleriyle, Kavak - Çakallı Beldesi'ndeki camiler ve Salıpazarı - Gökçeli Camii, bu grupta yer almaktadır.

[19] Bunların bir kısmına, sonradan tavan çakılmıştır.

[20] Grubun bilinen ilk üç örneğini kastediyoruz. Çarşamba - Gökçeli Camii'nin harim ölçüsü 12.60 x 13.70 m, bütün yapı 17.50 x 21.60 m.dir. Aynı rakamlar; Çarşamba - Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii'nde 9.20 x 11.15 ve 13.85 x 16.40 m., Ordu köyü Camii'nde 9.10 x 10.70 ve 13.95 x 17.65 m.dir. İkinci grupta, tüm yapı boyutlarının ortalaması, kabaca 8.5 x 9 m. civarındadır.

Erken Osmanlı döneminde E. H. Ayverdi'nin "çantı camiler" şeklinde nitelendirdiği Batı Karadeniz bölgesi'ndeki ahşap camiler, malzeme - teknik, plan ve mimari özellikleri bakımından Samsun'daki örneklerin en yakın benzerleridir.[21] Ayverdi'nin ifadelerinden Batı Karadeniz Bölgesindeki ahşap camilerin Orhan Gazi dönemindeki Türk fethinin hemen akabinde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Benzer bir durum bölgemiz için de geçerlidir. **Çarşamba - Gökçeli Camii**, **Yaycılar** ve **Ordu Köyü Camileri,** ilk Türk fetihlerini takibeden 1206, 1211 ve 1420 dolaylarında inşa edilmiştir.[22]

2.2 Medrese

Günümüze ulaşan orijinal tek örnek olan **Vezirköprü - Fazıl Ahmet Paşa Medresesi**, kareye yakın dikine dikdörtgen şeklinde şadırvanlı bir avlunun etrafında, dört yönde revaklar, uzunlamasına eksenin iki yanında talebe hücreleri, orta eksendeki kapının karşısında, ana bünyeden dışa taşırılan bir dershane-mescidden oluşan plânıyla, önemsiz sayılabilecek ayrıntılar dışında büyük ölçüde simetriktir. Dönemin başkent ve büyük şehirlerindeki medreselere kıyasla biraz daha küçük ve yalın bir plân düzeninin görüldüğü yapı, plânıyla erken devir Bursa medreselerini hatırlatmaktadır.

2.3. Türbeler

İkisi ahşap, yedisi kâgir olan türbelerin büyük bir kısmı kare veya kareye yakın dikdörtgen plânlıdır.

Kâgir Türbeler: **Bafra - Türbe Köyü Emirza Bey Türbesi**, **Bafra - Çetinkaya Beldesi Hızır Bey, Samsun - İsa Baba, Lâdik - Seyyid Ahmed-i Kebir, Samsun - Şeyh Seyyid Kutbeddin Türbeleri**, tam kare şeklinde basit bir mekân düzenine sahiptir. **Sunullah Paşa ve Seyyid Ahmed-i Kebir Türbesi**'nin önünde birer kapı sundurmasına yer verilirken, diğer türbelerin girişi, basit bir kapı açıklığı şeklindedir.

Samsun türbelerinde görülen bir başka plân tipi, sekizgendir. İçten ve dıştan sekizgen duvarlı ve pandantifli bir kuşakla geçilen kubbeyle örtülü **Lâdik - Sunullah Paşa Türbesi** bu tipin iyi bir temsilcisidir. **Sunullah Paşa Türbesi**, Lâdik'teki diğer türbeyle birlikte giriş önünde kapı sundurmasına yer verilen diğer bir örnektir. Diğerinde ahşap direklere oturan sundurma, burada kâgir sütunlarla taşınmaktadır.

---

[21] E. Hakkı AYVERDİ, *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989, s. 120-22. Ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz. BAYRAKTAR, 2005: 327-28.

[22] Tarihleme konusunda Kuniholm'un lâboratuara dayalı tekniği son derece faydalı olmuştur. P. I. KUNIHOLM, "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1992, s. 127.

Yanındaki mescitle bitişen[23] **Havza / Dereköy - Veliyyüddin Bin Bereket Şah Türbesi** içten sekizgen, dıştan bir köşesi pahlı dikdörtgen plânlıdır.[24] Erken tarihli bu türbede, sekizgen formun, düzgün olmadığı dikkat çeker. İçten sekizgen piramidal külahla örtülen türbe, dıştan, camiyi de örten muhdes kırma çatı altına alınmıştır. Muhdes çatı altına alınmadan önce türbenin, dıştan da, piramidal külâhla örtülü olabileceği akla gelmektedir.

Ahşap Türbeler: **Terme - Dağdıralı Köyü Camii Türbesi** ile **Terme - Pazar Camii Türbesi** dikdörtgen plânlı kırma çatıyla örtülü olup gayet yalın bir mekân düzeni gösterir. Yapıların inşa tekniği çantı camilerle aynıdır.

2.4. Şehirlerarası Han (Kervansaray)

İl sınırları dahilinde günümüze ulaşan tek şehirlerarası han olan **Çakallı Han**, tarihi Amasya – Samsun kervan yolu üzerinde yer almaktadır. 1204–40 yıllarına tarihlediğimiz hanın mevcut kesimlerinin plân ve mimarisi, devrin diğer hanlarıyla son derece uyumludur. Dikine dikdörtgen plân, payelerle oturan sivri kemerlerle bölünen ve takviye kemerleriyle destekli sivri beşik tonozlarla örtülen sahınların düzeni, dönemini yansıtmaktadır. K. Erdmann'ın kitabındaki plân ve ifadelerinden, mevcut kapalı kesimin önünde bulunan ve günümüze ulaşamayan açık kesimin enine dikdörtgen şeklinde tasarlandığı ve iki yanında odalar bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.5. Şehir İçi Hanları

Günümüze ulaşan örnekleri Samsun ve Vezirköprü'de görülen üç hanın, biri kâgir (**Samsun - Taş Han**), biri hımış **(Vezirköprü - Üzüm Hanı**), diğeri yarı kâgir - yarı hımıştır (**Vezirköprü - Taş Han**). **Üzüm Hanı** dışındaki iki yapı, tek avlulu ve iki katlı Osmanlı şehir hanları grubuna girmektedir.[25]

Dikine dikdörtgen, kareye yakın dikdörtgen ve hafif yamuk bir dikdörtgen çerçeve içerisinde plânlanan hanlar, ortadaki avluyu saran birimleri, ikişer yüzde açılan kapıları, hücrelerin önünde yer alan revak düzeni, hayvanların barınmasına yönelik ahırlarıyla, Osmanlı şehir hanlarının genel şemasına uymaktadır. **Samsun - Taş Han**'ın alt katındaki bazı birimlerin ahır olarak tasarlandığını düşünmekteyiz. Ancak, etrafı dükkânlarla sarılan hanın, yakın çevresinin değişmiş olabileceği, vaktiyle yanında ayrı bir ahır bölümü olabileceği de ihtimal dahilindedir. Diğer iki handa böyle

---

[23] Terme - Dağdıralı Köyü Camii Türbesi, Terme - Pazar Camii Türbesi ve Samsun - İsa Baba Türbesi de, yanlarındaki camilerle bitişik inşa edilmiştir (Terme - Dağdıralı Köyü Camii Türbesi birkaç metre mesafededir).

[24] Türbenin camiyle bitişik inşa edilmesi sonucu, dış formunun, dörtgene dönüştüğü düşünülebilir.

[25] Osmanlı şehir hanlarının tipolojik sınıflaması için bkz. Bozkurt ERSOY, "Osmanlı Şehir İçi Hanları Plân Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", Sanat Tarihi Dergisi, S.VII, İzmir, 1994, s. 76-80.

bir düzenlemeyle karşılaşıyoruz.[26] **Samsun Taş Han**'ın avlusunun benzer örneklere nispetle küçük tutulduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamız dahilindeki hanlarda olması muhtemel mescitlerin yerleri tespit edilebilecek durumda değildir.

2.6. Bedesten

Bu grupta yer alan **Vezirköprü Bedesteni,** klasik Osmanlı bedesteni şemasındadır. Düzgün kare şeklindeki yapının ortasında, içi boşaltılmış bir ayak yer alır. Bu ayakla duvarlar arasında uzanan sivri kemerlerle, dört eşit parçaya bölünen mekân, kubbelerle örtülmüştür. Dükkânlarla sarılan cephelerin ortasına eyvan türü taç kapılar yerleştirilerek, klasik bedesten şeması tekrar edilmiştir. S. Eyice ve M. Tunçel'in klasik bedestenlerin son örneklerinden biri olarak gösterdiği[27] yapının önemli bir özelliği, dört yanını saran sokakların gerisindeki arastayla karşılıklı konumlandırılmasıdır. Bedestenin ana girişinin önünde, yamuk dörtgen şeklinde uzanan arasta bedestenle birlikte[28] şehrin en hareketli noktasını oluşturur. Cezar'ın sınıflamasına göre yapı "dışa dönük dükkânlı" ve "arastalı"[29] bedestenler grubuna dahil edilebilir. **Vezirköprü Bedesteni**, Eyice'nin de işaret ettiği gibi "bu yapı tipinin, kubbeleri en aza indirilmiş" ve "kendi türünün en küçük ve son örneklerinden" birisidir.[30]

2.7. Arastalar

Samsun - Süleyman Paşa Arastası, **Çarşamba - Büyük Arasta** ve **Vezirköprü Arastası** bu grubu oluşturan üç eserdir. İlk iki yapı, tarihi belgelerde de "bedesten" şeklinde anılmalarına rağmen plân ve mimarileri itibariyle arasta karakterleri taşır. En erkeni olan **Vezirköprü Arastası**, bedesten etrafında konumlandırılmıştır. Sokaklara ayrılarak, bedestenin etrafını dolanan dükkân dizilerinden oluşan arastanın, bedestenin önündeki kesimi, aradaki dar sokaklarla birlikte karakteristik bir görünüm vermektedir. Genel şemasıyla **Vezirköprü Arastası** "açık arastalar," diğer ikisi "kapalı arastalar" grubuna dahil edilebilir.[31]

---

[26] Osmanlı şehir hanlarında ahırlar yapı bünyesinde olabildiği gibi, yapının bitişiğinde ayrı bir mekân olarak ta tasarlanmıştır. Bkz. Ertan DAŞ, "Afyon Taş Han", Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül ÖNEY'e Armağan, İzmir, 2002, s. 209; Bozkurt ERSOY, "İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları", Kültür ve Sanat, S. 26, Ankara, 1995, s. 17.

[27] Mehmet TUNÇEL, "Merzifon Bedesteni", Merzifonlu Kara Mustafa Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2001, s. 387; Semavi EYİCE, "Bedesten" mad., T.D.V.İ.A., C. 5, İstanbul, 1992, s. 310.

[28] M. M. CERASI, *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi,* İstanbul, 1999. s. 124. Ayrıca bkz. Mustafa CEZAR, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi,* İstanbul, 1985, s. 15.

[29] CEZAR, 1985: 290.

[30] EYİCE, 1992: 310.

[31] Nusret ÇAM, "Arasta" mad., T.D.V.İ.A., C. 3, İstanbul, 1991, s. 335'de sokağın üstünün kapalı veya açık olmasına bakılarak arastaların bu şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir.

Samsun ve Çarşamba'daki arastalardan daha erken olan **Samsun - Süleyman Paşa Arastası**, iç kale suru ve kapısı dibinde tasarlanmış uzun bir dikdörtgen şeklindedir. Ortadaki arasta sokağının iki yanında karşılıklı dizilen dükkânların arasında belli aralıklarla kapılar açılmıştır. Kâgir dükkânların beşik tonozlarla örtülü olmasına karşın, arasta sokağının eskiden kapalı (muhtemelen ahşap çatılı) olduğu bilinmektedir. Diğerleri gibi kâgir olan **Çarşamba – Büyük Arasta**, plân açısından, Samsun'daki kadar uzun olmamakla birlikte, dikdörtgen bir şemaya sahiptir. Ortada beşik tonozla örtülü ve yüksekçe bir arasta sokağı ile **Süleyman Paşa Arastası**'ndan ayrılan yapının, sokağın karşısında karşılıklı dizilen ve beşik tonozlarla örtülen dükkânları, kısa kenarların başında ve uzun kenarlardan birinin ortasında açılan kapıları ile Samsun'dakine benzer bir düzen gösterir. Arasta sokağının kapalı oluşu ve dükkân örtülerinde tonozun tercih edilmesiyle Samsun arastaları, bu gruptaki eserlerde saptanan genel tercihleri[32] yansıtmaktadır.

2.8. İmaret – Zaviye

Havza - Mustafa Bey İmaret-Zaviyesi çalışma sahamızda bulunan bu tip tek yapıdır. Yapının vakfiyesi incelendiğinde imaret olarak adlandırılan eserin gelip geçen ve meskûn müslümanların hizmetine ayrıldığı, imarette beş vakit namazın kılındığı, personel kadrosunda gelenleri karşılayan bir "şeyhe" yer verildiği, "aşçı", "ekmekçi" ve imaretin yiyecek maddelerini korumakla görevli bir "hazin" tahsis edildiği görülür. Bunlara bakılarak yapının bir tür fütüvvet yapısı olarak şekillendiğini söyleyebiliriz. Yapıyı klasik anlamda yemek dağıtılan imaretlerden farklı olarak "ibadet, ikâmet ve sohbete mahsus, tarikat ya da fütüvvet mimarisinin 15. yüzyıldaki değişik bir örneği ve "imaret-zaviye"[33] olarak nitelendiren M. B. Tanman'a katılıyoruz. E. H. Ayverdi'nin "seki" şeklinde adlandırdığı mihraplı bölümün, mescit (namaz vakitleri dışında sohbet vb. işleri de yüklenmesi beklenir), taçkapının açıldığı bölümün sofa, kuzeydeki hücrelerin bir kısmının ikamete ayrıldığı (tabhane odası gibi), bir kısmının ise kiler gibi kullanıldığı düşünülebilir. İmaretin doğusunda yer alan bazı yayınlarda "mutfak" olarak nitelendirilen[34] bölümü, yemek pişirilmeye mahsus bir mekân olarak değerlendirebiliriz. Vakfiyesinde geçen pişirilecek yemeğin cinsi, malzeme alımı ve ilgili personelle ilgili kayıtlar, imaret-zaviye karakterindeki yapının, kendi çapında bir yemek hizmeti sunduğuna işaret etmektedir.[35]

---

[32] CEZAR, 1985: 181; Ayla ÖDEKAN, "Arasta" mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 1997, s. 123; EYİCE, 1992: 307.

[33] M. Baha TANMAN, "Sinan'ın Mimarisi İmaretler", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C. I, İstanbul, 1988, s. 335 Benzer bir yaklaşım için bkz. E. H. AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, İstanbul, 1989, s. 498.

[34] E. Hakkı AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, s. 501; TANMAN, 1988: 336.

[35] V.G.M.V.K.A.nde,747 numaralı defterin, 356. sayfa ve 246. sırasında kayıtlı vakfiye.

2.9. Namazgâh

Günümüze ulaşan tek namazgâh olan **Vezirköprü - Köprülü Namazgâhı** kısmen tahrip olmakla birlikte, büyük ölçüde orijinaldir. Ne var ki değişen tarihi doku ve namazgâhın işlevini yitirmesi, yapının mimari ifadesini epey anlamsız bir hale sokmuştur. Etrafı yükselerek biraz aşağıda kalan namazgâhın kıble duvarının solunda minber, sağında mihrap yer alır. Mihrap, minber ve mimari ifadesiyle, yapıyı, Osmanlı namazgâhlarının iyi bir temsilcisi olarak kabul edebiliriz.

2.10. Hamamlar

İncelenen on hamamdan sadece biri (**Vezirköprü - Çifte Hamam**) çift fonksiyonludur. **Vezirköprü - Şifa** ve **Yalı Hamamı** konak hamamı, diğerleri halk (çarşı) hamamıdır. Bazı bölümleri yıkılan ve temel seviyesinde takip edilerek plânı anlaşılabilecekken, böyle bir imkândan mahrum kaldığımız için haklarında fazla bir şey söyleyemeyeceğimiz üç hamam bulunmaktadır.[36] Eyice'nin sıcaklıkların mekân düzenini esas alarak altı değişik tip tespit ettiği hamam tipolojisine göre,[37] Samsun hamamlarında şu tipler görülmektedir:

Eyvanlı Köşe Halvetli Tip: Anadolu'da ilk yıllardan beri görülen[38] ve birçok çeşidiyle birlikte tüm dönemlerde, diğer tiplere nazaran daha fazla kullanılan bu tipe, **Lâdik - Eski**, **Vezirköprü – Çifte, Vezirköprü - Kale** ve **Samsun - Şifa Hamamı** girmektedir. **Vezirköprü - Çifte Hamam**, erkekler ve kadınlar kesiminde yan yana tekrar edilen dört eyvanlı ve köşe halvetli plânıyla, bu tipin en büyük ve gelişkin temsilcisidir. **Lâdik - Eski**, **Vezirköprü - Kale** ve **Samsun - Şifa Hamamı,** aynı tipi, daha küçük ölçülerde ve üç eyvanlı olarak tekrarlar. **Vezirköprü - Çifte Hamam**'da eyvanların köşelerinde dörder halvet, Samsun'dakinde üç, Lâdik'tekinde iki halvet yer alır. Sıcaklığa giriş kapılarının orta eksende bulunmayıp kenarlara kaydığı Samsun ve Lâdik'teki hamamlarda, ılıklığın çok bölüntülü ve asimetrik bir düzen gösterdiği dikkat

---

[36] Bunlar Çetinkaya Beldesi - Hızır Bey, Vezirköprü - Yalı ve Bafra - Yörükler Beldesi Hamamı'dır. Benzer bir durumun görüldüğü Vezirköprü - Tahta Hamamı'nın plânı, büyük ölçüde belli olduğundan, sağlıklı bir değerlendirme yapmaya imkân tanımaktadır.

[37] Diğer birçok yapı grubunda olduğu gibi Anadolu içi ve dışındaki (Osmanlı) örnekleri, rölöveleriyle tam olarak tanınmadığı için, tam bir tipolojinin henüz mevcut olmadığına dikkat çeken S. Eyice'nin sınıflaması, halen en geçerli ve tercih edilendir. Merhum Y. Önge'nin 12 ve 13. yy. hamamlarını esas alan tipolojisinde "yıkanmayla ilgili, soyunma, aralık, soğukluk, sıcaklık" bölümlerini değerlendirmeye kattığı, ancak, hem tüm dönemleri içermediği, hem de alt başlıklarıyla tipleri kesin sınırlarla ayırmadığı, S. Eyice'nin "ılıklık" olarak tanımladığı bölümü, Y. Önge "soğukluk" adıyla değerlendirdiği görülmektedir. Bkz. Yılmaz ÖNGE, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları,* Ankara, 1995, s. 24; Semavi EYİCE, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi, C. XI, S. XV, İstanbul, 1960, s. 108-15; Semavi EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", T.D.V.İ.A., C. 15, İstanbul, 1997, s. 417-19.

[38] Tipin, ilk ve sonraki örnekleri hakkında bkz. ÖNGE, 1995; EYİCE, 1997: 412-13.

çeker. Lâdik'teki hamamda "L" şeklinde düzenlenen ve "gelin hamamı" şeklinde tabir edilen bir bölüm ilgi çekicidir.

Ortası Kubbeli Enine Sıcaklık ve Çifte Halvetli Tip: Diğer çarşı hamamları, tam bir uyum olmamakla birlikte, Eyice'nin "E" şeklinde kodladığı "ortası kubbeli, enine sıcaklık ve çifte halvetli" tiptedir. Günümüze büyük ölçüde yıkık bir vaziyette ulaşan **Bafra - Çetinkaya Beldesi Hızır Bey Hamamı** ile **Ondokuz Mayıs - Yörükler Beldesi Hamamı**'nın bu tipe aidiyeti hususu, bir varsayım olarak görülmelidir. **Vezirköprü – Taceddin İbrahim Paşa Hamamı,** geçirmekte olduğu tadilat sebebiyle tam olarak tespit edilememekle birlikte, E. Yurdakul'un rölövesine göre, bu tipte[39] değerlendirilebilecek bir başka eserdir.

Ilıklık – Sıcaklık ve Halvetin Eş Odalar Halinde Olduğu Tip: Ait oldukları konağın yanı başında inşa edilen ve "özel hamamlar"[40] sınıfında değerlendirilebilecek **Vezirköprü - Şifa** ve **Yalı Hamamları**, Eyice'nin "ılıklık-sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tip" ifadeleriyle tanımladığı[41] sınıfta değerlendirilebilir. **Şifa Hamamı**, Eyice'nin küçük ölçülerdeki genel ve özel hamamlarda rastlandığını belirttiği[42] tipin, şehirdeki en güzel ve gelişkin temsilcisidir. Ayrı birer helâ, tıraşlık, iki halvet ve bunların önündeki kubbeli bir hücreden oluşan hamamın, bu tipin gelişkin bir örneği olduğu söylenebilir.

Münferit Plânlı Tip: Yukarıdaki tipolojiye göre herhangi bir sınıfa girmeyen **Bafra - Uzun Hamamı,** münferit plânlı olarak değerlendirebiliriz. Etrafını saran binalar arasında sıkışan yapının bazı bölümlerine girilememiştir. Etrafındaki sivil binaların inşası sırasında, kimi bölümlerini yitirmiş olabileceğini düşündüğümüz hamamın, plânı, ismiyle aynı olmak üzere, tuhaf bir şekilde uzundur.

2.11. Kaplıcalar

Havza - Erkekler ve **Kadınlar Kaplıcası** birbirlerine bitişik ve aralarındaki bir kapı açıklığıyla bağlantılı bulunmalarına karşın, farklı tarihlerde yapılmış olmalıdır. Birer soyunmalık, tuvalet, tıraşlık ve ikişer halveti, büyük halvetlerinde birer havuzu bulunan yapıların, Bizans döneminden kalan yapılar üzerine, Selçuklu döneminde inşa edildikleri, ancak mevcut mimari ifadelerini Osmanlı döneminde kazandıkları anlaşılmaktadır. Yıkanma mekânının ortasındaki büyük havuzlarıyla hamamlardan ayrılan kaplıcaların, Türk hamam mimarisi kapsamında değerlendirildiği ve tabii sıcak suyu kullanmaları sebebiyle külhanları olmadığı, yıkanmadan ziyade bir sağlık tesisi

[39] Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığı söylenen (Osman ERAVŞAR, *Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar),* (Baskı yer ve yılı belirtilmemiş), s. 131) bu tip ve örnekleri konusunda bkz. EYİCE, 1997: 418-19; EYİCE, 1960: 112-14; ERAVŞAR, (Tarihsiz): 111-16,131.
[40] Özel hamamlar hakkında bkz. ÖNGE, 1995: 11; EYİCE, 1997: 419.
[41] EYİCE, 1997: 419.
[42] EYİCE, 1997: 419.

olarak önem kazandıkları ve Anadolu'da çok eski dönemlerden beri kullanıldıkları bilinmektedir.[43] Biri soyunma diğeri havuzda yıkanmayı temin eden yan yana iki hacimden ibaret olduğu belirtilen ilk kaplıcalara[44] nispetle, **Havza Kaplıcaları** daha gelişkin bir mekân düzenine sahiptir.[45]

2.12. Köprüler

Samsun köprüleri, Türk köprü mimarisinin genel özelliklerini yansıtan yalın eserlerdir. **Kurt Köprü** büyük boyutlu oluşu, bol miktarda devşirme malzeme kullanımı, bununla birlikte muntazam olmayan almaşık örgüsüyle dikkat çeker. Köprü yolu, sonraki köprülere nispetle daha dar tutulmuştur. **Kurt Köprü,** en uzunudur (87.00 m.). **Kurt Köprü** ile **Çakallı Köprüsü** iki gözlü, diğerleri tek gözlüdür. **Kurt Köprü**'de 18.90 m. gibi epey geniş bir açıklık görülmesine karşın, diğerlerinde kemer açıklıkları küçüktür. Mekân düzeni açısından önemli sayılabilecek bir uygulama, **Kurt Köprü**'de, yerinde tespit etme imkânı bulamamakla birlikte, yöre sakinlerinden varlığını öğrendiğimiz köprü içindeki bir odadır. Anadolu'da az sayıdaki köprüde saptanan bu tip bir odanın, bu köprü için de geçerli olabileceğini düşünmekteyiz.[46]

2.13. Değirmen

Samsun'da tespit edebildiğimiz tek tarihi değirmen olan **Tekkeköy - Çırakman Köyü Yel Değirmeni**, silindirik mekânlı, tek mekânlı basit bir plâna sahiptir. Yukarıya doğru hafifçe daralan binanın örtüsü yıkıktır. Ancak, konik bir çatıyla örtülü olabileceğine dair izler görülmektedir.

2.14. Çeşmeler

Çalışmamız kapsamındaki çeşmelerin tamamının Osmanlı dönemine aittir. Bunlara göre, Samsun'da en yaygın grup, dış cephe (duvar) çeşmeleridir.

---

[43] Anadolu'daki kaplıcaların büyük bir kısmının üstü açık havuz (ılıca) şeklindeyken, Roma döneminde yapılar içine alınarak kaplıca haline getirildikleri, pek azının ayakta olmalarına karşın, yıkılanlarının yerlerine kısmen eski temellerden istifade edilerek, Selçuklular zamanında, yeni kaplıcaların yapıldığı belirtilmektedir. ÖNGE, 1995: 10-11.

[44] ÖNGE, 1995: s. 11.

[45] S. Eyice'nin, kaplıcalarda yaygın bir şekilde görüldüğünü belirttiği "sıcaklığı yıldızvari tipe" uymamaktadır.

[46] Böyle büyük köprülerde köprü dizdarları için düşünülen odalar bulunduğu bilinmektedir. Hamza GÜNDOĞDU, "Erzurum ve Çevresinden Bazı Köprüler II Çobandede Köprüsü", Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 2, Erzurum, 1996, s. 54; Cevdet ÇULPAN, *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar,* Ankara, 1975, s. 8; Semavi EYİCE, "Çoban Köprüsü" mad., T.D.V.İ.A., C. 8, İstanbul, 1993, s. 351.

Vezirköprü'deki çeşmelerden, **Askerlik Şubesi Çeşmesi** dışındakileri ile **Bafra - Mescid**[47] ve **Samsun - Fazıl Kadı Çeşmesi,** bu grupta yer almaktadır.

Dış Cephe Çeşmeleri: **Bafra - Mescid**, **Samsun - Fazıl Kadı**, **Vezirköprü - 1. Kasımlı Sokaktaki İsimsiz** ve **Çanaklı Çeşmeleri,** bu grupta değerlendirilecek Osmanlı çeşmeleridir.

Yarı Müstakil Dış Cephe Çeşmeleri: Vezirköprü'deki çeşmelerden**, Namazgâh**, **Arasta**, **Karlık Mezarlığı Karşısındaki Çeşme**, **Üzüm Hanı Çeşmesi** ve **Abdülgani Camii'nin Karşışındaki Çeşme**, **Kasımlı Çeşmesi**, **Kulebaşı Caddesindeki 1 ve 2 numaralı İsimsiz Çeşmeler** ve **Taş Han** yakınındaki **İsimsiz Çeşme** bu gruptaki eserlerdir. Yukarıda belirttiğimiz iki ayrı gruptaki çeşmeler, sivri kuşatma kemeriyle belirlenen tek cepheli tasarımıyla dikkat çekmektedir. Arka cephelerine bitişen duvarlardan 0.40-0.50 m. kadar ileriye taşan prizmatik kütleli cephelerin önünde, basit dikdörtgen bir yalak, yalağın iki yanında testi sekileri, kuşatma kemerinin çevrelediği orta alanda bir veya iki lüle deliği, bunun üstünde, bazılarında tas konulmak üzere açılmış küçük nişler yer alır.

Meydan Çeşmeleri (Depolu Çeşmeler): **Bafra - Ali Bey**, **Taşlı**, **Hüseyin Bey Çeşmeleri**, **Samsun – Hamîdiye** ve **Vezirköprü - Askerlik Şubesi Çeşmesi** bu grupta yer alır. Türk çeşmelerinin geneli için de geçerli olduğu gibi, Samsun'daki çeşmelerin de en gösterişli ve gelişkinleri, bu gruptaki çeşmelerdir. **Bafra - Taşlı Çeşme,** hafif dikine dikdörtgen, **Bafra - Hüseyin Bey Çeşmesi** altıgen, diğerleri kare plânlıdır. **Samsun - Hamîdiye Çeşmesi,** içten ve dıştan kubbelidir. **Taşlı Çeşme,** dışı iki yana meyilli, çatı biçimi verilen beşik tonozla örtülüdür. **Hüseyin Bey Çeşmesi** dıştan altı omuzlu kırma çatıyla örtülü olmasına karşın, örtünün iç şekli görülemediğinden, kesin bir şey söylenemez. Bugün, dıştan düz bir beton tablayla kapatılan **Bafra - Ali Bey** ve **Vezirköprü - Askerlik Şubesi Çeşmesi'**nin, kare şeklinde olduklarına bakılarak, içten basık kubbelerle örtülü olabilecekleri düşünülebilir. **Bafra - Ali Bey Çeşmesi**'nin ön yüzünde görülen revaklı cephe, Samsun'da bu tip tek uygulamadır.

Suluk Şeklinde Küçük Çeşmecik: Arkasındaki yapının duvarına bitişen gayet yüzeysel cephesiyle **Bafra - Kadı Çeşmesi**, esasen bir "dış cephe çeşmesi" olmakla birlikte, önünde klasik bir yalağı bulunmayıp, lülenin hemen altında, duvar yüzeyine yerleştirilen, tek parça, dekoratif mermer bir çanaktan ibaret su içme düzeniyle, Y. Önge'nin "suluk şeklinde küçük çeşmecikler" şeklinde adlandırdığı sınıfa girmektedir.[48] Y. Önge'nin üç alt gruba ayırdığı tip içerisinde, Kadı Çeşmesi, "duvar

[47] Mescid Çeşmesi'nin, şimdiki yerine sonradan taşındığını biliyoruz. Bugün, önündeki muhdes abdest almaya mahsus oturaklarla ve yeni tesisatıyla, abdest almaya mahsus bir çeşmeye dönüşen çeşmenin, vaktiyle sokak ölçeğinde hizmet veren bir cephe çeşmesi olduğunu düşünmekteyiz.

[48] 16. yüzyılın, çeşme mimarisine kazandırdığı yeni bir görünüş olan bu tipin, sadece su içmek için tasarlandığı, mahalle veya sokak ölçeğinde bir hizmete hasredilmedikleri, 17 ve 18.

yüzüne konsol olarak bir taraftan tespit edilmiş bir çanakçık veya yalakcık ile bunun üstündeki aynada su akıtan bir lülecikten ibaret" ifadeleriyle tanımladığı, birinci tipe edilebilir.[49]

Sonuç

İl sınırları dahilinde araştırmamıza konu olan ve toplam on dört ayrı türün görüldüğü yapılarda, en fazla sayıyı camiler (42) oluşturmaktadır. Bunları ahşap (20), kâgir (19) ve hımış (3) olmak üzere üç grupta düşünmek mümkündür. Eskiden Amasya Sancağına bağlı olan Lâdik, Havza ve Vezirköprü'de ahşap camiye rastlanılmamaktadır. Kâgir ve hımış yapı geleneğinin bölgenin coğrafyası ve mimari geleneğinden kaynaklandığı, diğer kesimlerde erken yıllardan itibaren daha çok ormanların değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Hımış duvarlı yapılar Vezirköprü'de (3) görülmektedir.[50] Sayı bakımından camileri çeşmeler (19) takip etmektedir. Büyük bir kısmı Vezirköprü'de (12) olmak üzere, Bafra (5) ve Samsun'da (2) bulunan çeşmelerin pek iyi korunamadıkları görülmektedir. Toplamı 12 olan hamam ve kaplıcalar da Vezirköprü'de yoğunlaşmaktadır. Bunu Havza (2 kaplıca), Bafra (2) ve diğerleri (Samsun, Lâdik ve Ondokuz Mayıs'ta birer) takip etmektedir.[51] Hamamlardan sonra en kalabalık grubu türbeler oluşturmaktadır. Dokuzu bulan türbeler Samsun, Bafra, Lâdik ve Terme'de ikişer, Havza'da bir tanedir. Toplam sekiz olan ticari yapıların Vezirköprü (4) ve Samsun'da (2) yoğunlaştığı, Çarşamba ve Kavak'ın birer yapıyla bunlara katıldığı görülmektedir.[52] Ticari yapılarda yoğunluk, şehir hanları (3) ve arastalardadır (3). Şehirlerarası kervansaray ve klasik anlamda bedestenlerin birer örneği bulunmaktadır. İlçenin ticari çekirdeğinde yer alan Vezirköprü Bedesten ve Arastası, tarihteki rolünü şehir ölçeğinde halen yaşatmaktadır. Bedesten ve arasta birlikteliği, yapıyı diğer ticari yapılardan ayırarak değerli kılmaktadır. Sayı bakımından ticari yapıları takip eden köprüler; Vezirköprü (2), Kavak (2) ve Ondokuzmayıs'ta (1)

---

yüzyıllarda, cami, çarşı, çok kullanılan yapıların taçkapılarında, türbe ve hazirelerin duvarlarında, hacet pencerelerinin kenarlarında veya abidevi çeşmelerin köşelerinde görüldükleri ifade edilmektedir. Bkz. Yılmaz ÖNGE, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları*, Ankara, 1997. s. 15.

[49] ÖNGE, 1997: 15.

[50] Camilerin sayı itibariyle dağılımı yoğunluk sırasıyla şöyledir: Samsun (7 kâgir), Çarşamba (5 ahşap, 1 kâgir), Vezirköprü (3 hımış, 2 kâgir), Terme (5 ahşap), Kavak (4 ahşap, 1 kâgir), Havza (4 kâgir), Asarcık (4 ahşap), Bafra (3 kâgir), Ondokuzmayıs (1 ahşap), Alaçam (1 kâgir), Salıpazarı (1 ahşap).

[51] Bafra, Çarşamba ve Lâdik'te bulunan ve kısmen harabeye dönen birer hamamı incelemek mümkün olmamıştır.

[52] Ticari açıdan Bafra ve Lâdik'in de ileri düzeyde olduğu bilinir. Ancak Lâdik'teki bedesten yıkılmış, Bafra'daki arasta büyük ölçüde tahrip olmuştur. Günümüze ulaşamayan yapıların da değerlendirmeye katılmasıyla, diğer yapılarda olduğu gibi, ticari yapılarda da durumun mevcut sayının üstünde olduğu unutulmamalıdır. Özellikle Samsun'da 19. yüzyılda birçok han ve ticari yapının inşa edildiği kaynaklarda görülmektedir.

bulunmaktadır. İl dahilinde medrese, imaret, namazgâh ve değirmenin birer örneği kalmıştır.

Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Candaroğulları, Taceddinoğulları, Bafra Beyliği ve Osmanlı yapılarının görüldüğü Samsun bölgesindeki yapıların büyük çoğunluğu, Osmanlı dönemine aittir. Bölgede, Türk döneminde kurulan her devlet, hanedan ve beyliğe ait yapılar bulunmakla birlikte, hemen her yüzyıl ve üslubu yansıtan bol sayıda örneklerle dolu bir yapılanmadan söz etmek güçtür. 19. yüzyılın ortalarından sonra hızla büyüyen ve bu gelişmesini Cumhuriyet devrinde de sürdüren şehrin, inişli çıkışlı siyasi ve sosyo-ekonomik tarihi, mimarisine de yansımıştır. Kesintisiz ve güçlü bir sosyo-ekonomik yapı ve güçlü idarecilerden çeşitli dönemler mahrum kalan şehirdeki yapılaşma, bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Şehrin Selçuklu ve Beylikler devrinde Sinop, Osmanlı döneminde ise uzun yıllar Amasya ve Tokat gibi komşu şehirlerin gerisinde kaldığı unutulmamalıdır. 19. yüzyılın 2. yarısından sonra hızla büyüyen şehirde, bu dönemden kalma bir hayli yapı bulunmaktadır. Belli bir ölçüde bölgesel birikim ve geleneğin ağırlığının hissedildiği Samsun'daki eserler, Anadolu'da gelişen Türk mimarisinin genel seyri içerisinde mütevazi bir şekilde yerlerini almıştır.

Aynı veya yakın tarihlerde bir bâni tarafından yaptırılan geniş kapsamlı bir külliyenin görülmediği Samsun'da, tarihi dokunun pek iyi korunmadığı söylenebilir. İlçe merkezlerinden Vezirköprü, tarihi dokusunu diğerlerine nispetle çok daha iyi koruyabilmiştir. Şehircilik ve mimarlık tarihimiz konusunda, kent ölçeğinde önemli veriler sunabilecek Vezirköprü, il genelinde, nitelikli eserlerin de yoğunlaştığı bir merkezdir.

İl dahilinde günümüze ulaşabilen en eski camiler, ahşap (çantı) camilerdir. Çantı camiler şehrin ve bölgenin karakteristiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirde birçok ev, samanlık, seren (serander), ambar ve ahır gibi diğer yapılarda, çantı gelenek halen yaşamaktadır. Ahşap yapı geleneğinde, erken tarihli eserler ile geç tarihli eserler arasında, kendi içlerinde benzer mimari ifade, teknik ve bezeme özellikleri görülmektedir. Aynı eserlerde, Kavak - Asarcık bölgesi ile Çarşamba - Terme bölgesinde revak, mahfil katı düzeni ve çeşitli mimari elemanlarda, kendi içlerinde bir yakınlık söz konusudur.

Çarşamba - Gökçeli Camii'nin temsil ettiği erken tarihli çantı camilerin, komşu Kastamonu ve Sinop'taki çantı camilerle benzerliği dikkat çekmektedir. Aynı gelenekteki eserler, Batı Karadeniz'de Sakarya, Bolu, İzmit civarında da görülmektedir. Belirtilen bölge ve Kastamonu - Sinop bölgesine nispetle, Samsun'daki eserler, sayıca daha çok, daha büyük ve en önemlisi, daha erkene (13. yy. başları) inmektedir. Bu gruptaki eserlerde kaba bir işçilik, pratik ve fonksiyonel bir tavır ve basit bir bezeme anlayışı ağır basar. **Çarşamba - Porsuk Köyü** ve **Kavak - Bekdemir Köyü Camii'nin** temsil ettiği daha geç tarihli ikinci grup çantı camilerde; işçilik, mimari

ifade ve elemanlar bakımından Doğu Karadeniz Bölgesindeki camilerle bir benzerlik dikkat çeker.

Anadolu'da ilk Türk yapılarının hemen ardından, bölgenin fethiyle birlikte yapımı başlayan çantı camilerin, tipolojik sınıflamayla ilgili yayınlarda yer almaları gerektiği kanısındayız. E. H. Ayverdi'nin, Batı Karadeniz Bölgesi'nde Orhan Gazi dönemine kadar indirdiği çantı camilerden daha erkene (1206'ya kadar) giden Samsun çantı camileri, Anadolu'da, hâlihazırda bilinen en eski Türk dönemi ahşap yapıları olmalıdır. Bunların mimari açıdan en yakın benzerleri olarak görünen Kastamonu, Sinop başta olmak üzere Karadeniz bölgesindeki diğer yapıların, tam bir tespiti yapılarak konu hakkında daha sağlıklı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.[53]

Diğer yapı gruplarında karşımıza çıkan kâgir ve hımış duvarlı yapılar, Anadolu'daki gelenek içerisinde üretilmişlerdir. Tek kubbeli camilerin Anadolu'daki erken örneklerinden biri olan **Havza / Dereköy – Veliyyüddin bin Bereket Şah Camii** ile başlayan tek kubbeli camiler, il sınırları dahilinde yaygındır. Vezirköprü'de bir örneği bulunan tabhaneli camiler için aynı şeyi söyleyemeyiz. Anadolu Selçuklu döneminden, kâgir tonozlarla örtülü "çok payeli ulu camilerden" bir örneğin bulunmadığı şehirde, İlhanlı döneminden kalan 1323 tarihli **Samsun –Kale Camii**'nin, orijinalde, benzer şekilde çok bölüntülü tonoz ve kubbelerle örtülü olabileceği söylenebilir.

Samsun'daki yapılarda, mekân düzeni açısından bir yenilik veya fevkalâde bir atılımla karşılaşılmaz. Bu bakımdan başkent veya büyük şehirlerde görülen plânlara benzer örnekler verilmiştir. **Havza - Mustafa Bey İmaret-Zaviyesi,** benzer nitelikteki yapılarda nadiren görülebilecek; farklı bir plân şemasıyla dikkat çeker.

Mimari elemanlarda, camilerde daha bir özen göze çarparsa da, genelde iddiasız elemanlar söz konusudur. Son cemaat yerleri ve minarelerin bir-iki orijinal örneği kalmıştır. Ahşap minberler, mimari elemanlar içerisinde en gösterişli olanlarıdır. Havza'nın **Sivrikese, Cevizlik ve Mısmılağaç Köyleri Camilerinin** minberleri, **Bafra - Çarşı Ulu** ve **Tayyar Paşa Camii**'nin minber kapıları, zengin ahşap bezemeleriyle üslup belirleyici seçkin örneklerdir. Özellikle Havza'daki üç minber, son derece kaliteli bir işçilik ve zengin kompozisyonlarıyla 19. yüzyılın seçkin minberleri arasında gösterilebilir.

Bezeme yönünden, Samsun yapılarının geneli için, yalın ve iddiasız oldukları söylenebilir. Kalem işi taş, tuğla, alçı bezemenin bölgede çok sınırlı kullanıldığı ve gelenek içinde kaldıkları görülmektedir. Madenî bezeme yok denecek kadar az, sıva

[53] Doğu Karadeniz Bölgesindeki ahşap camiler hakkında epey yayın bulunurken Ordu, Sinop başta olmak üzere, Orta ve Batı Karadeniz Bölgesindeki ahşap camiler hakkındaki yayınlar, yok denecek kadar azdır.

üzeri kabartmalar ise **Bafra - Ulu Camii**'nin duvarlarındaki küçük bir iki kompozisyonla sınırlıdır. Çini bezemenin günümüze ulaşabilmiş örneğine rastlanılmamıştır. Kalem işi bezeme, sıva ve ahşap üzerine olmak üzere, iki şekilde uygulanmıştır. Bunlarda, alışıldık stilize bitkisel kompozisyonlar ve yer yer cami merkezli manzara tasvirleri görülür. Kalem işi nakışların geneli için, başkent üslubunu taklit eden taşra uygulamaları yorumu yapılabilir.

Asıl önemli bezeme alanı ahşaptır. Yukarıda değindiğimiz gibi minberler, ahşap bezemenin en güzel örneklerini barındırır. Ahşap bezemenin görüldüğü asıl yapılar, camiler olmakla birlikte, birkaç ahşap sanduka ile bazı dolap ve pencere kanatlarıyla, türbe ve medreselerde de bu bezeme türüne rastlanılmaktadır. Ahşap bezemenin yapılarda geniş yüzeylere yayıldığı ve yoğun olarak kullanıldığını söyleyemeyiz. Ancak mevcut örnekler, bölgenin bu konuda belli bir birikim ve geleneğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle **Çarşamba - Porsuk Köyü Camii** "Doğu Karadeniz ahşap üslubuyla" paralelliği görülen önemli bir örnektir. Kompozisyon, işçilik ve üsluptaki yakınlık, Samsun bölgesinin, Doğu Karadeniz bölgesiyle bir ölçüde ilişkisini (Samsun'a göç şeklinde) ortaya koymaktadır. Yapıların birkaçı haricinde mimar ve yapı sanatkârları bilinmemektedir. Bilinen birkaç ismin Doğu Karadenizli oluşu, sözünü ettiğimiz ilişkiye dair ipuçları vermektedir.

Çalışma sahamızın en karakteristik mimari unsuru olarak gördüğümüz ahşap camilerin, vaktiyle, ormanlık alanda kurulan hemen her köyde olmak üzere, epey yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 1884'de yeni baştan kâgir olarak inşa edilmeden önce, **Samsun – Ulu Camii**'nin yerinde ahşap bir cami olduğu, şehrin Ulu Camisini bu yapının temsil ettiği bilinmektedir. Yörenin özgün yapı geleneğinin nadide örneklerinden ahşap camilerin korunması, bölge için olduğu kadar, Türk mimarisi için de hayati bir önem taşımaktadır.

Kentin, çoğunluğu 19, yy.ın ikinci yarısından sonra yapılan çeşitli kamu binaları ile konutları bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Belli ölçüde Levanten kimliğin izini taşıyan bu yapıların da etraflıca incelenip değerlendirilmesi gerekmektedir. Geleneksel han, bedesten, arasta gibi yapılardan farklı bir karakter taşıyan ve son devire ait, Pazar ve Hançerli Mahallelerinde bulunan, dükkân, depo, gibi bir takım ticari yapı, ayrıca incelenip değerlendirilmelidir. Birinde Lâtin harflerle "1891" yazılı kitabe, bu yapıların inşasında 19. yüzyılın ikinci yarısında, ticaret için şehre gelen, Avrupalıların veya Osmanlı vatandaşı azınlıkların payını incelemek gerektiğine işaret etmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan; *"Samsun Kasabasının her tarafının"* genişletilip *("tevsi")* tesviye edileceği, mevcut yapıların tamir edilip, ayrıca *"100 kadar hane, 200 kadar dükkân ve te'addüt han, mağaza ve bir takım binalar"* yaptırılacağı, *"Bağdat Kapısı"* denilen mevki'de *"yeniden bir çarşı inşa olunacağı"*

ifadelerini taşıyan H. 1280 / M. 1863 tarihli bir belge[54] bu yapıların tarihçesine ışık tutmaktadır. Şehrin sosyo-ekonomik gelişmesinin gereği olarak, kent ölçeğinde büyük ve plânlı bir imar faaliyetine işaret eden belge, şehircilik tarihimiz bakımından da oldukça önemli bir veri sunmaktadır.

Hızla değişerek yeni bir çehreye/soğuk beton yığınlarına bürünen Samsun'da, kalan tarihi yapıları gelecek kuşaklara aktarmak için, her şeyden önce eserlerin sahiplenilmesi ve bu yönde çok güçlü bir bilincin oluşturulması gerekmektedir. Sağlıklı bir koruma bilincinin yerleşmesi, çoğu kez uzun bir süre istese de yapıların kalan ömürleri ansızın bitebiliyor. Eski Şehir Stadyumu yakınında bulunan ve üzerindeki kitabesine rağmen, bazı yayınlarda "Stad Çeşmesi" adıyla anılmasının da gösterdiği gibi, doğru tanıma gayreti bile gösterilmediğinden doğru bir isimden yoksun çeşmenin, aslında bir padişah çeşmesi olduğunu hatırlarsak, bu ve benzeri çalışmalarla elde edilen bilgilerin hemen değerlendirilmesi gereği, ortaya net bir şekilde çıkmaktadır. Toprakla kapatıldığı bilinen **Baruthane Çeşmesi**'nin gün yüzüne çıkarılması, **Fazıl Kadı İlköğretim Okulu**'nun bodrumunda bulunan, (İbtidai Mektebi) kitabesinin üzerine konulması, tarihi eserlerin uygun bir köşeşine doğru ve özlü bilgiler içeren kaliteli panolarının yerleştirilmesi, eserler hakkında kapsamlı belgesel bir arşiv oluşturulması (rölöve, film, fotoğraf, vb.), bakımsızlıktan yıkılmaya yüz tutan çok sayıdaki konuttan, hiç yoktan sanat ve mimarlık değeri yüksek olanlarının bir an önce onarımının yapılması gibi hususları, hemen akla gelen "yapılabilecekler" olarak sıralayabiliriz.

Yerel kültürlerin tüm dünyada hem hızla yok olduğu, hem de kıymetinin arttığı şu günlerde, il genelinde köy ve kırsal mimarlık ürünlerinin tespiti ve korunmasına ayrıca eğilmek gerekmektedir. Şehir ve ilçelere uzak yüksek köylerde, halen çeşitli şekillerde [köy evi, seren, samanlık-ağıl, çit gibi] yaşayan kırsal mimarimizin, çok detaylı bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Mümkün olduğunca her yapı tipinden seçilecek uygun bazı örneklerin, bilinçli projelerle taşınarak, il ve ilçe merkezlerindeki açık alanlarda, halkla buluşturulması düşünülebilir. Sanat ve mimarlık tarihimizde ülke çapında seçkin ve nadide bir yere sahip olan ahşap çantı camilerin, son on yıl içinde bir kaçının ortadan kalktığı, birçoğunun kullanılmayarak yok oluşa terk edildikleri, ahşap olmalarından yararlanılarak bilinçsizce "sökülerek" yakıldığı hatırlanırsa, bunlar için de acilen bir şey yapma gereği ortadadır. Birçok zanaat gibi, köy ve kırsal mimarimize bağlı, birçoğu unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş meslek ve üretim teknikleri konusunda da hiç olmazsa akademik belgeleme çalışmaları yapılmalıdır.

[54] B.O.A., A.MKT.MHM., d.n. 288, g.n. 56. Belgeyi okuyan Atatürk Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Kütüphanecilik Bölümü Öğretim Üyesi, Yrd. Doç Dr. Dündar ALİKILIÇ'a bir kez daha teşekkür ederim.

Kaynakça

ANONIM (1977). *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, Ankara.

ANONIM, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun (basım yılı belirtilmemiş).

AYVERDI, E. Hakkı (1989). *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I,* İstanbul.

AYVERDI, E. Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II,* İstanbul.

BAYRAKTAR, M. Sami (2005). *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

CERASI, M. M. (1999). *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, İstanbul.

CEZAR, Mustafa (1985) *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul.

ÇADIRCI, Musa (1990). "19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I)*, Samsun: 15-23.

ÇAM, Nusret (1991) "Arasta" mad., *T.D.V.İ.A., C. 3*, İstanbul, s. 335-336.

ÇULPAN, Cevdet (1975). *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar,* Ankara.

DARKOT, Besim (1980) "Samsun" mad., *İ.A., C. X*, İstanbul, s. 172-178.

DAŞ, Ertan (2002). "Afyon Taş Han", Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, *Prof. Dr. Gönül ÖNEY'e Armağan*, İzmir, s. 205-211.

DILCIMEN, Kâzım (1940). *Canik Beyleri*, Samsun.

ERAVŞAR, Osman. *Tokat Tarihi Su Yapıları* (Hamamlar) (Baskı yeri ve yılı belirtilmemiş).

ERSOY, Bozkurt (1994). "Osmanlı Şehir İçi Hanları Plân Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi, S.VII*, İzmir, s. 75-97.

ERSOY, Bozkurt (1995) . "İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları", *Kültür ve Sanat, S. 26*, Ankara, s. 17-20.

EYICE, Semavi (1960). "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi, C. XI, S. XV*, İstanbul, s. 99-120.

EYICE, Semavi (1992). "Bedesten" mad., *T.D.V.İ.A., C. 5*, İstanbul, s. 302-311.

EYICE, Semavi (1993). "Çoban Köprüsü" mad., *T.D.V.İ.A., C. 8*, İstanbul, s. 350-351.

EYICE, Semavi (1997). "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari" Bölümü, *T.D.V.İ.A., C. 15*, İstanbul, s. 402-430.

GÜNDOĞDU, Hamza (1996). "Erzurum ve Çevresinden Bazı Köprüler II Çobandede Köprüsü", *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 2*, Erzurum, s. 43-67.

KUNIHOLM, P. I., (1992). "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 121-130.

ÖDEKAN, Ayla (1997) "Arasta" mad., *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 1,* İstanbul, s. 123.

ÖNGE, Yılmaz (1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara.

ÖNGE, Yılmaz (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları,* Ankara.

ÖZ, Mehmet (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara.

SARISAKAL, Baki (2003). *Bir Kentin Tari*hi Samsun, İkinci Kitap, Samsun.

TANMAN, M. Baha (1988). "Sinan'ın Mimarisi İmaretler", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C. I*, İstanbul, s. 333-353.

TEKIN, Lütfi (1936). "60 Sene Evvelki Samsun", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, C. 2, S. 13*, s. 25-29.

TORUN, Mehmet (1954). *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul.

TUNÇEL, Mehmet (2001). "Merzifon Bedesteni", *Merzifonlu Kara Mustafa Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, s. 383-398.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1998). *Osmanlı Tarihi, C. I,* Ankara.

YOLALICI, M. Emin (1998). *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara.

YÜKSEL, Ahmet (2005). *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul.

SAMSUN'DA BULUNAN İKİ ÖNEMLİ AHŞAP ESER GÖKÇELİ VE BEKDEMİR CAMİLERİ

Yılmaz CAN[*]

Giriş

Bilindiği kadarıyla ahşap yapı geleneği Karadeniz Bölgesi'nde oldukça yaygın bir olgudur. Orman ve ağaç ile ahşap yapı arasındaki ilişki sebebiyle ahşap mimari, bölgenin daha çok orman varlığı açısından zengin olan kesimlerinde yoğunlaşmıştır.

Ahşap yapı ve ahşap cami bakımından zengin sayılan bölge illerinden Rize ve Trabzon yöresi ahşap camileri, yeterli olmasa da birtakım çalışmalara konu edilmiş ve çeşitli yayınlarda tanıtılmışlardır[1]. Bölgenin ahşap mimari bakımından öne çıkan bir başka yöresi Samsun, Sinop ve Kastamonu illerinde mevcut ahşap camiler ise, Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde kurulmuş, Türk ahşap cami mimarisinin şaheserlerinden Mahmut Bey Camii hariç pek bilinmemektedirler. Ahşap cami mimarisi bağlamında söz konusu yöreye yönelik ilgi, araştırma ve tespitlerimize dayanarak, bu yörede kökleri çok eskilere giden güçlü bir ahşap yapı geleneğinin mevcut olduğunu söylemek mümkündür.[2] Bununla birlikte şu da bir gerçektir ki, oldukça zengin ve eski bir ahşap yapı geleneğine sahip bulunan yörenin mevcut ahşap yapı ve ahşap cami birikimi, bir kaç ciddi çalışma[3] dışında henüz bilimsel yayınlarda hak ettiği oranda yer bulamamışlardır.

Biz bu çalışmamızda Samsun yöresinde kurulmuş ahşap camiler içinde, bazı bakımlardan daha önemli bulduğumuz iki seçkin eseri tanıtmaya çalışacağız. Ahşap cami mimarimizin daha sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmesi açısından, Samsun

---

[*] *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] H. Karpuz**,** *Trabzon*, Ankara 1990; H. Karpuz, *Rize*, Ankara 1991; H. Karpuz, *"Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", Vakıflar Dergisi,* İstanbul 1990, S. XXI, s. 281-298; H. Karpuz, *"Yok Olmuş Bir Sanat Eserimiz Of Ağaçlı Köyü Camii", IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri,* Ankara, 1995, C. II, s. 341-352; O. Özgüner, *Köyde Mimari, Doğu Karadeniz,* Ankara 1970; M. İren, *"Trabzon Çaykara Dernek Pazarı Güney Kondu Mahallesi Camii", Rölöve ve Restorasyon Dergisi,* Ankara 1983, S. 5, s. 165-174

[2] G.Danışman,*"Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği-Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Camii'nin İncelenmesi", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* Ankara 1988, C. I, s. (135-144), 142-143

[3] G. Danışman,*"Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği...";* C. Nemli-oğlu, *"Göçeli (Gökçeli) Camii", 1. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri,* Konya 2001 C. 2, s. 117-136; M. K. Şahin, *"Samsun Çarşamba/Yaycılar Şeyh Habil Köyü Camii"*, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Erzurum 2004, C. 4, S. 2, s. 15-36; Y. Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler,* İstanbul 2004; Y. Can, *"Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler"*, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Samsun 2003, S. 14-15, s. 117-134

yöresi ahşap cami mirasının özellikle de bu iki eserin yeterince tanıtılması ve ilgili literatüre dahil edilmesi gerektiğine inanıyoruz.

1. Çarşamba Gökçeli (Göceli / Göçeli / Göğceli / Kökçeli) Camii

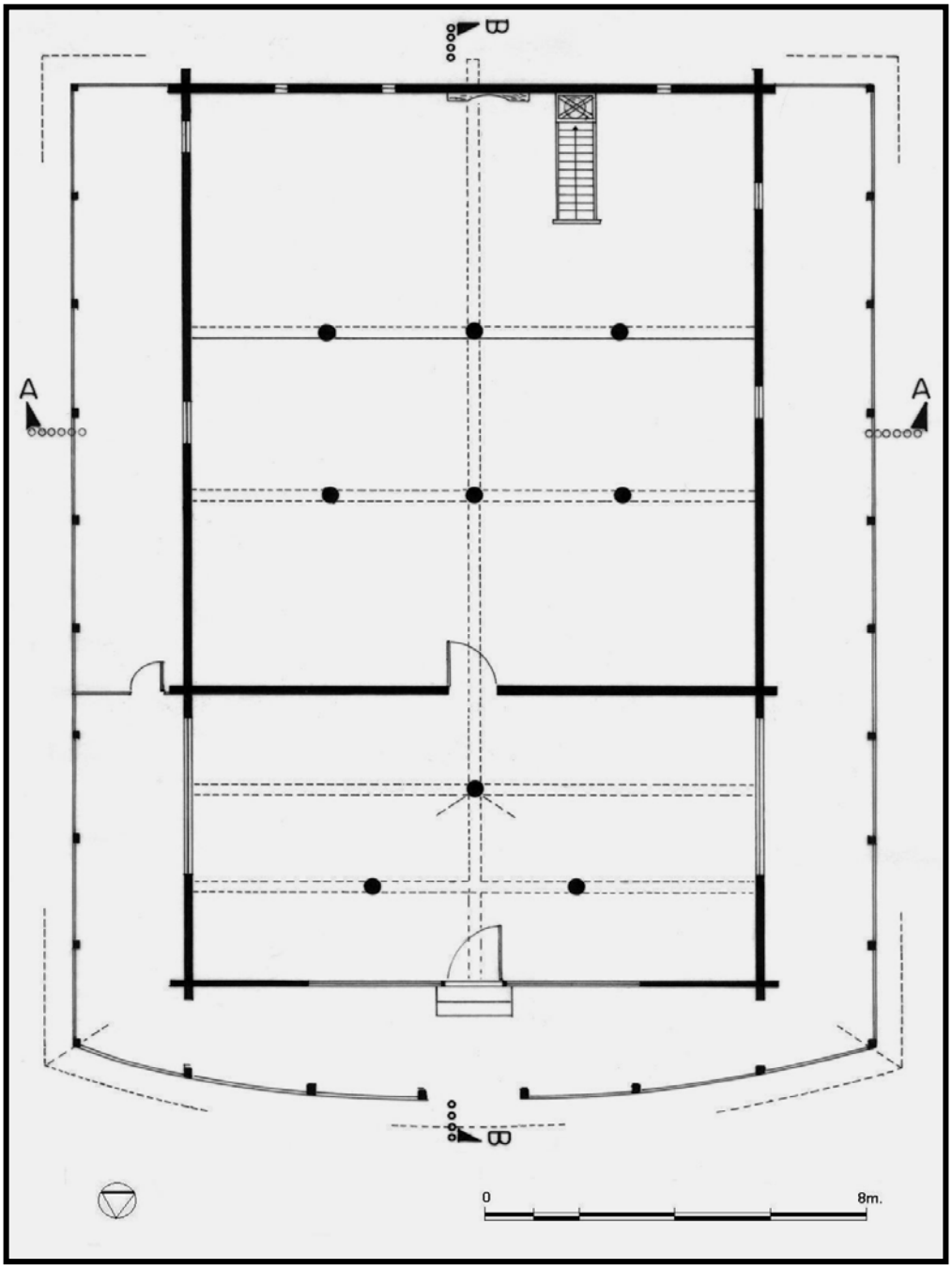
Çarşamba İlçesi Hasanbahçe Mahallesi'nde mezarlık içinde bulunmaktadır. Çivi kullanılmadan tamamen ahşap malzeme ile kurulan cami, kalınlığı yaklaşık 15-18 cm. arasında değişen meşe ağacından dilme ahşap perdelerle yığma olarak inşa edilmiştir. Ahşap perdeler köşelerde birbirine kurtboğazı geçme, yöre halkının diliyle "çatma başı" denilen teknikle bağlanmıştır. Üç omuz kırma çatılı yapı tek katlı olarak yapılmıştır. Oldukça basık olan yapının damı alaturka kiremitle kaplıdır. G. Danışman, bu camiyi konu alan çalışmasında, yapının çatısının eskiden tahta kiremit veya hartama ile kaplı olabileceğini belirtmektedir.[4] Yapının tabanı büyük taşlar üzerine yerleştirilmiş kütükler yardımıyla yerden yaklaşık 60-70 cm. kadar yükseltilmiştir.

Gökçeli Camii, boyutları itibarıyla oldukça büyük bir yapıdır. Ahşap yığma camiler içinde halen Ülkemizde bilinen en büyük cami ya da en büyük camilerden biridir. Derinlemesine bir mekân düzenlemesine sahip caminin boyutları dıştan 17.44 x 21.55 m.'dir. Cami, kuzey cephede yer alan son cemaat mahalli, harim ve bu iki mekânı doğu, batı ve kuzeyden kuşatan tek sıra revaklardan teşkil olunmuştur.

Harim bölümü, 12.60 x 13.70 m. ebatlarındadır. Harime kuzey cephenin tam ortasından tek kanatlı bir kapı ile girilmektedir. Kapı orijinal değildir. Harimde mihrap duvarına paralel bir şekilde dizilmiş üçerli gruplar halinde iki sıra sütun bulunmaktadır. Sütunlar harim içine dengeli bir biçimde dağıtılmışlardır. Bu üçerli sütun sıralarının ortalarında yer alan iki sütun kapı-mihrap aksı üzerine yerleştirilmişlerdir. Sütunlar daireye yaklaşan poligonal bir kesite sahiptirler. Sütunlardan çoğunun zaman içinde yenilendiği anlaşılmaktadır.

Harimde tavan yoktur. Caminin oldukça ilginç tasarlanmış bir çatı sistemi vardır. Çatı, harim içinde doğu-batı istikametinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş, üçer sütundan oluşan iki sütun dizisi tarafından taşınmaktadır. Mihrap-kapı ekseni üzerinde bulunan ve iki sütun tarafından desteklenen ana kirişe, doğu-batı istikametinde uzanan ve üçerli sütun sıraları tarafından taşınan diğer paralel iki kiriş bindirilmiştir. Ana kirişin üstüne ise çatı omurgasını taşıyan, tam orta noktada bir dikme ve her iki uçta ise üst üste bindirilmiş ahşaplardan oluşan perde blok dikmeler yerleştirilmiştir. Bu perde blok dikmelerin ortadaki dikmeye bakan iç kenarları, yan yatmış, birbirine bakar konumda U ile V harfi arası bir formda hizalandırılmıştır.

[4] Danışman, s. 137

Şekil 1. *Gökçeli Camii planı.*

Harimin cephelerini oluşturan duvarlar bir uçtan diğer uca yekpare ahşap perdelerle örülmüştür. Ahşap perdelerin uzunluğu güney cephede 12.60 m.'ye, doğu ve batı cephelerinde ise 13.70 m.'ye ulaşmaktadır. Bu perdelerin genişlikleri ise 40 ile 70 cm. arasında değişmektedir. Köşelerde birbirine kurtboğazı veya yarım geçme tekniğiyle bağlanmış olan perdeler üst üste ise dilli damaklı yani zıvanalı geçme

tekniğiyle bindirilmiştir. Gökçeli Camii'nde kullanılan ahşap perdelerin boyutlarının büyüklüğü ve bu büyük boyutlu perdelerle yığma tekniği kullanılarak oldukça geniş, büyük bir mekan oluşturulmuş olması dikkat çekicidir.

Harim doğu ve batı cephelerde yer alan ikişer pencereyle aydınlatılmaktadır. Bu pencerelerden mihrap duvarına yakın olanlar biraz küçük tutulmuştur. Bunların dışında mihrap duvarında altlı üstlü iki sıra halinde dizilmiş toplam altı adet mazgal deliği biçiminde havalandırma deliği açılmıştır. Bu deliklerden yere yakın olanlar demir kafeslerle kapatılmışlardır. Bu kadar büyük bir yapıyı aydınlatmada dört pencerenin ışığı çok yetersiz kalmış ve dolayısıyla harim yarı aydınlık veya yarı karanlık diye tarif edebileceğimiz bir loşluğa mahkum edilmiştir.

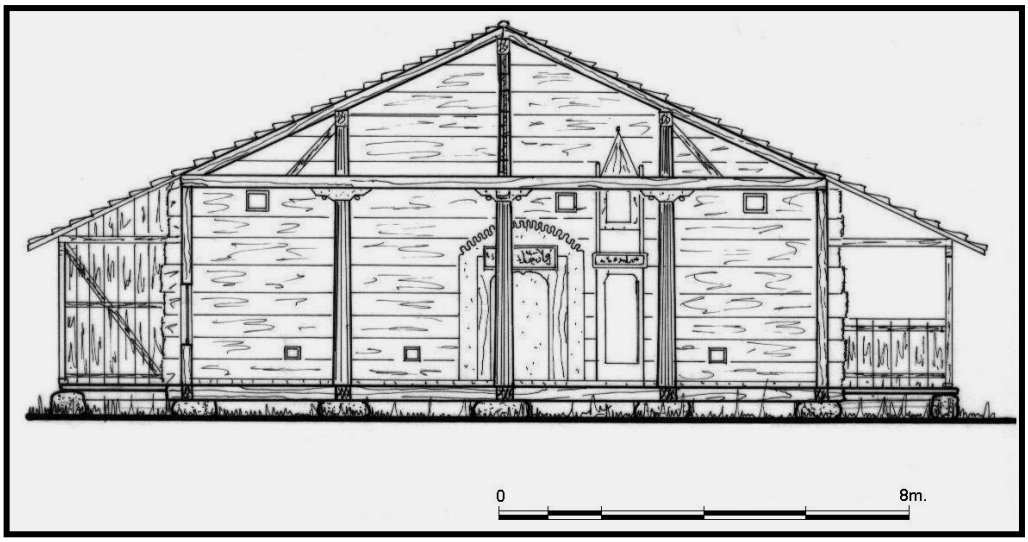
G. Danışman, doğu ve batı cephelerdeki dört pencereden geri tarafta, boyut olarak biraz büyükçe olanlarını bu cephelerde açılmış çift kanatlı kapılar olarak göstermiştir.[5] Danışman'ın hiçbir yorum getirmeden yaptığı bu tespitin bir hatadan kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz. Zira yerden yaklaşık 60-70 cm.'lik bir yükseklikte kurulmuş, 73 x 85 cm. ve 92 x 110 cm. ebatlarındaki pencereleri kapı olarak düşünmek mümkün değildir. Belki de Danışman, bu camiye yakın bir konumda bulunan Şeyh Habil Camii'nde gördüklerinden etkilenerek böyle bir kanaate ulaşmış olabilir. Zira Şeyh Habil Camii'nde, harimin doğu duvarında bize göre sonradan açılmış çift kanatlı bir kapı mevcuttur.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat mahalli 6.60 m.'lik bir genişliğe sahiptir. Çatısı, mekânın tam ortasına yerleştirilmiş üç sütun tarafından taşınmaktadır. Sütunlar üçgen oluşturacak şekilde dizilmiş olup biri önde mihrap-kapı ekseninde, diğer ikisi ise geride yer almıştır. Son cemaat mahalli de harim gibi, üç cepheden, kalınlığı daha az tutulmuş ahşap perdelerle yığma tarzında örülmüş duvarlarla kuşatılmıştır. Kuzey cephedeki giriş revakının ortasından son cemaat mahalline tek kanatlı bir kapı açılmaktadır. Aynı aks üzerine yerleştirilmiş ikinci bir kapı ile son cemaat mahallinden harime girilmektedir. Son cemaat mahallinin doğu ve batı cepheleri ile giriş kapısının her iki yanında açılmış pencereye benzer büyük açıklıklar muskalı ahşap kafeslerle kapatılmıştır. G. Danışman, minaresi olmayan caminin, son cemaat mahallinin kuzey-batı köşesinde, sonradan oluşturulmuş imam odasının yerinin minare yeri olabileceğine işaret etmektedir.[6]

Harim ve son cemaat mahallini kuzey, doğu ve batı cephelerden tek sıra revaklar kuşatmaktadır. Kuzey cephede yer alan giriş revakı alışılmışın dışında farklı bir düzenleme arzetmektedir. Toplam sekiz sütunla oluşturulmuş bu revakı taşıyan sütunlar cephede, dışbükey, bir yay formunda dizilmişlerdir. Revakın köşelerdeki genişliği 1.80 m., orta noktadaki genişliği ise 2.43 m.'dir. Doğu ve batı cephelerde yer

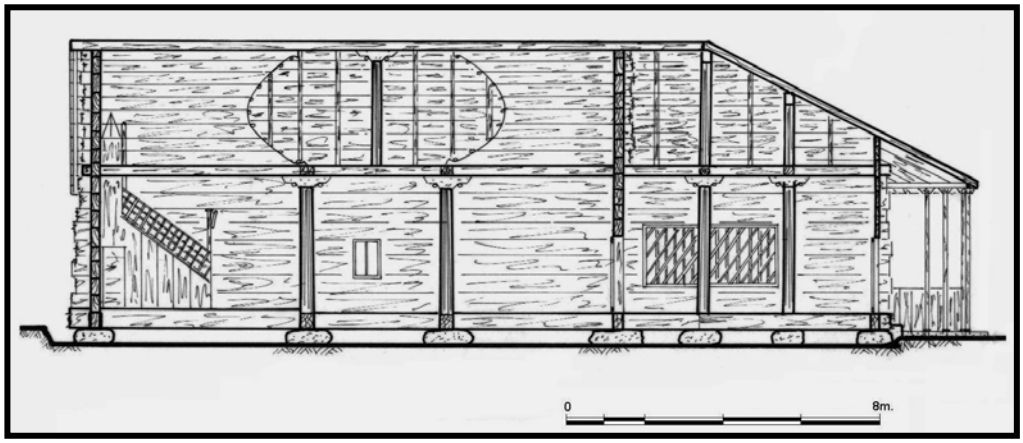
[5] Danışman, s. 137
[6] Danışman, s. 137

alan revaklar ise eşit aralıklarla dizilmiş onar sütunla teşkil olunmuştur. Yan revakların genişliği ise 2.42 m.'dir. Doğu tarafındaki revak, sonradan, harimin kuzey duvarı hizasında, ortaya yakın bir noktadan bölünmüş ve revakın harim boyunca uzanan kısmı, dış cephesi kapatılmak suretiyle kadınlar mahfiline dönüştürülmüştür. Ara bölmeye tek kanatlı bir kapı yerleştirilmiştir. Revakların üstü ana binanın çatı örtüsünün aynı eğimle uzatılmasıyla örtülmüştür. Bu yüzden uzaktan bakıldığında cami, yere çökmüş gibi çok basık gözükmektedir. Mevcut bazı kalıntılardan ve yöre halkının beyanlarından, revakların dış tarafının 1 m. yüksekliğinde ahşap parmaklıklarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır.

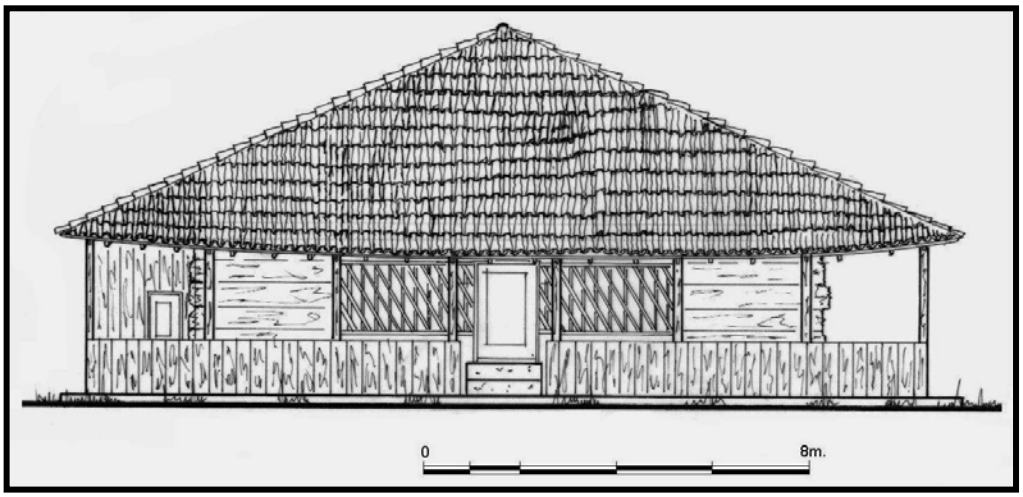

Şekil 2. *Gökçeli Camii A-A kesiti.*

Güney cephenin ortasında yer alan mihrabın zaman içinde değişikliğe uğradığı ve orijinal olmadığı kanaatindeyiz. Mihrabın vaktiyle dış duvardan dışarıya taşan bir niş şeklinde tanzim edildiğini düşünüyoruz. Zira güney duvarında, mihrabın tam arkasına denk düşen kısmın, mihrap boyutlarında kesilmiş ve ahşap perdelerle tekrar kapatılmış olduğu görülmektedir. Aynı mahalde bulunan, form ve inşa tarihi bakımından Gökçeli Camii'ne yakınlık arzeden Şeyh Habil Camii mihrabının, halen duvardan dışarıya doğru taşan bir nişten oluşmuş olması bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Minberin de mihrap gibi zamanla yenilenerek orijinalliğini yitirdiği gözlenmektedir.

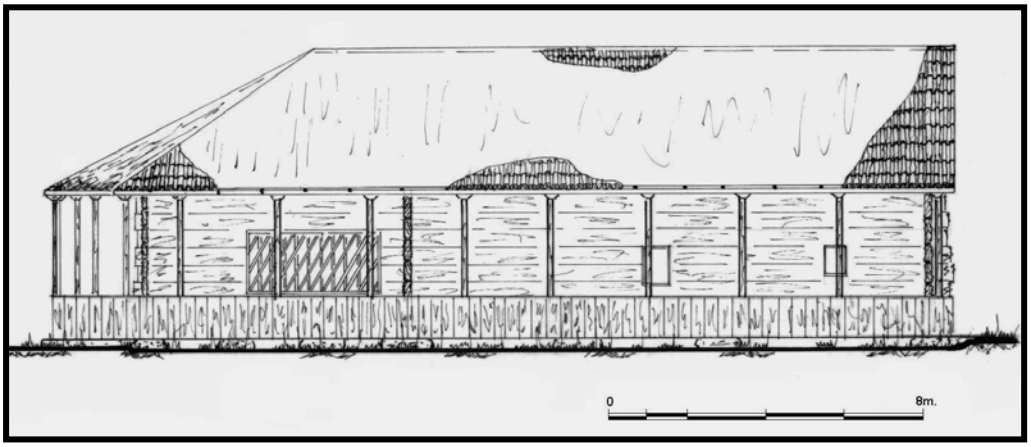

Şekil 3. *Gökçeli Camii B-B kesiti.*

Şekil 4. *Gökçeli Camii kuzey (giriş) cephesi.*

Gökçeli Camii süsleme bakımından pek de fakir sayılmaz. Süslemeler genellikle kalem işi ve renkli boyama şeklinde olup daha çok bitkisel karakterlidir. Tavansız, semer örtü şeklinde tanzim edilmiş harim çatısının iç yüzünde mertekler üzerine yerleştirilmiş, kiremitleri taşıyan kalın ve geniş tahtalar, kökboyasıyla yapılmış çok kaliteli süslemelere sahiptir. Stilize bitkisel motiflerden oluşan bu kaliteli süslemelerde hemen hemen her tahtada farklı motif ve kompozisyonlara yer verilmiş, tekrardan kaçınılmıştır. Süslemelerde rumiler, stilize palmetler, C ve S kıvrımlı dallar ve çiçekler farkedilmektedir. Mertekler üzerinde ise aşı boyasıyla yapılmış yılankavî kıvrım dallar ve baklava dilimlerine benzeyen geometrik şekiller görülmektedir. Mertekler üzerindeki süslemeler, tahtalar üzerinde bulunan süslemelere göre oldukça basit ve kalitesizdirler. Ayrıca harim içindeki sütunların bazılarının başlıklarında ve konsollarda da, kaba ahşap oyma ve renkli boyama şeklinde süslemeler mevcuttur.

Şekil 5. *Gökçeli Camii batı cephesi*.

Gökçeli Camii'nde herhangi bir inşa veya tamir kitabesi mevcut değildir. Ne yazık ki arşiv taramalarında da bu caminin inşa ve onarımıyla ilgili bir kayda rastlayamadığımızı belirtmek isteriz. Samsun ilini tanıtmak amacıyla hazırlanmış yayınlarda, caminin inşa tarihi M. 1191 ve 1195 olarak verilmektedir.[7] G. Danışman, bu tarihlere itiraz ederek 15. yüzyıla kadar yörenin istikrarsız bir geçmişinin olduğunu ve bu toprakların sık sık el değiştirdiğini hatırlatarak, Gökçeli Camii'nin muhtemelen 15. yüzyıl başlarında yapılmış olabileceğini belirtmektedir.[8] USA Cornell University'de görevli Dendrokronoloji uzmanı P.I. Kuniholm'un, caminin muhtelif kısımlarından aldığı ahşap örnekler üzerinde yaptığı dendrokronolojik analizler neticesinde ulaştığı sonuçlara göre ise cami, bir bütün olarak M.1206 yılında Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev za- manında inşa edilmiştir. Son cemaat mahalli ile revaklar, 1338 yılında onarıma tabi tutulmuştur. Prof. Kuniholm, analizleri sonucunda vardığı bu tespitlerin, tarihî realiteye de uygun düştüğünü belirterek, aynı yılda I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yöreyi yeniden fethettiğine işaret etmektedir.[9] Kuniholm'un verdiği bu tarih oldukça erken bir zamandır. Türkler'e Anadolu kapılarının 1071'de açıldığını düşünürsek, yaklaşık bir asrı biraz aşkın bir zaman sonra, Karadeniz kıyılarında bir cami inşa edilmiş olmaktadır. Bu hem Anadolu'nun İslamlaşması, hem de ahşap cami mimarimiz açısından önemli ve hayret verici bir durumdur. Türk mimarlık tarihi ve sanat tarihçilerimiz için işin asıl önemli yanı ise, bu inşa tarihiyle Gökçeli Camii, Ülkemiz sınırları içinde ayakta kalabilen en eski ahşap cami olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konunun, sanat tarihçilerinin epey dikkatini ve ilgisini çekeceğini sanıyoruz.

---

7 Komisyon, *Samsun İl Yıllığı,* Ank.ara 1974, s. 172; Komisyon, *İlimiz Samsun***,** Isparta, 1968, s. 52; İ. Çakan, *Karadeıiz Bölgesi,* Ankara 1994, s. 476

8 Danışman, s.140

9 Can, *Samsun Yöresinde…,* "Ekler", ek-5. (P. I. Kuniholm'un Samsun yöresindeki ahşap camilerle ilgili teknik analiz ve tespitleri tarafımızdan temin edilerek çalışmamızın sonunda "Ekler" başlığı altında yayınlanmıştır.)

Foto 1. *Gökçeli Camii kuzey (giriş) cephesinden görünüş.*

Foto 2. *Gökçeli Camii kıble cephesinde bulunan havalandırma delikleri.*

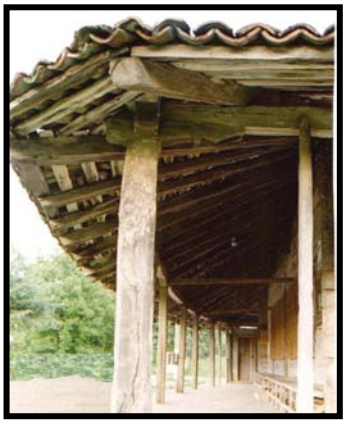

Foto 3. *Gökçeli Camii revakı.* ***Foto 4.*** *Gökçeli Camii çatı sistemi.*

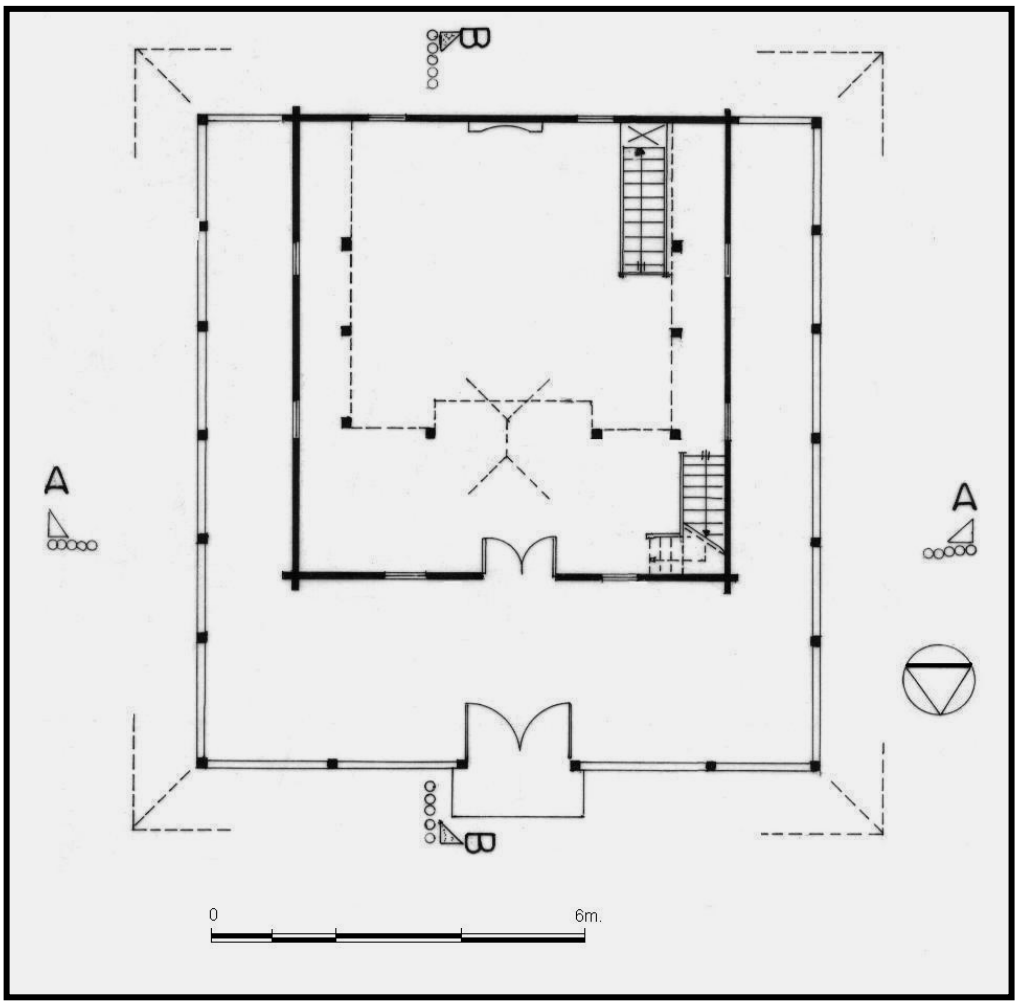

Foto 5-6. *Gökçeli Camii tavan süslemelerinden örnekler.*

2. Kavak Bekdemir Camii

Kavak İlçesi'ne bağlı Bekdemir Köyü'ndedir. Halen ibadete açık olan cami, Kavak-Asarcık yolunun 13. km.'sinde, anayoldan yaklaşık 1 km. mesafededir. Meşe ağacından ahşap yığma tekniğiyle yapılmış olup, iki katlı bir cephe görünümüne sahiptir. Yaklaşık 5 cm. kalınlığındaki ahşap perdelerin oldukça düzgün satıhlı olduğu görülmektedir. Caminin ilk kurulduğunda şimdiki yerinde olmadığı, köyün epey uzağında, dere boyunda bir mezarlık içinde inşa edildiği bilinmektedir. Daha sonra sökülerek bugünkü yerine nakledilmiştir. Bu nakil işleminin ileride açıklayacağımız üzere mihrap duvarındaki nakkaş kitabesinde verilen H.1293 (1876) tarihinde gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Yapı dört omuz kırma çatılı olup, incelediğimiz diğer camilerin aksine marsilya tipi kiremitle kaplıdır. Yöre halkının yaşlılarından dinlediğimize göre, eskiden caminin kuzeybatı köşesinde bir minare mevcut olup, çam ağacından yapılmış olan bu minare, H.1342(1923)'de yıkılmış ve yerine yenisi inşa edilmiş, bir müddet sonra o da yıkılmıştır. Bugün minareden hiçbir iz mevcut değildir.

Şekil 6. *Bekdemir Camii planı.*

Bekdemir Camii, kareye yakın bir forma sahiptir. Binanın dıştan ölçüleri şöyledir. Kuzey ve güney cepheler 10.25 m., doğu ve batı cepheler ise 10.55 m.'dir. Yapı, güney hariç üç cepheden revaklarla çevrilmiştir. Kuzey cephede yer alan giriş revakı, daha geniş tutularak, son cemaat mahallini hatırlatacak bir formda tasarlanmıştır. Harim bölümünün ölçülerine gelince, kuzey ve güney cepheler 7.20 m., doğu ve batı cepheler ise 7.35 m.'dir. Harime kuzey cephenin tam ortasında açılmış iki kanatlı oldukça süslü bir kapıdan girilir. Girişin üstüne mahfil yerleştirilmiştir. Mahfil, iki yan cephe boyunca U şeklinde mihrap duvarına kadar uzanmaktadır. Mahfilin ön cephesinin tam ortası, harime doğru dikdörtgen formunda, balkona benzer bir çıkma ile uzatılmıştır. Mahfil katının etrafı ahşap parmaklıklarla çevrilmiştir. Batı tarafa yerleştirilmiş bir merdivenle çıkılan mahfil, geri planda aynı hizada dizilmiş dört, yan taraflarda ise ikişer sütunla taşınmaktadır. Mahfili taşıyan bu sütunlar mahfil katından harim tavanına kadar uzanmaktadır.

Mahfil katındakiler dahil, yapı içindeki tüm sütunlar taban ve tavana birleşen noktalarda kare kesitli, gövde kısmında ise daire kesitlidirler.

Harim, cephelere iki kat halinde yerleştirilmiş pencerelerle oldukça bol ışık almaktadır. Bekdemir Camii'nin pencereleri orijinal olup, göz alıcı bir güzelliğe sahiptir. Doğu ve batı cephelerinde şakulî olarak aynı hizaya yerleştirilmiş, iki altta iki de üstte olmak üzere toplam dörder pencere vardır. Mihrap duvarında da doğu ve batı cephelerinde olduğu gibi altlı üstlü toplam dört pencere bulunmaktadır. Ancak burada alt ve üst pencereler aynı hizaya denk düşmemektedir. Kuzey cephede ise sadece üst sırada iki pencere mevcuttur. Alt katta yer alan tüm pencereler, düzenleme bakımından birbirinin aynısı olup, içten sürgülü kapaklı, dıştan ise ahşap kafeslidir. Ahşap kafesler, lokmalı demir kafesler örnek alınarak yapılmıştır. Üst katta yer alan pencereler de birbirine benzemektedir. Bu pencereler ise dıştan oldukça küçük detaylı olarak düzenlenmiş ahşap muskalı kafeslerle kapatılmıştır.

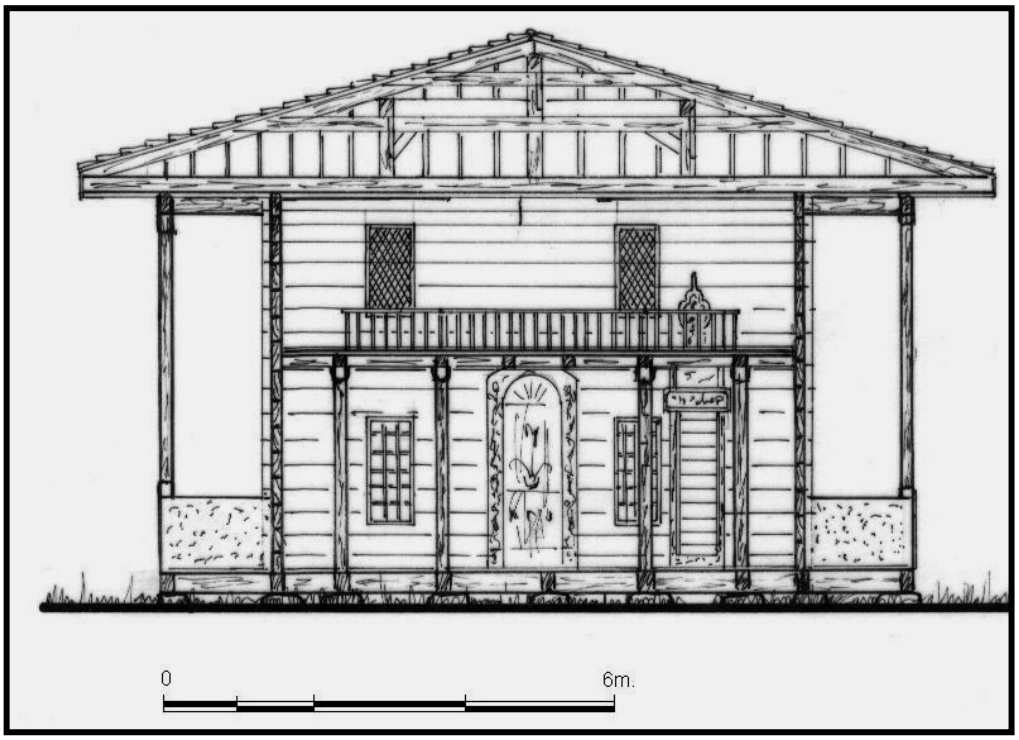
Caminin mihrap ve minberi orijinal olup zengin süslemelere sahiptir. Tavan, iç içe küçülen dörtgen çerçeveler halinde kademeli bir şekilde çatı boşluğuna doğru derinleşmekte ve en içte ise sekizgen bir çerçeve içine yerleştirilmiş dairesel bir göbekten oluşmaktadır.

Kuzey cephede yer alan giriş revakı yaklaşık 3 m.'lik bir genişliğe sahiptir. Yan revaklar ise 1.40 m. genişliğindedir. Giriş revakı köşelerdekiler de dahil olmak üzere toplam altı sütunla teşkil olunmuştur. Yan revaklarda ise eşit aralıklarla dizilmiş köşelerdekilerle birlikte yedişer sütun vardır. 4.35 m. yüksekliğindeki tüm revak sütunları, yaklaşık 17 cm. çapında olup, uçlarda kare, orta kısımda ise daire kesitlidirler. Vaktiyle ahşap parmaklıklarla çevrilmiş olan revaklar, bugün muhtemelen parmaklıklarla aynı yükseklikte yapılmış yaklaşık 1.05 m. yüksekliğinde beton bir duvarla kuşatılmıştır. Harim kapısının tam karşı sında yer alan giriş boşluğuna, beton duvarla aynı yükseklikte basit, tek kanatlı, biraz iğreti bir kapı yerleştirilmiştir.

Bekdemir Camii, tezyinat bakımından oldukça zengin bir yapıdır. Süslemeleri, kalem işi süslemeler, boyama, oyma süslemeler ve renkli ajurlar olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Tezyinat bilhassa mihrap, mihrap duvarı, minber, mahfil, tavan ve harim kapısında yoğunlaşmaktadır. Boyamalarda kökboyası kullanılmıştır. Süslemeler genel olarak bitkisel karakterlidir. Mihrap ve mihrap duvarı süslemelerinde kandiller, vazodan çıkan çiçekler, rozetler ve palmetler görülmektedir. Mihrap nişinin tepe kısmı, çadır formuna benzeyen bir düzenleme ile süslenmiştir. Minber aynalığında da üzüm salkımları, sehpa üzerinde dilinmiş karpuza benzer bir meyve, çiçekler ve diğer bitkisel unsurlar seçilmektedir. Tavan süslemeleri ise iç içe geçmiş bitkisel karakterli dörtgen bordürlerle, bunların ortasına yerleştirilmiş yine bitkisel bezemeli sekizgen çerçeve içinde bulunan oyma süslemeli göbekten ibarettir. Göbekte yer alan oymalar, bir halkaya geçirilmiş fazla derin olmayan C kıvrımlarından oluşmaktadır.

Ajurlu süslemeler, ahşap malzemeden yapılmış olup, minber ve mihrapta toplanmıştır. Mihrap nişinin üstünde yer alan ajurlu tezyinat, uçları içe kıvrılmış üst üste ve yan yana dizilmiş S şekillerinden oluşmakta olup, alınlık formunu hatırlatan üçgenimsi bir düzenleme arzetmektedir. Minber kapısı üzerindeki ajurlu süsleme ise dairesel bir zencirek içine yerleştirilmiş güneş kursu ile bunun üstüne yerleştirilmiş iki iri S şeklinden ibarettir.

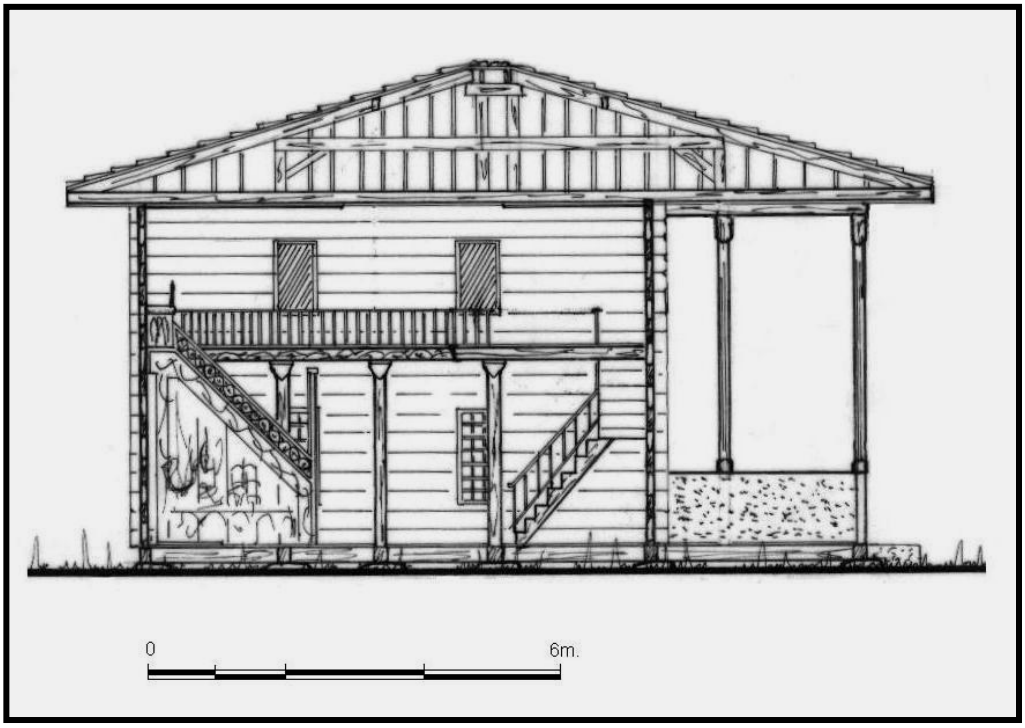
İki kanattan oluşan harim kapısının her kanadı üst üste silme çerçeveler içine yerleştirilmiş üçer simetrik pano ile süslenmiştir. Üstten birinci panoda yılankavi kıvrımlar ve gördes düğümünü çağrıştırır bir şekil üzerine yerleştirilmiş istiridye kabuğuna benzer bir motif, ortadaki panoda güneş kursu, en alttaki panoda da gördes düğümü ve deve boynu (köşek) motifine yaklaşan şekiller ile rozetten oluşturulmuş bir kompozisyon yer almaktadır. Kapı kanatlarındaki oyma tezyinat, sarı, yeşil ve kahverengi boya ile boyanmıştır. Yine giriş cephesinde, kapının üstünde dar bir şerit halinde, boydan boya düz ve ters, birbiri içine geçmiş, uçları yelpaze şeklinde sonuçlanan, C kıvrımlarıyla birbirine bağlanan bir motif dizisi uzanmaktadır. Motifler üstte sarıya, altta ise yeşile boyanmıştır.

Şekil 7. *Bekdemir Camii A-A kesiti.*

Harim içinde ve harim dışında bir takım yazılara da rastlanılmaktadır. Giriş kapısının üstünde etrafı üçgen tırtıklı, sarı ve kahverengiye boyanmış desenlerle belirlenmiş daire bir çerçeve içinde, yeşil boya ile yazılmış, istifi pek de güzel olmayan bir yazı yer almaktadır. Besmele ile başlayan yazı şu şekilde devam etmektedir: "Yâ mufet-tihu'1-ebvâb iftah lenâ hayre'l ebvâb" (Ey kapıların açıcısı, bize hayır kapılarını aç). Harim içinde ise mihrap duvarında, mihrabın üstünde tavana yakın bir konumda,

müsennâ tarzında yazılmış, güzel istiflenmiş bir kitâbe mevcuttur. Kitâbede "Maşallah Nakkaş Saîd 1293" ifadesi okunmaktadır. Bu kitabeden anlaşıldığına göre binanın süslemeleri Nakkaş Saîd tarafından H.1293(1876) yılında yapılmıştır. Minberle mihrap arasında ve üst pencerenin altında yer alan sülüs tarzında yazılmış başka bir kitabede ise "Sahibu'l-hayrât ve'1-hasenât el Hacı Abdur-rahman" şeklinde bir ifade okunmaktadır. Tarih verilmeyen bu kitabeden ise camiyi yaptıran veya yeni yerinde yeniden inşa ettiren kişinin adının Hacı Abdurrahman olduğunu öğrenmekteyiz. Bunların dışında mihrap duvarında, boyalı daire çerçeveler içinde Allah, Muhammed ve dört halifenin isimleri yazılmıştır. Halife isimlerinin yer aldığı bu daire çerçevelerin yanına, yine aynı büyüklükte boyama olarak daire kadranlı, rakamları Arapça olan bir saat şekli işlenmiştir.

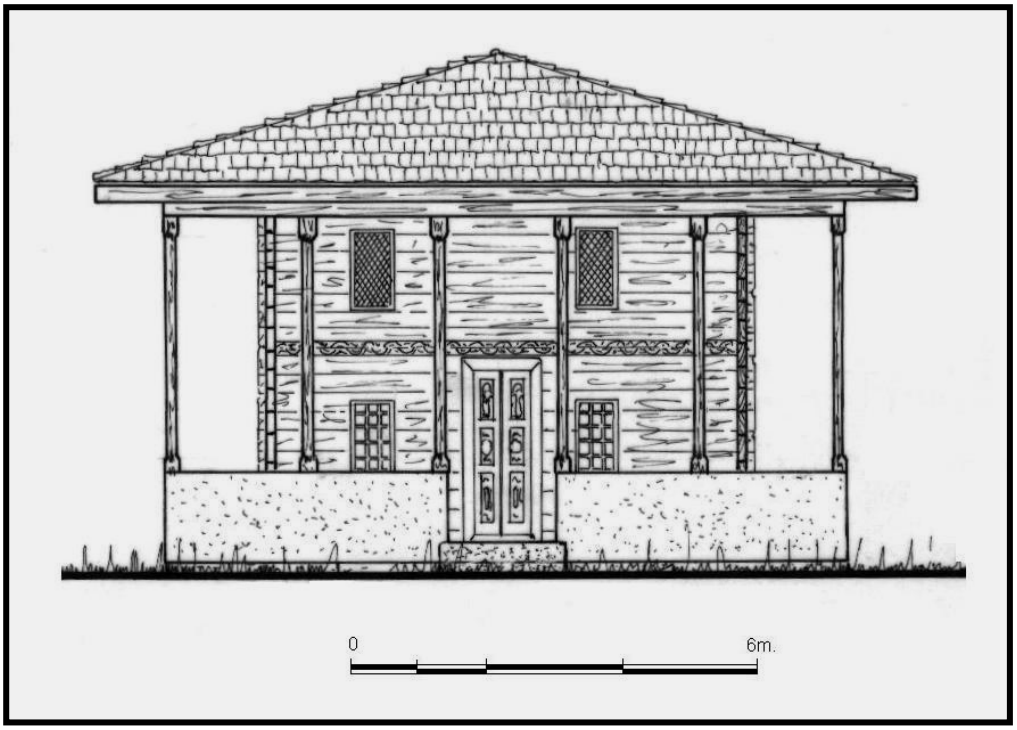

Şekil 8. *Bekdemir Camii B-B kesiti.*

Camide bulunan kitabelerden yapının inşa tarihini öğrenmek mümkün olamamaktadır. Nakkaşın adının zikredildiği kitabede yer alan H.1293(1876) tarihini ilk inşa tarihi değil, caminin bugünkü yerine nakil tarihi olarak kabul etmek daha doğrudur. Çünkü yöre halkının beyanı ile Kuniholm'un tespitleri, caminin bu tarihten önce inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Kuniholm'a göre Bekdemir Camii'nin alt katı 1994 yılı itibariyle 398 yıl önce, üst katı ise 395 yıl önce yapılmıştır.[10] Yine onun tespitine göre cami, yeni yerine H.1293(1876) yılında nakledilmiş olup, bu tarihte

[10] Can, *Samsun Yöresinde…,* "Ekler", ek-7, ek-15

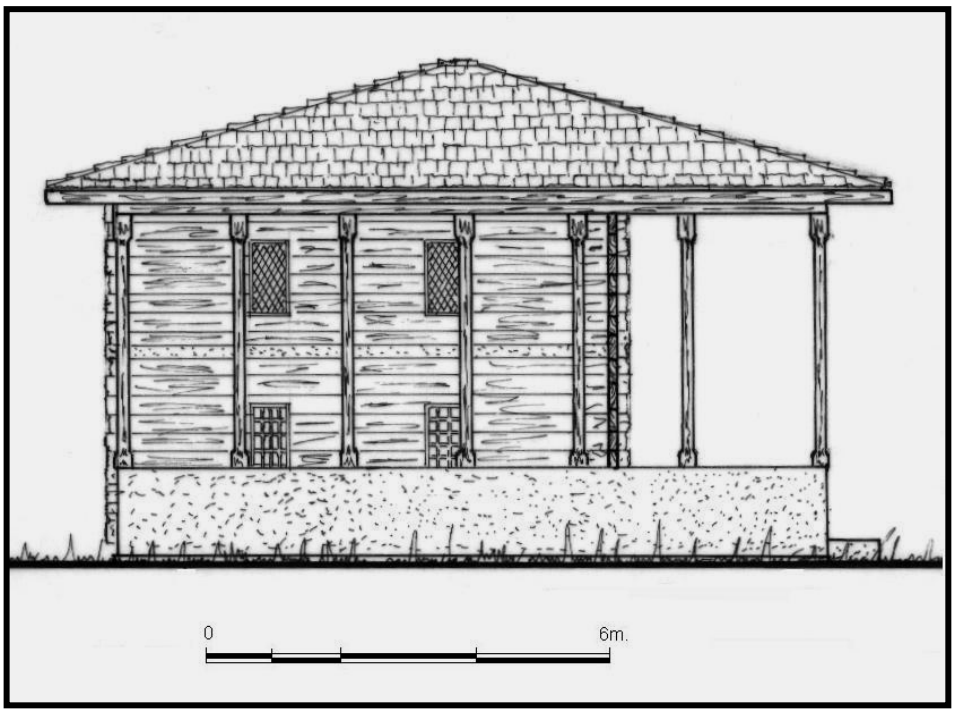
veya bu tarihten biraz sonra üst katın tahtaları yenilenmiştir. Kuniholm, nakil işlemi sırasında veya biraz sonrasında niçin böyle bir yenilemeye gidildiğini anlamakta zorlanarak, caminin, yenileme ihtiyacı doğuracak bir yangın ya da başka bir felakete uğradığı yolunda bir bilgi olmadığını belirtmektedir.[11] Buna karşılık, Kavak ilçesini tanıtan bir yayında caminin bir yangın geçirdiğine işaret edilmekte[12] olup görüştüğümüz kimi yaşlılar da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Kuniholm'un tespitlerini esas alarak söylemek gerekirse, Bekdemir Camii'nin alt katının 1596 yılında, üst katının ise 1599 yılında inşa edildiği, 1876 yılında bugünkü yerine nakledilmeden az önce veya az sonra meydana gelen bir yangın sonucu üst katının yenilendiği anlaşılmaktadır.

Şekil 9. *Bekdemir Camii kuzey (giriş) cephesi.*

Caminin avlusunda taştan yapılmış bir çeşme mevcuttur. Çeşmenin ön yüzü iki pano halinde düzenlenmiş olup, soldaki panonun ortasında bir daire içinde ay ve çiçek motifi, köşelerde de yıldız motifleri ile başka motifler yer almaktadır. Sağdaki pano ise çeşitli geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Çeşme çok harap bir durumda olup, yöre halkı tarafından yıkılıp yerine yeni bir çeşme yapılmak istenmektedir.

[11] Can, *Samsun Yöresinde…,* "Ekler", ek-15
[12] Komisyon, *İlçemiz Kavak*, Samsun 1995, s. 63

Şekil 10. *Bekdemir Camii doğu cephesi.*

Foto 7. *Bekdemir Camii, kuzey (giriş) cephesinden görünüş.*

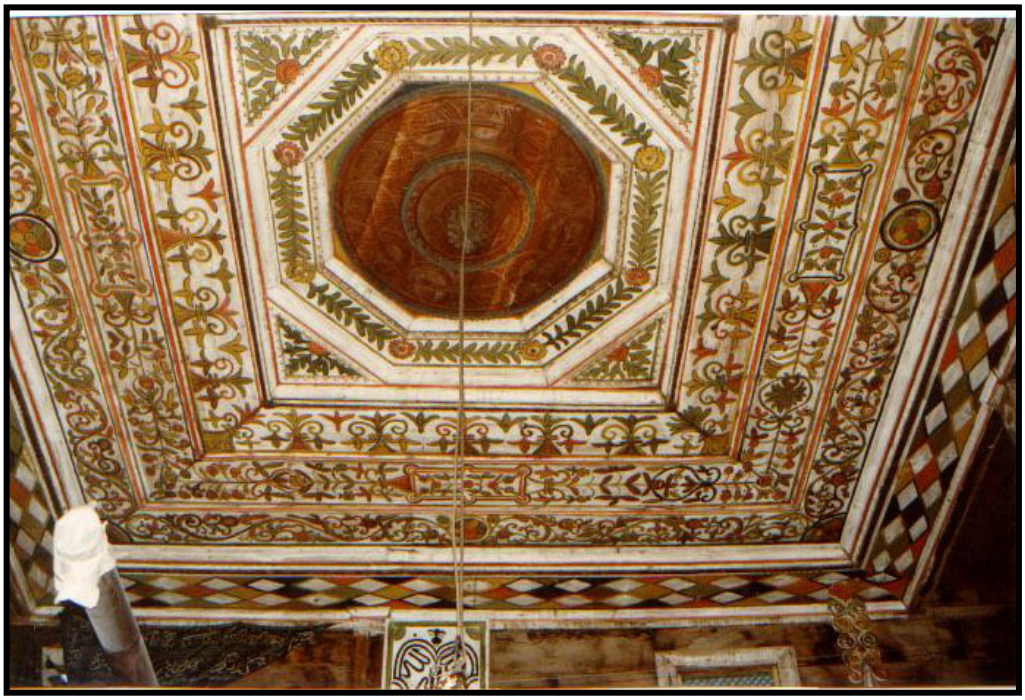

Foto 8. *Bekdemir Camii tavan süslemesi.*

Foto 9. *Bekdemir Camii minber süslemesinden detay.*

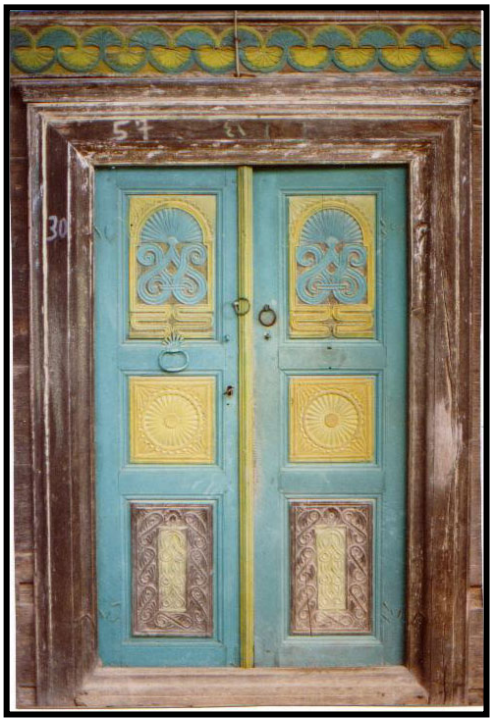

Foto 10. *Bekdemir Camii harim kapısı.*

Foto 11. *Bekdemir Camii ahşap lokmalı pencere kafesi.*

Foto 12. *Bekdemir Camii mihrap süslemesinden detay*

Değerlendirme ve Sonuç

İncelediğimiz iki camiyi Samsun yöresinde mevcut diğer ahşap camilerle birlikte ele alıp bir değerlendirme yapmak gerekirse şunları söylemek mümkündür. Çarşamba Gökçeli Camii ile Kavak Bekdemir Camii, bölgede gelişmiş ahşap cami mimarisinin iki önemli halkasını teşkil etmekte olup, planlama anlayışı ve formel tasarım bakımından, bölgedeki ahşap cami mimarisinin gelişim sürecinin, zamanla birbirinden biraz farklılaşan iki ayrı seyrinin temsilcisi gibidirler. Gelişim süreci içinde daha eskilerde kalan seyir çizgisini, Çarşamba Gökçeli, Çarşamba Şeyh Habil, Terme Karacalı, Kavak Tatarmuslu, Kavak Dere ve Terme Dağdıralı camilerinde karşımıza çıkan tek katlı, basık, az ışık alan harimin geri planda son cemaat mahalli, yanlarda da revaklarla çevrildiği bir modelin egemen olduğu anlayış oluşturmaktadır.[13] Gelişim sürecinin ilk yarısında yaygın şekilde karşımıza çıkan bu modelden zamanla Kavak Bekdemir, Terme Aşağı Söğütlü, Asarcık Kosaca ve Salıpazarı Gökçeli camilerinde varlık bulan iki katlı, harimin daha aydınlık olduğu, geri planda son cemaat mahalli ve bazen yan revaklarla kuşatılmış yeni bir model oluşturulmuştur.[14]

Çarşamba Gökçeli Camii'nin temsil ettiği model, son örneğinden geçmişe doğru gidildikçe yaygınlaşırken, Kavak Bekdemir Camii ile çok mükemmel bir tasarım ve form yakalamış olan yeni model, ortaya çıktığı dönemden günümüze yaklaştıkça yaygınlık kazanmaktadır. Her iki modelin Kastamonu ve Sinop bölgelerinde varlık bulduğu ve mimari gelişim bağlamında benzer bir gelişim seyrini takip ettikleri gözlenmektedir[15].

Çarşamba Gökçeli Camii'nde görülen tezyini unsurlar, tasarım ve terkip olarak bazı bakımlardan Selçuklu tezyinat anlayışına yakınlık arzetmekte, buna karşılık Kavak Bekdemir Camii tezyinatı Batı etkilerine maruz kalmış son devir Osmanlı süsleme anlayışından çizgiler sergilemektedir.

Samsun'a ait her iki cami de planlama, strüktür ve iç dış tasarımlarıyla, nefis süslemeleriyle orijinal ahşap iki cami olarak, keşfedilmeyi ve ahşap cami mimarisi tarihimizde hak ettiği yeri almayı beklemektedir.

Kaynakça

CAN, Y., *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, İstanbul 2004

_____, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun 2003, S. 14-15*, s. 117-134

ÇAKAN, İ., *Karadeıiz Bölgesi*, Ankara 1994

[13] Can, *Samsun Yöresinde…*, s. 26-52
[14] Can, *Samsun Yöresinde…*, s. 52-68
[15] Can, *"Kastamonu ve Sinop Yöresinde…",* s. 118-126

DANIŞMAN, G., "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği-Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Camii'nin İncelenmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1988, C. I*, s. 135-144

İREN, M., "Trabzon Çaykara Dernek Pazarı Güney Kondu Mahallesi Camii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi, Ankara 1983, S. 5*, s. 165-174

KARPUZ, H., *Trabzon,* Ankara 1990

_____, *Rize,* Ankara 1991

_____, "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi, İstanbul 1990, S. 21*, s. 281-298

_____, "Yok Olmuş Bir Sanat Eserimiz Of Ağaçlı Köyü Camii", *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri, Ankara 1995, C. II*, s. 341-352

KOMİSYON, *İlçemiz Kavak*, Samsun 1995

KOMİSYON, *Samsun İl Yıllığı*, Ankara 1974

KOMİSYON, *İlimiz Samsun*, Isparta 1968

NEMLİOĞLU, C., "Göçeli (Gökçeli) Camii", *1. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri, Konya 2001, C.2*, s. 117-136

ÖZGÜNER, O., *Köyde Mimari, Doğu Karadeniz*, Ankara 1970

ŞAHİN, M.K., "Samsun Çarşamba/Yaycılar Şeyh Habil Köyü Camii", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum C. 4, S. 2*, 2004,s. 15-36

SAMSUN VE BAFRA ULU CAMİLERİ

M. Sami BAYRAKTAR[*]

Giriş

Bu araştırmada Karadeniz bölgesinin en büyük kenti olan Samsun'un ve ilin en büyük ilçesi konumundaki Bafra'nın pek bilinmeyen iki camisini tanıtarak şehrin mimari değerlerine bir nebze dikkat çekmeyi amaçladık. Her iki eserde Samsun havalisinin en büyük ve dikkat çeken tarihi camileri olmakla birlikte, tüm Karadeniz bölgesi için büyük ölçüde geçerli olduğu üzere bilim literatüründe neredeyse hiç tanınmamaktadır.[1] İnşa tarihine göre bakıldığında Bafra'daki daha eskidir. Her iki yapının yerinde önceden kalma birer cami olduğu, ortadan kalkan bu yapıların yerine birincisinin 1675–76 yılında diğerinin 1884 yılı civarında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1. Bafra Ulu Camii (Cami-i Kebir)

İlçe merkezinde, adını verdiği Büyük Camii Mahallesi'nde bulunan yapının ikisi harime açılan kuzey kapısı üstünde, biri doğu duvarının güney ucunda, diğeri harimde, doğu duvarında olmak üzere, inşayla ilgili dört kitabesi bulunmaktadır *(Foto 1-3).*

1. Caminin harime açılan kuzey kapısı üstünde duvara yerleştirilen, mermer üzerine, kartuşlar içerisine alınarak üç satır halinde, sülüs harflerle yazılan Osmanlıca kitabenin metni şöyledir: ***(Foto 1).***

"و ان ا لمساجد لله فلا تدعوا مع الله احد	*"Ve ennel mesacide lillahi fela ted'u*
عائشه خاتون دیلر جمعه سندن ما عدا	*me'allahi eheda*[2]
تا قیامت ا جامعده اوله فرض ادا تاریخ	*A'işe Hatun diler cemi'sünenden ma'ada*
"١٠٨٦	*Ta kıyamet camide ola farz eda tarih 1086"*

2. Bu kitabenin 0.35 m. kadar yukarısında, aynı şekilde duvara gömülü mermer üzerine, tek satır halinde sülüs harflerle yazılı Arapça kitabenin metni şöyledir: *(Foto 1).*

"لا اله الاالله محمد رسول الله تاریخ ستة و ثمانین و الف"

"Lailahe illallah Muhammedurresulullah Tarih sitte ve semanin ve elf (1086)"

---

[*] *Yrd. Doç. Dr., OMÜ Fen Ed. Fak., Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Takip edebildiğimiz kadarıyla henüz iki yapı da akademik bir yayınla tanıtılmamıştır.

[2] Kur'an-ı Kerim, Cin Suresi, 18. Ayet. Anlamı: *"Meccidler şüphesiz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin)"* Bkz. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (Hazırlayanlar: A.ÖZBEK, H. KARAMAN, A. TURGUT, M. ÇAĞTICI, İ. K. DÖNMEZ, S. GÜMÜŞ), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 1993, s. 572.

3. Doğu duvarın güney ucunda, saçak altında, sıvalı yüzeye kabartılarak yazılmış kitabe bugün beyaz boyalıdır. Yaklaşık olarak 0.65 x 0.25 m. ölçülerindeki tek satır celi nesih Osmanlıca kitabenin metni şöyledir: *(Foto 2).*

"تاريخ سنة ١٠٨٦ " *"Târîh sene 1086.*

"Cami-i Kebir" adıyla da bilinen mevcut yapının yerinde vaktiyle Emirza Bey tarafından yaptırılmış ahşap bir cami olduğu bilinmektedir.[3] Söz konusu dönem Bafra'nın Candaroğulları'na tabi olarak, Bafra Beyi Emirza Bey tarafından yönetildiği 14. yüzyılın son çeyreği olmalıdır.[4] Yukarıdaki üç kitabeden; caminin H. 1086 / M. 1675–76 yılında Ayşe Hatun tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda eski

---

[3] H. YİĞİT, *Bafra Tarihi*, Samsun, 1981, s. 34; Anonim, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun,* Samsun (basım yılı belirtilmemiş), s. 72; H. GÜNEŞ, *Altın Yaprak Memleketi Bafra,* Bafra (baskı yılı belirtilmemiş), s. 11.

[4] 14. yüzyılda Bafra'nın "Bavra (Bafra) Beyleri idaresinde olduğu bilinmektedir. (Tarihlerin kimliklerini pek açık olarak belirtmediği beylerin "1335'de İlhanlı otoritesinin yıkılışının yarattığı iktidar boşluğunda, daha büyük çaptaki beyliklerin arasında vuku bulan mahalli anlaşmazlıklarda ve iktidar mücadelelerinde, mütevazi biçimde de olsa, yerlerini aldıkları" belirtilmektedir. Bkz. M. ÖZ, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999, s. 21.) Bafra beylerinin kimlikleri konusunda Bafra Emiri Emirza Bey ve ailesinden bazı fertlerin gömülü olduğu, Bafra-Türbe Köyü Emirza Bey Türbesi'ndeki inşa (H. Muharrem 783/M. Mart 1381) ve mezar kitabeleri (en erkeni1396–97, en geçi 1411–12 tarihli) en sağlam belge durumundadır. İlk olarak Oral tarafından yayınlanan kitabeler ve konu hakkında bkz. M. Z. ORAL, "Durağan ve Bafra'da İki Türbe", *T.T K. Belleten*, C. XX, S. 79, Ankara, 1956, s. 390–405; M. S. BAYRAKTAR, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri***,** Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005, s. 177-80. Oral, Bafra Beylerinin Pervane'nin soyundan geldikleri görüşündedir. Ayrıca bkz. H. GÜNEŞ, a.g.e., s. 9-10. Bafra beylerinin 1393 civarında Amasya ve Havza beyleriyle birlikte, Kadı Burhaneddin'e karşı Kastamonu Emiri Süleyman Paşa ile ittifak yaptıkları (M. ÖZ, a.g.e., s. 20). 1396'da Yıldırım Bayezid'in orta-kuzey Anadolu üzerine yürüdüğü seferde 2000 kişilik kuvvetiyle Bafra Valisi dâhil, bölgedeki küçük beylerin çoğunluğunun Bayezid'in tarafına geçtiği bilinir (M. ÖZ, a.g.e., s. 20; Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdi, *Bezm-u Rezm* (Çeviren, M. ÖZTÜRK), Ankara 1990, s. 366, 69 ve 87). 1402'deki Ankara Savaşı'ndan önce kısa bir süre Osmanlıların elinde kalan Bafra'nın, 1402'den sonra tekrar Bafra beylerinin eline geçip geçmediği belirsizdir (M. ÖZ, a.g.e., s. 20). Bafra'nın 1417'den önce veya 1411'den bir süre önce Candaroğullarının eline geçtiği, Candaroğlu İsfendiyar Bey'in Bafra ve Samsun'u oğlu Hızır Bey'e verdiği bilinmektedir. (Uzunçarşılı, Bafra'da 1411 yılında Hızır Bey adında bir "Miracnâme" tercüme edilmiş olduğunu belirterek, Bafra'nın kaynaklarda geçen 1417'den önce İsfendiyar Bey'in eline geçmiş olabileceğine işaret etmektedir. İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara, 1998, s. 358. Neşri'ye göre Samsun ve Bafra 1417-18'de İsfendiyar Bey'in hâkimiyetine girmiştir. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ,* C. II, (Yayınlayan, M. A. KÖYMEN - F. R. UNAT), Ankara, 1957, s. 5, 38–39). Bafra'nın Mardar Köyü'nde Hızır Bey adını taşıyan bir hamam ve türbe bulunmaktadır (M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 181-82, 229)**.** Hızır Bey 1419–20 yıllarında Samsun'u savaşmadan Osmanlılara teslim etmiştir. Öz, tarihlerdeki ifadelere bakarak bu sırada Bafra'nın da Osmanlıların eline geçmiş olduğu kanaatini taşımaktadır (M. ÖZ, a.g.e., s. 20). Bafra'da halkın "Çarşı Camii" adıyla bildiği, çeşitli tarihi kayıtlarda "Emirza Bey" adıyla kayıtlı olan bir diğer caminin de yerinde, yukarıdaki eserde olduğu gibi, Emirza Bey tarafından yapılan eski bir cami olduğu anlaşılmaktadır (M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 123-25)**.**

yapının yıkılarak yerine yeni bir cami yapıldığını kabul edebiliriz. 1086 tarihi üç kitabede de geçerken, baninin ismi, sadece bir kitabede kayıtlıdır. "A'işe Hatun"un, ünlü Sadrazam, Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi olduğu bilinmektedir.[5]

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Ayşe Hanım adına düzenlenen, H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 tarihli, dört sayfalık Osmanlıca bir vakfiye bulunmaktadır[6] Vakfiyeye göre Vezirköprü'deki Kale Camii, Toprakkale Camii (müceddeden), Taşkale içinde bir çamaşırhane, çarşı içinde "iki kıt'a" hamam ("müceddeden" - Çifte Hamam ve Kale Hamamı olabilir), "Gedegara Kasabası etrafında bir takım çeşme ve bunların suyolları, yemek pişirilip dağıtılmasına mahsus bir imaret" Ayşe Hanım'ın vakıflarıdır. Vezirköprü'de Karlık Mezarlığı'nın yol aşırı karşısındaki bir çeşme kitabesi ile Kale Camii'nin kuzeyinde, avlu duvarının üzerinde bulunan ve bir su yapısı ile ilgili görülen bir başka kitabede, Ayşe Hanım'ın ismi kayıtlıdır.[7] Hüseyin Hüsameddin Ayşe Hanım'ın, kocası Köprülü Mehmed Paşa'nın başlattığı suyollarını tamamlattığını, bunlara ilaveten bir cami, iki hamam ve büyük bir bedesten yaptırdığını kaydetmektedir.[8]

4. Caminin içinde doğu duvarında, vaaz kürsüsünün hizasında, üst pencereler arasındaki kalem işi panoda, siyah zemine beyaz nesih harflerle kutsal isim ve dua ifadeleri altında *"sene 1217"* yazılıdır *(Foto 3).* Buradan caminin içini süsleyen kalem işi nakışların 1802–03 yılında yapıldığı sonucu çıkarılabilir.

Eskiden alaturka kiremitle kaplı çatının kaplaması 1994 yılı onarımında kurşunla yenilenmiştir. Son olarak 2002 yılından başlayıp 2005'te bitirilen bir tamirde yapının son cemaat yerindeki muhdes yarım duvarın kısmen kaldırıldığına şahit olduk. Giriş cephesindeki muhdes sıvanın ise kaldırılacağını öğrendik.[9]

Batı haricinde duvarlarla çevrili geniş bir avlu içerisinde, düz bir alanda kurulan caminin kıble yönünde duvarlarla çevrili küçük bir haziresi bulunmaktadır *(Foto 4-6).* Kıble ve doğu yönde sokaklara bitişen avlu duvarının, güneybatısındaki kapısı orijinal olup kemerlidir *(Foto 6).* Düzgün kesme taş işçilikli kapı açıklığı, basık yuvarlak kemerli olup, kemer üstten ince silmeler içerisine alınmıştır. Kapı açıklığının

---

[5] Köprü voyvodası Yusuf Ağa'nın kızı olarak, Köprülü Mehmed Paşayla evlenen Ayşe Hanım'ın, H.1085 M. 1674'de vefat ettiği ve Kocasının İstanbul- Çemberlitaş'taki türbesine defnedildiği anlaşılmaktadır (A.V. ÇOBANOĞLU, "Köprülü Külliyesi" mad., *D.B.İ.A.,* C. 5, İstanbul, 1994, s.90). Ayşe hanım'ın Bafra dışında,Vezirköprü, Çarşamba ve Safranbolu'da çok sayıda cami ve mescit, namazgâh çeşme, han, hamam ve medrese yaptırdığı anlaşılmaktadır K. YAŞAROĞLU, "Mehmed Paşa (Köprülü)" mad., *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi***,** C. 2, İstanbul, 1999. s. 160

[6] Vakfiye, V.G.M.V.K.A., 604 numaralı defter, 208. sayfada, 229. sırada kayıtlıdır.

[7] Vakfiye ve kitabeler hakkında ayrıntı için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 80,81,270,293.

[8] Yazar yapıların isim ve yerleri konusunda bir açıklama getirmemektedir. Caminin Taşkale Camii, hamamların Taşkale ve Çifte Hamam, bedestenin ise Fazıl Ahmed Paşa Bedesteni olabileceği anlaşılmaktadır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309.

[9] Sıvanın dökülen küçük bir kesiminin altında orijinal almaşık örgü görülmektedir.

üzeri harpuştadır. Avlu duvarlarının kuzey ve doğusundaki kapılar basit açıklıklardan ibarettir.

Dikine dikdörtgen plânlı cami, içten düz tavan, dıştan kırma çatıyla örtülüdür. Caminin kuzeyinde ahşap direklere oturan içten düz tavan, dıştan çatıyla örtülü bir son cemaat yeri, harimin kuzeyinde kadınlar mahfili yer alır *(Çizim 1).* Harimin kuzeybatı köşesinde kare kaidesi üzerinde bir minare yükselmektedir *(Foto 4-5).*

13.30 x 20.70 m. ölçülerinde 1.10 m. kalınlığındaki duvarlarla çevrili harimin güneyinde, altlı üstlü ikişer, kuzeyde iki alt, doğu ve batıda altlı üstlü üçer ve birer üst olmak üzere, simetrik düzende yirmi pencere açılmıştır. Alt pencereler üsttekilere oranla daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Lokmalı demir şebekelerle muhafaza edilen dikdörtgen, kesme taş çevrelikli alt pencerelerin, içleri boşaltılmış sivri kemerli tuğla çevrelikli alınlıkları bulunur *(Foto 6).* Kuzeydekiler, alınlıksız dikdörtgen açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Üst pencere açıklıkları da benzer şekilde tuğla dizili sivri kemerli olup, bunlarda alt pencerelerde görülen lento görülmez *(Foto 5).*

Duvarlar 0.50 m.ye kadar subasman seviyesinde taş, bunun yukarısında, bir sıra taş, üç sıra tuğla almaşığıyla inşa edilmiştir. Kapı ve pencere çevreliklerinde kesme taş, diğer kesimlerde moloz taş görülür[10] *(Foto 6).* Üst pencere kemerlerinde, dikine tuğla dizileri ve duvar yüzeylerinde taş-tuğla almaşığına has ritmik düzen, cephelere hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Duvarlar 0.25 m. kadar taşırılan iki sıra kirpi saçaklı kornişle son bulur *(Foto 3).*

Cami, ölçü itibariyle büyük bir eserdir. Kuzeyde duvar ortasında açılan asıl kapının haricinde, batı duvarın kuzeyinde minare kaidesinin yanında ikinci bir kapı açılmıştır. Düzgün kesme taş çevrelikli kapı açıklığı, basık yuvarlak kemerli olup son derece yalındır.

Caminin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri, 15.50 x 7.00 m. ölçülerinde geniş bir mekândır *(Foto 5).* Profilli başlıklı, sekiz ahşap direk üzerinde yükselen, geniş saçaklı çatıyla örtülen son cemaat yeri, içten düz tavanla örtülmüştür. Kızıl pelit[11] olduğunu öğrendiğimiz kare kesitli direklerin arasına, sonradan yarım boy bir tuğla duvar çekilmiştir.[12] Orijinalde bu kesimde ahşap bir korkuluk olması beklenir. Kuzeyde orta göz sonradan kapı olarak düzenlenmiş olup, bu kesimin döşemesi yanlardan 0.40 m. aşağıda tutulmuştur. Son cemaat yerinin tavanı geometrik kompozisyonlu çıtalarla süslenmiştir. Direk hizasından 2.25 m. kadar taşırılan saçaklar, yapıya güzel bir görünüm vermektedir. Bu kesimdeki zikzaklı kahverengi, mavi ve pembe boyalar yenidir. Tavan direklerinin hizasındaki iç kesiminin boyaları yenilenmiş olup, orijinal

[10] Taş sıralarında, taşlar arasında dikine birer tuğla konulduğu, moloz taşların çevresinde, yüzeyin harçla kapatıldığı dikkat çekmektedir.

[11] Bafra sakinlerinden Orhan Atmaca yapının içindeki direklerin de "kızıl pelit" olduğunu belirtmektedir. Yörede meşe ağacı pelit adıyla anılmaktadır.

[12] Son restorasyonda bu duvarın üstündeki betonarme korkuluk kaldırılmıştır.

tonları tamamen kaybolmuştur.[13] Ancak çıtalama usulü yapılan geometrik kompozisyon orijinalliğini korumaktadır. Tavan üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Orta bölümde, altıgenlerden dağılan altı kollu yıldız ve üçgenlerden oluşan bir kompozisyon, kenarlardaki geniş alanlarda, küçük karelerden oluşan bir başka geometrik kompozisyon görülür. Doğudakinin ortasında, dikdörtgen çerçeve içerisinde on kollu yıldızdan dağılan bir kompozisyon yer alır.[14] Batıdaki göbekte öncekinde olduğu gibi, sonsuzluk prensibiyle işlenmiş altı kollu yıldızlardan oluşan bir kompozisyona yer verilmiştir. Altıgenlerin ortasında beş yapraklı hatayî tarzı çiçekler görülmekteyken bunlar, son onarımda kapatılmıştır.

Caminin son cemaat yerine bakan kuzey duvarında son onarımda badana ile kapatılan kalem işi nakışlar bulunmaktaydı.[15] Kapı ve pencere çevreliklerindeki nakışlarda, geç devir batılılaşma modasına uygun stilize bitkisel dekorlar, cami ve çeşitli yapı tasvirleri ve yazılar yer almaktaydı *(Foto 7)*. Kapı üstündeki kitabeleri içine alan üçgenimsi panonun içinde vişneçürüğü, sarı, mavi ve yeşilin kullanıldığı stilize bitkisel bir dekora yer verilmiş idi. Panonun üstünde ikişer şerefeli iki minareli, kubbesi görülen bir cami tasviri, kapının sağ ve solunda benzer şekilde, barok tarzı kıvrımlar, yaprak ve çiçeklerden oluşan iki pano ile bunların üzerinde, iki ayrı yapı tasviri görülmekteydi. Kapının sağındaki küçük tepecikler ardında ağaçlarla çevrili bir bahçe içerisinde, ön cepheden resmedilmiş dört minareli bir cami tasviri bulunmaktaydı. Yüksekçe bir kasnak üzerinde, kiremitlerle kaplı tek kubbeyle örtülü caminin önünde, ince sütunlara oturan beş gözlü kubbelerle örtülü bir revak, dört köşede ikişer şerefeli dört minare[16] resmedilmişti. Camide kiremit kırmızısı konturlar içerisinde açık mavi, örtülerde siyah konturlar içerisinde koyu yeşil, tepe ve ağaçların yapraklarında koyu yeşil, ağaç gövdelerinde koyu kiremit kırmızısı renkler kullanılmıştı. Minare gövdelerinin açıklı koyulu renklerle gölgelendirildiği dikkat çekmektedir.

Kapının solundaki panoda benzer şekilde yeşil tepecikler arasında, ağaçlı bir alanda, ortada büyük bir cami, etrafında küçük köşk benzeri yapılar resmedilmiş idi. Duvarları gayet yüksek tutulan, dört minareli ve üç büyük kubbeli olarak cepheden resmedilen caminin önünde, yedi gözlü, sütunlara oturan yuvarlak kemerli, kubbelerle örtülü bir revak yer almakta, caminin etrafında kiremit kaplı sivrice çatılarıyla köşk

[13] 1994 yıllındaki araştırmamızda, altıgenleri kapatan siyahın dökülen kesimlerinin altında canlı bir kırmızının izi seçilebilmekteydi. Buradan yüzeyin sonradan tekrar boyandığı akla gelmektedir.

[14] Şimdi beyaz, kırmızı, mavi ve kahverengi olarak yenilenen renkler, daha önce mavi, siyah ve sarı idi.

[15] Nakışları 1994 yılındaki araştırmamızda belgelemiştik. Bu tarihte yenilenmek üzere yer yer raspa edilen yüzeylerdeki nakışlar, restorasyonda orijinale uyun olarak yenilenmişken, 2002 yılında kapatılmıştır.

[16] Minareler kaidelerindeki kapı açıklıkları, üçgenli papuçluk, silindirik gövde ve alemle son bulan külahlarıyla, detaylı bir şekilde işlenmiş idi.

benzeri yapılar görülmekteydi. Bir kısmı iki katlı olan yapıların kapı ve pencere detayları da ihmal edilmemiş idi. Bu panoda da açık mavi zemin üzerinde, kiremit yeşil ve kırmızısının hâkim olduğu, az miktarda siyahın ve sarının görüldüğü bir renk düzeni kullanılmıştı.

Cami tasvirlerinin benzerleri, geç devirde Anadolu'nun pek çok yöresinde görülen hayali tasvirlerdir. Panoların çevreliğinin bulunmayışı, kenarlardaki bazı ağaç vb. detayların yarım kalışı, orijinalde genişleyerek devam ettiklerine işaret sayılabilir. Özellikle ikinci sırada değinilen pano, başkentteki saray çevresini; belki Topkapı Sarayı çevresinde, köşklerle donatılmış hayali bir saray bahçesini yansıtıyor olabilir. Aynı duvarın pencere üstlerinde, sivri kemerli alınlık içerisinde geç devir modasına uygun, stilize bitki ve yazılar[17] yer almaktaydı. Cami tasvirli panolarda yeşil ve kırmızının hâkimiyetine karşılık, pencere çevresinde, kırmızıyla birlikte sarının ve farklı bir açık yeşilin öne çıktığı görülmektedir. Boyalar tabii canlılıkta olup, muhtemelen kök veya toprak boyalardır. Yapının inşa edildiği tarihe göre geç bir devre işaret eden nakışların caminin içerisindekilerle birlikte- harimin batı duvarındaki 1899 tarihli kitabenin işaret ettiği üzere- 1899 yılında yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.[18]

Harimin kuzeybatı köşesinde, cepheden batıya doğru taşan, kare kaide üzerinde yükselen minareye, kaidenin kuzey yüzünde açılan, kesme taş çevrelikli, basık kemerli bir kapıyla ulaşılmaktadır *(Foto 6).* Minare kaidesinin takriben ilk iki metresi, düzgün kesme taş kaplamalıdır. Bunun yukarısı, duvarlarda olduğu gibi, bir sıra taş, üç sıra tuğladır. Taş bir kornişle son bulan kaidenin üzerinde, köşelerden daralarak devam eden bir papuçluk yer alır. Kornişe kadar uzayan papuçluktan sonra, malzeme tuğlaya dönüşür. Alt ve üstte birer taş bilezikle sınırlanan gövdede açılan mazgal pencereler, minare yolunu aydınlatmaktadır. Sepet örgülü gövdenin üzerinde beş sıra testere dişi şerefe altlığı yer almaktadır. Korkuluk kesme taş bloklarla teşkil edilmiştir. Taş blokların dış yüzünde ortada servi, iki yanında birer daire kabartılmıştır. Silindirik peteğin kıbleye bakan yüzünde yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bırakılmıştır. Sıvayla kaplı konik bir külah ve alemle son bulan minare, takriben 25 m. yükseklikte olup yapıyla uyumlu bir elemandır.

Kıble duvarının dış yüzünde, kornişin altında doğu üst pencerenin sağında, bir dizi halinde zikzaklar ile sapları kalın ve uzunca tutulmuş palmet dizilerine yer verilmiştir. İki pencere arasında orta kesimde, iki minareli tek kubbeli bir yapı tasviri yer alır *(Foto 8).* Cepheden tasvir edilen yapının önünde yuvarlak kemerli bir kapı seçilmektedir. Kaideli ve birer şerefeyle resmedilen minarelerin ve kubbenin alemleri görülmektedir. Bunun hemen solunda basit, üçgenli bir zikzak dizisi görülür. Aynı

[17] Bunlardan soldaki pencerenin alınlık kemerinin sol yarısında *"Muhammedurresulullah"* yazılıdır.

[18] Caminin kuzey haricindeki dış duvarları sıvasızdır. Son cemaat yerine bakan kuzey duvarının, 1899 yılında kalem işi nakışlarla süslemek maksadıyla sıvanmış olabileceği anlaşılmaktadır.

duvarın batı üst penceresinin sağında, önceki saydıklarımızın aynısı, yan yana dört palmetle, bunun yanında, iki kat halinde yan yana dizilmiş küçük palmet dizileri vardır. Pencerenin üstünde ve solunda benzer şekildeki dikdörtgen alanlarda, kırmızı zemin üzerine beyaz stilize bitkisel motifler yer alır. En solda yine üçgen dizili basit bir geometrik kompozisyon görülmektedir. Yukarıdaki bezemeler, sıva yüzeyinin yüzeysel olarak kazınıp, motiflerin beyaza boyanması suretiyle oluşturulmuştur. Dikdörtgen alanlarda yer alan bitkisel kompozisyonlarda ise zemin kiremit kırmızısına boyanmış, motifler yine beyazla yüzeysel olarak işlenmiştir. Boyalar, toprak boyası olabilir.

Batı duvarın kıble köşesine 0.25 m. kadar mesafede, pencere alınlıklarının hizasında, boya kullanılmadan, yaş sıva üzerine, yüzeysel bir rozet işlenmiştir. Aynı duvarın ortasında sıva üzerine aynı teknikle işlenmiş küçük, çan şeklinde kaidesi üzerinde şişkince yuvarlak bir karın, ince ve kısa bir boyun, ince bir sap ve lüle şeklinde ağzın seçilebildiği gayet zarif bir ibrik motifine yer verilmiştir *(Foto 9).* Gayet küçük tutulan motifler, güçlükle fark edilmektedir.[19]

Harime, biri batıda minare yakınında, diğeri kuzey duvarının ortasında bulunan, iki kapıyla ulaşılmaktadır. Bugün kullanılmayan batı kapıya yukarıda değinmiştik. Kuzey kapı, diğerinde olduğu gibi kesme taş çevrelikli ve basık kemer açıklıklıdır. Kilit taşında yüzeyden kabartılan iki selvi ağacı, bunların ortasında küçük bir daire, hemen üstünde altı kollu bir rozet yer alır. Bu, batı duvarın kıble tarafında sıva üzerine işlenen rozetin yakın bir benzeridir. Kapının dörder panoya ayrılmış çifte ahşap kanatları sade, fakat orijinaldir. Panolar kare ve dikdörtgenlerden ibarettir. Basit profillerle hareketlendirilen bir biniyle ayrılan kanatların orta hizasında, metal plakalı basit halkalar, pano ortalarında yuvarlak metal plakalar yer alır.

Camiye girilince derinlemesine plân kendini hissettirir *(Foto 10-11).* Kapıdan girilip sağ ve sola dönülünce, harimin kuzeyini kaplayan müezzin mahfili sekisi görülür. Sağ ve soldaki ahşap merdivenlerle harimin yarısına yakın bir alanı kaplayan kadınlar mahfiline çıkılmaktadır. Kenarlarda duvar, ortada dört direk üzerinde yükselen mahfilin doğu ve batı kolları kıbleye doğru uzatılmıştır *(Foto 11).* Mahfili taşıyan direklerin üstündeki profilli başlıklar, direklerin üstüne bursa kemerli bir görünüm vermiştir. Direklerin taşıdığı kirişlerin üzerinde, basit profilli konsollar göze çarpar. Basit bir korkulukla sınırlanan mahfil katında, alttaki direkler aynen tekrar edilmiştir. 1994 yılında mahfilde bulunan ince çıtaların çaprazlama çakılmasıyla yapılan kafesler, sonradan kaldırılmıştır. Kapı-mihrap ekseni üzerinde yer alan korkuluk ta yenilenmiştir. Kaldırılan korkuluk küçük baklava dilimli ajurlarıyla diğerlerinden farklıydı. Mahfil tavanında,[20] harim tavanında olduğu gibi, çıtalama usullü, geometrik kompozisyonlar görülür.

[19] Birincisi avuç içi, diğeri bir karış kadar yer işgal etmektedir.
[20] Tavan döşemesi kirişlerin üstüne çakılmıştır.

Kıble duvarı ortasındaki mihrap, geniş ve yüksek tutulmuş olup alçı kaplamalıdır. Üç yüzlü mihrap nişinin üzeri, beş sıralı mukarnas kavsaralıdır. Kavsarayı çeviren bordürler ve köşe sütunceleri son onarımdaki yenilenmenin ürünüdür. Mihrabın orijinalliğini ne derece koruduğu belli değildir[21] *(Foto 10)*.

Kıble duvarının batı ucunda bulunan minber, ahşaptan çakma tekniğiyle inşa edilmiştir *(Foto 12).* Minber kapısı çifte kanatlı olup, üstte kemer formu verilen her biri tek parça kanatların üzerinde, yüzeyin oyularak kabartılmasıyla beliren birer şemse-saalbek yer alır *(Foto 13).* Kanatların hemen tamamını kaplayan şemse ve saalbekin içi, simetrik düzende işlenen girift stilize bitkisel kompozisyonla doldurulmuştur. Saalbeklerin uçları palmet şeklinde uzatılmış, içleri rumilerle doldurulmuştur. Kenarlardan başlayarak iki yanına rumiler takılmış stilize kıvrık dallı bir bordürle kuşatılan kanatların alt kesiminde, örgülü kufi yazı kuşaklarını hatırlatan bir bordür yer alır. Üst kesimde, dikdörtgen şeklinde çökertilen yüzeyde, aynalı sülüs hatla (Selçuklu sülüsüne yakın tarzda) *"Elhamdulillahi 'ala..."* yazılmıştır.[22] Kapı açıklığını çevreleyen köşelerde yine aynı tarzda, kıvrık dal, rumi ve palmetlerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Minyatür bir minare görünümlü alemle son bulan kapı dikmeleri yalın tutulmuştur. Kapı tacı, bombeli bir kontur ve bitkisel kıvrımlı tepelikle son bulmaktadır. Tacın ortasında siyah zemine beyaz harflerle yazılmış bir yazı kompozisyonu yer alır. Sülüs hatla sağda Kelime-i Tevhid, ortada tuğra şeklinde istif edilen *"Muhammedurresulullah sallallahu aleyh"* yazılıdır.

Minberin geri kalan kısmı daha sadedir. Süpürgelikte, ortada küçük bir kemer, iki yanında zincir şeklinde örgülü geometrik bir kompozisyon yer alır *(Foto 12).* Aynalığın büyük kısmı sade parçalardan oluşur. Kapının yanındaki parçada sekizgen geçmelerden oluşan, yüzeyin oyulmasıyla kabartılmış geometrik bir kompozisyon görülür. Bundan başka iki ayrı parçada, aynı kompozisyon ajurlu oyma/kafes oyma teknikle işlenmiştir. Korkulukta da ajurlu oyma/kafes oymalı üç parça yer alır. Bunların

[21] 1994 yılındaki yenilemeden önceki mihrabın bordürleri ve kavsara üstünün orijinal olmayıp yakın zamanlardan kalma olduğu belirtilmektedir. 1994 yılındaki araştırmamızda mihrabın sıvası dökülmüştü. Nişin alt kesiminin her bir yüzü, yüzeysel üç dilimli kör kemer içerisine alınmıştı. Mukarnas kavsaranın altında geometrik bir kuşak bulunmaktaydı. Merdiven basmağı şeklindeki konturların üzerinde akantus yapraklarının görüldüğü kavsaranın üstünde, ortada tahrip olmuş bir yazı panosu, iki kenarında dairevi izler (muhtemelen seramik tabak izleri) bulunmaktaydı. İnce silmelerle birbirinden ayrılan bordürlerde içten dışa doğru ince bir zincir, sonra geniş stilize bitkisel bir bordür, bunun dışında yine genişçe yıldız geçmeli bir bordür, sonra geometrik geçmeli, daha sonra zincirli dar bir bordür, bunun dışında yazı kuşağı ve nihayet burmalı kalınca bir silme bulunmaktaydı. Çekiç darbeleriyle bir hayli tahrip olarak detayları sıvayla birlikte kazınan mihrabın 1994 yılında ne denli orijinal olduğu belli olmadığından kesin bir şey söylemek doğru olmaz kanaatindeyiz. Mihrap 1994 yılındaki onarımda yukarıdaki detaylara büyük ölçüde uyularak yenilenmiştir.

[22] Soldaki pano sağdakinin tersi aynalıdır. Yazının son kısmı zorlukla istif edildiğinden, tam olarak belli olmamaktadır. Ancak son kısımda, alışıldık şekilde "külli hâl" ifadesi olabileceği akla gelmektedir.

biri sekiz, diğeri altı kollu yıldız geçme kompozisyonudur. Kapı yanındaki üçüncüsünde, küçük baklava dilimlerinden dağılan bir başka geometrik kompozisyona yer verilmiştir. Köşk kapalı olup, doğu yüzünde üstte, yüzeyin kesilip boşaltılmasıyla oluşmuş zarif bir kartuş, bunun altında sekiz kollu yıldızlardan dağılan kabartma bir kompozisyon yer alır. Köşk altı sade tutulmuştur. Köşkün üzerinde hafif içe çekilerek yapılan piramidal külah da sadedir. Yağlı boyalı minberdeki oymalar, pek derin değildir.

Kıble duvarı boyunca mihrap önünde kesintiye uğrayan parmaklık, son onarımda ortadan kaldırılmıştır. Kıble duvarı doğu köşesindeki vaaz kürsüsü yenidir. Caminin orijinal vaaz kürsüsü, doğu duvarda, kıbleye yakın iki pencere arasında, duvara gömülü profilli iki taş konsol üzerinde kurulmuştur *(Foto 3).* Kürsü, ahşap bir korkulukla çevrilidir. Profilli babalar arasına alınan korkuluğun köşelerinde, zarif boğumlu çubuklar, ortada ise ajurlu oyma, sekiz kollu yıldızlardan oluşan geometrik bir kompozisyon yer alır.

Harim duvarları, mahfilin kuzey kesim hariç olmak üzere, alt kat pencerelerden tavana kadar kalem işi nakışlarla bezelidir. Doğu ve batı duvardaki kompozisyonlar, birbirinin simetriğidir. Kıble duvarında, mihrabın sağı ile solunda, birbirinin aynı kompozisyonlar görülür. Tüm duvarlar birinci ve ikinci kat pencere hizalarında, iki kat halinde, yan yana dizilen panolara ayrılmıştır.

Batı duvarda alt kat pencere çevreliklerinde yeşil dal ve yapraklar arasında kırmızı çiçeklere yer verilmiştir *(Foto 14).* Natüralist görünüşlü çiçeklerin bir kısmı tomurcuk halinde, diğerleri açmış olarak resmedilmiştir. Pencere kemerleri etrafında, taş dizisi benzeri boyamalar görülmektedir. Burada da sarı zemin üzerinde yeşil boyalar kullanılmıştır. Pencere kemeri ortasında, hilâlli ince bir alem, açıklığın çevreliğinde ise yaprak dizisi yer alır. Bu diğer alt pencere çevreliklerinde de aynıdır. Pencere aralarında kalan kesimlerde, gövdeleri burmalı, başlıkları zarif, iki sütun arasına alınmış panolar yer alır. Sütün başlıkları üzerinde stilize bitkilerden oluşan kemerli formlar görülür. Bunların içinde çelenk şeklinde asılmış ince çiçeklerle bezeli yapraklarla, ortadan sarkıtılarak pano içerisini dolduran bir başka bitki kompozisyonu görülür. Asılı kandilleri hatırlatan kompozisyonda, yeşil ve sarının hâkim olduğu, yarı natüralist çiçek ve yaprak motiflerine yer verilmiştir. Panonun üst köşelerinde, alttan fiyonklarla bağlı çiçek öbekleri görülür. Mahfile yakın panoda, ortada bir ağaç motifi yer alır. Panonun diğer kesimleri yukarıda anlattığımız panoyla benzerlik gösterir.

Batı duvarda minberin kapattığı panoların görülebilen üst kesimlerinin düzeni de anlattıklarımızla aynıdır. Aynı duvarın üst pencere hizasındaki panolarda da benzer kompozisyonlar görülür *(Foto 12).* Mahfile yakın kesimde pencereye kadar, mavi çerçeveler içerisinde, dikine üç panodan ortadakinde yeşil zeminde, vazo benzeri bir kaptan çıkan, yarı natüralist, yeşilli, sarılı çiçek ve yapraklar, panonun ortasını doldurmakta, en üstte, ayrıca bir zemin üzerinde, küçük ağaçlar görülmektedir *(Foto 14).* Yanlardaki iki pano birbirinin aynı olup, üst kesimleri orta panodaki gibidir. Diğer

kesimlerde, yeşil bir zeminden çıkan ağaç benzeri unsurların üzerinde, dairevi kıvrımlara dizili yaprak ve çiçekler işlenmiştir. Pencere üstleri, içi yalın bırakılan yatık dikdörtgen panolarla değerlendirilirken, iki pencere arasında ortada büyük bir yazı panosu, sağ ve solunda birbirinin simetriği bitki kompozisyonlu panolara yer verilmiştir. Siyah zemin üzerinde, konturlar içerisine alınarak, aynalı celi sülüs beyaz harflerle yazılan panonun üstü hilâlle son bulur *(Foto 14).* Kenarlarına natüralist çiçek demetleri yerleştirilen kompozisyon, dikdörtgen bir çerçeveye alınmıştır. Yarı natüralist kompozisyon, çiçek demetleri, yeşil sap ve yapraklar arasında sarıçiçeklerden oluşur. Gayet güzel istif edilen panoda ayet yazılıdır.[23]

Bitki kompozisyonlu panolar, yazı panosu gibi sarı, kırmızı çerçeve içerisine alınarak, yeşil zemin üzerinde, geniş tabanlı, ayaklı ve yanlarından kulplu yayvan bir vazodan çıkan meyveler ve çiçek demetleriyle süslenmiştir. Son onarım, kabın içindeki meyvelerin detaylarını belirsiz bir hale sokmuştur. Panonun üst kesiminde dalgalı yeşil bir zemin üzerinde, küçük natüralist ağaçlar resmedilmiştir *(Foto 14).*

Aynı (batı) duvarın kıbleye yakın kesiminde pencerenin solundaki köşe kısmında üç pano yer alır *(Foto 12).* Ortadaki geniş, yanlardaki dar tutulan panoların çerçevelerin üst kesimlerinde öncekilerle aynı; küçük ağaç dizileri görülür. Panoların ortası farklıdır. Ortadaki panoda, vaktiyle harime açılan kapı üzerindeyken günümüze gelemeyen panonun, yakın bir benzeri görülmektedir. İri "C" ve "S" kıvrımlarıyla doldurularak dalgalı, taç benzeri bir form çizen orta kesimin üst köşelerinde, yarı natüralist çiçek demetlerine yer verilmiştir. Bunun sağındaki pano, benzer şekilde yarı natüralist bitki demetleriyle sonlanan, iri barok kıvrımlı bir merkezden oluşmaktadır. Solundaki panoyu minber külahı yarıya kadar kapatmıştır.[24] Harimin doğu duvarındaki kompozisyonlar, batıdakinin simetriğinde yer alan yazı panosu ile vaaz kürsüsünün altındaki kompozisyon hariç tutulursa, batıdakiyle simetriktir. Panoların zemin, çerçeve ve yazı sitili aynıdır. Panonun ortasında celi aynalı sülüs hatla *"Muhammed"* yazılıdır *(Foto 3).* Bunun üstünde nesih hatla dua ibareleri görülür. Yazının üstünde küçük bir bitkisel kompozisyon işlenmiştir. Altta *"Sene 1217"* yazısı, onun da altında, küçük bir bitki motifi yer almaktadır. Panonun dört köşesinde alışıldık dua ifadeleriyle birlikte*"Ebubekir, Ömer, Osman, Ali"*, sağ kenarda dua ibareleri yazılıdır. Solundaki simetriği bunun aynalı yansımasıdır. Panodaki yazılardan daha önce de değindiğimiz üzere, caminin kalem işi bezemesinin, inşadan sonra 1802-03'de yapıldığı anlaşılmaktadır.

---

[23] Bakara Suresi'nin 115. Ayetinin *"Fe eynema tuvellu fesemme vechullahi"* kısmı yazılıdır. Anlamı: *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır"* Bkz. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali,* s. 17.

[24] Ancak doğu duvardaki simetriğinde, yayvan bir kaptan çıkan, yapraklarla bezeli ince uzun dallara asılı, kırmızı narin çiçeklerden oluşan, yarı natüralist bir bitki kompozisyonu görülmektedir.

Vaaz kürsüsünün altındaki panoda, diğerlerinde görülmeyen zarif, stilize kıvrık dallar dikkat çekmektedir. Bunlar bir nebze saz üslubunu hatırlatan klasik bir görünüm vermektedir. Zarif kartuşlar içerisinde, lacivert ve mavinin hâkim olduğu merkezin çevresindeki barok kıvrımlar ve yeşil çiçek demetleri, önceki kompozisyonlarla yakın benzerlik gösterir.

Kıble duvarında alt kat pencere çevrelikleri, doğu ve batıdakilerle aynıdır. Pencere kenarlarındaki panoların, sütunlu ve kemer formu verilmiş bitkisel kuşaklı çevreliği aynı, pano ortası doğu ve batı duvarlardakilerden farklıdır. Bunlarda mihrabın sağ ve solunda simetrik olmak üzere, profilli sarı şamdanlar üzerinde, kırmızı ateşiyle yanmakta olan mum tasvirleri yer alır. Panonun ortasında, zincirle sarkıtılan küçük bir kandil dikkat çeker. Duvarın üst kat pencere hizasında, ortadaki geniş olmak üzere, üç pano mihrabın iki yanında tekrar edilmiştir. Orta panoda, merkezde içi benekli oval bir kartuş, çevresinde ise çiçekli yapraklı bitki demetleri resmedilmiştir. Kartuşun alt ve üstü stilize iri yapraklar, sağ ve solu, barok tarzı kıvrımlarla bezenmiştir. Kompozisyonda hâkim renk yeşil olmak üzere, sarı ve kırmızılar görülmektedir. Bunun sağındaki panoda, içleri mavi benekli üst üste bindirilmiş palmetler, palmetlerin iki yanında natüralist yeşil yapraklar yer alır. Diğer panoda ise yeşil zemin üzerinde küçük bir çam servisi ile büyükçe ağaç benzeri bir başka bitki kompozisyonu işlenmiştir. Açıkça tanımlanamayacak ağaç benzeri motifin yanında, salkım benzeri beneklerle doldurulmuş, yeşil yaprak kümelerini hatırlatan, kaba unsurlar işlenmiştir. Mihrabın tam üstündeki yatık dikdörtgen çerçevede, celi sülüs hatla bir ayet kitabesi yer alır.

Kalem işi nakışlar son onarımda biraz kabaca yenilendiklerinden, kimi detaylar ve derinlik hissi bir hayli kaybolmuştur. Renkler değişmemekle birlikte, tonlamalardaki orijinal titizliğe uyulmadığından, nakışların zarafeti zedelenmiştir. Kompozisyonlarda yeşil ve sarı hâkimdir. Bunu mavi, kırmızı, siyah ve lacivert izler. İnce detaylar haricinde, hemen her motif ve yüzeyde kontur çizgileri ihmal edilmemiştir. Kompozisyonların büyük çoğunluğu, vazo, natürmort ve dekoratif sütunlarla zenginleştirilen, yarı natüralist bitki kompozisyonlarıdır. Bunları barok tarzı “C” ve “S” kıvrımları, kartuşlar ve stilize bitki kompozisyonları takip etmektedir. Yazı kompozisyonları da hatırı sayılır bir yer işgal etmektedir. Özellikle aynalı celi sülüs yazılı büyük kompozisyonlar dikkat çekicidir.

Kalem işi nakışlarda, geç devir batılılaşma modasıyla, Anadolu’nun hemen her yerinde büyük bir zenginlikle karşımıza çıkan yarı natüralist bitkisel kompozisyonlar ağırlıktadır. Devrin modasıyla uyum gösteren nakışlarda, son cemaat yerinde sonradan kapatılan cami tasvirleri ile duvarlarının üst kesimindeki ağaç tasvirleri, geniş yüzeyleri kaplamasa da, geç devirde yaygın olarak karşımıza çıkan, manzara tasvirlerini akla getirmektedir.

Camideki bir başka süsleme alanı ahşap tavandır. Harimi örten tavanda ince çıtalarla meydana getirilen farklı geometrik kompozisyonlar görülmektedir. Mahfil

katında, ortadaki dört direkle sınırlandırılan alanda, boydan boya çaprazlama çakılan ince çıtalarla, altı kollu yıldızlardan dağılan bir kompozisyon görülür. Aralarda küçük baklava dilimi ve üçgenlerin oluştuğu kompozisyonun üzeri, mavi, sarı ve açık mavi boyalıdır. Mahfilin doğu kolu hizasında yeşil, sarı ve beyaz boyalı karelerden oluşan kompozisyonun ortasında, kare çerçeve içerisine alınmış ayrı bir göbek oluşturulmuştur. Burada, merkezde yer alan kareden dağılıp, etrafında ritmik düzende dönerek devam eden, kare ve dikdörtgenlerden oluşan bir başka geometrik kompozisyon sergilenir. Mahfilin batı kolu, merkez kare haricinde karşısındakiyle aynıdır. Bunun merkezindeki karenin içi, dört kollu yıldızvari biçimlerle süslenmiştir. Burada da aynı renkler (sarı, yeşil ve beyaz) tekrar edilir.

Harimin diğer (merkez) kesiminde, ortada oldukça büyük kare bir alan oluşturulmuştur. Aynı şekilde çıtalama usulüyle baklava dilimi çerçeveler içerisinde, küçük üçgenler, baklava dilimi ve yamuk altıgenler teşkil edilmiştir. Yeşil, sarı ve pembeye yakın açık bir renkle boyalı merkezin etrafını, aynı renklerin kullanıldığı küçük karelerden oluşan, üç sıra halinde bir başka kompozisyon sarar. Tavanın geri kalan kısmında kolları mavi, ortası pembe boyalı altı kollu yıldızlardan dağılan bir başka kompozisyon yer alır. Altı kollu yıldızlar arasında, büyüklü küçüklü üçgenler ve uzatılmış altıgen ve farklı geometrik şekiller oluşturulmuştur. Tavandaki kompozisyonlarda tutarlı bir süsleme programı sergilenmiştir.

Hazire: Caminin kıble yanında yamuk dörtgen bir alanda bulunan, etrafı duvarla çevrilmiş hazirede on dokuz mezar bulunmaktadır *(Foto 15)*, *(Çizim 1).* Bunların bir kısmının, yörenin meşhur ayan aileleri Canikliler ve Hazinedârzâdelere ait oldukları görülmektedir.[25]

Hazireye, caminin batıya açılan, basit, sivri kemerli bir kapıyla geçilmektedir. Düzgün sarı kesme taş kaplamalı, harpuştalı duvarın batısında, kapıyla birlikte bir pencere açılmıştır. Pahlanan güneybatı köşede, bir pencere duvarın kıble ve doğu yüzünde üçer pencere yer alır.[26] Dikine dikdörtgen şeklinde, lokmalı demir şebekelerle

[25] Nefes'e göre, mezar taşlarında geçen tarih ve isimler şu şekildedir: Fatıma (1694), Bozoğlu Hacı Ahmet Ağa (1739), Bozzâde Hacı Muhammed Ağa (1767), Muhammed Kâşif Efendi (1775), Erzurum Seraskeri Hacı Paşa'nın eşi, civarın büyük müftüsünün kızı ve Vezir Battal Seyyid Hacı Hüseyin Paşa'nın annesi Havva Hanım (1776), Vezir Battal es-Seyyid el-Hâc Hüseyin Paşa (1800), Selim Ağa'nın eşi Nezaket Kadın (1812), Hazinedâr Süleyman Paşa'nın yeğeni Seyyid Ali Bey (1812), Canibli Ali Bey'in yeğeni Şerif Tûtî (Dudu) Hatun (1812), Hacı Ahmed Ağa'nın kızı Emine Hatun (1812), Tayyar Paşa'nın annesi Fatıma Selva Hanım (1812), Süleyman Paşa'nın Kuyucular Kethüdası Seyyid Hacı Ali Ağa (1820), Terme Vergi Tahsildarı Süleyman Ağa'nın eşi Hatice Hanım (1825), Süleyman Paşazade Memiş Paşa'nın kızı Emine Hanım (1829), Solak Kaptan Hacı Ahmet Ağa (1834), Bafra Kaymakamı Ahmed Bey'in annesi Naime Hanım (1841). E. NEFES, *Samsun Yöresindeki Tarihi Mezar Taşları*, O.M.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 16-55.

[26] Güneydoğuya bakan pahlı diğer köşedeki pencere, sonradan gelişigüzel yığma bir duvarla kapatılmıştır.

muhafaza altına alınan pencere açıklıklarının, batıdaki düz lentolu, diğerleri kemerlidir. Kemerlilerden doğu duvarın kuzey tarafındakinde zarif bir kaş kemer, diğerlerinde beş dilimli basık kemer görülmektedir *(Foto 15).* Batıdaki pencere yalın tutulmuştur. Doğudakilerden kuzey uçtakinin kenarını ince, içi üçgenli bir silme dolanır. Tek parça taştan yontulan kaş kemer şeklindeki atkı taşının köşelerinde, birer gülbezek, üstünde paralel çizgilerle donatılmış yatık "C" benzeri geometrik bir kompozisyon görülür. Diğerlerinde olduğu gibi örgeler, yüzeyden kabartılmıştır. Bu duvardaki diğer iki pencerenin beş dilimli kemer görünümlü lentolar sadedir. Pencere açıklıklarının duvarın içine bakan yüzleri, basık kemerle örülüdür.

Hazirede gayet muntazam ve süslü mezarlar bulunmaktadır *(Foto 16).* Dördü kısmen tahrip olan mezarların taşları ve düzeni bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Üzeri açık şahideli sandukalı mezarların bazıları gayet gösterişlidir. Mermer ve kalker taşı kullanılan mezarlardaki tarihler 1694 – 1841 arasındadır. Çeşitli kavuklu başucu şahideli mezarlarda, geç devir batılılaşma modasına uygun, gayet kaliteli bir taş ve mermer bezeme görülür. Stilize bitki motifleri "C" ve "S" kıvrımları, çelenkler, akant yaprakları, fiyonklar, perdeler, çeşitli kartuşlar, kâseler, sütunceler, vazodan çıkan çiçek buketleri, gül, servi, üzüm, armut, erik, nar, gibi meyveler, basit geometrik kompozisyonlar gayet muntazam oyularak kabartılmıştır.

2. Samsun Ulu (Büyük) Camii

Caminin inşa edildiği dönem Samsun'un sosyo-ekonomik açıdan büyümeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki döneme denk gelmektedir. 19. yüzyıl ortalarından itibaren tütün ekiminin yaygınlaşması, Karadeniz'de buharlı gemi işletmesinin başlaması ve Kafkasya, Trabzon ve Ege'den, pek çok insanın göç ederek şehre yerleşmesi üzerine Samsun'un gelişmeye başladığı bilinmektedir.[27] Bu yıllarda kentin ve sancağın ticari ve ekonomik potansiyeli gelişmiş, şehir birçok Avrupalı ve yerli (çoğu Rum azınlık) yatırımcıyı kendisine çekmiş, nüfusu da bir hayli artmıştır.[28]

---

[27] M. E. YOLALICI, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1998, s. 13; B. DARKOT, "Samsun" mad., *İ.A., C. X*, İstanbul, 1980, s. 175; M. ÇADIRCI, "19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)," *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I),* Samsun, 1990, s. 21-22.

[28] B. DURAN, "Karadeniz Bölgesinin 1870–1914 Arasında Tarımsal Gelişmesi" *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I),* Samsun, 1990, s. 58-67; M. TAŞTEMİR, "Karadeniz Bölgesinde Kendir, Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. Yüzyıl Sonu XVII. Yüzyıl İlk Yarısı)", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi, S. 8,* İstanbul, 2003, s. 1-24; Anonim, *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi,* Ankara, 1977 s. 94-97; E. KURAN, "Cumhuriyet Döneminde Samsun'un Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Gelişmesi*", O.M.Ü.E.F.D.,* S. 7, Samsun, 1992, s. 121-25; A. SARCAN, *Samsun Tarihi,* Ankara, 1966. s. 109, 113; M. E. YOLALICI, "XIX. Yüzyılda Canik Sancağı'nda Zirai Üretim", *O.M.Ü.E.F.D.,* S. 6, Samsun, 1991, s. 325-29; K. BERZEG, "Osmanlının Son Döneminde Ekonomik Gelişme ve Samsun Örneği", *Toplumsal Tarih, C. 2*, S. 12, Ankara, 1994, s. 38-39; B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 175; *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun,* s. 22; Anonim, *İlimiz Samsun***,** İstanbul, 1988, s. 24; *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun*

Samsun, dönemin en önemli ticaret yollarından biri olan; Samsun'dan başlayarak Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput ve Diyarbakır üzerinden Bağdat'a uzanan yolun, Karadeniz ağzındaki limanı idi.[29]

Halk arasında "Büyük Camii" adıyla anılan, çeşitli yayın ve belgelerde "Ulu", "Cami-i Kebir", "Valide", "Hamîdiye" adlarıyla geçen[30] cami, şehir merkezinde, Kale Mahallesi'nde, Saathane Meydanı'nın yanı başında bulunmaktadır[31] *(Foto 17-18).* Şehrin en büyük tarihi camisi konumunda bulunan yapının inşa kitabesi yoktur. Yöreyle ilgili bazı araştırmalarda bugünkü caminin yerinde, hatalı bir şekilde 1300 yıllarında yapılan eski bir cami olduğu belirtilmektedir.[32] Ahşap olduğu söylenen ilk

---

Belediyesi, s. 35-40; M. E. YOLALICI, a.g.e., s.13; B. KODAMAN, "XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü" *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I),* Samsun, 1990, s. 95. "Karadeniz'in buharlı gemi münakalesine açılması ve yüksek vasıflı tütün ekiminin, Bafra çevresinden başlayarak, Samsun yöresine yayılması, Samsun için yeni bir gelişmeye sebep oldu. Şehrin Türk nüfusu arttığı gibi, Trabzon ve Ege kıyılarından, iç Anadolu'dan Türkçe konuşan Rumlar ve Ermeniler, Avrupalı tâcirler Samsun'a yerleşmeye başladılar. Limana çok sayıda gemi uğrayarak, Samsun'da başta tütün, hububat ve deri olmak üzere, çeşitli ham madde ihracına imkân sağladı. Samsun aynı zamanda Diyarbakır, Harput ve Sivas vilâyetlerinin yolcu iskelesi rolünü oynuyor, hatta İstanbul'a giden Bağdat yolcuları da Samsun'a geliyordu. Samsun'un nüfusu daha sonraki yıllarda artmağa devam etti." (B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 175). 1836'ya doğru J. Brant'a göre şehrin nüfusunun 10 bin civarında, aynı yüzyılın sonlarında Şemseddin Sami'ye göre 11 bin, aynı tarihlerde Cuinet'e göre 5 bin Müslüman, 6 bin Rum, 3 bin Ermeni, 2 bin muhtelif olmak üzere 16 bin, XX. Yüzyılın başlarında ise 10 bini Türk, 8 bini Rum, 2 bini Ermeni olmak üzere 20-25 bin arasında idi (B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 176; *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun***,** s. 30; Şemseddin Sami, "Samsun" mad., *Kamûs'ul- A'lâm,* C. IV, İstanbul, 1306, s. 2932). Şehrin nüfus için bkz. N. İPEK, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme," *O.M.Ü.E.F.D.,* S. 10, Samsun, 1997, s. 147-48.

[29] H. UZUNEMİNOĞLU, "Şehirlerin Alan Bakımından Gelişmesi ve Samsun Örneği", *O.M.Ü.E.F.D*., S. 8, Samsun, 1993, s. 276; N. İPEK, a.g.m., s. 147-48,150-51.

[30] *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, s. 49; B. SARISAKAL*, Bir Kentin Tarihi Samsun, İ*kinci Kitap, Samsun, 2003, s. 342; *Samsun Turizm Envanteri 2002* (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s. 35; H. YİĞİT, *Samsun*, Bafra, 2002, s. 90; M. TORUN, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları,* İstanbul, 1954, s. 26; R. GÖKÇEN- O. YALÇIN, *Samsun ve Karadeniz Bölgesi,* İstanbul, 1986, s. 46 (Bu yayında hatalı bir şekilde yapının 17. yüzyıl başlarında Köprülü Mehmet Paşa'nın hanımı Ayşe Hatun tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır) ; V.G.M.A.Y.İ.D.A.nde bulunan aynı V.E.E.F.

[31] Vaktiyle sahildeki kale kalıntıları yanı başında bulunan cami, denizin doldurulmasıyla hâlihazırda denizden 400 m. kadar içeride kalmıştır. 2003 yılındaki çevre düzenlemesinde, cami avlusunun doğu sınırında eski duvar kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bunların kale surlarına ait olabileceği anlaşılmaktadır. 1964 yılında düzenlenen resmi bir belgede caminin "sahildeki eski kale kalıntıları içinde" bulunduğu ifade edilmektedir (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nde bulunan 55.01.07 numaralı dosyadaki V.E.E.F.). Ayrıca bkz. A. ALTAYLI, *Samsun Tarihi*, Samsun, 1967, s. 16; L. TEKİN, "60 Sene Evvelki Samsun", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi*, C. 2, S. 13, s. 29.

[32] M. Torun, 1869 yılı yangınının şehirde yaptığı tahribattan söz ederken, Büyük Camii'nin (ilk olarak) Selçuk Beylerinden Hızır Bey tarafından yaptırıldığını, daha sonra 1300 yılındaki bir tamirin sekiz sene sürdüğünü belirtmektedir (M. TORUN, a.g.e**.,** s. 26).Öyle görünüyor ki 1869 yangınından sonraki inşayı kasteden Torun, hicri olduğunu belirmeden H. 1300 / M. 1882-83 yılına işaret etmiş, devamla eski yapının Selçuk beylerinden Hızır Bey'e ait olduğunu

yapının, 1869'daki büyük yangında yandığı bilinir.[33] Bazı yayınlarda caminin 1884'te Batumlu Hacı Ali tarafından kâgir olarak yeniden yaptırıldığı belirtilmekte,[34] diğer bir kısmında, aynı tarihte, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın katkılarıyla onarıldığı geçmektedir.[35] Bu durumda yapının 1884 yılı civarında yeniden (bugünkü haliyle) inşa edildiği ortaya çıkmaktadır. Batumlu Hacı Ali ile Pertevniyal Valide Sultan'ın[36] yeni inşayla ilgilerine ışık tutacak bir belgeye rastlanılmamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1280 -1300 / M. 1863 – 1883 tarihli, birtakım belge özetinden, Samsun'da padişah (Sultan II. Abdülhamid 1876–1909)[37] adına iki minareli bir cami yapılmasının düşünüldüğü, mevcut yapının yandığı ve yeniden inşasının plânlandığı, inşa için çarşının yeniden düzenleneceği, kalenin güneyindeki bahçe ve bir kısım arsanın satılarak parasının caminin inşasında

---

kaydetmiştir. Bazı araştırmacılar 1300 tarihini milâdi olarak yorumlayıp, Hızır Bey'in yapıyı 1300'de yaptırdığı sonucunu çıkarmıştır (S. CEMBELOĞLU - M. CEMBELOĞLU, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı,* Ankara, 1981, s. 32; B. SARISAKAL, a.g.e., s. 342). Torun, yapının Selçuk Beyi olarak nitelendirdiği Hızır Bey'le olan ilgisi konusunda bir belge göstermemektedir.

[33] A. ALTAYLI. a.g.e. s. 24; M. E. YOLALICI, a.g.e., s. 26; M. TORUN, a.g.e**.,** s. 26; B. SARISAKAL, a.g.e., s. 326; R. VADALA, *Şark Memleket ve Siteleri, Samsun Mazisi Hali İstikbali* (Çeviren, Kâni SARIGÖLLÜ), Gaziantep, 1944, s. 31.

[34] *İlimiz Samsun***,** s. 50; *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun***,** s. 49; B. SARISAKAL, a.g.e., s. 342; A. KAYIKÇI, *Samsun'da Kültür Sanat* C. 1, Samsun, 1998, s. 104; İ. ÇAKAN, *Karadeniz Bölgesi*, Ankara, 1994, s. 492, *Samsun Turizm Envanteri 2002*, s. 35. Yayınlarda bu konuda bir belge veya kaynak belirtilmemektedir.

[35] S. CEMBELOĞLU - M. CEMBELOĞLU, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı*, s. 32; S. CEMBELOĞLU - M. CEMBELOĞLU, *Samsun İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara, 1972, s.57; A. ALTAYLI, a.g.e, s. 24; M. E. YOLALICI, a.g.e**.,** s. 26 (Son iki yayında tarih 1886 olarak geçmektedir).

[36] Pertevniyal Valide Sultan'ın 1820'den sonra Sultan II. Mahmud'un haremine girdiği, 1830'da tek çocuğu olan Abdülaziz'i (Sultan) doğurduktan sonra, önce ikinci ikbal sonra da beşinci kadın efendi payesini kazandığı, oğlu Abdülaziz 1861'de padişah olunca on beş yıl süreyle Dolmabahçe Sarayı'nın Valide Dairesi'nde, "yarı resmi kimlikle" valide sultanlık yaptığı bilinir (N. SAKAOĞLU, "Pertevniyal Valide Sultan" mad., *D.B.İ.A.* C. 6, İstanbul, 1994, s. 245 ; N. SAKAOĞLU, "Pertevniyal Sultan" *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1999, s. 436-37; J. DENY, "Valide Sultan" mad., İ.A. C. XIII, İstanbul, 1986, s. 185; M. Ç. ULUÇAY, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985, s. 124-126). Valide sultanların İstanbul'a hayırlı eserler kazandırma geleneğine uyan Pertevniyal Valide Sultan'ın İstanbul'daki sonuncu "valide camii"ni yaptırdığı bilinmektedir (N. SAKAOĞLU, "Pertevniyal Valide Sultan" mad., *D.B.İ.A***.**, s. 245. Oğlunun tahttan indirilmesi ve ölümünden sonraki yedi yılını ibadet ve hayır işleriyle geçirdiği kaydedilen Valide Sultan'ın, İstanbul'daki vakıflarıyla tanındığı görülmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde vakıflarıyla ilgili birçok belge arasında Samsun'daki camiyle ilgili bir vakfiye görülmemesine bakarak, yöreyle ilgili yayınlarda da belirtildiği gibi, Valide Sultan'ın yapının inşasına yardımla yetindiğini söyleyebiliriz. 1883'te vefat eden Pertevniyal Valide Sultan, İstanbul-Aksaray'da yaptırdığı kendi adıyla anılan külliyedeki türbesine defnedilmiştir (M. O. BAYRAK, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978),* İstanbul, 1979, s. 25; N. SAKAOĞLU, "Pertevniyal Valide Sultan" mad., *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi,* s. 437; Mehmed Süreyya, "Pertevniyâl Vâlide Sultan" mad., *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri,* C. 1, İstanbul, 1996, s. 35.

[37] C. KÜÇÜK, "Abdülhamid II" mad., *T.D.V.İ.A***.,** C. 1, İstanbul, 1988, s. 216.

kullanılacağı, inşa için ayrıca para yardımları yapıldığı, inşanın kalfalığına Aristovel'in tayin edildiği ve caminin 1884'te tamamlandığı anlaşılmaktadır. [38] Caminin yapımını Batumlu Hacı Ali'nin yönettiği, Valide Sultan'ın büyük katkı sağladığı, buna nispetle yapıya Valide Camii denildiği anlaşılmaktadır. 1757 numaralı Samsun Şer'iyye Sicillerine dayalı bir araştırmada yapının banisinin Arif Hızır Bey olduğu kaydedilmiştir.[39] Bu kayıt eski ahşap camiyle ilgili olmalıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan biri H. 1123[40] / M. 1711–12 diğeri H. 2 Cemaziye'l-Evvel 1323 / M. 5 Temmuz 1905 tarihli asıl[41] ve H. 19 Şevval 1324 / M. 6 Aralık 1906 tarihli zeyl olmak üzere, iki ayrı vakfiyeden, yapıya bu tarihlerde, iki ayrı Kur'an kıraati, şamdan ve mum vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki 1884 öncesi; mimarisi hakkında ahşap olduğundan başka bir bilgimiz bulunmayan camiye aittir. Caminin 1884 yılındaki inşasıyla ilgili bir vakfiyesine rastlayamadık.[42] 1756 ve 1757 numaralı Samsun Şer'iyye Sicillerine dayalı bir araştırmada, 1830 - 1856 yılları arasında camiye yapılan çeşitli vakıflar hakkında detaylı bilgiler kaydedilmiştir.[43] Bir başka araştırmada Caminin avlusunda vaktiyle tek katlı, bir odadan ibaret ve cephesi mermerle kaplı bir muvakkithane bulunduğu belirtilmektedir.[44]

1943 depreminde caminin minarelerinin her ikisinin şerefeden itibaren yıkıldığı anlaşılmaktadır.[45] Yıkılan kısımlar bu tarihten sonra şimdiki şekliyle

---

[38]Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün internet sitesi üzerinden (www.devletarsivleri.gov.tr.) Başbakanlık Osmanlı Arşiv'nde, Aralık 2004 ve Ocak 2007 tarihi itibariyle ulaşılan belgelerin sitede yayınlanan özetlerinden istifade edinilmiştir. B.O.A., A.MKT.MHM., d.n. 284, g.n. 37; d.n. 455, g.n. 9; d.n. 455, g.n. 60; d.n. 285, g.n. 17; d.n. 283, g.n. 59; d.n. 274, g.n. 45; d.n. 273, g.n. 71; d.n. 455, g.n. 55; d.n. 470, g.n. 180 ; B.O.A., Y.PRK.AZJ., d.n. 5, g.n. 34 ; B.O.A., Y.PRK.UM.., d.n. 5, g.n.101.

[39] M. BEŞİRLİ, "19. Yüzyılın Ortalarında Samsun Vakıfları ve Gelirleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun* (Yayına Haz.: C. YILMAZ), Samsun, 2006, s. 478.

[40] Arapça vakfiye V.G.M.V.K.A.nde 582 numaralı defterin 150. sayfası, 100. sırasında kayıtlıdır. Vakfiyeden Ayşe Hatun'un ("Ayşe binti Nu'man) caminin mahfilinde Cuma günleri Kuran-ı Kerim okunmasıyla ilgili bir vakfı bulunduğu anlaşılmaktadır.

[41] Vakfiye, V.G.M.V.K.A.nde Mücedded Anadolu (19) adlı ve 605 numaralı defterin 49. sayfa ve 68. (asıl) ve 69. (zeyl) sırasında kayıtlıdır. Vakfiyeden, Trabzon Defteri Hakanî Memuru Mehmet oğlu Hacı Lütfullah Efendi'nin, camiye iki adet şamdan ve mum ile Kur'an kıratı vakfı olduğu anlaşılmaktadır.

[42] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan tarihsiz bir belgede camiye ait bazı vakıflar görülmektedir. B.O.A., EV.d., d.n. -1/-1, g.n. 31044.

[43] M. BEŞİRLİ, a.g.m., s. 478-82. Araştırmada kaydedilen vakıfların; caminin imam müezzin, devirhan, ferraş, Cuma selacısı gibi görevlileri ile caminin tamiri, hatim okutulması, yapının aydınlatılması için balmumu yaptırılması ve kandil yakılmasıyla ilgili oldukları görülmektedir. Belirtilen vakıflar için nakit para veya tarla, bağ, bahçe, bostan, zeytin ağaçları, dükkân, dolap gibi gayrimenkul icarları tahsis edilmiştir. Söz konusu vakıfların şimdiki kâgir yapıdan önceki ahşap yapıya ait olduğu anlaşılmaktadır. Vakıflardan birinde geçen "caminin minaresinde kandil yakılması" ile ilgili olanına bakarak eski caminin minaresinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

[44] B. SARISAKAL, a.g.e., s. 134.

[45] V.G.M.A.Y.İ.D.A.nde bulunan aynı V.E.E.F. Ayrıca bkz. M. TORUN, a.g.e, s.45.

onarılmıştır. 1973 yılında caminin çevre düzenlemesinin yapıldığı[46] 1996'da ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, yer yer bozulan kalem işi nakışlarının aslına uygun olarak yenilendiği anlaşılmaktadır.[47] Son olarak 2003'de, yapının iç ve dışına dokunulmaksızın avluda çeşitli düzenlemelerin yapıldığına şahit olduk.[48] Cami ibadete açık olup Samsun'un en kalabalık ve hareketli camisidir.

Yapı, şehrin en işlek meydanı olan Saathane Meydanı'nın yanı başında, düz bir alanda avlu içerisinde yer almaktadır *(Foto 17-18).* Cami, avlu kotundan 1.10 m. kadar yükselen bir platform üzerinde inşa edilmiştir *(Foto 19).* Son çevre düzenlemesi sırasında kuzey ve doğusundaki dükkân ve park kaldırılarak yapı ferah bir atmosfere kavuşturulmuştur. Yapının batı yanı caddeye, kıble cephesi ise bir ara sokağa bakar.

Cami tek kubbeli olarak ele alınmıştır *(Çizim 2).* Tromplarla geçilen tek kubbeyle örtülü kare şeklindeki harimin kuzeyi, ortada iki büyük ayakla taşınan üç göz kubbeli, üstü mahfil olarak düzenlenen enine dikdörtgen şeklindeki bir mekânla genişletilmiştir. Bunun da önünde beşik tonozla örtülü kuzeye beş, doğu ve batıya birer yuvarlak kemerle açılan, payelerle taşınan bir son cemaat yeri yer alır *(Foto 19).* Ön cephenin iki köşesinde son cemaat yeri içinde başlayan kaideleri üzerinde iki minare yükselmektedir. Kuzey duvarın ortasında açılan kapıyla harime ulaşılmaktadır.

Dıştan 18.30 x 30.20 m. ölçülerindeki camiyi çevreleyen 1.20 m. kalınlıktaki duvarlar muntazam kesme taşla kaplıdır. Yapıda kullanılan taş, sarı gri arası soluk renkli bir cins kumtaşıdır. Caminin iki kat halindeki pencereleri simetrik düzendedir. Doğu ve batıda karşılıklı üçer, kuzey ve güneyde ikişer açılan alt pencereler (on adet) üst kattakilerden farklı olarak, gayet büyük ve uzun tutulmuştur *(Foto 18).* Duvar yüzeyinden hafif taşırılan profilli çevrelikli, yuvarlak kemerli pencerelerin, kilit taşlarında birer kemer sorgucuna yer verilmiştir. Sorguçlarda Türk Ampiri tarzında stilize bitkisel bir kompozisyon görülür. Yapı içine doğru hafifçe genişleyen alt pencereler 1.5 m.den başlayıp, duvar yüksekliğinin yarı boyunu geçtikten sonra son

[46] A. KAYIKÇI, *Samsun'da Kültür-Sanat,* C.1, Samsun, 1998, s.104.
[47] V.G.M.A.Y.İ.D.A., 55.01.07 numaralı dosya.
[48] Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu denetiminde, Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından yapıldığını öğrendiğimiz çevre düzenlemesinde, cami avlusunun mevcut duvarlarının elden geçirildiği, zemin döşemesinin ve muhdes şadırvanın yenilendiği, avlu duvarının kuzeyindeki muhdes dükkânların kaldırıldığı, bu duvarın avluya bakan iç yüzündeki muhdes abdest almaya mahsus musluk ve oturakların batı duvarının iç yüzüne taşındığı anlaşılmıştır. Çalışmalar sırasında avlunun doğu kenarında avlu zemininden 1 m. kadar aşağıya inilerek, yaklaşık 1.5 m. genişlikte kalınca bir sur duvarı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bu duvar, daha önce değindiğimiz -vaktiyle görülebilen- kale surlarına ait olmalıdır. Çalışmalar esnasında Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na, geçici bir süre kaldırılıp tekrar yerine konulacağı söylenen, batı avlu kapısının süslü taş babalarının akıbeti belli değildir. Yine aynı çevre düzenlemesinde son cemaat yerinin kuzeyindeki yarım yuvarlak kesitli, altı basamaklı taş merdiven, biraz daha büyültülerek, kare şeklinde, traverten kaplamayla yenilenmiştir. Bunun bir benzeri revakın doğu kenarına da yapılmıştır.

bulmaktadır. Pencere açıklıkları demir şebekelerle donatılmıştır. Kıble cephesinde mihrabın arkasına denk düşen kesimde, pencere formu, içi dolu olarak tekrar edilerek cephedeki sağırlık giderilmiştir. İkinci kat hizasında harim duvarlarının ortasında güney, doğu ve batıda sekiz kollu yıldız şeklinde açıklıklı, yuvarlak çevrelikli birer pencere görülür[49] *(Foto 18).* Doğu, batı ve kuzeyde kadınlar mahfiline açılan birer pencereye yer verilmiştir. Bunlar alttaki ince uzun pencerelerin, kısa, bodur tekrarı şeklinde olup, onlar gibi hafif mazgaldır.

Beden duvarlarında köşelerde ve duvar ortalarında, zeminden kornişe kadar uzanan duvar ayaklar, pencere çevreliklerinde olduğu gibi, duvardan 0.10 m. kadar dışa taşırılarak, sade görünümlü cephelere bir nebze hareket kazandırmıştır *(Foto 18).* Bunların dikey hareketi, duvarları üstten sınırlayan, hafif dışa taşan iki sıralı düz kornişle dengelenerek derli toplu bir cephe görüntüsü vermiştir. Kurşunla kaplı 15.90 m. çapında ve sekizgen kasnak üzerinde yükselen hafif basık kubbe yapıya hâkimdir *(Foto 18).* Beden duvarlarında olduğu gibi; plasterlerle bölünen kasnak yüzeylerinde, her kenarda ikişerden, on altı yuvarlak kemerli pencere açılmıştır. Kasnağın dört köşesinde sekizgen köşe kuleleri yer alır. Kasnakta olduğu gibi, duvarlardan hafif içe çekilerek başlayan kuleler, küçük kubbelerle örtülü olarak, kubbe eteği hizasının biraz yukarısında son bulmaktadır *(Foto 18).* Köşe plasterleri, alt ve üst kesiminde yatay uzanan korniş ve silmeler, kulelerde de tekrar edilerek, yapının bütünüyle bir uyum sağlanmıştır. Köşe kulelerinin içi boştur. Bunlardan kuzeydoğudakinin içerisine girdiğimizde, ana kubbe ile kuzeydoğu köşe arasında uzatılmış, kesme taştan örülmüş verev bir payanda kemeriyle karşılaştık. Kubbe ağırlığını duvar köşelerine iletmek için kullanılan kemer, kulenin içerisinde gizlenerek, kulelerin estetik rolleri korunmuştur. Kulenin kubbesinde ve verev kemerde, tuğla örgü görülebilmektedir. Beden duvarlarının üzerindeki kornişten itibaren kule ve kasnağın sözünü ettiğimiz yatay ve dikey çerçevelerinde kesme taş kullanılırken, bunların çerçevelediği orta kesimlerin malzemesi sıvalı olduğundan belli değildir. Köşe kulesinin içerisindeki tuğla örgü, üst yapıda taşın ağırlığından kaçınılarak tuğla kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Avlu kotundan 1.10 m.[50] yükselen subasman üzerinde yükselen yapının son cemaat yeri revakına, kuzey ve doğuda bulunan altışar basamaklı taş merdivenlerle çıkılmaktadır[51] *(Foto 19).* Haçvari altı ayakla taşınan revak, yuvarlak kemerlerle dışa açılmaktadır. Ayaklar subasman üzerinden itibaren profilli kaidelerle başlayıp, üzengi hizasında yatay silmelerden oluşan profilli başlıklarla son bulmaktadır *(Foto 19).* Kemerlerin kilit taşları basit profilli olarak hafif dışa taşırılmıştır. Revakın giriş olarak belirlenen orta gözü diğerlerinden biraz daha dar tutulmuştur. Son cemaat yeri doğu-batı doğrultusunda uzatılan bir beşik tonozla kapatılmıştır. Kuzeyde ayaklar, karşı

[49] Pencerelerin yapı içine bakan yüzleri yuvarlak kemerlidir.
[50] Son çevre düzenlemesinde avlu 0.15 m. kadar yükseltilmiştir.
[51] Doğudaki açıklığın sonradan kapı olarak değerlendirildiğini düşünmekteyiz. Son çevre düzenlemesinde merdivende yapılan değişikliğe yukarıda değinmiştik.

yönde kesme taş konsollar vasıtasıyla duvarlara oturan ve takviye kemerleriyle desteklenen tonoz, üst örtünün genelinde olduğu gibi, dıştan kuşunla kaplıdır. Son cemaat yerini kapatan camekân ile içte batı köşedeki ahşap bölme yeni unsurlardır *(Foto 19).*

Camiye dıştan bakılınca, mahfilin bulunduğu kuzey kesimin, harimin merkezinden biraz aşağıda tutulduğu görülür. Burası köşe kulelerinin yarı boy hizasında son bulan, kasnaksız üç kubbeyle örtülmüştür. Son cemaat yeri bu kesimden biraz aşağıda tutularak, kuzeyden merkeze doğru kademeli olarak yükselip, ortadaki kubbenin hâkimiyetini pekiştiren etkili bir siluet çizilmiştir *(Foto 17-18).*

Revakın orta gözüyle aynı eksende yer alan kapı, geniş ve yüksek tutulmuş olup muntazam kesme taş işçiliğiyle dikkat çekmektedir *(Foto 19-20).* Dıştan içe doğru bombeli şekilde daralarak, iç içe iki kemer içerisine alınan kapının, üç yönden ince silmelerle kuşatılan açıklığı yuvarlak kemerlidir. Duvar kalınlığı boyunca bombeli bir kesit çizen kapı açıklığının, hafif dışa taşırılan kilit taşı üzerinde, boş bir kitabelik yer alır. Kitabelik devrin modasıyla uyumlu olarak duvardan hafifçe ileri çıkarılmıştır. Kapının kemer gözü, bu hizaya kadar inen kadınlar mahfiliyle perdelenmiştir. Kapının çifte kanatları gayet yalın, altı eşit panoya ayrılmıştır. Açıklığa gerilen meşin sitare yenidir. Son cemaat yerinde dikkat çeken bir başka unsur, kesme taş örgünün üzerine çekilen vernik benzeri kimyevi bir maddedir. Yakın zamanlarda çekilen madde, taşın rengini daha koyu göstermektedir. Kolay aşınan bir taşla inşa edilmesi sebebiyle, rutubetli bir yerde bulunan yapının aşınmasını engellemek için çekilmiş olabilecek cila benzeri bu madde, harimde de görülmektedir.

Son cemaat yerinin iki köşesinde, duvarlardan 0.30 m. kadar yanlara taşırılan kare kaideler üzerinde yükselen minareler birbirinin simetriğidir *(Foto 17).* Kaidelerin kuzeye bakan yüzünde açılan yuvarlak kemerli kapılarla ulaşılan minarelerin kaideleri, son cemaat yerini örten beşik tonozu delip, beden duvarları hizasının biraz altında ince silmeli taş bir kornişle son bulmaktadır *(Foto 17-20).* Soğanvari pabuçluktan sonra ince bir bilezikle silindirik gövdeye geçilmektedir. Yer yer dar ve uzun mazgal pencerelerin yer aldığı gövdenin üstünde, üst üste genişleyerek bindirilen profillerden oluşan şerefe altı yer almaktadır. Şerefe altında, alttan yukarıya doğru sırayla, uçları aşağıya doğru uzanan sivri üçgenli bir dizi, ince bir silme, aralarda küçük yuvarlak kemerciklere benzer boşluklar oluşturan bir kuşak ve çapın genişlediği kesimde benzer bir başka kuşak yer alır.

Caminin diğer kesimlerinde olduğu gibi kum taşından inşa edilen ve 1944 depreminde papuçluk üstünden itibaren yıkılan[52] minarelerin üst kesimleri hakkında

[52] B. Sarısakal'ın kitabında, altında "Büyük Camii onarımı" şeklinde açıklama görülen eski bir resimde minareler papuçluk hizasında görülmektedir (B. SARISAKAL, a.g.e., s. 343).

eski bir fotoğraf bilgi vermektedir *(Foto 22)*.[53] Bu fotoğrafta korkuluk[54] şimdikine benzer, çepeçevre çubuk dizisi şeklinde görülmektedir. Silindirik petek, şerefe altındakilere benzer bir profille son bulmakta, külah ise soğanvari şekilde taş olup, üzerinde bir alem görülmektedir. Onarımdan kalma, kurşun kaplı şimdiki külah, sivri konik şekildedir. Hâlihazırda 35 m. kadar yükselen minarelerin orijinallerinin daha zarif olduğu anlaşılmaktadır.[55]

Tek kubbe altında toplanan harimde geniş ve büyükçe tutulan pencereler sayesinde ferah bir hava hâkimdir. Kuzeydeki paye ve kemerlerde, mihrap ve tromp kemerlerinde muntazam kesme taş örgü görülebilmektedir *(Foto 23)*. Dış cephelerde olduğu gibi yapı içersinde de duvarlar, kör yuvarlak kemerlerle birbirlerine bağlanan, hafif çıkıntılı plasterlerle hareketlendirilmiştir. Kubbe, kuzeyde mahfil kubbelerinin de oturduğu iki ayak, diğer yönlerde ise duvarlarla taşınmaktadır. Ayakların üzerinde yuvarlak kemerler görülür. Kubbe geçişleri derin tromplardır *(Foto 24)*. Dıştan sekizgen olan kasnak içte yuvarlaktır. Duvar ortalarında ve köşelerde yer alan, duvar içi ve dışına taşıntısı bulunan, üstte kör kemerlerle bağlanan, gömme ayaklar, kubbe ağırlığını belli noktalarda karşılayarak, duvarlara binen yükü azaltmıştır.[56]

Harimin kuzeyinde üstü kadınlar mahfili olarak değerlendirilen bölüm, ortadaki kalın ayaklar ve harim duvarı arasına atılan kemerlerle taşınan, pandantiflerle geçilen küçük kubbelerle örtülüdür. Buraya kapının iki yanında duvar boyunca uzanan, ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır *(Foto 23)*. Ahşap mahfil, kenarlarda duvarlar, ortada iki kâgir paye ve dört ahşap direkle taşınmaktadır. Ortası harime doğru dikdörtgen şekilde taşırılan kadınlar mahfili, kıble yönünde bir parmaklıkla sınırlanmıştır. Mahfil katında, kuzeyde duvara bitişik ahşap bir merdivenle, küçük bir pencereye ulaşılmaktadır. Kapı gibi kullanılan pencereyle son cemaat yeri tonozu üstüne (çatıya) çıkılmaktadır.

Kıble duvarı ortasında yer alan mihrap iki plaster arasına alınmıştır *(Foto 25)*. Plasterlerin altı profilli silme, üstü ise yalın bir başlıkla kesildikten sonra devam ederek, ikinci ve daha küçük profilli bir başlıkla son bulmaktadır. Üstte yalın tutulan kör bir kaş kemere yer verilmiştir. Bunun altında şimdi yeni bir levha konulan boş kitabelik ile asıl mihrap nişini çevreleyen, basık yuvarlak kemer görülmektedir. Yalın tutulan mihraptaki tek süsleme öğesi, stilize bir bitki motifine yer verilen kemer sorgucudur.

---

[53] Fotoğrafı Samsun Mimarlar Odası Arşivi'nden edindik. Kendilerine teşekkür ederim.

[54] Şerefe korkuluğu betonarme olarak yenilenmiştir.

[55] Kimi kesimlerde görülen, onarımlardan kalma kalın harç sıraları, muntazam taş örgünün güzelliğini zedelemektedir. Bugün yer yer eriyen taş yüzeyde kimi yerlerde dökülmeler görülmektedir.

[56] Bu, kubbe ağırlığını belli noktalarda toplayarak, duvarlara binen yükün azami ölçüde azaltıldığı istinatlı strüktürlerin bir benzeridir. Ancak istinatlı yapılarda duvarlardan bağımsız olarak yükselen ayaklar burada duvarlara gömülüdür.

Mihrabın sağındaki ahşaptan çakma minber, boyut itibariyle yapıyla uyumludur *(Foto 26)*. Zarif iki dikme arasına alınan yuvarlak kemerli kapı açıklığı üstünde alemle son bulan, üçgenimsi bir taç yer alır. Birer alemle son bulan kapı dikmelerinde, küp şeklinde altlık ve kaval yivler görülür. Taştan profilli taban üzerinde yükselen minberde klasik devirde görmeye alışık olduğumuz kemerli süpürgelik görülmez. Taş taban üzerinde dikine dört panodan oluşan aynalığa geçilmektedir. Küçük panoların ortasında küçük birer rozet yer alırken, büyüklerde, pano ortalarında, birinde yuvarlak bir göbek etrafında dilimli bir madalyon, diğerinde sekiz kollu bir yıldız görülür. Korkulukta bu yıldızın benzeri üç yıldız işlenmiştir. Köşk ve korkuluğun altı geçit şeklinde boşaltılmıştır. Zarif ahşap sütunlar üzerinde yuvarlak kemerlerle dışa açılan köşkün üstünde profilli silmelerle başlayan konik sivri bir külah yer alır. Köşk üzerinde iki, külahta bir olmak üzere, bu kısımda üç alem bulunmaktadır. Minber bugün beyaz yağlı boyalı olup yıldız, daire, alem ve profilli kesimleri sarı yaldızlarla boyalıdır.

Caminin doğu duvarındaki vaaz kürsüsü köşk şeklindedir *(Foto 27)*. Yarım yuvarlak ahşap kürsüye, doğu duvarda orta pencerenin güney kesiminde, duvar içersine açılan, rampa beşik tonozla örtülü, küçük bir geçitle ulaşılmaktadır. Tonozun harime bakan kemer yayında, ortada düğümlenmiş tomurcuk ve yapraklarla bezeli stilize bitkisel bir bezeme yer alır. Taşa işlenen kompozisyonun üstü, küçük bir konsol şeklinde taşırılmıştır. Üstte yatay silmelerle sınırlandırılmış kapalı bir korkulukla çevrelenen kürsünün altı, üçgen şeklinde aşağı doğru uzayıp, profilli küp ve silmelerle son bulmaktadır. Kürsü devrin özelliklerini gösteren sade bir elemandır. Boydan boya uzatılan çizgilerle bölünen yüzeylerde, korkuluk ortasında yuvarlak madalyonlar, kaide ile korkuluk arasında basit profillere yer verilmiştir.

Eski bir resimde yapının içinde kemerlerde, örtüye geçiş ve örtü elemanlarında barok tarzı kalem işi nakışlarlar görülmektedir *(Foto 28)*. Bugün sadece ana kubbedekiler yerindedir *(Foto 29)*. Son olarak 1996'da elden geçirilen nakışların kompozisyonunda bir değişiklik yapılmamış olmakla beraber, renklerin üzerinden aynısıyla gidilmiştir. Kubbenin tamamına yayılan kompozisyonun merkezinde stilize bitkisel kompozisyonlarla bezeli, iç içe dört yuvarlak bordür yer alır. Bunun etrafında, açık mavi zeminde, merkezden radyal olarak dağılan, sarı kırmızı ışık demetlerinden oluşan geniş bir bordür görülür *(Foto 29)*. Bunu stilize bitkisel bir kompozisyon çevreler. Mavi zemin üzerinde palmet, rumi ve kıvrık dallar arasında, pembe hatayî tarzı çiçekler ve yeşil yapraklar, bunu saran kuşakta sekiz kollu yıldız ve aralarında gri renkli dörtgen panolara yer verilmiştir. Minberde gördüklerimize benzeyen yıldızlardan sonra, kubbe eteğine doğru uzanan, içleri bezeli bordürlerle, kubbe yüzeyi sekiz panoya ayrılmıştır. Birbirinin simetriği panoların, alt ve üst kenarlarında palmet, rumi, kıvrık dal ve hilâllerden oluşan stilize bitkisel bir kompozisyon yer alır. Bu kesimlerde açıklı koyulu mavi ve sarı hâkim olup, ayrıca kahverengi görülmektedir. Panoları kuşatan ve ayıran bordürlerde ince uzun geometrik panolar arasında yıldızlar,

geçmeler ve benzer stilize bitkisel kompozisyonlar, tekrar edilmiştir *(Foto 29)*. Kubbe eteğine doğru dört bordür daha yer alır. Bunlardan üsttekinde, içleri boş bırakılan ince uzun dörtgen panolar arasında, sekiz kollu yıldız ve içi istiridye yivleriyle bezeli palmet ve kıvrık dallardan oluşan stilize bir bitki kompozisyonu görülür. Bunun altındaki bordür, açık mavi zemin üzerine zarif kartuşlar içerisine alınmış stilize bitkisel kompozisyonlarla doldurulmuştur. Kubbe eteğini dolanan iki ince bordürden dıştakinde, ince gri konturlar arasında stilize bir bitki kompozisyonu, içtekinde ise sarı, kırmızı ve mavi renklerin hâkim olduğu bir başka stilize bitkisel kompozisyon yer alır.

Kubbede yer alan kalem işi nakışlar tam bir simetriyle uygulanmış olup, şablonlama tekniğinin kullanıldığına işaret etmektedir. Bugün mat tonlarda gri, mavi, sarı, kırmızı, yeşil ve beyazın hâkim olduğu renklerin orijinalliğini ne derece koruduğu belli değildir. İçleri boş bırakılan açık renkli dörtgen panolar, açıklı koyulu dilimlenmiş sekiz kollu yıldızlar, radyal ışın demetleri, istiridye yivler ve hilâller devrin modasını yansıtan motiflerdir.

1994 yılındaki araştırmamız sırasında avlunun batısında, avlu duvarındaki kapı açıklığının iki yanında gördüğümüz kapı babaları bugün yerinde yoktur. Kesme taş işçilikli ve devrin modasını yansıtan, babaların batı yüzleri bezeli olup, devriyle uyumlu elemanlar olarak dikkat çekmekteydi ***(****Foto 30)*. Kare şeklindeki kaidelerde, diş sıralarıyla doldurulmuş kare pano içerisinde, ortadaki yuvarlak madalyonu çevreleyen "C"ler, bunun üstünde profilli silmelerden sonra, gövdeleri yivli, gömme çifte sütundan oluşan babalar görülmekteydi *(Foto 30)*. Babaların başlıkları yukarıya doğru genişleyen silmelerle teşkilatlandırılmıştı. Üstte uçları volütlü "C" kıvrımları arasında düğümlerle bağlanan ajurlu oyma kuşaklar ve hatayî tarzı bir çiçek, tepede yuvarlak topuzlar kompozisyonu tamamlamaktaydı.

Sonuç

Düz tavanlı kırma çatılı *Bafra Ulu Camii* ile tek kubbeli tipin büyük boyutlu güzel bir temsilcisi olan *Samsun Ulu Camii* mimari ifade olarak birbirlerinden farklı eserlerdir. Aşağıdaki satırlarda her iki yapıyı başta Samsun olmak üzere bölge ve Osmanlı mimarisi içinde değerlendirmeye çalışacağız.

Bafra Ulu Camii ülkemizde, "düz tavanlı" "kırma çatılı" gibi isimler verilen, hemen her dönem ve bölgede inşa edildikleri bilinen bir plan şeması gösterir. *Samsun Pazar* (19. yy. başları), *Şeyh Seyyid Kutbeddin* (1863-64), *Bafra Çarşı* (1855), *Bafra Tayyar Paşa* (1801-02), *Kavak Yeni* (18. yy.ın 2. yarısı veya 19. yy.ın başları), *Havza Yörgüç Paşa* (1882-83), *Havza Cevizlik Köyü* (1879), *Havza - Sivrikese Köyü* (1887-1903), *Alaçam Çarşı* (1902) ve *Çarşamba Değirmenbaşı Camii* (1908) bu grupta yer

alan diğer Samsun camileri olmakla birlikte en büyükleri *Bafra Ulu Camii'*dir.[57] Yalın kuruluşlarıyla pek dikkat çekmeyen 17. ile 20. yüzyıl arasında, özellikle geç dönemde yoğunlaştıkları söylenebilecek bu tipteki camilere, yakın bölgeden Trabzon *Tavanlı Camii* (1874),[58] *Giresun - Bulancak Kızılot Köyü Camii* (1900),[59] *Artvin - Çayağzı (Salih Bey) Camii* (1792),[60] *Amasya İskender Camii* (1850),[61] ve *Kastamonu Musa Fakih Camii'ni* (1698-99, 1748'de tamir görmüş),[62] örnek gösterebiliriz. *Bafra Ulu Camii* yukarıdaki eseler kıyasla daha eski ve büyükçe bir yapıdır. *Bafra Ulu Camii'*nin büyük boyutlarına paralel olarak, oldukça geniş tutulan saçakları (özellikle ön cephede, 2.15 m. kadar taşırılmıştır), gayet etkileyici bir tesir bırakır. Caminin bir sıra moloz, taş üç sıra şeklinde görülen almaşık duvar örgüsü, Samsun'da nadiren karşılaştığımız güzel bir görünümdür.[63]

Caminin minaresi Samsun bölgesinde orijinal kalabilen birkaç örnekten biri; en eski ve tek klasik dönem örneğidir.[64] Ancak minare, silindirik tuğla gövde, kesme taş ve almaşık örgülü kaidesi, testere dişi dizili şerefesiyle, erken devir minarelerinin bir tekrarı gibidir.[65] Yapının mihrabının orijinalliği bozulmuştur. *Samsun Ulu, Alaçam Çarşı, Bafra Tayyar Paşa* ve *Bafra Çarşı Camii* minberlerinde olduğu gibi sınırlı bir bezeme anlayışının görüldüğü minberi ise orijinaldir.[66] *Samsun Ulu Camii*'nde olduğu gibi, harimin doğu duvarına çıkma şeklinde yerleştirilen vaaz kürsüsünün benzerleri olarak *Vezirköprü Kale Camii'ndekini* gösterebiliriz. Bunlardan *Samsun Ulu Camii'*ndekine, pencerenin yanında, duvar içerisinde açılan, rampa örtülü merdivenli küçük bir geçitle ulaşılmaktadır. Duvarlara saplanan blok kesme taş konsollara oturan ve duvarlardan hafifçe taşırılan küçük bir parmaklıkla çevrilen diğerleri için, duvar

---

[57] Camilerin tarihleri hakkında bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 107,109,117,123, 132, 137. 141,154,164,166.

[58] H. KARPUZ, *Trabzon***,** Ankara, 1990, s. 46.

[59] A. DURMUŞ, *Giresun ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri*, Y.Y.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2000, s. 101.

[60] O. AYTEKİN, *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler, Ankara, 1999,* s. 101.

[61] S. DEMİR, *Amasra'da Osmanlı Dönemi Eserleri*, Atatürk Ü., F.E.F., Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 2003, s. 44.

[62] K. K. EYÜPGİLLER, *Bir Kent Tarihi Kastamonu*, İstanbul, 1999, s. 109.

[63] *Bafra Tayyar Paşa Camii, Vezirköprü Bedesteni, Vezirköprü - Çifte Hamam ve Havza - Mustafa Bey İmaret-Zaviyesi* bu tip duvar örgüsünün görüldüğü diğer Samsun yapılarıdır. Yapıların inşa ve banileri hakkında bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 109-113,211-16,223-26).

[64] *Samsun Hançerli, Samsun Ulu* (kaideden yukarısı yenilenmiş), *Samsun Kurşunlu* (taş alemi değişmiş), *Samsun Şeyh Seyyid Kutbeddin Camii* (şerefeden yukarısı değişmiş) *Çarşamba Değirmenbaşı ve Kavak Yeni Camii* minareleri diğer orijinal Samsun minareleridir.

[65] Son tamirden önce *Samsun - Yalı ve Pazar Camii* minareleri de aynı şekilde bir şerefeye sahip idi.

[66] Sadece kapı kesiminde görülen, son derece kaliteli ahşap bezemelere bakarak, bugün yalın olan minberin diğer kesimlerinin orijinalde bezemeli olabileceği düşünülebilir. *Bafra Ulu, Çarşı***,** ve *Tayyar Paşa Camii'*nin minber kapıları, ahşap bezemeleriyle üslup belirleyici seçkin örneklerdir.

içerisinde böyle bir yol açılmamıştır. Bunlara çıkış için seyyar ahşap merdivenler kullanılıyor olmalıydı.

*Bafra Ulu Camii'*nin hazire duvarı pencere çerçeveliklerinde ve bazıları kavuklu başucu şahideli mezarlarında geç devir batılılaşma modasına uygun, gayet kaliteli bir taş bezeme görülür. Stilize bitki motifleri "C" ve "S" kıvrımları, çelenkler, akant yaprakları, fiyonklar, perdeler, çeşitli kartuşlar, kâseler, sütunceler, vazodan çıkan çiçek buketleri, gül, servi, üzüm, armut, erik, nar, gibi meyveler ve basit geometrik kompozisyonlar, gayet muntazam oyularak kabartılmıştır. *Çarşamba Rıdvan Bey Camii* haziresi[67] ve *Samsun Kökçüoğlu Mezarlığı'*nda bunların benzerlerini görmek mümkündür. Caminin minaresinin şerefe korkuluğunda, ortadaki dairenin iki yanındaki selvilerden oluşan basit taş kompozisyonun yakın benzeri *Vezirköprü Çifte Hamam* (1695-96 dolayları - soyunmalık şadırvanında) ve *Vezirköprü Namazgâhı'*nda (1654 civarı - mihrabın önünde yatan blok taş) birbirinin aynı şekilde görülmesi ilginçtir. Vaaz kürsüsündeki benzerlikle beraber, bunu da yapının yapıların ortak banisi ile açıklamak mümkündür.[68]

*Samsun Ulu ve Bafra Ulu Camii'*ndeki, kalem işi nakışların hemen tamamının, üzerlerinden gidilerek orijinal renkleriyle oynanmıştır. Ancak inşa edildikleri devrin üslubunu yansıttıklarına bakılısa, kompozisyonların, büyük ölçüde orijinal oldukları söylenebilir. *Bafra Ulu Camii'*nin 1778 tarihli kalem işi ile yazılan kitabe ile belgelenen nakışları, *Bafra Tayyar Paşa Camii* ile benzer üslup ve kompozisyon özellikleri göstermektedir. Duvar yüzeylerini bölen panoların içerisindeki barok karakterli iri, stilize bitkiler, ağaçlar, "C" ve "S" kıvrımları, yarı natüralist tarzda ince dal ve yapraklı çiçek buketleri, meyve dolu kâseler, küçük tepelere resmedilen ağaçlı tabiat manzaraları, zarif sütunlar, celi sülüs ve celi aynalı sülüs yazı panoları, basit geometrik şekil ve yüzey boyamalarının görüldüğü kompozisyonların benzerlerini, Anadolu'da aynı dönemde inşa edilen çeşitli yapılarda görmek mümkündür.[69]

*Bafra Ulu Camii'*nin son cemaat yerine bakan kuzey duvarında, son restorasyonda ortadan kaldırılan kalem işleri, Samsun bölgesinde, yapı dışındaki tek kalem işi nakışları idi. Yapı içindeki nakışlarla aynı tarihten kaldığını sandığımız kompozisyonlarda ağaçlı ortamlarda resmedilen cami, konak ve köşkler resmedilmişti. Natüralist bir üslupta ve taşra karakterindeki tasvirlerin benzerlerini yakın bölge ve Anadolu'da cami, köşk, konak gibi yapılarda görmek mümkündür. Benzeri cami tasvirleri ve manzaralar *Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii* (cami 1666, nakışları 1875

[67] Cumhuriyet döneminde yenilenerek orijinal bir yanı kalmayan caminin haziresinde, aralarında Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nın mezarının da bulunduğu mezar taşları, kaliteli taş bezemeleriyle dikkat çeker.

[68] Yapıların inşa tarihleri ve banileri hakkında bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 227,248.

[69] R. ARIK, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1988,

tarihli),[70] *Amasya Gümüşlü Camii* (tasvirler 19. yy.ın 2. yarısı),[71] *Trabzon - Çaykara Kabataş Köyü Camii* (1811),[72] *Tokat Yağcıoğlu Konağı* (19. yy. ortası),[73] *Tokat Madımaklar Evi* (19. yy. ortası)[74] ve *Yozgat Çapanoğlu Camii* (1777-79),[75] *Denizli - Acıpayam Yazır Köyü Camii'*nde (1802)[76] görülmektedir. *Gümüşlü Camii'*nin mahfil üstünde bulunan kalem işi nakışları, kompozisyon itibariyle *Bafra Ulu Camii'*ndekilere çok yakındır.

*Bafra Ulu Camii'*nde duvarların dış yüzünde küçük bir alanda yaş sıvanın hafifçe kazınması suretiyle kabartılan kompozisyonlar Samsun bölgesindeki mevcut tek sıva üstü kabartmalardır. Kırmızı ve beyaz astar boyalı kıble duvarındakilerde, iki minareli tek kubbeli küçük bir cami tasviri, mızrak ucu ve palmet benzeri basit motiflere yer verilmiştir. Bunların dışında kalan iki küçük yüzeyde (doğu duvarda), zarif bir ibrik ve altı kollu yıldızlı şematik bir rozet dikkat çeker. Oldukça yüzeysel işlenen bu kesimde boyama görülmez. Basit bir teknikle işlenen kompozisyonlar, Türk sanatındaki klasik malakâri işlerini hatırlatırsa da, teknik olarak farklıdırlar. Bunları, taşra imkânları dahilinde değerlendirmek mümkündür.

İnşa edildiği dönemin plân ve mimari özelliklerini yansıtan *Samsun Ulu Camii* tek kubbeli abidevi bir yapıdır. Yapım aşamasında Sultan iradesi görülen yapının, şehirde sarayı temsil edecek bir vizyon taşımasına özen gösterilmiştir. Bu bakımdan *Bafra Ulu Camii* ile ayrı karelerde yer almaları tabidir. Fakat büyük boyutlarları, geniş saçakları ve haziresiyle *Bafra Ulu Camii,* tesirini mahalleyi aşarak şehre yaymayı başarmış etkileyici bir eserdir. Yapının avlusu ve gösterişli ve süslü mezar taşlarıyla dolu haziresi bu tesiri destekleyen önemli unsurlardır. *Samsun Ulu Camii,* şehrin yeni ve kalabalık görüntüsü içinde silikleşen avlu/yakın çevre görünümüyle -son çevre düzenlemesinin olumlu tesirine rağmen bu hissi verir- tarihi mekân oluşturma bakımından Bafra'dakinden geridir. *Samsun Ulu Camii* Bafra'daki gibi bir hazireden yoksundur.

*Samsun Ulu Camii'*nin harimi, kuzeyde iki kalın paye ve duvarlar üzerinde yükselen üç kubbeyle örtülü enine dikdörtgen şeklinde bir mekânla genişletilmiştir. Erken devirde ilk olarak *İznik Yeşil Camii'*nde (1378–91)[77] görülen bu mekân

---

[70] R. ARIK, a.g.e., s. 64.
[71] R. ARIK,, a.g.e., s. 80.
[72] M. R. SÜMERKAN - İ. OKMAN, *Kültür Varlıklarıyla Trabzon (İlçeler ve Köyler***),** C. 1, Trabzon, 1999, s. 18.
[73] H. ÇAL, *Tokat Evleri*, Ankara, 1988, s. 7.
[74] H. ÇAL, a.g.e., s. 16.
[75] R. ARIK, a.g.e., s. 27.
[76] R. ARIK, a.g.e., s. 27.
[77] S. EYİCE, "Cami" mad., "Mimari Tarihi" böl., *T.D.V.İ.A.*, C. 7, İst., 1993, s.71.

düzeninin, ilerleyen yıllarda tekrar edildiği bilinmektedir.[78] Yapıyla uyumlu son cemaat yerinde, genelde tercih edilen üç kubbeli örtü yerine, payelerin taşıdığı yuvarlak kemerlere basan, tek parçalı bir beşik tonoz kullanılmıştır. 1529 tarihli inşa kitabesi bulunan, ancak mevcut görünümünü 1882 yılındaki onarımla kazanan[79] *Trabzon İskender Paşa Camii* (1529 tarihli inşa kitabesi var. Ancak mevcut görünümünü 1882 yılındaki onarımla kazanmış),[80] genel şema itibarîyle**,** yapımızın bir benzeridir.

Kaliteli bir kesme taş işçiliğin dikkat çektiği caminin nispeten yalın tutulan cephelerinde başarılı bir orantı, ferah bir görünüm hakimdir. İnce ve tutulan pencere açıklıkları, uzun ve yuvarlak kemerli, tam simetrik pencere düzeni, inşa edildiği devirle uyum gösterir. Son cemaat yeri tonozunu delip dışarıya çıkan minareler, konum bakımından genel tercihin biraz dışında kalmaktadır. *Ulu Camii,* Samsun'un tek iki minareli ve sultan camisidir.

Caminin ileriye veya yukarıya taşıntısı bulunmayan, ancak bu tipteki taç kapılara benzer bir tesir bırakan yuvarlak kemerli taçkapısında, inşa edildiği geç devir karakterine uygun bir biçimde, iç ve dış bükey kavisler ve basit kemer sorgucuyla yetinilmiştir. Duvar içerisinde açılan rampa beşik tonozla örtülü, dar bir geçitle ulaşılan küçük bir çıkma şeklindeki vaaz kürsüsünün benzerlerine yukarıda değinmiştik. Bezeme açısından oldukça yalın tutulan camiinin avlu kapısı, mihrap, taç kapı ve pencere kemer sorguçlarında basit bir taş bezeme görülür.

*Samsun Ulu Camii'*nin kalem işi nakışlarında, devrin modasını yansıtan stilize iri bitkisel dekor hâkimdir. Kubbenin iç yüzünü dolduran, bordür ve kartuşlar içerisine alınan kompozisyonda, klasik bir tutum sergilenmiştir. Dönemin başkent üslubuna yakın duran kalem işi nakışların üzerinden gidilerek, orijinal renkleriyle oynanmıştır. İnşa edildikleri devrin üslubunu yansıttıklarına bakılırsa, stilize iri bitkisel dekorun hâkim olduğu kompozisyonların, büyük ölçüde orijinal oldukları söylenebilir. Sıva üzerine uygulanan nakışlarda şablonlama yönteminin uygulandığı görülmektedir. *Bafra Ulu Camii'*nin ön cephesindeki günümüze ulaşamayan cami tasvirlerinde, serbest fırçayla çalışılmış olmalıdır.

Bulundukları şehirlerin en büyük ve gösterişli tarihi camileri olarak her iki yapı, şehir ölçeğinde belli ölçülere tarihi mekân oluşturan yapılardır. Yukarıda değindiğimiz

---

[78] Edirne - Şah Melek Paşa Camii (1429), Edirne - Darülhadis Camii (1435), Gölmarmara - Halime Hatun Camii (1595 dolayları), Merzifon - Kara Mustafa Paşa Camii (1667), Üsküdar - Ayazma Camii (1557–60), Yozgat - Çapanoğlu Camii (1779–94), Trabzon - İskender Paşa Camii, Safranbolu - İzzet Mehmet Paşa Camii (1796) bu mekân düzeninin görüldüğü eserlerdir. Samsun - Ulu Camii ölçü ve mimari ifade olarak bunlardan son iki eserle daha yakın durmaktadır. Yukarıdaki eserler için bkz. O. ASLANAPA, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.

[79] H. KARPUZ, *Trabzon*, s. 36-37; H. ALBAYRAK, *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Ankara, 1998, s. 20-22.

[80] H. KARPUZ, a.g.e., s. 36-37; H. ALBAYRAK, a.g.e., s. 20-22.

çeşitli özellikleriyle şehir ve bölgesel önem taşıyan camiler, İmparatorluğun çeşitli şehirlerinde gelişen Osmanlı mimari geleneğini yansıtan örneklerdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İncelenen Belge Özetleri

B.O.A., A.MKT.MHM., dosya no. 284, gömlek .no. 37 ; d.n. 455, g.n. 9; d.n. 455, g.n. 60 ; d.n. 285, g.n. 17 ; d.n. 283, g.n. 59 ; d.n. 274, g.n. 45 ; d.n. 273, g.n. 71 ; d.n. 455, g.n. 55 ; d.n. 470, g.n. 180.

B.O.A., EV.d., d.n. -1/-1, g.n. 31044.

B.O.A., Y.PRK.AZJ., d.n. 5, g.n. 34.

B.O.A., Y.PRK.UM.., d.n. 5, g.n.101.

Vakıflar Gn. Md. Vakıf Kayıtları Arşivi'nde İncelenen Vakfiyeler

604 numaralı defter, 208. sayfada, 229. sırada kayıtlı vakfiye.

582 numaralı defterin 150. sayfası, 100. sırasında vakfiye.

Mücedded Anadolu (19) adlı ve 605 numaralı defterin 49. sayfa ve 68. (asıl) ve 69. (zeyl) sırasında kayıtlı vakfiye.

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali (Hazırlayanlar: A.ÖZBEK, H. KARAMAN, A. TURGUT, M. ÇAĞTICI, İ. K. DÖNMEZ, S. GÜMÜŞ), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 1993.

Basılı Kaynaklar

ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Ankara, 1998.

ALTAYLI, Alim, *Samsun Tarihi*, Samsun, 1967.

Anonim, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun (basım yılı belirtilmemiş).

Anonim, *İlimiz Samsun***,** İstanbul, 1988.

Anonim, *Samsun Turizm Envanteri 2002*, (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş).

Anonim, *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, Ankara, 1977.

ARIK, Rüçhan., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı***,** Ankara, 1988.

ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.

AYTEKİN, Osman., *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler,* Ankara, 1999.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm* (Çeviren, M. ÖZTÜRK), Ankara, 1990.

BAYRAK, M. Orhan, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978***),** İst.,1979.

BAYRAKTAR, M. Sami, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005.

BERZEG, Kazım, "Osmanlının Son Döneminde Ekonomik Gelişme ve Samsun Örneği", *Toplumsal Tarih*, C. 2, S. 12, Ank., 1994, s. 38-39

BEŞİRLİ, Mehmet, "19.Yüzyılın Ortalarında Samsun Vakıfları ve Gelirleri", *Geçmiş- ten Geleceğe Samsun* (Yay. Haz.: C.YILMAZ), Samsun, 2006, s. 473-499.

CEMBELOĞLU, Sinan-CEMBELOĞLU, Mehmet, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı*, Ankara, 1981.

CEMBELOĞLU, Sinan-CEMBELOĞLU, Mehmet, *Samsun İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara, 1972.

ÇADIRCI, Musa, "19. YY. 2.Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)," *II. Tarih Boy. Kd. Kong. Bild. (Uluslararası I),* Samsun, 1990, s. 15-23.

ÇAKAN, İlker, *Karadeniz Bölgesi*, Ankara, 1994.

ÇAL, Halit, *Tokat Evleri*, Ankara, 1988.

ÇOBANOĞLU, A.Vefa, "Köprülü Külliyesi", D.B.İ.A., C.5, İstanbul, 1994, s.89-90.

DARKOT, Besim, "Samsun" mad., *İ.A*., C. X, İstanbul, 1980, s. 172-178.

DEMİR, S., *Amasra'da Osmanlı Dönemi Eserleri***,** Atatürk Ü., F.E.F., Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 2003.

DENY, Jean, "Valide Sultan" mad., *İ.A*. C.XIII, İstanbul, 1986, s. 178-187.

DURAN, Bünyamin, "Karadeniz Bölgesinin 1870–1914 Arasında Tarımsal Gelişmesi*", II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I),* Samsun, 1990, s. 58-67.

DURMUŞ, A., *Giresun ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri***,** Y.Y.Ü.S. B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2000.

EYİCE, S., "Cami" mad., "Mimari Tarihi", *T.D.V.İ.A*., C. 7, İst., 1993, s. 56-90.

EYÜPGİLLER, K. K., *Bir Kent Tarihi Kastamonu*, İstanbul, 1999.

GÖKÇEN, Rifat - YALÇIN, Osman, *Samsun ve Karadeniz Bölgesi*, İstanbul, 1986.

GÜNEŞ, Hayri, *Altın Yaprak Memleketi Bafra*, Bafra (baskı yılı belirtilmemiş).

KARPUZ, Haşim, *Trabzon*, Ankara, 1990.

KURAN, Ercüment, "Cumhuriyet Döneminde Samsun'un Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Gelişmesi", *O.M.Ü.E.F.D*., S. 7, Samsun, 1992, s. 121-25.

İPEK, Nedim, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme," *O.M.Ü.E. F.D*., S. 10, Samsun, 1997, s. 145-160.

KAYIKÇI, Ali, *Samsun'da Kültür Sanat***,** *C. 1*, Samsun, 1998.

KODAMAN, Bayram, "XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü" *II. Tarih Bo-yunca Karadeniz Kongresi Bild. (Uluslararası I)***,** Samsun, 1990, s. 92-97.

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülhamid II", *T.D.V.İ.A.,* C. 1, İst., 1988, s. 216-224.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ*, C. II, (Yayınlayan, M. A. KÖYMEN - F. R. UNAT), Ankara, 1957.

Mehmed Süreyya, "Pertevniyâl Vâlide Sultan" mad., *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri***,** C.1, İstanbul, 1996, s. 35.

NEFES, Eyüp, *Samsun Yöresindeki Tarihi Mezar Taşları*, O.M.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.

ORAL, M. Zeki, "Durağan ve Bafra'da İki Türbe", *T.T K. Belleten***,** C. XX, S. 79, Ankara, 1956, s. 385-410.

ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sanca***ğı**, Ankara, 1999.

SAKAOĞLU, Necdet, "Pertevniyal Valide Sultan", *D.B.İ.A.,* C. 6, İst., 1994, s. 245.

SAKAOĞLU, Necdet, "Pertevniyal Sultan" *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1999, s. 436-37.

SARCAN, Ali, *Samsun Tarihi*, Ankara, 1966.

SARISAKAL, Baki, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, İkinci Kitap, Samsun, 2003.

SÜMERKAN, M.R.- OKMAN, İ., *Kültür Varlıklarıyla Trabzon* C.1,Trabzon, 1999.

Şemseddin Sami, *Kamûs'ul- A'lâm*, C. IV, V, İstanbul, 1306, 1324.

TAŞTEMİR, Mehmet, "Karadeniz Bölgesinde Kendir, Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. Yüzyıl Sonu XVII. Yüzyıl İlk Yarısı)", *Türk Kültür İncele-meleri Dergisi*, S. 8, İstanbul, 2003, s. 1-24.

TEKİN, Lütfü, "60 Sene Evvelki Samsun", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi*, C. 2, S. 13, s. 25- 29.

TORUN, Mehmet, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1954.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi***,** C. I, Ankara 1998.

UZUNEMİNOĞLU, Hamza, "Şehirlerin Alan Bakımından Gelişmesi ve Samsun Örneği", *O.M.Ü.E.F.D***.**, S. 8, Samsun, 1993, s. 273-289.

VADALA, R., *Şark Memleket ve Siteleri, Samsun Mazisi Hali İstikbali* (Çeviren, Kâni SARIGÖLLÜ), Gaziantep, 1944, s. 31.

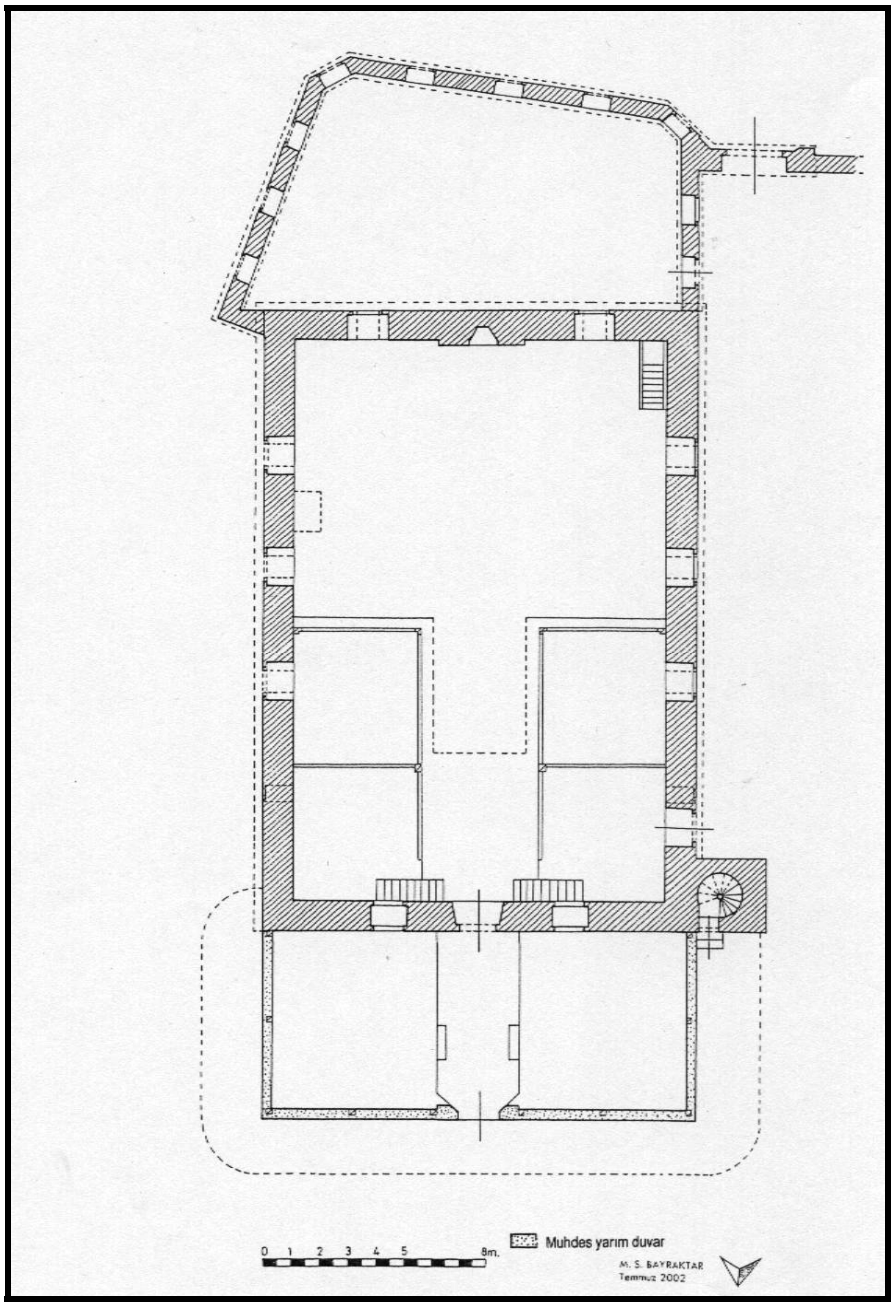
YAŞAROĞLU, K., "Mehmed Paşa (Köprülü)" mad., *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi***,** C. 2, İstanbul, 1999, s. 160-162.

YİĞİT, Hasan, *Bafra Tarihi***,** Samsun, 1981.

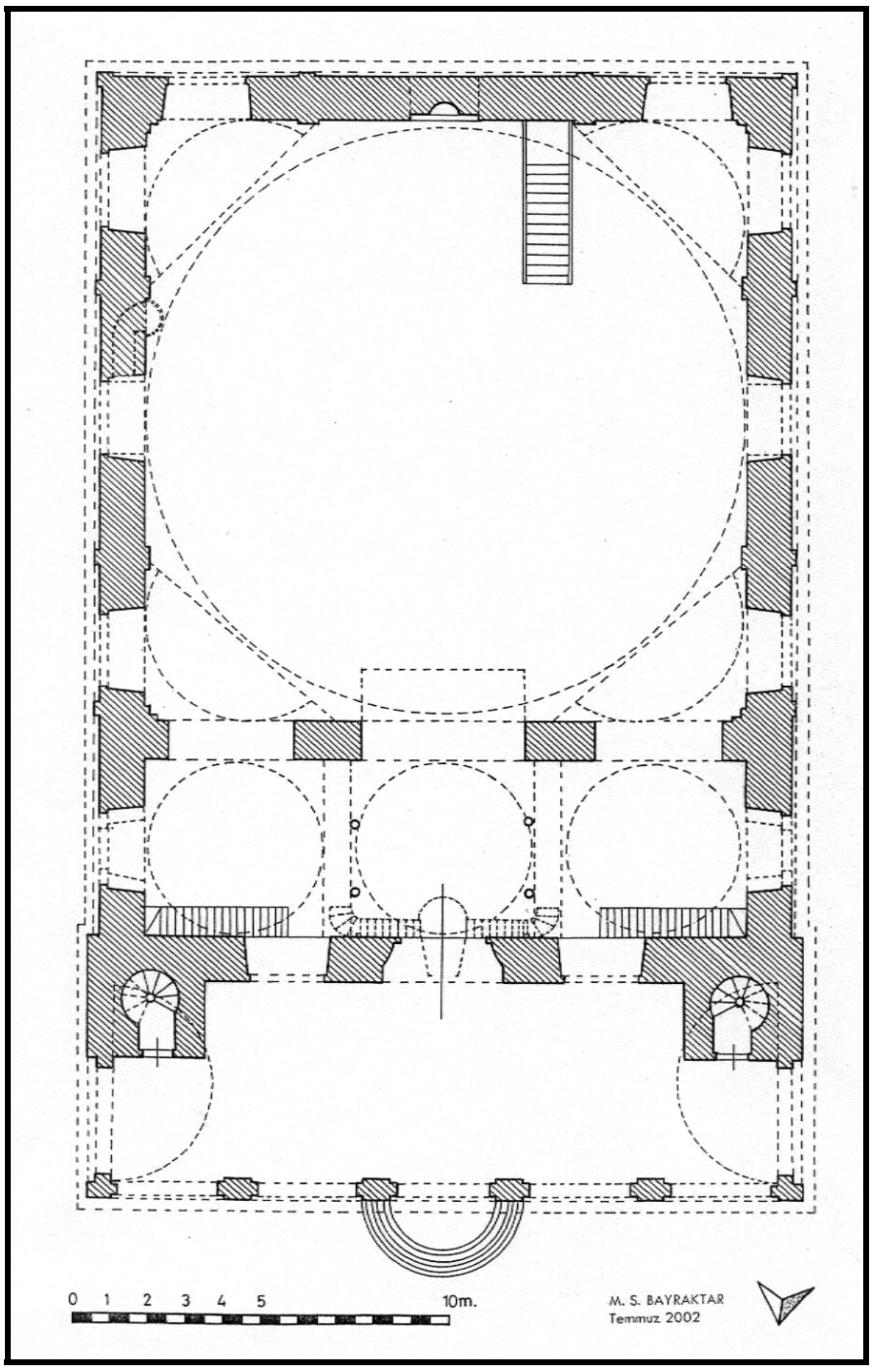
YOLALICI, M. Emin, "XIX. Yüzyılda Canik Sancağı'nda Zirai Üretim", *O.M.Ü.E.F.D***.**, S. 6, Samsun, 1991, s. 325-29;

YOLALICI, M. Emin, XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara, 1998.

Çizimler:

Çizim 1. *Bafra Ulu Camii Planı*

Çizim 2. *Samsun Ulu Camii Plânı.*

Bafra Ulu Camii Fotoğrafları

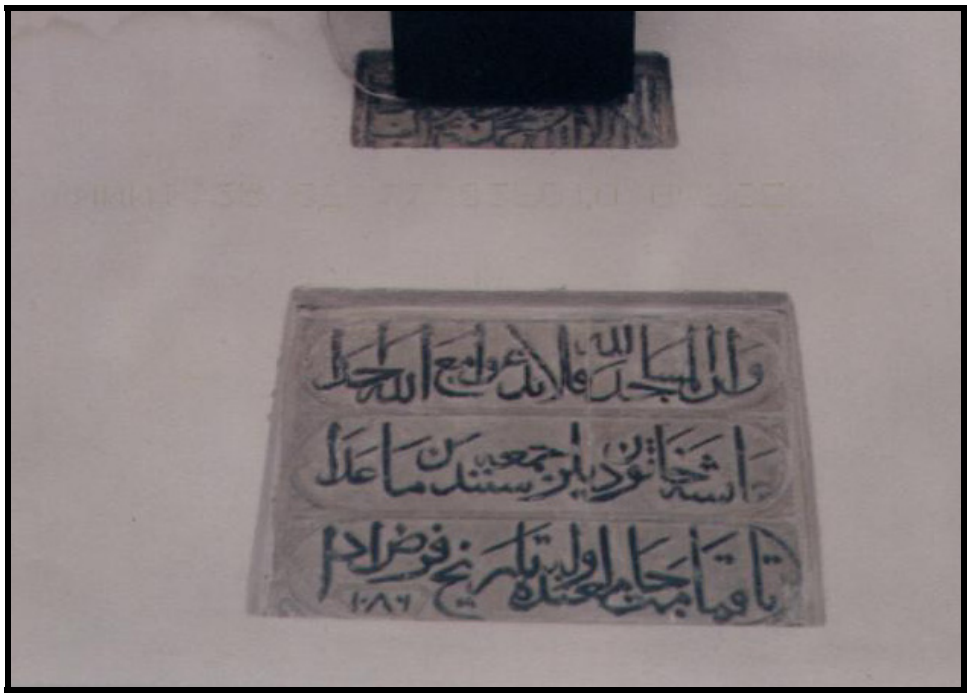

Foto 1. *Bafra Ulu Camii, harime açılan kapı üstündeki inşa kitabeleri.*

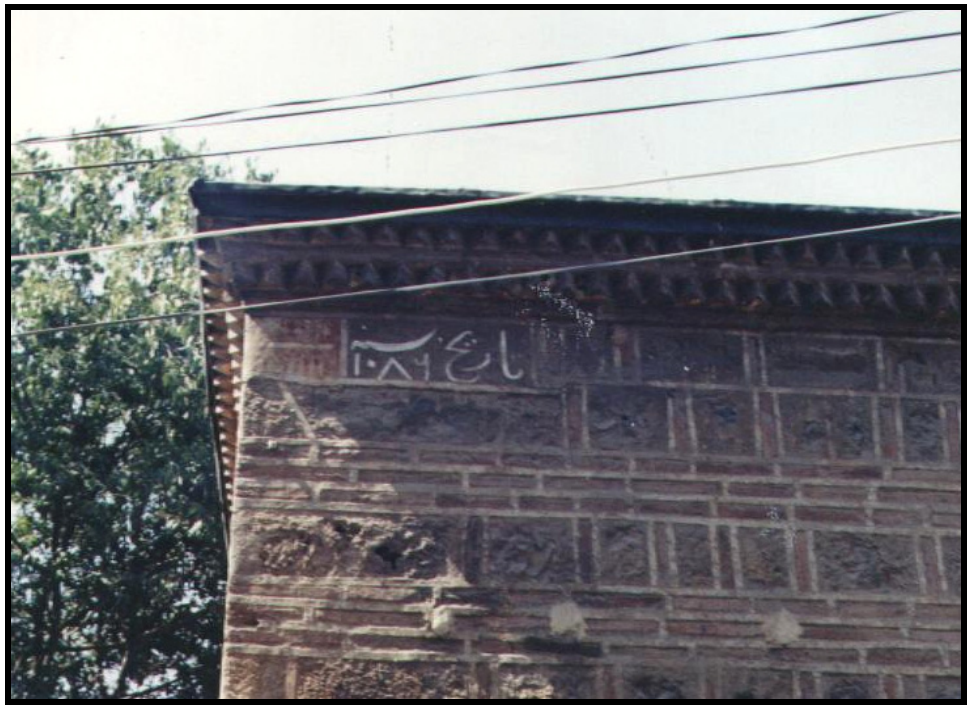

Foto 2. *Bafra Ulu Camii, güneydoğu köşedeki kitabe.*

Foto 3. *Bafra Ulu Camii, harimi doğu duvardaki kalem işi kitabe.*

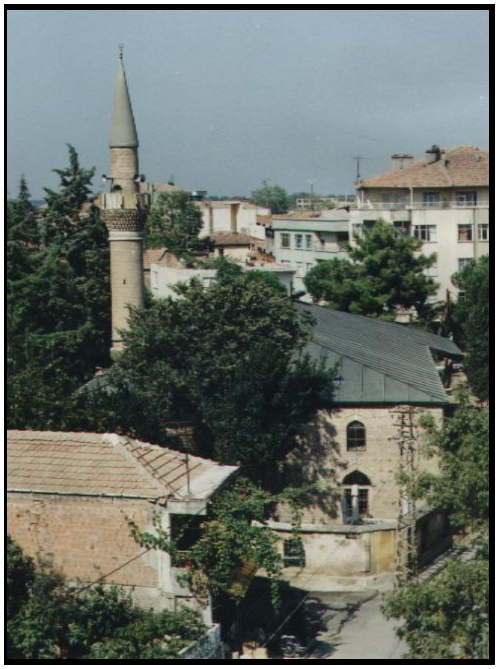

Foto 4. *Bafra Ulu Camii, kıble cephesi.*

Foto 5. *Bafra Ulu Camii, son cemaat yeri.*

Foto 6. *Bafra Ulu Camii, batı cephe.*

Foto 7. *Bafra Ulu Camii, son cemaat yerinde ortadan kalkan kalem işi nakışlar (kapının solundaki pano)*

Foto 8. *Bafra Ulu Camii, kıble duvarı saçak altı, detay (cami tasviri).*

Foto 9. *Bafra Ulu Camii, batı duvarı sıva üzeri kabartma.*

Foto 10. *Bafra Ulu Camii, harimi kıble duvarı.*

Foto 11. *Bafra Ulu Camii, harimi kuzey kesim.*

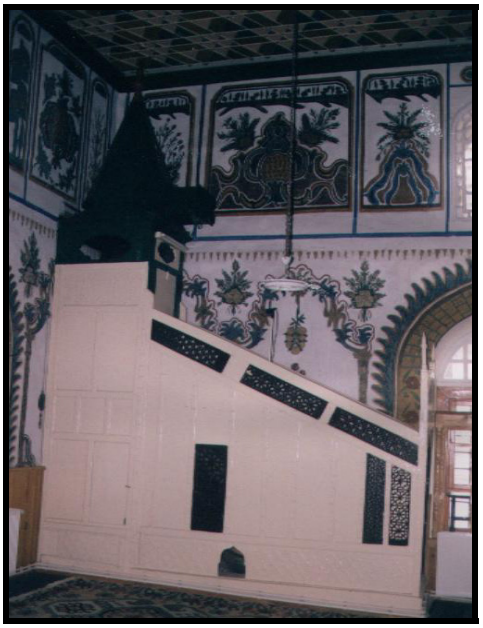

Foto 12. *Bafra Ulu Camii, minberi.*

Foto 13. *Bafra Ulu Camii, minberi kapı kanatları.*

Foto 14. *Bafra Ulu Camii, harimi batı duvarı.*

Foto 15. *Bafra Ulu Camii, haziresinin duvar pencerelerinden detay*

Foto 16. *Bafra Ulu Camii, haziresi.*

Samsun Ulu (Büyük) Camii Fotoğrafları

Foto 17. *Samsun Ulu (Büyük) Camii, kuzeybatıdan.*

Foto 18. *Samsun Ulu Camii, doğu cephe.*

Foto 19. *Samsun Ulu Camii, son cemaat yeri revakı.*

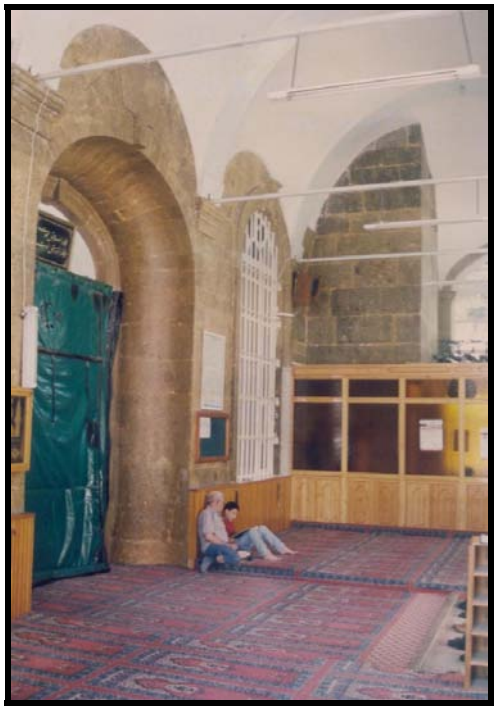

Foto 20. *Samsun Ulu Camii, harime açılan kapı ve çevresi.*

Foto 21. *Samsun Ulu Camii, harime açılan kapı.*

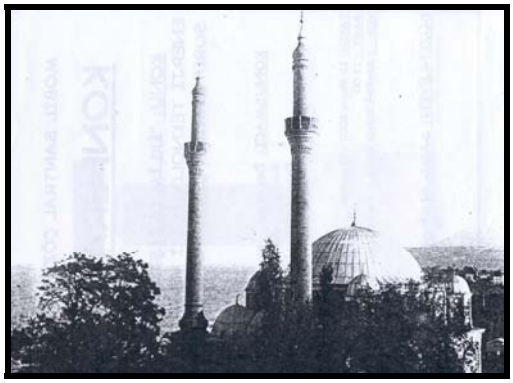

Foto 22. *Samsun Ulu Camii'nin eski bir fotoğrafı (Samsun Mimarlar Odası Arşivi'nden).*

Foto 23. *Samsun Ulu Camii, harimin kuzey kesimi.*

Foto 24. *Samsun Ulu Camii kıble duvarı, içten.*

Foto 25. *Samsun Ulu Camii mihrabı.*

Foto 26. *Samsun Ulu Camii minberi.*

Foto 27. *Samsun Ulu Camii vaaz kürsüsü.*

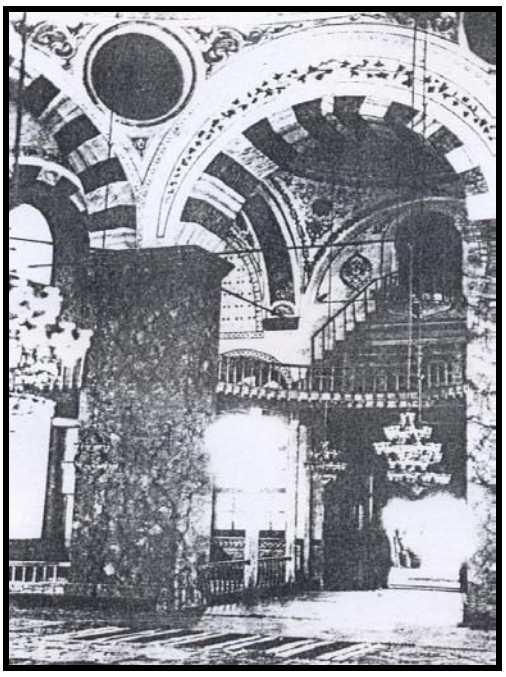

Foto 28. *Samsun Ulu Camii harimi, 1910 yılı görünümü (B. Sarısakal'dan).*

Foto 29. *Samsun Ulu Camii, kubbe kalem işi nakışları.*

Foto 30. *Samsun Ulu Camii, kaybolan avlu kapısı babaları*

SAMSUN ÇARŞAMBA'DA TACEDDİNOĞULLARI VE OSMANLI DÖNEMİNE AİT İKİ AHŞAP ESER; ORDU VE PORSUK KÖYÜ CAMİLERİ

M. Sami BAYRAKTAR *

Giriş

Samsun'un Çarşamba İlçesi'nin Ordu ve Porsuk Köylerindeki iki ahşap cami bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Kitabesi bulunmayan ilk yapıyı, mimari özellikleri ve bazı tarihi gelişmeleri göz önünde bulundurarak 1423 yılı dolaylarına, diğerini kitabesinden hareketle 1859-60 yılına tarihledik. Yapılara geçmeden önce camilerin inşa edildiği tarihi çerçevenin bilinmesi açısından, bölgenin tarihçesine kısa bir göz atmak yerinde olacaktır.

Türklerin gelişiyle birlikte Samsun bölgesinde önceleri Bizanslılar, Danişmentliler, Anadolu Selçukluları, daha sonra İlhanlılar, Trabzon Rum Devleti ve bölgedeki Türk Beyliklerinin iktidar mücadeleleri görülür.[1] 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi'nin ardından Danişmentliler Samsun'u kuşatmışlarsa da kesin olarak alamamıştır.[2] Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın saltanatının (1155–1192) son yıllarında, Amisos'un doğusuna "Müslüman Samsun" adıyla yeni bir şehir kurulduğu[3] ve bölgenin kesin olarak Selçuklu hakimiyetine girdiği bilinmektedir. Bu yıllarda Çarşamba da bu hakimiyet alanı içinde kalmıştır. İkinci caminin bulunduğu Porsuk Köyü'nün Malazgirt Zaferi'nin ardından buraya gelip yerleşen Porsukoğulları tarafından kurulduğuna dair bir kayıt, ilgi çekicidir.[4]

Selçukluların zayıflamasıyla birlikte Canik bölgesinde, Osmanlı hakimiyetinin tesis edileceği döneme kadar farklı beyliklerin hakimiyeti görülmektedir. Samsun tarihinin çalkantılı, bir o kadar da ilgi çekici bir dönemini oluşturan ve kabaca 14. yy. içerisinde gelişen mahalli beylikler hakkında bilinenler sınırlı ve biraz da karmaşıktır.

---

* *Yrd. Doç. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] M. ÖZ, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999, s. 18; B. YEDİYILDIZ, *Ordu Tarihinden İzler,* İstanbul, 2000, s. 36-42; A. SEVİM – Y. YÜCEL, *Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi,* Ankara, 1989, s. 140, 145-46, 160-62.

[2] 1158'e doğru Danişmentlilerin hükümdarı Yağıbasan, Yeşilırmak ve Kızılırmak ağızları arasındaki sahayı fethettiyse de, İmparator Manuel'in Selçuklu Hükümdarı II. Kılıç Arslan'a müracaatı üzerine, buraları Bizanslılara iade etmek zorunda kaldığı bildirilmektedir. B. DARKOT, "Samsun" mad., *İ.A.,* C. X, İstanbul, 1980, s. 173. Ayrıca bkz. İ. ERDEM, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, C. 6, Ankara, 2002, s. 397; Anonim, *Danişmendname* (Haz., N.DEMİR), Niksar, 1999, s. 53-246.

[3] B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 174; C. TEXIER, *Küçük Asya, Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi* (Çeviren, A. SUAT), C. III, Ankara, 2002, s. 207; İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi, C. I*, Ankara, 1998, s. 298.

[4] A. KARABULUT, *Memleketim Çarşamba*, Samsun, 2004, s. 26.

"Canik Beyleri" şeklinde adlandırılan[5] bu beylikler; Samsun (Müslüman Samsun) Lâdik ve Kavak civarında hüküm süren Kubadoğulları, Bafra civarında hakim olan Bafra Beyleri, Vezirköprü, Havza civarında hüküm süren Taşanoğulları, Terme ve Çarşamba civarına[6] yerleşen Taceddinoğulları ve Ordu Ünye, Fatsa ve Giresun bölgelerinde hakim olan Hacı Emiroğullarıdır.[7] Yukarıdaki mahalli beyliklerle birlikte 14. yüzyılda Orta-Kuzey Anadolu'nun siyasi hayatında, Candaroğulları ve Eretnalıların hayati bir rol üstlendikleri bilinir.[8] 14. yüzyılın son çeyreğinde bunların yanı sıra artık Osmanlılar da bölgeyi hakimiyet altına almaya çalışan bir güç olarak belirmiştir.[9] Canik bölgesinin doğu kesimlerinde Taceddinoğulları ve Hacı Emiroğullarının hakimiyet mücadelelerinde Trabzon'daki Rum hükümdarlarının da önemli bir tesire sahip oldukları bilinmektedir.[10]

Taceddinoğullarının, komşuları Hacı Emiroğulları gibi Çepni Türkmenlerindendir.[11] Taceddin Bey'in (ö. 1387) babası Doğan Bey (ö. 1348–49) tarafından, başkent Niksar olmak üzere, sözünü ettiğimiz bölgeyi de kapsayacak şekilde kurulan[12] beyliğin, ilerleyen yıllarda Çarşamba taraflarını merkez edindikleri görülmektedir. Beyliğin, Eretna Bey ve akabinde Kadı Burhaneddin'e muhalif davrandığı, Taceddin Çelebi'nin, Kadı Burhaneddine karşı Trabzon Rum Devleti[13] ve Amasya Emiri Şadgeldi Paşa'nın oğlu Ahmed ile ittifak kurduğu, daha sonra Kadı

---

[5] K. DİLCİMEN, *Canik Beyleri*, Samsun, 1940, s. 24; İ. H. DANİŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 1,* İst., 1947, s. 115-16; İ. TELLİOĞLU, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon, 2004, s. 145-171.

[6] Yeşilırmak deltasında bulunan Limnia'nın Trabzon Rum Devleti'nin denetiminde olabileceği düşünülebilir. M. ÖZ,*a.g.e.***,** s. 22; A. BREYER-D. WINFIELD, *The Byzantine Monuments And Topography of The Pontos,* Washington D.C. 1985, C. I, s. 98; A. BREYER, "Greeks and Türkmens: The pantic Exception", *Dumbarton Oaks Papers, tıpkı basım: The Empire of Trebizond and the Pontos, Veriorum Reprints*, London, 1980, s. 128.

[7] Taceddinoğullarıyla komşu ve mücadele halinde olan Hacı Emiroğullarının yukarıda sözü edilen yerler dışında, bir ara Terme civarına hakim oldukları belirtilmektedir A. ALTAYLI, *Samsun Tarihi*, Samsun, 1967, s. 49.

[8] M. ÖZ, *a.g.e.***,** s. 19.

[9] M. ÖZ, *a.g.e.***,** s. 19.

[10] M. ÖZ***, a.g.e.,*** s. 19. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. A. ZACHARIADOU, "Trebizond and The Turks (1352- 1402)", *Romania and Turks*, London, 1985, s. 333-358.

[11] M. H. BOSTAN, Anadolu'da Çepni İskânı, *Türkler***,** C. 6, Ankara, 2002, s. 300-303; A. ÇELİK, "Çepnilerin Anadolunun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", **T***ü***rkler,** C. 6, Ankara, 2002, s. 315-17.

[12] M. OĞUZ, "Taceddinoğulları", **A.Ü.D.T.C.F.D**., S. IV, Ankara, 1948, s. 469-487; K. DİLCİMEN, *Canik Beyleri,* s. 30-44; M. Ç. VARLIK, "Taceddinoğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 10, İstanbul, 1989, s. 87-90; A. SEVİM - Y. YÜCEL, a.g.e., s. 362-63; M. BİLGİN, "Giresun Bölgesinde Türkmen Beylikleri ve İskân Hareketleri," *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, 1997, s. 83-86

[13] Taceddin Çelebi, Trabzon Rum Devletiyle birlikte ortak düşman olarak gördükleri Kadı Burhaneddin karşısında III. Aleksisos'un (1349-1390) kızı ile evlilik yoluyla bir ittifak kurmuştur. Bkz. M.ÖZ, a.g.e., s. 23.

Burhaneddin'in otoritesini tanımak zorunda kaldığı, doğu komşusu Hacı Emiroğullarıyla mücadele içerisinde olup, nihayet buraya yaptığı bir baskında öldüğü, takip eden yıllarda beyliğin, önce Candaroğullarına sonra Kadı Burhaneddin'e yaklaştığı ve nihayet Osmanlı hakimiyetini tanıdığı bilinmektedir.[14] Taceddinoğulları Beyliği, Osmanlıların Amasya Valisi Yörgüç Paşa'nın Canik harekâtı neticesinde son bulmuş, toprakları 1427'de[15] Osmanlıların eline geçmiştir. Yörgüç Paşa'nın Samsun'u aldığı sırada, Çarşamba ve havalisinin Hasan Bey'in elinde olduğu görülmektedir.[16] Taceddinoğullarının bertaraf edilmesiyle Canik bölgesinin tamamı Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Dilcimen'e göre Taceddinoğlu Alparslan'ın merkezi, Çarşamba'nın Ordu Köyü'dür.[17] 1455–1576 yılları arasına ait tahrir defterlerine dayalı bir araştırmadan köyün, Çarşamba kazasının muhtemelen merkezi köyü olduğu, bir cami ve pazara sahip olduğu, halkın "ehli hiref" olarak yazılan zanaatkârlardan oluştuğunu anlaşılmaktadır.[18]

1. Çarşamba / Ordu Köyü Camii

Cami, Çarşamba - Ayvacık yolunun solunda, Çarşamba'nın 16 km. kadar güneyinde bulunan Ordu Köyü'nde, Kılcanlı Mahallesi'nde bulunmaktadır *(Foto 1)*. Camiye ait bir inşa kitabesi yoktur. Ordu Köyü'nün de içinde olduğu Çarşamba ve havalisinin, 14. yy.ın sonlarında yörede hakim olan Taceddinoğullarının elinde bulunduğuna[19] ve Taceddinoğlu Hasan Bey'in[20] H. 827 / M. 1423–24'de Çarşamba'nın

[14] M. ÖZ, a.g.e., s. 23; Y. YÜCEL, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I,* Ankara, 1991, s. 81-82; E. A. ZACHARIADOU, a.g.m., s. 333-58; İ. TELLİOĞLU, a.g.e., s. 154-62); Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadi*, Bezm u Rezm* (Çeviren, M. ÖZTÜRK), Ankara, 1990, s. 366-67.

[15] 843 (1439-40) tarihli takvime göre Yörgüç Paşa'nın Canik Seferi 830'da (1426-27) (M.ÖZ, *a.g.e*., s. 24), Neşri'ye göre 831'de (1427-28) gerçekleşmiştir (Mehmed Neşri*, Kitâb-ı Cihannümâ C. II*, (Yayınlayan, M. A. KÖYMEN - F. R. UNAT), Ankara, 1957, s. 601-03).

[16] Osmanlı kroniklerinde Taceddinoğullarının son emiri Hasan Bey'in topraklarını savaşmadan Yörgüç Paşa'ya teslim ettiği anlatılır. Şöyle ki: Yörgüç Paşa bir gün Hasan Bey'i bir düğüne davet eder. Bunun bir tuzak olduğunu sezen Hasan Bey, padişahın kendisine timar vermesi karşılığında topraklarını vermeyi teklif ederek Yörgüç Paşa'nın üzerine gelmesinden önce teslim olur. Teslim olmasına rağmen bir süre hapis yattıktan sonra, kaçıp tekrar padişaha müracaatla Rumeli'de bir tımar edinir. Detaylı bilgi için bkz. Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi* (Hazırlayanlar: K. YAVUZ - M. A. Y. SARAÇ), İstanbul, 2003, s. 186-87; Mehmed Neşrî, a.g.e., C. II, s. 601–03; İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi, C. I*, s. 405–06; F. SÜMER, *Tirebolu Tarihi, İ*stanbul, 1992, s. 44.

[17] K. DİLCİMEN, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, Samsun, 1947, s. 36.

[18] M. ÖZ, a.g.e., s. 21-22.

[19] İ. H. UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, s. 153-54; M. ÖZ, a.g.e., s. 21-22.

[20] Tarihlerde hakkında küçük bir malumat görülen Hüsameddin Hasan Bey'in, Taceddin Bey'in oğlu Alparslan Bey'in oğlu olduğu, bazı Osmanlı tarihlerine yanlış olarak Hüseyin şeklinde geçtiği kaydedilmektedir (İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 405).

(Arım) Ordu Köyü'nü başkent edinip burada bir "buk'a"[21] ve mescit yaptırdığı şeklindeki kayıtlara[22] bakarak, yapının Taceddinoğulları Beyliği yapısı olduğu söylenebilir. Hasan Bey tarafından 1423 yılı dolayında yaptırılmış olabileceğini düşündüğümüz yapı plân, malzeme, duvar kalınlığı, büyük ölçülü bir yapı olması, gibi detaylar da dahil olmak üzere, mimari duruşu ve ifadesiyle, 13. yüzyıl başlarında yapılan Çarşamba - Gökçeli (1206)[23] ve Yaycılar Köyü - Şeyh Habil Camii (1211)[24] ile yakın bir benzerlik içerisindedir. İbadete açık olan yapı nispeten iyi durumdadır.

Cami, tarlalarla çevrili düz bir alanda bulunur. Kuzeyinde 40–50 m. kadar ilerisinde küçük bir çay akmaktadır. Bu çaya bakan 8–10 m. yükseklikteki bir teras üzerinde yer alan yapı, toprak zemine oturan kabaca kesilmiş taşlar üzerinde, kirişleme usulüyle, zeminden 0.80 m. kadar yükseltilmiştir. 9.10 x 10.70 m. dikine dikdörtgen şeklindeki harimi, "U" şeklinde bir revak sarmaktadır *(Çizim 1)*. Revakla birlikte tek katlı olarak inşa edilen caminin ölçüleri, 13.95 x 17.65 m.yi bulmaktadır. Kuzeyinde kadınlar mahfiline yer verilen yapının, minaresi yoktur.

Yığma tekniğinde; köşelerde kurt boğazı geçmelerle birbirine tutturulan ahşap perdelerle inşa edilen caminin üzeri, revakı da kaplayacak şekilde, üç omuz

---

[21] İslam dünyasında türbe, zaviye ve eğitim yapıları için kullanılan sözcüğün Arapça'da "belli bir biçimde benzerlerinden ayrıcalıklı olan yer" anlamı da taşıdığı anlaşılmaktadır (A. I. DOĞAN, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler Zaviyeler ve Benzer Nite-likteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977, s. 84; R. HARTMANN, "Buk'a" mad., *İ. A., C. 2,* İstanbul, 1961, s. 780-81) Kelimenin Anadolu'da "büyük yapı" (F. DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Yayına Hazırlayan, A. S. GÜNEYÇAL), Ankara, 1999, s. 113) ve zaviye karakterli yapıları karşıladığı da görülmektedir (M. İPŞİRLİ, "Buk'a" mad., T.D.V.İ.A., C. 6, İstanbul, 1992, s. 386-87) Yediyıldız, 1490'lı yıllara ait tarihi belgelerde geçtiği şekliyle, kelimeyi "buk'a yani misafirler için mübarek bir menzil" şeklinde tanımlamaktadır ki, burada da bu anlamın geçerli olabileceğini düşün-mekteyiz. B. YEDİYILDIZ, *Ordu Tarihinden İzler*, s. 122. Kelimenin çeşitli belgelerde, farklı türdeki yapılar hakkında kullanımı konusunda Doğan'ın kitabına bakılabilir (A. I. DOĞAN, a.g.e., s. 84-87).

[22] B. YEDİYILDIZ, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613),* Ankara, 1985, s. 58; M. ÖZ, a.g.e., s. 140; İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi, C. I,* s. 405; A. ALTAYLI, a.g.e., s. 18 ; İ. H. UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, s. 154. Uzunçarşılı'da köyün ismi geçmemekle birlikte diğer yayınlarda belirtilen vakfiyelere gönderme yaptığına bakarak aynı yapıyı kastettiği düşünülebilir. Uzunçarşılı ve Yediyıldız'ın V.G.M.A'nde "Mücedded Anadolu 11, s. 215"de kayıtlı gösterdiği bir vakfiyeden hareket ettikleri görülmektedir. V.G.M.A'nde yaptığımız araştırmada bu vakfiyeye rastlayamadık.

[23] P. I. KUNIHOLM, "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 1992, s. 127; Y. CAN, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Samsun, 1988, s. 171; C. NEMLİOĞLU, "Göçeli (Gökçeli) Camii*" I. Uluslar-arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kong. Bildirileri, C.II*, Konya, 2001, s. 118.

[24] P.I.KUNIHOLM, "Aegean Dendrochronology Project: 1993-1994", *XI. Arkeometri So-nuçları Toplantısı*, Ankara, 1996, s. 183. Kuniholm'un tarihlemesi diğer araştırmacılar ta-rafından kabul görmüştür. Y.CAN,a.g.e., s.24-25; M.K.ŞAHİN, "Samsun-Çarşamba/ Yaycılar -Şeyh Habil Köyü Camii", *A.Ü., Sos. Bil. Enst. Dergisi, C.4, S.2,* Erzurum, 2004, s. 20.

kırma çatıyla örtülüdür *(Foto 1)*. Harimi içten kapatan düz tavan muhdestir. Boydan boya tek parça uzatılan perdelerin kalınlıkları 9 cm.dir. Duvar ortalarında perdelerin iç ve dışına kalın dikmeler konularak duvarlar sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Yer yer kalın, dövme demir çivilerle raptedilen 0.10 x 0.15 m. kalınlıktaki dikmeler, zeminden çatıya kadar uzanmaktadır. Bunlar kuzeyde harim kapısının sağ ve solunda, doğu, batı ve kıblede ise duvar ortalarında uygulanmıştır. Duvarlarda Samsun çevresinde, Şeyh Habil Camii ve diğer bazı ahşap çantı camilerde görülen kavilaların bir benzeriyle karşılaştık. Bunlar, nispeten büyük tutulan harim duvarlarını sağlamlaştırmaya yönelik tedbirlerdir.

Boyutları itibariyle cami, etkileyici bir görüntü verir. Harimi üç yönden saran, kuzeyde 6.60 m., doğu ve batıda 2.35 m. genişlikteki revak, doğu ve batıda karşılıklı onar, kuzeyde iki sıra halinde (köşeleri saymazsak) on olmak üzere, otuz direkle taşınmaktadır. Köşelerde ortalara nazaran fazladan birer direk konulmuştur. Alt ve üst kesimleri kare kesitli direklerin başlıklarında, basit profiller görülür. Harimin alaturka kiremitle kaplı çatısı, revakları da kuşatarak, 1.20 m. kadar taşırılan saçaklarıyla, yapıya basık bir görünüm vermektedir *(Foto 1).* Çatıya nispetle biraz düşük tutulan duvar yüksekliği, bu etkiyi artırmaktadır. Güneyde çatı saçağı ile duvar arasındaki yeni görünümlü ve düzensiz çakılmış eli böğründeler, çatının ağırlığını karşılamak için düşünülmüş kaba unsurlardır. Revaka, biri kuzeyde ortada, diğeri doğuda kıble ucunda olmak üzere, yeni ve son derece basit iki kapıyla girilmektedir. Revakın doğu ve batısının güneye bakan kısa kenarları, zeminden çatıya kadar, muhdes tahta perdelele (yörenin deyimiyle "taraba") kapatılmıştır. Revak direkleri arasına boydan boya bir korkuluk çekilmiştir. Yan yana çakılan tahtalardan oluşan 1.25 m. yükseklikteki korkuluk yeni olmakla birlikte, yerinde vaktiyle bir benzerinin olabileceği düşünülebilir. Caminin kuzeyindeki revaka ulaşan betonarme merdivenin orijinalinin ahşap olması beklenir.

Revakın son cemaat yeri olarak değerlendirilen kuzey kısmı, epeyce geniştir *(Foto 1-2)*. Buradaki kimi kirişlerde oymalar göze çarpar. Kapı ekseni üzerinde yer alan kirişlerden ikisine, basit geometrik motifler oyulmuştur. Bunlardan birisinde düz, yarım yuvarlak ve çentik benzeri basit geometrik oymalar, diğerinde benzer çentikler arasında, çarkıfelek ve radyal sekiz kollu rozetler görülür. Rozetleri üçgenli ince bir bordür çevreler.

Harimin kuzey duvarı ortasında bulunan ahşap kapı, çift kanatlıdır *(Foto 2)*. Kanatların üstü, açıklığı örten tek parçalı ve yuvarlak kemer şekli verilen tahtaya uydurulmuştur. Sol kanat, üzerine çakılan binisi ve kenarlarını saran ince bordür oymalarıyla dikkat çeker. Ortaları sade bırakılan tek parçalı kanatları, üçgen oymalar ve şerit halinde uzanan bordürler dolanır. Bininin alt ve üst kesimlerinde, yukarıda belirtilen revak kirişlerinde görülen, düz çizgilerle ayrılan karşılıklı yarım yuvarlak oymalar tekrar edilmiştir. Bininin ortasında palmet şeklinde metal bir plaka, alt ve

üstte ise fırfırlı çivi pulları görülür. Harim duvarının dışında üst kesimlerde, mahfili taşıyan ahşap kirişlerin dışa taşan başları, cepheye hareket katan unsurlardır. Kiriş başları yuvarlatılarak yumuşatılmıştır.

Duvarlarda, kıblede iki, diğer yönlerde tek kat düzeninde, doğu ve batıda simetrik düzende ikişerden dört, kuzeyde iki, kıblede dört olmak üzere on pencere açılmıştır. Dikdörtgen şeklindeki pencereler, duvar perdelerinin kesilmesi suretiyle açılmıştır. Kıbledeki iki üst pencere, gayet küçük ve basit bir açıklıktan ibarettir. Alt pencereler, dıştan, her biri tek parçadan yapılan çifte kanatlarla muhafaza altına alınmıştır. Dışa açılan ve binileri haricinde sade tutulan kanatlar, dövme demir kuşak ve çengeller kullanılarak, pencere sövelerine tutturulmuştur. Birbirinin aynısı olan binilerde, harim kapısı binisinde olduğu gibi, palmet benzeri boğumlar, eğri kesilmiş basit çizgiler, fırfırlı çivi pulları görülür. Kanatlardaki dövme demir levhalarda, birbirinden farklı palmet, ok ucu, daire içerisinde altı kollu yıldız, sekiz yapraklı çiçekleri andıran rozetler dikkat çeker. Pencerelerde dikkate değer bir başka unsur, lokmalı ahşap kafestir. Dikey, her biri tek parça, lokmalı üç çubuğa karşılık, bunların lokma hizalarında açılan deliklerden geçerek, sövelerdeki yuvalarına giren, yatay beş yuvarlak çubukla teşkil olunan kafesler, gayet sıcak bir görünüm verir. Kuzeybatıda dış kanatları bulunmayan pencerede, ahşap kafesin yerinde, yatay demir çubuklar yer alır. Harime açılan kapının sağ ve solunda, duvarın dış yüzüne bitişen sekilerden batıdaki yerden 0.60 m. kadar yükselmektedir *(Foto 2)*. Bunu bir tür oturma sekisi olarak düşünmek mümkündür. Ancak doğudaki, oturma sekisine göre hayli yüksektir. Buranın cenaze namazları için düşünülmüş bir musalla olabileceği akla gelmektedir.

İçten muhdes düz tavanla örtülü, nispeten loş bir atmosferin hakim olduğu harimin kuzeyinde, dört direk üzerinde yükselen kadınlar mahfili yer alır *(Foto 3-4)*. Harimin ortasında yükselen yuvarlak kesitli dört direk, üzerine atılan kirişlerle birlikte, çatıyı taşımaktadır. Kadınlar mahfiline harimin içerisinde, kapının yanındaki basit bir ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Mahfil katında alttaki direklerin hizasında dört direk bulunur. Direklerin alt ve üst kesimleri kare, ortası yuvarlak olup, basit profilli başlıkları bulunur. Kiriş eksenlerinde uzatılan başlıkların alttakileri üsttekilere oranla gayet sadedir. Mahfil katı, direklerden doğu ve batı köşeleri üstlerindeki kirişler doğrultusunda uzatılan üç kollu başlıklara sahiptir. Bunlardan doğudakinin başlığında, basit çentik benzeri, düz ve üçgen oymalar görülür. Ortadaki diğer iki direğin başlıkları biraz daha süslüdür. Bunlarda sağlı sollu simetrik şekilde, prizmatik ve basit üçgenli oymalar görülür.

Caminin ortasında tavana kadar uzanan, gayri muntazam yuvarlak gövdeli, yukarıya doğru hafifçe incelen dört büyük direk, caminin diğer direk ve duvar perdelerinden farklı cins bir ağaçtandır. Diğerleri koyu kahve, renkliyken, daha açık renkli direklerin çam olabileceğini düşünmekteyiz. Direk başlıklarında ve gövdelerin üst kesiminde yer alan oymalar, caminin diğer tüm ahşap bezemeli yüzeylerde olduğu

gibi eğri kesim tarzındadır *(Foto 5)*. Direklerin duvar kenarlarına bakan yüzleri basitçe bezenmişken, harime bakan yüzleri, daha bir özen ve detayla işlenmiştir. Kimi zaman birbirinin aynısı, ancak çoğu kez birbirine benzer kompozisyonlarla bezenen direklerde, dağınık bir bezeme anlayışı sergilenmiştir. Bazen aynı direğin farklı kenarları birbirinden farklı şekilde bezenmişken, bazen de farklı direklerde aynı kompozisyon görülebilmektedir. Şematik geometrik kompozisyonların ağır bastığı yüzeylerde, basit geometrik üçgenler, ince paralel eğriler, çok kollu küçük şematik rozetler, burgulu yivler, üçgenli diş sıraları, dilimli kör kemercikler ve selviler görülür. Gövde ve dallarıyla birlikte işlenen ve iki yerde görülen selvilerden biri, diğerinden biraz daha büyük ve genişçedir *(Foto 5)*. Dekoratif yüzeylerdeki kimi kesimler, yarım bırakılmış gibi bir izlenim verir.

Doğudaki direklerin üst kesimlerindeki oymaların üzerinde, yer yer, hafif soluk kırmızı boyamalar dikkat çeker. Kompozisyon bütünlüğü açısından oymalarla uyuşmayan boyalar, muhtemelen aşı boyasıdır.[25]

Kıble duvarının ortasında bulunan, harime 0.40 m. kadar taşan, üç yanı geniş bir tahta bordürle çevrilen mihrap, sade tutulmuştur *(Foto 4)*. Yarım yuvarlak mihrap nişini dikine tahtalar oluşturur. Dıştan fırfırlı bir bordürle sarılan mihrabın kavsarası basit bir üçgen biçimindedir. Kavsara üstü boş bir kitabelik görünümündedir. Mihrabın, ilk inşadan sonraya ait olabileceğini düşünmekteyiz.

Mihrabın sağında bulunan minber, harimde, ahşap bezemeleriyle dikkat çeken bir başka elemandır *(Foto 6)*. Minberin batı yüzü, gayet yalındır. Parmaklık şeklindeki korkuluk, bu yüzdeki tek hareketli unsurdur. Doğu yüzde, zarif kemer şeklinde boşaltılmış süpürgeliğin üstünde, kare ve dikdörtgenlerden oluşan kasetleme tekniğinde yapılmış geometrik bir kompozisyon yer alır. Bunun bir benzeri, aynalığın üçgen göbeğini dolaşır. Yalın bordürlerle birbirinden ayrılan, bir dörtgen ve iki üçgen panodan oluşan aynalık, iki parça ağaçtan müteşekkildir. Dörtgen panoda, eğri kesim tarzında, küçük üçgen demetleriyle oluşturulmuş yıldız benzeri motifler, oval geometrik çerçeveler içerisinde tekrar edilmiştir. Üçgen panolar, birbirinin neredeyse aynısıdır. Ortaları boş bırakılan üçgen panoların birinin iç kesiminde bulunan kompozisyon, diğerinin dış kesiminde uygulanmıştır. İki sıralı üçgenlerden oluşan kuşak, altıgenler içine alınmış altı kollu yıldız görünümü vermektedir. Diğer kesimlerde görülen prizmatik üçgenlerinden oluşan kompozisyon, çok kollu yıldızları hatırlatmaktadır. Minber korkuluğunda ajurlu geçmelerle birbirlerine ve minbere tutturulan geometrik bir başka kompozisyon yer alır. Korkuluğun ortasında uzatılan bir parçanın üzerinde, belli aralıklarla açılan deliklere, aynı şekilde küçük parçaların dikine geçirilmesiyle oluşturulan kompozisyon, gayet güzel bir görüntü vermektedir. Minberin köşk, külah, köşk altı ve kapı kesimi, gayet basit tutulmuştur. Minber kapısı,

[25] Oymaların üzerinde hem basit hem de uyumsuz gözüken bu boyamadan belki de hoş olmadığı için vazgeçilmiş olabilir. Nitekim bunlar diğer direklerde görülmemektedir.

köşk ve köşk altındaki tek parça tahtalar, aynı şekilde yuvarlak dilimli zarif bir kemer şeklinde kesilmiştir. Köşk altında, çıtaların eşit aralıklarla çaprazlama şekilde çakılmasıyla elde edilen, zarif bir kafes, kapı dikmelerinin üst kesimlerinde ise basit profiller görülür.

Harimde ahşap süslemenin yer verildiği bir başka kesim, ortası kıbleye doğru taşırılan kadınlar mahfilidir *(Foto 3)*. Mahfilde taşıntılı kesimin haricinde, parmaklık görülmez. Köşelerde profilli tepelikli babalar arasına alınan parmaklıkta, minber korkuluğundaki ajurlu kompozisyonun bir benzeri görülür. Çıkmanın oturduğu kiriş üzerinde, yan yana on kollu yıldızlar tekrar edilmiştir. Bu kesimde yer alan beyaz ve kırmızı aşı boyalı nakışlar, yukarıda zikrettiğimiz nakışlarla aynı çerçevede değerlendirilebilir.

Yakın zamanlarda elden geçirildiği anlaşılan muhdes tavanın ortasında, yaklaşık 1.5 x 1.5 m. ölçülerinde, sekizgen bir göbek yer almaktadır. Burgulu bir silmeyle çerçevelenen göbekte, beş sıra halinde, altı kollu yıldızlar yer alır. Göbeğin ortasında bulunması gerekirken, yerinden sökülüp minber köşkü altında muhafaza edilen parçada, aynı kompozisyon görülür. Tavan göbeğindeki oymalar da eğri kesim tarzındadır.

Ordu Köyü Camii'nin dekoratif unsurlar taşıyan kesimlerinin ilk inşadan sonraki yıllara ait olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Zira muhdes olduğunu bildiğimiz tavan göbeğindeki bezemenin benzerini, direk başlıkları ve gövdelerin üst kesimleri ile minberde de görmekteyiz. Samsun'un ilçelerinde bulunan ve Selçuklu devriyle başlayıp Beylikler ve erken Osmanlı dönemine ait olduğunu düşündüğümüz benzer özellikler gösteren camilerin[26] birçoğunun bezemeden yoksun oluşu veya bunun gibi sonradan yapılmış olabileceği izlenimi veren ve yapı içinde pekte bütünlük hissi uyandırmayan dekoratif unsurlar barındırmaları, bu kanıyı uyandırmaktadır. Caminin kapı ve pencere kanatları, çatıyı taşıyan direkleri, mihrap, minber, kadınlar mahfili acaba ilk inşadan kalma mıdır? Bu kesimler Osmanlı döneminin işi olabilir mi? Direklerin zamanla değiştirilmeye ihtiyaç duyulması mümkündür. Lokmalı ahşap kanatların benzerlerini Porsuk Köyü Camii'nde ve 19. yy. ait başka ahşap camilerde görmekteyiz. Mihrap, zaten yeni bir görünüm vermektedir. Çarşamba – Gökçeli ve Yaycılar Köyü - Şeyh Habil Camii ve benzerlerinde, duvar perdelerine açılan çok küçük açıklıklardan oluşan pencerelere nazaran bu yapının pencereleri, gayet gelişkin durmaktadır. Bunların sonradan genişletilerek, kanat ve lokmalı kafeslerle donatıldıkları, minber, mihrap ve kapı kanatlarının benzer şekilde elden geçirilmiş olabileceklerini düşünmekteyiz. Lokmalı demir şebekeleri taklit ettiğini düşündüğümüz lokmalı ahşap kafeslerin benzerleri olarak, Samsun'dan Terme Yeni

[26] Çarşamba – Gökçeli Camii, Çarşamba - Yaycılar, Kuşhane, Terme - Yeni Camii, Dağdıralı, Karacalı, Kavak - Tatarmuslu, Değirmencili Köylerindeki camiler ile Ondokuz Mayıs - Fatih Camii bu gruptadır.

Cami Köyü Eski Camii (15–18. yy.)[27], Kavak – Bekdemir Köyü Camii(1596)[28] gösterebiliriz.

2. Çarşamba /Porsuk Köyü Camii

Cami, Çarşamba'nın 14 km. kadar güneybatısına düşen Porsuk Köyü'nde bulunmaktadır *(Foto 7)*. Harim kapısı ve minberi üzerindeki çeşitli kitabelerden caminin H. 1276 / M. 1859–60 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1- Harime açılan ahşap kapı kanatlarından soldakinin üst kesiminde, kartuş içerisinde, dört satır halinde, nesih hatla yazılmış 0.29 x 0.13 m. ölçülerinde Arapça bir kitabe yer alır *(Foto 8)*. Diğer kitabelerde olduğu gibi yazı, yüzeyin oyulmasıyla kabartılmıştır. Kitabenin metni şöyledir:

"بو جامع شريف ياپانى و ياپدرانى مغفرت ايله يا رحمن يا رحيم عمل اوسطه مصطفى سنة ١٢٧٦"	*"Bu cami'-i şerifi yaptıranı / Ve yapanı mağfiret eyle yâ Rahmân yâ Rahîm /'Amele usta Mustafa sene 1276"*

2- Aynı kapının sağ kanadındaki 0.26 x 0.13 m. ölçülerindeki üç satırlık Osmanlıca kitabenin metni şöyledir:

"لا اله الاالله الملك/ الحق المبين محمد رسول الله/ صادق ا لوعد الامين"	*"Lâilaheillallah melikû'l / hakku'l-mübîn,* *Muhammedurresulullahi /sâdiku'l-va'di'l-emîn"*

3- Minber kapısı üzerinde, yüzeye oyulan 0.63 x 0.16 m. ölçülerinde bir kartuş içerisinde, sağda ve solda yer alan Allah, Muhammed ifadeleri arasındaki üç satırlık Arapça kitabenin metni şöyledir:

"بسم الله ا لرحمن الرحيم الله محمد لا اله الا الله محمد رسول الله حقا ما شا الله سبحان الله سنة ١٢٧٦"	*"Bismillahirrahmânirrâhim Allah Muhammed Lâilaheillallah Muhammedurresulüllah hak Maşallah Sübhanallah sene 1276"*

4- Bunun hemen altında dörtgen çerçeve içerisinde 0.67 x 0.09 m. ölçülerindeki tek satırlık Arapça kitabenin metni şöyledir:

"شفيع الخالق فى المحشر محمد صاحب المنبر"	*"Şefi'u'l-Hâlıki fi'l-Mahşer Muhammedun sahibu'l-minber"*

Yukarıdaki kitabelerden anlaşılacağı üzere cami, minberle birlikte 1859–60 tarihinde "Amele Usta Mustafa" adlı bir şahıs tarafından yapılmıştır. Kitabelerde

[27] M. S. BAYRAKTAR, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005, s. 54.
[28] M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 61-62.

baninin ismi geçmemektedir.[29] Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde, yapıya ait tarihsiz bir şahsiyet kaydı görülmektedir.[30]

Yağmurdan korumak maksadıyla kıble duvarı hariç olmak üzere, duvarlara giydirilen çinko kaplama, caminin asli görüntüsünü büyük ölçüde bozmuştur *(Foto 7)*. Yapıyı saran iki katlı revak, direkler arasına çekilen suntalarla kapatılmıştır. Yakın zamanlarda yapılan bu işlere ilaveten, caminin ihtiyacı karşılayamaması üzerine batı yanına bitişik olarak 2–3 yıl önce başlatılan betonarme ek bina, yapıyı iyice kapatmıştır *(Foto 7)*. Yapım aşamasındaki yeni yapı, caminin revak ve çatı detaylarında bir takım tahribata da yol açmıştır. Sözünü ettiğimiz yerler dışında gayet orijinal olan yapı, günümüze kadar iyi korunarak gelmiştir.

Cami, köy merkezi dışında, tarlalar arasında kalan köy mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. Yapı ahşaptan, yığma tekniğinde inşa edilmiş olup, iki katlı revaklar da dahil olmak üzere, içten düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. 5.40 x 6.10 m. ölçülerindeki hafif dikine dikdörtgen harimi, "U" şeklinde iki katlı revaklar kuşatmaktadır *(Çizim 2)*. Revaklarla birlikte boyutları 8.30 x 9.10 m.ye ulaşan caminin kuzeyinde bir kadınlar mahfili yer alır. Caminin minaresi yoktur. Düz bir alanda, toprak zemine basan taşlar üzerindeki kirişlere oturan cami, yerden 0.40 m. kadar yükseltilmiştir *(Foto 7)*. Harim duvarları köşelerde kurtboğazı geçmelerle birbirine geçirilen 6 cm. kalınlıktaki ahşap perdelerle bağlanmıştır. Doğu ve batıda her iki katta, güneyde sadece mahfil katı hizasında perde boyaları yeterli olmadığından, bu kesimlerde duvar ortalarında birer dikme konulmuş, perdeler bu dikmelere, çift kanallı çalma boğaz tekniğiyle geçirilerek, duvarlar tamamlanmıştır.

Duvar yüzeyleri Ordu Köyü Camii ve benzeri diğer erken tarihli yapılara göre gayet muntazamdır.[31] Caminin beden duvarlarında çınar, mahfil kirişlerinde kestane kullanılmıştır.[32] Duvarlardan 1.10 m. taşan geniş saçaklarıyla cami, gayet güzel bir görünüm vermektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz sac kaplamanın bulunmadığı kıble duvarı, yapının asli görüntüsünü en iyi yansıtan kesimdir.[33]

Camiye kuzeyde bulunan basit muhdes bir kapıyla girilmektedir *(Foto 7)*. Revaklara çekilen duvarda, kuzeyde hiç pencere açılmazken doğu ve batıda, her iki katta belli aralıklarla üçer pencere yer verilmiştir. Kuzeyde 2.90 m., doğu ve batıda

---

[29] Kitabede "bu camii yapanı ve yaptıranı" ifadesi, baninin bir kişi olabileceğine işaret etmektedir.

[30] V.G.M.V.K.A., 2276 numaralı il fihristi, s. 29.

[31] Diğerlerinde perdeler balta ile yonma şeklinde meydana getirilirken bu ve benzeri diğer geç tarihli yapılarda, perde yüzeylerinin rendeyle düzeltildiği anlaşılmaktadır.

[32] Bu bilgileri köy halkından edindik. Yörede çınara "kavlağan" denilmektedir.

[33] Kıble cephesinde çatı altında pencere açıklığının üzerindeki duvar yüzeyinin rengi, daha aşağıdaki kesimlere göre daha açıktır. Daha yeniymiş gibi bir görüntü doğmasının sebebi geniş tutulan saçağın bu kesimin çok daha az yağış almasına yol açmasıdır. Diğer kesimlerde fazla yağışın etkisiyle ahşap yüzeyin rengi, koyu kestaneye dönüşmüştür.

1.40 m. genişlikteki revakın kuzey kesimi son cemaat yeri görevini üstlenmiştir. Her iki katta simetrik düzenlenen revaklar, harim duvarıyla revak direklerinin üstündeki kirişler arasına uzatılan, tali kirişlere çakılan düz tavanlarla örtülmüştür.

Revaklar, doğu ve batıda tam karşılıklı yerleştirilen beşer, kuzeyde köşeleri saymazsak iki olmak üzere, her katta on ikişerden toplam yirmi dört direkle taşınmaktadır. 0.15 m. çapında ve başlıksız olarak yapılan direklerin gövdeleri, alt ve üstte kare, ortada yuvarlaktır. Direklerin üzerine uzatılan kirişler, köşelerden birbirlerine geçirilmiş olup, kiriş başları profillerle hareketlendirilmiştir. Revak direkleri arasında, her iki katta aynı düzende, gayet zarif bir parmaklık göze çarpar. Birbirinin aynısı olan zarif, silindirik çubuklar boğumludur. Saçak merteklerinde görülen iki kademeli ritmik düzen, yapıdaki özenli ahşap strüktüre ait bir başka detaydır.

Caminin duvarlarında; asimetrik düzende, iki kat halinde, dikdörtgen açıklıklı pencerelere yer verilmiştir. Kuzey duvarda hiç pencereye yer verilmezken kıblede, altta ve üstte birer pencere açılmıştır. Alttaki pencere doğuya, üstteki ise mihrabın hafif batısına kaydırılmıştır. Alt pencerenin lokmalı ahşap kafesi yerinden sökülmüş halde yerde durmaktadır *(Foto 9)*.[34] Üst pencere demir şebekeli olup giyotin kanatlıdır. Minberin pencere yerine denk gelmesi, kıble duvarı pencerelerinde asimetrikliğe sebep olmuştur. Batıda duvara bitişen minberin bulunduğu kesimde pencere açılmamıştır. Batı duvarın orta kesimindeki pencere, kıbledeki lokmalı kafesli pencerenin bir benzeridir.[35] Doğuda altlı üstlü ikişer pencere açılmıştır. Kıbledeki üst pencerede olduğu gibi, kasalara geçirilen yatay demir çubuklarla korunan pencerelerin, kanatları üstten aşağıya kapanan giyotin tipindedir.

Harime, kuzey duvarı ortasında bulunan dikdörtgen açıklıklı, çift kanatlı bir kapıyla girilmektedir *(Foto 10)*. Her biri tek parçadan oluşan kanatlarda yüzeyin oyulmasıyla kabartılan bitkisel bir kompozisyon yer alır. Eğri kesim tarzında oyulan kanatların üst kesiminde, yukarıda sözünü ettiğimiz kitabeler yer alır *(Foto 11)*. Kitabeleri içine alan kartuşlar birbirinden farklıdır. İlk bakışta simetrikmiş gibi görünen kanatlarındaki bitkisel kompozisyon, birbirinin çok yakın benzeridir. Stilize edilmiş kompozisyonu ikili sarmal bir bordür sınırlamaktadır. Kanatların sağdakinin üzerine çakılı bini sade tutulmuştur. Sağ panoda aşağıdan yukarı doğru, sağlı sollu simetrik çıkan kıvrık dallar, dairevi bir çerçeve çizerek devam eder *(Foto 10-11)*. Yapraklarla donatılan kıvrık dallarda stilize hatayî ve lâle motifleri tekrar edilmiştir. İnce yivlerle detaylı bir şekilde işlenen lâleler, gayet zarif bir şekilde aşağıya doğru yönelmiştir. Panonun alt kesiminde solda bulunan küçük bir rozet, sağda tekrar edilmemiştir. Yine

[34] Dikine uzatılan üç parçanın üzerinde açılan deliklere, aynı şekildeki küçük yatay parçaların geçirilmesiyle oluşturulan şebekede, geçmelerin aralarında sekizgen kafesler oluşmuştur.

[35] Her iki pencerenin kompozisyon ve tekniği aynıdır Bu pencerenin tek parça çubukları yatay konumda olup sayıca bir tane fazladır.

bu kesimde iki stilize yaprak, iç içe küçük dairelerle dalların ucuna bağlanmıştır. Bunlardan soldakinde ayrıca küçük bir rozet bulunur. Bunun gibi bazı ayrıntılar kanattaki sağlı sollu simetrinin dışına çıkan detaylardır. Soldaki kanatta sağdakinin benzeri şekilde, alttan yukarıya doğru, sağlı sollu simetrik çıkan kıvrık dallar ve dairevi formlar yer alır. En altta sağdaki kanatta olduğu gibi iç içe geçmiş, yarım daire halkalar, bunların kenarında sağlı sollu birbirine bakar şekilde lâleler görülür. Kanattaki diğer lâleler aşağıya bakar şekilde işlenmiştir. Bu kanatta da diğerinde olduğu gibi stilize dalların iç ve dış kesimlerinde, yine stilize badem şeklinde yapraklar, lâleler, hatayîler ve rozetler yer alır. Üstten bir alttaki daire içerisinde, ortadaki hatayînin etrafında düğümlene-rek altı kol meydana getiren bir kompozisyon, diğerlerine nispeten biraz farklıdır. Bu kanatta da diğerinde olduğu gibi, küçük detaylarda simetrinin dışına çıkılmıştır.

Her iki kanatta çok az boş yer bırakılarak işlenen kompozisyon, gayet başarılıdır. Yakından bakılınca zeminin ince noktalarla donatılarak yüzeydeki sertliğinin yumuşatıldığı görülür. Her iki kanatta dikkat çeken bir husus, küçük avuç içi kadar birer parçanın, kesilmiş ve tekrar yerleştirilmiş gibi görünmesidir *(Foto 11)*.[36] Kanatların üzerinde, iki kilit yuvası ile bir kapı halkası, halkanın çevresinde dekoratif ajurlu metal plakalar ve kanatları kapı dikmelerine bağlayan dövme demir menteşeler göze çarpar *(Foto 10-11)*.

Yapıyı saran revakın sonradan kapatılması, harimi karanlıkta bırakmıştır. Harimde altlı üstlü simetrik düzende yerleştirilmiş iki katlı altışardan on iki ahşap direk, mahfil katı ve çatıyı taşımaktadır. Her iki katta direk gövdelerinin alt ve üst kesimleri kare, ortası yuvarlaktır. Mahfil katı direklerinde oymalar görülmez. Ancak alt kat, orta direklerin alt kesimlerinin harime bakan ikişer yüzü, üst kesimlerinin ise tüm yüzleri oymalarla bezelidir. Direklerin alt kesiminde bir yüzde geometrik geçme kompozisyonu yer alır *(Foto 12)*. Kenarlarda çekiç darbeleriyle yapıldığını sandığımız incecik kare şeklindeki yüzeyler, ilgi çeken bir detaydır. Bunun üstünde ince yivlerle yuvarlatılan gövdeye geçişte bir hatayî görülür. Diğer yüzde kenarlarda yarım hatayîler, ortada ise basit bir geometrik geçme kompozisyonu yer alır. Direklerin kirişle buluşacağı üst kesimlerde yürek benzeri motifler görülmektedir. Diğer yüzlerde kıvrık dalların ucunda lâleler, yuvarlak alanlar içerisinde hatayîler ve "S" şeklinde kıvrımlara yer verilmiştir.

Kıble duvarı ortasında yer alan mihrap, harimin en sade elemandır *(Foto 13)*. Harime doğru hafifçe taşırılan mihrap nişinin kavsara haricindeki kesimleri, yenidir. İki yanında basit raflara yer verilen mihrabın üstünde, ağızları dışa kıvrık, hilâli hatırlatan bir motif görülür. Mihrabın sağında, kıble duvarının doğu köşesinde bulunan vaaz kürsüsünü, mahfildekinin benzeri, bir parmaklık sınırlar. Basitçe iki direk üzerinde

[36] Bu kesimlere denk gelen budakların bertaraf edilmesi veya oyma sırasında yapılan bir hatanın telafisi için, böyle bir yama kullanma gereği duyulmuş olabilir.

duvar köşelerine bitiştirilen kürsünün harime bakan iki yüzünde, yüzeye oyulmuş ikili sarmal bir kuşak yer alır.

Mihrabın sağında yer alan minber, harimdeki en güzel unsurdur *(Foto 13-14)*. Klasik elemanlara sahip minberin aynalık kısmındaki oymaları, göz alıcıdır. Batı yüzü sade bırakılan minberin kapısı üzerinde, daha önce sözünü ettiğimiz kitabeler yer alır. Kanatları yalın bırakılan kapının binisi, basit profillerle hareketlendirilmiştir. Tek parça ajurlu oyma kapı tacı, yarım yuvarlak bir güneş kursunu andırır *(Foto 13)*. Bunun da orta kesimi, mihrapta olduğu gibi ağzı dışa dönük hilâlle sonlanmaktadır. İnce silmelerle kuşatılan aynalığın doğu yüzü, her biri yaklaşık 0.60 m. enindeki dört parçadan oluşur. Aynalığı yan yana dizili yarım hatayîlerle çevrili, geniş bir bordür kuşatır. Bordürü dolanan kıvrımların aralarına serpiştirilen hatayîler yüzeydeki boşluk hissini de gideren zengin bir görüntü sunar *(Foto 14)*. Aynalığın merkezinde, bir bütün halinde tasarlanmış, birbirinden kesin sınırlarla ayırmadan, dört kümede ele alabileceğimiz bitkisel bir kompozisyon görülür. Her biri iç içe yarım daire halkalarla başlatılan kümelerden kuzey uçta bulunanı, stilize edilmiş zarif bir hayat ağacına benzemektedir. İnce bir dal şeklinde yukarıya uzanan eksenin sağ ve solunda simetrik düzende ince dallar, boyunları zarifçe aşağı kıvrılmış lâle motifleri görülür. Yer yer badem şeklinde yapraklar takılan ince dallar arasında yerleştirilen hatayîler, kompozisyonun boşluklarına göre, büyüklü küçüklü işlenmiştir. Aynalığın güneyine doğru gittikçe artan yüksekliğe paralel olarak boyutları büyüyen kümeler, birbirinin yakın benzeridir. Harime açılan kapının kanatlarında olduğu gibi, yukarıya doğru incelip sonra da genişleyerek yayvan daireler oluşturan kıvrık dalların belirlediği stilize bitkisel kompozisyon, gayet ustaca istiflenmiştir. Sağlı sollu simetrinin yine yer yer dikkate alınmayıp; yerine göre bir yaprak veya bir hatayî ile bozulduğu kompozisyonun ana unsurları, lâleler ve hatayîlerdir *(Foto 14)*. Kıvrık dallara eklenen badem yapraklarla tamamlanan kompozisyon, harim kapı kanatlarıyla aynı teknik ve üslubu yansıtmaktadır.

Mahfil korkuluklarına benzeyen minber korkuluğu, her biri geçirildikleri küpeştede döner vaziyette bulunan, silindirik boğumlu çubuklarla donatılmıştır. Çubuklar köşkte de devam eder. Basit ince direkler üzerinde, zarif kıvrımlarla kemer şeklinde dışa açılan köşkün üstünde, korkuluktakinin benzeri bir parmaklık ve konik sivri bir külah yer alır. Köşk altı, zarif kemer şeklinde kesilerek boşaltılmış, daha altta ise sade bir panoya yer verilmiştir.

Harimin kuzeyinde başlayıp doğu ve batıda kıble duvarına kadar uzanan "U" şeklindeki kadınlar mahfilinin ortası, kıbleye doğru dikdörtgen şekilde taşıntı yapar. Revaktakilere benzer, gayet zarif tutulmuş silindirik boğumlu çubuklarla donatılan bir parmaklıkla sınırlanan kadınlar mahfiline, harimin kuzeybatı köşesindeki basit ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Batıda duvara bitişen merdivenin diğer yakasını zarif bir parmaklık kuşatır. Mahfil çıkıntısının kıbleye bakan alt yüzünde "S" şeklinde yatay

olarak uzanan yer yer yapraklarla bezeli stilize bir kıvrık dal motifi işlenmiştir.

Oymalarla bezeli bir başka alan, iç içe kare şeklinde çökertilen tavandır *(Foto 15)*. İçteki çökertmenin dışında ve ortasında, çepeçevre dört yanı dolanır şekilde ajurlu oymalı, bir kuşak yer alır. Yüzeyden 0.25 m. kadar çökertilen kesimin dört yanında, hasır/sepet örgülü bir kuşak tekrar edilmiştir. Bundan sonra geniş tavan yüzeyinde sağa sola ve aşağıya yukarıya bakan sırt sırta vermiş "C"lerden oluşan geometrik bir kompozisyon yer alır. Bunun da içinde ajurlu oymalı tahtalarla dönülen, ortasında irice bir sarkıt bulunan merkez kare kısmı gelir. Sarmal yivlerin ince bir kuşakla daraltılıp sonra çiçekleri hatırlatır şekilde dilim dilim açıldığı plastik göbeğin çevresinde, dilimli yuvarlak bir pano, bunun çevresinde içleri eğri oyulmuş, üçgenli geometrik bir kompozisyon yer alır *(Foto 15)*. Merkezdeki kareleri dört köşelerinden birbirine bağlayan zarif eğrilerle bezeli ince kuşaklar, dikkat çeken bir başka ayrıntıdır. Tavanın ortasında yer alan çökertmeyle mahfil hizası arasında kalan dıştaki çökertme arasındaki alan yalın bırakılmıştır. Dıştaki çökertmenin sınırlarında, dört yanı dolanan, iç içe iki kuşak yer alır. Dışta, hilâl dizisinden oluşan profilli bir kuşak yer alır. Kuşağın alın kesiminde, yan yana tekrar edilen üçgenler, içteki kuşakta ise küçük yarım daire dizileri görülür. Harim duvarlarının çatıyla buluştuğu dış kesimde ve bunun karşısında, revak direklerinin taşıdığı çatı kirişi hizasında, yarım yuvarlak ve hilâllî profiller, dıştaki çökertmenin sınırını belirler.

Harimde göze çarpan bir başka bezeme, aşı boyalı nakışlardır. Tavanın ortasındaki yuvarlak pano ve sarkıt üzerinde, mahfil direklerinde, doğuda güney taraftaki üst pencerenin sağ ve solunda gayet basit, renkleri solmuş, yeşil, pembe, mavi renklerle düz yüzey boyaması ve basit çiziklemelere yer verilmiştir. Büyük ölçüde silik ve sınırlı yüzeylerde kullanılan boyalı nakışlarda, ahşap bezemenin aksine, harimin geneline dağılan belli bir program dahilinde hareket edilmediği görülür. Bunlar yapının zengin ahşap oymalarının yanında, son derece sınırlı ve bir o kadar da acemice yapılmış boyamalardır.

Sonuç

Samsun'un ilçe ve köylerinde günümüze ulaşan yirmi beş civarındaki ahşap camiden burada daha önce yayınlanmayan ikisini tanıtmaya çalıştık.[37] Her ikisi de ahşaptan yığma olarak, çantı tekniğinde inşa edilen camiler, bulundukları araziye, taş veya kalın kütüklere oturan kirişlerle oturtulmuştur. Samsun bölgesinin bol yağışlı bir iklime sahip olduğu hatırlanırsa, altlarında birikebilecek yağmur suyu ve nemin

[37] Doktora tezimizin bir parçasını oluşturan yapıların tamamının tanıtılıp değerlendirilmesi gerekmektedir. İleriki yayınlarda konuyu kapsamlı bir şekilde ele almayı düşündüğümüzden burada kısa bir değerlendirme yapmayı uygun gördük. Daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 316-18,323-28,347-48,355-56,360-61,371-72.

tesiriyle kolayca çürüyebilecek ahşap camilerin, bu şekilde yükseltilerek korundukları görülmektedir.

Mekân düzeni bakımından yapılar benzerlik göstermektedir. Kareye yakın dikine dikdörtgen bir harim, harimi üç yönden "U" şeklinde kuşatan revaklar. Harimin kuzeyinde yapı içinde bir mahfil katı (kadınlar mahfili), kırma çatı örtü her iki yapının ortak özelliklerindendir. Bu gruptaki hemen tüm Samsun yöresi camilerinde olduğu gibi, bu camilerde de minare görülmez.

Samsun yöresi ahşap camilerini, mekân düzeni, malzeme - teknik ve mimari özellikler bakımından, erken ve geç örnekler şeklinde iki ayrı gruba[38] ayırmak mümkündür. İncelediğimiz yapılar, bu iki grubun örneklerinden olup, gruplar arasındaki bir takım farklar, bu yapılar için de geçerlidir. En büyük ve tespit edilebilen ilk örnek olan Çarşamba - Gökçeli Camii'ni (1206) [39] takip eden Ordu Köyü Camii, birinci grubun diğer örneklerinde olduğu gibi, geneli itibariyle daha kaba bir işçiliğe sahiptir. En erkeni 1596 yılında inşa edilen[40] Kavak - Bekdemir Köyü Camii ile görülmekle birlikte, daha çok 18. ve 19. yüzyıla tarihlediğimiz ikinci gruba dahil Porsuk Köyü Camii, daha küçük ancak gelişkin mimari ifade ve süs unsurlarına sahiptir.[41]

İki yapı arasında cephe görünüşlerinde belirgin bir fark doğmaktadır. Daha basit ve kabaca duran Ordu Köyü Camii'nde, basık ve kapalı bir cepheyle karşılaşılırken, Porsuk Köyü Camii'nde, ince işçilikle birlikte, yüksek ve ferah bir cephe görülmektedir. Ordu Köyü Camii'nde iki katlı bir cephe düzeninden söz edilemezken, Porsuk Köyü Camii'nde, kat kirişleri ve duvar ortalarındaki dikmelerle belirginleşen, iki katlı ve büyük ölçüde simetrik pencere düzeniyle desteklenen, hareketli bir cephe tasarımı söz konusudur.

Ordu Köyü Camii'nde görülen üç omuzlu kırma çatı caminin boyutlarıyla paralel olarak büyük ve yüksek tutulduğundan, yapıyı basık göstermiştir. Daha ince perdeler kullanılan ve daha ince işçilikle yapılan, Porsuk Camii'nde çatı, dört omuzlu olup küçülen yapı boyutlarıyla paralel olarak, çatı yüksekliği de azaldığından, daha ferah bir görüntü vermiştir. Ordu Köyü Camii'nde ayrıca bir tavan yapılmayan çatı, bakkal tavan şeklindedir. Porsuk Köyü Camii'nde çatının içine düz tavan çakılmıştır. Porsuk Camii'nde hariminde, bulunan direkler kadınlar mahfilinin taşınmasına yönelik iken diğerinde harim, çatıya destek veren direklerle bölünmüştür.

---

[38] Belirtilen grupların örnekleri için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 325.

[39] P. I. Kuniholm'un lâboratuara dayalı tekniği, yöredeki ahşap camileri tarihlemede son derece faydalı olmuştur.

[40] Bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 61.

[41] İki gruba ait örneklerden bir kısmı Y. Can tarafından yayınlanmıştır. İki grup arasındaki farka dikkat çeken Can'ın karşılaştırma ve değerlendirme bölümüne bakılabilir. Y. CAN, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler,* Samsun, 1988.

Her iki yapı arasında tarihi arka plandan kaynaklanan yapısal bir fark bulunmaktadır. Beyliğin merkezinde yer alan ilk yapı, Beylikler devrinin birçok yapısında olduğu gibi siyasi mesajla yüklüdür. Yapının kitabesinin bulunmaması ve yüklü bir bezeme programından uzak olmasına bakılarak böyle bir hava taşımadığına hükmetmek akla yakın gelse de, Taceddinoğullarının çalkantılı ve zaten yapının inşa edildiği dönemde sona yaklaşan tarihlerinde buna imkân bulamadıkları veya yapının belirtilen veya benzeri bazı muhtemel hususiyetlerini zamanla kaybetmiş olabileceği de düşünülebilir. Karşısında akan çaya bakan bir teras üzerinde kurulması, bu teknikte bir yapı için oldukça büyük sayılabilecek bir ölçüde[42] olup abidevi bir tesir uyandırmasıyla, Ordu Köyü Camii, ikincisinden farklı bir yapıya sahiptir. Porsuk Köyü Camii, hayırsever bir şahsın yaptırdığı bir köy camisi olarak siyasi kaygıdan uzak, kendi halinde bir esredir. Ancak yine de, iki yapı arasındaki farkları belirleyen asıl etken, yapıların inşa edildiği dönemlerin eriştiği mimari ortam farkıdır.

Yurdumuzda halen bilinen en eski ahşap cami olan ve yığma olarak çantı tekniğinde inşa edilen 1206 tarihli Çarşamba - Gökçeli Camii ile başlayıp, Ordu Köyü Camii gibi yöredeki diğer örneklerle devam eden çantı camilerin, Anadolu Türk mimarlığında, cami tipolojisiyle ilgili yayınlarda yer almadıkları görülmektedir. Yakın zamanlara kadar tanınmayan yapıların, tipolojiyle ilgili yayınlarda -belki "çantı camiler" başlığıyla- yer almaları gerekmektedir.

Erken Osmanlı döneminde E. H. Ayverdi'nin "çantı camiler" şeklinde nitelendirdiği Batı Karadeniz bölgesi'ndeki ahşap camiler, Samsun'daki erken tarihli örneklerin en yakın benzerleridir.[43] Porsuk Köyü Camii ile Doğu Karadeniz Bölgesindeki camilerle işçilik, mimari ifade ve elemanlar bakımından bir benzerlik dikkat çeker.

Diğer erken tarihli ahşap camilerde olduğu gibi Ordu Köyü Camii'nde, çoğu basit kazıma ve oymalar görülmektedir. Plân ve mimari tarzda olduğu gibi süsleme bakımından da bu yapının bezerlerini Kastamonu, Sinop ve Batı Karadeniz

[42] Grubun ilk üç örneğininin ölçüleri şu şekildedir. Çarşamba - Gökçeli Camii'nin harim ölçüsü 12.60 x 13.70 m, bütün yapı 17.50 x 21.60 m.dir. Aynı rakamlar; Çarşamba - Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii'nde 9.20 x 11.15 ve 13.85 x 16.40 m., Ordu köyü Camii'nde 9.10 x 10.70 ve 13.95 x 17.65 m.dir. İkinci grupta, tüm yapı boyutlarının ortalaması, kabaca 8.5 x 9 m. civarındadır. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 326.

[43] E. H. Ayverdi, "Karadeniz Ereğlisi yakınından Ağva'ya, cenubda da Adapazarı arzına kadar sahadaki köylerde, mevcut veya mevcudiyeti vesikalarla sabit ya da yıkılıp yerine kâgir yapılmış, 24 kadar cami ve bir türbe tespit ettiğini" Orhan Gazi devrinden sonraki 15-18. yüzyıllar arasında bu tip camiye rastlanmadığı, ancak 19. yüzyılda aynı usulde yapılmış bazı köy camilerine tesadüf ettiğini belirtmektedir. E. H. Ayverdi, bu camilerin, birkaç köy için orta bir yerde kurulmuş Cuma camileri olduklarını, Kandıra gibi kasabalarda olan birkaçı haricinde hepsinin, kırda veya bir köyün kenarında, birkaç yüz metre mesafede bulunduklarını ifade etmektedir. Bkz. E. H. AYVERDİ, *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989, s. 120-22.

Bölgesinde[44] bulmaktayız. Hemen tüm elemanları bezenen Porsuk Köyü Camii'nin bezemeleri, "Doğu Karadeniz ahşap üslubu"na[45] son derece yakındır. Oyma tekniği ve kompozisyon benzerliği, Porsuk Köyü Camii'nin ustalarının, Doğu Karadeniz'den gelmiş olabilecekleri kanısını uyandırmaktadır.[46] Porsuk Köyü Camii'nde usta ismi ("amele usta Mustafa"), bir imza atma geleneği görülmektedir.

Her iki yapıda serbest elle sürülen, gayet kaba şekilli boyamalardan oluşan nakışlar taşra imkânları dahilinde, astar çekilmeksizin kök veya aşı boyalarıyla yapılmıştır. Yöredeki diğer bazı çantı camilerde de görülen ve bir kısmı yakın zamanlarda yapılmış olabilecek yalın kompozisyonlar, sanatsal bir değer taşımaz.

Çantı camiler Samsun ve çevresinin karakteristiği olarak karşımıza çıkmaktadır.[47] İl genelinde birçok ev, samanlık, seren (serander), ambar ve ahır gibi, diğer yapılarda, da çantı gelenek halen yaşamaktadır. Yörenin özgün yapı geleneğinin nadide örneklerinden ahşap camilerin korunması, bölge için olduğu kadar, Türk mimarisi için de hayati bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

ALTAYLI, A., *Samsun Tarihi*, Samsun, 1967.

Anonim, *Danişmendname* (Hazırlayan, N. DEMİR), Niksar, 1999.

Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi* (Hazırlayanlar: K. YAVUZ - M. A. Y. SARAÇ), İstanbul, 2003.

AYVERDİ, E. H., *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm* (Çev., M. ÖZTÜRK), Ankara, 1990.

BAYRAKTAR, M. S., *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005.

[44] Karşılaştırma için bkz. E. H. AYVERDİ, a.g.e., s. 124-133; Y. CAN, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *O.M.Ü.İlâhiyat Fakültesi Dergisi, S. 15*, Samsun, 2003, s. 117-34.

[45] İlk olarak H. Karpuz tarafından kullanılan tabir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. KARPUZ, *Rize*, , Ankara, 1992, s. 71-74.

[46] Samsun'un, 19.yy.ın ikinci yarısından itibaren hızlı bir şekilde Doğu Karadeniz Bölgesinden göç aldığı bilinmektedir. Terme – Pazar Camii Türbesi'nin ustasının Arhavi'li (Artvin), Terme - Yeni Cami Köyü Camii'nin tamir ustasının Of'lu (Trabzon) olduğu kitabeleriyle sabittir. Bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 54, 196.

[47] Günümüzde Çarşamba, Terme, Asarcık, Salıpazarı, Kavak olmak üzere, Samsun'un doğu ve güneyindeki ormanlık kesimlerde yoğunlaşan ahşap camilere, Lâdik, Vezirköprü, Havza, Alaçam, Yakakent, Tekkeköy ve Samsun'da rastlayamıyoruz. Samsun'un batısında, sadece Ondokuz Mayıs'ta, bir tanesi günümüze ulaşan ahşap camilerin, vaktiyle ilin batı bu kesimlerinde de bulunduğu, tarihi bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

BİLGİN, M., "Giresun Bölgesinde Türkmen Beylikleri ve İskân Hareketleri", *Giresun Tarihi Semp. Bildiriler*, İst., 1997, s. 77-109.

BOSTAN, M. H., Anadolu'da Çepni İskânı, *Türkler, C.6,* Ankara, 2002, s.299-311.

BREYER, A.,"Greeks and Türkmens: The pantic Exception", Dumbarton Oaks Papers, tıpkıbasım: *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Veriorum Reprints, London, 1980, s. 115-151.

BRYER, B. - WINFIELD, D., *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, C. I*, Dumbarton Oaks Studies, Washington D.C., 1985.

CAN, Y., "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *O.M.Ü. İ.F.D.,* S. 15, Samsun, 2003, s. 117-134.

CAN, Y., *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Samsun, 1988.

ÇELİK, A., "Çepnilerin Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", *Türkler, C. 6*, Ankara, 2002, s. 312-323.

DANİŞMEND, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 1,* İstanbul, 1947, 1972, 1971.

DARKOT, B., "Samsun" mad., *İ.A., C. X*, İstanbul, 1980, s. 172-178.

DEVELLİOĞLU, F., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Yayına Hazırlayan, A. S. GÜNEYÇAL), Ankara, 1999.

DİLCİMEN, K., *Canik Beyleri*, Samsun, 1940.

DİLCİMEN, K., *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, Samsun, 1947.

DOĞAN, A. I., *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977.

ERDEM, İ., "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler, C. 6*, Ankara, 2002, s. 383-424.

HARTMANN, R., "Buk'a" mad., *İ. A., C. 2,* İstanbul, 1961, s. 780-781.

İPŞİRLİ, M., "Buk'a" mad., *T.D.V.İ.A., C. 6*, İstanbul, 1992, s. 386-387.

KARABULUT, A., *Memleketim Çarşamba***,** Samsun, 2004.

KARPUZ, H., *Rize,* Ankara, 1992.

KUNIHOLM, P. I., "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII.Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ank.,1992,s.121-130.

KUNIHOLM, P. I., "Aegean Dendrochronology Project: 1993-1994", *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 1996, s. 181-187.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ C. II,* (Yayınlayan, M. A. KÖYMEN - F. R. UNAT), Ankara, 1957.

NEMLİOĞLU, C., "Göçeli (Gökçeli) Camii" *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kong. Bild., C. II,* Konya, 2001, s. 117-136.

OĞUZ, M., "Taceddinoğulları", *A.Ü.D.T.C.F.D., S. IV*, Ankara, 1948, s. 469-487.

ÖZ, M., *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999.

SEVİM, A.– YÜCEL, Y., *Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara, 1989.

SÜMER, F., *Tirebolu Tarihi*, İstanbul, 1992.

ŞAHİN, M. K., "Samsun- Çarşamba/ Yaycılar- Şehy Habil Köyü Camii", *A.Ü.S.B.E.D., C. 4, S. 2*, Erzurum, 2004, s. 15-36.

TELLİOĞLU, İ., *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon, 2004.

TEXIER, C., *Küçük Asya, Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi* (çeviren, A. SUAT), C. III, Ankara, 2002.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Tarihi, C. I,* Ankara 1998.

VARLIK, M. Ç., "Taceddinoğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 10*, İstanbul, 1989, s. 87-90.

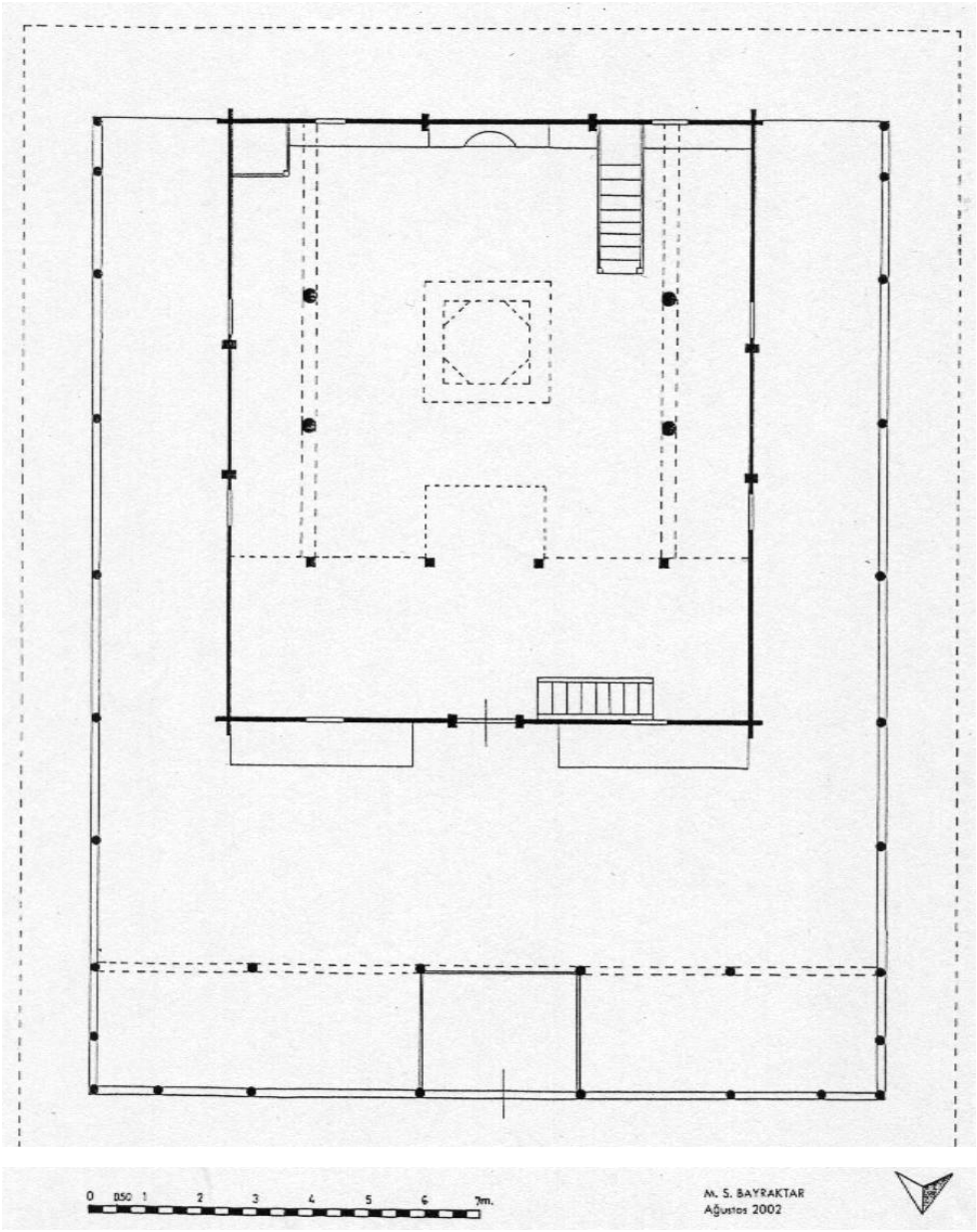
YEDİYILDIZ, B., *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613),* Ankara, 1985.

YEDİYILDIZ, B., *Ordu Tarihinden İzler*, İstanbul, 2000.

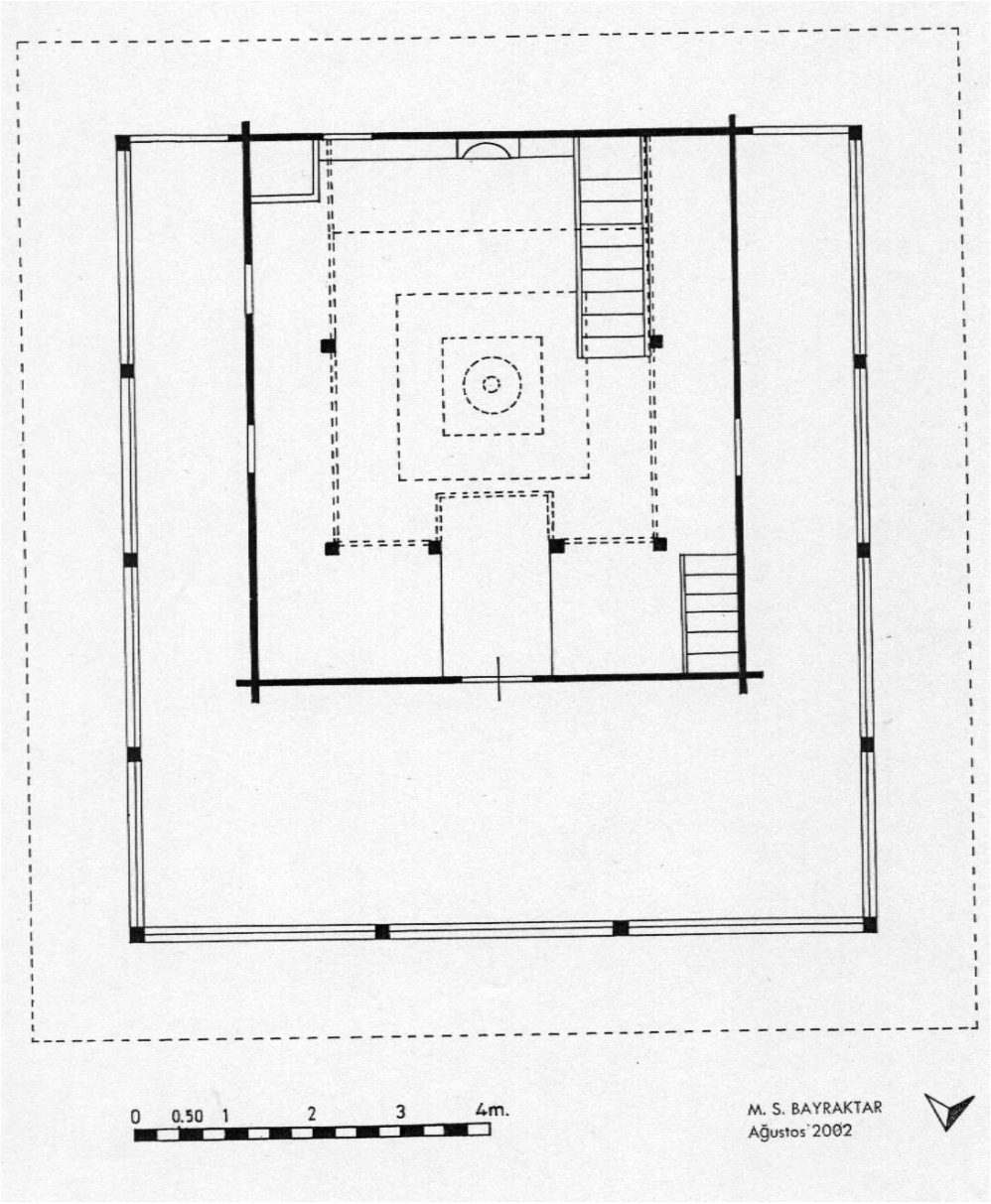
YÜCEL, Y., *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I,* Ankara 1991.

ZACHARIADOU, E. A., "Trebizond and The Turks (1352- 1402)", *Romania and Turks, London*, 1985, s. 333-358.

Çizimler

Çizim 1. *Samsun - Çarşamba - Ordu Köyü Camii plânı.*

Çizim 2. *Samsun - Çarşamba - Porsuk Köyü Camii plânı.*

Fotoğraflar

Foto 1. *Samsun -Çarşamba / Ordu Köyü Camii, batı cephe (Foto: Cevdet Yılmaz).*

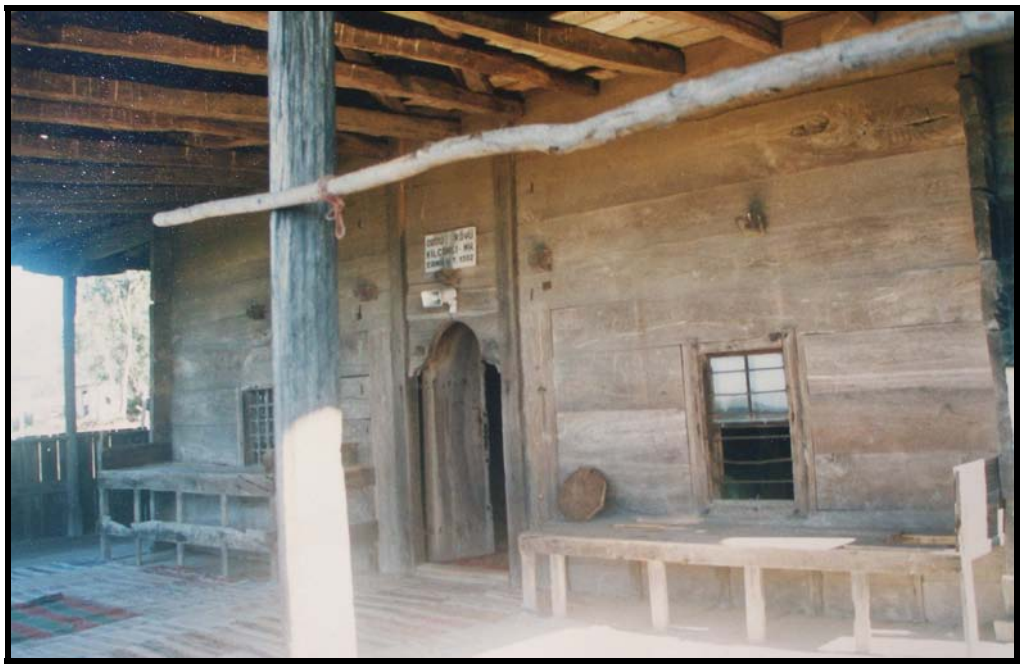

Foto 2. *Samsun - Çarşamba / Ordu Köyü Camii, son cemaat yeri revakı.*

Foto 3. *Samsun - Çarşamba / Ordu Köyü Camii, harimi kuzey kesimi.*

Foto 4. *Samsun - Çarşamba / Ordu Köyü Camii, kıble duvarı.*

Foto 5. *Samsun - Çarşamba / Ordu Köyü Camii, hariminde ahşap direk.*

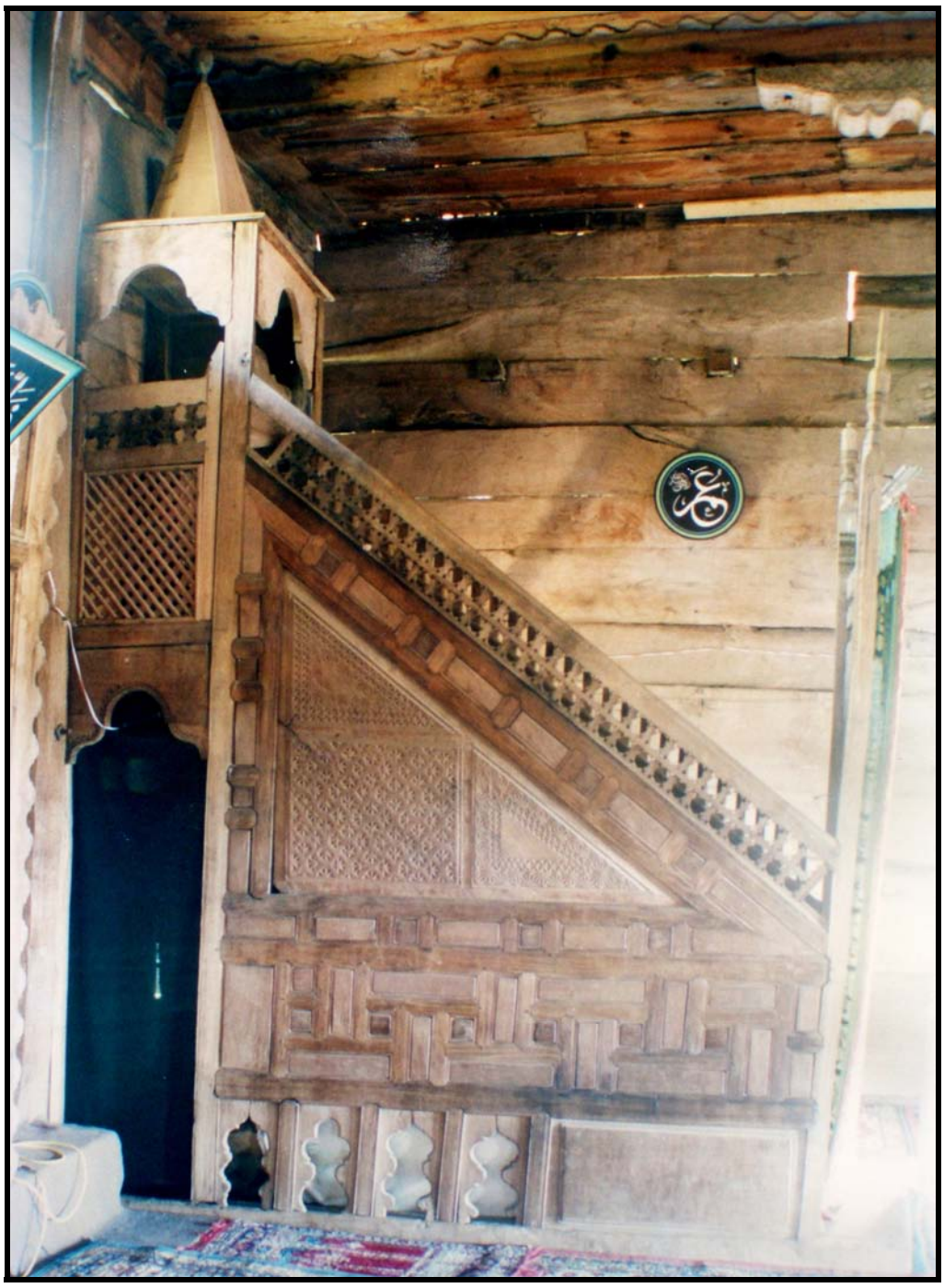

Foto 6. *S amsun - Çarşamba / Ordu Köyü Camii, minberi.*

Foto 7. *Samsun - Çarşamba / Porsuk Köyü Camii, kuzey ve doğu cepheleri.*

Foto 8. *Samsun - Çarşamba / Porsuk Köyü Camii, kapı kitabesi (sol kanat).*

Foto 9. *Samsun - Çarşamba / Porsuk Köyü Camii, pencere şebekesi.*

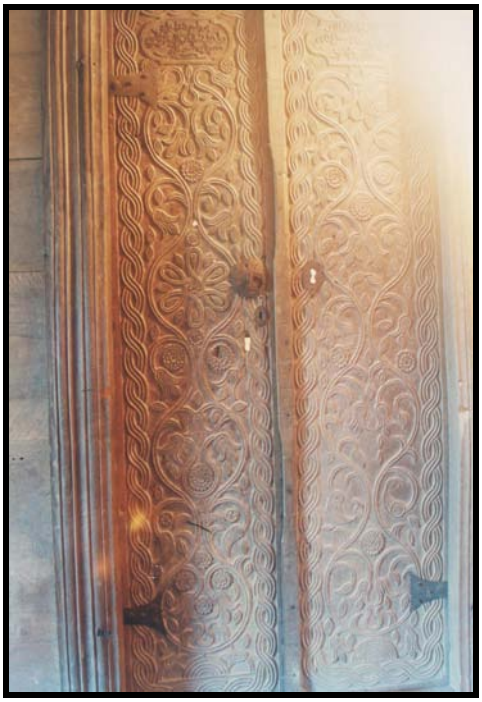

Foto 10. *Porsuk Köyü Camii, harime açılan kapı kanatları.*

Foto 11. *Porsuk Köyü Camii, harime açılan kapı kanatlarından detay.*

Foto 12.

Samsun - Çarşamba / Porsuk Köyü Camii, hariminde ahşap direk.

Foto 13. *Samsun - Çarşamba / Porsuk Köyü Camii, minberi*

Foto 14. *Samsun - Çarşamba / Porsuk Köyü Camii, detay.*

Foto 15. *Samsun - Çarşamba / Porsuk Köyü Camii, tavanı.*

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA SAMSUN'UN KENTSEL GELİŞİMİNE DAİR BİR KAÇ MİMARİ ÖRNEK

A. Şevki DUYMAZ[*]

1. Tarihsel süreç ve demografik yapı

İlkçağlardan günümüze önemli bir kıyı şehri olma özelliğini taşıyan Samsun kenti, Aminsos, Amisos, Enete, Sampson, Simisso, Pompeiopolis gibi birçok adla anılmaktadır[1]. Samsun şehri, Roma, Bizans hâkimiyeti ve 9. yüzyılda Arap akınları döneminde ticarî bir kent konumundadır. Kent Türklerin Anadolu'yu fethinden sonra kısa süre el değiştirmelere rağmen Yıldırım Beyazid ve Çelebi Mehmed döneminde kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girer[2].

Canik bölgesinin merkezi olan Samsun, Osmanlı idaresinde önce Amasya, daha sonra da Sivas vilayetine bağlanmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde de Erzincan vilayetine bağlanır[3]. 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren kent, Kırım ile yapılan deniz ticareti sayesinde önem kazanır. Kırım'ın Osmanlı idaresinden çıkmasından sonra da bu önemini kaybeder.

Tanzimat'a kadar Sivas eyaletine bağlı sancak olarak idare olunan Samsun,[4] bundan sonra Trabzon vilâyetine bağlandı. Birinci Meşrutiyet'ten önce bir ara müstakil liva haline dönüştürülen Canik sancağının[5] merkezi konumundaki Samsun sonra yine Trabzon'a bağlandı. 19 yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetinin sancağı durumunda olan Canik, idari bakımdan, Samsun (sancak merkezi), Kavak, Ünye, Çarşamba, Fatsa, Bafra, Alaçam, Terme ve Akçay'dan oluşan kaza ve nahiyelere ayrılmıştır[6] *(Şekil 1).* Canik (Samsun) Sancağı, hızlı gelişim göstererek Karadeniz'in önemli liman kentlerinden biri haline geldi. II. Meşrutiyet döneminde de tekrar

---

[*] *Dr., S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri,* Milliyet Yay., İstanbul, 1985, s. 262.

[2] Besim Darkot, "Samsun", *İslam Ansiklopedisi,* C.10, MEB Yay., İstanbul, 1993, s.172-175. Kent tarihiyle ilgili diğer çalışmalar için, M. Cembelioğlu, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun,* Ankara, 1984, Komisyon, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun,* Samsun, 1998, A. Sarcan, *Samsun Tarihi,* Ankara, 1966, Baki Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun,* Samsun, 2002, M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal Ekonomik Yapısı,* Ankara, 1998, Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa,* Ankara, 2003, Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999 adlı eserlere bakılabilir.

[3] Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 264.

[4] Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı,* Ankara, 1988, s.117.

[5] Bk.muhtelif tarihlere ait Trabzon Vilâyeti Salnameleri; Devlet Salnameleri; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C. VIII, Ankara, 1983, s.312.

[6] Bk. *Trabzon Vilâyeti Salnameleri*, 1296, 1298, 1300, 1306, 1309, 1316, 1320.

Trabzon'dan ayrılarak müstakil hale getirilen Samsun[7], Cumhuriyet dönemiyle birlikte il haline dönüştürülmüştür[8].

İngiliz seyyah J. Mc Donald Kinneir'in 1813–1814 yıllarındaki Anadolu seyahati sırasında Samsunla ilgili izlenimlerinde, yaklaşık 6-7 km genişliğindeki bir koyun kenarında, ağaçlıklar içinde kurulmuş olan şirin bir şehir manzarasından bahsetmekte; şehrin etrafının, Türkler tarafından inşa edildiği bilinen harap bir sur ile çevrili bulunduğunu, minareli beş camii, bir hamamı ve tüccarlar için büyük bir hanın mevcut olduğunu söyler ve nüfusunun ise ancak 2.000 kişi olduğunu bildirmektedir[9]. 1838 yılında Samsun'u gören Moltke de kentle ilgili olarak yaklaşık aynı ifadeleri vermektedir[10].

Samsun nüfusunun daha sonraki yıllarda artmaya devam ettiğini, J. Brant'ın 1836 yılında Samsun merkez nüfusunun 10.000 olarak tahmin etmesinden anlıyoruz. 1850'de Samsun'a gelen A. D. Mordtmannn, şehrin havasının fena olduğunu, Türklerin merkezde, Rum ve Ermenilerin ise yarım saatlik mesafedeki yüksekçe bir yer olan Kadıköy civarında oturduklarını, şehir etrafında iki cins tütün yetiştirilip, çoğunun İstanbul'a gönderildiğini ve bu tütünlerin Rumeli tütünlerine benzemediğini ifade etmektedir[11]. Bu bağlamda bakıldığında, Sancağın başlıca üretim maddeleri, tütün, zeytin, üzüm, sebze ve hububattır[12]. Samsun merkez dışında bütün bölge verimli bir araziye sahiptir. Özellikle eski Amazonlar ülkesi Terme ve Themisyre Ovası ile Çarşamba kazalarının bulunduğu doğu kısmı, meralarının güzelliği ve bitki zenginliği ile anılırdı. Yörenin yüksek kısımlarında demir, kurşun ve gümüş gibi çeşitli madenler ile antik çağlara ait kazı alanları vardır. Ayrıca 1877'de de kente bağlı Kabaklı ve Fedamut köylerinden, çimento madeni çıkartılmaya başlanıldığı ifade edilmektedir[13].

Şemseddin Sami *Kamusu'l-alâm* adlı eserinde, yüzyılın sonuna doğru kent nüfusunu 11.000 olarak gösterdiği halde, V. Cuinet ise 16.000 olarak vermektedir. 20. yüzyıl başlarında ise, nüfusun 20.000 civarında olduğu ifade edilmektedir[14].

19. yüzyıl ortalarında, Karadeniz'in buharlı gemilere açılması kentin ekonomik yönden canlanmasına, yüksek vasıflı tütün ekiminin Bafra çevresinden başlayarak

---

[7] Bk.Rıza Karagöz, "II.Meşrutiyet Döneminde Canik'te İdarî Yapılanma", *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu 4-6 Mayıs 2006*, Sempozyumda Sunulan Bildiri, Samsun.

[8] Dursun Ali Akbulut, "Samsun'un 'Gazi Günü' Ya da 19 Mayıs Bayramı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12/1, Mayıs 1999, s.1.

[9] Darkot, *a.g.m,* s. 175. J. Mc Donald Kinneir'in eserinin adı; *Journey Through, Asia Minor, Armenia and Koordistan,* Londra, 1818.

[10] Moltke, *Türkiye Mektupları,* İstanbul, 1969, s.142.

[11] Darkot, *a.g.m,* s. 175-176.

[12] Baki Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun,* Samsun,2002, s.90-92.

[13] Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 264.

[14] Darkot, *a.g.m.*, s. 175-176.

Samsun yöresine yayılmasına ve kentin nüfusunun artmasına yol açar[15]. Bu durum, Trabzon ve Ege kıyıları ile İç Anadolu'dan gelen ve Türkçe konuşan Rumların, Ermenilerin ve Avrupalı tüccarların Samsun'a yerleşmesine yol açar. Kente yeni yerleşen bu insanlar ve burada yaşayan gayrimüslim vatandaşlar, kendilerine yeni mahalleler kurmuşlardır[16].

Bu dönemlerde Samsun limanına uğrayan çok sayıda gemi sayesinde, başta tütün, hububat ve deri olmak üzere çeşitli hammadde ticareti yani ihracat yapılmaya başlanır[17]. Yüzyılın sonlarında şehir, devletin gelir seviyesinin belirlenmesi açısından kurulan komisyonlarca, orta gelirli kentler gurubu içerisinde yer alır[18]. Kent aynı zamanda Diyarbakır, Harput ve Sivas vilayetlerinin yolcu iskelesi rolünü oynuyor, hatta İstanbul'a giden Bağdat yolcuları da Samsun'a geliyordu. 1864 yılında şehre, Çerkez muhacirler getirtilerek iskân edildiler. Bunu, 1878 yılında Varna'dan gelen Çerkes-Tatar muhacirlerin yerleşmesi izler[19].

19. yüzyıl sonlarında Samsun'da ev sayısı 2.624 iken, 20. yüzyılın başlarında ise 3.600 olduğu ifade edilmektedir. 1893 senesi yazında Samsun'dan geçen V. Flottwell şehrin nüfusunun, Türk, Frenk ve Rumlardan oluştuğunu, Frenklerin sahilde, Rumların tepede (Kadıköy), Türklerin ise bu iki azınlığın kaldığı yer arasında oturduklarını yazar. Ayrıca, İnhisar İdaresine ait tütün fabrikasında 600 işçi çalıştığını da kaydeder[20].

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ciddi anlamda ekonomik darboğaza giren Samsun büyük sıkıntılar yaşar. Ekonomik sıkıntı yanında, 1915 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Rus savaş gemilerinin şehri topa tutması, savaşın sonlarında ve mütareke döneminde Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri, Mondros Ateşkes antlaşması akabinde işgal kuvvetlerinin kente girmesi gibi savaş kaynaklı olumsuzluklar da Samsun'u kötü şekilde etkilemiştir[21].

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte yapılan anlaşmalar gereğince, Samsun'da da mübadele söz konusu olmuştur. Batı Trakya ve Yunanistan'dan gelen göçler sonucu, kentin Türk nüfusunun arttığı gözlenir. 1927'de

---

[15] Musa Çadırcı, "Tanzimatın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986,* Samsun, 1988, s.197.

[16] Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri,* Milliyet Yay., İstanbul, 1985, s. 264.

[17] Çadırcı, *a.g.m.,* s.197. Ayrıca bkz: Vedat, Eldem., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yay., Ankara, 1994, s.109'da Samsun Limanı, 1909-1910 yıllarında limana giriş çıkış hareketine göre Osmanlı Devletindeki 6. büyük limandır.

[18] Eldem, *a.g.e.,* s.8, 20-21.

[19] Tuğlacı, *a.g.e,* s. 264.

[20] Darkot, *a.g.m.*, s.176. Eldem, *a.g.e,* s. 77'de 1884 yılında kentte küçük ölçekli bir tütün işleme fabrikası açılır. Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun,* Samsun, 2002, s.91'de V. Cuinet'in ifadesine göre, 1893 açılan bir tütün fabrikasından söz edilir. Muhtemelen bu fabrika ilerleyen dönemde açılan büyük ölçekli tütün fabrikasıdır.

[21] Tuğlacı, *a.g.e.,* s.264.

yapılan ilk sayımda şehrin nüfusu, hemen hepsi Türk-Müslüman olmak üzere, 30.372 kişidir. İlerleyen yıllarda ise kentin nüfusu yavaş yavaş artmıştır. Ancak, 1950-1960 yıllarında yaşanan inanılmaz nüfus artışı, kentin ekonomik yönden gelişimiyle orantılı bir durum ortaya çıkarır. Liman ve demiryolu inşası da bu ekonomik gelişmenin en önemli sebeplerindendir[22].

2. Kentsel Gelişimde İmar Faaliyeti Örnekleri

19. yüzyıl başlarında sancak merkezi durumunda yer alan Samsun'a 1849 yılında, bir hükümet konağı inşa edilir. Konak, 1876 yılında onarım görür.

1863 yıllarında Samsun'da Müfettiş olarak görev yapan Bursalı Ali Rıza Bey zamanında, limanının keşfi yapılıp, bir hükümet konağı ve bir kışla yapımı için irade-i seniyye çıkarılır. 1864'de de yolların onarımı gerçekleştirilir[23]. 1867 yılında mülk yazımı yapılan kentte, emlak, akar v.b. tespit edilerek bunların vergi sistemleri uygulamaya konulmuştur. 1869 yılının Ağustos ayında kentte çıkan bir yangın nedeniyle, şehir büyük ölçüde harap olur. Belediye tarafından Fransa'dan getirilen bir mimarın hazırladığı şehir planına göre[24], şehirde birbirini dik olarak kesen sokak ve caddeler boyunca bir kısmı kâgir olmak üzere evler ve kamu binaları inşa edilir[25]. Yangının büyük ölçüde ortadan kaldırdığı camiler de yeniden inşa edilir[26].

2.1. Dinî Yapılar

19. yüzyılda kentte yer alan dini yapıların sayısı hakkında bilgiler yeterli olmayıp, Cumhuriyetin ilk yıllarında 14 câmi ve minaresiz 4 mescit yer aldığı ifade edilmektedir[27].

19. yüzyıl öncesinden günümüze gelebilen dini yapı örnekleri olarak, Kılıç Dede Cami ve Türbesi (12. yy), Yalı Cami (Hoca Hayreddin, M.1485), Kale Cami (M.1314), Kale Kapısı Mescidi (M.1323), Şeyh Seyyid Kutbeddin Cami ve Türbesi (M.1322-23 ve 1863-64/95 Onarım?), Pazar Cami (14. Yy ilk ve 19 yy başı yeniden inşa?), Kurşunlu Cami (M.1340 ve 1884 onarım?), İsa (Ese) Baba Cami ve Türbesi (15.

[22] Darkot, *a.g.m.*, s.176.
[23] Tuğlacı, *a.g.e,* s.264.
[24] Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl),* Ankara, 2000, s.134'de İstanbul'daki Osmanlı Arşivinde 111x166cm. boyutlarında bir Samsun şehir planından söz edilir. Tarih belirsizdir.
[25] Çadırcı, "19.YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran 1988,* Samsun, 1990, s.22'de bu işlere büyük ölçüde katkısı olan dönemin Trabzon Valisi Esat Muhlis Paşa olduğu ifade edilmektedir.
[26] Tuğlacı, *a.g.e.,* s.264. Samsun ve çevresindeki yapılar için ayrıca bkz: Bayraktar, M. Sami, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005.
[27] Darkot, *a.g.m.*, s.177

Yy?), Hacı Hatun Cami (17. Yy- 19 yy ilk yarısı) sayılabilir[28]. Adı geçen yapıların inşa tarihleri çok eski olmakla birlikte, birçoğu 19. yüzyıl ve sonrası yıllarda onarım görmüştür. Bu onarımlar neticesinde yapıların özgün halinden günümüze pek bir şey kaldığı söylenemez.

19. yüzyılda ise kentte en göze çarpan dini yapı; *Ulu, Hamidiye* veya *Valide Cami* olarak da anılan *Büyük Cami*'dir. Yapının özgün hali ahşap olup, 1869 yangınında harap olunca, 1884-1886 yıllarında Batumlu Hacı Ali tarafından yeniden kesme taş malzemeden inşa ettirilmiştir[29]. Çifte minareli ve tek şerefeli olan cami, dönemin Samsun'daki en büyük camisi konumundadır. Büyük bir iç avluya sahiptir. Örtü sistemi merkezde bir ana, etrafında dört küçük kubbe şeklinde yer alır. Ayrıca son cemaat yerinin üzerinde de iki kubbe mevcuttur. Kubbe, kalem işleriyle bezelidir. Kubbe kasnağını çevreleyen 16 tane yuvarlak kemerli pencere ve ana duvarlardaki yuvarlak kemerli büyük pencerelerle, iç mekânın aydınlatılmasında yeterli ışık sağlanmaya çalışılmıştır.

19. yüzyılda göze çarpan bir diğer dini yapı, Hazinedârzade Abdullah Paşa tarafından 1850'de yaptırılan *Abdullah Paşa Camii'*dir. Mescit ve medrese kuruluşuna sahip bu yapı yıkılarak 1969-1977 yıllarında günümüzdeki haliyle yer alan cami inşa ettirilmiştir[30]

Kentte halen var olan ancak kesin tarihleri bilinmeyen *Hançerli Camii* (1871?)*, Acem Tekkesi* ve *Şeyh Zadi Tekkesi* ile günümüze ulaşamamış *Sadibeğ Camii, Mevlevihane, Şeyh Hatıb Zaviyesi, İsa Dede Zaviyesi, A'rız Çelebi Medresesi* ve *Molla Fahreddin Zaviyesi* gibi adı zikredilen yapıların varlığı kentte bir çok dini yapının bulunduğunun bir işaretidir[31]. Yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren artık kente hâkim konuma gelecek yeni bir dini yapı varlığını görememekteyiz.

2.2. Eğitim Yapıları

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlı eğitim sisteminde önemli reformlar olmuştur. Eğitim alanında, batı tarzı bir sistemin benimsenmiş olması önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda ise eğitim alanındaki

[28] Komisyon, *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi,* Ankara, 1977, s.52-57. Eserlerle ilgili tarih düşmelerdeki farklar muhtemelen onarımlardan dolayı kaynaklanmaktadır. Karşılaştırma için bkz: Bayraktar, M. Sami, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005, Tuğlacı, *a.g.e,* s.265, Yolalıcı, *a.g.e.,* s.26-27 ve Sarısakal, *a.g.e.,* s.386-388.
[29] Komisyon, *a.g.e., s.* 55 ve Tuğlacı, *a.g.e.,* s.265.
[30] Komisyon, *a.g.e., s.*60.
[31] Yolalıcı, *a.g.e.,* s.27.

reformlar, büyük ölçüde önceki yılların eksik kalan yönlerinin giderilmesi şeklinde yapılan reformlardır[32].

19. yüzyılda Samsun'daki eğitim kurumlarına bakıldığında, bir yoğunluğun olduğu göze çarpar. 1321 (1903) yılı Maarif Salnamesine göre, Trabzon Vilayetine bağlı bir sancak durumda olan Samsun'daki eğitim faaliyetlerinin vilayetten daha yoğun olduğu gözlenmektedir[33].

19. yüzyılda Samsun'da, modern eğitim kurumlarının yanında, geleneksel eğitimini devam ettiren medreselerin de, eğitim ve öğretime devam ettikleri görülmektedir. Medreselerin sayısının, sancak merkezi dışında kazalarla birlikte toplam 23 olduğu bilinir. Sancak merkezinde, *Hançerli Medresesi, Sadibeğ Medresesi* ve *Pazar Medresesi* gibi medreselerin varlığı söz konusudur[34].

Kentsel gelişim açısından önem arz eden medreselerden biri de *Süleyman Paşa Medresesi'*dir. Yapı, Saathane civarında yer alıp 1813 tarihli Haznedar Zade Süleyman Paşa Vakfiyesine aittir. Plan tipi olarak *At nalı* ya da *U* biçimlidir. İki katlı olarak tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Medrese, iç avlu anlayışında yer alıp revaklı bir düzenlenişe sahiptir. Restore edilerek, günümüzde iş merkezi olarak kullanılmaktadır[35].

19. yüzyılda Samsun'da, modern eğitim kurumlarının başlangıç ayağı sayılabilecek rüştiyeler, kazalar ile birlikte, 1316 (1898) ve 1321 (1903) Maarif Salnamelerine göre 6 tanedir. Bunların 4 tanesi II. Abdülhamid döneminde açılmıştır[36]. Ayrıca, 1903'de Canik Sancağında, azınlıklara ait rüştiye derecesinde "Ermeni Katolik Mektebi" adlı bir mektep yer aldığını görmekteyiz[37]

II. Abdülhamid döneminde modern eğitim kurumlarının en önemlilerinden olan *İdadi*'lerin Osmanlı kentlerinde büyük bir hızla yaygınlaştığı görülmektedir.

---

[32] Konuyla ilgili olarak detaylı bilgi için bkz: Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),* İstanbul, 1991, Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim,* Ankara, 1994, Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Ankara,1991, Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi,* İstanbul, 1940-41 ve A. Şevki Duymaz, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri),* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2003, s. 121-152.

[33] Yolalıcı, *a.g.e.,* s.64-74.

[34] Yolalıcı, *a.g.e.,* s.65-66.

[35] Yıldıray Özbek, "Son Dönem Osmanlı Medreselerine Bir Örnek:Şıhlı Hamidiye Medresesi", *Vakıflar Dergisi, XXIV,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1994, s.165-176. Sarısakal, *a.g.e.,* s.285'de yapının Lazeri Kalfa tarafından inşa edildiği yazılıdır. Ayrıca bkz: *http://www.omu.edu.tr/sam/dini.htm* ve *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322.*

[36] Yolalıcı, *a.g.e.,* s.70.

[37] Yolalıcı, *a.g.e.,* s.74.

Samsun'da da ilk idadinin açılması 1308 (1890) yılında II. Abdülhamid döneminde gerçekleşir[38].

Samsun (Canik) İdadisi, ilk açılış şekli rüştiye olup 1892'de Mutasarrıf Cavit Paşa tarafından beş sınıflık liva idadisine çevrilmiştir[39]. Yapı, iki katlı olup giriş kat sekiz birim, üst kat ise yedi birimden oluşur *(Şekil 2).* 1912 yılında Samsun Lisesi olarak adlandırılan binanın inşasına başlanmış ve 1913'de de "Ticaret İdadisi"'ne dönüştürülmüştür[40].

2.3. Sivil Yapılar

19. yüzyılda Samsun'un liman ticaretinin, iç kesimle olan yol bağlantısıyla ana arter durumunda olması gibi etkenler dolayısıyla, kentin ekonomik açıdan kalkınmasında ve kentsel gelişimde önemli bir yere sahip olduğu görülür. Bu durum kentte sivil yapıların gelişmesinde de önemli bir rol oynar. Bu dönemde önemli sivil yapı örnekleri olarak, *Taşhan, Bedesten* ve *Saat Kulesi* sayılabilir[41]. Bunların dışında ekonomik canlılığın yansımasının bir ürünü olan çarşı, pazar, panayır ve hanlarında varlığı söz konusudur[42].

Taşhan, Ali Paşa vakfına ait olup inşa tarihi 17. yüzyıl sonlarıdır. Pazar mahallesinde yer alan yapı, iki katlı, dikdörtgen planlı ve taş-tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Kemerli bir ana girişe sahip yapının bu yüzeyinde dükkânlar yer alır. Ana avlu etrafında sıralanan hücre kısımları ikinci katta da revaklı bir biçimde tekrarlanır. Günümüzde restore edilerek iş merkezi olarak kullanılır[43].

Bedesten, Kale mahallesinde bulunan ve Geç Osmanlı mimarisinin ürünü olan bir yapıdır. Giriş, yuvarlak ve basık kemerli bir biçimde oluşturulan iki ayrı kapıdan yapılmaktadır. Kesme taş ve tuğla malzemeden inşa edilen yapı, günümüzde de alışveriş merkezi olarak kullanılmaktadır[44].

Saat Kulesi'nin*,* hangi yılda ve kim tarafından yapıldığı bilinmemekle beraber, muhtemelen 19. yüzyılda Osmanlı Devletinin saat kulesi yapım geleneğinden dolayı bu tarihlerde inşa edildiği tahmin edilir[45]. Saat kulesi, bulunduğu meydana da adını

---

[38] Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Ankara, 1991, s.126.

[39] Mahmud Cevat İbnü"ş Şeyh Nafi, *Maârif-i Umumiye Nezâreti Teşkilât ve İcrââtı –XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-* (Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.312. Ayrıca bkz: *Salnamei-Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321* (1906-1907).

[40] A. Şevki Duymaz, *a.g.e.,* s.148. Ayrıca bkz: Hasan Ali Yücel, *a.g.e.,* s.513-514.

[41] http://www.omu.edu.tr/sam/dini.htm

[42] Sarısakal, *a.g.e.,* s.139-141.

[43] M. Sami Bayraktar, "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu 4-6 Mayıs 2006*, Sempozyumda Sunulan Bildiri, Samsun, 2006, s.3 de eserin inşa tarihi 1508 olarak yer alır.

[44] Sarısakal, *a.g.e.,* s.139.

[45] Sarısakal, *a.g.e.,* s.285'de saat kulesinin 1886 yılında Belçikalılar tarafından yaptırıldığını ifade eder.

vermiştir. Orijinal kulenin 1944 depremiyle yıkılmasından sonra 1977 yılında, Samsunlu Mimar Kemal Taner tarafından çizilen plana uygun olarak Belediye tarafından yeniden inşa ettirilmiş ve saatleri de İsviçre'den getirilmiştir[46].

2.4. Sağlık Yapıları

Samsun'un bir liman ve dönemin gelişmekte olan bir kent olduğu düşünüldüğünde, dışarıdan gelen kişilerin getirdiği bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunmak için öncelikle karantinehânelerden söz etmek mümkündür. 1840'lı yıllarda Abdullah Paşa döneminde yaptırılan *karantinehâne*'nin, 1850'de onarım gördüğü bilinir. Ayrıca aynı dönemlerde Ünye kazasında da bir karantinehâne açılmıştır[47].

Kentte inşa edilmiş bir diğer önemli sağlık yapısı da, *Guraba Hastanesi'*dir. Mutasarrıf Hamdi Bey tarafından, Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümü nedeniyle temeli atılan yapının adı, *Büyük Guraba Hastanesi* olarak da bilinmektedir[48]. *Millet, Devlet, Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastaneleri* olarak adlandırılan yapı, iki katlı ve kâgir bir şekilde inşa edilmiştir[49].

2.5. Bayındırlık Yapıları

Bayındırlık yapıları, kentin imar edilmesi anlayışıyla inşa edilen, karayolu, demiryolu, köprü, çeşme, hamam, kaplıca, baraj-bent, liman-rıhtım gibi imar faaliyetleridir[50].

1870 Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Samsun'da 54 çeşmenin varlığından söz edilir. *Hoca Sarı Çeşmesi, Hoca Suyu Çeşmesi, Yeni Çeşme, Abdullah Paşa Çeşmesi* isimleri zikredilebilen çeşme örnekleriyle halen mevcut olup ancak özgün niteliğini yitiren birçok çeşme örneği vardır[51]. Günümüzde bu çeşmelerin birçoğu yok olmuştur. Bu anlayıştan hareketle kentte inşa edilen çeşmeler şunlardır[52]:

İsmail Efendi Çeşmesi, Cedit mahallesinde yer alıp üzerindeki kitabesine göre; 1854 yılında Esseyid - El Hac İsmail Efendi hayratı olarak inşa edilmiştir. Orijinal özelliğini kaybetmiştir.

Stad Çeşmesi yada *Alemdar zade Çeşmesi* olarak bilinen eserin kitabesinde "*Alemdar zade Hafız Mehmet Aziz Hayratıdır*" ifadesi yer alıp H.1309/M.1891-1892

---

[46] Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri,* Ankara, 1994, s. 44.
[47] Yolalıcı, *a.g.e.,* s.140-142.
[48] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6954, s. 2, 9 Ca 1318 (M.1900). Ayrıca bkz. *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322.* Ayrıca bkz: Sarısakal, *a.g.e.,* s.285'de inşa tarihi 1904 yılı olarak verilir ve bu tarih yanlıştır.
[49] Komisyon, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun, 1997, s.56.
[50] Çadırcı, *a.g.e.l,* s.21-22. Ayrıca bkz: Dündar, *a.g.e.,* s.138'de Aralık 1863 tarihli arşiv belgesine göre Samsun'da inşa edilecek bayındırlık yapılarıyla ilgili plan olduğu ifade edilir.
[51] Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun,* Samsun, 2002, s.130-133.
[52] http://www.omu.edu.tr/sam/dini.htm

tarihlidir. İlkadım stadyumunun yanında yer alan eser, kare planlı ve kesme taş malzemeden inşa edilip asıl bulunduğu yer olan asfalt yolun öbür yakasından alınarak bugünkü yerine getirtilmiştir[53].

Baruthane Çeşmesi, üzerinde yer alan kitabeye göre H.1311/M.1893-1894'de inşa edilmiştir. Kalkanca mahallesi Baruthane deresi kenarında yer alan çeşme, özgün hali korunamamış ve kullanılmamaktadır.

Kadı Çeşmesi, Pazar mahallesinde yer alıp taş işçiliği dikkate değer bir eserdir. İnşa tarihi, Eski adı Dede Avlu Mektebi olan Fazıl Kadı İlkokulunun deposunda olduğu ifade edilen kitabesine göre, H.1319/M.1901-1902 tarihlidir.

19. yüzyılda kentte yapılan diğer bayındırlık çalışmaları, son dönem Osmanlı mimarisi içerisinde yer alan *Hamamlar*[54], Samsun'u iç bölge ve kıyı şeridiyle bağlayan *karayolları*[55] ile *demiryolu* çalışmalarıdır[56].

2.6. Kamu Yapıları

19. yüzyılda ekonomik alandaki hızlı gelişim kentte, gerek ticarî gerekse kamusal anlamda mimari yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda şehirde, Mimar Perpignani tarafından inşa edilen *Bank-ı Osmanî*'nin (Osmanlı Bankası) bir şubesi, 21 Kasım 1891'de açılmıştır[57].

Yönetim anlayışındaki değişim ve gelişimin bir yansıması olarak, Gabilizade Necip Bey tarafından 1913-1915 yıllarında *Belediye Sarayı* inşa ettirilir. İtalyan Mimar Mühendis Mösyö Riçi[58] tarafından inşa edilen yapı, Pazar mahallesinde yer alıp üç katlı, yöresel malzeme olan Ünye taşından yapılmıştır. Üçüncü kat balkon kenarında yer alan mermer kitabede *"1329-1331 Sultan Beşinci Muhammet Reşat Han Hazretleri'nin saltanatı zamanında Gabilizade Necip Efendi'nin riyaseti yıllarında inşa*

---

[53] Sarısakal, *a.g.e.,* s.131. Ayrıca bkz: M. Sami Bayraktar, "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu 4-6 Mayıs 2006*, Sempozyumda Sunulan Bildiri, Samsun, 2006, s.4 de çeşme *Hamidiye Çeşmesi* olarak adlandırılmaktadır.

[54] Sarısakal, *a.g.e.,* s.228-230'de kentteki hamamlar hakkında bilgi verilip 1870 yılında 10 ve 1903 yılında da şehirde 11 hamam olduğundan söz edilir.

[55] Tuğlacı, *a.g.e.,* s.232-234'de bu yollar, Samsun, Amasya ve Tokat üzerinden Sivas ile Samsun, Çarşamba ve Terme yolu, Samsun-Bafra yolu olarak zikredilir. Ayrıca, Samsun-Bağdat Şosesi (1883) ve Samsun-Harput (Mezre) yolu (1883) ifadeleri de yer alır.

[56] Dündar, *a.g.e.,* s.138'de 1874 tarihli, Samsun-Çarşamba demiryoluna ait bir plandan söz edilir. Ayrıca, Pars Tuğlacı, *a.g.e,* s.264'de 1911 yılında Mutasarrıf Mehdi Bey'in Samsun-Sivas demiryolu için vurduğu ilk kazmanın, ancak 1925 yılında, Ocak ayında ray döşenmesi ile sonuçlandığı ve hattın ilk 50 kilometrelik kısmının, 1926'da hizmete açıldığı ifade edilir.

[57] http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html, Ayrıca bkz: Eldem, *a.g.e.,* s.160., Komisyon, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun, 1997, s.58 ve Sarısakal, *a.g.e.,* s.284, 179-184'de kentte, Ziraat Bankası, 1900'de Selanik Bankası ve 1909'da da Atina Bankası şubesi açıldığı ifade edilir.

[58] Sarısakal, *a.g.e.,* s.285.

edilmiştir" ifadesi yer alır. Yapıda kullanılan taş malzeme üzerinde yer alan süsleme özellikleri, ince bir zevkin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde Samsun Büyükşehir Belediyesi Başkanlık binası olarak kullanılmaktadır.

Sonuç

Bir kentin gelişmesinde, ihtiyaca bağlı olarak; *sosyal ve kültürel faktörler, yönetime bağlı faktörler, ekonomik faktörler* ve *coğrafi faktörler* önemli rol oynar.

Kentsel gelişim unsurları, sayılan bu faktörleri destekleyen alt etken unsurlarla çoğaltılabilir. Samsun şehrinin tarihsel süreç içerisinde kentsel gelişimine baktığımızda, bu etken faktörleri bünyesinde toplamaktadır.

19. yüzyılda Samsun kentindeki nüfus ve toplumsal yapıdaki çeşitlilik nedeniyle, sosyal ve kültürel, kentte atanmış yöneticiler ve kendini şehre adamış kişilerin ortaya koyduğu çalışmalar, liman ticareti dolayısıyla ekonomik, kentin bulunduğu konum dolayısıyla coğrafi gelişimler ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu etkenler dolayısıyla Samsun, Karadeniz bölgesinde önemli bir kent olma yoluna gitmiştir.

14. yüzyılda Türk hâkimiyetine giren kent, 18. yüzyıla kadar sıradan bir sancak konumundadır. Bu yüzyıldan itibaren, deniz ticaretinin gelişim göstermesi nedeniyle kentte bir canlanma yaşanır. 19. yüzyılda da bu gelişim artarak devam eder.

19. yüzyılda kente gelen seyyah ve araştırmacıların ortak görüşü, Samsun'un gelişmekte, çevresinin de verimli topraklara ve doğal kaynaklara sahip olduğu bir kent olarak ifade ederler. Ayrıca, kentte Türkler ile gayrimüslimlerin yaşadığı ve bunların kendi oluşturdukları semtlerde oturduklarından bahsedilir. Dönemin diğer yazılı kaynakları da bu durumu desteklemektedirler.

19. yüzyılda kentin gelişmesindeki önemli faktörlere bağlı olarak görebileceğimiz etkenler, *liman ticareti, tütün ekimi* ve *coğrafi konum'*dur. Bu etkenler nedeniyle kentin imar edilmesi noktasında birçok yapı türünün inşa edilmesine yol açmıştır. Böylece kentte, dini, eğitim, sivil, sağlık, bayındırlık ve kamu yapıları örneklerine ait imar faaliyetleri göze çarpar.

1869'da kentte çıkan yangın nedeniyle, büyük ölçüde zarar gören bu dönem yapıları ile bu dönem öncesi var olan yapılar hakkındaki bilgileri yetersiz kılmaktadır. Kentteki imar faaliyetlerinin tarihsel süreçlerine ve günümüzde var olan yapılara bakıldığında, 19. yüzyılın ve özellikle de II. Abdülhamid döneminin ağırlığı hissedilir.

19. yüzyılda Samsunun kentsel gelişiminde rol oynayan yapıların bulundukları yerlere bakıldığında, eserlerin bulunduğu yer ve mahallelerin büyük oranda bir bölgede yoğunlaştığı görülür. Bu bölge, limana yakın ve bugünkü İlkadım belediyesi sınırları içerisinde yer alır. Yapıların bu bölgede yoğunlaşmasının nedeni ise,

ekonomik canlılık ve 1869 yangını sonrası kentteki yeniden yapılanma çalışmalarıdır. Bu yapılanma sonucu ortaya çıkan eserler, dönemin Osmanlı mimarisinde yer alan yapısal anlayışlarını da ortaya koymaktadır. Bu anlayış içerisinde inşa edilen *Büyük Cami, İdadi, Belediye Sarayı, Osmanlı Bankası, Saat Kulesi, Ticari Yapılar, Guraba Hastanesi, Çeşmeler* ve *Konaklama Yapıları* kentsel gelişimin önemli mimari örnekleridir.

Samsunun Cumhuriyet döneminden itibaren, günümüze kadar gelen ve devam eden kentsel gelişim yönüne bakıldığında batıya doğru olduğu gözlenmektedir. Bu duruma etken unsur, arazi şartları, Ankara-Samsun karayolu ve Bafra ovasına doğru açılımın olmasıdır.

Kaynakça

ACUN, Hakkı, (1994). *Anadolu Saat Kuleleri,* Ankara.

AKBULUT, Dursun Ali, "Samsun'un 'Gazi Günü' Ya da 19 Mayıs Bayramı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12/1, Mayıs 1999.

BAYKARA, Tuncer (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimat,* Ankara.

BAYRAKTAR, M. Sami (2005). *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

ÇADIRCI, Musa (1988). "Tanzimatın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması" *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986*, Samsun: 191-198.

ÇADIRCI, Musa (1990). "19.YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran 1988,* Samsun: 15-23.

DARKOT, Besim (1993). "Samsun", *İslam Ansiklopedisi, C.10,* İstanbul: M.E.B. Yayınları. 172-178.

DUYMAZ, A. Şevki (2003). *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta: S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DÜNDAR, Abdülkadir (2000). *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara.

ELDEM, Vedat (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,* Ankara: T.T.K. Yayınları.

http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html.

http://www.omu.edu.tr/sam/dini.htm.

KARAL, Enver Ziya (1983). *Osmanlı Tarihi, C. VIII,* Ankara.

KOÇER, Hasan Ali (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),* İstanbul.

KODAMAN, Bayram (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Ankara.

Komisyon (1977). *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi,* Ankara.

Komisyon (1998). *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun,* Samsun.

Mahmud Cevat İbnü"ş Şeyh Nafi (Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu) (2001). *Maârif-i Umumiye Nezâreti Teşkilât ve İcrââtı –XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi- (1338).* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Moltke (1969). *Türkiye Mektupları,* İstanbul.

ÖZBEK, Yıldıray (1994). "Son Dönem Osmanlı Medreselerine Bir Örnek: Şıhlı Hamidiye Medresesi", *Vakıflar Dergisi, C. XXIV,* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 165-176.

Salnamei-Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321 (1906-1907).

SARCAN, A. (1966). *Samsun Tarihi,* Ankara.

SARISAKAL, Baki (2002). *Bir Kentin Tarihi Samsun,* Samsun.

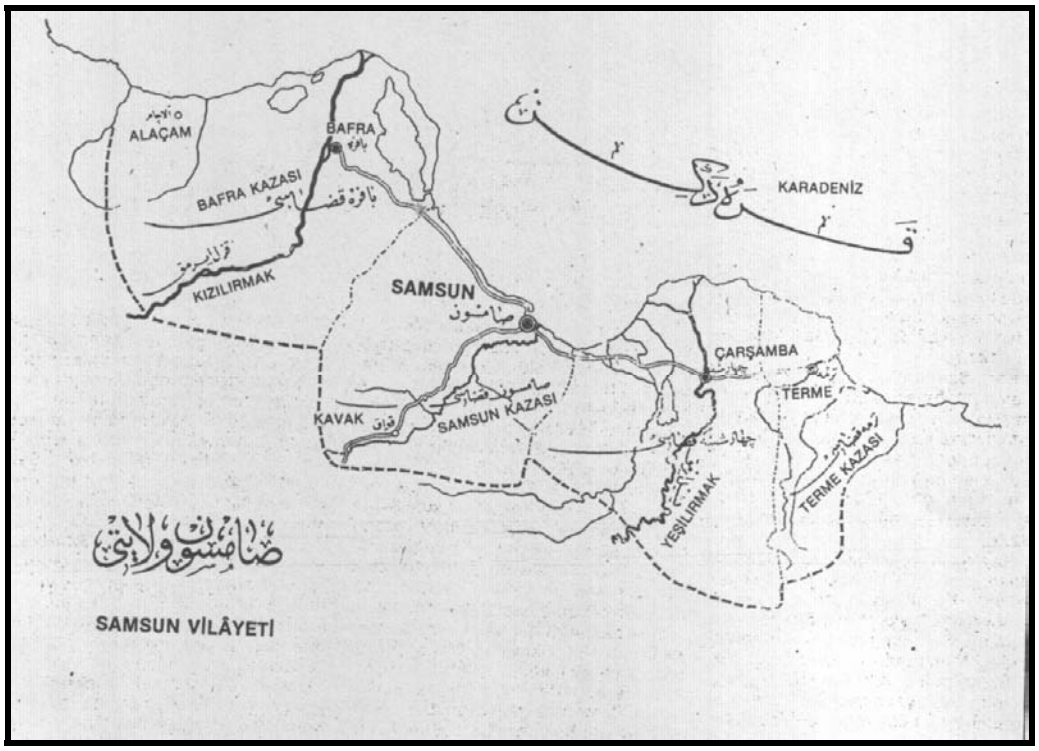
Tercüman-ı Hakikat, nr. 6954, s. 2, 9 Ca 1318 (M.1900).

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1322.

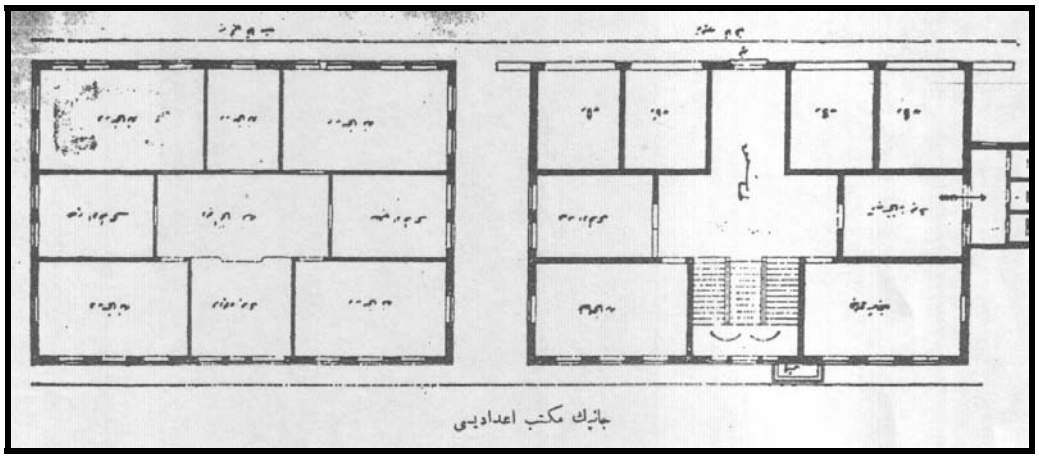
TUĞLACI, Pars (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

YOLALICI, M. Emin (1998). *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal Ekonomik Yapısı,* Ankara.

YÜCEL, Hasan Ali (1994). *Türkiye'de Orta Öğretim,* Ankara.

Şekil 1. *19. yüzyılda Samsun (Tuğlacı, 1985:263)*

Şekil 2. *Canik İdadi, Plan (Salnamei-Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321)*

SAMSUN'DA OSMANLI DÖNEMİNE AİT ÜÇ TİCARİ YAPI; TAŞHAN, ARASTA VE BEDESTEN

*M. Sami BAYRAKTAR**

Giriş

Samsun Taş Han, *Samsun Bedesteni* adıyla bilinen *Hazinedarzâde Süleyman Paşa Arastası* ve *Çarşamba'da Büyük Bedesten* adıyla bilinen, ancak mimari bakımdan arastaya uygun düşen yapı bu bildirinin konusunu oluşturmaktadır. Ticari yapılar şehirlerin sosyo-ekonomik potansiyelleriyle orantılı bir şekilde inşa edilen yapılardır. Yapılara geçmeden önce, konumuzla ilgili bazı hususlara değinmek uygun olacaktır.

Anadolu Selçuklu ve İlhanlı döneminde, Anadolu'nun, uluslararası önemli bir ticari merkeze dönüştüğü, Karadeniz kıyısında bulunan Samsun'un, bu ticari ağın önemli bir kenti olduğu anlaşılmaktadır.[1] Selçuklular zamanında önemli bir liman şehri olan Samsun'un Osmanlı döneminde günden güne gerilediği bilinmektedir. 15 ve 16. yüzyıllarda Karadeniz'in Osmanlı İmparatorluğunun bir iç denizi haline gelmesi ve yabancı gemilerin bu denize girmesinin yasaklanması, Samsun'un da içinde bulunduğu kıyı şehirlerinin, zamanla ticaret ve nüfus bakımından gerilemesine sebep olmuştur.[2] 19. yüzyılın ortalarına kadar Samsun önemsiz bir iskele olarak, daha önce de zaman zaman görüldüğü gibi Sinop'un gölgesinde kalmıştır.[3] Altaylı'nın

* *Yrd. Doç. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] O. TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, s. 279-80; M. GABASHVILI, "İlhanlı Devletinin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Olan Devletler". *Türkler*, C. 8, Ankara, 2002, s. 387-91; G. CANTAY, "Türk Mimarisinde Kervansaraylar", *Türkler***,** C. 6, Ankara, 2002, s. 80; A. YUVALI, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I),* Samsun, 1990, s. 233-40; Y. HALAÇOĞLU, "Anadolu" mad., "İdari Ekonomik ve Kültürel Hayat" bölümü, "Ulaşım ve Yol Sistemi" başlığı, *T.D.V.İ.A., C. 3*, İstanbul, 1991, s. 127-128; T. BAYKARA*, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211),* Ankara, 1997, s. 34,52; H. UZUNEMİNOĞLU, "Şehirlerin Alan Bakımından Gelişmesi ve Samsun Örneği", *O.M.Ü.E.F.D.,* S. 8, Samsun, 1993, s. 276; İ. AYTAÇ, "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler***,** C. 7, Ankara, 2002, s. 858; M. S. POLAT, "Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret", *Türkler***,** C. 7, Ankara, 2002, s. 381; S. GÜÇLÜAY, "Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası", *Türkler***,** C. 7, Ankara, 2002, s. 370, 373; A. BREYER - D. WINFIELD, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, C. I*, Dumbarton Oaks Studies, Washington D.C., 1985 s. 94; M. GÜL- M. BALCIOĞLU, "Anadolu Selçuklularında Denizcilik Faaliyetleri", *O.M.Ü.E.F.D*., S. 5, Samsun, 19990, s. 63; C. CAHEN, *Osmanlılardan Önce Anadolu* (Çeviri, E. ÜYEPAZARCI), İstanbul, 2000, s.301; İ. ŞAHİN - F. EMECEN, "Anadolu" mad., "İdari Ekonomik ve Kültürel Hayat" bölümü, "Sosyoekonomik Hayat ve Şehirleşme" başlığı, *T.D.V.İ.A.,* C. 3, İstanbul, 1991.

[2] H. UZUNEMİNOĞLU, a.g.m., s. 276.

[3] A. ALTAYLI, *Samsun Tarihi*, Samsun, 1967**,** s. 22; M. E. YOLALICI*, XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Ankara, 1998, s. 12; B. SARISAKAL*, Bir Kentin Tarihi Samsun, B*irinci Kitap**,** Samsun, 2002, s. 23; B. DARKOT, "Samsun" mad., *İ.A., C. X,* İstanbul, 1980, s. 175. Şehrin fethini takiben yapılan tahrirler esas olarak, şehrin XV-XVI. yüzyıllardaki sosyal tarihi hakkında kapsamlı bir değerlendirme için Öz'ün eserine bakılabilir. M. ÖZ, *XV-XVI.*

Hammer'den naklen, Samsun dolaylarındaki bataklıklarda yetiştirilen kendir ve kenevirden yapılan halatlar ve cephelerde çarpışan askerlere zaman zaman ulaştırdığı un ve peksimet gibi yardımı olmasaydı, Samsun kenti büsbütün unutulmuş olacaktı, şeklindeki ifadelerine[4] bakılarak şehrin, Osmanlı döneminde bir nevi unutulmuş olduğu izlenimi doğmaktadır.[5] 17. yüzyılın ortalarında Samsun'un küçük bir köy düzeyine indiği bildirilmektedir.[6]

1774–1808 yılları arasında Canikli Ali Paşa ayan ailesinin,[7] hemen sonra bir elli yıl kadar (1807–57 arasında),[8] bir başka ayan ailesi olan Hazinedârzâdeler[9] yönetiminde[10] kalan şehrin, Kırım'ın elden çıktığı 1774 yılından sonra, ticari yönden iyice gerilediği bilinmektedir.[11] 19. yüzyıl ortalarından itibaren tütün ekiminin

---

Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara, 1999. Ayrıca bkz. M. ÖZ, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)", *O.M.Ü.E.F.D.,* S. 6, Samsun, 1991, s. 173-205; S. FAROQHI*, Osmanlılarda Kentler ve Kentliler*, İstanbul, 2000, s. 131-32).

4 A. ALTAYLI, a.g.e., s. 22.

5 Faroqhi şehir için karamsar bir tablo çizer. "Samsun'u Anadolu'nun en önemli limanlarından biri haline getirecek olan ve 19. yüzyılda gerçekleşen büyümeye henüz çok zaman vardır. Samsun'un süreklilik gösteren ekonomik faaliyetini, Osmanlı tersanesine sunulan hizmetler oluşturmakta esir ticareti ve İstanbul'a tahıl gönderilmesi, limana zaman zaman bir canlılık getirmektedir. Samsun'un İran ticaretine katılma şansının pek olmadığı, Kefe ile yapılan ticarete ise genellikle Sinop yolunun tercih edildiği söylenebilir. Bütün bu unsurlar Samsun'un uzun mesafe ticaretine katılma olanaklarını sınırlamıştır. … Muhtemelen Kazak ve Abaza saldırıları nedeniyle, 1642-43'lerde Samsun'un eski halinden eser kalmamıştı. Yerleşimi sıradan bir köyden ayıran tek şey kalede görevli olan görevlilerin varlığıydı. 17. yüzyılda ise Samsun, kent konumunun gereklerinden olan medresesini de kaybetmişti. 1642-43'lere gelindiğinde 15. yüzyıl mahallelerinin çoğunun ortadan silinmiş olması yerleşimdeki süreksizliğe işaret etmektedir." (S. FAROQHI, a.g.e., s. 132-33).

6 S. FAROQHI, a.g.e., s. 132; Anonim, "Samsun" maddesi, *Yurt Ansiklopedisi, C. IX,* İstanbul, 1982–83, s. 6560.

7 Samsun dahil kuzey ve doğu Anadolu'da yaklaşık elli yıl hakimiyet kuran, Canikli Ali Paşa'nın kurucusu olduğu ayan ailesi hakkında geniş bilgi için bkz. R. KARAGÖZ, *Canikli Ali Paşa,* Ankara, 2003; Ö. MERT, "Canikli Ali Paşa Ailesi", *T.D.V.İ.A., C. 7*, İstanbul, 151-154; M. GOLOĞLU, *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar* (Yayına Hazırlayan, V. USTA), Trabzon, 2000, s. 85; Ş. ŞEVKET, *Trabzon Tarihi* (Yayına Hazırlayan, İ. HACIFETTAHOĞLU), Trabzon, 2001, s. 94,151-53,158-60,175-81.

8 M. TORUN, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları***,** İstanbul, 1954, s. 57.

9 Elli yıl kadar yönetimde kalan Hazinedârzâdeler hakkında bkz. M. TORUN, a.g.e., s. 57; Ş. ŞEVKET, a.g.e., s. 192-98; *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, Ankara, 1977, s. 33-35; R. VADALA, *Şark Memleket ve Siteleri, Samsun Mazisi Hali İstikbali* (Çeviren, Kâni SARIGÖLLÜ), Gaziantep, 1944, s. 29-31; S. ÇEBİ, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar,* İstanbul, 2000, 66-68. Hazinedârzâdelerin kurucusu sayılan Süleyman Paşa ve oğlu Abdullah Paşa'nın Samsun'da yaptırdıkları çeşitli yapılarla şehrin imarına katkı sağladıkları bilinmektedir. İkinci sırada tanıtacağımız yapının banisi Hazinedarzâde Süleyman Bey'dir.

10 Yolalıcı, Samsun'un uzun yıllar gelişmemesindeki en önemli etkenler olarak, çeşitli idari bozukluklar ve ayanların kötü yönetimini göstermektedir. M. E. YOLALICI, a.g.e., s. 13.

11 B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 175; M. E. YOLALICI, a.g.e., s. 13; S. AKTÜRE, " XVII.Yüzyıl Başlarından XIX.Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehirlerinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci", *O.D.T.Ü.M.F.D***.,** S.1, Ankara,1975,s. 124.

yaygınlaşması, Karadeniz'de buharlı gemi işletmesinin başlaması ve Kafkasya, Trabzon ve Ege'den pek çok insanın şehre yerleşmesi üzerine, Samsun tekrar gelişmeye başlamıştır.[12] Çalışma konumuzu oluşturan yapıların ikisi bu döneme aittir. Bu yıllarda şehrin ve sancağın ticari ve ekonomik potansiyeli gelişmiş, şehir birçok Avrupalı ve yerli (çoğu Rum azınlık) yatırımcıyı kendisine çekmiş, nüfusu da bir hayli artmıştır.[13] Dönemin en önemli ticaret yollarından biri, Samsun'dan başlayarak Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput ve Diyarbakır üzerinden Bağdat'a uzanmaktaydı. Samsun, bu yolun Karadeniz ağzındaki limanı idi.[14]

Şehri ziyaret eden seyyah ve bir kısım batılı araştırmacıların kayıtlarında konumuz olan yapılarla ilgili kayda değer bir bilgi geçmez. Samsun'u 1645 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi şehrin cami, mescid, han, hamam ve dükkânlarına değinmekle birlikte, sayılarını boş bırakmıştır.[15] Jaubert, 1806'da Tayyar Paşa isyanını bastırmak için İstanbul'dan gönderilen donanmanın şehri topa tutup, yaktığını kaydetmiştir.[16] Sahile bir hayli yakın olan Taş Han ve Süleyman Paşa Arastası'nın, bu ve aşağıda değineceğimiz bombardımanlardan zarar görmüş olmaları muhtemeldir. 1813–14 yıllarında Anadolu'yu gezen İngiliz seyyah J. Mc. Donald Kinneir'in Samsun'u

---

12 M. E. YOLALICI, a.g.e., s. 13; B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 175; M. ÇADIRCI, "19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun),"*II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I),* Samsun, 1990, s. 21-22.

13 B. DURAN, "Karadeniz Bölgesinin 1870–1914 Arasında Tarımsal Gelişmesi" *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I),* Samsun, 1990, s. 58-67; M. TAŞTEMİR, "Karadeniz Bölgesinde Kendir, Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. Yüzyıl Sonu XVII. Yüzyıl İlk Yarısı)", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi, S*. 8, İstanbul, 2003, s. 1-24; *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi,* s. 94-97; E. KURAN, "Cumhuriyet Döneminde Samsun'un Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Gelişmesi", *O.M.Ü.E.F.D*., S. 7, Samsun, 1992, s. 121-25; A. SARCAN, *Samsun Tarihi*, Ankara, 1966, s. 109, 113; M. E. YOLALICI, "XIX. Yüzyılda Canik Sancağı'nda Zirai Üretim", *O.M.Ü.E.F.D*., S. 6, Samsun, 1991, s. 325-29; K. BERZEG, "Osmanlının Son Döneminde Ekonomik Gelişme ve Samsun Örneği", *Toplumsal Tarih*, C. 2, S. 12, Ankara, 1994, s. 38-39; B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 175; *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, s. 22; *İlimiz Samsun*, İstanbul, 1988, s. 24; M. E. YOLALICI, a.g.e., s. 13; B. KODAMAN, "XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü" *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I),* Samsun, 1990, s. 95. "Karadeniz'in buharlı gemi münakalesine açılması ve yüksek vasıflı tütün ekiminin, Bafra çevresinden başlayarak, Samsun yöresine yayılması, Samsun için yeni bir gelişmeye sebep oldu. Şehrin Türk nüfusu arttığı gibi, Trabzon ve Ege kıyılarından, iç Anadolu'dan Türkçe konuşan Rumlar ve Ermeniler, Avrupalı tâcirler Samsun'a yerleşmeye başladılar. Limana çok sayıda gemi uğrayarak, Samsun'da başta tütün, hububat ve deri olmak üzere, çeşitli ham madde ihracına imkân sağladı. Samsun aynı zamanda Diyarbakır, Harput ve Sivas vilâyetlerinin yolcu iskelesi rolünü oynuyor, hatta İstanbul'a giden Bağdat yolcuları da Samsun'a geliyordu. Samsun'un nüfusu daha sonraki yıllarda artmağa devam etti." (B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 175).

14 H. UZUNEMİNOĞLU, a.g.m., s. 276; N. İPEK, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme," *O.M.Ü.E.F.D*., S. 10, Samsun, 1997, s. 147-48,150-51.

15 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi* (Hazırlayanlar, Z. KURŞUN – S. A. KAHRAMAN – Y. DAĞLI), İkinci Kitap, İstanbul, 1999. s. 45-46.

16 B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 175.

anlatan ifadelerinde, şehrin beş hamamı ve büyük bir hanı bulunduğu şeklinde bir kayıt görülmektedir.[17] Kinneir'in bahsettiği han, Taş Han olmalıdır. I. Dünya Savaşı yıllarında oldukça sıkıntılı günler yaşayan şehir, 1915'de ve 1916'da Ruslar ve Yunanlılar tarafından dört kez topa tutulmuştur.[18] 1939, 1942, 1943 yılı (Erzincan) depremlerinde Samsun ve ilçelerinin hasar gördüğü, birçok tarihi eserin az çok yıkılıp zarar gördüğü bilinmektedir.[19]

1. Samsun Taş Han

Han, ilçe merkezinde, Pazar Mahallesi'nde, Buğday Pazarı Caddesi üzerinde bulunmaktadır *(Foto 1-2)*. Yapının inşa kitabesi yoktur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1266 / M. 1849–50 ve H. 1275 / M. 1858–59 tarihli iki ayrı belgeden, yapının belirtilen tarihlerde ayakta olduğu anlaşılmaktadır.[20] H. 1279 / M. 1862 tarihli bir başka belgede[21] geçen "Samsun'da Ahi Ali bin Ali Paşa Vakfı'na ait hanlardan Taşhan içindeki odalar..." şeklindeki ifadelerden yapının banisinin Ali Paşa oğlu Ahi Ali olduğu düşünülebilir.[22] Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtları Arşivi'nde bulunan, 733 numaralı defterin 56. sayfa, 26. sırasında kayıtlı, H. Evail-i Muharrem 914 / M. Mayıs 1508 tarihli, Mevlana Mahmud bin Ahmed bin Ali Paşa vakfına ait, Arapça vakfiyenin tercümesinde, "Samsun beldesinin haricinde bina ettiği hanı" ifadeleriyle kayıtlı han, bu yapı olmalıdır. Vakfiyeden; hanın, karşısında bulunan mescidin, hanı saran dükkân ve mahzenlerin ise Ahi Ali Zaviyesi'nin vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Ahi Ali'nin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde geçen tarihten çok önceleri yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi yukarıdaki belgeler, hanın banisi konusunda farklı isimlere işaret etmektedir. H. 914 / M. 1508 tarihli vakfiyede, Mevlana Mahmud açıkça yapının banisi olarak geçmekte ayrıca "Ahi Ali" ismi de telaffuz edilmektedir. 1862 tarihli diğer belgede, yapının Ahi Ali vakfından gösterilmesi kanımızca hatalı olabilir. Zira vakfiyede han ayrı zikredilerek, sadece hanı çeviren dükkân ve mahzenler Ahi Ali Zaviyesi vakfından

---

17 B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 175; *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*,, s. 33-34.

18 B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 176, O. KÖSE, "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *O.M.Ü.E.F.D.*, S. 11, Samsun, 1999, s. 139-56; B. SARISAKAL, *Bir Kentin Tarihi Samsun***,** Birinci Kitap, s. 24-26 (Köse ve Sarısakal hasar hakkında detaylı bilgi vermektedir); R. DOĞANAY, "Milli Mücadelede Samsun'un Önemi ve Samsun Bombardımanı" *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan,* Samsun, 1993, s. 45-59; N. YAZICI, Canik Sancağında Pontoscu Faaliyetler (198–1922)", Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Doktora Tezi, Erzurum, 1985, s. 129-132.

19 M. TORUN, a.g.e., s. 45.

20 B.O.A., A.MKT.UM., d.n. 334, g.n. 54; d.n. 15, g.n. 75.

21 B.O.A., İ.MVL., d.n. 468, g.n. 21222.

22 Ahi Ali'nin babası olarak geçen Ali Paşa'nın, Canikli Ali Paşa olabileceği akla gelirse de, hakkında detaylı araştırmalar bulunan Ali Paşa'nın, "Ahi Ali Bey" adında bir oğlu olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. R. KARAGÖZ, *Canikli Ali Paşa*, 146-153.

gösterilmektedir. Kaldı ki ikinci belge, birincisinden epey sonraya aittir ve yapının ait olduğu vakfın zamanla karıştırılması da mümkündür. Ahi Ali' ve Mevlana Mahmud'un kimliği hakkında, tarayabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yapının yalın plan ve mimari kuruluşu, son derece yalın tutulan cephe düzeni ve süslemeden yoksun ifadesi, Osmanlı döneminde özellikle bir tarihe işaret etmekten uzaktır. Yukarıdakilere bakarak hanın 1508 yılı civarında inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Ancak yapının son dönemde elden geçirilmiş olabileceği, plan ve mimari detaylardaki küçük çarpıklıklara bakılarak söylenebilir. Batı cephenin mimari ifadesi, son dönemde şekillenmiş olabileceği kanaati vermektedir. Aşağıda belirteceğimiz mimari aksaklıkların sebebi, son devirde yapılan bir müdahale olabilir.

Çeşitli yayınlarda kaynak gösterilmeksizin, yapı Ali Paşa[23] ve Mahmut Paşa'ya[24] mâledilmektedir. İ. İlter, herhangi bir açıklama veya kaynak göstermeksizin yapıyı 17. yüzyılın sonuna tarihlemektedir.[25] Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi'nde bulunan, yapıya ait 55.01-01/4 numaralı dosyadaki vakıf eski eser fişinde, yapı yukarıda belirttiğimiz vakfiyeye dayanılarak "Mahmut Paşa"ya mâledilmektedir.[26] Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi'nde bulunan ve kaynak göstermeksizin, yapıyı Ali Paşa vakfına ait gösteren, envanter fişinde, hanın 1975 yılında vakıflar tarafından onarıldığı kaydedilmiştir.

Halen yoğun bir ticarî merkezde bulunan yapı, üç yandan yeni dükkânlar arasında kalmıştır *(Foto 1-2)*. Yukarıda geçen vakfiyeden hanın eskiden de dükkânlarla sarılmış olduğu anlaşılmaktadır. Caddeye açılan batı cephesi muhdes sıvayla kapatıldığından, yapının aslî görüntüsü bir hayli zedelenmiştir *(Foto 3)*. 27.60 x 29.70 m. ölçülerinde düz bir alana oturan, kareye yakın bir şekildeki yapı, iki katlıdır. Hanın kuzey cephesi 28.20 m., güneyi 19.50 m. olup, bu ikisi arasında uzanan batı cephesi eğiktir *(Çizim 1-2).* İnşa sırasındaki sokak dokusundan veya yukarıda işaret ettiğimiz bir müdahaleden kaynaklanmış olabilir. Hanın doğu cephesi ortasında yer alan girişi, yapıyı saran dükkânların arasında kalmıştır. Caddeye bakan batı girişi, bugün hanın ana girişi konumundadır *(Foto 3)*.

Han, plân itibariyle Osmanlı şehir hanları düzenine uymaktadır. Her iki katta, dikdörtgen bir avlu etrafında sıralanan hücrelerden oluşan yapının plânı, özellikle alt katta karmaşıktır *(Çizim 1-5).* Bu katta, yapının orta eksenini belirleyen kapılarla, ortadaki revaksız avluya ulaşılır. Avlunun etrafında ahır olarak kullanıldığı anlaşılan hücreler ve dehlizler yer almakta, batıya bakan yüzde, dışa açılan, yan yana dizilmiş beş dükkân görülmektedir. Cephenin güney köşesindeki dükkânın vaktiyle ahır

[23] *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, s. 53.
[24] M. E. YOLALICI, a.g.e., s. 27.
[25] İ. İLTER, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969, s. 107.
[26] Belirtilen dosyada yapının batı cephesinin yol geçirilmesi sebebiyle kesildiği, hanın doğu kapısının o tarihlerde (1967) kapalı olduğu, ahır ve avlunun muhdes duvarla bölündüğü bildirilmektedir.

olabileceğini düşünmekteyiz. Bu kesimdeki dükkândan girilince ulaşılan, içe doğru derinleşen ve güney cephe boyunca uzayarak "L" şeklinde, sola dönen, tonozlarla örtülü, dehliz şeklindeki başka bir girişi olmayan kesim, büyüklüğü itibariyle ahıra uygundur *(Çizim 1).* Alt katın kuzey kesimi de bir hayli karmaşıktır. Batı uçtaki dükkân sivri kemerle bölünmüş olup, çapraz tonozlarla örtülüdür. Bunun yanındaki dükkân içe doğru bir dehlizle derinleşmekte ve arkasındaki başka bir hücreye ulaşmaktadır. Bu kesimlerin orijinalliğini ne derece muhafaza ettiği belli değildir.[27] Alt kat örtülerinde çapraz tonozlar kullanılmıştır. Bir kısım yamuk dörtgen hücreler, duvarlarından ileri çıkan duvar ayaklar üzerine atılan sivri kemerlere oturan çapraz tonozlarla örtülmüştür.

Yapının inşa malzemesi çeşitlilik göstermektedir. Kuzeybatı köşedeki pahlı kesim ile kuzey cephenin görülebilen yerlerinde ve eski bir resimde[28] köşelerde ve pencere çevrelerinde düzgün kesme taş, diğer kesimlerde, seyrek tuğla sıralarının da yer aldığı, moloz taş örgü görülmektedir *(Foto 2-7)*. Batı cephenin her iki katındaki kapı ve pencere çevreliklerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Bu, hanın diğer kapı ve pencere çevrelikleri için de az çok geçerlidir. Alt katta avlu çevresinde payeler ve merdivenler ve zemin döşemesinde düzgün kesme taş, kemerlerde tuğla, kemerlerin aralarında kalan duvar yüzeylerinde bir sıra taş, üç sıra tuğla olmak üzere almaşık düzen görülmektedir. Aynı düzen üst kattaki revakta da tekrar edilmiştir. Örtü elemanlarının içini kaplayan sıva malzemeyi gizlemektedir. Bacaların dışa yansıyan kesimlerinde tuğla görülmektedir. Dışa doğru meyilli çatıyı kaplayan kurşunlar son tamirden kalmadır. Orijinalinin de aynı şekilde olabileceği akla gelmektedir.

Kuzey cephede ikinci kata kadar uzanan muhdes dükkânlar, cephenin orijinal düzenini bozmuştur *(Foto 1)*. Diğer yönlerde yeni dükkânlarla sarılan hanın, en orijinal cephesi batı cephesidir *(Çizim 5).* Ortada bir kapı, iki yanında geniş basık kemerlerle cepheye açılan dükkânların sıralandığı cepheye çekilen muhdes sıva, orijinal görünümü bozmuştur *(Foto 1-3)*. Cepheye açılan düzgün kesme taş işçilikli kemerlerin birinde küçük bir kemer sorgucu dikkat çeker *(Foto 3)*. Dükkânların önüne çekilen demir doğramanın yerinde bulunan aslının ahşap olduğu, halen mevcut birkaç tanesine bakılarak anlaşılabilir. Bunun da önünde açılır-kapanır demir kepenkler bulunmaktadır.

Cephede katları ayıran bir kat silmesi görülmezken, üstte basit profilli bir silme dikkat çeker. Batı cephenin ikinci katında, hücrelerin dışa açılan dikdörtgen açıklıklı, kesme taş çevrelikli pencereleri, cephenin tekdüze görüntüsünü bir nebze yumuşatmıştır. Kıble ucundaki ikisi gayet küçük olan kesme taş çevrelikli pencereler, düşey dikdörtgendir. Kuzeye bakan hücrelerin pencereleri, ölçü ve biçim olarak, batı

[27] Hanın, ağzına kadar ticari mallarla dolu bulunan kimi kesimlerinde, detaylı bir gözlem yapmak mümkün olmamıştır. Kilitli olan bazı bölümler incelenememiştir.

[28] *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, s. 58.

cephenin kıble ucundaki küçük pencerelerle aynıdır *(Foto 2)*.

Batı cephesinin ortasına yerleştirilen ve ikinci kata kadar uzanan basit başlıklı plasterler arasına alınan kapı, son derece yalın tutulmuş, basık kemerli bir açıklıktan ibarettir *(Foto 3)*. Kapının önünde artarda iki çapraz tonozla örtülen uzun hol, avluya ulaşmaktadır *(Foto 4)*. Zemini yedi basamakla alçalan hol, avluya sivri bir kemerlerle açılmaktadır. Zemin katta revakın bulunmadığı avlunun, düzgün kesme taşla kaplı zemini, son restorasyonda elden geçirilmiştir.

Batıdakiyle aynı eksen üzerinde bulunan doğu kapı, aynı şekilde, düzgün kesme taş işçilikli basık kemerli bir açıklıktan ibarettir *(Foto 5)*. Bunun da önünde, çapraz tonozlarla örtülü, iki bölümlü küçük bir giriş holü yer alır. Avlunun kuzey ve güneyinde birer dükkân bulunmaktadır. Dükkânların avluya bakan cepheleri, ortada payeye oturan sivri kemerlerle teşkil edilmiştir *(Foto 6)*.

Doğudaki holün avluya bakan ucundaki betonarme yeni merdivenlerle çıkılan ikinci kat, ortada revaklı bir galeri ve gerisindeki hücrelerden oluşmaktadır *(Foto 7)*, *(Çizim 2).* Revakın oturduğu kesme taş işçilikli payelerin üzerinde, tuğladan sivri kemerler görülür. Kemerlerin arasında daha önce sözünü ettiğimiz almaşık sistem, en üstte ise kirpi saçak yer alır. Revaklar, batı hariç olmak üzere çapraz tonozlarla örtülüdür *(Foto 8)*. Tonozların revaka bakan kesimlerindeki sırt çizgileri (tonoz böleği) belli iken, hücrelere dayanan geri kesimlerinde bu görülmez. Revakın batı kolunun örtüsü, son restorasyonda düz beton tabliye ile yenilenmiştir. Revakı taşıyan ayaklar arasına, 0.70 m. yükseklikte muhdes bir korkuluk çekilmiştir. Bunun hemen altında bir kat silmesi dikkat çeker.

İkinci katta, batıda üçü küçük olmak üzere sekiz, doğuda yedi (köşeler dahil) kuzeyde beş, güneyde dört olmak üzere, toplam yirmi dört hücre yer almaktadır. Dikdörtgen açıklıklı kapılarla revaka açılan hücrelerin, dışa açılan birer pencereleri bulunmaktadır. Çoğunda, kapının bulunduğu duvarda birer ocak nişine yer verilen hücrelerin büyük bir kısmı, sivri beşik tonozla örtülüdür. Batı sıradakiler ile kuzeydoğu ve güneydoğu köşedekiler çapraz tonoz, kuzeybatı köşedeki ise aynalı tonozla örtülüdür. Araştırmamız sırasında alt katta olduğu gibi, ticari eşyayla dolu ve kilitli olduklarından, birçok hücreye girmemiz mümkün olmadı.

2. Samsun Süleyman Paşa Arastası (Samsun Bedesteni)

Yapı Kale Mahallesi'nde, halen şehrin ticari merkezi konumundaki kuyumcular mevkiinde, Ziya Gökalp Caddesi üzerindedir[29] *(Foto 9)*. Halk dilinde ve çeşitli yayınlarda bedesten olarak adlandırılan yapı, klasik bedesten yapılarına uymaz. Uzunca bir sokağın sağ ve soluna karşılıklı dizilmiş dükkânlar ve aralardaki kapılardan

[29] Sarısakal'ın ifadelerinden bedestenin yıkılan iç kalenin doğu kapısının yanında bulunduğu anlaşılmaktadır (B. SARISAKAL, *Bir Kentin Tarihi Samsun***,** İkinci Kitap, Samsun, 2003**,** s. 326).

oluşan yapı, mimari tarzıyla arasta tanımına uygun düşmektedir.[30]

Yapının inşa kitabesi yoktur. Günümüze sağlam olarak ulaşan iki kapısı üzerinde bulunan kitabeliklerin içleri boştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1280 M. 1863 tarihli üç ayrı belgede[31] yapı Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nın vakfı olarak geçmektedir. Arastanın Hazinedârzâde Süleyman Paşa[32] tarafından, Canik muhassıllığına getirildiği 1807 ile vefat ettiği 1818 arasında yaptırılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Ancak, aşağıda da değineceğimiz üzere, 1785 tarihli bir belgede,

---

30 S. EYİCE, "Bedesten" mad*., T.D.V.İ.A.,* C. 5, İstanbul, 1992, s. 302-11; N. ÇAM, "Arasta" mad., *T.D.V.İ.A.,* C. 3, İstanbul, 1991, s. 335-36; M. CEZAR, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi,* İstanbul, 1985, s. 59-70; M. M. CERASI, *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, İstanbul, 1999, s. 123.

31 B.O.A., A.MKT.MHM., d.n. 278, g.n. 99; d.n. 273, g.n. 78; d.n. 761, g.n. 62. Belgeler bedestenin Paşa'nın vakfına ait cami ve medreseyle birlikte tamir edilmesi konusundadır. Orijinalliğini kaybeden cami ve medrese halen Süleyman Paşa'nın adıyla anılmaktayken, arasta için Paşa'nın adı unutulmuştur.

32 Sultan III. Selim'in son zamanlarında Canik Muhassıllığına getirilen "Hazinedârzâde Süleyman Ağa" Canikli Ali Paşa'nın hazinedarı Berham Bey'in oğludur. Kendisiyle birlikte Samsun ve çevresinde Canikli Ali Paşa sülalesi yerine Haznedarzâdeler sülalesinin 50 yıl sürecek olan hakimiyeti başlamıştır (M. E. YOLALICI, a.g.e., s. 13; M. TORUN, a.g.e., s. 19; M. BEŞİRLİ, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan- Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa," *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyum Bildirileri, C. 1,* Trabzon, 2001, s. 329). Kafkas cephesinde gösterdiği başarılarından dolayı 1812'de paşalığa terfi eden Süleyman Ağa'nın Canik'in yanısıra Trabzon ve Anapa yörelerinin idaresine memur edildiği görülmektedir (M. E. YOLALICI, a.g.e., s. 13; Mehmed Süreyya, "Süleyman Paşa (Hazinedârzâde)" mad., *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri,* C. 5, İstanbul 1996, s. 1548-49). Doğu Karadeniz'de devletle araları açılan ve hakimiyet alanlarını genişletmek isteyen ayanların üzerine gitmek için dersaadetten gerekli izni alan ve devlet hakimiyetini yeniden tesis eden (Ş. ŞEVKET, a.g.e., s. 192-98; M. GOLOĞLU, a.g.e., s. 101; F. SÜMER, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul, 1992, s. 117-21, 228-29) Paşa'nın 1818'de azledildiği ve aynı sene yeni görevi olan Alâiyye Sancağı Mutasarrıflığına gitmeden vefat ettiği bilinmektedir (Mehmed Süreyya, "Süleyman Paşa (Hazinedârzâde)" mad., a.g.e., C. 5, s. 1549; M. BEŞİRLİ, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan- Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedârzade Süleyman Paşa," s. 330). Mehmed Süreyya'nın "dediğini yaptırır, çalışkan ve zorbaydı" şeklinde vasfettiği Paşa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde, Harameyn (4) adlı ve 733 numaralı defterin 41. sayfa ve 21. sırasında kayıtlı, "Trabzon Valisi ve Canik ve Şarki Karahisar muhassılı Hazinedarzâde Süleyman Paşa adına düzenlenen, 15 Cemaziye'l-Evvel 1228 / M. 16 Mayıs 1813 tarihli vakfiyeden, Paşa'nın Samsun'da müceddeden iki cami, bir medrese (Süleyman Paşa Camii ve Medresesi ile bir başka cami (Pazar Camii?), kale içinde bir mektep, Çarşamba'da Hasbahçe Mahallesi'nde müceddeden bir medrese, yine Çarşambada Çay Mahallesi'nde müceddeden bir başka cami, bunun yanında, içinde kütüphane bulunan bir medrese ("kırkbeş hücreyi müştemil") ve mektep yaptırdığı, bunlara hatırı sayılır miktarda para ve taşınmaz vakfettiği anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan tarihsiz iki ayrı belgeden Paşa'nın Samsun, Çarşamba, Terme, Akçay, Kurşunlu'da vakıfları olduğu görülmektedir. B.O.A., EV.d., d.n. -1/-1, g.n. 13275; d.n. -1/-1, g.n. 14579. Samsun- Çarşamba'da vefat eden Paşa'nın mezarı Rıdvan Bey Camii haziresinde bulunmaktadır.

yapının adının geçtiği şeklindeki bir kayda bakarak, yapının 1785 yılından önce inşa edilmiş olduğu düşünülebilir. Bu durumda; 1785'ten önce inşa edilen yapının, Hazinedârzâde Süleyman Paşa tarafından, satın alınarak vakfedilmiş olabileceği akla gelmektedir.

Yöreyle ilgili yayınların pek azında yapıdan söz edilmektedir.[33] B. Sarısakal, 1785–1839, 1872, 1874 tarihli bir takım belgelerde yapının adının geçtiğini belirtmektedir.[34] Sarısakal'a göre, eski Samsun Kalesi surlarının şehir içine bakan doğu yanına[35] bitişik olarak yapılan, sağlı sollu, üstü tonozlarla kapalı[36] üst kısımlarında az sayıda penceresi bulunan, kırk dört dükkândan oluşan bedesten, 1864 yılında onarılmış, bazı dükkânlar kapıya çevrilerek yapı ferahlandırılmış, kale içine açılan bir, güneye açılan dört ve her iki baş tarafına açılmış olan iki kapı, demirlerle kapatılmış ve kapı sayısı yediye ulaşmıştır.[37]

H. 1286 / M. 1869–70 tarihinde Süleyman Paşa Medresesi'nde çıkan ve daha çok medresenin kuzeybatısındaki Hançerli Mahallesi civarında etkili olan yangında, halkın bir kısmının değerli eşyalarını bedestene naklederek korumaya çalıştıkları kaydedilmektedir.[38] Eskiden sarraflar, antikacılar, bezzazlar gibi büyük çaplı esnafın bulunduğu bedestenin, zamanla çarşının genişleyip şehir içine doğru yönelmesiyle, öneminin azaldığı görülmektedir. Zengin esnafın yerini, daha küçük çaplı esnaf almıştır. Yapı, halen canlı bir alış veriş merkezi konumundadır.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir alana oturan yapı, 92 x 15 m.

---

33 İnşasıyla ilgili herhangi bir belgenin gösterilmediği yayınlardan birinde, yapının, Osmanlı eseri olduğu (İ. ÇAKAN, *Karadeniz Bölgesi,* Ankara, 1994. s. 493), diğerinde geç Osmanlı dönemine ait olduğu (*Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, s. 54) belirtilmektedir.

34 "H. 1220 – 1255 (M. 1785–1839) tarihli, 1755 numaralı Samsun Şer'iyye Sicil Defteri kayıtlarında 15 Safer 1225 tarihli bir hükümde bedesten, "bezzazistan" şeklinde, 1772 numaralı Samsun Şer'iyye Sicil defteri kayıtlarında (H.1289–1291 / M.1872–1874) 5 Eylül 1872 tarihli bir hükümde ise "bedesten" şeklinde geçmektedir." B. SARISAKAL, *Bir Kentin Tarihi Samsun,* Birinci Kitap**,** s. 138. Sarısakal'ın açıklamalarına kaynak olarak gösterdiği iki ayrı yüksek lisans tezinde geçen ifadelerden, yapının bu tarihlerde ayakta olduğu anlaşılmaktadır.

35 "Bu bedestenler (dükkânlar kastediliyor olmalı) kemer şeklinde (tonoz kastediliyor olmalı) kapalı idi." B. SARISAKAL, *Bir Kentin Tarihi Samsun***,** Birinci Kitap**,** s. 138.

36 "Bedesten denilen çarşının bir duvarını da Samsun surları teşkil ediyor idi." M. Emin YOLALICI, a.g.e., s. 26.

37 B. SARISAKAL, *Bir Kentin Tarihi Samsun***,** Birinci Kitap, s. 138. Onarımlarla ilgili bir kaynak göstermeyen Sarısakal'ın ifadelerinde geçen yedi kapı, yapının bugünkü görünümüne uymamakla birlikte, bugün dükkânların arasında görülen bir dükkân genişliğindeki, üç ayrı açıklığı, mevcut iki kapı ve deniz tarafında kuzey batıda mevcut olduğu ifade edilen (buna ileride değineceğiz) diğer kapıyı da sayarsak, kapı sayısı altıya ulaşmaktadır. Bu durumda, kuzey kolda deniz tarafındaki dördüncü sıradaki yeni dükkânın, karşısında bulunan boşluk gibi, kapı olarak değerlendirildiği, sonradan dükkâna çevrilmiş olabileceği akla gelmektedir.

38 L. TEKİN, "60 Sene Evvelki Samsun", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi,* C. 2, S. 13, 1936, s. 29.

boyutlarındadır. Arasta, ortada 4.40 m. genişliğinde üzeri açık bir sokak (orijinalde kapalıydı), bunun iki yanında, karşılıklı dizilmiş dükkânlar ve sokağın iki başı ile kuzey ve güneyde dükkânlar arasında bırakılan kapı açıklıklarından oluşmaktadır. Plânda da görüldüğü üzere, yarıya yakını yenilenen veya üzerine yeni bina yapılan dükkânların sadece ikisi bütünüyle orijinaldir *(Çizim 6).*

Kapıların yer ve sayısının orijinal durumu konusunda, mevcut yapı kesin bir fikir vermemektedir. Hâlihazırda yapının güney kolunda on dokuz, diğerinde ise yirmi bir dükkân bulunmaktadır.[39] Plânda 24 ve 38 numarayla gösterdiğimiz dükkânların karşısındaki açıklıkların, vaktiyle burada bulunan dükkânların kaldırılması suretiyle açıldığı düşünülürse, sokağın iki tarafında yirmi birerden, kırk iki dükkân bulunduğu söylenebilir. Bedesten sokağının iki başındaki kapılardan batıdaki mevcut iken doğudaki yıkılmıştır.[40] Bedestenin uzun kollarından güneyde 9 ile 10. dükkânın arasındaki orijinal kapının karşısında, iç kaleye açılan bir başka kapı olduğu düşünülebilir.[41] Bu durumda bedestenin ikisi sokak başında diğer ikisi uzun kenarların ortalarına yakın olmak üzere, dört kapısı ve her iki kolda, yirmi birden, kırk iki dükkânı bulunduğunu kabul edebiliriz.[42]

Esnaftan bazı yaşlı şahısların ifadelerinden, eskiden olduğu gibi, bugün de "bedesten sokağı" şeklinde anılan arasta sokağının, vaktiyle kapalı olduğunu öğrendik. Yağışı bol bir iklimi olan Samsun için, bir ölçüde ihtiyaç olan çatının, ahşap olabileceği akla gelmektedir. Belki üstten aydınlatma maksatlı ışıklıkların yer verildiği çatının, şekline dair, mevcut yapıda herhangi bir ipucuna rastlayamadık. Plânda güneyde 1, kuzeyde 22, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 39 numarayla işaretlediğimiz dükkânların orijinal hiçbir yanları kalmamıştır.[43] Güney kolda 3, 17, 19, 21 kuzeyde ise 29, 31–37, 40–42 numaralı dükkânların içerisine betonarme işler yapılmış, kimisinin

[39] Halihazırda kimileri birleştirilen veya yıkılarak yerine yeni bina yapılan dükkânların sayısı; yeni yapıların cephe uzunluklarının kaç dükkân boyuna denk geldiklerine bakılarak hesaplanması mümkün olabilmektedir. Bu konuda bedesten esnafından Ahmet Bey'in yardımlarını gördük. Ahmet Bey, gerek kendisi, gerekse daha yaşlı bedesten esnafından sorarak, yeni dükkânların yerinde eskiden kaç dükkân olduğu şeklinde bilgi edinmemizi sağladı. Buna göre kuzey koldaki yeni büyükçe binanın üç dükkânın yerinde (21, 22, 23), bunun doğusundaki bir orijinal dükkândan (24) sonraki yeni binanın aynı şekilde iki dükkânın yerinde (25, 26) kurulmuş olduğunu öğrendik. Plânda taralı olarak gösterdiğimiz yeni dükkânların içinde kalan eski dükkânları numara vererek gösterdik.

[40] Bedesten esnafından yetmişini aşan bir şahıstan, bu kapının 1960 senelerine kadar ayakta olduğunu öğrendik.

[41] Bu kesim, kapıyla aynı hiza ve ölçülerdeki bir boşluktan ibarettir.

[42] Kanımızca en uygun düzen budur. Sarısakal 1864 yılındaki onarımda bazı dükkânların kaldırılıp kapı açıklığına dönüştürülerek, kapı sayısının yediye çıkarıldığını ve bedestenin kırk dört dükkânı bulunduğunu belirtmektedir. Herhangi bir kaynak vermeyen Sarısakal'ın kuzeyde iç kaleyle bağlantı kuran açıklığı kapı olarak kabul ettiği de görülmektedir ki, dükkân sayısını bu haliyle kırk dörde tamamlamak imkânsız görünmektedir.

[43] 22, 23, 24 numaralı dükkânların yerine bir, 26, 27 numaralı iki dükkânın yerine bir yeni ve büyük dükkân yapılırken, diğerleri tek dükkâna karşılık, tek olarak yenilenmiştir.

üzerine yeni katlar atılarak, orijinallikleri büyük ölçüde zedelenmiştir. Geri kalanların (güneyde 4–16, 20, kuzeyde 25,38) orijinalliğini büyük ölçüde muhafaza ettikleri görülmektedir. Bunlardan 25 ve 38 numaralı dükkânların beşik tonozlu örtüleri sağlamdır. Orijinalliğini büyük ölçüde koruyan grupta saydığımız diğer dükkânların tonozları, altlarındaki muhdes ahşap veya beton tablalar içerisinde kalmışken, bunlarınki açıktadır. Arasta esnafının da işaret ettiği üzere, 25 numaralı dükkân, en orijinal dükkân olup, vaktiyle birbirinin aynısı olan dükkânların orijinal şeklini ortaya koyması bakımından önemlidir. Kuzey-güney doğrultusunda atılan beşik tonozla[44] örtülen 25 numaralı dükkânın, güneye bakan cephesi, cepheye yayvan, basık bir kemerle açılmaktadır. Kemerin içinde, ahşap kapı ve pencereden oluşan bir camekân, camekânın dışında açılıp kapanır demir kepenkler görülmektedir. Kepenkler, demir menteşeler yardımıyla duvarlara sabitlenmiştir. Bazı eski resimlerde, kimi dükkânların önünde, kepenk şeklinde büyük demir kanatlar görülmektedir.

Dükkânların kapı ve kemer çevreleri ile ön cepheyi sınırlayan kornişte kesme taş kullanılmıştır. Tonozların, arasta sokağına bakan yüzünde, tonozun yuvarlak kemer yayı içinde, dörtgen açıklıklı birer pencere açılmıştır *(Foto 10)*.

Kuzey koldaki dükkânların bedesten sokağına bakan güney cephelerinin, giriş olarak değerlendirilmiş, arka duvarları ise iç kale suruna yaslanmıştır. Güney koldaki dükkânların, her iki cephesi giriş şeklinde düzenlenmiştir.[45] Şimdi modern bir görünüm kazanan girişlerin, vaktiyle, 25 numaralı orijinal dükkândaki gibi oldukları anlaşılmaktadır.

Yer yer dökülmelerin görüldüğü, düzgün kesme taş işçilikli arasta kapıları, birer yuvarlak kemerli açıklıktan ibarettir. Az ilerideki Kale Camii tarafına (batıya) açılan kapı, üzengi hizasında basit profillerle hareketlenen yuvarlak kemerli, basık bir açıklığa sahiptir *(Foto 11)*. Açıklığın üstünde, üzerini yeni bir levhanın kapattığı dikdörtgen şeklinde, boş bir kitabelik yer alır. Kapının bedestene bakan iç yüzü, yuvarlak bir kuşatma kemeriyle son bulmaktadır. Üst tarafının yıkıldığı anlaşılan kapının, vaktiyle güneydeki kapıya benzer bir üçgen alınlıkta son bulduğu düşünülebilir.

Güneye açılan diğer kapının iç ve dış görünüşü birincinin mevcut kesimleriyle aynıdır. Bunun dışa açılan yüzünde, kalın bir taş kornişle çevrilen, üçgen bir alınlık görülür *(Foto 12)*. Alınlığın tuğla dolgusu batıdaki gibi boştur. Burada da vaktiyle bir kitabe olabileceği akla gelmektedir. Kapının önündeki beşik tonozlu giriş, bedesten sokağına basit bir yuvarlak kemerle açılmaktadır.

[44] 25 numaralı dükkânın beşik tonozu alttan tahta kaplıdır.
[45] Benzer bir düzen Çarşamba Büyük Arasta'da da görülmektedir.

3. Çarşamba Büyük Arasta (Büyük Bedesten)

Yapı ilçe merkezinde Yeşil Irmak'ın doğusunda, Yeni (Keten) Camii'nin sokak aşırı karşısında bulunmaktadır *(Foto 13)*. Bugün bedesten adıyla bilinmesine karşın, yapının mimari düzeni klasik bedesten yapılarından ziyade, arasta tanımına uygun düşmektedir. İnşa kitabesi bulunmayan yapının, doğu kapısının üstündeki yeni mermer kitabede, "1826" yılı kayıtlıdır. Yöresel bir yayında, yapının bu tarihte Bedükyan adında zengin bir Rum tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir.[46] Çevre sakinleri arasında söylenegelen aynı şekildeki bir rivayete, biz de şahit olduk. Arastanın mimari özellikleri ve basit bezeme unsurları, belirtilen tarihe uygun düştüğünden, bu tarihi inşa tarihi olarak kabul etmek mümkündür.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan 20.10 x 38.50 m. boyutlarında, dikine dikdörtgen plânlı yapı, iki başında kapı açılan, üstü sivri beşik tonozla örtülü bir hol (arasta sokağı) ile bunun iki yanında, sağlı sollu dizilen dükkânlardan oluşmaktadır ***(Çizim 7).*** Güney kanatta dükkânlar arasında, orta eksende, bir başka hol bulunmaktadır. Bu holün bir ucu, yapı dışına, diğeri arasta sokağına açılmaktadır.

Arastanın kuzey kolunda dokuz, güneyde ise sekiz dükkân yer alır. Aslı beşik tonoz olan dükkân örtülerinin çoğu, betonarme kat ilavesi gibi nedenlerle kaldırılmıştır. Güney koldaki dükkânlar diğerlerinden 2.30 m. kadar daha derin tutulmuştur.[47] Bugün yalnızca iki dükkânın orijinal örtüsü yerindedir. Bazı dükkânların üzerine betonarme veya yığma yeni katlar çıkılarak, orijinallikleri bozulmuştur.

Arasta sokağı, dükkânlardan hayli yüksek tutulan, alaturka kiremitle kaplı bir kırma çatıyla kaplıdır. Arastanın ana girişleri sokak genişliğine yakın ölçülerdedir. Yuvarlak kemerle çevrili kapıların üstünde, yüksekçe bir kalkan duvar oluşmuştur *(Foto 13-14)*. Duvarların üst kesiminde içe doğru genişleyen, yuvarlak kemerli iki pencere açılmıştır *(Foto 15)*. Bunların arasında, küçük, yuvarlak birer pencereye daha yer verilmiştir. Pencere çevrelikleri yüzeyden hafifçe taşırılarak vurgulanmıştır. Doğu ve batı cephelerinde basit profilli bir silmeyle son bulan duvarların sağır görünümüne, yatay ve dikey plasterlerle bir nebze hareket kazandırılmıştır. Kapı kemerlerinin sorguçları, devrin modasına uydurularak, basit bir profille yüzeyden taşırılmıştır. Benzerleri, güneydeki dükkânların dışa açılan kapılarında da mevcuttur.

Yapının doğu ve batıdaki ana girişleri küçük detaylar dışında birbirinin aynısıdır. Batıda kapı kemeri üstünde, ortasında sade tutulmuş yuvarlak bir pano bulunan, dekoratif bir kartuş yer alır *(Foto 13)*. Kartuşun altındaki kat silmesinin sol kenarında, alt yarısı kalmış dekoratif bir konsol görülmektedir. Buna bakarak kapının üstünde vaktiyle küçük bir sundurma olabileceği düşünülebilir. Doğuda, batı kapı

---

[46] M. TORUN, a.g.e., s. 58.

[47] Güneydeki dükkanlar 7.90 m., kuzeydekiler ise 4.60 m. derinliktedir. Genişlikleri aynıdır (3.60, ölçüler içten içedir).

açıklığının üzerindeki kemer sorgucu görülmez. Kemer üzengi hizasının biraz aşağısında, küçük bir püsküle başlayan dekoratif plasterler, profilli başlıklarla son bulmaktadır. Başlıkların arasında uzatılan silmenin, küçük bir üçgen alınlık meydana getirdiği dikkat çekmektedir ki, bu görünüş batıdan farklıdır *(Foto 14)*. Bunun dışındaki kesimler; yatay ve dikey diğer plasterler ve pencereler, batı cepheyle aynıdır.

Güney cephedeki ara kapı iç içe geçmiş, profilli silmelerle teşkil edilen yuvarlak kemerli bir açıklığa sahiptir *(Foto 16)*. Açıklığın üstünden geçen, öncekilerin benzeri kat silmesinin üstünde, yuvarlak kemerli kör bir alınlık dikkat çeker. Kapının açıldığı beşik tonozlu holün diğer ucu, arasta sokağına açılmaktadır.

Arastanın güney kolundaki dükkânların düzeni birbirinin aynıdır. Her biri aynı ölçülerde, uzunlamasına dikdörtgen şeklinde ve beşik tonozlarla[48] örtülü dükkânların, arasta sokağı ve yapının dışına açılan kuzey ve güney duvarları, cephe boyunca açılarak kapı şeklinde değerlendirilmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz ara kapının açıldığı holün iki yanındaki dükkânların hole bakan cepheleri, ortada bir ayakla taşınan iki yuvarlak kemerli açıklıklar şeklinde düzenlenmiştir. Kemerler sonradan kapatılmıştır.

Arasta sokağına bakan cepheleri, genişçe bir kat silmesiyle son bulan dükkânlardan, kuzeydekileri dıştan yeni bir binayla bitişiktir. Bu kesimin orijinalde de kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu dükkânların arasta sokağına bakan cepheleri diğerleriyle aynıdır. Açılır-kapanır demir kepenkler ve camekânlarla muhafaza edildiğini düşündüğümüz dükkân cephelerinde bugün modern camekân ve kepenkler görülmektedir.[49] Arasta sokağının üzerini örten sivri beşik tonozun iki yanında; dükkânları ayıran duvarların üst hizasında büyük, dükkânların sokağa açılan kemerlerinin orta hizasında küçük olmak üzere, sağlı sollu simetrik düzende pencereler açılmıştır *(Foto 15)*. İçe doğru mazgal şeklinde genişleyen, dikdörtgen açıklıkları yatay demir çubuklarla korunan büyük pencereler, yuvarlak kemerle kuşatılmıştır. Bu pencerelerden bazıları sonradan kapatılmıştır. Dikdörtgen çevrelikli küçük pencereler de, benzer şekilde demir çubuklarla donatılmıştır. Arasta sokağının aydınlatılmasında bunlardan başka, ana kapıların üstünde yer alan pencereler etkili olmaktadır.

[48] Daha önce değindiğimiz üzere, dükkânlardan hemen tamamının orijinal örtüsü kaldırılarak betonarme ekler yapılmıştır.

[49] Cephe genişliğince açılan basık kemerin içinin şekli konusunda mevcut yapıda bir iz olmamakla birlikte, benzer cephe düzeninin görüldüğü ve cephedeki camekân ve kepenklerinden biri günümüze ulaşan Samsun - Süleyman Paşa Arastası, bu konuda bir fikir verebilir. Her iki yapıdaki düzen aynı değilse bile, kanaatimizce birbirine yakın olmalıdır.

Sonuç

Samsun'da günümüze ulaşan tek kâgir han olan *Taş Han*, tek avlulu ve iki katlı Osmanlı şehir hanları grubuna girmektedir.[50] Türk mimarisinde Anadolu öncesinde Karahanlılar'dan itibaren görülen[51] bu tipin erken Osmanlı devrinde ilk olarak[52] *Bursa-Emir Hanı* (1339–40)[53] ile başlayarak yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.[54] Anadolu Selçuklu devrinde şehir içi hanlarının varlığı kabul edilmekle birlikte günümüze ulaşan bir örneği bilinmemektedir.[55]

Kareye yakın dikdörtgen bir çerçeve içerisinde plânlanan han, Osmanlı döneminin şehir içi hanlarında görülen bir plân şemasıyla ele alınmıştır. Ortadaki avluyu saran birimleri, iki yüzde açılan kapıları, hücrelerin önünde yer alan revak düzeni, hayvanların barınmasına yönelik ahırıyla Taş Han, Osmanlı şehir hanlarının genel şemasına uymaktadır. Esasen belli bir plân şemasının, detaylarıyla birlikte sıkı sıkıya takip edilmediği, genelde sokak yapısına göre şekillenen ve içerisindeki ticarî faaliyete göre, zamanla birçok değişikliğin yapılarak mekân düzeninin değişebildiği şehir içi hanlarının birçok tipi olduğu bilinmektedir.[56] Alt kattaki bazı birimlerin ahır

---

50 Osmanlı şehir hanlarının tipolojik bir sınıflaması için bkz. B. ERSOY, "Osmanlı Şehir İçi Hanları Plân Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.VII, İzmir, 1994, s.76-80.

51 M. CEZAR, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977, s. 189-91; C. GÜRAN, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara, 1978, s. 3; A. ALTUN, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet***,** İstanbul, 1988. s. 87-88; İ. AYTAÇ, "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler*, C. 7, Ankara, 2002, s. 855-56; B. ERSOY, *İzmir Hanları***,** Ankara, 1991, s. 125; O. ASLANAPA, *Türk Sanatı I-II*, Ankara, 1990, s. 32-753.

52 E. H. AYVERDİ - İ. A. YÜKSEL, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul, 1976, s. 105; G. CANTAY, "Türk Mimarisinde Kervansaraylar", s. 81; C. GÜRAN, a.g.e., s.35; M. B. TANMAN, "Emir Hanı" mad*., **T.D.V.İ.A.,*** C. 11, İstanbul, 1995, s. 133-34; G. YALÇINER, "Han" mad., *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi***,** C. 2, İstanbul, 1997, s.753.

53 E. H. AYVERDİ, *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989, s. 96-101; M. B. TANMAN, "Emir Hanı" mad., s. 133.

54 M. CEZAR, "Türk Tarihinde Kervan Saray", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara, 1981, s. 937; B. ERSOY, "İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları", *Kültür ve Sanat*, S. 26, Ankara, 1995, s. 17; M. ÖZKARCI, "Gaziantep'te Üç Han", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (Editör, Y. KÜÇÜKDAĞ), Gaziantep, 2000, s. 251; M. ÇERKEZ, "Merzifon Taş Han" *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2001, s. 428; Z. NAYIR, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609–1690), İstanbul*, 1975, s. 229; H. ACUN, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1999, s. 489.

55 E. H. AYVERDİ - İ. A. YÜKSEL, a.g.e., s.104; A. DURUKAN, "Niçin Kervansaray", *Vakıf ve Kültür, C. 1,* S. 1, Ankara, 1998, s. 29; İ. AYTAÇ, a.g.m., s. 856-57; M. CEZAR, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi***,** s. 30.

56 Konuyla ilgili literatüre bakıldığında tipolojik bir sınıflamanın henüz tam olarak yapılmadığı, farklı bölgelerden tanıtımı yapılan birçok han bulunduğu ve bunların da kendi içerisinde büyük bir çeşitlilik gösterdiği dikkat çekmektedir. Anadolu'daki, bir kısım şehir hanının henüz tanınmadığı, bunlarla birlikte söz konusu çeşitliliğin artacağı görülmektedir.

olarak tasarlandığını düşündüğümüz hanın, yakın çevresinin değişmiş olabileceği, vaktiyle yanında ayrı bir ahırı olabileceği de ihtimal dahilindedir.[57]

İki katlı, ikinci katı revaklı ve asimetrik plânıyla Trabzon Taş Han (1531-33),[58] Kastamonu Acem Hanı (1571 civarı),[59] Tokat Voyvoda Hanı (1631),[60] Safranbolu Cinci Hanı (1640–48 veya 17. yy.),[61] Merzifon Taş Han (1666 civarı),[62] İzmir Mirkelâmoğlu Hanı (18. yy. son çeyreği),[63] Taş Han'ın benzerleridir. Sadece mekân düzeni bakımından düşünüldüğünde, Vezirköprü Taş Han da (17. yy. sonları – 19. yy), Samsun Taş Han'a benzer bir plana sahiptir.[64] Avlu cephelerini belirleyen revakın durumuna göre incelendiğinde han, benzerleri Tire Lütfü Paşa (16. yy. ortası), İzmir Mirkelâmoğlu ve Manisa Yeni Han'da (1860-1862) görülen "iki katlı, alt katı revaksız, üst katı revaklı hanlar" grubunda yer almaktadır.[65] Ahırın durumu düşünüldüğünde Ersoy'un sınıflamasına göre Samsun Taş Han, ahırın alt kat avlu kanatlarında, tasarlandığı grupta yer almaktadır. Örtü sistemi itibariyle Samsun Taş Han'ın alt ve üst mekânları farklı gruba dahil edilebilir. Samsun Taş Han'ın avlusunun benzer örneklere nispetle küçük tutulduğunu söyleyebiliriz. Handa olması muhtemel mescidin yeri tespit edilebilecek durumda değildir.

Samsun Süleyman Paşa Arastası ve *Çarşamba Büyük Arasta* tarihi belgelerde de "bedesten" şeklinde anılmalarına rağmen plân ve mimarileri itibariyle arasta karakterleri taşıdıklarına daha önce değinmiştik. Bu yapılar "kapalı arastalar" grubuna dahil edilebilir.[66]

---

57 Osmanlı şehir hanlarında ahırların yapı bünyesinde olabildiği gibi, yapının bitişiğinde ayrı bir mekân olarak da tasarlandıkları bilinmektedir. Bkz. E. DAŞ, "Afyon Taş Han", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül ÖNEY'e Armağan,* İzmir, 2002, s. 209; B. ERSOY, "İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları", s. 17.

58 H. ALBAYRAK, *Fetih'ten Kanuni'ye Trabzon İdari Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566),* Trabzon, 1999, s. 236.

59 F. ÇİFTÇİ, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler***,** Ankara, 2000, s. 270-71.

60 Z. NAYIR, a.g.e., s. 230.

61 Z. NAYIR, a.g.e., s. 232; S. ERTUĞRUL, "Cinci Hanı" mad., *T.D.V.İ.A***.,** C. 8, İstanbul, 1993, s. 15.

62 M. ÇERKEZ, a.g.m., s. 416. Ayrıca bkz. Z. NAYIR, a.g.e., s. 234-36; A. GÜRBÜZ, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon Vakıfları", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2001, s. 324; A. YEŞİL, "Merzifon-Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2001, s. 336-38.

63 B. ERSOY, a.g.e., s. 35.

64 Ancak yarı taş, yarı hımış tarzda inşa edilen Vezirköprü Taş Han'ın, ahşabın ağırlıkta olduğu revakları ve avluya bakan cephe düzeni, bu hanın genel ifadesini biraz daha karakteristik ve farklı kılmaktadır.

65 Sınıflama ve örnekler Ersoy'a göredir. B. ERSOY, "Osmanlı Şehir İçi Hanları Plân Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", s. 81-82.

66 N. ÇAM, "Arasta" mad., *T.D.V.İ.A.,* C. 3, İstanbul, 1991, s. 335'de sokağın üstünün kapalı veya açık olmasına bakılarak, arastaların bu şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir.

Süleyman Paşa Arastası, iç kale suru ve kapısı dibinde tasarlanmış uzun bir dikdörtgen şeklindedir. Ortadaki arasta sokağının iki yanında karşılıklı dizilen dükkânların arasında belli aralıklarla kapılar açılmıştır. Kâgir dükkânların beşik tonozlarla örtülü olmasına karşın, arasta sokağının eskiden kapalı (muhtemelen ahşap çatılı) olduğu bilinmektedir. Çarşamba'daki arasta da diğeri gibi kâgir olup plân açısından Samsun'daki kadar uzun olmamakla birlikte, dikdörtgen bir şemaya sahiptir. Ortada beşik tonozla örtülü ve yüksekçe bir arasta sokağı ile Süleyman Paşa Arastası'ndan ayrılan yapının, sokağın karşısında karşılıklı dizilen ve beşik tonozlarla örtülen dükkânları, kısa kenarların başında ve uzun kenarlardan birinin ortasında açılan kapıları ile Samsun'dakine benzer bir düzen gösterir. Ancak Samsun'dakine nispetle daha yüksek tutulan yapının, iyice yükseltilen arasta sokağını örten tonozu, dıştan iki omuzlu kırma çatı içerisine alınmıştır. Büyük ölçüde yıkılmış olmakla birlikte Bergama Çukur Han Arastası (16. yy.)[67] (Ç. 8) plân itibariyle Samsun ve Çarşamba'daki arastaların bir benzeri olarak gösterilebilir. Arasta sokağının kapalı oluşu ve dükkân örtülerinde tonozun tercih edilmesiyle, Samsun arastaları bu gruptaki eserlerde saptanan[68] genel tercihleri yansıtmaktadır. Tanıtmaya çalıştığımız üç yapının, Anadolu'da gelişen Türk mimarisinin genel seyri içerisinde, mütevazı bir şekilde yer aldıklarını söyleyebiliriz.

19. yüzyılın ortalarından sonra hızla büyüyen ve bu gelişmesini Cumhuriyet devrinde de artırarak sürdüren şehrin inişli çıkışlı siyasi ve sosyo-ekonomik tarihi, mimarisine de yansımıştır. Kesintisiz ve güçlü bir sosyo-ekonomik yapı ve güçlü idarecilerin desteklediği yönetimden çeşitli dönemler mahrum kalan şehirdeki yapılaşma bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Vezirköprü'de bulunan *Vezirköprü Bedesten ve Arastası, Taş Han ve Üzüm Hanı,* il sınırları dahilinde günümüze ulaşabilen diğer Osmanlı dönemi ticari yapılarıdır. *Bafra Bedesteni (Arasta)* dört kapısı dışında orijinalliği büyük ölçüde kaybolan bir başka ticari yapıdır. Kavak - Çakallı Beldesi'nde bulunan *Çakallı Kervansarayı* il sınırları dahilinde Anadolu Selçuklu döneminden kalan tek ticari yapı konumundadır. Yukarıdakilere bakarak Samsun'un ticari yapı bakımından, her döneme yayılan zengin bir yapılanma göstermediği söylenebilir. Ancak geleneksel han, bedesten, arasta gibi yapılardan farklı bir karakter taşıyan ve son devire ait, Pazar ve Hançerli Mahallelerinde bulunan, depo, dükkân, gibi bir takım ticari yapının, ayrıca incelenip değerlendirilmesi gerekmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1280 M. 1863 tarihli bir belgeden[69]

---

67 M. CEZAR, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi***,** s. 187.

68 M. CEZAR, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi***,** s. 181; N. ÇAM, "Arasta" mad., s. 335; A. ÖDEKAN, "Arasta" mad., *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 1*, İstanbul, 1997, s. 123; S. EYİCE, "Bedesten" mad., s. 307.

69 B.O.A., A.MKT.MHM., d.n. 288, g.n. 56. Belgeyi okuyan Atatürk Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Kütüphanecilik Bölümü Öğretim Üyesi, Yrd. Doç Dr. Dündar ALİKILIÇ'a bir kez daha teşekkür ederim.

"Samsun Kasabasın her tarafının" genişletilip ("tevsi") tesviye edileceği, mevcut yapıların tamir edilip, ayrıca 100 kadar hane, 200 kadar dükkân ve "te'addüt" han, mağaza ve bir takım binalar yaptırılacağı, "Bağdat kapısı" denilen mevki'de "yeniden bir çarşı inşa olunacağı" anlaşılmaktadır. Şehrin sosyo-ekonomik gelişmesinin gereği olarak, kent ölçeğinde büyük ve plânlı bir imar faaliyeti olarak görünen bu olgu, şehircilik tarihimiz bakımından, kapsamlı bir şekilde yorumlanması gereken, oldukça önemli bir veri sunmaktadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İncelenen Belge Özetleri

B.O.A., A.MKT.MHM., dosya no. 278, gömlek. no. 99 ; d.n. 273, g.n. 78 ; d.n. 761, g.n. 62.

B.O.A., A.MKT.MHM., d.n. 288, g.n. 56.

B.O.A., A.MKT.UM., d.n. 334, g.n. 54 ; d.n. 15, g.n. 75.

B.O.A., EV.d., d.n. -1/-1, g.n. 13275 ; d.n. -1/-1, g.n. 14579.

B.O.A., İ.MVL., d.n. 468, g.n. 21222.

Basılı Kaynaklar

ACUN, H.,*Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1999.

AKTÜRE, S., " XVII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehirlerinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci", *O.D.T.Ü.M.F.D., S. 1*, Ankara, 1975, s. 101-128.

ALBAYRAK, H., *Fetih'ten Kanuni'ye Trabzon İdari Yapılanma ve Trabzon Valileri (1461-1566),* Trabzon, 1999.

ALTAYLI, A., *Samsun Tarihi*, Samsun, 1967.

ALTUN, A., *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet***,** İst., 1988.

Anonim, "Samsun" maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1982, s. 6540-6652.

ASLANAPA, O., *Türk Sanatı I-II*, Ankara, 1990.

AYTAÇ, İ., "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler, C. 7*, Ankara, 2002, s. 854-864.

AYVERDİ, E.H.–YÜKSEL İ.A., *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İst., 1976

AYVERDİ, E. H., *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989.

BAYKARA, T., *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211),* Ankara, 1997.

BERZEG, K., "Osmanlının Son Döneminde Ekonomik Gelişme ve Samsun Örneği", *Toplumsal Tarih, C. 2, S. 12*, Ankara, 1994, s. 38-39.

BEŞİRLİ, M., "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz bölgesi ve Âyan- Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa," *Trabzon ve*

Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyum Bildirileri, C. 1, Trabzon, 2001, s. 327-343.

BREYER A- WINFIELD, D., *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, C. I*, Dumbarton Oaks Studies, Washington D.C., 1985.

CAHEN, C.,*Osmanlılardan Önce Anadolu* (Çev., E.ÜYEPAZARCI), İstanbul, 2000.

CANTAY, G. ,"Türk Mimarisinde Kervansaraylar", *Türkler, C. 6*, Ankara, 2002, s. 76-86.

CERASI, M. M., *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, İstanbul, 1999.

CEZAR, M., "Türk Tarihinde Kervan Saray", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. II,* Ankara, 1981, s. 931-940.

CEZAR, M., *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977.

CEZAR, M., *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi***,** İstanbul, 1985.

ÇADIRCI, M., "19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)," *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I),* Samsun, 1990, s. 15-23.

ÇAKAN, İ., *Karadeniz Bölgesi*, Ankara, 1994.

ÇAM, N., "Arasta" mad., *T.D.V.İ.A., C. 3,* İstanbul, 1991, s. 335-336.

ÇEBİ, S., *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar***,** İstanbul, 2000.

ÇERKEZ, M., "Merzifon Taş Han" *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu,* Ankara, 2001, s. 415-449.

ÇİFTÇİ, F., *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler***,** Ankara, 2000.

DARKOT, B.,"Samsun" mad., *İ.A., C. X*, İstanbul, 1980, s. 172-178.

DAŞ, E.,"Afyon Taş Han", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül ÖNEY'e Armağan*, İzmir, 2002, s. 205-211.

DOĞANAY, R., "Milli Mücadelede Samsun'un Önemi ve Samsun Bombar-dımanı" *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun, 1993, s. 45-59.

DURAN, B.,"Karadeniz Bölgesinin 1870–1914 Arasında Tarımsal Gelişmesi" *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kong. Bild. (Uluslararası I),* Samsun, 1990, s.58-67.

DURUKAN, A.,"Niçin Kervansaray", *Vakıf ve Kültür, C. 1, S. 1*, Ankara, 1998, s. 29-35.

ERSOY, B.,"İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları", *Kültür ve Sanat, S. 26,* Ankara, 1995, s. 17-20.

ERSOY, B.,"Osmanlı Şehir İçi Hanları Plân Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi, S. VII*, İzmir, 1994, s. 76-97.

ERSOY, B.,*İzmir Hanla***rı,** Ankara, 1991.

ERTUĞRUL, S., "Cinci Hanı" mad., *T.D.V.İ.A., C. 8*, İst., 1993, s. 15-16.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi* (Haz., Z. KURŞUN – S. A. KAHRAMAN – Y. DAĞLI), İkinci Kitap, İstanbul, 1999.

EYİCE, S., "Bedesten" mad., *T.D.V.İ.A., C. 5*, İstanbul, 1992, s. 302-11.

FAROQHI, S. , *Osmanlılarda Kentler ve Kentliler*, İstanbul, 2000.

GABASHVILI, M., "İlhanlı Devletinin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Olan Devletler", *Türkler, C. 8,* Ank., 2002, s. 386-393.

GOLOĞLU, M., *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kad***ar** (Yayına Hazırlayan, V. USTA), Trabzon, 2000.

GÜÇLÜAY, S., "Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası", *Türkler, C. 7*, Ankara, 2002, s. 365-374.

GÜL, M. - BALCIOĞLU, M., "Anadolu Selçuklularında Denizcilik Faaliyetleri", *O.M.Ü.E.F.D., S. 5,* Samsun, 19990, s. 57-64.

GÜRAN, C., *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara, 1978.

GÜRBÜZ, A.,"Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon Vakıfları", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2001, s. 319-329.

HALAÇOĞLU, Y., "Anadolu" mad., "İdari Ekonomik ve Kültürel Hayat" bölümü, "Ulaşım ve Yol Sistemi" başlığı, *T.D.V.İ.A., C. 3,* İstanbul, 1991, s. 127-128.

*İlimiz Samsun***,** İstanbul, 1988.

İLTER, İ., *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969.

İPEK, N., "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme," *O.M.Ü.E.F.D., S. 10,* Samsun, 1997, s. 145-160.

KARAGÖZ, R., *Canikli Ali Paşa*, Ankara, 2003.

KODAMAN, B.,"XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü" *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I),* Samsun, 1990, s. 92-97.

KÖSE, O., "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *O.M.Ü.E.F.D., S. 11*, Samsun, 1999, s. 139-56.

KURAN, E., "Cumhuriyet Döneminde Samsun'un Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Gelişmesi", *O.M.Ü.E.F.D., S. 7,* Samsun, 1992, s. 121-25.

Mehmed Süreyya, "Süleyman Paşa (Hazinedârzâde)" mad., *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri, C. 5*, İstanbul 1996, s. 1548-49.

MERT, Ö., "Canikli Ali Paşa Ailesi", *T.D.V.İ.A., C. 7,* İstanbul, 151-154.

NAYIR, Z., *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609–1690),* İstanbul, 1975.

ÖDEKAN, A., "Arasta" mad., *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 1*, İstanbul, 1997, s. 123.

ÖZ, M., "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)", *O.M.Ü.E.F.D., S. 6*, Samsun, 1991, s. 173-205.

ÖZ, M., *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999.

ÖZKARCI, M., "Gaziantep'te Üç Han", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (Editör, Y. KÜÇÜKDAĞ), Gaziantep, 2000, s. 243-268.

POLAT, M. S., "Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret", *Türkler, C. 7*, Ankara, 2002, s. 375-385.

SARCAN, A.,*Samsun Tarihi*, Ankara, 1966.

SARISAKAL, B.,*Bir Kentin Tarihi Samsun***,** Birinci Kitap, Samsun, 2002.

SARISAKAL, B.,*Bir Kentin Tarihi Samsun***,** İkinci Kitap, Samsun, 2003.

SÜMER, F., *Tirebolu Tarihi*, İstanbul, 1992.

ŞAHİN, İ. - EMECEN, F., "Anadolu" mad., "İdari Ekonomik ve Kültürel Hayat" bölümü, "Sosyoekonomik Hayat ve Şehirleşme" başlığı, *T.D.V.İ.A., C. 3,* İstanbul, 1991, s. 124-26.

ŞEVKET, Ş., *Trabzon Tarihi* (Yayına Hazırlayan, İ. HACIFETTAHOĞLU), Trabzon, 2001.

TANMAN, M. B., "Emir Hanı" mad., *T.D.V.İ.A., C. 11*, İst., 1995, s.133-34.

*Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Beled***iyesi**, Ankara, 1977.

TAŞTEMİR, M., "Karadeniz Bölgesinde Kendir, Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. Yüzyıl Sonu XVII. Yüzyıl İlk Yarısı)", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi, S. 8,* İstanbul, 2003, s. 1-24.

TEKİN, L., "60 Sene Evvelki Samsun", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, C. 2,* S. 13, 1936, s. 25-29.

TORUN, M., *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları***,** İstanbul, 1954.

TURAN, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.

UZUNEMİNOĞLU, H., "Şehirlerin Alan Bakımından Gelişmesi ve Samsun Örneği", *O.M.Ü.E.F.D., S. 8*, Samsun, 1993, s. 273-289.

VADALA, R., *Şark Memleket ve Siteleri, Samsun Mazisi Hali İstikbali* (Çeviren, Kâni SARIGÖLLÜ), Gaziantep, 1944.

YALÇINER, G. ,"Han" mad., *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 2,* İstanbul, 1997, s.753-754.

YAZICI, N., *Canik Sancağında Pontoscu Faaliyetler (198–1922)",* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Doktora Tezi, Erzurum, 1985.

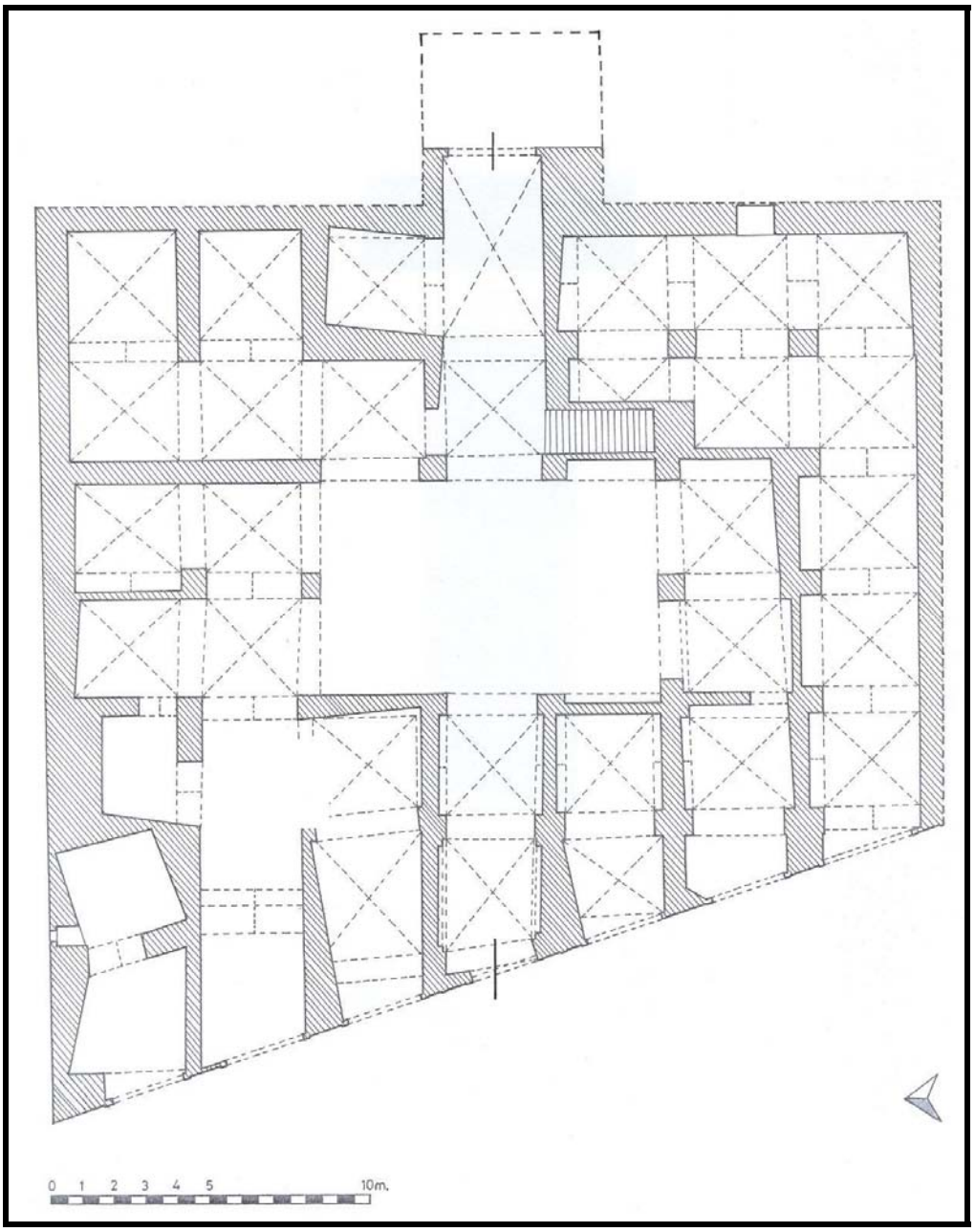
YEŞİL, A.,"Merzifon-Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu,* Ankara, 2001, s. 331-344.

YOLALICI, M. E., "XIX. Yüzyılda Canik Sancağı'nda Zirai Üretim", *O.M.Ü.E.F.D., S. 6,* Samsun, 1991, s. 325-29.

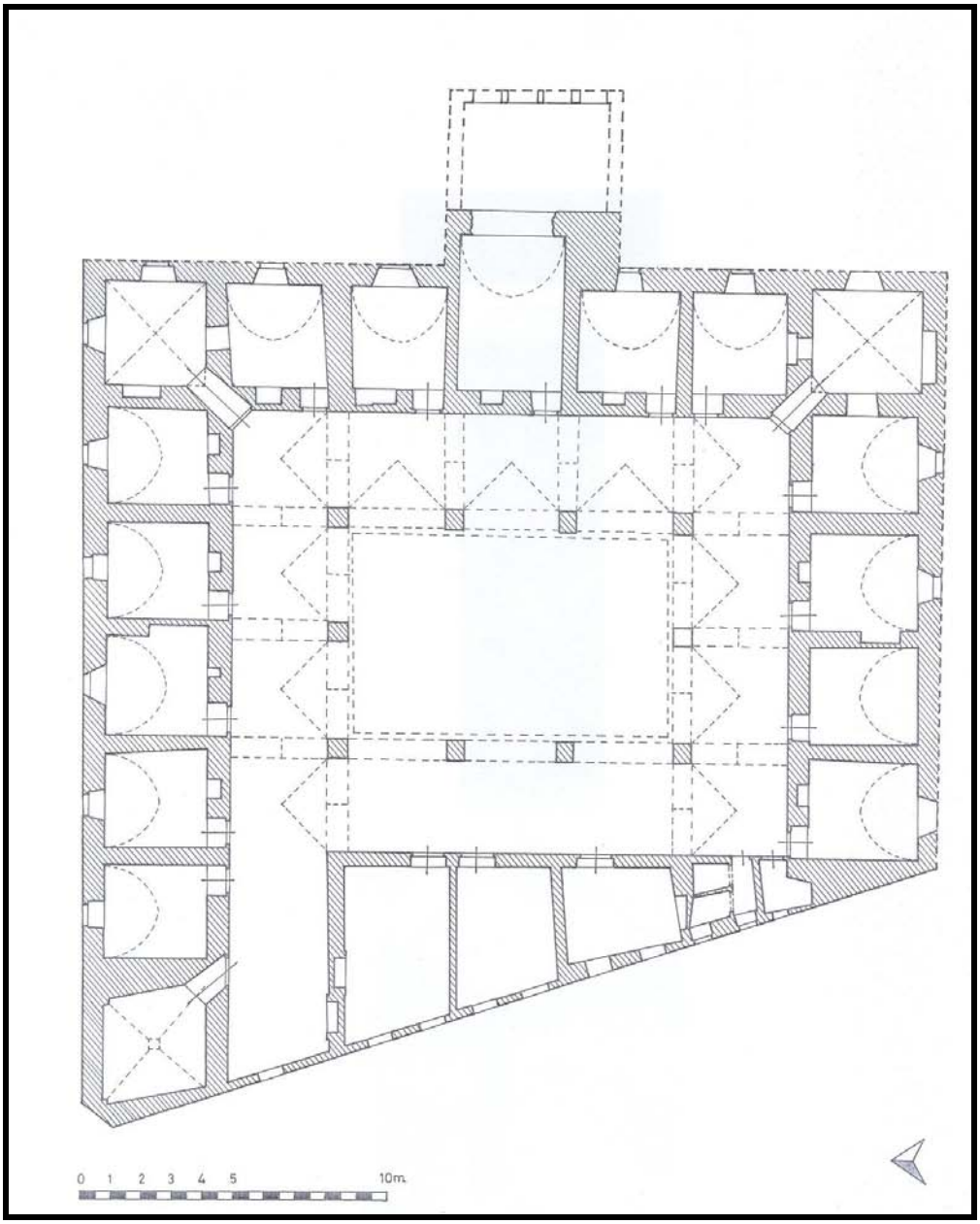
YOLALICI, M. E., *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1998.

YUVALI, A.,"XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I),* Samsun, 1990, s.233-40.

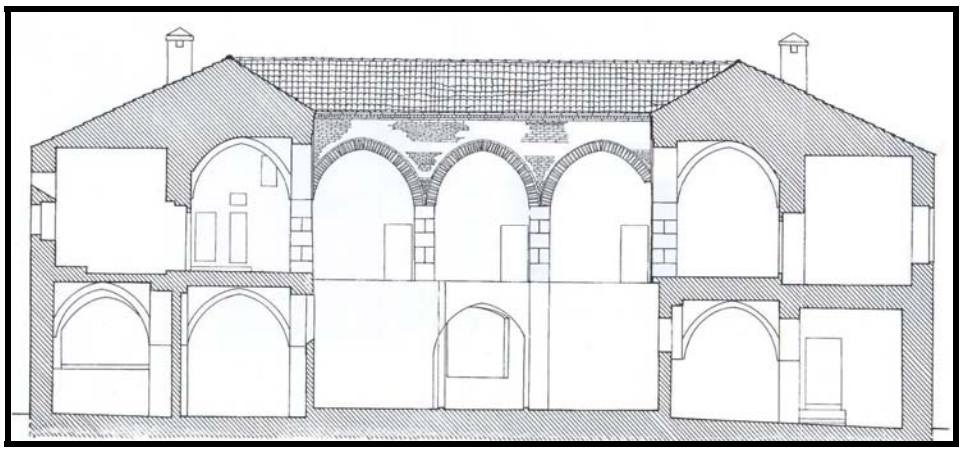
Çizimler

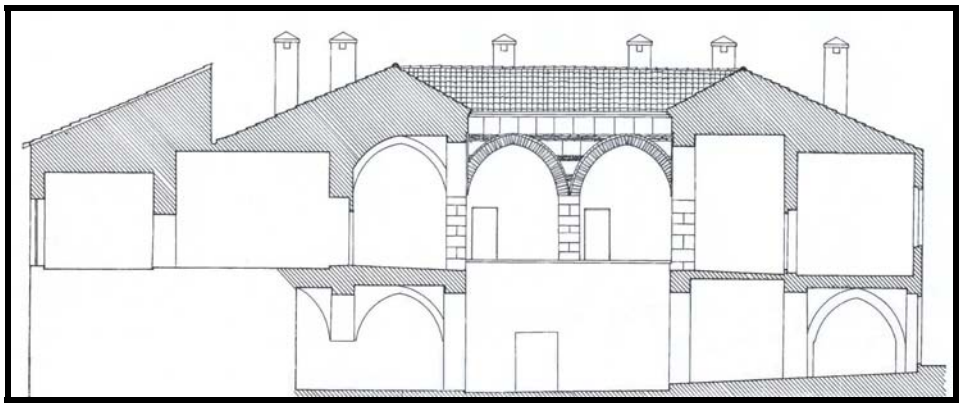
Çizim 1. *Samsun Taş Han zemin kat plânı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden, işlenerek).*

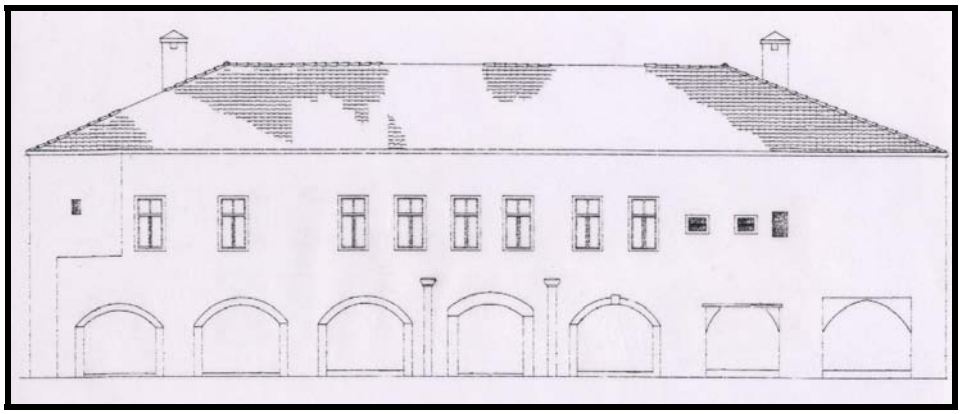
Çizim 2. *Samsun Taş Han ikinci kat plânı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden, işlenerek).*

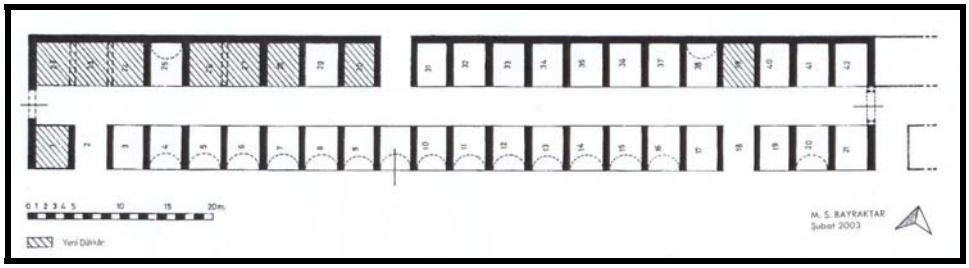
Çizim 3. *Samsun Taş Han batı cephe görünüşü (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden, işlenerek).*

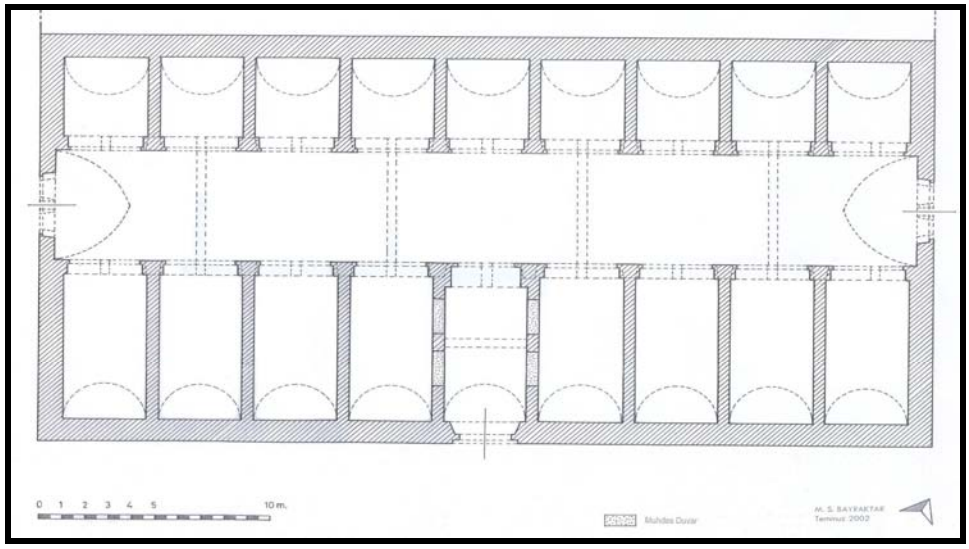
Çizim 4. *Samsun Taş Han kuzey-güney kesiti (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden, işlenerek).*

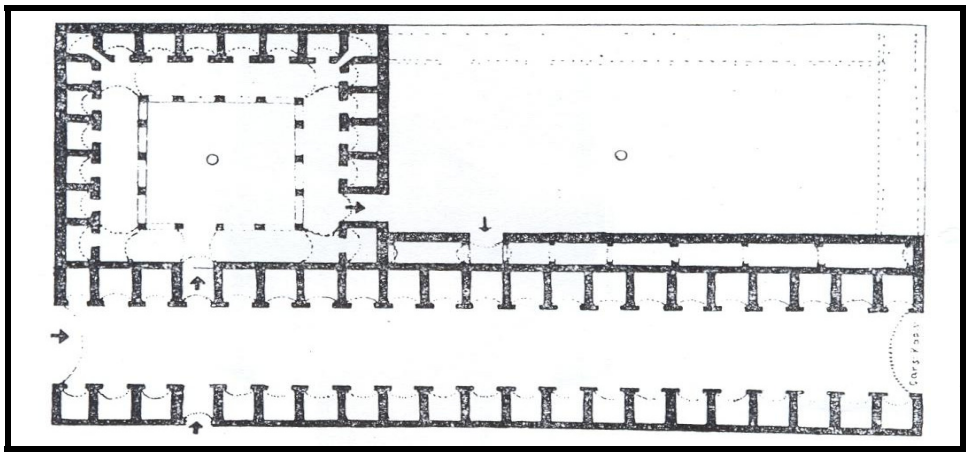
Çizim 5. *Samsun Taş Han doğu-batı kesiti (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden, işlenerek).*

Çizim 6. *Samsun Süleyman Paşa Arastası (Samsun Bedesteni) plânı.*

Çizim 7. *Çarşamba Büyük Arasta (Büyük Bedesten) plânı.*

Çizim 8. *Bergama Çukur Han Arastası (M. CEZAR'dan).*

Fotoğraflar

Foto 1. *Samsun Taş Han, genel.*

Foto 2. *Samsun Taş Han, kuzey ve batı cepheler.*

Foto 3. *Samsun Taş Han, batı kapısı ve dükkânlar.*

Foto 4. *Samsun Taş Han, avlusu, birinci kat batı kanat.*

Foto 5. *Samsun Taş Han, doğu kapı (dıştan).*

Foto 6. *Samsun Taş Han, avlunur güney kanad*

Foto 7. *Samsun Taş Han, ikinci kat revakı (kuzeydoğu köşe).*

Foto 8. *Samsun Taş Han, ikinci kat güney revakı.*

Foto 9. *Samsun Süleyman Paşa Arastası, (Bedesten), doğudan.*

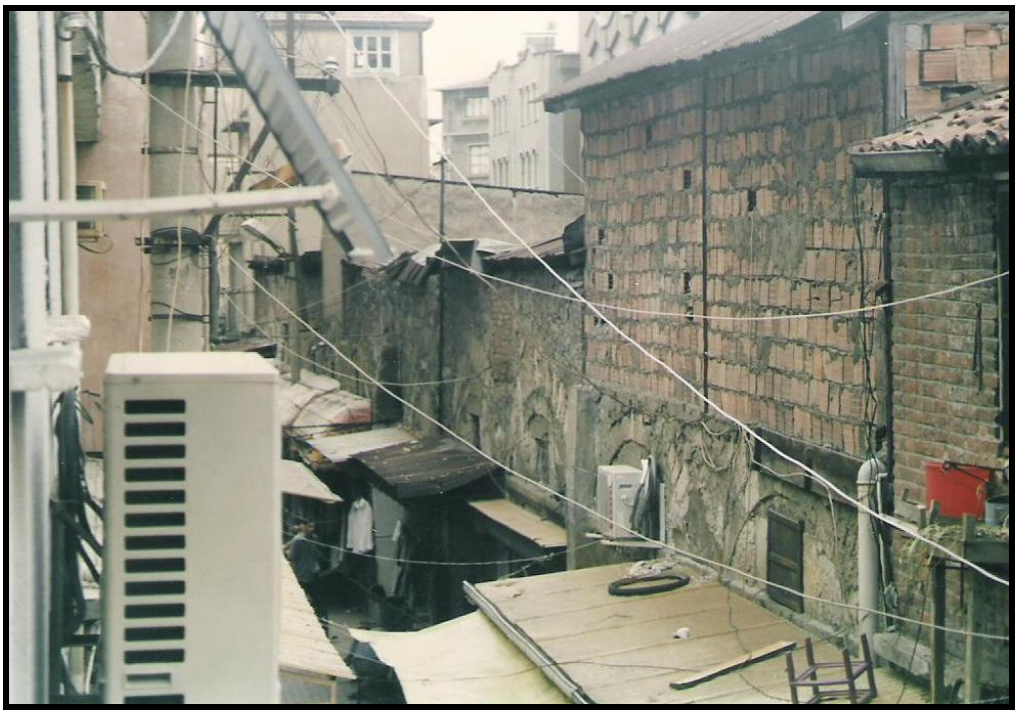

Foto 10. *Samsun Süleyman Paşa Arastası, (Bedesten), güney kanat.*

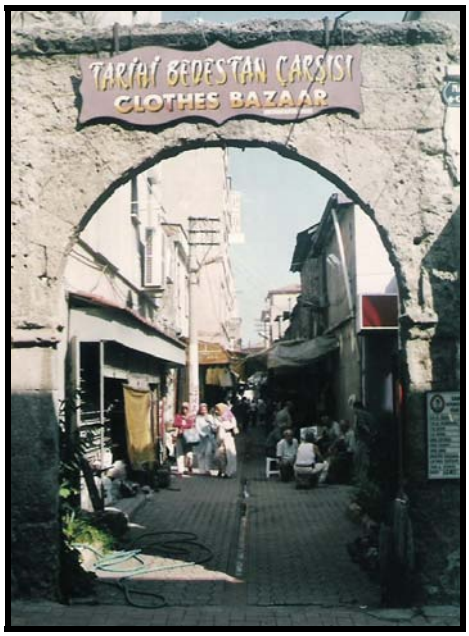

Foto 11. *Samsun Süleyman Paşa Arastası, (Bedesten), batı kapı (dıştan).*

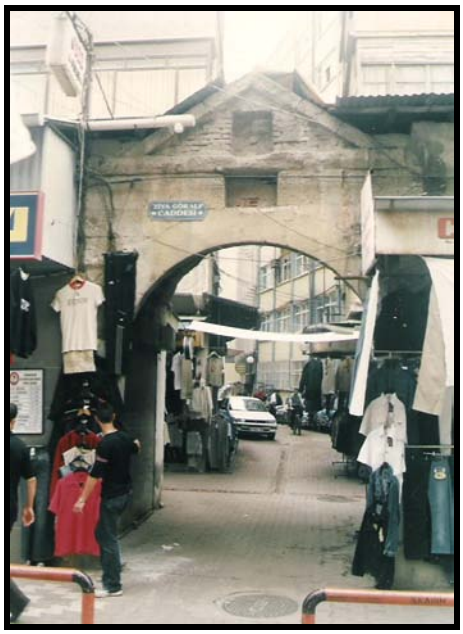

Foto 12. *Samsun Süleyman Paşa Arastası, (Bedesten), güney kapı.*

Foto 13. *Çarşamba Büyük Arasta (Bedesten), kuzey cephe.*

Foto 14. *Çarşamba Büyük Arasta (Bedesten), güney cephe.*

Foto 15. *Çarşamba Büyük Arasta (Bedesten) sokağı tonozu.*

Foto 16. *Çarşamba Büyük Arasta (Bedesten), batı cephe.*

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİNİN ÖNEMLİ YAPITLARINDAN ÇAKALLI HAN ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

*Mustafa Kemal ŞAHİN**

Samsun- Amasya kervan yolunda, günümüze gelebilen ilk han özelliğindeki Çakallı Han[1] Orta Karadeniz Bölgesi'nde Anadolu Selçuklu döneminin önemli yapıtlarından birisi olmasına karşın, günümüzde oldukça bakımsız durumdadır. Bu nedenle yapı 29 Temmuz 2002 ve 4 Temmuz 2005 tarihlerinde incelenip, belgelendirilmeye çalışılmıştır. Samsun'u da içerecek şekilde bölgede Sinop, Amasya, Çorum ve Tokat illeri tarihsel önemlerini[2] günümüzde de sürdürmektedirler. Hanla olan ilintisini sağlamak düşüncesiyle Samsun ve çevresinin Anadolu Selçuklu dönemindeki tarihçesi üzerinde durmak istiyorum.

Danişmendliler döneminde Danişmend Gazi ve Artuk'un arkadaşlarından Süleyman'ın Samsun (Samiye) ve sahillerini fethettiği belirtilmektedir[3]. II. Kılıç Arslan'ın (1156-1192) Amisos dışında, Samsun bölgesinde egemenlik sağladığını[4], Rükneddin Süleymanşah'ın, Tokat'ta melik olarak bulunduğu yıllarda (1196) Samsun ve çevresine egemen olduğunu öğreniyoruz[5]. İlk yapılılaşma faaliyetleri bakımından bu süreç önemli görünmektedir. 13. yüzyıl başlarında Malatya- Sivas- Tokat- Amasya- Samsun ve Sinop kervan yolu yanı sıra Trabzon- Samsun- Sinop- Amasra ve İstanbul hattı da ayrı bir yol özelliğindeydi ve Sinop- Samsun limanlarından deniz yoluyla Suğdak'a ulaşılıyordu[6]. Bölgede Samsun- Amasya- Tokat kuzey- güney, Kastamonu- Sinop/Durağan- Vezirköprü ve Havza doğu-batı yönleri üzerindeki önemli kervan yollarıdır *(Harita:1).* Diğer yandan, Tebriz- Erzincan- Sivas ve diğer bir yolla Erzurum'dan ayrılıp Bayburt yoluyla Trabzon'a ulaştığı, Trabzon'un 13. ve 14.

---

* *Doç. Dr., Adnan Menderes Üniv., Fen- Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Çakallı Han konusunda bkz.; M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, S.20, 1965: 146.; Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts***,** Teil:I, Berlin, 1961: 77-79.

[2] Sinop, Samsun, Amasya, Çorum ve Tokat illerinde günümüze gelen ve gelemeyen yapıtların sayısal oranı 62'dir. (Camiler: 20, Türbeler: 12, Hanlar: 10, Medreseler: 7, Kaleler:4, Köprüler:3, Darüşifa/Bimarhaneler:2, Hamamlar:2, Darphaneler:2) Bu konudaki ayrıntılı çalışmalarımız devam etmektedir. Kuşkusuz yapı sayısı araştırma sonucunda artacaktır. Ortaya çıkan sayısal oran bile Orta Karadeniz Bölgesi'nde yoğun bir Anadolu Selçuklu yerleşimi ya da Anadolu Selçuklularının var olma mücadelelerinin kanıtlayıcılarıdır.

[3] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye***,** İstanbul, 1993: 86, dpn.11.; *Dânişmend-Nâme*, Haz. Necati Demir, Niksar, 1999: 156.

[4] Ali Sarcan, *Samsun Tarihi***,** Ankara, (1966): 72.; Baki Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, Samsun, 2002: 22.

[5] Turan, *Selçuklular Zamanında***...** 219, 242.

[6] Mustafa Safran, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Limanlarının Ticari ve Tarihi Önemi", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986,* Samsun, 1988: 459-462.; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1993: 97.

yüzyıllarda önemli ticaret merkezleri arasında bulunduğu ifade edilmektedir[7]. 1205 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Trabzon, 1214 yılında I. İzzeddin Keykavus'un Sinop ve I. Alaeddin Keykubad'ın 1227 yılında yaptığı Suğdak seferi ile 1228 yılında Sinop, Samsun, Ünye ve Trabzon üzerine seferler yapması[8], Anadolu Selçuklularının ticari yaşama verdikleri önemin ve yapı sayısındaki artışın diğer bir göstergesidir. Trabzon (Trapezountos /Trapezous) Bizans İmparatorlarından Manuel Komnen I. (1238-63) tarafından yeniden yaptırılan Aya Sofya (Hagia Sophia) Kilisesi'nde (1238-63) Anadolu Selçuklu özellikli süsleme parçalarına rastlanılması[9], Selçuklu etkilerini yansıtır. II. Mesud (682-697/1282-1297, 699-700/1299-1300) ve III. Alaeddin Keykubad (697-701/1297-1302) dönemlerine ait Samsun darphanesinde sikke basılması[10] ilgi çekici olmakla birlikte önemlidir. 1297-1330 yılları arasında Ünye, Ordu ve Giresun Türkler'in yönetimi altına girmiş[11], Karadeniz limanlarından ihraç edilen içerisinde şap, gümüş ve bakırın önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır[12]. Anadolu'da Foça, Kütahya, Ulubat ve Şebinkarahisar'da şap yatakları bulunuyordu ve Şebinkarahisar'dan çıkarılan şap, Trabzon ve Giresun limanlarından ihraç edilmekteydi[13]. Karadeniz'in uluslar arası özellik kazanmasında jeopolitik durumu, haçlı seferleri, Akdeniz faktörü, Moğol harekâtı, Ceneviz ve Venedik ticaretinin etkili

[7] Münir Atalar, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1988***,** 2. Baskı, Trabzon, 2000: 131-135.

[8] Osman Turan, "Selçukluların Karadeniz Siyaseti", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I) 1-3 Haziran 1988*, Samsun, 1990: 182.; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi- Şehit,* Ankara, 1997: 32-35. R. Vadala, 1214 yılında Keyhüsrev'in halefi İzzeddin'in Amisos'un dışında, yalnızca Samsun ve çevresine egemen olduğunu, 1214-1230 yılları arasında Samsun ve Amisos'un birleşmeye başladığını ve Anadolu'yu işgal eden Moğolların, Selçukluları Kösedağ'da yenmeleri üzerine Pontus kıyılarına kadar ilerlediklerini ifade etmektedir. R. Vadala, *Samsoun, -Passe- Present- Avenir*, Paris, 1934: 13, 14. Çeviride yardımcı olan ADÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı Sayın Prof. Dr. Serap Yılmaz'a teşekkür ederim.

[9] Yılmaz Önge, "Trabzon Aya Sofya Camii", *Ön Asya*, Yıl:3, C.3, S.35, Temmuz, 1968: 12, 13, 26.; D. Talbot Rice, *The Church of Haghia Sophia AT TREBIZOND*, Edinburg, 1968: 55-82.; Bilge Umar, *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)***,** 2. Baskı, 2000: 125.

[10] Halit Erkiletlioğlu, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri, 1996: 33, 243, 248-252, 255, 261, 262.

[11] Mehmet Bilgin, "Giresun Bölgesinde Türkmen Beylikleri ve İskan Hareketleri", *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler, 24-25 Mayıs 1996***,** İstanbul, 1997: 80-82.; Bölgede Türkmenlerin faaliyetleri konusunda ayrıca bkz. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar –Metin, Tercüme ve Araştırmalar-***,** Ankara, 1988: 162-166.; Kenan İnan, "Giresun ve Havalisinde Türkmenler (XIII. ve XV. Yüzyıllar), *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler, 24-25 Mayıs 1996***,** İstanbul, 1997: 59-75.

[12] Şerafettin Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, Samsun, 1988: 149, 155.

[13] Mehmet Ersan, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Şap Ticareti ve Şebinkarahisar", *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler, 30 Haziran- 1 Temmuz 2000***,** İstanbul, 2000: 56, 59.

olduğu ifade edilmektedir[14]. Pervane oğulları, zamanında özellikle Sinop'ta bilimsel çalışmalar artmış, önemli eserler ortaya konulmuştur[15]. "Canik" diye adlandırılan bölgenin Samsun ve Kavak kısmı içermesi[16] bu yıllarda yapılan ticari etkinliklerin önemini yansıtır.

İncelediğimiz han, Samsun- Amasya yolunda[17], Kavak ilçesinin yaklaşık olarak 11 km. kuzeyinde Çakallı[18] köyünde, 121 Ada ve 4 numaralı parsel üzerinde olup[19], yakınından Karataş Deresi geçmektedir *(Harita:2) Resim:1,2*). Richard Kiepert'in haritasında "Tschakal"[20] *(Harita:3)* şeklinde geçmekle birlikte günümüzde halk arasında "Taş Han" adı ile de anılmaktadır. Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 8.9.2001 tarih ve 298 numaralı kararla tescil altına alınan eser, günümüzde oldukça bakımsız ve yıkılma durumuyla karşı karşıyadır.

Çakallı Han plan özelliği yönüyle kapalı- açık bölümden oluşan hanlar grubuna girmektedir[21]. Kapalı bölümü (ahır) dıştan; 32.20x 21.90 m. (destekler olmadan), açık (avlu) bölümü ise yaklaşık 30.60x 22.50 boyutlarındadır *(Çizim:1).* Hanın açık ya da avlulu bölümü günümüzde yıkık olmakla birlikte izleri belirlenebilmektedir[22] *(Resim:3-6).* Sadece moloz taşlardan inşa edilen avlunun kalıntı halindeki güney duvarı 1.50 m. kalınlığında olup, olasılıkla taçkapı (?) genişliği ise 4.90 m.dir *(Resim:4).* Hanın kapalı bölümü çeşitli onarımlar ve tahribatlara rağmen günümüze sağlam olarak gelebilmiştir *(Resim:2).* Batı cephesinin kaplama taşlarının çoğu dökülmüş olmakla birlikte, yapımda kesme ve moloz taş kullanıldığı anlaşılmaktadır. Cephesinin

---

[14] Abdülkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I) 1-3 Haziran 1988*, Samsun, 1990: 233.

[15] Mikail Bayram, "Pervaneoğulları Zamanında İlmi Çalışmalar", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, Samsun, 1988: 383-387.

[16] Mehmet Öz, *XV- XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı***,** Ankara, 1999: 18, 19.

[17] Bozkurt Ersoy, "Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan yolları ve Üzerindeki Kervansaraylar", *Kültür ve Sanat*, S.25, Mart 1995: 25.

[18] "Çakallı" adının Oğuz oymakları arasında geçtiği ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "Çakallı" adını taşıyan yerleşimlerin varlığı ifade edilmektedir. Mehmet Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984- Ankara***,** Ankara, 1984: 47.; C. Cahit Güzelbey, "Gaziantep'te Türk Topluluklarının Adlarını Taşıyan Yerler", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984- Ankara*, Ankara, 1984: 174. Diğer yandan hayvanlarla ilgili yer adları arasında da "Çakalalanı" şeklinde geçmektedir. H. Hilmi Karaboran, "Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984- Ankara***,** Ankara, 1984: 138. Oğuz oymaları arasında bu ismin geçmesi hanın bulunduğu bölgenin önemi ve tarihsel geçmişi hakkında fikir vermektedir.

[19] Samsun- Ankara karayolunda Çakallı köy merkezinden sağa dönüldüğünde 100-150 m. ileride Çakallı köprüsüne ulaşışır. Köprüye gelmeden sağa dönüldüğünde evlerin arasındadır.

[20] Richard Kiepert, *Karte Von Kleinasien*, Dietrich reimer (Ernst Vohsen), Berlin: 1914.

[21] Ayşıl Tükel Yavuz, hanları; kapalı kısmı olan "Hol" hanlar, hem açık hem kapalı kısmı olan hanlar, yalnızca açık kısmı olan hanlar ve eş odaklı hanlar şeklinde gruplandırmaktadır. A. Tükel Yavuz, "Anadolu'da Eş Odaklı Selçuklu Hanları", Orta Doğu Teknik Üniversitesi *Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, 1976: 187.

[22] Hanın taşlarının bir bölümü çevredeki yapıların yapımında kullanılmış olmalıdır.

ortasında yaklaşık 1.50x 1.50 m. boyutlarında birer destek, kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde ise 2.40x 1.40 m. ölçülerinde köşe kulesi özelliğinde destekler bulunmaktadır (Resim:7,8). Kuzey cephesi desteklerle birlikte 24.90 m. uzunluğundadır. Büyük kısmı tahrip olmuş, çalılıklar ve ağaç dalları ile kaplanmıştır (Resim:9). Doğu cephesinin önü yanında bulunan evler ile kapatılmış durumdadır. Batı cephesi ile benzer özelliktedir *(Resim:10).* Kapalı bölümün üzeri dıştan düz toprak damla örtülüdür. Duvar kalınlığının yaklaşık olarak 1.20 m. olduğu kapalı bölüme güney yönünde tahminen 5.20 m. genişliğinde olan bir girişten geçilmektedir *(Resim:11,12).* Taç kapıdan günümüze, yapıyla ilgili önemli yanlardan birisi özelliğindeki yarım yıldız süslemeleri gelebilmiştir. Girişin iki yanında yer alan yarım yıldız süslemeleri yarı yüksekliğine kadar devam etmektedir *(Resim:12-14).* Yarı yükseklikten sonra devam etmemesi ve yapımda kullanılan taşların biçimlerinin farklı oluşu onarımlara işaret etmektedir *(Resim:13,15).* Kurt Erdmann'ın 28.7.1955 yıllarında yaptığı araştırma sırasında çektiği fotoğraftan (Abb.110- *Resim:11)* girişin kemerli olduğu ve taç kapıyı üç yönden çeviren silmelerin Osmanlı dönemi özellikleri taşıması 1650 yılı onarımlarıyla ilgili olmalıdır[23]. Taç kapının batı yönünde ki duvar üzerinde de sonradan iki pencere açılmıştır. İçerisi on paye ile üç sahına ayrılmıştır *(Resim:15-17).* Yan sahınlardan sol yönde, batıdaki 4.70x 29.80, doğuda olanı ise 4.30x 29.80 m., orta sahın ise 8.60x 29.80 m. boyutlarındadır. Orta sahın diğer sahınlara oranla daha geniştir *(Resim:16-18).* Sahınların üzeri takviye kemerleri ile desteklenen beşik tonozlarla örtülüdür *(Resim:16,18).* Yapının içerisi yaklaşık olarak payelerin yarı yüksekliğine kadar toprakla dolmuştur. Günümüzde depo özelliği yanı sıra ahır olarak ta kullanıldığı için oldukça bakımsız durumdadır. Bu nedenle yapının içerisinde gerek kötü kullanım gerekse asitlenme nedeniyle bozulmalar söz konusudur *(Resim:16-18).* Batı yönde sıralanan kemer dizisinden 2, 3, 5 ve 6., doğu yönden de 5. sırada olanların arası ve batı sahının güney yöndeki ilk takviye kemeri arası daha sonradan örülerek doldurulmuştur.

Hanın orijinal isminin ve yapım yılının bilinmeyişi sorunlu yanını oluşturuyor. "Çakallı" adının Oğuz oymakları arasında geçmesi yörenin tarihsel geçmişi konusunda fikir vermektedir. Yapım yılını belirten yazıtı günümüze gelememiştir. Konuyla ilgili yayınlarda bu konuda açık bilgiye rastlanılmıyor. Temel Samangül her hangi bir gerekçeye dayandırılmadan 12. yüzyılda yapıldığını ifade etmektedir[24]. İsmet İlter[25] ve Erdmann 13. yüzyıl içerisini belirtirken[26], M.Kemal Özergin'de her hangi bir ifade geçmiyor[27]. Yerel araştırmacılardan Mustafa Dak ise Selçuklular dönemine ait olduğu

[23] Erdmann, 1961: 79. Kurt Erdmann'ın çevirileri konusunda yardımcı olan Sayın hocam, Prof. Dr. Abdullah Yaylalı'ya teşekkür ederim.
[24] "Kervansaray ahır oldu", *22.8.2003 tarihli Yeni Asya Gazetesi*.
[25] İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1964: 81.
[26] Erdmann, 1961: 77,78.
[27] Özergin, 1965: 146.

görüşündedir[28]. Sami Bayraktar ise plan ve bezeme özellikleri nedeniyle 13. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği düşüncesindedir[29]. Erdmann, hanın ilkin kapalı daha sonra da avlu kısmının yapıldığını, kapalı bölümün ön ve arka duvarlarının Ezinepazarı Hanı ile birlikte 1650 yılında yenilendiğini, 1848 yılında P. Von Tschihatscheff, 1850'de A.D. Mortmann, 1870'de H.J. Von Lennep ve 1881 yılında H.F. Tozer'in yapıyı ziyaret ettiği anlatımı geçmektedir[30]. Erdmann'ın anlatımlarına göre, H.J. Von Lennep'in hanın avlusunun sağında ve solunda odaları bulunduğunu ve girişin olasılıkla 700 yıllık olduğundan söz etmesi önemlidir[31]. Yapı Osmanlı döneminde önemli onarımlar geçirmiş olsa da Selçuklu dönemine ait özelliklerini koruyabilmiştir.

Çakallı Hanı gerek plan özellikleri gerekse bezemeleri bakımından önemli veriler sunmaktadır. Erdmann, avlu kısmının öncelikle yapıldığını belirterek Kesikköprü hanı ile ilintiler kurmaktadır[32]. İncelediğimiz han, kapalı bölümünün on paye ile üç sahına ayrılması bakımından Konya- Beyşehir kervan yolunda Kızılören (Kızılviran) Hanı (1204-1210)[33] *(Çizim:2)* ve Kuruçeşme Hanı (604/1207-8)[34], Konya-Afyon kervan yolunda Dokuzun (Dokuzun Derbend) Hanı (607/1210)[35] , Sivas-Malatya kervan yolunda yolunda Hekim (Hekimin) Hanı (615/1218)[36] (Çizim:3), Konya- Afyon kervan yolunda Kadın (Rukiye-Raziye) Hanı (620/1223)[37] ve Kırşehir-Aksaray kervan yolunda Kesikköprü (Caca Bey) Hanı (667/1268) *(Çizim:4*)[38] ile benzerlik göstermektedir. Hemen yakınında yer alan Tokat- Amasya kervan yolunda Mahperi Hatun (Pazar) Hanı (636/1238-39)[39] kapalı bölümünün tonoz yönleri değişik olmakla birlikte on paye ile üç sahına ayrılmasıyla benzerlik oluşturur *(Çizim:5).* Konya- Beyşehir kervan yolunda Altınapa (598/1201-2 ?)[40], Konya- Eğridir kervan yolunda Ertokuş (Gelendost) (620/1223)[41], Afyon- Kütahya kervan yolunda Eğret (13.yüzyıl)[42] ve Kastamonu- Sinop- Samsun/ Amasya kervan yolunda Durağan/Durak

[28] Mustafa Dak, *Samsun ve İlçeleri*, Ankara, 1989: 88.
[29] Sami Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005: 199.
[30] Erdmann, 1961: 78-80.
[31] Erdmann, 1961: 78.
[32] Erdmann, 1961: 79.
[33] İlter, 1964: 15, 16 ; Özergin, 1965: 155, 156.; Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri –A Proposal Recarding The Seljuk Caravanserais Their Protection and Use*, İstanbul, 1999: 79-81.
[34] İlter, 1964: 17.; Özergin, 1965: 156.; Bektaş, 1999: 82.
[35] İlter, 1964: 20.; Özergin, 1965: 148.; Bektaş, 1999: 84.
[36] Özergin, 1965: 152. ; Bektaş, 1999: 130.
[37] İlter, 1964: 22.; Özergin, 1965: 153.
[38] İlter, 1964: 50.; Özergin, 1965: 146.
[39] İlter, 1964: 40.; Özergin, 1965, 157.; Bektaş, 1999: 132.
[40] İlter, 1964: 14.; Özergin: 1965: 145.
[41] Ömer Özbek, "Eğridir Mübarizüddin Ertokuş Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, S.XI., Ankara, 1976: 293-311.
[42] İlter, 1964: 54.; Özergin, 1965: 149.

(Pervane Süleyman) (664/1265-66)[43] hanları *(Çizim:6)* ile kapalı bölümlerinin üç sahınlı ve beşik tonozlarla örtülü olmaları bakımından ilinti kurulabilir. Kapalı bölümdeki bu plan uygulamasına 13. yüzyılın başlarından itibaren 1220 yıllarından sonra yoğunlaşmak üzere, 1268 yılına kadar çeşitli hanlarda rastlayabiliyoruz. Avlu bölümünün taçkapısına yönelik iki olasılık ortaya çıkmaktadır. Birincisi Erdmann'ında katıldığı kapalı bölümle aynı eksende olabileceği[44] *(Çizim:7),* diğeri ise avlu duvarında yana alınabileceğidir *(Çizim:8).* İkinci savı Erdmann zayıf bir olasılık olarak görmektedir[45]. Gerek, Edmann'ın incelediği günlerde gerekse günümüzde avluda iki olasılıktan birisini destekleyecek kalıntı bulunmamaktadır. Kayseri- Aksaray kervan yolunda Ağzıkarahan (Hoca Mesut Kervansarayı) (1219-1236-40),[46] Aksaray- Konya yolunda Zazadin Hanı (Sadeddin Köpek Hanı)(1235-36/1236-37)[47], Durağan ve Kesikköprü hanlarında taçkapı yana alınmıştır. Yeni bir geleneğin başladığını ve 1268 yılına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle birinci olasılıkla birlikte ikinci olasılığı da göz önüne almamız gerektiğini düşünüyorum. Çakallı hanın değerlendirilmesinde Pervane Muinüddin Süleyman'ın etkisi olabileceği olasılığını gözden uzak tutmamalıyız. Durağan Hanı ile olan yakınlığı, plan benzerlikleri ve bölgede Anadolu Selçuklularına ait sayılı yapıtlardan olmaları önde gelen etkenlerdendir. Diğer yandan avlu taç kapı üzerindeki yazıtından yapıyı yapan Gevherbaş bin Abdullah'ın (Abdullah oğlu Güherbaş) adını da belirleyebiliyoruz[48]. Pervane Muinüddin Süleyman'ın yaptırdığı yapılar dikkati çekmektedir[49]. Sinop'ta Ulu (Alaeddin) Cami (666/1267) ve Medrese (661/1262-?), Yukarı Hamam (1268), Pervane Türbesi[50] ve Durağan Hanı (664/1265-6) Merzifon'da günümüze gelemeyen ama yazıtından (663/1264-65) varlığını öğrendiğimiz cami[51], Tokat'ta Gök Medrese (674/1275)[52], Darüşşifa

[43] Özergin, 1965: 159.; Deniz Esemenli, *Sinop İli Türk Mimarisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990: 238-240.
[44] Ermann, 1961: 77-79. (Plan:21).
[45] Erdmann, 1961: 79.
[46] İlter, 1964: 42, 43.; Özergin, 1965: 152.; Bektaş, 1999: 98-105.
[47] İlter, 1964: 32, 33. ; Özergin, 1965: 160.; Bektaş, 1999: 90-93.
[48] Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk- İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, 1989: 292, 293.; Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum, 1993: 204.
[49] Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara, 1970.; Turan, 1993: 505-557.
[50] Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri*, Sinop, 1939-1941: 20, 29.; M. Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait İki Tarihi Eser, Alaüddin Camii/Süleyman Pervane Medresesi (Alaüddin Medresesi)", *Türk Etnografya Dergisi*, S.XV, Ankara, 1976: 117-124. Esemenli, 1990: 79-85, 104-111.
[51] Halil Edhem, "Merzifon'da Pervane Mu'inü'd-din Süleyman Namına Bir Kitabe", *Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası*, Nisan, 1333-34 (1917): 42-52.
[52] Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri-I*, Ankara, 1969 : 96-99.; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri –Selçuklu ve Beylikler Devri- Açık Medreseler***,** C.1, İstanbul, 1970: 213-221.; Doğan Kuban, "Avlulu Medreseler", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Ed. D. Kuban, İstanbul, 2002: 202.

(676/1277)[53], ve Pervane Hamamı (1275 yılı dolayları)[54] ve Kayseri'de Medrese'nin (1273-1277-?)[55] Pervane Muinüddin Süleyman tarafından yaptırılması bölgede yoğun şekilde imar etkinliklerinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Çakallı hanın tarihlendirilmesindeki verilerden bir diğeri kapalı bölümün taçkapısı üzerindeki bezemelerdir. Değişik tipteki örneklerine Anadolu Selçuklu döneminde yoğun şekilde rastlanılmaktadır[56]. Çakallı örneğinin daha iyi irdelenebilmesi için örneklerin hangi yapılar üzerinde görüldüğüne değinmek gerekmektedir. Bunları şöylece sıraya bilmek mümkündür; Çizim:9/1; Amasya Halifet Gazi Türbesi (1209-10)[57], Antalya- Isparta yolunda Evdir Han (1210-19)[58], Denizli- Eğridir yolunda Çardak Han (627/1230)[59], Zazadin Hanı , Amasya Burmalı Minare Camisi (640/1242)[60]. Çizim: 9/2; Amasya Halifet Gazi Türbesi, Aksaray- Konya yolunda Sultan Hanı (626/1228-29)[61], Doğubeyazıt- Batum yolunda Iğdır Kervansarayı (13. yüzyılın sonu-14. yüzyılın başı)[62]. Çizim: 9/3; Kayseri- Aksaray yolunda Alayhan (1219/1236)[63], Niğde Alaeddin Camisi (620/1223)[64]. Çizim:9/4; Amasya Halifet Gazi Türbesi. Çizim:9/5; Eğridir- Denizli yolunda Akhan (651-652/1253-54)[65]. Çizim:9/6; Alayhan, Niğde Alaeddin Camisi. Çizim:9/7; Afşin Eshab-ı Kehf Camisi (612-1215-16)[66], Eski Malatya-Kayseri yolunda Karatay Hanı (1219-36/1240-41)[67], Niğde Alaeddin Camisi, Aksaray Sultan Hanı[68],

[53] Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları***,** Ankara, 1992: 60-66.; İbrahim Numan, "Tokat Gök Medrese ile Yanındaki Yapı Bakiyesi Arasındaki Mimari Münasebet", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan***,** Ankara, 1984: 249-261.

[54] Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları***,** Ankara, 1995: 245-248.

[55] Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Pervane Bey Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, S.XXVI, Ankara, 1997: 225-236.

[56] Gerd Schneider, *Geometrische Bauornamente Der Seldschuken In Kleinasien***,** Wiesbaden, 1980.; Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler –Selçuklu Çağı-***,** Ankara, 1982.; R.Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu- Türk Mimarisinde Taçkapılar,* İzmir, Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara, 1987.

[57] Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996: 59-64.

[58]İlter, 1964: 19; Özergin, 1965: 149.; Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13 Jahrhunderts*, Teil: II-III, Berlin: 1976: Tafel. 2.; Bektaş, 1999: 69-71.

[59] Özergin, 1965: 146, 147.

[60] Ali Yardım, *Amasya Burmalı Minare Camii Kitabeleri*, Ankara, 2004: 12, 13.

[61] İlter, 1964: 24-26.; Özergin, 1965: 162.; Bektaş, 1999: 140-145.

[62] R. Hüseyin Ünal, "Iğdır Yakınlarındaki Bir Selçuklu Kervansarayı ve Doğubeyazıt- Batum Kervanyolu Hakkında Notlar", *Sanat Tarihi Yıllığı*-III, 1969-1970, İstanbul: 7-15.

[63] İlter, 1964: 21.; Özergin, 1965: 145.; Erdmann, 1976: Tafel.7.; Bektaş, 1999:108, 109.

[64] Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara, 2001: 45, 46.; *Anadolu'da Selçuklu Döneminde Dikine Planlı Camiler***,** Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2004: 79, 80.

[65] Erdmann, 1976: Tafel.129.

[66] Tahsin Özgüç- Mahmut Akok, "Afşin Yakınındaki Eshab-ı Kehf Külliyesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi-II,* 1957, Ankara, 1958: 77-92.

[67] İlter, 1964: 44, 45.; Özergin, 1965: 154.; Erdmann, 1976: Tafel.102.; Bektaş, 1999: 122-127.

[68] Erdmann, 1976: Tafel.13.

Zazadin Hanı[69], Amasya Burmalı Minare Camisi. Çizim:9/8; Ağzıkarahan[70], Karatay Han[71], Aksaray Sultan Hanı[72], Sivas- Kayseri yolunda Sultan Hanı (1232-36)[73], Zazadin Hanı[74], Amasya Burmalı Minare Camisi, Amasya Gökmedrese Camisi[75], Kayseri-Aksaray yolunda Sarıhan (13. yüzyılın ilk yarısı)[76] Çizim:9/9; Konya Sırçalı Medrese (1242-43)[77], Tokat- Amasya yolunda Mahperi Hatun Hanı (636/1238-39)[78]. Çizim:9/10; Ağzıkarahan[79], Karatay Hanı[80], Aksaray Sultan Hanı[81], Tuzhisarı Sultan Hanı[82], Zazadin Hanı[83], Mahperi Hatun Hanı, Çizim:9/11; Eski Malatya Ulu Camisi (B) (1247) [84]. Çizim:9/12; Ağzıkarahan, Karatay Hanı, Aksaray Sultan Hanı[85], Tuzhisarı Sultan Hanı[86], Çizim:9/13; Aksaray Sultan Hanı, Tuzhisarı Sultan Hanı[87], Eski Malatya Ulu Camisi (B). Çizim:9/14; Tuzhisarı Sultan Hanı[88], Konya Sırçalı Medrese, Kayseri Çifte Kümbet (1247-48)[89], Konya- Çay yolunda İshaklı Han (1249)[90], Akhan[91], Amasya Gökmedrese Camisi, Ilgın Şeyh Bedreddin Türbesi (1286-87)[92], Sarıhan, Çizim:9/15; Antalya- Isparta yolunda İncirhan (636/1238-39)[93], Çizim:9/16; Karatay Han[94], Tuzhisarı Sultan Hanı,[95] Sarıhan[96], Antalya- Isparta yolunda Susuz Han (13. yüzyılın

[69] Erdmann, 1976: Tafel.96.
[70] Erdmann, 1976: Tafel.50.
[71] Erdmann, 1976: Tafel.101.
[72] Erdmann, 1976: Tafel.13.
[73] İlter, 1964: 29-31.; Özergin, 1965: 162.; Erdmann, 1976: Tafel. 92.; Bektaş, 1999: 114-121.
[74] Erdmann, 1976: Tafel.98.
[75] Şahin, *Anadolu'da Selçuklu Döneminde Dikine…* 130.
[76] Mahmut Akok- Tahsin Özgüç, "Sarıhan", *Belleten*, C.XX, S.79, Temmuz, 1956: 379-384.; Özergin, 1965: 160, 161.; Erdmann, 1976: Tafel. 68, 69, 71.; Bektaş, 1999: 110-113.
[77] Sözen,1970: 160.
[78] Erdmann, 1976: Tafel.117.
[79] Erdmann, 1976: Tafel.48.
[80] Erdmann, 1976: Tafel.101.
[81] Erdmann, 1976: Tafel.18,23.
[82] Erdmann, 1976: Tafel.84, 89.
[83] Erdmann, 1976: Tafel.98.
[84] M. Kemal Şahin, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Camilerinin Çözümlemeli Plan İrdelemesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1995: 306-324.
[85] Erdmann, 1976: Tafel.23.
[86] Erdmann, 1976: Tafel.84.
[87] Erdmann, 1976: Tafel.92, 93.
[88] Erdmann, 1976: Tafel.79, 81.
[89] Önkal, 1996: 103-108.
[90] Özergin, 1965: 153.; Erdmann, 1976: Tafel.128.
[91] Özergin, 1965: 144.; Bektaş, 1999: 146-148.
[92] Önkal, 1996: 155-158.
[93] İlter, 1964: 38, 39.; Özergin, 1965: 152.; Erdmann, 1976: Tafel.114, 115.
[94] Erdmann, 1976: Tafel.109.
[95] Erdmann, 1976: Tafel.85.
[96] Erdmann, 1976: Tafel.72.

ortaları)[97]. 9/4, 9/5, 7/9, 9/10, 9/11 ve 9/12 örnekleri Çakallı hanla benzerdir. Özellikle Mahperi Hatun (636/1238-39) ile olan yakınlığı bölgesel süsleme anlayışını yansıtabilir. Yukarıda sıraladığımız yapıların bezemeleri genelde 1210-1240 yılları arasındadır. Plan ve bezeme örneklerinin benzerliklerine göre Çakalı Hanı 1210-1265 yılları arasında yapılmış olabilir.

İncelediğimiz han ile birlikte merkezde; İç Kale (1086-1104 yılları arası ve sonrası)[98], Çarşamba ilçesinde; Yaycılar (1204, 1205, 1211)[99] ve Gökçeli (1206)[100] köyü camileri, Havza'da Büyük (510/1116 (?) ve Küçük Hamam[101], Vezirköprü yakınlarında Simre şehri –kesin yeri bilinmiyor- [102], Samsun'un Anadolu Selçuklu döneminde yapılılaşma yoğunluğunu göstermektedir. Çakallı Hanı, bölgede Anadolu Selçuklularından günümüze gelebilen sayılı örneklerdendir. Bu nedenle daha fazla yıkıma uğramadan bir önce onarımının yapılması ve avluda belirgin olan duvar izlerinin ortaya çıkarılması için ileride yapılacak kazı çalışmasının yapıya büyük katkılar sağlayacağına inanıyorum.

Kaynakça

AKOK, Mahmut - ÖZGÜÇ, Tahsin (1956) "Sarıhan". *Belleten*. Ankara: 379-384.

ATALAR, Münir (2000) "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi". *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri. 6-8 Kasım 1988*. Trabzon: Trabzon Belediyesi. 131-135.

BAYBURTLUOĞLU, Zafer(1993) *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi.

BAYKARA, Tuncer (1997) *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi- Şehit.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

BAYRAKTAR, Sami (2005) *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

[97] İlter, 1964: 46, 47.; Özergin, 1965: 163.; Bektaş, 1999: 63-65.

[98] M. Kemal Özergin, "Türkiye Kitabeleri- I (Samsun) Kale Kapısı Mescidi, II (Alaşehir) Şeyh Sinan Türbesi, *Sanat Tarihi Yıllığı-IV*, 1970-1971, İstanbul, 1971: 61-72.; Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara, 2001: 72-75.

[99] M. Kemal Şahin, "Samsun- Çarşamba/ Yaycılar- Şeyh Habil Köyü Camii", Atatürk Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2004, C.4, S.2, Erzurum: 15-36.

[100] H. Günhan Danışman, "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği- Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba, Gökçeli Camiinin İncelenmesi", *IX. Türk Tarih Kurumu, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler,* C.1, Ankara, 1986: 135-144, 187-195.; Candan Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Camii", *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, C.2, Konya, 2001: 117-136.

[101] Süheyl Ünver, *Selçuklular Zamanında ve Sonra Anadolu Kaplıcaları Tarihi Üzerine*, Ankara, 1939: 97.; Dak, 1989: 81, 82.

[102] Osman Turan, "Selçuklu Devrine Aid Köy Satışı Hakkında Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, C.X, Ankara, 1973: 127-131.

BAYRAM, Mikail (1988) "Pervaneoğulları Zamanında İlmi Çalışmalar". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri. 13-17 Ekim 1986*, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi. 383-387.

BEKTAŞ, Cengiz (1999) *Selçuklu Kervansarayları Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri- A Proposal Recarding The Seljuk Caravanserais Their Protection And Use*. İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi.

BİLGİN, Mehmet (1997) "Giresun Bölgesinde Türkmen Beylikleri ve İskan Hareketleri". *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler. 24-25 Mayıs 1996*. İstanbul: Giresun Belediyesi. 80-82.

BORAN, Ali (2001) *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

CANTAY, Gönül (1992) *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÇAYIRDAĞ, Mehmet (1997) "Kayseri'de Pervane Bey Medresesi". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: XXVI. 225-236.

DAK, Mustafa (1989) *Samsun ve İlçeleri*. Ankara: Evren Ofset.

Dânişmend-Nâme (1999) Haz. N. Demir. Niksar: Niksar Belediyesi.

DANIŞMAN, H. Günhan (1986) "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği- Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba, Gökçeli Camiinin İncelenmesi". *IX. Türk Tarih Kurumu, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler.* 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 135-144, 187-195.

ERDMANN, Kurt (1961) *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*. Teil-I, Berlin: Istanbuler Forschungen Band 21.

ERDMANN, Kurt (1976) *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*. Teil: II-III. Berlin: Istanbuler Forschungen Band 31.

ERKİLETLİOĞLU, Halit (1996) *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

ERÖZ, Mehmet (1984) "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. 11-13 Eylül 1984- Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. 43-53.

ERSAN, Mehmet (2000) "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Şap Ticareti ve Şebinkarahisar", *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler. 30 Haziran- 1 Temmuz 2000*. İstanbul: Şebinkarahisar Belediyesi. 55-61.

ERSOY, Bozkurt (1995) "Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan yolları ve Üzerindeki Kervansaraylar". *Kültür ve Sanat*. Ankara:25. 22-26.

ESEMENLİ, Deniz (1990) *Sinop İli Türk Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

GÜZELBEY, C. Cahit (1984) "Gaziantep'te Türk Topluluklarının Adlarını Taşıyan Yerler". *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. 11-13 Eylül 1984- Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. 169-180.

HALİL Edhem (1333/34) "Merzifon'da Pervane Mu'inü'd-din Süleyman Namına Bir Kitabe". *Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası*. Nisan. İstanbul: 42-52.

HÜSEYİN Hilmi (1939-1941) *Sinop Kitabeleri*. Sinop: 1939-1941.

İLTER, İsmet (1964) *Tarihi Türk Hanları*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü.

İNAN, Kenan (1997) "Giresun ve Havalisinde Türkmenler (XIII. ve XV. Yüzyıllar). *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler. 24-25 Mayıs 1996*. İstanbul: Giresun Belediyesi. 59-75.

KARABORAN, H. Hilmi (1984) "Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma". *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildiriler. 11-13 Eylül 1984- Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. 97-148.

KAYMAZ, Nejat (1970) *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi.

KİEPERT, Richard (1914) *Karte Von Kleinasien*. Dietrich reimer (Ernst Vohsen). Berlin.

KUBAN, Doğan (2002) "Avlulu Medreseler". *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. Ed. D. Kuban. İstanbul: Yapı- Kredi. 176-208.

KURAN, Aptullah (1969) *Anadolu Medreseleri-I*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Mimarlık Fakültesi.

MÜLAYİM, Selçuk (1982) *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler –Selçuklu Çağı-*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

NEMLİOĞLU, Candan (2001) "Göçeli (Gökçeli) Camii", *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*.2. Konya: Selçuk Üniversitesi. Selçuklu Araştırmaları Merkezi. 117-136.

NUMAN, İbrahim (1984) "Tokat Gök Medrese ile Yanındaki Yapı Bakiyesi Arasındaki Mimari Münasebet", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 249-261.

ÖGEL, Semra (1987) *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÖNGE, Yılmaz (1968) "Trabzon Aya Sofya Camii". *Ön Asya.* Ankara: 3. 335. 12, 13, 26.

ÖNGE, Yılmaz (1995) *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÖNKAL, Hakkı (1996) *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

ÖZ, Mehmet (1999) *XV- XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÖZBEK, Ömer (1976) "Eğridir Mübarizüddin Ertokuş Kervansarayı". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: 293-311.

ÖZERGİN, M. Kemal (1965) "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları". İ.Ü. Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*. İstanbul: 20. 141-170.

ÖZERGİN, M. Kemal (1971) "Türkiye Kitabeleri- I (Samsun) Kale Kapısı Mescidi, II (Alaşehir) Şeyh Sinan Türbesi". *Sanat Tarihi Yıllığı.*1969-1970. İstanbul: 61-72.

ÖZGÜÇ, Tahsin - Akok, Mahmut (1958) "Afşin Yakınındaki Eshab-ı Kehf Külliyesi". Yıllık Araştırmalar Dergisi. 1957. Ankara: 77-92.

ÖZKARCI, Mehmet (2001) *Niğde'de Türk Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

RİCE, D. Talbot (1968) *The Church of Haghia Sophia AT TREBIZOND*. Edinburg: 55-82.

SAFRAN, Mustafa (1988) "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Limanlarının Ticari ve Tarihi Önemi". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri.* Samsun: 19 Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi. 459-462.

SARCAN, Ali. (1966). *Samsun Tarihi*. Ankara: Kültür Matbaası.

SARISAKAL, Baki. (2002). *Bir Kentin Tarihi Samsun*, Samsun Araştırmaları-I. Samsun: Demokrasi'nin Müdafii Gazetecilik- Matbaacılık Kutu ve Ambalaj Sanayii.

SCHNEİDER, Gerd (1980) *Geometrische Bauornamente Der Seldschuken In Kleinasien*. Wiesbaden: Hubert- Co. Göttingen.

SÖNMEZ, Zeki (1989) *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk- İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SÖZEN, Metin (1970) *Anadolu Medreseleri –Selçuklu ve Beylikler Devri- Açık Medreseler*. 1. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

ŞAHİN, M. Kemal (1995) *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Camilerinin Çözümlemeli Plan İrdelemesi.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ŞAHİN, M. Kemal (2004) *Anadolu'da Selçuklu Döneminde Dikine Planlı Camiler – Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışına Kadar (1308/10)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ŞAHİN, M. Kemal (2004) "Samsun- Çarşamba/ Yaycılar- Şeyh Habil Köyü Camii". Erzurum: Atatürk Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* Erzurum: 4. 2.: 15-36.

TURAN, Şerafettin (1988) "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri. 13-17 Ekim 1986*. Samsun: 19 Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi. 147-158.

TURAN, Osman (1973) "Selçuklu Devrine Aid Köy Satışı Hakkında Bir Vesika". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: X. 127-131.

TURAN, Osman (1988) *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar –Metin, Tercüme ve Araştırmalar-*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TURAN, Osman (1990) "Selçukluların Karadeniz Siyaseti". *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) 1-3 Haziran 1988*. Samsun: 19 Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi. 233-240.

TURAN, Osman (1993) *Selçuklular Zamanında Türkiye*. 3. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.

TURAN, Osman (1993) *Selçuklular ve İslamiyet*. 3. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.

UMAR, Bilge (2000) *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)*. 2. Baskı. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1976) "Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait İki Tarihi Eser, Alaüddin Camii/Süleyman Pervane Medresesi (Alaüddin Medresesi)". *Türk Etnografya Dergisi*. Ankara: XV.117-124.

ÜNAL, R. Hüseyin (1970) "Iğdır Yakınlarındaki Bir Selçuklu Kervansarayı ve Doğubeyazıt- Batum Kervanyolu Hakkında Notlar", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1969-1970. İstanbul: III, 7-15.

ÜNAL, R. Hüseyin (1982) *Osmanlı Öncesi Anadolu- Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

ÜNVER, Süheyl (1939) *Selçuklular Zamanında ve Sonra Anadolu Kaplıcaları Üzerine*. Ankara: Recep Usluoğlu Basımevi.

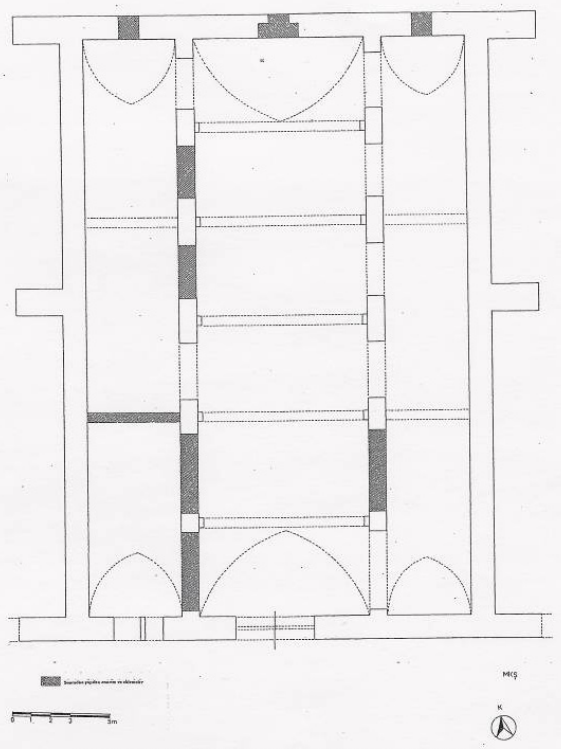
VADALA, P. (1934) *Samsoun, Passe- Present- Avenir*, Paris: Libraire Orientaliste,

YARDIM, Ali (2004) *Amasya Burmalı Camii Kitabeleri*. Ankara: Amasya Belediyesi.

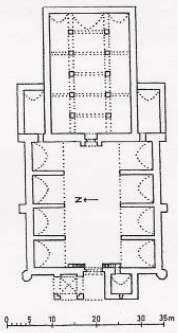
YAVUZ, A. Tükel (1976) "Anadolu'da Eş Odaklı Selçuklu Hanları". Orta Doğu Teknik Üniversitesi *Mimarlık Fakültesi Dergisi*. Ankara: 2. 2.: 187-204.

Yeni Asya Gazetesi (22.8.2003 tarihli).

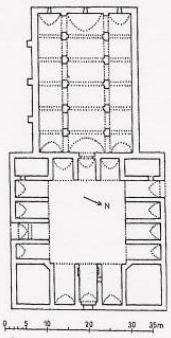
YUVALI, Abdülkadir (1990) "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti". *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I) 1-3 Haziran 1988*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi. 233-240.

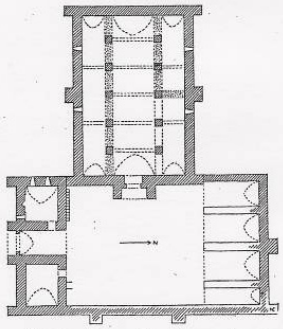
Çizim:1 Samsun/ Kavak İlçesi Çakallı Köyü Hanı kapalı bölümünün planı (M.K. Şahin)

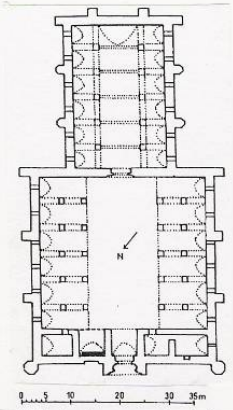
Çizim:2 Konya- Beyşehir kervan yolunda Kızılören (Kızılviran) Hanı planı (C. Bektaş'dan)

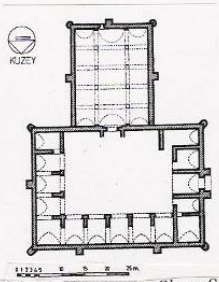
Çizim:3 Sivas- Malatya kervan yolunda Hekim (Hekimin) Hanı planı (C. Bektaş'dan)

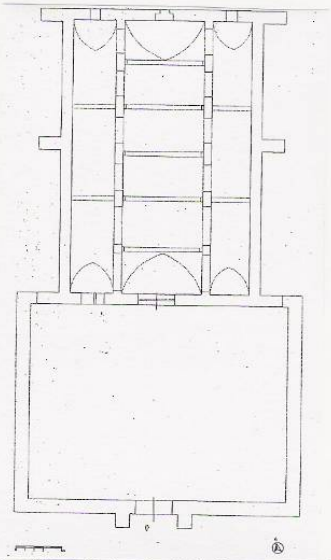
Çizim:4 Kırşehir- Aksaray kervan yolunda Kesiköprü (Caca Bey Hanı) planı (İ. İlter'den)

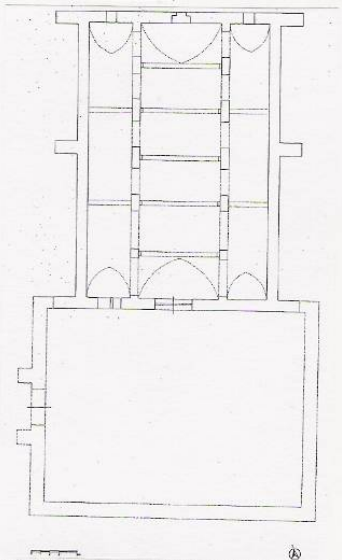
Çizim:5 Tokat- Amasya yolunda kervan Mahperi Hatun (Pazar) Hanı planı (C. Bektaş'dan)

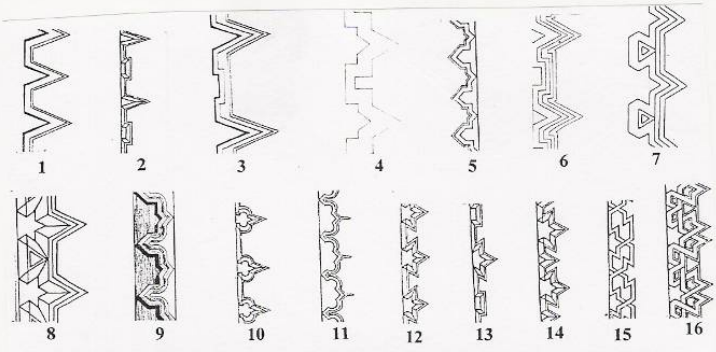
Çizim:6 Kastamonu- Sinop-Samsun/ Amasya kervan yolunda Durağan (Pervane Süleyman) Hanı (Z. Sönmez'den)

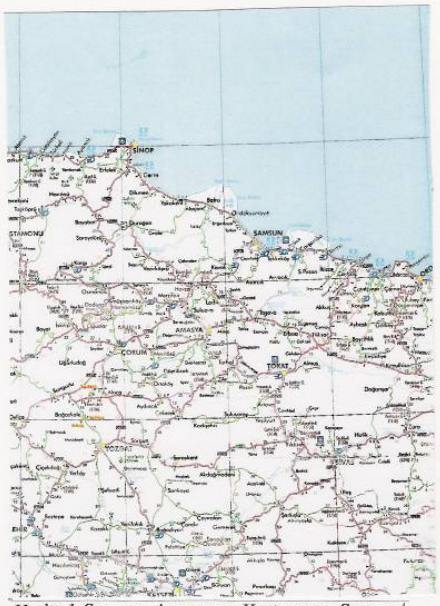
Çizim:7 Avlu bölümünün önerilen birinci görüşe göre planı.

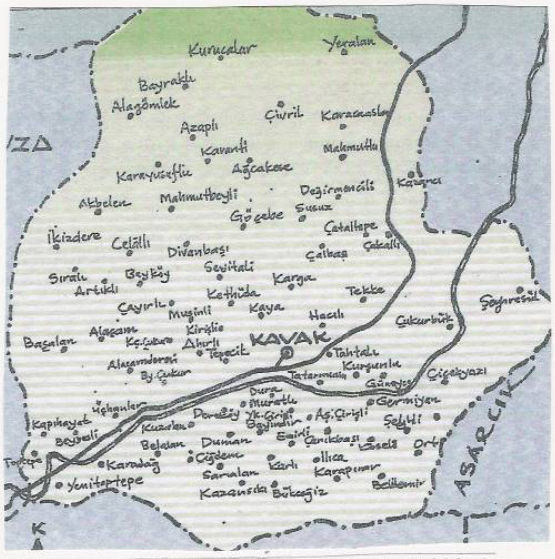
Çizim:8 Avlu bölümünün olasılıklı ikinci planı

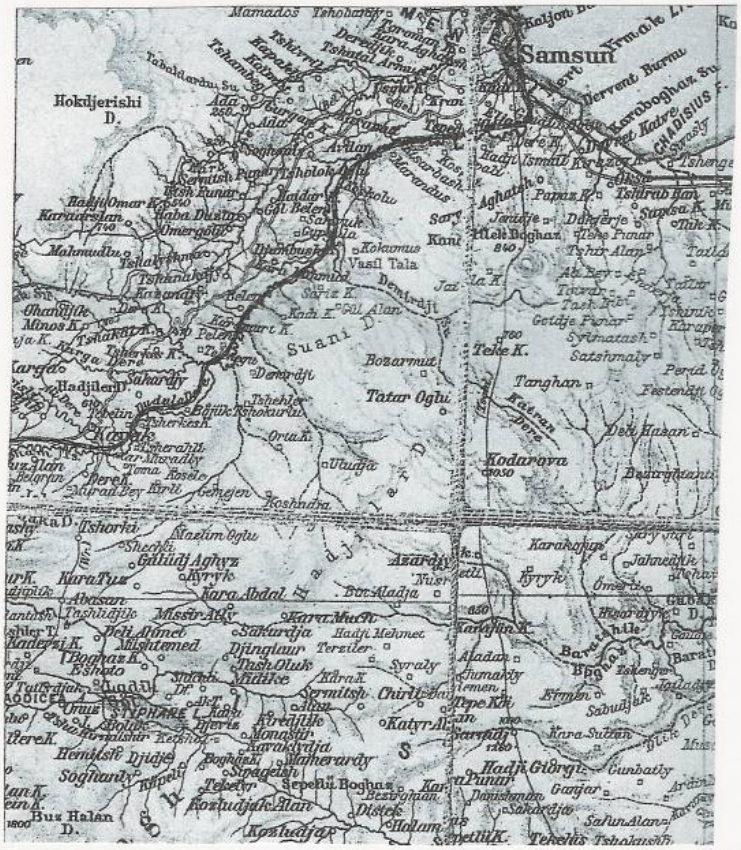
Çizim:9 Üçgen ve yarım yıldız örnekli bezemeler (G. Schneider- R.H. Ünal- M.K. Şahin)

Harita.1 Samsun- Amasya ve Kastamonu- Samsun/ Amasya yolları (1/1.800.000 ölçekli karayolları haritasından küçültülmüştür.) (Gürbüz Yayınları)

Harita:2 Çakallı Köyü ve çevresi (M. Dak'dan)

Harita:3 Samsun- Amasya kervan yolunda Tschakal Köyü (R. Kiepert'ten)

Resim:1 Çakallı hanının doğudan genel görünümü (4.7.2005).

Resim:2 Avlu ve kapalı bölümün son zamanlardaki durumu (4.7.2005).

Resim:3 Avludan görünüm (4.7.2005).

Resim:4 Avlu duvarının kalıntı halindeki güney duvarı (4.7.2005).

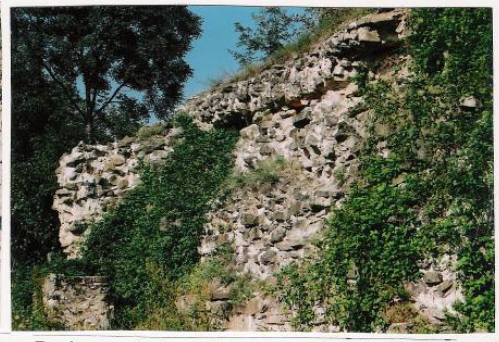
Resim:5 Avlu bölümünün güneydoğu yönündeki duvar izleri (4.7.2005).

Resim:6 Avlu bölümünün batı yönündeki duvar izleri (4.7.2005).

Resim:7 Kapalı bölümün batı cephesinden görünüm (4.7.2005).

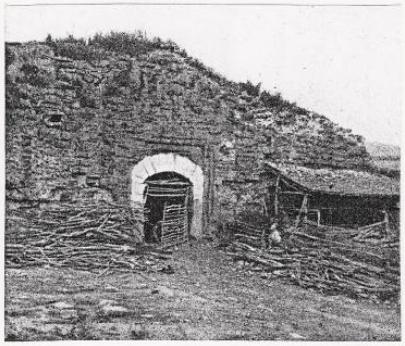
Resim:8 Batı cephesinden ayrıntı (4.7.2005).

Resim:9 Kapalı bölümün kuzey cephesi (4.7.2005).

Resim:10 Kapalı bölümün doğu cephesi (4.7.2005).

Resim:11 Kapalı bölümüm 1951 yılındaki durumu (K.Erdmann'dan).

Resim:12 Kapalı bölümün güney cephesi ve giriş kısmı (4.7.2005)

Resim:13 Kapalı bölümün taçkapı bezemelerinden görünüm (29.7.2002).

Resim:14 Bezemelerden ayrıntı (29.7.2002).

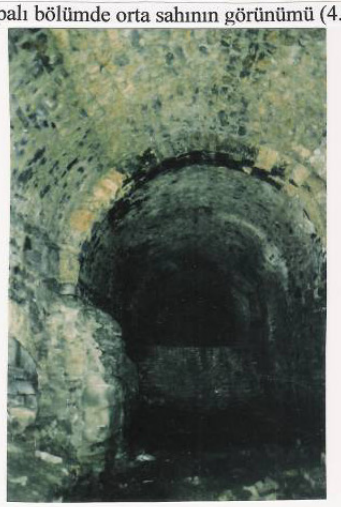
Resim:15 Güney cephesinden görünüm (29.7.2002).

Resim:16 Kapalı bölümde orta sahının görünümü (4.7.2005).

Resim:17 Kapalı bölümde orta sahın ve sonradan yapılan onarımlar (4.7.2005).

Resim:18 Kapalı bölümde batı yönündeki yan sahın ve sonradan yapılan onarımlar (4.7.2005).

Foto 19-26. *Çakallı Hanın önceki hali, restorasyon çalışmaları ve son hali.*

MODERN SAMSUN'UN EFSANEVÎ (MİTOLOJİK) GEÇMİŞİ

Hülya ALTUNYA[*]

"Anadolu'nun kuzeydoğusunda geziye çıkıyoruz. O yerlerde Anadolu'nun efsanevî halkından yurttaşlarımız Amazonlar oturuyorlardı."[1]

Bazı şehirler vardır ki; devletleri doğurmuşlardır, medeniyetlere beşiklik yapmışlardır ya da kanlı savaşlara sahne olmuşlardır ve böylece tarih kitaplarının sahifeleri arasına hatıralarıyla girmişlerdir. Bazıları da vardır ki; edebiyat ve sanat eserlerinde hayat bulmuşlardır ya da mitik bir öykünün yaşandığı efsanevî şehirler olarak dilden dile aktarılmışlardır. Gerçekte böyle şehirler var mıdır, burada insanlar yaşamışlar mıdır yoksa kitaplarda anlatılanlar sadece efsane midir, bilinmez. Ancak bilinen şey; yüzyıllar boyunca nesilden nesile anlatılan öykülerdir. Üstelik tarihî olaylar ile mitik öyküler arasındaki ilişki, İngilizce'deki "history" ve "story" terimlerinin yakınlığı dikkate alınarak düşünüldüğü zaman, hangi bilgilerin gerçek tarih ve hangilerinin mitik öykü olduğunu ayırt etmek kolay olmasa gerektir. Açıkçası tarih kitaplarında mitsel öğelere rastlanamayacağını ya da efsanelerde tarihî gerçekliklerin bulunamayacağını iddia etmek yahut geçmişe ait bilgilerde mitin nerede başlayıp, nerede sona erdiğini tam olarak tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda Antik Çağ kaynaklarında Terme Çayı kenarında şehir kurdukları ve burada yaşadıkları anlatılan Amazonların gerçekte var olup olmadıklarından daha çok önemli olan husus; onlara dair bize aktarılan öyküler, resimler, heykeller ve benzeri sanat eserleridir. Doğrusunu söylemek gerekirse, şehir efsanelerinin hakikatini araştırma işi, tarihçilere ve arkeologlara bırakılıp, geçmişten bugüne getirdiğimiz kıymetli hazineleri nasıl anlamlandırdığımız sorgulanmalıdır. Acaba yazılı ve sözlü metinlerde yer alan Amazon mitleri, sadece gerçek dışı öykülerdir denilerek dilden dile aktarılmakla yetinilmeli midir? Yoksa bu efsanelerin, mitsel sınırlarını aşarak kendi gerçekliklerinin anlamlarını modern dünyamıza katmalarına izin mi verilmelidir? Eğer mitsel öykülerin, günümüz insanının bilincinde yeniden anlamlandırılmasının ve yorumlanmasının gerekliliği kabul edilecek olursa, bu durumda hangi metotlarla Amazon mitlerine yeni hayatların bahşedileceği kararlaştırılmalıdır. Ve son olarak; Amazonlara dair motiflerin günümüz dünyasında nasıl pragmatik amaçlarla kullanılabileceği belirlenmelidir.

[*] *Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri,* Bilgi Yay., IX. B. Ankara, 1998, s. 19.

Antik Çağlarda yazılmış coğrafya, tarih ve mitoloji kitaplarında Amazonlarla[2] ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır. Tarih olarak Amazonların İsa'dan önce 20. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasında varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.[3] Efsanevî kadın savaşçılar Amazonların nerede yaşadıkları hakkında ise Anadolu, Libya, Bulgaristan, Yunanistan, Ermenistan ve Rusya[4] gibi farklı isimler verilmesine rağmen kaynaklarda en fazla adı geçen yer; o dönemde "Amisos" denilen Samsun yakınlarındaki Thermodon (Terme Çayı) kıyısında bulunan Terme (Themiskyra) kentidir. Terme'nin Amazonların ülkesi ya da başkenti olarak kabul edilmesinin nedeni; Antik Çağın ünlü coğrafyacısı Strabon'un verdiği haber ve son dönem bazı tarihçilerin ve mitologların Amazonlara dair elde ettikleri bilgilerdir.[5] Bunlara ilave olarak Karadeniz'de yaşamış İskitlerin muharip kadınlarına "Amazonlar" denildiği ile ilgili tarihi bilgiler de mevcuttur.[6] Ancak tarihçi Heredot'a (yaklaşık M.Ö.490-425) göre, İskit (Skyth) dilinde Oiorpata yani Yunanca karşılığı erkek öldürenler anlamına gelen Amazonlar, İskitlerle savaşan kadın savaşçılardır.(2002:230)[7] Heredot'un Amazonları, İskitlerin topraklarına saldıran ve onları yağmalayan kan dökücü vahşi kadınlardır. Ne var ki İskitler, kendileri ile savaşanların kadın olduğunu anlayınca onları öldürmektense, bu cesur kadınlardan çocuk sahibi olmaya karar verirler. Korkusuzca savaşan çocuklarının olmasını isteyen İskitler, içlerinden seçtikleri delikanlıları, kadınların yanlarına gönderirler. Çadırlarını Amazonların yakınına kuran İskit delikanlıları, onların dostluğunu kazanmayı başardıkları gibi çocuk sahibi de olurlar. Fakat Amazon kadınları, İskitlerle birlikte yaşamak istemedikleri için erkeklerini, ailelerinden paylarına düşenleri alarak başka topraklarda yaşamaya ikna ederler. Heredot Amazonların, Tanasi adlı yerin doğusundan yaya üç günlük mesafede bulunan topraklara yerleştiklerini ve hala kocaları birlikte ya da tek başlarına ata bindiklerini, savaşa gittiklerini ve avlandıklarını anlatır. Ayrıca Amazonların, hiçbir zaman tam olarak öğrenemeseler de İskit dilini konuştuklarını söyleyen Heredot'a göre, onların hala devam eden törelerinden birisi; kızların bir düşman öldürmeden asla evlenememeleridir.[8]

---

[2] "Amazon" kelimesinin Yunanca anlamı; iyi ok atabilmek için göğüslerinin birini kesmeleri ya da dağlamalarından dolayı "memesiz" demektir. Kelimenin diğer anlamı ise Ermenice'de; "moon-women" yani "ay kadın"dır. Bak. Robert Graves, *The Greek Myths*, Penguin Books, c.1, I. B., Edinburgh, 1955, s. 355.

[3] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri,* s. 20.

[4] Merlin Stone, *Tanrılar Kadınken*, çev. Nilgün Şarman, Payel Yay., I. B., İstanbul, 2000, s. 35.

[5] Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay., III. B., İstanbul, 1993, s. 16; Gerhard Fink, *Antik Mitolojide Kim Kimdir,* çev. Ümit Öztürk, Kabalcı Yay., İstanbul, 1995, s. 37; Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılâp Kitabevi, IV. B., İstanbul, s. 172; Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri,* s. 19.

[6] Şemsettin Günaltay, *Tarih I*, Maarif Matbaası, Ankara, 1941, s. 45.

[7] Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay., I. B., İstanbul, 2002, s. 230.

[8] Heredotos, *Herodot Tarihi*, s. 231-232.

Amazonlar hakkında ilgi çekici savaş hikayeleri anlatan Antik Çağ mit yazarları, özellikle üç büyük savaşçının Amazonlarla yaptıkları mücadelelerinden söz etmektedirler. Herakles, Theseus ve Akhilleus adlı savaşçılar, adeta kahramanlıklarını tescil ettirmek istercesine, kendileri ile denk savaşlar çıkartan Amazonların ülkesine giderek, büyük harpler yaptıktan sonra onları mağlup etmektedirler. Amazonlarla Yunanlılar arasında gerçekleşen savaşlardan ilki; Amazonların kraliçesi Hıppolyte'ye Harp Tanrısı Ares tarafından hediye edilen kıymetli ve sanatkârane işleri olan kemerin, Eurystheos'un kızı Admete tarafından istenmesi nedeniyle yapılmıştır. Eurystheos, savaşçı Herakles'i çağırmış ve ondan kemeri alıp getirmesini istemiştir. Herakles, Yunan gençlerinden oluşan bir ordu ile Çanakkale ve İstanbul boğazlarını geçerek Themiskyra'ya gelmiştir. Efsaneye göre kraliçe Hıppolyte, kemerini Herakles'e vermeyi kabul etmiştir ancak Herakles'in düşmanı altın tahtlı Hera, Amazon kılığında Olympos'tan inerek Amazon savaşçı kadınları kandırmış ve böylece iki ordu arasında müthiş kanlı bir savaşı başlatmıştır. Kraliçe Hıppolyte dahil pek çok Amazon savaşçı kadın, savaş meydanında öldürülmüş ve Herakles de, kraliçenin kemerini Admete'ye götürmüştür.[9] Denilebilir ki savaşçı Herakles, Amazonları savaşta yenerek kahramanlığını taçlandırmak istemiştir.

Amazonlarla savaşan bir başka mitolojik kahraman ise Theseus'tur. Atina şehrinin kralı olan babası ansızın ölünce Theseus, babasının yerine geçmiş ancak kral değişikliği esnasında meydana gelen kargaşayı sona erdirmenin yolunu, Terme'de bulunan Amazonlara savaş açmakta bulabilmiştir. Uzun bir deniz yolculuğundan sonra Theseus ve ordusu Themiskyra'ya ulaşmıştır. Mitolojiye göre, Theseus ve askerlerinden etkilenen Amazonlar, onları hediyelerle karşılamışlar ve Theseus da, kadınları gemisine davet etmiştir. Atinalıların davetini kabul eden bir kısım Amazonlar, onların gemilerine binmişlerdir. Bu arada Theseus, Amazonlar arasında bulunan Antiope ismindeki çok güzel bir kadınla evlenmiştir. Ne var ki Theseus, Amazonlardan habersiz Karadeniz'e yelken açarak, onların dostluğuna ihanet etmiştir. Atinalıların hile ile arkadaşlarını kaçırmasına kızan Amazonlar, Theseus'tan öç almak için Atina'ya kadar gelmişler ve aylarca süren bir savaş yapmışlardır. Theseus'un karısı Antiope, bu savaşta kocasıyla birlikte çarpışmış ve savaş meydanında ölmüştür. Amazonları yenemeyen Theseus ise onlarla anlaşmak zorunda kalmıştır.[10] Bu öyküde Theseus, ülkesindeki düzensizliği ortadan kaldırmak ve halkını zaferleriyle mutlu etmek için savaşa çıkmış ancak hem kendisine dostane yaklaşan Amazonları kandırmış hem de savaşta onları yenememekle amacına ulaşamamıştır.

Antik Çağ klasik kaynaklarında yer alan Amazonlarla ilgili son mitik öykü; Akhilleus'in Amazonlarla yaptığı savaştır. Atinalılarla Amazonlar arasındaki üçüncü ve

[9] Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, s. 172; Derman Bayladı, *Tanrıların Öyküsü*, Say Yay., IV. B., İstanbul, 2002, s. 168.
[10] Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, s. 190; Robert Graves, *The Greek Myths*, s. 352-353.

son savaş, ne Yunanistan'da ne de Terme'de olmuştur. İşte Anadolu'daki pek çok kavimin katıldığı bu son savaş; Helena'nın kaçırılması ile başlayan ve yıllarca süren Truva savaşıdır. Akhilleus'in Hektor'u öldürmesine, onun ölüsünü arabasının arkasında sürümesine ve Truva'lılara zulmedilmesine üzülen Amazonlar, kraliçeleri Penthesilea komutasında Karadeniz'den kalkıp Çanakkale boğazına gelmişlerdir. Güzel, kuvvetli ve yiğit olan Penthesilea, cesur savaşçıları ile birlikte savaşmaya başlayınca Yunanlılar büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. Savaş meydanında Amazonların başarısı, Truvalıların moralini düzeltmiştir. Üzerindeki parlak zırhı ve hilâl şeklindeki kalkanı ile kraliçe Penthesilea, Amazonların değil, Truvalıların başkomutanı gibi savaşmıştır. Amazonların yardımıyla Truvalılar, Yunanlıları bozguna uğratmışlar ve kaçan Yunanlıları takip etmeye başlamışlardır. Savaşın kaderinin değiştiği safhada, savaşçı Akhilleus ve Aias'ın savaşa katılması, Yunanlıların toparlanıp yeniden savaşmaya başlamasına neden olmuştur. Yunanlıların güçlü saldırıları karşısında Truvalılar yenilmiştir. Ancak Akhilleus ile Amazon kraliçesi Penthesilea arasında geçen ikili muharebe, savaşın en unutulmaz anı olmuştur. Penthesilea'yı öldüren Akhilleus, düşmanının silahlarını almak için yanına gittiğinde, uyuyan Artemis'e benzeyen Penthesilea'yı görmüş ve onun güzelliği karşısında yaptığına çoktan pişman olarak dinî bir saygıyla onun önünde eğilmiştir.[11] Diyebiliriz ki Amazonlarla ilgili anlatılan her üç mitte de Yunanlılar, Anadolu'nun efsanevî cesur savaşçı kadınları Amazonları savaşmaktaki maharetlerinden dolayı uzun uzun övmektedirler.

Halikarnas Balıkçısı adıyla meşhur Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın da ifade ettiği gibi Amazonlar, Anadolu topraklarında yaşamış,[12] şehirler kurmuş, savaşlar yapmış ve kahramanlığı dillere destan olmuş kadınlardır. Dolayısıyla onlarla ilgili her türlü bilgiyi ve sanat eserini kendi mitsel kültürümüzün öğeleri olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Burada mitin kültür içindeki oluşturucu ve birleştirici rolünün sorgulanmaya ve yorumlanmaya ihtiyacı vardır. Günümüzde tarihsel bilginin doğruluğu ve geçerliliği üzerinde oluşmuş bir ön yargı varken, mitlerin anlatılmasına ve böylece korunmasına niçin gerek duyulmaktadır? Mitleri, kültürün yaratıcı güçleri olarak niteleyen Nietzsche, bu sağlıklı yaratıcı güçlerden mahrum kalmanın kendi kültürel gücünü yitirmek anlamına geldiği düşüncesindedir. Nietzsche'nin perspektifinde kültürel hareketlilik, mitlerin oluşturduğu ufuk tarafından tamamlanmakta ve birleştirilmektedir. Mitsel imgelerin her yerde bulunması, çocukların ve gençlerin kendi kültürlerine aşina olmalarına, olgunlaşmalarına ve insanın hayat karşısında verdiği mücadeleleri yorumlamalarına yardımcı olmaktadır. Miti bir yuva ve ana rahmi olarak gören Nietzsche, modern kültürün muazzam tarih ihtiyacı duymasını tatminsizlikle suçlayarak, sayısız kültürün tek bir kültür etrafında

[11] Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, s. 303-305.
[12] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri,* s. 19.

toplanmaya çalışılmasını, kültürlerin yok edilmesi şeklinde değerlendirmektedir.[13] (2002: 195-196) Yüzyıllar boyu anlatıla gelmiş mitik hikayelerin ve onlarla ilgili sanat eserlerinin yerli kültürümüzün ve yerli varlığımızın devamlılığı açısından önemi gayet açıktır. Savaşçılıkta gösterdikleri başarı ile bilinen Amazonlardan, bugüne ulaşan her ne varsa sahip çıkılarak titizlikle korunmalıdır.

Tarih boyunca savaş yapmanın erkeklere ait bir özellik olarak kabul edildiği ve neredeyse tüm savaşların da erkekler arasında gerçekleştiği düşünülecek olursa, Amazonların insanlık tarihi içindeki özel yeri ortaya çıkacaktır. Mitlerin babası sayılan Homeros İlyada adlı eserinde, Amazonlar için şöyle demektedir: "Amazonlar gelmişti hani, erkek gibi, işte o gün."[14] (Homeros: 2002, 120) Gerçekten erkek gibi savaşan Amazonların, Yunanlıların büyük savaşçılarını kimi zaman dize getirmeleri, kimi zaman da uzun mücadelelerden sonra mağlup edilebilmeleri, onlardaki savaşçı kimliğin araştırılmasını hak etmektedir. Mitolojiye göre Amazonların savaşçılıkları, savaş tanrısı Ares ile uyum perisi Harmonia'nın (veya Aphrodite) kızları olmalarından kaynaklanmaktadır.[15] Ataerkil toplum yapısına sahip Yunanlıları, Amazonların hem anaerkil yapıya sahip olmaları hem de iyi savaşmaları hayran bırakmıştır. Ayrıca Amazonların at üstünde savaşmaları, atı sadece arabada kullanan Yunanlılar için etkileyici bir savaş tekniği olmuştur.[16] Amazonların savaşlarda kullandıkları silahlar ise ok ve yay, mızrak, çift yüzlü hafif balta, yarım kalkan ve tolgadır.[17] Özellikle Girit'te ve Hitit kabartmalarında rastlanan çift yüzlü balta (labrys), Amazonlara ait bir silah olarak bilinmektedir. Amazonların çok iyi savaşmaları ve kadınların oluşturduğu bir topluluk olmaları, erkek düşmanı ilan edilmelerine ya da kan dökücü bir vahşi kabile şeklinde gösterilmelerine neden olmuştur. Tarihçi Heredotos bile onların adlarının İskit dilinde "erkek öldüren" anlamına geldiğini ve kadınlara özgü işlerden hiçbir şey anlamadıklarını söylerken (2002: 230)[18], erkek egemen toplumda yaşamış olmanın verdiği ön yargılarla konuşmaktadır. Amazonların erkek düşmanı olduklarına dair bir başka itham ise doğan erkek çocuklarını öldürmeleri ya da sakat bırakarak babalarına vermeleridir. Ne var ki Amazonlara yapılan tüm ithamlar, onların erkekler karşısında iyi savaşmış olmalarından kaynaklanabilir.

Amazonların bilinen diğer bir özellikleri ise şehirler kurmalarıdır. Amazon kraliçelerinin adlarının verildiği şehirler arasında, Myrine, Mitylene, Cyrene, Sinope, Marpesia, Hippo, Lampado, Araea, Elaea, Gryneia, Smyrna, Kyme, Ephesus, Pitane, Magnesia, Halikarnassos, Xanthos ve Pyrrichos bulunmaktadır. Onların kurdukları bu

[13] Friedrich Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu,* çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Say Yay., VI. B., İstanbul, 2002, s. 195-196.
[14] Homeros, İlyada, çev. Azra Erhat, A. Kadir, Can Yay., XIV. B., İstanbul, 2002, s. 120.
[15] Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, VIII. B., İstanbul, 1999, s. 32.
[16] Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* s. 32.
[17] AnaBritannica, c.1, Ana Yay. A.Ş. ve Encyclopedia Britannica, Inc., XV. B., 2004, İst., s. 540.
[18] Heredotos, *Heredot Tarihi,* s. 230.

şehirlerde tanrılar adına yapılmış tapınaklar da yer almaktadır.[19] Amazon tanrıçası Myrina'nın Lesbos (Midilli) adasına göçüp Mytilene şehrini orada kurduğu hakkında bilgiler vardır.[20] Antik Grek felsefesinin büyük filozoflarından Platon, Kratylos adlı diyalogunda, adların kaynağı tartışmasını yaparken Myrina'dan bahsetmektedir.[21] Mezarı Truva'daki bir tepede bulunan Myrine bu savaş sırasında ölmüştür. İyi bir savaşçı olan Myrine, yüksekten atlamada başarılı olduğundan dolayı kendisine "yüksekten atlayan" adı verilmiştir. Karadeniz, Ege ve Akdeniz kıyısındaki pek çok şehrin kurucuları sayılan Amazonların, bu yönünün de ayrıca araştırılması gerekmektedir.

Günümüzde Amazonlardan kalan sanat eserlerinden çok, onları anlatan mitler ve resimler bulunmaktadır. Amazonlarla Yunanlar arasında yapılan savaşların anlatıldığı ilk dönem resimlerinde, onlar zeka tanrıçası Athena şeklinde tasvir edilmektedir. Daha sonraki dönemlerde bereket tanrıçası Artemis'e benzer biçimde resmedilmektedirler. Üzerlerindeki diz kapaklarına kadar inen hafif giysileri, savaşlarda hızlarını engellememesi için kemerle bağlanmaktadır. En son dönemlerde yapılan vazo resimlerinde ise Amazonların giysileri belirgin biçimde Perslerin giysilerine benzetilmektedir.[22] Bu resimlerde Amazonlar, hareketli, sıçrayacakmış gibi ayakta duran, cesaretli, heyecanlı ve mahirane biçimde ata binmiş olarak görünmektedirler. Amazon savaşlarının resmedildiği Bassai Tapınağı ile Halikarnasos Mausoleumu'nun kabartma frizleri bugün British Museum'da bulunmaktadır. Ayrıca Polykletes'in ünlü "Yaralı Amazon" (M.Ö.430'lar) adlı heykelinin mermer bir kopyası Roma'da (Musei Capitolini)dır. Yeni ve Yakınçağ tabloları arasında ise Peter Paul Rubens'in Münih, Alte Pinakothek'taki (1620) ve Anselm Feuerbach'ın Stadtische Kunstsammlungen Nürnberg Opera Binası'ndaki (1873) Amazon savaşlarını resmeden tabloları önemlidir.[23]

Sonuç olarak denilebilir ki; Samsun'un geçmişinde yer alan Amazon kadınları hakkındaki efsanevî (mitolojik) öyküler, modern Samsun'un dünya kültürlerine tanıtılmasında rol oynayabilir. Antik Grek mitolojisinde anlatılan öykülerin dışında, Samsun ve çevresinde onlarla ilgili anlatılan efsaneler bulunabilir. Bu yüzden halk edebiyatçıları tarafından yapılacak ciddi alan araştırmaları, şayet hala mevcutsa Amazonlarla ilgili efsane, şiir, bilmece ya da manilerin derlenmesini sağlayabilir. Günümüzde Amazon kadınlarının ya da tanrıçalarının adları, yaşam biçimleri, kullandıkları silahlar ve dinlerine dair bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla yapılacak derleme çalışmaları ile bunlar arasında karşılaştırmalara gidilerek benzerlikler ve farklılıklar

[19] Carla Osborne, **http://www.amazonation.com/Origins&Geo.html.** (çev. Hülya Altunya); Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* s. 33.
[20] Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* s. 33.
[21] Platon, *Kratylos,* çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul, 2000, s. 26.
[22] AnaBritannica, c.1, s. 540.
[23] Gerhard Fink, Antik Mitolojide Kim Kimdir, s. 38.

ortaya çıkartılabilir. Bunların dışında son dönemde dünyada yoğun ilgi gören tarihi filmler arasına, Samsun ve çevresinde çekilecek ve Amazonları anlatan filmler de katılabilir. Sadece Antik Çağ mitolojilerinde anlatılan Amazon hikayeleriyle sınırlı kalmak yerine Samsun'da yapılacak derlemelerden elde edilen efsaneler, filmler için malzeme oluşturabilir. Ayrıca tarihsel ve mitolojik açıdan Amazon kadınlarını konu edinen bir kültürel turistik mekanı Samsun'un doğal alanları içinde oluşturmak mümkündür. Amazon kadınlarını resim, heykel, müzik gibi sanat türleri ve haklarında yapılan akademik ve mitolojik çalışmalar içinde ele alabilecek bu özel ziyaret yeri, Samsun'un efsanevî ve tarihî geçmişinin diğer unsurlarını da bir şekilde sergileyebilecek ve *Samsun Mitoloji Parkı* şeklinde adlandırılabilecek bir yerde konumlandırılabilir. Eski ev biçimlerini, yaşam tarzlarını, meşhur tarihsel figürleri bir şekilde yansıtabilecek bu mitoloji parkının dünya kültürlerinin ilgisini çekmesi oldukça muhtemeldir.

Kaynakça

Ana Britannica, (2004). İstanbul Ana Yay. A.Ş. ve Encyclopedia Britannica, Inc..

BAYLADI, Derman, (2002). *Tanrıların Öyküsü*. İstanbul Say Yayınları.

CAN, Şefik, (trhsz). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul İnkılâp Kitabevi.

ERHAT, Azra, (1999). *Mitoloji Sözlüğü, (1972).* İstanbul Remzi Kitabevi.

FİNK, Gerhard, (1995). *Antik Mitolojide Kim Kimdir,* çev. Ümit Öztürk. İstanbul Kabalcı Yayınları.

GRAVES, Robert, (1955). *The Greek Myths*. Edinburgh Penguin Books.

GÜNALTAY, Şemsettin, (1941). *Tarih I.* Ankara Maarif Matbaası.

Herodotos, (2002). *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen. İstanbul Türkiye İş Bankası Yayınları.

Homeros, (2002). *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir. İstanbul Can Yayınları.

KABAAĞAÇLI, Cevat Şakir, (Halikarnas Balıkçısı) (1998). *Anadolu Efsaneleri (1954).* Ankara Bilgi Yayınları.

NİETZSCHE, Friedrich, (2002). *Tragedyanın Doğuşu. (1963)*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu. İstanbul Say Yayınları.

OSBORNE, Carla. http://www.amazonation.com/Origins&Geo.html**.**

Platon, (2000). *Kratylos*, çev. Cenap Karakaya. İstanbul, Sosyal Yayınları.

STONE, Merlin, (2000). *Tanrılar Kadınken*, çev. Nilgün Şarman. İstanbul Payel Yayınları.

Strabon, (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman. İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

DÂNİŞMENDNÂME'DE SAMSUN

Ergin AYAN[*]

Danişmendliler, 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Malatya, Kayseri, Amasya ve civarında hüküm sürmüş bir Türkmen hânedânıdır. Hânedânın kurucusunun menşei hakkındaki tartışmaların sonucu hâlâ netleşmemiştir. Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Türkiye Selçukluları tarihçisi İbn-i Bibî'nin Dânişmendliler hakkındaki rivâyetler ihtilâflı olduğu, için eserinde onlara yer vermediğini söylemesi ilginçtir.

Dânişmendnâme adlı Türkçe destansı mahiyetteki esere dayanarak, bu hânedân hakkında bize bilgi veren Cenâbî'ye göre de beyliğin kurucusu Dânişmend Gâzî (1085-1104) Malatyalıdır[1]. Bizzat *Dânişmendnâme*'de verilen bilgiye göre Battal Gâzî'nin neslinden olan Dânişmend Gâzî, Abbâsîlerin Malatya emîri Ömer b. Ubeydullah el-Akta'nın kızı olan Nazîrülcemâl'ın oğlu idi[2]. Tarihî kaynaklardan İbnü'l-Esîr'e göre, Ömer b. Ubeydullah Malatya üzerine yürürken yolda Merc el-Eskûf denen yerde Bizans İmparatoru III. Mikael ile karşılaşmış ve H. 249 (Ağustos 863)'da şehit düşmüştür. Ancak İbnü'l-Esîr, Battal Gâzî'nin veya Emîr Ömer'in Dânişmend'in atası olduklarına dair bir bilgi vermemektedir. Müellif, eserinin bir yerinde Dânişmend Gâzî'nin adının Taylu olduğunu, Türkmenlere muallimlik yaptığı için kendisine Dânişmend lâkâbının verildiğini ve melikliğe kadar yükseldiğini belirtiyor[3]. Dânişmend adı Niketas Khoniates'de Tanismanios veya Persarmenoi, Ioannes Kinnamos'da Tanisman, Urfalı Matheos'da Tanismanios şekillerinde geçmektedir[4]. Ünlü İlhanlı vezîri ve tarihçisi Reşidüddîn Fazlullâh ve Nîşâbûrî onu Dânişmend Muhammed olarak zikretmekte ve Sultan Alparslan'ın (1063-1072) Malazgird savaşına katılan kumandanlarından biri olduğunu belirtmektedirler. Aynı kaynaklara göre o, bu savaşta çok değerli tavsiyeleriyle, önemli bir rol oynamıştır[5]. Muhtelif kaynaklar onun Malazgird zaferini müteakip, Niksar, Tokat ve Elbistan havalisini zaptettiğinde müttefiktirler[6]. Reşidüddîn'e göre, Malazgird zaferinden sonra Büyük Selçuklu Sultanı

[*] *Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, Sayı 4, s. 245.

[2] *Dânişmendnâme*, haz. Necati Demir, Niksar 1999, s. 48; Cenâbî de Dânişmend lâkâblı Ahmed'in, Ali b. Mızrâb et-Türkmânî el-Harezmî ile Nazîrülcemâl'in oğulları olduğu kayıtlıdır. Bk. M. Kesik, s. 245.

[3] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VII, çev. A. Ağırakça, İstanbul 1986, s. 107 ve X, s. 247.

[4] Niketas Khoniates, *Historia*, çev. F. Işıltan, Ankara 1995, s. 12; Ioannes Kinnamos, *Historia*, çev. I. Demirkent, Ankara 2001, s. 12; *Urfalı Mateos Vekayînâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 204 ve n. 247.

[5] Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmiü't-Tevârîh*, II/5, neşr. A. Ateş, Ankara 1999, s. 32 vd.; Zahîrüddîn Nîşâbûrî, *Selçuknâme*, Tahran 1332 hş., s. 25.

[6] M. Halil Yınanç, "Dânişmendliler", *İA,* V, s. 468.

Alparslan, Dânişmend Gâzî'ye Kayseri, Zamantı, Sivas, Develu, Tokat, Niksar ve Amasya[7] havalisini fethetme görevini verdi[8].

Tarihi kaynakların verdikleri bu malûmata mukabil, Dânişmend Gâzî ile arkadaşlarının bu havâliyi fethetme girişimine başlamaları *Dânişmendnâme'*de destansı bir biçimde ve edebî ifadelerle tezyin edilmek suretiyle anlatılmıştır. Buradaki rivâyete göre, Melik Dânişmend ile Sultan Turasan[9] Anadolu'nun fethedilmesi için halîfe tarafından görevlendirilmiş olup[10], Sultan Alparslan mevzuya hiç dahil edilmez. Kaynakların ifade ettiği gibi, Sultan Alparslan Dânişmend Gâzî'yi resmî olarak bu bölgenin fethi ile görevlendirmiş ise, zamanın diplomasi usullerine göre, bu emri Bağdâd halîfesine de bildirmiş ve tasdik ettirmiş olmalıdır. Ya da böyle bir emir veya karar, sultan ile halîfe arasındaki yazılı veya sözlü bir meşveretin sonucunda ortaya çıktığından, destanda halîfenin adının geçmesi olağan, fakat Sultan Alparslan'dan ve Malazgird Savaşı'ndan bahsedilmemesi bir eksikliktir.

Melik Dânişmend, harap edilmiş bir vaziyette bulduğu Gümenek[11] kalesine gelince, önce hangi tarafa gidecekleri ve nasıl iş bölümü yapacakları konusunda arkadaşlarıyla görüş alışverişinde bulundu. Sultan Turasan'ın "Önce atamın mescidinin bulunduğu Konstantiniyye'den tarafa gidelim. İmparatoru öldürürsek bütün Anadolu bizim olur." teklifine karşı Melik Dânişmend "Eğer bu ordu hep beraber aynı yola giderse doğru olmaz. Bu orduyu iki kısma bölüp yürümek doğrudur.

---

[7] Malazgirt Savaşı sonrası İmparator Mikhail Dukas (VII., 1071-10789 zamanında Bizans ordusunun Anadolu başkumandanı, sonradan imparator olacak olan Aleksios (I. 1081-1118) Komnenos bir fidye meselesi yüzünden Amasya'da görülüyor. Dânişmendli bölgesinde fetihlerde bulunduktan sonra, Orta Anadolu'ya geçmiş ve burada Bizans kumandanı Roussel'i esir etmiştir. Artuk Bey, bu sırada Alparslan'ın oğlu Tutuş'un hizmetinde olduğundan, Aleksios ona fidye vererek anlaşmak suretiyle Rus sel'i teslim almıştır. Aleksios Roussel'in fidye parasını Amasyalılardan toplama yoluna gitmiş ve bu yüzden de halk isyana yeltenmiştir. Bk. Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 19-21. Mikhail Dukas 1078'e kadar imparatorluk yaptığına ve Dânişmend Gâzî 1104'de öldüğüne göre, Artuk Bey, Dânişmend Gâzî'nin ölümünden önce Orta Anadolu'ya geçmiştir.

[8] Reşidüddîn, II/5, s. 39; Karş. Nîşâbûrî, s. 28.

[9] Destanda ifade edildiğine göre; Sultan Turasan, yukarıda adı geçen Malatya Emîri Ömer'in oğlu olup, Melik Dânişmend'in dayısı ve Battâl Gâzî'nin de torunlarından imiş (*Dânişmendnâme*, s. 20); O. Turan (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 126), Turasan'ın Hasan Bey olduğunu ifade ediyor ki Anna Komnena (s. 332) da Dânişmend Gâzî ile Haçlılara karşı birlikte hareket eden bir baş satrap Hasan Bey'den bahsetmektedir; Cenâbî'deki kayıtlar için ayrıca bk. M. Kesik, s. 245.

[10] *Dânişmendnâme*, s. 21'de Hicrî Receb 460 (Mayıs-Haziran 1068), Cenâbî, s. 245'de Receb 360 (Nisan-Mayıs 971) tarihleri veriliyor ki, kronolojiye göre birinci tarih daha doğru olsa gerektir. Eğer birinci verilen tarih doğru ise, destanda adı geçmemekle beraber bu Halîfe el-Kaaim Biemrillâh'dır (1031-1075).

[11] Tokat'ın 9 km. kuzeydoğusunda bulunan şehir harabeleri (Sisiyye). M.Ö. 71'de Pontos Kralı Mithridades (VII.), Niksar önlerinde Romalı General Lucullus'a yenilmiş, kaçarken de Comana (Gümenek)'ya uğramıştır. Şehrin Gomanak adıyla XIV. Asırda mevcut olduğuna dair bk. Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm-u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 189.

Bizans imparatorunun iki orduya karşı koymaya gücü yetmez. Bu illeri de ikiye ayırıp, yürüyelim. Bir tarafta Dükiyye (Tokat), Gümenek ve Harsonisiyye[12] (Niksar)'den tarafa siz; diğer tarafta Canik[13] yönünde Haraşna (Amasya)[14], Samiyye (Samsun)[15], Sinobiyye

[12] Niksar adı Niketas'da (s. 23) ve Kinnamos'da (s. 18) Neo Kaisareia olarak geçmektedir. Şehrin halk arasında ve doğu kaynaklarında Nik-Hisar (İyi Hisar) diye söylenmesi aslında Neocaesarea'dan ileri gelir. Ünlü coğrafyacı Strabon, bu ismi zikretmemekle beraber Pontos Kralı Mithridades'in müstahkem şehirlerinden biri olan Caberia (Kabaria)'dan bahsetmiştir ki, bunun Neo-Kayseriyye olduğu anlaşılmaktadır. Kabarea tahrip edildikten sonra, onun yerini Pompeius tarafından kurulan Diospolis almıştır. İmparator Augustus'a (M.Ö. 27-M.S. 14) izafeten Sebaste, Roma İmparatoru Tiberius (M.S. 14-32) devrinde ise Neo Caeserea olarak da geçmiştir. Bk. Besim Darkot, "Niksar", *İA*, IX, s. 273. Abû'l-Farac (*Abû'l-Farac* Tarihi, çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1987, s. 359, 367) ise Dânişmend Gâzî'den Sebaste emîri olarak söz etmektedir. *Dânişmendnâme*'de muhtelif sahifelerde ise Niksar, Harsonisiyye olarak geçmektedir; Ayrıca bk. Merdin Yılmaz Melikoğlu, "Melik Ahmet Dânişmend Gâzî Tarihi'nde Niksar-Harsonisiyye", *Melik Ahmet Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, Niksar 1995, s. 59-62.

[13] Yerli halk arasında "Cenik" şeklinde, sürülerin kışın barındıkları çukur yer manasında kullanılan bu kelime daha ziyade coğrafî ve idari bir bölgeyi ifade etmektedir. Canik adı son asırlarda merkezi Samsun olan sancağa verilmiştir. Coğrafî olarak Karadeniz bölgesinin orta kısmına ve bu bölgedeki dağlara atfedilen bir tabirdir. Bk. B. Darkot, "Canik", *İA,* III, s. 25. Canik veya Canit kelimesinin menşei hakkındaki tartışmalar ise henüz kesin bir sonuca ulaşmamıştır. Canik isminin kritiği hakkında ayrıca bk. Kâzım Dilcimen, *Canik Beyleri,* Samsun 1940, s. 4-8; Necati Demir, "Karadeniz'in Kuzeyinde Peçenekler", *Türkler*, II, Ankara 2002 (Yeni Türkiye Yayınları), s. 710) adlı makalesinde Canik adının kaynağının Peçenekler olabileceğini ileri sürmektedir. Buna göre bugün Canik adı verilen dağların ismi büyük bir ihtimalle başlangıçta Becenek idi ve *bol-* fiilinde olduğu gibi ön seste ünsüz düşmesiyle önce *ecenek* olmuş, daha sonra da bugünkü kullanılış biçimi olan Canik şeklini almıştır. Bana göre bu açıklama, Canik isminin Karadeniz'in yerli halkı olan Can kavminden geldiğine dair tezden daha zayıf olmakla beraber, muhtemeller arasındadır. O zaman Can yada Çan kavminin Peçeneklerle aynı kavim olabileceği veya akrabalığı da akla gelmektedir.

[14] O. Turan (s. 124) bunu Harşana olarak telaffuz etmiştir; Babaî isyanının örgütlendiği merkez de Baba İlyas'ın Haraşna'daki (Amasya-Çat köyü) dergâhıydı; Suluova höyüklerinin de kanıtladığı gibi Amasya'nın tarihi M.Ö. 5500-3500 yıllarına kadar uzanır. M.Ö. 1900-1200'de Hititler zamanında Amasit adıyla, konfederasyonu oluşturan 13 devletten biri oldu. Sonra sırayla Friglerin, Kimerlerin, Lidyalıların ve Perslerin egemenliğini yaşadı. Daha sonra Büyük İskender'in eline geçti. Helenistik dönemde "Amaseia" olarak adlandırılan kentin adı Strabon'a göre kurucusu Amazon kraliçesi Amisis'ten gelmekte imiş. Amasya, M.Ö. 291'de Mithridates adlı krallarca idare edilen Pontus Krallığı'nın başkenti oldu. VIII. Asırdan itibaren de Bizans'ın Armeniakon temasının kaleleri arasında yer aldı. Bk. Besim Darkot, "Amasya", İA, I, s. 394. Bugün Amasya'ya girdiğimizde varlıkları ile bizi şaşırtan, yamaçlara oyulmuş Kaya Mezarları Amasya tarihini ilk çağlara kadar götürmektedir.

[15] Samsun'un eski tarihine ait bilgiler azdır. Klasik tarih Samsun'un M.Ö. VI. Asırda Miletli denizci göçmenler tarafından kurulduğunu gösterir. M.Ö. IV. Asırda Pers hâkimiyetine girmiş ve M.Ö. III. Asrın ortalarında Pontus Krallığı'na bağlanmıştır.Pontus Kralı Büyük Mithridates Sinop ile Amissos'u kendisine idare merkezi olarak seçmiştir. Bizans döneminde Amisos Armeniak temasına (idarî bölge) dahil bulunuyordu. Şehir Türklerin burayı fethine kadar bir ticaret merkezi olarak yaşamaya devam etti. Bk. Besim Darkot, "Samsun", *İA*, X, s. 172 vd.

(Sinop)[16], Karkariyye (Zile)[17] ve Kaşan (Turhal)'dan tarafa ben yürüyeyim. İnşaallahu Teâlâ fethederim." dedi[18].

Üç gün Sivas ovasında oturdular. Dördüncü gün ordu hazırlandı. Orduyu önce ikiye ayırdılar. Sultan Turasan yirmi bin er ile İstanbul tarafına doğru yola çıktı. Kara Toğan'ı ve Çaka'yı da beraberinde götürdü[19].

Melik Dânişmend, Melik Artuhî[20] ile beraber Turhal civarında Nastor'un ordusu ile savaşmaya gitti. Melik Dânişmend, Nastor ve Şattat'ın ordusunun merkezini dağıtmak üzereyken, Sinop Beyi Mihriyanus ile Samsun Beyi İstifanos, Frenk ve Çerkez askerlerinden oluşan altmış bin askerle yardıma geldiler. Haber Nastor'a ulaşınca, onları karşılayıp, Melik Gazi'den çok şikayette bulundu. Frenk ve Çerkez askerleri Melik Dânişmend, Artuhî ve Efrumiyye[21] ile akşama kadar savaştılar[22]. O gece Melik Dânişmend tarafına da yardımcı askerler geldi.

---

[16] Sinop hakkında bk. Fatih Güldal, "Ortaçağ'da Sinop", *Tarih ve Düşünce*, Mayıs 2005, Sayı 58, s. 42-45.

[17] Bugün Zile'de Hitit, Frig, Pers, Roma ve Bizans, Dânişmendli, Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlılara ait tarihi eserleri görmek mümkündür. Roma İmparatoru Julius Caesar'ın Zile'de yaptığı savaştan sonra başarısını ünlü "Veni, Vidi, Vici" (Geldim, Gördüm, Yendim) şeklindeki ifadesinin yazılı olduğu kitabesi halen Zile kalesinde bulunmaktadır. Dânişmendliler dönemiyle ilgili olarak bk. Salim Cöhce, "Dânişmendliler Döneminde Zile", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996, s. 18-22.

[18] *Dânişmendnâme*, s. 54.

[19] *Dânişmendnâme*, s. 55; Bu haberi Cenâbî de doğrulamaktadır bk. M. Kesik, s. 246.

[20] *Dânişmendnâme*'deki kahramanlar arasında Artûhî adıyla yer alan bu Türk beyinin tarihi faaliyetlerine ait hatıra Amasya-Tokat havalisindeki Artukova veya Artukâbâd ismidir ki bu isimler onun bu bölgedeki fetihleri ile ilgilidir. O.Turan, s. 124; Tarihi kayıtlarda Artuk b. Eksük olduğu tahmin edilen Artûhî (Artuk Bey), *Dânişmendnâme*'ye göre (s. 58 vd.) Göçküncü dağında on iki bin eve sahip bulunan bir kimse ile Malatya'da esir edilen Türklerden Abdurrahman Harezmî'nin kızından doğmuştur ve Tokat bölgesinde Melik Dânişmend ile karşılaştığında, Hıristiyan iken Dânişmend Gâzî tarafından Müslüman edilip, gâzâ arkadaşı olmuştur; Cenâbî'de "Melik'in ordu kumandanı ve vezîri İltekin el-Artukî olarak geçmektedir. Bk. M. Kesik, s. 250; Nîşâbûrî (s. 25)'de Artuk Bey'in, Alparslan'ın Malazgird savaşına katılan Türk beylerinden biri olduğunu ve savaştan sonra Alparslan'ın kendisine Mardin ve Amîd taraflarını fetih görevini verdiğini (s. 28) yazıyor. *Dânişmendnâme*'de adı geçen Artuhî yani Artukî şayet Nîşâburî (s. 25) ve Reşidüddîn'de zikredilen (s. 32) Artuk Bey ile aynı şahıs ise, bunun önceden Hıristiyan olmadığı anlaşılır. Her iki kaynağın verdiği bilgileri karşılaştırdığımızda, Artuk Bey'in Malazgird savaşına katıldığı ama aynı zamanda Orta Karadeniz'in iç kesimlerinde fetihler yaptığı da doğrudur. Yukarıda O. Turan'ın belirttiği gibi bu bölgede Artukova adıyla bıraktığı isim bunu doğrulamaktadır. Nitekim Döğer boyuna mensup Türkmen kitleleriyle Yeşilırmak ve Kelkit havzalarında fetihler yaptığı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bk. M. Fuad Köprülü, "Artuklular", *İA*, I, s. 617 vd.; A. Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara 1990, s. 46 vdd.

[21] Destanda adı geçen Efrumiyye'nin Malatya'daki Ermeni Beyi Gabriel'in kızı Morphia olduğu tahmin edilmektedir. *Dânişmendnâme'*de Amasya Beyi Şattat'ın kızı olarak görülmektedir. Sonradan Müslüman olup, Artuhî ile evlenmiş ve Dânişmend Gâzî ile birlikte gâzâlara katılmış bir kadın kahramandır. O. Turan, s. 125 vd.; Cenâbî'de de Şattat'ın kızı olarak görünüyor bk.

Diğer tarafta Nastor Mihriyanos'un yanına geldi ve üç Türk beyinden şikayet etti. Mihriyanos dedi: "Sabah olsun onları cihana gelmemiş gibi edeyim.". Ancak, ertesi gün yapılan savaşta Efrumiyye adlı Türk beyi hem Mihriyanos'u hem de Samsun Beyi İstifanos'u öldürdü. Hıristiyan ordusu bozulunca, Nastor Amasya'ya kaçtı[23].

Nastor ve Şattat, kaçtıktan sonra Melik Dânişmend Gâzî'nin pek çok kale ve kiliseyi zaptettiğini ve çok sayıda papazı öldürdüğünü duyunca, dört taraftan yardım istediler; batıda Mankuriyye (Çankırı), Kastamoniyye ve Gerede sınırına kadar, deniz kenarında Yankoniyye (Çorum), Zile, Amasya, Sinop, Niksar ve Canik sınırına kadar ve Gürcistan[24], Sincar, Alaman[25], Ermen, Ahlât ta Bulgar[26] sınırına kadar yedi milleti Müslümanlarla savaşa davet ettiler. Altı ay kadar sonra yüz seksen bin asker toplandı[27].

Hazırlanıp, harekete geçen bu orduya Samsun Beyi Totori kumanda ediyordu. Kaynakta verilen bilgiden anlaşıldığına göre, bir önceki savaşta ölen Samsun Beyi İstifanos'un yerine Totori gelmiştir. Onun arkasından Sinop Beyi Megerdiç, arkasından Mamuriyye (Ankara, Engürü) Beyi Egirdiç, ondan sonra Şattat ve Nastor geliyordu.

M. Kesik, s. 250 vd.; Ermeni Thoros'un kayınpederi ve Ortodoks olan Gabriel hakkında bk. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I; çev. F. Işıltan, Ankara 1989, s. 58.

[22] *Dânişmendnâme*, s. 88.

[23] *Dânişmendnâme*, s.89 vd.

[24] Marko Polo (*Seyahatname*, I, haz. Filiz Dokuman, İstanbul (tarihsiz), s. 22 vd) XIII. Yüzyıldaki Gürcistan'ı şöyle anlatmaktadır: "Gürcistan krallıkla idare edilmektedir. Krallarına daima Melik David derler. Büyük Selçuklu hükümdârının tebâsıdırlar. Rivâyet olunur ki Gürcü kralları hep omuzlarında bir kartal işaretiyle doğarlarmış. Gürcülerin çoğu Hıristiyan olup, Grek kilisesine bağlıdırlar.

[25] Dânişmendnâme'de adı geçen Alaman ülkesi olarak herhalde Batı Avrupa'daki bugünkü Almanya kasdedilmemiştir. Burada kasdedilen muhtemelen XIII. Yüzyıl Avrupalı seyyahların bahsettiği Karadeniz kuzeyidir. Plano Karpini (*Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Trabzon (tarihsiz) s. 72) Kafkasların kuzeyinde oturan Alan adlı bir kavimden bahsetmiştir Ayrıca Rubruk, seyahatnâmesinde Kersona ile Suğdak arasında her biri farklı diyalektle konuşan halkın yaşadığı 40 yer olduğunu ve aralarında Almanca konuşan pek çok Gotun bulunduğunu ifade ediyor. Ayrıca Kafkasların kuzeyinde oturan Hıristiyan Alanlardan da söz ediyor. Bk. Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001, s. 31. *Danişmendnâme*'de Alan ile Alaman isimleri karıştırılmış olabilir.

[26] *Dânişmendnâme*'de olduğu gibi, ilk Osmanlı eserlerinde de Trabzon güneyindeki dağlara Bulgar yahut Burgar dağı deniyordu. Fakat bu dağlara verilen Bulgar adı kavim adından çok, bu dağlara ait Parhar ismi ile münasebetli görülüyor. Parhar adından önce bu dağlara Parydres adı veriliyordu. Gürcü kaynakları bu dağlara Parkhal ve Avrupa seyyahları da Barcar adını veriyorlardı. Bk. O. Turan, s. 125 n. 46; Bu konuda Fahreddin Kırzıoğlu ("1461 Turabozan Fethi Sırasında Fâtih Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı Bulgar-Dağı Neresidir?", *VI. Türk Tarih Kongresi-Bildiriler*, Ankara 1967, s. 322-328) şunları söylemektedir "Kafkas sıradağları geçitlerindeki Bulgarlar (şimdiki Karaçay-Balkarların ataları) ülkesinde büyük karışıklıklar çıktı. Bunlardan büyük bir kalabalık göçüp, gelerek Bayburt ovasına yerleşip uzun zaman orada kaldılar. Sonradan bunlar Çoruk solundaki dağlara çekilerek, bu dağlara Barkar/Balkar/Barkhal ve 1461'de Osmanlıların Trabzon fethi sırasında Bulgar Dağı denmesine sebep olmuşlardır.

[27] *Dânişmendnâme*, s. 106.

Bunlar Amasya ovasından yola çıktılar. Yolda giderken Şattat'ın huzuruna bir haberci casus geldi ve Melik'in Turhal kalesinin önünde konakladığını söyledi. Bu durum üzerine kumandanlar arasında meşveret yapılırken, Melik Gâzî'nin üzerine bir gece baskını yapma teklifi kabul edilen Totori, elli bin seçme askerle Sisiyye ırmağını geçtikten sonra Melik'in ordusunun ovanın içinde ateş yakıp, konakladığını gördü ve ordusunu beş kısma ayırarak, saldırdı. Müslümanlar bir anda şaşırıp, kargaşa içine düşerken, o sırada namaz kılmakta olan Melik Dânişmend Gâzî, çabuk toparlanıp, savaşa girişti ve Totori'nin kardeşi Nikola'yı kılıç darbesiyle ikiye böldü. Bu arada Totori de Eyyub ve Süleyman adlarındaki iki emîri yakalayıp bağladı. Fakat Totori, Melik tarafından öldürüldü. Ayrıca Totori'nin damadı ve aynı zamanda Zile beyinin oğlu olan Natros da Efrumiyye tarafından öldürüldü. Diğer taraftan Artuhî, Hıristiyan ordusunun 'alemini ve 'alemdârını iki parçaya bölünce, bunlar kaçmaya yöneldiler ve çaresizlikten Dükiyye ırmağına döküldüler. Kimisi sularda boğulurken, kimisi de Müslümanların kılıçları altında can verdi. Rivâyete göre elli Hıristiyandan sadece bin beş yüzü kurtulabildi[28].

Kaçan Hıristiyanlar, Eyyub, Süleyman, Abdurrahman ve Abdullah adlarındaki emîrleri esir alıp, beraberlerinde götürünce, Melik Dânişmend de Efrumiyye'yi esirleri kurtarması için arkalarından göndermişti. Bunlar akşama kadar at sürüp, bir tepenin üzerine çıktılar. Ovada sayısız Hıristiyan askeri konaklamıştı. Nastor ve Şattat'ın otağı da bunların ortasında bulunuyordu. Osman[29], Efrumiyye'ye dedi ki: "İşte kafirlere ulaştık, sabretmemiz gerekir. Bunların uyuduğu zaman esirler için belki bir fırsat buluruz.". Diğer taraftan Totori'nin oğlu Mirek esirleri Nastor'un huzuruna getirdi. Nastor esirlerin hemen öldürülmesini emredince, cellât bunları meydana getirdi. Fakat, Nastor'un vezîri ileri gelip söyledi: "Aman benim sözümü dinle, bunları öldürme. Melik işi halledilince öldürürsün.". Nastor, vezirin sözünü dinleyip, esirleri zindana koydurdu. Ertesi gün Melik'in üzerine yürünmesine karar verdiler.

Gece olunca, Hıristiyanlar, gece yarısına kadar içtiler, her biri ölü gibi sarhoş hale geldi. Onları gözetlemekte olan Efrumiyye, Osman'a dedi: "Siz burada durun, ben tek başıma Nastor ordusuna gideyim. Eğer esirleri kurtarabilirsem, geri yanınıza gelirim. Eğer beni fark ederlerse nara atarım, siz de gelip yetişirsiniz". Sonra ordunun içine girip, Şattat'ın otağına girdi. Çadırın etrafına yerleştirdikleri kırk kadar nöbetçi sarhoş ve perişan bir halde yatıyordu. Efrumiyye bunları bu halde görünce, hepsinin

[28] *Dânişmendnâme*, s. 115 vd.

[29] Bu Cenâbî'de de adı geçen Osmancık olsa gerektir. Buna göre, Çorum'un fethi sırasında Dânişmend Gâzî'nin bir oğlu dünyaya gelmiş ve akabinde o, Osmancık adlı kumandanını Kastamonu tarafını fethe göndermiştir. Osmancık yolu üzerindeki Eflanus kalesini fethetmiştir ki burası "Osmancık" olarak adlandırılır. Orada gümüş madeni vardı ve Emîr Osmancık oradan çok miktarda gümüş alıp, Melik Dânişmend adına sikke bastırdı. M. Kesik, s. 248; Kaynağın bu ifadesine rağmen bugüne kadar yapılan araştırmalarda Dânişmend Gâzî'nin kendisine ait darb edilmiş paraya henüz rastlanmamıştır. Bk. İ. Artuk-C. Artuk, "Danişmend Sikkeleri", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996, s. 102.

başını kesti. Esirlerin de bağlarını çözüp, dışarı çıkardı, sonra Şattat'ın çadırına girip, ellerini bağlamak istedi. Ancak, bu sırada nöbetçiler ve Şattat uyanıp, bağırmaya başlayınca, Efrumiyye de bir nara attı. Onun narasını dağdan işiten Osman ve yanındaki iki yüz Müslüman Hıristiyanlara saldırdılar ve bir buçuk saatte onları yendiler. Diğer tarafta Nastor da uyandı ve askerleriyle beraber vuruşmaya katıldı. Savaş sırasında Efrumiyye, Samsun Beyi Merdos'u öldürdü. Bunun öldürülmesi üzerine Samsun ordusundan bir feryat koptu. Müslümanlar Güneş açıncaya kadar savaştılar, fakat bu arada çok kayıp verdiler. Kalanların hepsi yaralı olarak dağa sığındılar. Nastor, Müslümanların sığındığı dağın etrafının kuşatılmasını emretti. Müslümanlar burada birbirinin yarasını bağlayıp, çaresiz bir şekilde beklemeye başladılar.

Diğer taraftan Melik Dânişmend, Turhal kalesini ele geçirmişti. Fakat, Melik Efrumiyye'nin ve esirlerin halinden endişeliydi. Artuhî, üç bin seçme askerle bunlardan haber almak üzere Zile'ye yöneldi. Müslümanlar sığındıkları dağda, Nastor'un askerlerinin dağa çıkmasını engellemek için ok atarak ve taş yuvarlayarak onları oyalıyorlardı. İkindi vaktine kadar bu şekilde direndikleri sırada, bir toz bulutu belirdi ve Artuhî üç bin er ile çıkageldi. Buna rağmen kendilerinden sayıca çok üstün olan Hıristiyanlar karşısında Müslümanlar çok zor duruma düştüler. İkindi ile akşam arasında dört bin kişi ile Dânişmend Gâzî göründü ve Müslümanların imdâdına yetişti. Melik Dânişmend Ankara Beyi İmran'ı[30] kılıçla ikiye böldü. Nastor bu durum üzerine kaçmaya yüz tuttuğu bir sırada Kastamoniyye beyi Hisarbad ile Bilalük-i Rumî'nin onar bin kişilik kuvvetlerle Hıristiyanlara yardıma geldiklerini gördü ve geri dönüp, yeniden onlarla birlikte saldırıya geçti. Gece yarısına kadar savaştılar. Müslümanlar çaresiz kalınca, Melik Dânişmend, dağa çıkılmasını, bir gün orada savunma yapıp, sonra gece olunca düşmana baskın verilmesini istedi. Müslümanlar dağa çıkınca, Nastor, Hisarbad, Bilalük-i Rumî ve Nikola çağı çevirdiler ve kırk bin Hıristiyan askerinin ölmüş olduğunu görünce üzüldüler. Gündüz geçip gece olunca Dânişmend Gâzî ve adamları düşman ordusuna baskın yapmaya başladılar. Sabaha kadar savaştılar. Melik, Bilalük-i Rumî'yi öldürdü. Bunun Giregi adındaki oğlu babasının intikamını almak için Melik'e saldırdıysa da o da ölmekten kurtulamadı. Efrumiyye'de Nikola'yı öldürdü. Düşman onu görüp dağıldı. Şattat, Amasya'ya doğru kaçarken Hisarbad ile Nastor da onun arkasından gittiler. Gâzîler çok miktarda ganimet ve altı bin kadar da esir aldılar[31]. Bunlardan Müslüman olanları bıraktılar, olmayanları ise kırdılar.

Nastor, Zile önünden kaçarken Hisarbad ile birlikte Çorum tarafına gittiler. Oradan her tarafa mektuplar ve elçiler gönderdiler[32]. Bir mektup da Şattat'a

[30] Yukarıda Ankara Beyi olarak Egirdic zikredilmekte idi. Şimdi ise Ankara Beyi İmran olarak görülüyor. Anlaşılan Egirdic yukarıdaki savaşta öldürülmüş onun yerine İmran geçmiştir.
[31] *Dânişmendnâme*, s. 119-125.
[32] *Dânişmendnâme*, s. 136.

yolladılar. Samsun, Sinop, Harbagüme[33], Trabzon, Gürcistan, Ahlât ve Ermenistan sınırına kadar hep Şattat'ın idi. Şattat dört bir tarafa haber yollayınca, ordular Amasya'da toplanmaya başladılar. Bütün Hıristiyan beyleri Melik Dânişmend ile askerlerini ortadan kaldırmak için and içtiler. Seksen bin Hıristiyan askeri Amasya önünde toplanmıştı. Bu haber casuslar tarafından Dânişmend'e ulaştırıldı[34].

Canik'te iki Hıristiyan beyi vardı; bunlardan birinin adı Şartın, kardeşinin adı da Tatıs[35] idi. Nastor bu güçlü beylere ayrıca mektup yazdı: "Aman! Bizim feryadımıza yetişin." demişti. Şartın dağda olurdu ve emrinde yüz bin asker vardı. Canik'ten Bulgar sınırına kadar ona bağlıydı. Niksar Beyi Mihayil'e verilen mektupta da şöyle yazılmıştı: "Bu mektup, Şattat ve Nastor tarafından Mihayil'e gönderiliyor. Bu mektupları gerekli yerlere gönder. Berda, Kars, Aladağ, Gürcistan, Tiflis ve her nerede Mesih diniyle ilişiği olan varsa toplanıp, gelsinler. Rum'un halîfesi Şattat ve Rum'un beylerbeyi Nastor, Melik Dânişmend karşısında aciz kaldı. Kaçıp Amasya'ya girdiler. Aman çabuk yetişin. Eğer böyle yaparsanız Mesih sizden memnun olur."[36].

Şartın ve Tatıs ertesi gün yetmiş bin asker hazırladılar. Mihayil bunları karşıladı. Hep birlikte Amasya tarafına yöneldiler, Sisiyye yani Gümenek'e ulaştılar. Gümenek halkı daha önce Müslüman olmuş ve Melik Dânişmend'in hizmetine girmişti. Fakat, bu kez Mihayil gelince bir kısmı yeniden Hıristiyanlığa dönüp, kaleyi onlara teslim ettiler. Mihayil bundan sonra Tokat kalesini kuşatmaya gitti. Tam bu sırada Şattat'tan bir elçi gelip, Mihayil'in hiç vakit kaybetmeden kendisine yardıma gelmesini istiyordu. Zira Melik, Amasya kalesi önünde konaklamış ve kaleyi kuşatmıştı.

---

[33] Dânişmendnâme'de Canik'te olduğu rivâyet edilen yerleşim merkezi.

[34] *Dânişmendnâme*, s. 137.

[35] Dânişmendlilerin Karadeniz sahillerine inmeye çalıştıkları 1070'li yıllarda farklı yer ve zamanlarda üç kez Peçeneklerle karşılaşmışlardır. Bunlardan ilki Canik Beyi Tatis veya Tzatis'in yönettiği Peçenek ordusudur. Tokat Dânişmend Gâzî tarafından alındıktan sonra, Canik tarafından gelen bir ordu tarafından kuşatılmış, fakat Dânişmend Gâzî tarafından bu ordu mağlup edilerek sekiz bin asker esir alınmıştır. Esir alınan ordunun kumandanının ismi Tadık'tır. Tadık bir Türk ismi olup, Orhun abidelerinde de geçmektedir. Burada Gök Türk başbuğlarından birinin adı Tadık Çor'dur. Kül-Tigin Çinli kumandan Ça-ça ile yapılan savaşta (706) onun boz atına binmişti. Bk. H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1999, s. 44. Karş. F. Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I, İstanbul 199, s. 50; Bu tarihlerde Canik bölgesinde Peçeneklerin yaşadığı kesin olduğuna göre, bu komutanın Peçenek Türkü olma ihtimali de bir hayli yüksektir. Bk. N. Demir, "Karadeniz Bölgesi'nde Peçenek ve Kıpçaklar", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu,* II, Trabzon 2001, s. 402; Nitekim 1087'de Silistre'de Peçenek başbuğu olarak Tatuş görülüyor. A. Nimet Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 57; Anna Komnena, s. 36 n. 3 ve 137) Makedonya'da Ohri bölgesinde oturan ve Tadik (ios) kumandası altında bulunan Türklerden bahsetmiştir. Bu kumandanın köle bir aileden geldiğini, Türk olduğunu ve İmparator Aleksios'un en güvendiği adamı ve süt kardeşi olduğunu belirtiyor.

[36] *Dânişmendnâme*, s. 182.

Melik kaleyi kuşatmakla meşgul iken, bir haberci gelip, Canik beyi Şartın ve kardeşi Tatıs'ın yetmiş bin askerle, Sinop beyi Vasilyos'un da yirmi bin askerle, Niksar Beyi Mihayil de yanlarında olmak üzere geldiklerini bildirdi. Bunun üzerine Melik kuşatmayı kaldırıp, oradan çekildi.

Diğer taraftan Nastor ve Şattat, Melik'in gittiğini görünce kale önüne çıkıp, konakladılar. Şartın, Tatıs, Samsun beyi ve Sinop beyini karşılayıp ağırladılar ve Müslümanları imha etmek için and içtiler. Arkalarından Mihayil de geldi[37]. Melik Dânişmend hazırlıklarını yaptıktan sonra yeniden düşman üzerine yürüdü. Savaşa tutuştular. Bu savaşta Şartın ve kardeşi Tatıs, Melik tarafından mübârezede öldürüldü[38]. Birkaç gün süren savaş sonunda Nastor'un ordusu kırıldı ve yirmi bin askeri esir düştü. Kendisi de Çorum'a kaçtı. Mihayil savaş meydanından kaçtı ve Şattat da esir edildi. Melik Dânişmend'in eline çok sayıda ganimet geçti. Bunların bir kısmını Malatya'ya bir kısmını da halîfeye gönderdi. Savaş sonunda Amasya kalesi ele geçirildi ve Sinop Beyi Mihriyanos da yakalandı. Şattat ise yeni Müslüman olmuş olan nöbetçileri para verme vaadiyle kandırıp, kaçtı ve o da Nastor'un yanına Çorum'a gitti[39].

Şattat ve Nastor Çorum'da yeni bir ordu toplamakla meşgul oldular. Ankara Beyi Kaytal elli bin askerle ve Frengistan'dan Selahil sayısız askerle geldiler. Melik Dânişmend de otuz bin askerle hazırlanıp, Çorum üzerine yürüdü[40]. Kale önünde yapılan şiddetli bir savaş sonunda Şattat ile Kaytal öldürüldü. Müslümanlar kaleyi kuşatmaya başladılar. Fakat bu sırada Rus, Çerkez, Firenk, Kastamonu, Bolu, Samsun ve Canik tarafından askerlerin toplanıp Nastor'a yardıma geldikleri haberi ulaştı[41]. Buna rağmen bu yardım ulaşmadan Melik Dânişmend, Çorum kalesini aldı. Kale alındıktan sonra, Melik Dânişmend gördüğü bir rüya üzerine Samsun tarafını fethetmek üzere Süleyman adındaki kumandanına 'alem ve sancak verip, beş bin askerle yola çıkardı. Süleymân'ı Samsun ve deniz tarafına göndermesinin sebebi, o vilâyeti Dânişmendli topraklarına katmak idi[42].

Süleyman, Samsun tarafına gittikten bir süre sonra geri döndü. Melik ondan ordunun durumunu sordu. Süleyman söyledi: "Ben o tarafa gidince bir çok yeri fethettim, bir kısmını da tahrip ettim. Sonra bir haber geldi ki, Canik tarafından hesapsız asker çıkmış, bu tarafa Müslümanların üzerine gelirmiş. Bunu işitince geri dönüp, hizmetinize geldim.". Bunun üzerine Melik, Niksar tarafına gitmek ve orayı

[37] *Dânişmendnâme*, s. 184.
[38] *Dânişmendnâme*, s. 190.
[39] *Dânişmendnâme*, s. 194, 196, 198.
[40] *Dânişmendnâme*, s. 203 vd.
[41] *Dânişmendnâme*, s. 215.
[42] *Dânişmendnâme*, s. 221; Çorum'un alınması için karş. M. Kesik, s. 248.

fethetmek için ordunun hazırlanmasını istedi. Ordunun mevcudu kırk bini buluyordu. Tokat kalesinde on bin kişi bırakıp, yola çıktılar ve Cincife Yazısı'nda[43] konakladılar.

Diğer taraftan Gavarıs[44], Melik Dânişmend'in elinden kaçtıktan sonra Canik Beyi Matrobid'e sığınmış ve öfkelenen Matrobid de Canik, Trabzon, Ermeni ve Gürcü askerleriyle birlikte Niksar ırmağının kenarında toplanmıştı. Melik Dânişmend'in otuz bin asker ile Cincife Yazısı'nda ordugâh kurduğunu duyan Matrobid ise bir gece baskını planladı. Rumların planlarını öğrenen Melik Gâzî, askerlerini pusuya yatırdı. Yapılan savaşta Matrobid öldürüldü ve bunu duyan oğlu Gavarıs da kendi canından korkup, Niksar'a gitti[45].

Melik Dânişmend de Niksar önünde konaklayıp, şehri kuşattıktan sonra ele geçirdi ve Gavarıs'ı öldürdü. Gavarıs'ın oğulları Nikola ile Yorgi Müslüman oldular. Sonra Melik Dânişmend, kumandanlarını muhtelif bölgelere sefere gönderdi. Artuhî ile Efrumiyye'yi on bin er ile Cabusiyye ve Hayruriyye'ye tarafına Samsun ve Canik sınırına kadar fethetmesi için gönderdi. Kendisi yirmi bin askerle Canik'tan tarafa gitmek istedi. O illeri fethedip, Trabzon'a gitmek istiyordu.

Bir gün dinlenip, ertesi gün yola çıktılar. İki gün sonra Halkümbed kalesine ulaştılar. Kale beyi Mihayil kalede kalıp, kardeşi Fasil'i altı bin askerle Melik'e pusu kurmak üzere kaleden dışarı gönderdi[46]. Kale dışında yapılan savaşta Fasil öldürüldü ve Melik Dânişmend Halkümbed kalesini kuşatmaya başladı[47]. Diğer taraftan Artuhî, Canik sınırına kadar Cabusiyye ve Hayruriyye illerini fethetmişti. Bu haberler ve Gavarıs'ın öldürüldüğüne dair haberler Trabzon Sultanı Puthil'e ulaşınca, o dört bir

---

[43] Niksar'a 35 km. kadar uzaklıktaki Çamağzı.

[44] Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin 2005 yılında düzenlediği bir sempozyuma, muhtelif kaynaklarda Gavarıs, Gavras veya Gabras şekillerinde geçen ve Trabzon'da bir süre bu adla hüküm süren hânedân hakkında "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi" adıyla bir bildiri sunmuştuk.

[45] *Dânişmendnâme*, s. 226; Ayrıca bk. Kamil Şahin, *Danişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178)*, Niksar 1999, s. 36; Burada adı geçen Matrobid büyük bir ihtimalle Trabzon dukası Theodore Gabras'dır. *Dânişmendnâme* Theodore Gabras'ın Niksar'ın fethinde öldürüldüğünü gösteriyorsa da O. Turan (s. 136 n. 82) onun 1098 Haziran'ında Çoruh kıyısında başı kesilerek öldürüldüğünü tesbit etmiştir. Claude Cahen (*Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979, s. 103) ise Theodore Gavras'ın Erzurum'da yakalanarak öldürüldüğünü, fakat öldürülme tarihinin bilinmediğini belirtiyor.

Anna Komnena'nın anlattığı Çoruh ırmağı kenarında yapılan savaşın şekliyle *Dânişmendnâme'*deki savaşın seyri aynı olduğundan bu hükme varılabilir. Ayrıca o tarihlerde Trabzon beyi *Dânişmendnâme*'de Matrobid olarak adı geçen Theodore Gabras'dır. Yine aynı eserde Matrobid'in 4 oğlundan bahsedilmesi ve bu çocuklardan ikisinin isimlerinin diğer kaynaklarla birbirini tutması bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu çocuklardan birinin adı Küste (Konstantin Gabras) diğerin adı ise Yorgi (Georgios Gabras)'dir ki Anna Komnena (s. 409 n.2) da bu hususu teyid etmektedir. *Dânişmendnâme*'de Matrobid'in muhtelif sahifelerde Niksar beyi, Trabzon beyi, Canik beyi olarak zikredilmesi, Trabzon Dukalığı'nın o tarihlerde bu bölgelere hakim olduğunu göstermektedir

[46] *Dânişmendnâme*, s. 234 vd.

[47] *Dânişmendnâme*, s. 237

tarafa mektuplar gönderip, asker topladı, çünkü Gavarıs onun amcası idi[48]. Melik Dânişmend, Halkümbed'i kuşatmakta iken, Trabzon Sultanı Puthil, Gürcistan Beyi Ehron, Ermeni Beyi İklis yetmiş bin askerle gelip, Müslümanlara gece baskını yaptılar. Burada Müslümanlar çok zayiat verdiler ve sonunda Niksar tarafına çekilmek üzere yola çıktılar. Melik Dânişmend, Artuhî ile Efrumiyye'yi Tokat tarafına gönderirken, kendisi de bir kez daha Canik'i fethetmeye karar verdi. Altı bin er ile Canik tarafına doğru yola çıkınca, o tarafta Puthil ve Ehron, Melik'in geldiğini öğrendiler. Onlarla karşılaşınca Melik Dânişmend on yedi yerinden yaralandı, askerlerinden ise sadece bin kişi kadar kalmıştı. O sırada Canik Beyi Manul, çark oku ile Melik'i vurdu. Ok, Melik'in böğründen girdi, diğer tarafından çıktı. Atının boynuna yıkılan Melik Dânişmend'i gâzîler alıp, Niksar tarafına gittiler. Kaleye geldiklerinde Melik Dânişmend vefat etti[49].

*Dânişmendnâme'*de yer alan kayıtlara göre, Samsun ordusu beş kez Dânişmenlilerle karşılaşmış, bu savaşların üçünde Samsun beylerinin adları verilmiştir; sırasıyla İstifanos, Totori ve Merdos. Son iki seferdeki Samsun ordusu beylerinin isimleri verilmemektedir. Daha geniş bir coğrafi alana hâkim olan Canik beyleri ise Şartın, Matrobid ve Manul olmak üzere üç tanedir. Bu sonuncusu attığı okla Melik Dânişmend'in ölümüne sebep olmuştur.

Kaynakça

Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac* Tarihi, çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1987.

Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

ARTUK, İbrahim-ARTUK, Cevriye, "Danişmend Sikkeleri", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996.

Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm-u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

CAHEN, Claude, *Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979.

CÖHCE, Salim, "Dânişmendliler Döneminde Zile", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996.

Dânişmendnâme, haz. Necati Demir, Niksar 1999.

DARKOT, Besim, "Niksar", *İA*, IX.

----------, "Canik", *İA,* III.

----------, , "Amasya", İA, I.

[48] *Dânişmendnâme*, s. 239.

[49] *Dânişmendnâme*, s. 243 vd.; Cenâbî, kendi devrinde Dânişmend Gâzî'nin mezarının büyük bir ziyâretgâh olduğunu, onun hakkında yöre halkının büyük bir saygı beslediğini buranın mübarek bir olduğuna inandıklarını kaydeder. M. Kesik, s. 250; Dânişmend Gâzî'nin ataları, hayatı ve ölümü hakkında iyi bir tetkik için bk. Sefer Solmaz, "Danişmendli Ailesinin Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşundaki Rolü", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996, s. 49-59; Abû'l-Farac'a göre (II, s. 344) Dânişmend Gâzî 1105 yılında ölmüştür.

----------, "Samsun", *İA*, X.

DEMİR, Necati, "Karadeniz'in Kuzeyinde Peçenekler", *Türkler*, II, Ankara 2002 (Yeni Türkiye Yayınları).

----------, "Karadeniz Bölgesi'nde Peçenek ve Kıpçaklar", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu,* II, Trabzon 2001.

DİLCİMEN, Kâzım, *Canik Beyleri,* Samsun 1940 *Canik Beyleri,* Samsun 1940.

GÜLDAL, Fatih, "Ortaçağ'da Sinop", *Tarih ve Düşünce*, Mayıs 2005, Sayı 58, s. 42-45.

IOANNES Kinnamos, *Historia*, çev. I. Demirkent, Ankara 2001

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VII, çev. A. Ağırakça, İstanbul 1986

Marko Polo (*Seyahatname*, I, haz. Filiz Dokuman, İstanbul (tarihsiz)

MELİKOĞLU, Merdin Yılmaz, "Melik Ahmet Dânişmend Gâzî Tarihi'nde Niksar Harsonisiyye", *Melik Ahmet Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, Niksar 1995.

KESİK, Muharrem, "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, Sayı 4, s. 243-266.

KIRZIOĞLU, Fahreddin, "1461 Turabozan Fethi Sırasında Fâtih Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı Bulgar-Dağı Neresidir?", *VI. Türk Tarih Kongresi-Bildiriler*, Ankara 1967, s. 322-328.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, "Artuklular", *İA*, I.

NİMET Kurat, Akdes, Nimet, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.

NİKETAS Khoniates, *Historia*, çev. F. Işıltan, Ankara 1995.

ORKUN, Hüseyin, Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1999.

PLANO Karpini, *Moğol Tarihi ve* Seyahatnâme, çev. Ergin Ayan, Trabzon (tarihsiz).

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. F. Işıltan, Ankara 1989.

SOLMAZ, Sefer, "Danişmendli Ailesinin Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşundaki Rolü", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I, İstanbul 1999.

ŞAHİN, Kamil, *Danişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178)*, Niksar 1999.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.

Urfalı Mateos Vekayînâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1987.

REŞÎDÜDDÎN Fazlullâh, *Câmiü't-Tevârîh*, II/5, neşr. A. Ateş, Ankara 1999.

SEVİM, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara 1990.

WİLHELM Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001.

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Dânişmendliler", *İA,* V.

Zahîrüddîn Nîşâbûrî, *Selçuknâme*, Tahran 1332 hş.

AKDAĞ'IN ETEKLERİNDE SEYYİDLER VE OSMANLILAR ONBEŞİNCİ YÜZYILDAN ONYEDİNCİ YÜZYILA LÂDİK KAZÂSI

Mehmet Öz[*]

Giriş

Bu çalışmanın konusunun mekân boyutunu teşkil eden Lâdik ve çevresi eski çağlardan beri meskûn bir yöredir. Biz bu çalışmada esas itibariyle bu yöre hakkında klasik Osmanlı dönemine ait bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Çalışmamızın temel kaynakları tahrir defterleri olacaktır[1].

Bu vesile ile çalışmamızda bir yandan bugünkü Samsun ilinin klasik Osmanlı dönemindeki sosyal ve ekonomik tarihi üzerindeki önceki çalışmalarımızı ikmale çalışacağız, öbür yandan da klasik dönem Osmanlı toplumunda köylülerin geçim durumu ve tarım üretimi ile ekilebilir topraklar ve nüfus arasındaki ilişkiler üzerinde yaptığımız araştırmaların -daha doğru bir deyişle sorgulayıcı spekülasyonların daha küçük bir ölçekte ve fakat daha derinlikli bir örneğini ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Bilindiği üzere, 15-16. Yüzyıllar Osmanlı sosyal-ekonomik tarihi ile ilgili araştırmalar büyük ölçüde tahrir defterlerine dayalıdır. Bu alanda 1940'larda başlayan ve 1960'larda merhum Nejat Göyünç hocamızın *16. Yüzyılda Mardin Sancağı* (İstanbul 1969) adlı öncü çalışmasıyla sancak(veya bazen kaza) monografileri biçiminde devam eden defteroloji çalışmaları 1980'lerde ve 90'larda adeta patlama yaptı.[2] Göyünç'ün ardından aynı çerçevede İ. Miroğlu'nun 16. Yüzyılda Bayburt Sancağı (İstanbul 1975) adlı

---

[*] *Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Kaynaklar için aşağıda Kaynaklar kısmına bakınız. Tahrir defterleri ve tahrir işlemi hakkında pek çok çalışma yayınlanmıştır. Burada bunların hepsini zikretmemiz imkânsız olduğundan, bu konudaki iki öncü ismin birer makalesi ile tarafımızdan yapılan kısa bir değerlendirmeye atıfta bulunmakla iktifa edeceğiz: Ö. L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1, 1940, ss.20-59;II/2, ss. 214-247; Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1954 (Giriş kısmı); Mehmet Öz, "Tahrir defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması hakkında Bazı Düşünceler", Vakıflar Dergisi 22, 1991, ss. 429-439. Genel olarak tahrir defterlerinin kullanılması ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97 (1995), 93-111; F. Acun, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri*, I (2000), 319-332.

[2] Tahrir defterlerine dayalı çalışmaların bir bibliyografyası için bkz. Adnan Gürbüz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Sancak Çalışmaları (Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme)*, İstanbul 2001. Eleştirel bazı değerlendirmeler için bkz. Erhan Afyoncu "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1 (2003), ss. 267-286; Oktay Özel, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği", Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek-Sempozyum Bildirileri, Toplum ve Bilim/Defter Dergileri Ortak Çalışma Grubu, İstanbul 1998, ss.147-160. Bu sonuncu makale münhasıran defteroloji alanındaki çalışmaların bir eleştirisi olmamakla birlikte, yaptıkları tarihçiliği "bir problematiği ya da kavramsal/kuramsal bir çerçevesi olmayan(…) büyük ölçüde işlenmemiş bir 'belge'-bilgi tarihçiliği" (s. 155) olarak tavsif ettiği, tahrir defterlerini kaynak olarak kullanmak suretiyle sancak-kaza monografisi tarzında çalışmalar yapan yeni kuşak tarihçilere, esaslı eleştiriler getirmektedir.

kitabı geldi. 1980'lerde H. Özdeğer Antep defterlerini sosyal ve ekonomik tarih perspektifinden çalıştı[3]. B. Yediyıldız'ın *Ordu Kazası Sosyal Tarihi* (Ankara 1985) adlı eseri yeni bir yaklaşım denemesi olarak dikkati çekti. F. Emecen (*16. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989), M.A.Ünal (*16. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989) gibi tarihçilerin çalışmaları da bu on yıla damgasını vuran başlıca eserler arasındadır. !970'lerden başlayarak bu alanda pek çok makale ve bildiri yayınlandığı gibi 90'lardan beri de epeyce kitap basılmıştır[4].

Bu alanda öncü çalışmaları esas alarak hazırlanan araştırmaların en büyük zaafı, bir problematik etrafında değil, kaynaklardaki verilerin bağlayıcı çerçevesinde tasviri bir yaklaşımla kaleme alınmalarıdır. Tahrir eyleminin niteliği, defterlerin muhtevası, kapsadıklarının yanında dışarıda bıraktıkları, defter verilerinin güvenilirliği vb. bir dizi problem iyice ve etraflıca anlaşılmadan yapılan araştırmaların, aslında farklı sancakların birbirine çok benzeyen resimlerinden başka bir şey ortaya koyamadığı yönündeki eleştirilerde haklılık payı vardır. Bununla birlikte, Osmanlı tarihinin iskân, demografi ve vergiler açısından en kapsamlı dizilerini oluşturan bu kaynakların özelliği, her bir defterin-bazı istisnalar hariç-belirli bir tahrire ait biricik yazma-metin olduğu nazar-ı itibare alındığı takdirde, bu defterlerdeki verilerin, velev ki belirli ve sıkıcı bir şablon içerisinde olsa da, tasnifi başlı başına büyük bir iştir. 15-16. Yüzyıllar Osmanlı tarihi üzerinde yapılacak daha derinlikli veya rafine tahliller için böylesi muazzam bir veri yığınının, tasnif biçiminde olsa dahi, elimizde bulunması büyük bir şanstır.

Biz bu çalışmada, nispeten küçük bir ölçekte, 16. Yüzyıl Anadolu toplumunun bazı meselelerini irdelemek suretiyle yukarıda söz konusu edilen metodolojik zaafları bir nebze de olsa aşmayı ümid ediyoruz. Bununla birlikte kaynaklarımızın kısıtlılıklarının ve ileri süreceğimiz argümanların spekülatif bir mahiyet arz ettiğinin farkındayız.

1. Coğrafî Konum

Lâdik bugün Samsun iline bağlı bir ilçe olup aynı adı taşıyan ilçe merkezi yaklaşık 9.000 kişilik bir nüfusa sahiptir. Amasya'nın 40 km. kuzeyinde, Samsun'un ise yaklaşık 80 km. güneyinde bulunan kasabanın doğusunda Lâdik gölü, güneyinde ise Akdağ bulunmaktadır.

Lâdik ilçesi, Orta Karadeniz Bölgesinin iç kesiminde Kuzey Anadolu sıradağlarının batıya doğru alçaldığı bir alanda 2061 metre yükseklikte bulunan Akdağ'ın kuzey eteğinde yer alır. Doğusunda Taşova (Amasya) , kuzeyinde Kavak ve Asarcık, batısında Havza, güneyinde ise Amasya ili ve Suluova ilçeleriyle çevrilidir. İlçe 36 (doğu) boylam, 41 (kuzey) enlem dereceleri arasında yer alır ve ilçenin yüzölçümü 575 Km2 olup km2 başına ortalama 46 kişi düşer. Rakımı 950 metredir. İlçede kara iklimi hüküm sürmekte

[3] "Tahrir defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16 (1982), ss. 1-177.
[4] Bunlar için bkz. Gürbüz, a.g.e; Afyoncu, a.g.m.

olduğundan, kışlar uzun ve sert, yazlar ise serin geçmektedir. İlçenin doğusunda Lâdik gölü vardır. Tersakan çayı da bu gölden kaynaklanmaktadır. İlçedeki başlıca akarsu kaynakları, Tersakan çayı, Derinöz çayı, Karaabdal deresi, Uyuz suyu ve Küpecik deresidir[5].

2. Ad ve Tarihçe

Ünlü seyyahımız Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde Lâdik kasabasının kökeni, Lâdik adı ve Osmanlıların Lâdik'i ele geçirmelerini şöyle anlatır:

"*Lâdik Amasya kaysarlarından Havik nam zatın binasıdır. Bir nice âdemler eline girdikten sonra Dânişmendlüden Melik Gazi gelüb burayı feth ider. Ümerasından Salman Han 'Sancağı kal'a üzerine dikmeyelim' der. Melik Gazi 'Lâ dik sancağı' der. Bunun üzerine bu muhavere kalem ismi olub Lâdik şehri ve kal'ası derler. Osmanlı vilâyetlerinde üç Lâdik vardır. Biri Konya Lâdik'idir ki Celâlî ve ..... zulmünden hâlâ bir kasabacık kalmışdır. Biri de Van Eyaletinde Kör Lâdik Sancağıdır. Diğeri de bu Amasya Lâdik'idir. Burası vakfullah olmağla harab olmamışdır. Yıldırım Bayezıd Han Amasya kal'asını feth etdiği zaman bu Lâdik kal'ası da ceng ü cidalsiz Timurtaş Paşa'ya teslim olmuşdur. Ehl-i zevk olub suleha-yı ümmetden âdemler vardır. Şehzade Bayezıd-ı Veli Amasya'da mutasarrıf iken her sene altı gelüb bu kasabada yaylalanırdı. Bu cihetle şehirde güzel bir has bağçe inşa edüb bırakmışdır ki, hâlâ bostan üstadı, bostancı hüddamları, korucu ve tobalakçıları vardır. Çayırı büyük emir-i ahur ağa tarafından zabt olunur. Merhum Sultan Han validesi (Bülbül Hatun)nin vakfı olub ahalisi tekâlifden muaf ve müsellemlerdir*." [6]

Evliya'nın Lâdik adının kökenine dair rivâyeti, diğer benzer örneklerdeki gibi, şüphesiz bir yakıştırma veya popüler bir rivâyetin aktarılması sayılmalıdır. Lâdik (Laodicea), yukarıda belirtildiği üzere, antik bir yerleşim yeridir.[7] Kasabanın adı antik çağda Laodicea'dır[8].

3. Türkleşme Devri

Kazım Dilcimen'in *Canik Beyleri* hakkındaki eserinde[9] Lâdik Çevresinde hüküm süren Kubad Oğulları ailesi hakkında etraflı malumat bulunmaktadır. Burada yazılanların önemli ölçüde H. Hüsameddin'in *Amasya Tarihi* adlı meşhur eserine dayandığı, kısmen de bazı başka kaynakların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu kaynaklardaki bilgilerin ışığında Türkleşme dönemi hakkında şu kısa değerlendirmeyi yapabiliriz: Yöre Türklerin Anadolu'yu fetih sürecinde Danişmendli

[5] www.Lâdik.gov.tr
[6] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. II, İstanbul 1314 (1896), s. 390.
[7] Evliya Çelebi'nin zikrettiği üç Lâdik'ten Van'daki hakkında çağdaş kaynaklarda bilgi bulunmadığını belirten B. Darkot, Amasya ve Konya Lâdik'i dışında Büyük Menderes (Lazikiyye=Denizli), Niksar ve Çekerek Lâdiklerini zikreder: "Lâdik", İslam Ansiklopedisi, VII,1-2.
[8] Yöre hakkında özet bilgi için bkz. B. Darkot, "Lâdik", *İA*, c. VII, ss.1-2.
[9] K. Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940.

Melik Gazi tarafından alınmış, bilahare Anadolu Selçuklu Devletine bağlanmıştır. Anadolu Selçuklularının zayıflaması sonucu diğer bölgelerde olduğu gibi Orta Karadeniz çevresinde de yarı-bağımsız oluşumlar ortaya çıktı. Bunlardan birisi de II. İzzeddin Keykâvus (1246-1261) neslinden gelenlerin kurduğu Kubadoğulları beyliğidir. Keykâvus'un oğlu II. Mesud 13. Yüzyıl sonlarında İlhanlılara tâbi olarak saltanat sürmüş, bir ara azledilip yerine III. A. Keykubad getirilmişti. Ne var ki Sülemiş isyanından bir süre sonra II. Mesud tekrar Kayseri'de tahta getirildi (1303). Ölümü (1308) üzerine de yerini oğlu Tacettin Altunbaş Gazi Çelebi alır. Artık Anadolu Selçuklu Devletinin hiçbir etkinliği kalmamış hatta fiilen son bulmuştu. 1318 civarında İlhanlılara bağlı olarak valilik yapan Keykâvus'un torunu Taceddin Altunbaş Gazi Çelebi tarafından kurulan beylik onun ölümünü (1340-1350 arası bir tarihte) müteakiben ikiye bölünür. Oğlu Keykubad Samsun, Kavak ve Lâdik'e hakim olurken Lalası Emir oğlu Taşan Merzifon, Havza ve Vezirköprü yörelerinde Taşanoğulları beyliğini kurmuştur[10]. Keykubad'dan sonra oğlu Ali başa geçmiş ve o da babası gibi Lâdik'te oturmuştur. Taceddinoğulları ile mücadelede Ali Bey'in etkin olduğu anlaşılıyor. Bu küçük beylik Amasya valisi Şadgeldi Paşa ve onun halefi Ahmed'i metbu tanımıştır. Yıldırım Bayezıd'ın Amasya'yı ele geçirmesinden sonra Lâdik şehri de "cenk ve cidalsiz" Timurtaş Paşa'ya teslim olur.[11] Osmanlı tarihlerinde Kubad oğlu olarak geçen kişinin Ali Bey mi oğlu Cüneyt Bey mi olduğu tartışmalı gözükse de bu aile fertlerinin Fetret devrinde Osmanlılara karşı tavır aldığı, neticede Mehmed Çelebi tarafından affedilen Cüneyt Bey'in sonradan Taceddinoğullarından Alparslan oğlu Hasan tarafından öldürüldüğünü görmekteyiz.[12]

H. Hüsameddin'e göre Lâdik'te medfun *Sâhibü'l-hâl* es-Seyyid Ahmed el-Kebîr er-Rufaî'nin kızlarından biri Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa'nın eşiydi. Bu eşinden oğulları Mehmed, Ahmed ve Mustafa; kızları Safa Paşa, Masume Hund, Bulaşah, Cihanşah'dır (Bunlar Seyyid Ahmed evladı vakıflarına mutasarrıf kişiler arasında geçer).[13] Bu durum bize yörede manevî nüfuza sahip ehl-i tarîk seyyidler ile dünyevî iktidar mücadelesi veren aileler arasındaki işbirliğinin bir örneği gibi görünmektedir.

Özetle, Selçuklu hakimiyetinin yıkılışından Osmanlı hakimiyetinin teessüsüne kadar uzanan zaman içinde Lâdik ve çevresi, yöredeki küçük beyliklerin kontrolündedir. Bu beylikler ise çevredeki nispeten daha güçlü beylik ve devletler arasındaki mücadelelerde kâh biriyle kâh öteki ile ittifak yaparak ayakta durmaya çalışmaktaydılar. İlhanlı Devletinin yıkılması ve beyliklerin fiilen olduğu kadar hukuken de bağımsızlığa adım attıkları dönemde (1335-1390'lar arası), batıda Candaroğulları ve Osmanlılar, doğuda Eretna ve Kadı Burhaneddin hükümetleri en önemli güçlerdi. Daha sonra Yıldırım

[10] Bu beylik hakkında bkz. K. Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, ss. 45-54. Beylik tarihi daha çok Samsun ile ilgilidir. H. Hüsameddin (*Amasya Tarihi*, c.III, İstanbul 1927) Taceddin Altunbaş'ın Selçuklu soyundan geldiğine ve tahta cülusuna dair vakfiyelerden çıkardığı malumatı aktarır.
[11] E. Çelebi, II, 390.
[12] *Amasya tarihi* ve Dilcimen'e bkz.
[13] *Amasya Tarihi*, III, s. 116.

Bayezid'ın yörede hakimiyet tesisi, Timur vartası ile kesintiye uğradıysa da Osmanlılar Çelebi Mehmed devrinde Amasya ve Samsun yöresinde kesin hakimiyetlerini kuracaklardır.

Bu süreçte Çelebi Mehmed'in yerel güç odaklarını yanına almasının önemli bir etken olduğu ve gerek bu yörede gerekse Doğu, güney-doğu Anadolu yörelerinde varlığını gördüğümüz *mâlikâne-divânî* sisteminin Osmanlı devleti ile yerel güç sahiplerinin çıkarlarının uzlaştırılması gayretinin bir göstergesi niteliğini taşıdığı bilinmektedir. (Bu sistemin Lâdik'teki uygulaması daha sonra ele alınacaktır) Osmanlı egemenliğine geçen Lâdik yöresi Amasya Sancağına bağlanmıştır. Lâdik Cumhuriyete kadar bu durumunu sürdürmüş, Cumhuriyet devrinde Havza ve Vezirköprü gibi daha önce Amasya'ya bağlı kazalarla birlikte Samsun Vilâyetine bağlanmıştır.

Lâdik Amasya sancağının bir kazası olarak 15. Yüzyılda ve 16. Yüzyılın ilk yarısında bugünkü Lâdik'e ek olarak Simre-i Lâdik Nahiyesini yani bugünkü Havza yöresini de içermekteydi. 1575-6 tarihine ait tahrir defterlerinde ve 17. yy. defterlerinde, mesela 1642 tarihli Mufassal Avârız-hane defterinde Havza'nın müstakil bir kaza olduğu açıkça görülmektedir.[14]

Bu çalışmada Simre-i Lâdik Nahiyesi, sonraki adıyla Havza kazası dışarıda tutulacaktır. Lâdik Nahiyesi (16. yy.ın ikinci yarısındaki şekliyle de Lâdik kazası), 12 mahalleden oluşan bir kasaba ile etrafında yer alan 45 köyden müteşekkildi. Bunlardan bugün de Lâdik'e bağlı bulunan İbi köyü bazı defterlerde Havza'ya tâbi görünmektedir. (Köylerin durumu iskân, nüfus ve üretim açısından ileride tartışılacaktır.) Bu haliyle Lâdik klasik Osmanlı döneminde mütevazı boyutlarda bir kaza mahiyetindedir. Yine klasik dönemde Amasya'nın şehzade sancağı idi ve Lâdik de bu sancak içinde yer alan bir kaza olarak hiç şüphesiz idarî açıdan bu durumdan etkilenmiştir. Lâdik'teki *malikâne* ve *divanî* gelirlerinin bir kısmının zaman içerisinde, II. Bayezid'ın eşi ve Amasya'da sancakbeyi olan Şehzade Ahmed'in annesi Bülbül Hatun, Büyük Kapı Ağası Hüseyin Ağa ve Kızlarağası Firuz Ağa gibi şahsiyetlerin eline geçmesi bunun göstergesidir.

4. Kaynaklar Hakkında

Çalışmamızda temelde Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKGM KKA)'nde bulunan tahrir defterleri

[14] Bkz. O. Özel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society-A Case Study of Amasya, 1576-1642*, Basılmamış Doktora Tezi, Manchester 1993, s. 31. Vezirköprü yöresi hakkında (Gedegra ve Kocakayası veya Zeytun kazaları) iki makale yayınlamıştık ("Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485-1576)", *Belleten,* LVII/219 , Türk Tarih Kurumu, 1994, ss. 509-537; "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Vakıflar Dergisi*, XXIII, Ankara 1994, ss. 229-241.. Bu yörenin iktisadi durumu ve 1642'deki nüfus ve yerleşme yapısı hakkındaki çalışmalarımız devam etmektedir. Havza kazası hakkındaki defterler üzerindeki incelememiz tamamlanmış olup bunların sonuçlarını da kısa zaman içinde yayınlayacağız. Bunlar tamamlandıktan sonra modern Samsun ilinin tamamının 15-17. Yy.lardaki tarihi hakkında tahlilî bir değerlendirme yapmayı düşünüyoruz.

kullanıldı. Aşağıda bunları tanıtacağız. Müteferrik belge ve kayıtlara ise dipnotlarda işaret edilecektir.[15]

TD 15, BOA, Fatih devri (1480 civarı): Amasya ve çevresine ait (Lâdik ve Simre-i Lâdik dahil) bir icmal defteridir. Bu defterde Fatih'in meşhur malî-idarî reformu sonucunda eşkünlü hale getirilen mülk-malikane hisselerinin, neshedilen mülk ve vakıfların durumu açıkça görülür.[16]

TD 387, BOA: Karaman ve Rum Vilayetlerine ait Muhasebe defteri. Bu defter Arşiv tarafından yayınlanan dizi içerisinde yayınlandı. Bu tür defterlerin 1515-1530 arasında yapılan mufassal tahrirlerin sonuçlarının özet olarak verildiği ve bazı istisnalar dışında Kanunî'nin ilk yıllarına özgü olduğu anlaşılır. Defterin tertip tarihi 1530 olmakla birlikte burada yöreye ait bilgilerin 1519-20 yıllarına ait olduğu açıktır. Zira Rum eyaleti bu tarihte tahrir edilmiş olup bu tahrire ait mufassal defterlerin verileri ile TD 387'nin verileri uyum içindedir.[17] Lâdik Kazası bu defterde 366-369. Sayfalar arasındadır.

TD 90, BOA: Bu mufassal defter parçası Lâdik (ss. 1-60), Simre-i Lâdik, Merzifon ve Gümüş gibi nâhiyeleri ihtiva eder. Stil açısından 16. Yy.a ait olduğu kesin olan bu defter muhtemelen 1554'de Ataî Bey tarafından yapılan Rum tahririnin sonucunda oluşturulmuştur. Zira defterdeki nüfus ve hasıl rakamları TD 387'den farklıdır ve genelde de daha fazladır. Bazı araştırmacılar katalog bilgisinden hareketle bu defteri I. Selim devrine (1515) atfederler.[18]

TD 34 (TKGM KKA): Rum Eyaletinin, Trabzon Sancakbeyi Ömer Bey'in deruhte ettiği 1575-76 tarihli son tahririne ait Amasya Sancağı Mufassal defterinin ikinci cildi olan bu defterde Lâdik kazası da yer almaktadır (V. 110b-136b)

TD 245 (TKGM KKA): 1575-76 tahririne ait icmal defteridir. Defterin baş kısmında Lâdik de dahil yöredeki has ve zeametler yer almakta, Lâdik'teki tımarlar ise 33b-36b varakları arasında bulunmaktadır.

---

[15] Burada tanıtılan kaynaklar hakkında daha önce Rum defterlerini kullanan M. Cook (*Population Pressure in Rural Anatolia-1450-1600,* London 1972) , *M*.T. Gökbilgin ("XV ve XVI. Yüzyıllarda Eyalet-i Rum", Vakıflar dergisi, 1965,), B. Yediyıldız (*Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985) , A. Şimşirgil (*Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat Kazası*) ve O. Özel (*Changes...)* gibi pek çok değerli araştırmacının tespitleri vardır

[16] Bu defter muhtelif araştırıcılar tarafından kullanılmıştır. Fatih'in reformu konusunda ayrıntılı bir değerlendirme yapan O. Özel'in şu makalesi özellikle bu reformun malî-askerî niteliğine vurgu yapan ve bir toprak reformu olmadığına işaret eden kayda değer tespitleriyle dikkati çekiyor: "The Limits of the Almighty: Mehmed II's 'Land Reform' revisited ", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42/2(1999), ss. 226-246.

[17] Canik Sancağı örneğinde bu döneme ait bir mufassal parçası ile (TD 54) TD 387'nin mukayesesi için bkz. M.Öz*, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.

[18] Msl. Bkz. Mustafa Çolak, *XVI. Yüzyıl Başlarında Merzifon Kazası*, Ondokuzmayıs Üniversitesi S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1991, s. 11. Burada defterin 157. sayfasında bulunan bir kaydın delil gösterilmesi ikna edici değildir. Bu kayıtta bir çiftlik sahibinin elinde "hükm-i Sultan Bayezid Han ve hükm-i Sultan Selim Han" olduğunun ifade edildiği anlaşılıyor. Öte yandan O. Özel, kesin olmamakla birlikte defterin Ataî Bey tahririnin sonucunda, 1554-5'te hazırlandığı kanaatindedir *(Changes…*, s. 31). Bizim kanaatmize göre de bu tarih daha doğru görünüyor.

MAD 22754, BOA: Küçük bir defter parçası olan ve Amasya sancağına ait olan MAD 22754'de önce bazı tımarlar, sonra da isimleriyle birlikte bazdar, müsellem grupları ve kale merdi tımarları hakkında kayıtlar var. Defterin 11. Sayfasında Mevlana Seydi Defterinde kayıtlı bir müsellem ile ilgili bir kayıt var ki bu da bu defterin Mevlana Seydi Defteri'nden bir süre sonra derlendiğini gösterir. Bu defterdeki gelir miktarlarının hem TD 90'dan hem de TD 387'den az olduğu dikkati çekiyor.

TD 95, BOA: Bu defter, 928/ 1522 tarihli bir tımar icmal defteri olup defterdeki hasıl rakamlarının Rum Beylerbeyiliğinin 1520 civarında yapılan tahririnin sonuçlarını yansıttığı görülmektedir.[19] Lâdik nahiyesi tımarlıları defterin 72-93. sayfaları arasındadır.

TD 982, BOA: Tarihsiz bir icmal defteri olan TT 982'de Amasya Sancağına bağlı Simre-i Lâdik (Havza), Argoma (Merzifon), Gedegra, Kocakayası (Vezirköprü) gibi nâhiye ve kazalarla Canik ve Çorum sancaklarının kazalarındaki tımarlar yer almaktadır. Bu defter tarihsiz olmakla birlikte 16. yüzyıl başlarına ait olduğu açıktır. Mesela Gedegra'daki üç zeametin 15. Yüzyılın son çeyreğinde bu bölgede geniş gelirleri bulunan Taceddin Bey'in oğullarına (Ahmed Çelebi, Mehmed Çelebi ve Hasan) ait olduğu görülür (ss. 10-11). Yine defterde, Budaközü Nâhiyesindeki gelirleri vesilesiyle Şehsuvar oğlu Ali Bey'den bahsedilmektedir ki Ali Bey'in 1515 civarında Osmanlı hizmetine girdiği ve ("Nâhiye-i Budaközü tâbi-i Karahisar-ı Demürlü der tasarruf-ı Ali bin Şehsuvar Zülkadirî", ss. 178-181). Defterin özellikle araştırmamızın konusunu teşkil eden Lâdik kazasının ise sadece birkaç köyünü havi olduğunu belirtelim.[20]

TD 583, TKGM KKA: Bu defter 1574-76 arasında yapılan Rum tahriri sonunda hazırlanan bir Evkaf defteri olup Lâdik kasabasına (v.94a-b) ve köylerindeki (v. 94b-97a) vakıflar ve bunların gelirleri de defterde verilmiştir. Köylerle ilgili bilgiler Mufassal defterdeki bilgilerin tekrarı niteliğinde olup köyün gelirinin [bu çoğunlukla malikane geliridir] kaç hissesinin hangi vakfa ait olduğunu belirtir. Kasaba kısmında ise Mufassal defterde bulunmayan bazı mescid vb. vakıfları yazılıdır ki bunlar ilgili kısımda bir tablo olarak verilmiştir.

TD 780, BOA: Bu defter Rum Eyaletinin 1642 tarihinde yapılan mufassal avarız haneleri tahririnin sonucunda derlenen bir icmal defteri olup Lâdik köylerinin hasılları hemen tamamıyla 10-12. Sayfalar arasındadır. Bahsedilen tahririn mufassal defterinde Lâdik kazası yer almamaktadır. Bu bize Lâdik'in tahrir edilmediğini göstermez; öyle

[19] Bkz. Öz, Canik.., s. 13.

[20] 1522 yılına ait olduğunu tespit ettiğimiz TD 95 numaralı icmal defterindeki tımarlılar ile bu defterdeki tımarlıların bir kısmının aynı kişiler olduğu da göze çarpar. Mesela Terme'de Yar Ahmed adlı serasker iki defterde de geçiyor. Ancak TD 982'deki geliri (6500 akçe) TD 95'tekinden (7865 akçe) az görünüyor. Mamafih köy gelirlerine baktığımızda TD 982 ile Karaman ve Rum Muhasebe icmalindeki (TD 387) rakamların özdeş olduğu görülür ki bu da TD 982'nin 1520 yılı civarına ait olduğuna delalet eder. Defterin ciltlenmesinde de bazı hatalar var. Mesela Bafra kazası 82-90. sayfalar arasında yer alıyor, sonraki sayfada bir başlık olmadan Arım'a ve diğer nahiyelere geçiliyor Bafra'nın devamı s. 149'dan sonra veriliyor. 131-134 sayfalar arasında Kavak'a bağlı köyler var ama Kavak kazasının başlangıç kısmı ss.166-168 arasında bulunuyor.

anlaşılıyor ki Lâdik'e ait defter parçası kayıptır. Nitekim aynı döneme ait Cizye defterinde (1642 tarihli MAD 2533) Lâdik yer alır.[21]

5. Lâdik Kasabasında Mahalleler, Nüfus ve Vergi Gelirleri

Lâdik tipik bir sanayi-öncesi küçük çaplı kasaba örneğidir. Bir idarî merkez (kaza merkezi) olarak çevresindeki kırsal kesimin idarî, adlî ve iktisadî ihtiyaçlarına hizmet eder; Erzincan istikametinden gelen yol üzerinde bulunması ona Anadolu yol ağı içinde, mütevazı da olsa bir önem kazandırır. Bir İslam kasabası olarak bir cuma câmii ve pazar yeri mevcuttur. Gerçekten de Osmanlı kaynaklarının tanımına göre şehir, "Cum'a kılınur, Pazarı durur" yerdir. Kasaba ve şehirlerin temel yerleşim birimleri ise genellikle bir dinî yapı veya Pazar etrafında gelişmiş olan mahallelerdir.[22] Lâdik mahalleleri de bu genel tanıma uygunluk arz eder.

TD 387'ye göre Lâdik'te 12 mahalle (ama rakam olarak 11 yazılıdır) 1 Cuma camii, 1 hamam ve 1 medrese bulunmaktaydı. Kasabanın kayıtlı nüfusu 1520'lerde 419 nefer (251 hane) iken 1575 civarında 829 nefere (561 haneye) çıkmıştır. Hane bazında artışın yaklaşık yüzde 124, nefer bazındaki artışın ise yüzde 99 olduğu görülmektedir. Tahrir defterleri gibi yetişkin vergi mükellefi erkek nüfusun kaydedildiği kaynaklara dayanılarak nüfus tahmini yapmanın zorlukları iyi bilindiğinden burada bu konudaki tartışmalara girilmeyecektir. Genelde bir hanenin 5 kişiden oluştuğu veya nefer sayısının 3 ila 4 rakamlarıyla çarpılması sonucu gerçek nüfusun yaklaşık olarak ortaya çıkabileceği kabul edilmektedir. Ayrıca özellikle şehir ve kasabalarda yönetici kesim mensupları için yüzde 10-15 bir ekleme yapılması da gerekmektedir. Bu çerçevede Lâdik kasabası nüfusu 1520'lerde yaklaşık 1380 (hane x 5 + % 10 yönetici kesim)-1380-1850 (nefer x 3 veya 4+ % 10 yönetici kesim) kişi arasında hesaplanabilir. 1575 civarında ise hâne esas alındığında 3100, nefer esas alındığında en az 2700 en fazla 3600 kişilik bir nüfustan söz edebiliriz. Kabaca söylersek nüfus elli-elli beş yıllık dönemde 1500'den 3000'in üzerine çıkmıştır. Bekâr kaydedilenlerin kayıtlı nüfus içindeki nispeti ise bu dönemde yüzde 38'den 30'a düşmüştür. Kayıtlı nüfus içinde din görevlileri, yaşlı ve iş göremez durumdaki kimseler, köprü tamircileri, azatlı köleler bulunmaktadır.

---

[21] Bkz. Özel, *Changes...*, s. 59.

[22] Bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Tesiri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi-Bildiriler*, haz. O. Okyar-H.İnalcık, 1980, s. 103; S. Faroqhi ise idarî merkez olup kasaba özelliği taşıyan yerlerden en az 400 nefer nüfusa sahip olanları küçük boy kent kategorisi içinde değerlendirmiş, bunun altında nüfusa sahip olan kasabaları araştırmasına dahil etmemiştir: *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia-Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge 1984, ss. 9-10.

Tablo 1. *Lâdik kasabası mahalleleri ve nüfusu.*

	TD 387'DE NÜFUS				TD 90'DA NÜFUS				TD 34'DE NÜFUS			
Mahalle	*Nef.*	*Hane*	*Müc.*	*Diğ.*	*Nef.*	*Hane*	*Müc.*	*Diğ.*	*Nef.*	*Hane*	*Müc.*	*Diğ.*
Cami-i cedid	*108*	*71*	*36*	*1*	*120*	*78*	*41*	*1*	*140*	*120*	*18*	*3*
Hacımehmedmescidi	*18*	*13*	*4*	*1*	*30*	*21*	*7*	*2*	*46*	*29*	*17*	*0*
Karahasan/Koyuncu	*14*	*9*	*4*	*1*	*27*	*18*	*9*	*0*	*41*	*24*	*17*	*0*
Kârez	*14*	*12*	*1*	*1*	*27*	*17*	*10*	*0*	*20*	*14*	*5*	*1*
Kellez/Kilyas	*20*	*10*	*9*	*1*	*16*	*13*	*3*	*0*	*54*	*35*	*19*	*0*
Künbed	*25*	*12*	*12*	*1*	*39*	*24*	*14*	*1*	*68*	*54*	*6*	*8*
Pazar	*25*	*11*	*12*	*1*	*38*	*26*	*12*	*0*	*65*	*49*	*11*	*5*
Pazarbaşı/Koğa	*58*	*27*	*30*	*1*	*61*	*29*	*32*	*0*	*109*	*69*	*39*	*1*
Polad	*20*	*10*	*9*	*1*	*50*	*23*	*26*	*1*	*58*	*30*	*27*	*1*
Şehreküstü	*39*	*24*	*14*	*1*	*49*	*32*	*15*	*2*	*72*	*47*	*25*	*0*
Şerefeddin	*36*	*25*	*11*	*0*	*29*	*24*	*5*	*0*	*68*	*46*	*21*	*1*
Zaviye/Tekke	*42*	*27*	*15*	*0*	*63*	*37*	*26*	*0*	*88*	*44*	*41*	*3*
TOPLAM	*419*	*251*	*157*	*10*	*549*	*342*	*200*	*7*	*829*	*561*	*246*	*23*

Açıklamalar: *1)TD 387'de hane toplamı 252, imam sayısı 9 olarak verilmiştir, bizim toplamımıza göre hane sayısı 251, imam sayısı da 10'dur. Öte yandan hane, mücerred ve diğer (hepsi imam) toplamı ise 419 değil, 418 çıkar; çünkü Pazar mahallesinde nefer rakamı 25 iken hane, mücerred ve imam toplamı 24'dür; 2) TD 90'da "diğer" sütunundakiler şöyledir: 3 imam, 1 divane, 1 pir-i fanî ve 2 caba; 3) TD 34'deki "diğer"kategorisi şunlardan oluşur: 1 hatip, 2 imam, 2 duagû, 3 müremmim-i cisr (köprü tamircisi), 1 muhassıl ve 6 niteliği belirsiz. Ayrıca defterdeki neferen rakamlarında belirtilmemekle birlikte bizim eklediğimiz ve "diğer" sütununa dahil ettiğimiz 5 kişi (Pazar Mahallesinde 2, Zaviye Mahallesinde 3) "an üteka" (azatlı köle) olarak yazılıdır.*

En büyük mahalle Yeni câmi (Câmi-i cedid) mahallesidir-ki bugün de Yenicâmi mahallesi olarak geçmektedir. Bu mahalleye adını veren câmi,1486'da vezir Davud Paşa tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra,1674'de Sultan IV. Mehmed tarafından iki minare ilave edilerek yenilenen bu cami, günümüzde Avcı Sultan Mehmed Câmii adını taşımaktadır.[23] Bu mahallenin yanısıra bugün de varlığını sürdüren, Pazarbaşı (Kova), Tekke(?) ve Şehreküstü mahalleleri bulunmaktadır. Bu sonuncusu 14. yy.dan itibaren Anadolu ve Rumeli Türk şehir yapısı ve Türk kültüründe mahallelere isim verilmesi bakımından ilgi çekici bir özellik taşır; bu adı taşıyan mahalleler şehrin asıl sahasından

[23] Lâdik mahalleleleri ve camileri ile ilgili olarak bkz. H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, İstanbul 1327-1330, c. I, ss.386 vd: "Elyevm onyedi mahalle itibarında olub bunlardan (Bahşi, Koğa, Kilyas, Saray, Zâviye, Kızılsini, Kösre) mahalleleri kadimen mevcud idi. Tedricen kasaba mamur oldukça kesb-i cesamet ederek badehu (Câmi-i cedid, Harmanlar, Hanpınarı, Hacı Ali Pınarı, Şehreküsdü, Sunullah Paşa, İskâniye, Namazgâh, Taşlıpınar, Kilise) mahalleleri tahaddüs etmiş ve beşyüz kadar hâneyi hâvi bulunmuşdur." H. Hüsameddin'in bu bilgileri neye dayanarak verdiği açık değil; bizim defterlerimizde onun eski dediği mahallelerden bir kısmı yok (Bahşi, Kızılsini, Saray) ama hâdis olduğunu söylediği mahalleler (Şehreküsdü, Câmi-i cedid) vardır. Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde (c. II, İstanbul 1314, s. 391) Lâdik'te onyedi mahalle bulunduğu belirtilmektedir; meşhur mahalleler olarak Valabey, Kellez, Yeni Câmi, Tekye, Şehreküsdü, Yarımce, Dağ, Polad ve Bahşi mahalleleri anılmaktadır.

uzak veya ana saha ile arasında tabiî engeller bulunan yerlerde kuruludur.[24] Tekke/Zâviye mahallesi muhtemelen bugün Yenicâmi mahallesi sınırları içindedir. Zâviye mahallesindeki camiinin ise kiliseden çevrildiği H. Hüsameddin tarafından ifade edilmektedir. Yine Lâdik'in günümüzde mevcut mahallelerinden Bahşi mahallesine 17. yüzyılda Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde rastlanmaktadır ki bu mahalledeki câmi, II. Bayezıd'ın Amasya Valiliği yapan oğlu Şehzade Ahmed'in annesi Bülbül Hatun tarafından 1509'da (bir hamam ile birlikte) yaptırılmış ve günümüze dek, onarım ve yenilemelerle gelmiştir. Bülbül Hatun, tahrir defterlerine göre, Lâdik şehrinin divânî gelirlerine mülk olarak tasarruf etmektedir[25]. Adnan Gürbüz'e göre Bülbül Hatun İmareti Amasya'dadır ve Lâdik divanî geliri ile diğer kazalardan bazı gelirler buna tahsis edilmiştir. Defterler de bunu doğruluyor; Evkaf defterinde divânî hissenin yarısının Bülbül Hatun vakfına gittiği belirtiliyor ama yeri belirtilmiyor.[26] Ancak günümüzde Lâdik'teki önemli camilerden birisi Bülbül Hatun Camiidir ve bu da bize Bülbül Hatun'un Lâdik'te de bir câmi inşa ettirdiğini göstermektedir.

Kasabadaki mahallelerden Hacı Mehmed Mescidi Mahallesi ise Bahşi Mahallesi bugünkü Bahşi Mahallesi sınırları içinde olmalıdır, zira bu adı taşıyan bir mescid Bahşi Mahallesi sınırında bulunmaktadır. Künbed Mahallesi ise, yine günümüzde Bahşi Mahallesinde bulunan künbetin etrafında oluşmuş olabilir. Kısacası, 16. yüzyılda Hacı Mehmed Mescidi ve Künbed adını taşıyan mahallelerin yerinde daha sonra Bahşi Mahallesi kurulmuş olabilir.

Evliya Çelebi, Lâdik'te yedi kadar *ehl-i tarik* tekkesi mevcut bulunduğunu ve bunların en meşhurunun da Seyyid Ahmed-i Kebir Tekkesi olduğunu yazar. Çarşı içinde eski hamam ile Yeni Câmi mahallesinde yeni hamam vardır. Ayrıca yedi tane de han bulunmaktadır.[27]

Lâdik mahallelerinin 16. yüzyıldaki durumuna geri dönersek, 1530'da derlenen ve 1520 tahririnin sonuçlarını yansıtan TD 387'ye göre kasabada bir Cuma câmii, bir hamam ve bir medrese ile on iki mahalle bulunmaktaydı. Kasabada, mâlikâne gelirine mutasarrıf Seyyid Ahmed evlâdının yönetimindeki zâviyeye ilâveten bir başka zâviye daha vardı. Kasaba pazarı Cuma günleri kurulmaktaydı. En büyük mahallesi olan Yeni Câmi (Câmi-i Cedid) Mahallesinde 1520'de 108 yetişkin erkek (nefer), 1576'da ise 140 nefer vardı. Hane bazında nüfus 71'den (takriben 350 kişi) 120'ye (takriben 600) çıkmıştır. Diğer mahallelerdeki nüfus artışı, oran olarak, daha yüksek görünüyor. Bir bütün olarak kasabanın nüfusu yüzde yüzden fazla artmış görünüyor (251 haneden 561

---

24 Bkz. Tuncer Baykara, "Şehre Küsdü*", Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir 1990, ss.128-133; aynı yazar, "Osmanlı Şehrinde Yeni Bir Mahalle: Şehreküstü", *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir 1997, ss.84-89.

25 *Amasya Tarihi*, I, s. 386; TD 387, s. 366.

26 A. Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 238; TD 583, v. 94a.

27 *Seyahatnâme*, c. II, 391.

haneye). Kasabanın tahminî nüfusu, yazılmamış yönetici sınıf mensuplarını da hesaba katarsak, 1520'lerde 1350-1400 kişi kadar iken 1576 civarında 3000-3100'e yükselmiştir.

Lâdik kasabası nüfusu bu dönemde tamamen Müslümanlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, defterlerde daha önce var olduğu belirtilen meyhane mukataasının kaydedilmiş olması bazı tereddütlere yol açmaktadır. Kanaatimizce bu meyhane mukataası, kasabaya çok yakın bir mevkide, bugün Akpınar Öğretmen Okulu'nun bulunduğu yerdeki Akpınar köyünün tamamı Hıristiyan olan sâkinleriyle ilgiliydi. Bu köy halkının ve yine kasabaya çok uzak olmayan Hamid ve Onuz gibi gayrimüslimlerin yaşadığı köylerde oturanların kasaba ile alışveriş ilişkileri dikkate alınırsa böyle bir mukataanın varlığı olağan karşılanabilir.

Gelirler

Tahrir defterlerindeki açıklamalara göre, Lâdik kasabasının *mâlikâne* hissesi geliri Seyyid Ahmed-i Kebir evlâdı vakfına, *divânî* geliri ise Sultan Bayezid (II. Bayezid)'ın annesi Bülbül Hatun'un vakıflarına tahsis edilmiştir. Gerçi defterler Bülbül Hatun'un mülkü olduğundan bahsederse de bu mülkün vakfedildiği bilinmektedir.[28]

Lâdik kasabası geliri TD 387'ye göre şu şekilde kayıtlıdır: "mâlikâne vakf-ı evlâd-ı Seyyid Ahmed -sâhib-i hâl-, tevliyet ve meşihat Sitti Cihan Hatun ez evlâd-ı Seyyid Mehmed [ve divânî Sultan Ahmed vâlidesi olan hatunun mülkü olub elinde hükm-i cihan [-muta] mukarrer-nâmesi olduğu sebebden sebt-i defter olundu."

"-'An mahsûl-i Nefs-i Lâdik gayr-ez-kurâ, divânî timar Hâsıl:27.006

[Derkenar]: Mezkûr mahsul-i nefs vakf(dır), divânîsi dahi vakıfdır."

Burada verilen hâsıl rakamının *divânî* hissesine ait kısmı mı yoksa *divânî* ve *mâlikâne* toplamını mı yansıttığını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak bu hâsıl rakamı TD 90'da aynen tekrarlanmış olup bu defa ayrıntıları da verilmiştir.

Lâdik kasabası ve bağlı köyler halkının Saray hizmeti için beylik çayırlarını on gün taşıdıkları için "bilcümle avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i 'örfiyyeden masun" oldukları da anlaşılmaktadır. Kasabada bulunan ve yüzyıllardır yöre halkının büyük bir saygı gösterdiği Seyyid Ahmed (sâhib-i hâl) Zâviyesinin meşihat ve tevliyeti hakkında bütün defterlerde açıklama olmakla birlikte son defterde daha sonraki aşamalar da eklendiğinden bu kısmı buraya alıyoruz:

"Zâviye-i Seyyid Ahmed sâhib-i hâl, meşihat ve tevliyet der tasarruf-ı (Sitti) Cihan binti Seyyid Mehmed ber mûceb-i defter-i atik, hâliyâ der tasarruf-ı Sitti Fatıma binti

[28] Mesela bkz. TD 34, v. 110b: "*NEFS-İ LÂDİK*, mâlikâne vakf-ı evlâd-ı Seyyid Ahmed sâhib-i hâl-rahmetullah-ı aleyh-, tevliyet ve meşihat der tasarruf-ı Sitti Cihan Hatun evlâd-ı Seyyid Ahmed ber mûceb-i nişân-ı şerîf, hâliyâ der yed-i Sitti Fatıma binti Seyyid Tâc; divânî Sultan Ahmed vâlidesi olan hatunun mülkü olub elinde nişân-ı şerîf-i Sultan Bâyezid Han-tâbe serâhü- ve pâdişâh-ı 'âlem-penâhın mukarrer-nâmesi olduğu sebebden sebt-i defter olundu."

Seyyid Tâc bâ-berât-ı hümâyûn an evlâd-ı Seyyid Ahmed sâhib-i hâl, ber mûceb-i defter-i atik.[29]

Hâliyâ Fatıma Hatun müteveffiye olub kızı Sitti Hatun berât-ı hümâyûnla zâviyeye mutasarrıfdır. (…)"[30]

Tablo 2. *TD 90'a göre Lâdik kasabası gelirleri.*

Gelir türü/kaynağı	*Divanî*	*Mâlikâne*	*Hâsıl*
An rüsum (Raiyet vergileri)	*0*	*0*	*2314*
Asiyâb-hacer, el-galle (su değirmeni-taş [sayısı])	*0*	*0*	*50*
Asiyâb-hacereyn, el-galle	*0*	*0*	*100*
Asiyâb-hacereyn, el-galle	*0*	*0*	*100*
Bâd-ı hevâ ve cürm-i cinayet ve yava ve abd-ı abık ve gayrihu ber-vech-i maktu'	*0*	*0*	*1200*
Boyahane	*0*	*0*	*5000*
Hamam-ı atik, mülk-i vâlide-i merhum Sultan Ahmed, fî sene	*0*	*0*	*2000*
Hamam-ı cedid, mülk-i vâlide-i merhum Sultan Ahmed, fî sene	*0*	*0*	*1300*
İhtisab (çarşı-Pazar vergisi)	*0*	*0*	*400*
Mukataa-i Bozahane	*0*	*0*	*500*
Mukataa-i Meyhane ber-vech-i maktu', haliya .....?	*0*	*0*	*2000*
Mukataa-i Pazar-ı galle	*0*	*0*	*3000*
Öşr-i meyve ve sebzevât	*0*	*0*	*600*
Resm-i çayır	*0*	*0*	*3742*
Resm-i küvvâre (kovan vergisi)	*0*	*0*	*120*
Resm-i yaylak (hisse-i divânî)	*180*	*0*	*0*
Tamga	*0*	*0*	*4600*
Toplam Hâsıl	*180*	*0*	*27026*
Toplam Çayırhâ-i Vilâyet-i Lâdik (8 parça)	*0*	*0*	*6000*
GENEL TOPLAM	*180*	*0*	*33026*

Açıklama: *Defterde Hâsıl rakamı 27200 akçedir; resm-i küvvâre [kovan, bal vergisi] gelirini (180) eklediğimizde bizim toplamımız 27226 akçe (26 akçe fazla) çıkar. Ayrıntılı hasıl rakamlarının verildiği kısmın sonunda iki çayır kayıtlı olup birisi 2 diğeri üç kıt'a olan bu çayırların ilki Sinan Paşa imareti vakfı, öteki de Sinan Paşa bin Mehmed Bey'in satın alınmış mülkü olarak kayıtlıdır (s. 7). Tablodaki 8 parça çayır ise daha sonra topluca ve ayrı olarak verildir. (Çayır der Karye-i Esengeldi, kıt'a; Çayır-ı Murad Bey; Çayır-ı Ağa der Karye-i Kızoğlu; Çayır-ı Çorak; Çayır der kurb-ı Karye-i yenice; Çayır nezd-i Elmalu; Çayır-ı Receb, kıt'a; Çayır-ı Sarayönü, kıt'a).*

Defterdeki gelir kalemlerine baktığımızda Lâdik'te halkın un ihtiyacını karşılamak için bulunan su değirmenlerinden başka, imalat sektörü açısından önem taşıyan bir boyahanenin mevcudiyeti dikkati çeker. İhtisab, tamga ve Pazar-ı galle vergileri çarşı-

[29] Önceki defterlerden *TD 387*(s. 366)'deki açıklama şudur: "NEFS-İ LÂDİK, mâlikâne vakf-ı evlâd-ı Seyyid Ahmed -sâhib-i hâl-, tevliyet ve meşihat Sitti Cihan Hatun ez evlâd-ı Seyyid Mehmed ve divânî Sultan Ahmed vâlidesi olan hatunun mülkü olub elinde hükm-i cihan [-muta] mukarrer-nâmesi olduğu sebebden sebt-i defter olundu."

[30] Burada geçen isimlerin Seyyid Ahmed'in ahfadını gösteren belgeden takip edilmesi mümkündür. Krş. 27 Numaralı Nakibü'l-eşraf defteri.

Pazar ve ticaretle ilintilidir. Ayrıca bir bozahanenin var olduğu görülür. Kasabadaki eski ve yeni hamamlar Bülbül Hatun'un mülkü olarak yazılı, ama bunlara sonraki defterde (TD 34) rastlanmıyor. Esasen bu hamamların geliri muhtemelen 1509'da Bülbül Hatun İmaretine tahsis edilmişti ama bir defterler bunların keyfiyetini önceki defterlerden aynen naklettiğinden hâlâ mülk olarak yazmışlardı. Öte yandan, 1576'da su değirmeni (*âsiyâb*) sayısı artmış görünüyor. Bunlardan ikisinin gelirleri vakfedilmiştir. Bozahane ve meyhane mukataalarının kaldırılmış olduğu gözlenmektedir. Boyahane geliri ise 5000 akçeden 8000 akçeye yükselmiştir. Bütün bu rakamlar Lâdik'in, nüfusunun da gösterdiği üzere, küçük çapta bir şehir daha doğrusu bir kasaba özelliğini taşıdığını gösterir.

Lâdik'teki hassa çayırları da önemli bir gelir kaynağı idi. Kasaba gelirlerini ayrıntılı olarak vermeyen TD 387'de padişah hassı olarak yazılı çayır geliri 6000 akçedir. Bu rakamın TD 90'da da aynı olduğu, 1576'da ise 10.000 akçeye yükseldiği görülüyor. Bu hassa çayırları dışında *resm-i çayır* olarak TD 90'da 3742, TD 34'de 4000 akçe kayıtlıdır.

Diğer vergiler ise bağ-bahçe ve ziraat ile ilgili öşürler ile *raiyyet rüsumu* ve gerdek resmi, cürüm ve cinayet resimleri gibi arızî resimlerden (*bâd-ı hevâ*) ibaretti. Gelirleri ayrıntılı olarak veren TD 90'da meyve ve sebze üretiminden elde edilen öşür olarak 600 akçelik bir gelirin yanında arıcılıktan sağlanan 120 akçelik *resm-i küvvare* kayıtlıdır. 1576'da meyve ve sebze öşrü 800 akçeye çıkarken kovan vergisi 100 akçeye düşmüştür.

Arızî vergiler olarak tavsif edebileceğimiz ve zuhurata bağlı olarak cinayet, kaçak hayvan ve kölelerin yakalanması gibi sebeplerle alınan para cezaları ve vergilerden oluşan "*bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve yava ve abd-ı abık vs*." den maktu' olarak kaydedilen tahminî gelir ise *TD 90*'da 1200 akçe iken, 1576'da "*Bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve müjde-i abd-ı âbık ve gayrihi ber-vech-i maktû' fî sene* " adı altında 3000'e yükselmiş, buna ilâveten 1000 akçelik *"Beytü'l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve bahâ-i abd-ı âbık fî sene"* kaydedilmiştir.[31]

[31] Bilindiği gibi *bâd-ı hevâ*, zuhurata bağlı olup cürüm, cinayet, evlenme (*arusiye*) vb. vesilelerle alınan resimlerin genel adıdır. Bu vergiler serbest dirliklerde dirlik sahibine aitken, serbest olmayan tımarlarda kısmen (yarısı veya üçte ikisi) tımar sahibine, diğer kısmı ise, *resm-i çift*'in bir bölümü ve âdet-i ağnamın yarısıyla birlikte, *niyabet* hissesi olarak subaşı, sancakbeyi vb. üst dereceli görevlilere aittir. Lâdik'te kasabadaki bâd-ı hevâ gelirleri yanında köylerden (tımarlardan) elde edilen niyabet gelirinin de padişah haslarına dahil olduğu anlaşılıyor (TD 387,s. 366). *Kanûn-nâme-i Âl-i Osmân*'da bâd-ı hevâ şöyle tanımlanmaktadır: "Bâd-ı hevâ deyü deftere kayd olunan resm-i arus ve cürm-i cinayet ve çiftlik tapusu ve ev yeri tapusu ve haricden gelüp kışlayanın dütünü resmidir. …", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, İlaveler, İstanbul 1329, s. 38. 1520 tarihli Kanunnâmede bad-ı hevâyı oluşturan unsurlarla ilgili hükümler bulunmakla birlikte bunların genel adının bâd-ı hevâ olduğu zikredilmemiştir. Bu tanım 1574 tarihli Rum Kanunnâmesine hemen hemen aynı şekilde derc edilmiştir: "Bâd-ı hevâ deyü deftere kayd olunan resm-i arusiyye ve cürm ve cinayet ve çiftlik tapusu ve ev yeri tapusu ve haricden gelüp kışlayanın dütünü resmidir." TKGM TD 14, v. 3a-4b. 'den nakleden Gürbüz, a.g.t., s. 288. *Beytü'l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkud ve yava ve kaçgun* adıyla anılan kalem ise kaçak hayvanlar, kayıp mallar, kaçak veya kayıp kölelerin bulunması dolayısıyla alınan resimlerden oluşmaktadır.

Tablo 3. *TD 34'e göre Lâdik kasabası gelirleri.*

Gelir türü/kaynağı	***Divanî***	***Mâlikâne***	***Hâsıl***
Âsiyâb 1 bâb fî 4 eşhür, [4 ay çalışır]	*15*	*15*	*0*
Âsiyâb-ı Ahmed veled-i Mustafa fî 6 eşhür,	*22,5*	*22,5*	*0*
Âsiyâb-ı Hacı Hüsam 3 eşhür,	*11,5*	*11,5*	*0*
Âsiyâb-ı Hızır Paşa, vakf-ı medrese-i hod, fî 6 eşhür,	*22,5*	*22,5*	*0*
Âsiyâb-ı Sunullah(?) Bey, hâliyâ vakf 'an kıbel-i müşarünileyh	*0*	*0*	*20*
Âsiyâb-ı Yunus veled-i Yahya, 1 bâb fî 3 eşhür	*11,5*	*11,5*	*0*
Bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve müjde-i abd-ı âbık ve gayrihi ber-vech-i maktû' fî sene	*0*	*0*	*3000*
Beytü'l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve bahâ-i abd-ı âbık fî sene	*0*	*0*	*1000*
Boyahâne	*0*	*0*	*8000*
Çayır-i Sunullah Bey, hâliyâ vakf 'an kıbel-i müşarünileyh	*0*	*0*	*50*
İhtisâb	*0*	*0*	*500*
Mukata'a-i bazar-ı galle	*0*	*0*	*6000*
Mukata'a-i bozahâne, merfû'dur.	*0*	*0*	*0*
Mukata'a-i meyhâne ve bâc-ı hamr, emr-i şerîfle merfû'dur.	*0*	*0*	*0*
Öşr-i meyve ve sebzevât	*0*	*0*	*800*
Resm-i ..., hisse-i divânî	*0*	*0*	*200*
Resm-i çayır	*0*	*0*	*4.000*
Resm-i küvvâre	*0*	*0*	*100*
Tamga	*0*	*0*	*8000*
Toplam(Defterde yazılı hâsıl rakamı)			*31.760*
Çayırhâ-i Lâdik hasshâ-i pâdişâh-ı âlem-penâh	*0*	*0*	*10.000*
Toplam Hâsıl	*83*	*83*	*41.670*

Açıklama: *Defter toplamı 31.760, bizim toplamımız 31.670 çıkmaktadır*.

Özetlersek, Lâdik kasabası gelirleri içinde padişah haslarının çayırları önemli bir yer tutar. Bunun yanı sıra kasaba halkının yaptığı küçük çaptaki ziraat ve bahçeciliğin de vergilendirildiği anlaşılır. Esasen sanayi-öncesi kent ve kasabaların genel bir özelliği de kent/kasaba halkının kısmen tarım ve bahçecilikle uğraşmasıdır ki, Lâdik de bu genel örüntüye uyan bir örnektir.

Kasabadaki meyhane ve bozahanenin 16. yüzyılın ikinci yarısında kapatıldığı anlaşılıyor. Bu gelişmenin yöreye has olmayıp Kanunî devrinin genel uygulamalarıyla paralellik arz eden bir özellik taşıdığı belirtilmelidir. Kanunî devrinde devletin İslamî karakteri giderek belirginleşmiş ve dinî vecibelerini yerine getirmeyenlere karşı cezaî yaptırımlar getirilmiştir.[32] Meyhane mukataalarının ref'i meselesini de bu genel hava içinde düşünmek gerekir.

[32] 1538'de bir takım fetvalara ve bunlara dayanılarak çıkarılan fermanlara nazaran dine zararlı addedilen bazı derslerin Sahn müfredatından çıkarılması yanında dinî farizalarını yerine getirmeyen veya dine saygısızlık edenlere ağır cezalar verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, 1453-1559*, II, İstanbul 1979, 2. bs., s. 67.

Öte yandan, dokumacılık sektörünün bir göstergesi olarak boyahane, ticaret açısından ise pazar, ihtisab ve damga gelirleri önem arz eder. Yine gelir kaynakları arasında su değirmenleri dikkati çeker. Diğer kalemler ise kovan geliri ile kayıp ve kaçak mal, köle, hayvan vs.nin bulunmasıyla alınan vergi ve resimlerle, evlenme ve para cezalarından gelen gelirlerden oluşur.

Nüfus ve gelirlerine bir bütün olarak bakıldığında Lâdik'in mütevazı bir kasaba görünümü arz ettiği ve Faroqhi'nin tasnifine göre küçük-boy şehir kategorisine girdiği görülmektedir. Bu özelliğini zamanımıza kadar taşımış, ancak-burada tartışılması konumuz açısından mümkün olmayan çeşitli sebeplerden dolayı-nispî olarak çevresindeki şehir ve kasabaların gelişme hızının gerisinde kalmıştır.

6. Kırsal Çevre: Lâdik Köylerinde İskân ve Nüfus

Lâdik kazası köylerinin büyük çoğunluğu Lâdik kasabasının eteğinde kurulduğu Akdağ'ın kuzeyinde, Lâdik kasabası ile bugünkü Toptepe arasında yer alır. Köyler batıda, bugün Hamamayağı denilen Lâdik Ilıcasının bulunduğu mevkiden doğuya, Karaabdal nâhiyesine doğru uzanan çizgide yer alır. Yerleşimlerin çok az bir kısmı bahsettiğimiz hattın güneyine düşer. Bu bölgede Lâdik kasabasının yakınında ve doğuda Lâdik gölü bulunur. Defterlerde Onuz olarak geçen Aşağı ve Yukarı Gölyazı köyleri ile Hamid ve Bolat (Cemaat-ı Polad'ın bulunduğu yer) köylerinin güneyden Boğazköy ve Kabaca-koz gibi köylerin kuzeyden çevrelediği bu göl, yörenin iklimini nem açısından etkiler.

15 ve 16. Yüzyılda Lâdik köylerinde bir devamlılık göze çarpmaktadır.(Bkz. Ekler) Her ne kadar 15. ve 17. yüzyıla ait vergi nüfusu rakamlarına sahip değilsek de 15. Yüzyılın son çeyreğine ve 1642 yılı civarına ait tımar kayıtlarını gösterir kaynaklardan köylerin devamlılığı hakkında bir fikre sahip olmak mümkündür.

Anadolu iskân ve demografi tarihi açısından Celâlî isyanları dönemi büyük önem arz eder. Celâlî isyanlarının yol açtığı "Büyük Kaçgun"un ardından makul bir süre geçtikten sonra tertip edilen 1640'lara ait mufassal avârız-hâneleri tahrir defterleri yerleşim ve nüfustaki değişimler hakkında önemli ipuçları sağlar. Bu kaynakların niteliği tartışılabilirse de, dikkatli kullanıldıklarında bunlardan önemli sonuçlar çıkarılabileceğine inanıyoruz.[33] Bu alanda şimdiye kadar yapılan araştırmalarda önemli oranda köyün terkedildiği, yeni köylerin ortaya çıktığı şeklinde bir manzara ortaya çıkmaktadır. Mesela Canik Sancağının Bafra kazası köylerinin yakından incelenmesi, onaltıncı asır defterlerinde görünen 138 köyden 70'inin 1642 tarihli avarız defterine göre devam ettiğini, diğerleri bir şekilde ortadan kalkarken- ki bu kısmen sadece isim değişikliği yüzünden de olabilir- 50'den fazla 'yeni' köyün ortaya çıktığını gösterecektir. Bununla

[33] Bu kaynaklara dayalı ilk önemli bölge incelemesi Oktay Özel tarafından yapılmıştır: *Changes..*, Manchester Üniv., Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1993. Kaynakların niteliği ve verilerinin kullanılabilirliği hususlarında bkz. Özel, "Avârız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, ed. H. İnalcık-Ş. Pamuk, Ankara 2000; ss. 35-50. Bu makalede konuya dair kaynakça da bulunabilir.

birlikte sözkonusu veriler ihtiyatla yorumlanmalıdır, zira 1642 itibariyle 'ortadan kalkan' köylerin bir kısmı 19. yüzyıla ve oradan da günümüze kadar ulaşmıştır.[34]

Lâdik kazasına baktığımızda, 15 ve 16. Yüzyıllarda tespit ettiğimiz 45 köyün 20'si veya İbi sayılmazsa 44 köyün 20'si 1642'de görülür. Diğer köylere rastlamıyoruz ama bu gerçeğin tam yansıması olamaz. Zira Lâdik'e ait 1642 verileri sadece tımar olan köylere dair olup tımar olmayanları ihtiva etmez. Mufassal defterine sahip bulunduğumuz Amasya, Canik, Karahisar-ı Şarkî gibi sancaklardan –ki Lâdik te Amasya'nın bir kazasıdır- Lâdik kazasına ait defter parçası günümüze gelmediğinden burasıyla ilgili olarak yalnızca aynı tarihe ait bir tımar icmaline dayanmak zorunda kaldık. 1642 tarihli bu defterde 16. Yy.daki 20 köye ek olarak sadece yeni bir köy (Kışlacık) kayıtlıdır.

Köy nüfuslarındaki artış ve düşüşlerde (bkz. Ekler) köydeki nüfusun tamamı (müsellem, muaf vb.) hesaba katılmıştır. İbi'nin 31 neferi hesaptan çıkarılırsa 1520'de 2384 nefer var iken 1554'de yüzde 21'lik artışla 2895 nefer kayıtlıdır. 1554-1575 arasındaki nefer artış oranı ise yüzde 48 kadardır. Bu artış oranı şimdiye kadar özellikle Rum Eyaletine bağlı sancaklar üzerinde yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlarla tutarlılık içindedir.[35]

7. Vergiler ve Üretim

7.1. Köylülük, Tarım ve Osmanlı Toplumu

Sanayi-öncesi tarım toplumlarının temel geçim kaynağı ve dolayısıyla temel iktisadî faaliyet alanı tarım idi. Nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşar, bu nüfus çiftçiliğin yanı sıra değişen düzeylerde hayvan yetiştiriciliği ve imalat faaliyetleriyle de geçimini idame ettirmeye çalışırdı. Tarımın başat durumda olduğu coğrafyalarda kasaba ve şehirlerle kırlık alan arasında bir tür iş bölümü çerçevesinde idarî, iktisadî ve kültürel bir çeşitlenme ve aynı zamanda etkileşim ortamı söz konusuydu. Öte yandan, coğrafya ve iklim şartlarına göre bazı bölge ve ülkelerde ise hayvancılığın baskın olduğu göçebe ve/veya yarı-göçebe yaşayış biçimleri görülürdü. Bu tür bir sosyal ve ekonomik yaşantının tarım toplumu karakteri taşıyan toplumlarda da mevcut bulunduğunu biliyoruz. İşte Osmanlı örneğinde de, belirli bölgelerde daha belirgin olmak üzere, ağırlıklı

[34] Canik'teki ve dolayısıyla Bafra'daki bazı 'kayıp' köylerin durumu 1642 tarihli MM 3880'deki silik veya kayıp kısımlara atfedilebilir. Öte yandan yeni köylerin ortaya çıktığı bir hakikattir ki bunlardan 8'ini günümüzde de mevcut buluyoruz (M. Öz, "Population Fall In Seventeenth Century Anatolia: Some Findings for the Districts of Canik and Bozok", *Archivcum Ottomanicum* (yayında).. Öte yandan benzer bir duruma Amasya'da da rastlanıyor: 1576-1642 arasında ortadan kalkan veya bir şekilde kaydedilmeyen 144 köyün 43'ünün zamanla yeniden şenlendiği/kaydedildiği ve günümüze kadar ulaştığı görülüyor (Özel, *Changes*.., s.141).

[35] Cook 1972, Yediyıldız 1985, Öz 1999, Şimşirgil 1991, Acun F. 1993(?), Özel 1993 vs. Anadolu'nun diğer bölgeleri için bkz. Emecen 1989, Ünal 1989, Miroğlu.. vs., Erdoğru, Kurt vs. Ne var ki, 1520-1554 arasında Lâdik köylerindeki yüzde 20 civarındaki artış oranı, Cook'un 1520-1554 arası için Tokat-Sivas çevresinde tespit ettiğin yüzde 45'lik orana göre epeyce düşüktür. Cook'a göre bu dönemde, hane x 4.5 hesabına göre Rum'da nüfus 24.000'den 35.000'e çıkmıştır (a.g.e., s. 98).

olarak tarıma dayalı bir ekonomik ve sosyal hayat çerçevesi içinde şehir ve köy hayatının yanı sıra konar-göçer yaşantı bir arada bulunmaktaydı.

Osmanlıların kuruluşundan Tanzimat devrine gelinceye kadar tarım faaliyetinin organizasyonunda 17. yüzyıldan itibaren tımar sistemindeki değişimin ve sonra da âyânlığın tesiriyle kayda değer değişmeler vuku bulmuşsa da[36] hukukî boyut bakımından çok önemli değişiklikler olmamıştır. Köylüler çıplak mülkiyeti (rakabesi) mirî'ye yani devlete ait olan tarım topraklarını, Barkan'ın deyimiyle "bir nev'î ırsî ve daimî kiracılık" ile işletmişler ve karşılığında devlet tarafından tayin edilen temsilcilere ve /veya gelir tasarruf eden kişi veya kuruluşlara (has, zeamet, tımar sahiplerine, vakıflara; mirî mukataalarda emin veya mültezimlere vs.) vergilerini ödemişlerdi.

15-17. yüzyıllarda Lâdik kazası köylerinde de ekonomik faaliyetler büyük ölçüde hububat tarımına dayanıyordu ve geçimlik bir tarım üretimi vardı. Hayvancılık, arıcılık, sebze-meyve üretimi vb. ancak bunu tamamlayıcı unsurlar olarak dikkati çeker. 1520 tarihli Rum Vilâyeti Kanunnâmesi ile onun genişletilmiş versiyonu olan 1574 tarihli Rum Kanunnâmesinde reâyânın statüsü ve ödemekle yükümlü olduğu vergiler ortaya konulmuştur.

Köylüler, H. İnalcık'ın terimiyle çift-hane statüsüne tâbi olarak tımar sistemi çerçevesinde, "daimî ve ırsî kiracılık" yoluyla tasarruflarında bulunan toprakları işletiyor ve bunlardan elde ettikleri üründen ise-raiyyet rüsumu dışında- yörede uygulanan *mâlikâne-divanî* sistemi çerçevesinde beşte bir oranında öşür, daha doğru bir ifadeyle iki öşür (onda bir) ödüyorlardı. Lâdik'in dahil olduğu Rum Beylerbeyiliğnde çift resmi 57, bennâk resmi 18, caba resmi de 13 akçe idi; mücerred yazılı raiyyetlerden vergi alınmazdı.[37] Gayrimüslimler de tıpkı müslümanlar gibi 16. Yy. ortalarına kadar çift resmine tâbi iken daha sonra ispençeye kaydedilmişlerdir.[38] Çift-resmi veya *İspençe* dışında baş vergisi olarak 25'er akçe *cizye* ödemekle mükellef idiler.(Cizye bu yüzyılda merkezi hazine tarafından toplandığından incelediğimiz defterlerde ona dair bilgiye rastlamıyoruz)[39]

Serbest tımarlarda çift resmi tamamen dirlik sahibine aitti. Serbest olmayan tımarlarda çift resmini 15, ekinlü ve caba bennak resimlerinin ise 5'e akçesi niyabet

---

36 Mesela 1695'te maliyede malikâne sistemi uygulamaya konulduğunda, bu sistem içinde yer alan gelirlerin büyük çoğunluğunu köy ve mezra gelirleri, yani raiyet rüsumu ve öşürler oluşturmuştur. E. Özvar'ın araştırması sistemin ilk üç yılında malikâneye verilen vergi türleri içinde köy ve mezra gelirlerinin senelik mâl bakımından yüzde 66, muaccele olarak ise yüzde 74'lük bir paya sahip olduğunu ortaya koyar: *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003, s. 80.

37 "Resm-i çift tamam çiftlik üzerine kaydolunan raiyetden elli yedi akçe ve nîm çiftden nısf resim ve bir mikdar yer tasarruf eden ekinlü bennâkden onsekiz akçe ve caba kaydolunan bennâkden-ki ez'af-ı re'âyâya himayet olunması emr-i müstahsendir-kanun-i kadîm üzere onüç akçe alınur. Ve defterde hâli ani'r-rüsum kaydolunan mücerredlerden nesne alınmaz.", TD 387, s. 347.

38 "Haliya ruûs-ı kefereden Hazret-i Hüdavendigâr-…- emriyle ispençe vaz' olunmuşdur. Müzevvecinden ve mücerredinden topraklısından ve topraksızından her neferden yirmibeşer akçe alınur." TD 14 v. 3a.

39 16. yy. sonlarından itibaren miktarı değişecektir.

rüsumuna dahildi. *Bâd-ı hevâ* (gerdek, cürüm ve cinayet vb. arızî resimler) vergilerinin yarısı (15. yy.daki defterlerin verilerine göre üçte biri) ile *adet-i ağnam* yani koyun-keçi vergisinin yarısı niyâbet'i oluşturan diğer unsurlardı. Kanunnâmede bunların beylerbeyine ait olduğu belirtilse de[40] bazen niyâbet hisselerinden tımar verilmesi de sözkonusudur.[41]

Mücerredler evlendiklerinde caba vergisine tâbi olurlardı. Caba ekinlü olsa ekinlü vergisi öder, caba vergisi üzerinden kalkardı. Çift, nîm veya bennâk olarak yani üzerinde belirli bir toprak parçası ile kayıtlı olan bir raiyyet öldüğünde, eğer birkaç oğlu varsa yeri mücerred olana kaydedilir, evlisi ise caba kaydedilirdi. Resm-i caba ile yerin mikdarına göre alınan (çift, nîm çift veya ekinlü) vergi toplanır, hisselerine düşen pay ve resimlerini öderlerdi. Bu durumda olanlar atalarının yerini ortak kullandıklarından toprak miktarına bağlı vergiyi ortaklaşa öderlerdi[42]. Kanunnâmede açıkça belirtildiği üzere caba bennâk statüsü raiyetin, atasının yerini kullanmasına engel teşkil etmez. Burada Osmanlı uygulamasında raiyet çiftliklerinin itibarî bütünlüğüne, parçalanmamasına atfedilen önemden dolayı teori ile pratik arasında bir farklılaşma ortaya çıktığı anlaşılıyor.

Esasen defterlerdeki kişi kayıtları incelendiğinde bu husus açık bir şekilde ortaya çıkar. Bazen nîm veya bennâk yazılı raiyyet isimlerinin yanında "maa biradereş" (kardeşi ile birlikte) ibaresi görülür ve bu ibareyi takiben yazılan kişiler genellikle caba statüsündedir. Bu kişiler yine genellikle "becâ-yı pedereş" şeklinde, yani babalarının yerlerine yazılıdırlar. Burada sorun, nîm, bennâk veya çift yazılı kardeşlerin tahrir sırasında da bekâr olup olmamalardır. Zira kanunnâme baba öldüğünde yerin mücerred oğul üzerine kaydedildiğini belirtir. Halbuki bu bekârlık hali bir müddet sonra değişebilir. Dolayısıyla, caba kardeşleriyle aynı topraklara tasarruf eden çift, nîm ve bennâk statüsündeki köylülerin en azından bir kısmı-belki de çoğunluğu- defterlerin tertip edildiği sırada muhtemelen evli idi. Bu meseleye aşağıda toprak tasarrufu vesilesiyle yeniden döneceğiz.

Reâyânın ödediği vergilerden bir kısmı bâd-ı hevâ genel adıyla yazılan ve evlenme, cinayet ve suçlar, tapuya verme, bir yerde geçici olarak ikamet etme gibi vesilelerle yani zuhurata bağlı olarak toplanan (resm-i arus, cürm-i cinayet, çiftlik ve ev tapusu ve duhan=tütün resimleri gibi) resimlerdir. [43] Yukarıda değinildiği gibi, serbest

---

40 1574 tarihli kanunnâmede bu husus şöyledir: "Defter-i Hâkânî'de niyâbet deyu kayd olunup ani'r-rüsûm tabirinden serbest kayd olmayan tımarlardan beylerbeyi tamam çiftden onbeş akçe ve nîmden yedibuçuk akçe ve bennâkden beş akçe ve cabadan beş akçe alur. Ve âdet-i ağnamdan nısıf ve bâd-ı hevâ ve arusiyyeden nısıf alur."

41 Rum vilayetine ait 1574-76 icmal defterlerinde bu husus açıkça görülür.

42 Her iki kanunnâmede de bu husus vurgulanmıştır: "Ve Defter-i hâkânîde çift ve nîm ve bennâk kaydolunan re'âyâdan biri fevt olup birkaç oğulları kalsa yeri mücerredine kayd olunup evlüsü caba sabt olunup ve resm-i caba ile yeri dahi biriktirülüp bu kadar [bi-kadr-i] hısasihim resimlerin eda edüp yeri müşterek tasarruf ederlermiş. Zira caba bennâk(li)k raiyyeti atası yerinden men' etmez. Filhakika mülk-i mevrûsu gibidir." TD 387.

43 Bâd-ı hevâ'nın tanımı yukarıda kasaba ile ilgili kısımda verilmişti.

olmayan tımarlarda, bu vergilerin, 15.Yüzyılda üçte biri, 16. Yüzyılda ise yarısı "niyâbet" hasılı içine dahil edilmiştir. Niyabet hasılı 1574 tarihli kanunnâmeye göre beylerbeyine tahsis edilmiştir[44], ama pratikte timara verilen niyabet hisselerine dahi tesadüf edilmektedir.

Lâdik'teki tarımsal üretimin düzeyini, reâyânın geçim durumunu vb. meseleleri spekülatif bir şekilde olsa da tahlil edebilmek için, yıllar önce B. McGowan tarafından uygulanan bir yöntemi, nispeten basitleştirilmiş ve sadeleştirilmiş bir biçimde bu kazaya uygulamaya çalıştık. Bu yönteme göre, öşür oranı ile vergi miktarı çarpılarak bulunan toplam üretim, bütün ürünler için buğday cinsinden hesaplanmakta, vergiler, tohum, kayıplar vb. çıktıktan sonra hane ve kişi başına düşen üretim hesaplanmaktadır. Sanayi öncesi tarım toplumlarında kişi başına net üretimin asgari 230 kg. e.b.m. (ekonomik buğday muadili) olduğu veya bir kişinin 250-300 kg. e.b.m. ile geçimini rahatlıkla temin edeceği varsayımından hareketle de incelenen bölgelerdeki geçimlik düzeyi tespit edilmeye çalışılır. Ne var ki, tahrir verilerinin kesinlikten uzak oluşu bu yöndeki gayretlerin tahminî olmaktan öteye gitmesini önlüyor. Öte yandan bir dönüm topraktan sanayi-öncesi şartlarda elde edilebilecek asgarî ve/veya azamî ürün miktarına dair bilgiler de bize verilerimizi bu açıdan sınama imkânı sağlar. Aşağıdaki tablonun açıklamalar kısmında nasıl bir hesaplama yöntemi kullanıldığı açıklanmıştır.

Tablo 4. *Dönüm ve hane başına üretim rakamlarının sıklıkları*

KÖY SAYISI	*DBÜ, EBM KG.*	*KÖY SAYISI*	*HBDÜ, EBM KG.*
3	*-100*	*12*	*-1500*
9	*100-150*	*9*	*1500-2000*
10	*150-199*	*4*	*2000-2500*
16	*200-249*	*6*	*2500-3000*
9	*250-299*	*5*	*3000-4000*
4	*300-500*	*8*	*4000 +*
4	*500 +*		

Kısaltmalar: dbü*: dönüm başına üretim,* ***hbdü****: hane başına üretim;* ***ebm****: ekonomik buğday muadili;* ***kbdü****: kişi başına düşen üretim.*

Nitekim, Lâdik için elde edilen dönüm başına üretim rakamları ile hane başına üretim rakamlarının gerçekçiliği ve tutarlılığı açık bir biçimde tartışmaya açık görünüyor. Hemen şunu belirtelim ki, bir köyün hasılı ile toprak miktarı arasındaki oranların farklılık arzetmesi doğaldır, zira bir kısım köylüler başka köylerde veya mezraalarda üretim yapıyor olabilirler. Tablomuzda mezraa üretimlerini köylere dahil etmedik, dolayısıyla bu mezraaları işleyen köylülerin *hbdü*'leri burada gösterilenden muhakkak ki fazlaydı. Öte

[44] "Defter-i hakanî'de niyabet deyü kayd olunub ani'r-rüsum tabirinden serbest kayd olmayan tımarlardan beylerbeyi tamam çiftten onbeş akçe ve nimden yedibuçuk akçe ve bennâkden beş akçe ve cabadan beş akçe alur. Ve adet-i ağnamdan nısıf ve bâd-ı hevâ ve arusiyyeden nısıf alur." TKGM TD 14, v. 3a-4b. 'den nakleden Gürbüz, a.g.t., s. 286.

yandan, mezraaların hasıl miktarları, aralarında ekilebilir arazi bakımından büyük farklar olduğunu açıkça gösterir; bu sebeple mezraalar için yaptığımız *dbü* hesapları kâle alınmamalıdır. Burada mühim olan nokta bazı köylerin gösterdiği anormalliklerdir. Buralarda ya köylerdeki topraklar sıhhatli bir yazıma tâbi tutulmamış olabilir veya köylülerin gelirlerinin bir kısmı köylerindeki topraklardan değil komşu mezraa ve köylerden elde edilmiş olabilir. Mezraalar dışında, Karamahmud, Kafirviran ve Koyuncu, Mutemedlü, Kavacık, Kürtler ve Küpecik'te dbü rakamları anormallik gösteriyor. Bunlardan Karamahmud'da raiyyet yazılı olmadığından belki toprak miktarı dikkatli kaydedilmemiş olabilir ama diğerlerinin durumu açıklanmaya muhtaçtır. Ortalama rakamlar ise 150-250 kg. arasındaki 26 yerleşimde tespit edilmiştir.

Hbdü'in ise, e.b.m. olarak,1000-2000 kg. arasında yoğunlaştığı, ortalama 1900 kg. civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakam, sanayi öncesi devir açısından, hayvancılık üretiminin hiç hesaba katılmadığı bir durumda, Lâdik köylülerinin asgarî geçimlik düzeyinin epeyce üzerinde bir gelire sahip olduğunu gösterir(kişi başına yaklaşık olarak 390 kg. e.b.m.). Bilindiği üzere, sanayi öncesi toplumlarda, hayvancılıktan elde edilen gelirler dahil, 270-300 kg. e.b.m. net üretim geliri asgarî geçimlik seviyesi olarak kabul edilmektedir.[45]

Ne var ki, Lâdik'teki üretim rakamlarını hesaplarken İstanbul müddünün (513 kg.) esas alınması hatalı olabilir. Dönüm başına üretim ortalamaları bunu ortaya koyar gibi görünüyor. Toprak rakamları bir miktar az, üretim rakamları ise olduğundan fazla tahmin edilmiş olsa bile 193 kg. dbü ortalamasını izah etmek imkânsızdır. Sanayi-öncesi tarım toplumu şartlarında bir dönüm araziden elde edilen hububat üretiminin Anadolu'da 60 kg.dan fazla olması pek muhtemel görünmüyor. Bir dönüme 15-20 kg. tohum atılmış olsa ve verimliliğin de bire üç veya bire dört olduğu düşünülürse dbü biraz aşırı bir tahminle en fazla 80 kg. olmalıdır. Bu hususu dikkate aldığımızda, dbü ortalamasıyla kbdü ortalamasını karşılaştırıp Lâdik'te tarımsal üretimden elde edilen kbdü'in aslında 130-150 kg. arasında olduğu, bu üretimin hayvancılıkla desteklenerek asgarî geçimlik düzeyine yakın bir rakama ulaşılabildiği varsayılabilir. Öte yandan verimlilik oranının bire üç yerine 1'e 4 veya 1'e 5 olarak hesaplanması halinde-ki toprak kalitesine göre sanayi-öncesi şartlarda bunun mümkün olduğunu biliyoruz- hbdü ve kbdü buradakinden daha yüksek çıkar. Aşağıda bunu da gösterdik.

[45] Bkz. B. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube 1568-1579", *Archivum Ottomanicum*, I, 1969, 139-196. McGowan, esas itibarıyla Dünya Gıda örgütü'nün (FAO) modern Orta Doğu ülkeleri için öngördüğü bazı katsayıları kullanmıştır. Bu çerçevede 1 kg. arpa 0.7 kg. buğdaya eşit sayılmış, koyun ve domuz-ve hayvansal ürünler- için de ayrıntılı hesaplar yapmıştır. McGowan'ın bu makalesinde ortaya koyduğu yaklaşım ve teknikleri temel alarak ve fakat bazı yönlerden daha basitleştirerek önceki çalışmalarımızda da kullandık. Mesela bkz. *Canik Sancağı*, ss. 112-115. Bu makalede de esas itibariyle tahrir kıymetlerini buğdaya dönüştüren çok basit bir işlemi tercih ettik. Yani mesela arpa üretimi 100 akçe ise ve arpanın kilesi, buğdayın kilesi de 5 akçe ise biz burada 25 kile arpayı 20 kile buğdaya eşit saydık.

Her halükârda burada yapılan analizin son derecede spekülatif bir mahiyet arz ettiğinin farkındayız. Ama bazı sapmalar dışında defter verilerinin dikkatli bir incelenmesinin, bunların belli bir mantığa dayandığını gösterdiği kanaatindeyiz.

Tablo 5. *Verimlilik oranlarına göre hane ve kişi başına üretim (e.b.m. kg. olarak)*

TD 90	*Nefer*	*Hane*	*Hasıl*	*Hasıl, e.b.m., kg.*	*Öşürler Akçe*	*Ganem*	*Üretim, Ebm/Kile*	*Üretim, Kg*	*Net Üretim kg.*	*Hbdü kg.*	*Kbdü kg.*
Verimlilik 1'e 3	*2576*	*1791*	*163594*	*837601*	*116735*	*2503*	*234197*	*5995431*	*3468006*	*1936*	*387*
Verimlilik 1'e 4									*3868350*	*2159*	*431*
Verimlilik 1'e 5									*4126240*	*2303*	*460*

Kısaltmalar: hbdü: *hane başına düşen üretim;* ***kbdü:*** *kişi başına düşen üretim;*
e.b.m.: *ekonomik buğday muadili.*

TD 90 için bütün köylerdeki durum ayrıntılı olarak hesaplandı. Burada bölgenin genel durumunu gösteren rakamları oluşturan tek tek köyler arasındaki farklılıkların derecesini de göz önüne sermeyi amaçLâdik, ancak makale boyutlarını aşacağı için bu hesaplamalara burada yer vermedik. Aynı durum 1576 tarihine ait TD 34 için de geçerlidir. Bu defterden ise birkaç köyü ayrıntılı olarak verdikten sonra kaza geneline ait toplam üretim rakamları ile dönüm, kişi ve hane başına düşen ortalama rakamlar verilmiştir.

Tablo 6. *TD 34 (1576)'e göre bazı köylerde dönüm (kg.), hane ve kişi başına (e.b.m.kg.) üretim*

Köy	*Nefer*	*Hane*	*Çift*	*Toplam Dönüm*	*Ekilen Dönüm (2/3)*	*Hâsıl/Akçe*	*Hasıl E.B.M. Kg.*	*Öşürler Akçe*	*Üretim Kile*	*Üretim Kg*	*Dbü, Kg.*	*Net Üretim Kg.*	*Hbdü, Kg.*	*Hbdü 2 (1:4 Verime Göre)*	*Kbdü, Kg.1/3 E Göre*	*Hububat Öşür/Akçe*	*Ağnam*
Hamid	*29*	*8*	*3,5*	*350*	*00*	*400*	*5840*	*732*	*453*	*13996*	*27*	*2104*	*68*	*51*	*34*	*730*	*5*
Akpınar	*30*	*7*	*4,25*	*425*	*617*	*000*	*9866*	*750*	*583,3*	*17333*	*1,4*	*8311*	*01*	*76*	*20*	*672*	
Ahmed Saray	*09*	*7*	*9,25*	*925*	*283*	*500*	*3466*	*938*	*896,6*	*25354*	*7,7*	*7925*	*014*	*140*	*03*	*300*	*40*
Tatlucak	*5*	*1*	*,5*	*50*	*33*	*800*	*1945*	*887*	*145*	*0512*	*86*	*5711*	*49*	*43*	*50*	*220*	*0*
Çepni	*1*	*7*		*00*	*67*	*800*	*680*	*160*	*933,3*	*9493*	*06*	*7875*	*032*	*161*	*06*	*100*	*00*
Kabaca-Koz	*2*	*2*	*,5*	*50*	*00*	*900*	*105*	*530*	*550*	*5280*	*17,6*	*8116*	*176*	*573*	*35*	*000*	*6*

Tablo 7. *1576'da lâdik köyleri genelinde dönüm, hane ve kişi başına düşen üretim (e.b.m. kg. olarak)*

Td 34	*Nefer*	*Hane*	*Çift*	*Hâsıl/ Akçe*	*Hâsıl E.B.M. Kg.*	*Öşürler Akçe*	*Üretim Kile*	*Üretim Kg*	*Net Üretim Kg./ 1'e 3*	*Hbdü, Kg.*	*Kbdü Kg.1/3 E Göre*
Verimlilik 1'e 3	*3809*	*2285*	*550,25*	*197901*	*844247*	*124235*	*207058*	*5300693*	*2970964*	*1300*	*260*
Verimlilik 1'e 4									*3342553*	*1462*	*292*
Verimlilik 1'e 5									*3565156*	*1560*	*312*

Ortalama hane geliri burada yazılandan 9 kg e.b.m. fazla olmalıdır, zira ağnam vergi geliri çıkarılmalı; çünkü ağnam geliri üretim içinde hesaba katılmadı ama hasıl rakamı içinde ağnam resmi bulunduğundan giderlerde var.

Tablo 8. *Verimlilikteki değişkenliğe göre 1554-1576 tarihlerinde dönüm, hane ve kişi başına üretim rakamları-özet*

Defter	*Dbü/ Kg.*	*Hbü, 1'e 3 (e.b.m.)*	*Hbü, 1'e 4 (e.b.m.)*	*Hbü, 1'e 5 (e.b.m.)*	*Kbü, 1'e 3 (e.b.m.)*	*Kbü, 1' 4 (e.b.m.)*	*Kbü, 1'e 5 (e.b.m.)*
TD 90	*193*	*1936*	*2159*	*2303*	*387*	*431*	*460*
TD 34	*143*	*1300*	*1462*	*1560*	*260*	*292*	*312*

Kısaltmalar: Dbü*: dönüm başına düşen üretim,* ***hbü****: hane başına düşen üretim;* ***kbü****: kişi başına düşen üretim*

Yukarıdaki özet tablodan anlaşılacağı üzere verimlilik oranı asgari düzeyde (1'e 3) sayılsa dahi 1570'lerde Lâdik'te ortalama bir köylü-çiftçi geçimini temin edecek üretim gücüne sahipti. Belirttiğimiz gibi buradaki hesaplamalarda hayvancılığın dahil edilmemiş olması da, bu hükmü vermemize yardımcı olmaktadır. Yörede İstanbul kilesi yerine onun yarısı ölçüsünde olduğu bilinen Bursa kilesi kullanılmış olsa bile, üretim faaliyeti ile ilgili bütün unsurların ayrıntılı bir tahlili, Lâdik köylülerinin 16. Yüzyıl şartlarında asgarî geçim düzeyinin altında olmayan bir ortalama üretim düzeyini tutturduklarını söylememiz mümkündür.

Köyler arasındaki farklılıklar, bir köy sakinlerinin ziraatlerinin şu veya bu ölçüde başka köylerde olmasından kaynaklanabilir. Bölgeye bütün olarak bakıldığında 1550'lerden 1570'lere uzanan zaman sürecinde hane ve kişi başına düşen üretimde bir azalma olduğu sonucu çıkıyor. Defter verilerinin sıhhati ve kesinliği bir yana, aynı dönemdeki nüfus artışının (% 75) ekilebilir toprak miktarındaki artışın (% 20) çok üzerinde oluşu da bu sonucu normal karşılamamızı telkin ediyor.

7.2. Lâdik'te Toprak Tasarrufu

Sanayi-öncesi tarım toplumlarının temel geçim kaynağı ve dolayısıyla temel iktisadî faaliyet alanı tarım idi. Nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşar, bu nüfus

çiftçiliğin yanı sıra değişen düzeylerde hayvan yetiştiriciliği ve imalat faaliyetleriyle de geçimini idame ettirmeye çalışırdı. Tarımın başat durumda olduğu coğrafyalarda kasaba ve şehirlerle kırlık alan arasında bir tür iş bölümü çerçevesinde idarî, iktisadî ve kültürel bir çeşitlenme ve aynı zamanda etkileşim ortamı söz konusuydu. Öte yandan, coğrafya ve iklim şartlarına göre bazı bölge ve ülkelerde ise hayvancılığın baskın olduğu göçebe ve/veya yarı-göçebe yaşayış biçimleri görülürdü. Bu tür bir sosyal ve ekonomik yaşantının tarım toplumu karakteri taşıyan toplumlarda da mevcut bulunduğunu biliyoruz. İşte Osmanlı örneğinde de, belirli bölgelerde daha belirgin olmak üzere, ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomik ve sosyal hayat çerçevesi içinde şehir ve köy hayatının yanı sıra konar-göçer yaşantı bir arada bulunmaktaydı.

Osmanlıların kuruluşundan Tanzimat devrine gelinceye kadar tarım faaliyetinin organizasyonunda 17. yüzyıldan itibaren tımar sistemindeki değişimin ve sonra da âyânlığın tesiriyle kayda değer değişmeler vuku bulmuşsa da hukukî boyut bakımından çok önemli değişiklikler olmamıştır. Köylüler çıplak mülkiyeti (rakabesi) mirî'ye yani devlete ait olan tarım topraklarını, Barkan'ın deyimiyle "bir nev'î ırsî ve daimî kiracılık" ile işletmişler ve karşılığında devlet tarafından tayin edilen temsilcilere ve /veya gelir tasarruf eden kişi veya kuruluşlara (has, zeamet, tımar sahiplerine, vakıflara; mirî mukataalarda emin veya mültezimlere vs.) vergilerini ödemişlerdir.

Mirî arazi rejimi çerçevesinde timar sisteminin uygulandığı sancaklarda Osmanlı sosyo-ekonomik düzeni, Halil İnalcık'ın yerinde kavramlaştırmasıyla *çift-hane* sistemine, yani bir çift öküz ile bir yıl içinde işlenebilecek bir tarım arazisine sahip bir ailenin temel malî üniteyi temsil ettiği kadim bir düzene dayanmaktaydı.[46] Bu çerçevede Osmanlı kanunnâmeleri çiftçi-köylüleri, kullanımlarındaki toprak miktarı ve/veya evli olup olmamalarına göre *çift*, *nîm-çift*, *ekinlü-bennâk*(yarım çiftten az toprağı olan evli erkek), *caba-bennâk*(kayıtlı toprağı bulunmayan evli erkek) ve *mücerred* (bekâr) gibi kategorilere ayırıyordu.[47]

Tapu resmi karşılığında mirî toprakların kullanım hakkını "daimî ve ırsî kiracılık" usûlüyle işleten reâyânın toprak tasarrufunu defterlerden takip ederken isimlerin altında statülerini (çift, nîm vb.) gösteren işaretlerin yanı sıra, Rûm Eyâleti defterlerinde yoğunlukla rastlanan ve çiftliklerin kimden devralındığını ve kimlerle birlikte kullanıldığını gösteren kayıtlara da yakından bakmak gerekir. Daha önce de bazı araştırmacıların

46 Bkz. İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, ss. 1-14.

47 Farklı bölgelerde başka kategoriler de bulunabilirse de Lâdik'in dahil olduğu Rûm Vilâyetinde XVI. Yüzyılın ortalarına kadar gayrimüslim köylüler de dahil bütün çiftçi-köylüler bu esaslara göre kaydediliyordu. Krş. M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London 1972; H. İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991; B. Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi, 1455-1613*, Ankara 1985; M. Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999. Öte yandan *caba-bennâk* tabiri İç-il ve Karaman gibi yerlerde "kisb ü kâre muktedir" bekâr erkek olarak görünürken, Hamid gibi bazı yerlerde topraksız köylüler *kara* tabir ediliyordu.

dikkatini çektiği üzere[48], bu tür açıklayıcı notlar bize toprağın tasarruf ve kullanımı hakkında daha sağlıklı ipuçları temin eder. Bu çerçevede bir raiyyetin, *çift*, *nîm* veya *ekinlü-bennâk* (bazen de *nîm ü nîm*, *nîm ü bennâk*, *bennâk ve bennâk* gibi iki ayrı parça) büyüklüğündeki toprağını kimin yerine ya da kimden sonra tasarrufuna aldığı "*becây-ı x*" ibaresiyle gösterilir ki böyle durumların kahir ekseriyetinde babadan oğula geçiş ("*becây-ı pedereş*") göze çarpar. Tespitlerimize göre Lâdik kazasında 1515 civarında *çift*(32), *nîm* (483) ve *ekinlü-bennâk* (94) olarak yazılı 609 kişiden -ki bunlar, "*nîm ü bennâk*" vb. şeklinde tabloda kişi/nefer olarak gösterilen çiftliklerin yanında 1 *nîm-çift* ve 6 *ekinlü-bennâk* büyüklüğündeki çiftliği de kullanmaktaydı- 422'si *becây-ı pedereş* veya *becây-ı Ali* vb. şekilde yazılmıştır ki, bunun bir önceki tahrire göre raiyyet çiftliklerinin kökenini gösterdiği açıktır.

Ekilebilir arazinin köylü nüfus içindeki dağılımı meselesi ise şüphesiz daha büyük bir önemi haizdir. Bu bağlamda yöredeki toplam ekilebilir arazi miktarı ve bunun dağılımı da yakından incelenmiştir. Hane sahibi olduğunu sandığımız "diğer" kategorisindeki 60 kişi dahil kazanın kırsal kesimdeki kayıtlı nüfusunun 2038 kişisi evli-hâne sahibi erkek statüsündeydi. Bunların ezici çoğunluğunun (yüzde 67) *caba-bennâk* olarak kaydedilmesi, ilk bakışta, yörenin ekilebilir arazi bakımından yetersiz kaldığını gösterir. Esasen bu oran pek çok komşu yöreye göre son derecede yüksektir.[49] Ancak bu kategorileştirme toprağın gerçek hayattaki kullanımını göstermez. Her şeyden önce üzerinde kayıtlı toprağı bulunan toplam 609 raiyyetten 236'sı yani yaklaşık yüzde 40 kadarı topraklarını kardeşleriyle birlikte kullanıyordu. Bu durum defterlerde "*ma'a biradereş*", "*ma'a biraderân*" gibi ibarelerle tespit edilmiştir. Bu şekilde yazılanların çok az bir kısmı kardeşler dışındaki akraba veya kişiler olabilir. Genelde rastlanılan durum, *nîm* veya *ekinlü* bir çiftliğe sahip bir kardeşin bu araziyi caba yazılı bir veya daha fazla kardeşiyle beraber kullanmasıdır.

Mamafih bu durum yine de ekilebilir arazinin az olmakla birlikte nispeten adil bir şekilde kullanıldığı şeklinde yorumlanabilirse de, toprak tasarrufunun bütün yönlerini ortaya sermeye yetmez. Esasında, daha önceki araştırmalarda da belirtildiği üzere, raiyyet çiftliği olarak yazılı arazilerden başka, çeşitli çiftliklerle (hassa çiftlik, malikâne çiftliği, zâviye çiftliği vs.) miktarı bilinmeyen mezraaların yanında, 16. yüzyıl defterlerinde giderek daha belirginleşen bir şekilde hatırı sayılır miktarda toprak *zemin* veya *mevkuf zemin* olarak kaydedilmiştir. Mevkuf zeminlerin henüz kimseye tahsis edilmediği açıktır; ancak zemin olarak kayıtlı toprakların tahrir zamanında kimin tasarrufunda bulunduğu açıkça zikredilmiştir. TD 90'da bu tür zeminleri kullanan kişileri raiyyet isimleri arasında bulmak son derecede kolaydır ve üstünkörü bir incelemeyle zeminlerin çoğunlukla caba statüsündeki köylüler tarafından kullanıldığı fakat bazen bir çift toprağa sahip bir raiyyetin bir çift büyüklüğünde biz zemine de mutasarrıf olabildiği görülebilir (Zemin ve

[48] Cook, ss.69-70. Babaları yerine toprağı tasarruf edenler vb.yi gösteren "becâ-yı..." ibaresi için ayrıca bkz. Öz, *Canik Sancağı*, ss. 47-48; Emecen, *Manisa*, s. 234.
[49] Cook, Yediyıldız, Öz ile krş.

mevkuf zemin sayıları için1515 ve 1575 civarında kazada tespit ettiğimiz en az tahminî ekilebilir arazi istatistiklerine bkz.).

Şimdi yukarıda tahlil ettiğimiz durumu bazı somut örneklerle daha yakından göz önüne serelim. TD 90'a göre, Hamid köyünde 12 *nîm-çift* sahibinden 6'sı bu toprakları caba statüsündeki kardeşleriyle birlikte kullanıyordu (s. 8-9). Akpınar köyünün gayrimüslim sâkinlerinden 6 *nîm-çift* sahibi de aynı durumdaydı (s.9-10). Ahmedsaray köyünde ise 5 *nîm* ve 1 *ekinlü* yazılı kişi caba kardeşleriyle birlikte aynı toprağı kullanıyordu (s. 11). Bu köylerin hepsinde babalarının yerine toprağı devraldıklarını gösteren "*becây-ı pedereş*" kayıtları da vardır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkünse de, meseleyi bütün boyutlarıyla tek bir köy, Tatlucak köyü (s. 12) özelinde ele almakla yetineceğiz. Bu köyde kayıtlı toplam 80 nefer/yetişkin erkek nüfus, 2 *nîm*, 9 *ekinlü-bennâk*, 40 *caba-bennâk* ve 29 *mücerred*'den oluşuyordu. Çiftlik sahibi (*nîm* ve *ekinlü*) 11 kişiden (birisi *nîm ü bennâk*) babalarından intikal eden toprakları kullanıyordu. *Nîm ve ekinlü* sahibi 1, *nîm-çift* sahibi 1 ve *ekinlü-bennâk* sahibi 6 kişi bu toprakları *caba* yazılı kardeşlerle birlikte işlerken bunlardan ikisinin ikişer kalanlarının birer kardeşi kayıtlıdır. Demek ki *caba*ların on tanesi kardeşleriyle birlikte babalarından intikal eden topraklara mutasarrıftı. Yine bu köyde ikisi *nîm-çift*, ikisi de *ekinlü-bennâk* olan toplam 4 *zemin* vardı. Bu zeminlerden daha önce kayıt dışı (*hâric-ez-defter*) olan bir *nîm* zemin caba olarak yazılı üç kardeşin (Halil oğlu Pir Kılınç, Pir Mahmud ve Hacı), bir *bennâk* zemin de caba olarak yazılı Ahmed veled-i Seydi'nin tasarrufunda iken diğer iki zemin *caba* olarak yazılmakla birlikte kardeşi Müstecab ile birlikte babasından intikal eden 1 *nîm* ve 1 *ekinlü* büyüklüğündeki toprağını kullanan Receb veled-i Veli mutasarrıftı. Sonuç olarak bu köydeki 40 *caba*dan 14'ü ya kardeşleriyle birlikte ve/veya zemin olarak toprak tasarruf etmekteydi. Diğer *caba*ların da bir kaçının köyde bulunan hassa çiftlikte çalıştığı, civardaki mezraalarda tarımla iştigal ettikleri; diğerlerinin bir kısmının da çift sahibi yazılıp hayatta olan babalarıyla birlikte aynı tarım arazisini işlediği düşünülebilir. Mesela, babasından intikal eden *nîm ve bennâk*'ten oluşan çiftliğini kardeşi Receb ile birlikte kullanan Müstecab'ın *caba* olarak kayıtlı Bünyad adlı bir oğluna rastlıyoruz.[50]

Bir köyde yazılı olan bir raiyyetin başka köy veya köylerde de toprak tasarruf ettiğine de rastlanabilmektedir. Mesela Ağcakaya köyünde (s. 46) babasından intikal eden *nîm-çiftlik* araziyi *caba* statüsündeki Cafer veled-i Ümmet ve Receb veled-i İshak ile, bir *nîm* zemini de Receb ile birlikte kullanan İsmail oğlu Mustafa komşu köylerden Güneviran'da (s.47) Receb ile birlikte bir *nîm* zemine de mutasarrıftı.

Bu toprak kullanım tarzı 1575 civarında da devam etmiş görünüyor. Bu dönemin bir özelliği ise, Rûm Eyâletinde 1550'lerde çok daha belirgin olan ormandan veya taşlık

[50] Son durumun örneklerine çok yerde rastlanır. Mesela Kâfirkıran ve Koyuncu köyünde Mehmed oğlu Mustafa babasından intikal eden yarım çift büyüklüğündeki araziyi *caba* olarak kayıtlı kardeşi Abdi ile birlikte kullanıyordu ve Mustafa'nın *caba* statüsünde Ali ve Bali adlı iki oğlu vardı (TD 90, s. 45). Gülalaş köyünde ise bir *çift* statüsündeki bir babanın *caba* yazılı iki oğlu vardı (s. 48).

yerlerden tarım arazisi açma faaliyeti ile ekilebilir arazi miktarının arttırılmaya çalışılmasıdır.[51] Gerçekten de 1570'lere ait defterlerde ormanlık yerlerden açılan arazilere atıflar belirgin şekildedir. Kazadaki kayıtlı arazi miktarı ile ilgili verileri tablolaştırdık ve tahminî olarak en az ekilebilir arazi miktarının TD 90'da 502 çift iken, TD 34'de 619 çifte çıktığını hesapLâdik. Bu yörede bir çiftliğin ortalama 90-100 dönüm olduğundan hareketle bu ekilebilir arazinin 50000 dönümden 60000 dönümün üzerine çıktığını ifade edebiliriz.

Nadasa bırakılan ve meyve, sebze vb. üretimine ayrılan toprak miktarının toplam ekilebilir arazinin yaklaşık üçte biri olduğunu varsayarsak yaklaşık 20000 dönüm arazide hububat tarımı yapıldığı sonucuna varırız.

Tablo 9. *TD 90'a göre Lâdik köylerinde en az ekilebilir arazi*

	Raiyyet çiftlikleri			***Zeminler***			***Mevkuf zeminler***			***Çiftlikler***			***Diğer***		
	çift	*nim*	*ekinlü*	*çift*	*nim*	*ekinlü*	*çift*	*nim*	*ekinlü*	*Ç.hassa*	*ÇMalikâne*	*Çiftlik*	*Kilelik zemin*	*Balta yeri*	*Diğer*
TOPLAM	*32*	*483*	*94*	*7*	*174*	*23*	*1*	*35*	*12*	*41*	*16*	*7*	*59*	*0*	*7*

Tablo 10. *TD 34'e göre Lâdik köy ve mezraalarında ekilebilir en az arazi miktarı*

	Raiyyet Çiftlikleri				***Zeminler***			***mevkuf zeminler***			***Çiftlikler (hassa vb.)***			***Diğerleri***	
	Çift	*Nîm*	*Ben-nâk*	*Müzev vec*	*çift*	*nim*	*Ben-nak*	*çift*	*nim*	*Ben-nak*	*çh*	*çm*	*çift*	*b.yeri*	*Diğ.*
TOPLAM	*28*	*546*	*132*	*475*	*8*	*157*	*18*	*1*	*28*	*9*	*33*	*15*	*6*	*10*	*9*

Kısaltmalar: çh= çiftlik-i hassa, **çm**=çiftlik-i malikâne, **b. Yeri**=balta yeri

7.3. Malikâne-Divanî Sistemi, Mülkler ve Vakıflar

Osmanlıların bugünkü Türkiye'nin doğu yarısında yani kabaca Sinop-Antalya hattının doğusunda ve Suriye'de uyguLâdikları bir vergilendirme ve vergi tahsisi sistemi olan malikâne-divanî sisteminin en tipik biçimiyle var olduğu kazalardan birisi de Lâdik'tir. Bir zamanlar İlhanlı ve Memlûk devletlerinin egemenliğinde bulunan bölgelerde daha bariz bir şekilde uygulanan bu sistemin Osmanlı öncesi kökenlere dayandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı bağlamında ise sistem, özellikle fetret devrinde, Amasya-Sivas-Tokat merkezli Rum Beylerbeyliği topraklarındaki güç odaklarına yaslanarak mücadelesini yürüten Çelebi Sultan Mehmed'in (1413-1421) mahallî nüfuz sahipleriyle uzlaşmasının bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Mamafih, bu sistemi, gerek Osmanlı öncesi kökleri gerekse daha sonra fethedilen Karaman, güney-doğu ve doğu Anadolu ve Suriye gibi yerlerde de uygulanmış olması dolayısıyla, genel Osmanlı fetih ve yönetim

[51] Cook, s. 79-80, 101; Öz, Canik Sancağı, s.45.

siyasetinin dayandığı pragmatizm çerçevesinde yorumlamak yerinde olacaktır.[52] Bu sistemde bir yerin gelirleri malikâne ve divânî adıyla iki ayrı hisse halinde tahsis edilirdi. Genel olarak öşür oranı beşte bir veya onda üç olan yerlerde bunun yarısı (onda bir) veya onda iki hisse, raiyet rüsumu, ağnam vb. vergilerle birlikte divânî hisseye, yani devlete ait iken, üretimden gelen öşrün yarısı veya onda bir hisse de mâlikâne hissesi olarak mülk sahiplerine aitti.[53] Tabiatıyla zaman içerisinde malikâne hisselerinin bir kısmı vakfedilmiş veya devlete (miriye) intikal etmiş olabildiği gibi bazı divânî hisseler de temlik yoluyla mülk haline dönüşmüş, bunların bir kısmı da vakfedilmiş olabilir.

Lâdik'te malikâne-divânî sisteminin uygulanışı büyük ölçüde yöredeki nüfuzlu seyyid zümresinin, yani Seyyid Ahmed-i Kebir (veya Kûçek) evladı lehine bir görünüm arz eder. Öyle ki, Seyyid Ahmed, Sâhib-i hâl veya Seyyid Tâc olarak anılan bu zatın evladı, Lâdik kasabası mâlikâne gelirinin (TD 15'te Seydi Mehmed, Seydi Vakkas ve Sitti Nefise ve diğerleri; 16. Yy.da vakf-ı evlâd-ı Seyyid Ahmed, tevliyet ve meşihat Sitti Cihan Hatun) yanında Akpınar köyü mâlikâne gelirinin yarısına(TD 15'de Sitti Cihan ve Sitti Kerem ve diğerleri), Ayvalu (hâliyâ Seyyid Yahya tasarrufunda), Çevgi (TD 15'de Seydi Mehmed, Seydi Vakkas ve evlâd-ı Seydi Can ve Seydi Yahya ve evlâd-ı Seydi Kasım), Hasırcı (TD 15'te Sitti Cihan ve Sitti Kerem ve diğerleri; 16. Yy.da, Seyyid Kasım, Seyyid Abdüssemi', Seyyid Ahmed, Sitti Nefise ve Sitti Cihan binti Seyyid Tâc), Kobuzcu (aynı kişiler), Onuz (TD 15'te Seydi Nureddin ve Seydi Can ve Bibice evlâd-ı Seydi Rükneddin, 16. Yy.da, Seyyid Hüseyin bin Seyyid Hâl [Sahib-i Hâl, yani Seyyid Ahmed], Seyyid Mehmed bin Seyyid Nureddin bin Seyyid Rükneddin) ve Vukuf köylerinin mâlikânelerinin tamamına evlatlık vakıf olarak mutasarrıftı. Bunlar genelde Seyyid Ahmed (Sâhib-i hâl, Seyyid Tâc) evladı vakfı olarak nitelenmiş ama bazısına kimlerin mutasarrıf olduğu da belirtilmiştir(parantez içinde verilen isimler). 1480 civarında bunlara *eşkün* gönderme yükümlülüğü getirilmiştir. Bu şekilde açık olarak Seyyid Tâc evladı olduğu belirtilmemekle birlikte seyyid sıfatı taşıyan diğer bazı kişilerin de evlatlık vakıflara tasarruf ettiği anlaşılıyor. Mesela İbi ve Kovacık'ın mâlikâne hisselerini evlatlık vakıf (*eşkünlü*) olarak 1480lerde elinde bulunduran Seydi Mehmed, Seydi Vakkas ve Sitti Nefise ile Balı ve Sitti Nesim'in hisselerinin, daha sonra bir şekilde yarısı Hüseyin Ağa'ya geçmiş, yarısı da İzzeddin Zâviyesi vakfı olmuştur. Bu İzzeddin'in Seyyid Ahmed evlâdından olması muhtemeldir. Aynı kişilere yazılı Başlamış köyü mâlikânesinin dörtte biri ise 16.yyda İzzeddin Zâviyesi vakfı olmuştur. Öte yandan TD 15 ile diğer defterlerin karşılaştırılması da Seydi Mehmed, Seydi Vakkas ve Sitti Nefise'nin Seyyid Tâc evlâdı olduğunu açıkça

[52] Genel olarak bkz. Ö.L.Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserleri I*, İstanbul 1980, ss. 151-208; I. Beldiceanu-Steinherr, "Fiscalité et formes de possession de la tere arable dans l'anatolie préottomane", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 19 (1976), 241-267; M.L. Venzke, "Aleppo's Malikane-Divani System", *Journal of the American Oriental Society*, 106 (1986), ss. 451-469. Rum Eyaletindeki uygulaması H.İslamoğlu-İnan tarafından çok ayrıntılı bir tahlile tabi tutulmuştur*: Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve Köylü*, İstanbul 1991.

[53] 1520 tarihli Rum kanunnamesinde bu durum şöyle yansıtılır: "…Vilâyet-i Rûm'un arazisi iki başdan ta'şir olunmak kanun-ı kadim olmağın.."

ortaya koyar. Bu kişiler Nefs-i Lâdik mâlikânesine sahipti; 16. Yy.da ise bu gelir Seyyid Tâc evlâdı vakfı olarak Sitti Cihan binti Seyyid Mehmed (veya Ahmed)'in yönetiminde gösteriliyor. Esasen Sitti Cihan adı TD 15'te Seyyid Tâc evlâdı vakfı olarak gösterilen Akpınar ve Hasırcı'da geçer. Karacaoğlan (Hocaoğlanı) köyü mâlikâne gelirine evlatlık vakıf olarak sahip olan Seydi Mehmed, Sitti Meşayih ve evlâd-ı Seydi Hasan (16.yy.da Seydi bin Sadreddin, Sitti Saliha ve Sitti ???evlâd-ı Seyyid Hasan, Seyyid Ahmed, Seyyid Hacı ve Sitti Meşayih); Kızoğlu mâlikânesine ve aynı şekilde tasarruf eden Sitti Meşayih binti Seydi Mahmud evladı aynı çevreden olmalıdır. Alayundlu mâlikânesinin yarısına mülk olarak sahip olan Sitti Meşayih (TD 387)'in bu hissesine daha sonra Seydi Hasan kızları Sitti Havva, Sitti Saliha ve Sitti Müsevvim (Ma'sume)? sahip gösteriliyor ki bunların da bu hisseyi sattıkları anlaşılıyor. Aynı kişiler Boğaz köyünün mâlikânesinin yarısına mülk olarak sahipti ve onu da sattıkları anlaşılıyor. Burada Sitti Meşayih tabiri bu kızlar için kullanılmış olmalıdır. Yine, mâlikânesi evlatlık vakıf olan İnekaraca'da ise Sitti Mahdude binti Hacı Sadi(TD 15)'nin yerini Seyyid Ahmed bin Seyyid Kasım ve diğerleri (Seydi Kasım ve Ağa Dede bin Seydi Hasan, Seydi Şemseddin, Seydi Ali, Sitti Nesime) alır(son defterde Seydi Kasım evlâdından Şehri ve Hadice adlı hatunların da hissedar olduğu belirtilir). Son olarak Yarımca köyü Seyyid Hüseyin evladından Seydi Ali, Seydi Şemseddin, Sitti Nesime'nin evlatlık vakfı idi. Son defterde bunların evladından Seyyid Ali, Seyyid İzzeddin, Seyyid Yahya, Seyyid Hüseyin, Seyyid Kasım, Sitti, Hadice ve Hatun Beşe (S. Kasım kızları) gibi adlar yer alır. Bunlara ek olarak Ahmedsaray köyü divânî ve mâlikâne hisseleri ile Karapınar ve Ağcakaya'nın üçte iki, Salur ve Beypınarı'nın tamam mâlikâne gelirlerine eşkünlü mülk olarak mutasarrıf olan Seydi Yahya bin Zeynelabidin evladını zikretmeliyiz. Bu köylerden Ahmedsaray aynı statüde, Beypınarı ve Salur evlatlık vakıf olarak devam etmiş görünürken Ağcakaya ve Karapınar'ın mülk olan bu hisseleri Hüseyin Ağa'ya satılmıştır(aynı köylerin üçte bir mâlikâneleri de sahiplerince Firuz Ağa'ya satılmıştır). Öte yandan Hayvalu (Ayvalu) köyü mâlikânesi de eşkünlü tımar olara Seydi Yahya tasarrufunda gösterilir (16.yy.da "vakf-ı evlâd-ı Seyyid Ahmed, sâhib- hâl; hâliyâ evlâd [Seyyid Yahya] tasarrufunda). Bu Seyyid Yahya'nın yukarıda adı geçen Seyyid Yahya bin Zeynelabidin olduğu kanaatindeyiz.

Bir özet yapacak olursak seyyidlerin tasarruflarındaki hisseleri ve bunların tasarruf biçimlerini şöyle gösterebiliriz. 1480 civarında yani Fatih Sultan Mehmed'in meşhur reformu akabinde Lâdik kasabası ile toplam 21 köyde mâlikâne hisselerine mülk veya evlatlık vakıf olarak mutasarrıf olan seyyid aileleri eşkünlü yükümlülüğü altın alınmıştır. Daha sonra mülk olan bazı hisseler satılmış, bazıları evlatlık vakfa dönüştürülmüştür. İki örnekte ise evlatlık vakıf olan hisselerin-bir şekilde satılıp başkalarınca vakfedildiği ortaya çıkıyor. 1480'lerde bir köyün (Ahmedsaray tamamı), 13 köyün (Beypınarı, Çevgi, Hasırcı, Hayvalu, İbi, İnekaraca, Karapınar, Karacaoğlan, Kovacık, Onuz, Salur, Vukuf ve Yarımca)mâlikânelerinin tamamı, 7 köyün ise bir kısım mâlikânesi(Ağcakaya, Akpınar, Alayundlu, Başlamış, Boğaz, Kobuzcu, Kızoğlu) mülk veya evlatlık vakıf olarak seyyidlerin tasarrufundaydı. Mülk olanların bir kısmı (Ağcakaya, Karapınar)

muhtemelen II. Bayezıd devri başlarında Hüseyin ve Firuz Ağalara satılmış, bir kısmı da (Beypınarı, Salur) evlatlık vakfa dönüştürülmüştür. Öte yandan Başlamış'ın ¼ mâlikâne hissesi ile İbi ve Kovacık'ın mâlikâneleri evlatlık vakıf iken 16. Yy. defterlerinde Başlamış'ın ¼ m.si ile İbi ve Kovacık'ın ½ m.leri Lâdik'teki İzzeddin zâviyesi vakfı, İbi ve Kovacık'ın kalan ½ m.leri ise Hüseyin Ağa'nın Amasya'daki câmi ve medresesi vakfına tahsis edilmiştir. Bu durumda sadece iki köy tamamen seyyidlerin nüfuz alanından çıkmış; Başlamış, İbi ve Kovacık Seyyid İzzeddin Zâviyesi kanalıyla onlarla irtibatlı olmaya devam etmiş görünüyor. Özetle Lâdik kazasının merkezinde ve köylerinin neredeyse yarısında seyyidlerin birtakım gelire mutasarrıf olduğu açıktır. Hiç şüphesiz onların nüfuz ve etkisi bununla sınırlı değildi.

1480 ve 1490larda yöredeki mâlikâne gelirlerinin bir kısmını satın alıp kurduğu hayrata vakfeden Kapı Ağası (ser-rikabî) Hüseyin Ağa'nın (bir köyün malikânesinin tamamını, üçünün 2/3'ünü ve beşinin de yarısını) vakfettiği bu köylerin önceki statüsüne baktığımızda Ağcakaya ve Karapınar'ın mülk (eşkünlü), Çiftlik'in mevkuf, Esengeldi ve Şeyhlü'nün malikâne hisseleri sahiplerinin belirsiz olduğunu, Güneviran ile ilgili (divanîsi yazılı) bilgi verilmediğini görmekteyiz. Öte yandan İbi ve Kovacık ise evlatlık vakıf olarak Seyyid Vakkas, Seyyid Mehmed ve Sitti Nefise vb.nin tasarrufunda idi ve bunların da eşkünlü yükümlülüğü vardı. İlgi çekici ve açıklanmaya muhtaç olan husus, bu gibi hisselerin 16. Yüzyılda da sahipleri tarafından evlatlık vakıf olarak tasarruf edilmesine karşılık bu iki köyün nasıl olup da başka bir kişinin mülkiyetine (ve sonradan da vakıflarına) geçtiğidir. Neslin inkırazı halinde evlatlık vakıflar hayrî vakfa dönüşür ama bu örnekte adı geçen köylerin önceki sahiplerinin evladının 16. Yüzyılda başka köylerdeki evlatlık vakıf hisselerine tasarruf etmeye devam ettikleri görülüyor.

Bu köylerden Ağcakaya ve Karapınar'ın malikâne gelirinin üçte biri ise Firuz Ağa (*ser-hazin*) tarafından satın alınıp Havza'daki medresesine vakfolunmuştu. Firuz Ağa ayrıca Yenice köyü malikâne gelirinin de 3/8'ini aynı medreseye vakfetmişti. 1480 civarında bu köyün malikâne gelirinin dörtte biri mevkuf, yarısının durumu belirsiz, kalan dörtte biri de mülk idi. 16. Yy.da ise 3/8'i mülk 5/8 vakıftır.

1480 civarına ait TD 15'de hiç söz edilmeyen malikâne hisselerinin (Cice, Çölmekçi ve Hamid'in tamam, Gülalaş ve Gülbulaş'ın yarı) Amasya'daki Pervane Camii vakfı oldukları ve bu yüzden yazılmadıkları anlaşılıyor. TD 15'te malikânesi yazılmayan köylerden yalnızca Güneviran'ın 2/3 malikânesi 1490'larda Hüseyin Ağa vakıflarına tahsis edilmiştir. Bunun önceki statüsü muhtemelen belirsizdi.

Kaynaklardan mâlikâne ve divânî hisselerinin zaman içinde geçirdiği değişiklikleri tespit edebilmek mümkün görünüyor. Yöre hakkındaki genel bilgilerimizin de yardımıyla Hüseyin ve Firuz Ağaların vakfettikleri köy gelirlerinin 1480'lerde durumlarının belirsiz olduğu ve bunların 15. Yüzyıl sonlarında satın alındığı anlaşılır. Yöre köylerinden bir kısmının malikane gelirlerinin 1575 tahririnden bir müddet önce satın alındığı ve kısmen

vakfedildiği (Kızılkilise, Mutemedli, Kürtler, Yumaklu), divânî hisselerinden bazılarının ise önceden timar iken *havass-ı hümayun*a aktarıldığı görülüyor.

1480 ve 1490larda yöredeki mâlikâne gelirlerinin bir kısmını satın alıp kurduğu hayrata vakfeden (Amasya'da) Kapı Ağası (*ser-rikabî*) Hüseyin Ağa'nın vakfettiği bu köylerin (bir köyün malikânesinin tamamını, üçünün 2/3'ünü ve beşinin de yarısını) önceki statüsüne baktığımızda Ağcakaya ve Karapınar'ın mülk (*eşkünlü*), Çiftlik'in *mevkuf*, Esengeldi ve Şeyhlü'nün ise malikâne hisseleri sahiplerinin belirsiz olduğunu, Güneviran ile ilgili (*divanî*si yazılı) bilgi verilmediğini görmekteyiz. Öte yandan İbi ve Kovacık ise evlatlık vakıf olarak Seyyid Vakkas, Seyyid Mehmed ve Sitti Nefise vb.nin tasarrufunda idi ve bunların da *eşkünlü* yükümlülüğü vardı. İlgi çekici ve açıklanmaya muhtaç olan husus, bu gibi hisselerin 16. Yüzyılda da sahipleri tarafından evlatlık vakıf olarak tasarruf edilmesine karşılık bu iki köyün nasıl olup da başka vakıflara (Kapı Ağası Hüseyin'in vakıfları ile Seyyid İzzeddin Zâviyesi Vakfı) geçtiğidir. Neslin inkırazı halinde evlatlık vakıflar hayrî vakfa dönüşür ama bu örnekte adı geçen köylerin önceki sahiplerinin evladının 16. Yüzyılda başka köylerdeki evlatlık vakıf hisselerine tasarruf etmeye devam ettikleri görülüyor. Bu mâlikâne hisselerinin yarısının Hüseyin Ağa tarafından satın alınıp sonra vakfedilmiş olmaları ihtimali kuvvetli; bu ise evlatlık vakıflara tahsis edilen gelirlerin mülk statüsünde olması anlamına gelir ki, konunun araştırılmaya muhtaç bir yönü de budur.

Lâdik'teki mâlikâne gelirinin önemli bir kısmı Lâdik dışındaki vakıf kuruluşlarına hasredilmiştir. II. Bayezid'ın Amasya'da sancakbeyi iken Kapı Ağası (Ser-rikâbî) olan Hüseyin Ağa'nın Amasya Şamlular Mahallesinde bulunan ve Hüsamiye, Hüseyniye, Kapu Ağası ve Büyük Ağa Medresesi gibi adlarla anılan medresesi bunlardan birisidir.[54] Gürbüz'ün hesaplamalarına göre vakfın geliri 1520-1576 arasında 16665'ten 30990'a çıkmıştır.

Lâdik köylerinden Ağcakaya ve Karapınar'ın malikâne gelirinin üçte biri ise Firuz Ağa tarafından satın alınıp Havza'daki medresesine vakfedilmişti. II. Bayezid'ın Amasya'da iken kızlarağası ve hazinedarbaşı (ser-hazin) olan Firuz Ağa'nın yaptırdığı (1491) Havza Firuz Ağa Medresesinin toplam geliri de 1520-1576 arasında 23.595 akçeden 55.371 akçeye yükselmiştir.[55] Firuz Ağa ayrıca Yenice köyü malikâne gelirinin de 3/8'ini aynı medreseye vakfetmişti. 1480 civarında bu köyün malikâne gelirinin dörtte biri mevkuf, yarısının durumu belirsiz, kalan dörtte biri de mülk idi. 16. Yy.da ise 3/8'i mülk 5/8 vakıftır.

---

54 A. Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi S.B.E. Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1993, s.229-30; İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, 130; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, 278. Argoma'dan da geliri var. Hüseyin Ağa II. Bayezıd'ın şehzadeliğinde kapı ağası (M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, 182), 1489'da yapılmış. İlk yıllarda otuzlu, 1554-5'de kırklı, 1576'da ellili; ilk müderrisi Üstadoğlu Taceddin İbrahim Efendi (C. Baltacı, Osmanlı Medreseleri, s. 137).

55 Gürbüz, a.g. tez, ss. 232-3; ayrıca bkz. *Amasya tarihi*, I, s. 365-367. Medrese 1883'de Hükümet konağı oldu.

1480 civarına ait TD 15'de hiç söz edilmeyen malikâne hisselerinin (Cice, Çölmekçi ve Hamid'in tamamı, Gülalaş ve Gülbulaş'ın yarısı) Amasya'daki Pervane Camii vakfı oldukları ve bu yüzden yazılmadıkları anlaşılıyor.[56] Öte yandan, TD 15'te malikânesi yazılmayan köylerden yalnızca Güneviran'ın 2/3 malikânesi 1490'larda Hüseyin Ağa vakıflarına tahsis edilmiştir. Bunun önceki statüsü muhtemelen belirsizdi.

Lâdik'teTD 583 numaralı Rum Evkaf defterine göre ayrıca şu vakıflar bulunmaktaydı:

-*Künbed Mahallesi Mescidi*: evkaf defterinde (94b), 2 kıta çayır, 260 akçe, üçte biri imama, üçte ikisi cabiye ve tamire.

-*Koğa Mahallesi Mescidi* (HH, I, 386): Evkaf Defterinde var (94a) [haliya imamet der tasarruf-ı Ramazan, çayır 2 kıt'a, mahsul: 180; dükkân bab:2 icare:240]

-*Kutluk Mahallesi Mescidi*: Evkaf defterine göre Lâdik'te üç kıta çayır (120 akçe)ile 1 bab dükkanın (40 akçe) geliri bu mescide ayrılmıştı.[57]

-*Câmi-i köhne (-atik)*: Zaviye mahallesinde, kiliseden çevrilmiş. Hakkında evkaf defterindeki kayıttan başka bilgi bulunmayan bu camiye Akdağ Nahiyesi Deredamı ve Alaçam karyelerinin malikane geliri tahsis edilmiştir.[58]

-*Hacı Yunus Mescidi*: Evkaf Defterine göre Yenice köyü malikane gelirinin yarısı bu mescide tahsis edilmiştir. Bu köyün mâlikânesinin yarı geliri 1520'de 922, 1576'da 810 akçedir.[59]

-*Şehreküsdü Mahallesi Mescidi*: Evkaf Defterine göre Yenice köyü malikanesinin yarısı [dörtte biri], imama 1 akçe günlük.[60]

-*Şerefeddin Mahallesi Mescidi*: Evkaf defteri(v.94a), 3 kıta çayır, 140 akçe mahsul imamına ve tamirine.

-[Kuyumcu? Mahallesi mescidi: TD 583, 94b: çayır, mahsul: 100]

---

56 Gürbüz (ss. 211-212)'ün verdiği bilgilere göre, Amasya'daki Pervane (Burma Minare) camiine Lâdik, Argoma ve Akdağ'dan köylerin gelirleri tahsis edilmişti. Binayı Selçuklu ümerasından Necmeddin Ferruh yaptırmış (1237-47 arasında) (Uzunçarşılı, *Kitabeler*, 99-101); bu kişi Rükneddin Sultan'ın (IV. Kılıç Arslan] kölesi ve veziri idi (Kaymaz, 72). Vakıfları 1292'de damadı İzzeddin Mehmed Pervane tarafından düzenlendiği için Pervane Camii denir (Gabriel, 20); Evliya Çelebi'de Mahkeme Camii (II, 183). Ayrıca bkz. Amasya tarihi, I, 187.

57 TD 583, 94b; Gürbüz, s. 220.

58 TD 583, v. 90b, 91a, 94a; TD 387, 363, 364; TD 34, 80a, 81b ; ayrıca bkz. Gürbüz, a.g. tez, s. 219; Amasya tarihi I, s. 386.

59 TD 583, 95 a; TD 387, s. 368, TD 34, 131b; Gürbüz, aynı yer.

60 TD 583, 94a; Gürbüz, aynı yer.

Tablo 11. *Lâdik kazası gelirleri ve dağılımları (td 387, 90 ve 34)*

TD 387 Gelir türü	***Padişah Hassı***	***Tımar ve Zeamet***	***Mülk***	***Vakıf***	***Diğer***	***Toplam***	***Yüzde***
Divanî	*6440*	*128392*	*4668*	*1646*	*0*	*141146*	*50,94*
Malikâne	*1150*	*12363*	*15047*	*49906*	*0*	*78466*	*28,32*
Niyabet	*13029*	*0*	*0*	*0*	*0*	*13029*	*4,7*
Diğer	*6000*	*1176*	*155*	*560*	*9502*	*17393*	*6,28*
Nefs-i Lâdik	*0*	*0*	*27006*	*0*	*0*	*27006*	*9,75*
Toplam	*26619*	*141931*	*46876*	*52112*	*9502*	*277040*	
Yüzdesi	***9,6***	***51,23***	***16,92***	***18,81***	***3,42***		***100***

TD 90 Gelir türü	***Padişah Hassı***	***Tımar ve Zeamet***	***Mülk***	***Vakıf***	***Diğer***	***Toplam***	***Yüzde***
Divanî	*31241*	*124264*	*5000*	*0*	*0*	*160505*	*53,7*
Malikâne	*0*	*11100*	*15150*	*55680*	*0*	*81930*	*27,4*
Niyabet	*0*	*0*	*0*	*0*	*13243*	*13243*	*4,4*
Diğer	*0*	*0*	*0*	*0*	*10150*	*10150*	*3,4*
Nefs-i Lâdik	*0*	*0*	*27006*	*0*	*0*	*33026*	*11,05*
Toplam	*31241*	*135364*	*47156*	*55680*	*23393*	*298854*	
Yüzdesi	***10,45***	***45,29***	***15,78***	***18,6***	***7,8***		***100***

	Padişah Hassı	***Sancak beyi hassı***	***Tımar ve Zeamet***	***Mülk***	***Vakıf***	***Diğer***	***Toplam****	***Yüzdesi***
Divanî	*32500*	*17037*	*146937*	*5500*	*3429*	*5651*	*211054*	*58,8*
Malikâne	*0*	*0*	*4590*	*15935*	*73975*	*0*	*94500*	*26,3*
Niyabet	*0*	*0*	*0*	*0*	*0*	*11681*	*11681*	*3,25*
Diğer	*10000*	*0*	*0*	*0*	*0*	*0*	*10000*	*2,78*
Nefs-i Lâdik	*0*	*0*	*0*	*0*	*31670*	*0*	*31670*	*8,8*
Toplam	*42500*	*17037*	*151527*	*21435*	*109074*	*17332*	*358905***	
Yüzdesi	***11,8***	***4,7***	***42,22***	***5,97***	***30,4***	***4,83***		***100***

Lâdik'te gelirlerin tahsisi ile ilgili rakamlara baktığımızda ana hatlarıyla şunlar gözlenmektedir: Malikane gelirleri yüzde 28'de yüzde 26'ya düşerken divani gelirleri yüzde 51'den yüzde 59'a çıkar. Tımar ve mülk gelirlerdeki azalmaya mukabil has gelirlerinde ve vakıf gelirinde artış var. Vakıf gelirindeki artış vakfa dönüştürülen mülk gelirleriyle, haslardaki artış ise eski tımar gelirlerinin kısmen hassa intikaliyle açıklanmalıdır. Ancak tımar olarak tahsis edilen köylerin haslaşması ve dolayısıyla mirî mukataalaşması için henüz erkendir. 17. Yüzyıl ortalarına ait icmal defterinin kabaca gözden geçirilmesi bile tımara ayrılmış köy sayısındaki azalma konusunda bir ipucu verir.

* Niyabet gelirinin padişah haslarına veya sonraki dönemde olduğu gibi sancakbeyi haslarına dahil olması muhtemel.

** tah.gelir:hasıl 211054, niy. 11681 ve mal. 100000 akçe; şehirden ve çayırlardan yaklaşık 50000 akçe = 360-370000 akçe

Burada toplam 21 köy yazılmıştır; köy sayısının azalması söz konusu olabilirse de bu denli olması imkânsızdır. Zira 1576'da 41 köyün divanî geliri tımar olarak kayıtlıdır. Bunların az bir kısmı ortadan kalksa bile kalanlarının hassa dönüştürüldüğüne şüphe yoktur.

Sonuç

15. Yüzyıldan 17. Yüzyıla uzanan süreçte Lâdik Kasabası ve çevresindeki köylerden oluşan bir Osmanlı kazasının sosyal ve ekonomik hayatına dair bazı kesitleri anlamlı bir bütün halinde sunmak amacıyla yaptığımız bu araştırma, şüphesiz bir yörenin tarihine mütevazı da olsa bir katkı sağlamanın yanı sıra, Osmanlı taşrasının sosyal ve iktisdadi tarihine dair araştırmalarda ortaya konulan bazı problemlere de yeni açılımlar getirmeyi hedeflemeliydi. Bunu çok sınırlı bir şekilde yapabildiğimizi sanıyoruz, zira burada kullanılan analiz araçları ve teknikler birkaç on yıldır kullanılagelmektedir. Farklı olarak, daha mikro düzeyde hesaplamalara ve yöredeki bazı gözlemlere dayalı olarak bir yörenin özgüllüklerine vurgu yapılmaya çalışıldı. Neticede, yöre köylülerinin geçimlik ekonomilerini tasvir etmek ve Osmanlı öncesinde mahallî güç sahiplerinin ve bir şeyh ailesinin nüfuzu altında olan bir beldenin Osmanlılaşması sürecini satır aralarında okumak mümkün oldu. Malikâne-divanî sisteminin Osmanlılarca nasıl kendi lehlerine bir değişikliğe uğratıldığı mikro düzeyde gösterildi.

Ekler:

Tablo 12. *15-16. Yüzyıllardaki Lâdik köyleri ve bugünkü durumları.*

Yerleşim Birimi	*Statü*	*Bugünkü Adı*	*Kaza ve Statüsü*
Ağcakaya	*K*	*Ağcakaya*	*Lâdik, köy*
Ahmed Saray	*K*	*Ahmetsaray*	*Lâdik, köy*
Akpınar	*K*	*Akpınar Öğ.Lisesi*	*Lâdik,öğr.lis.*
Ala-Yundlu	*K*	*Alayurt*	*Lâdik, köy*
Ala-Yundlu –yı diğer	*K*		
Anuz	*K*	*Aşağı ve Yukarı İnöz (Gölyazı)*	*Lâdik, köy*
Cema'at-i Çakırgümüş	*C*	*Çakırgümüş*	*Lâdik, köy*
Cema'at-i Polad	*C*	*Bolat /Polat*	*Lâdik, köy*
Başlamış	*K*	*Başlamış*	*Lâdik, köy*
Beğpınarı	*K*	*?*	
Boğaz	*K*	*Boğazköy*	*Lâdik, köy*
Cice	*K*	*Cüce*	*Lâdik, köy*
Çepni	*K*	*?*	
Çevgi	*K*	*Çakı (Çadırkaya)*	*Lâdik, köy*
Tabanlu	*M*		
Çiftlik	*K*	*Çiftlik, Uzunyazı mah.yakını ?*	*Lâdik*
Çölmekçi	*K*	*Eynekaraca ve Ağcakaya arasında bir çiftlik*	*Lâdik*
Esengeldi	*K*	*?*	
Gülalaş	*K*	*?*	
Zâviye-i Derinöz	*Z*	*Derinöz köyü*	*Lâdik, köy*
Gülbulas	*K*	*?*	

Güne-Viran	*K*	*Günkoru ? (önce Elfeli ?)*	
Hamid	*K*	*Hamit*	*Lâdik, köy*
Hasırcı	*K*	*Hasırcı*	*Lâdik, köy*
Hayvalu	*K*	*Ayvalı*	*Lâdik, köy*
Hoca[Karaca]oğlanı	*K*	*Kocaoğlan ?*	
İbi	*K*	*İbi*	*Lâdik, köy*
İne Karaca	*K*	*Eynekaraca*	*Lâdik, köy*
Kabaca-Koz	*K*	*Kabacagöz*	*Lâdik, köy*
Çanakçı	*M*		
Kâfir-Viran ve Koyuncu	*K*	*?*	
Kara Mahmud	*K*	*Kara Abdal?*	*Lâdik, köy*
Kara-Pınar	*K*	*Meşepınarı (Lâdik) Karapınar Tepesi yanı*	*Akyar, mah.*
Döğerlü	*M*		
Kavacık	*K*	*Kavacık Mah.*	*Lâdik,(mah.)*
Kemal	*K*	*Kemal (Hızarbaşı ?)*	*KaraAbdal nah*
Kızılkilise	*K*	*Kızılsini Mah.? Veya Gevekse/Budakdere*	
Kızoğlu	*K*	*Kızoğlu*	*Lâdik, köy*
Kobuzcu	*K*	*?*	
Küpecik	*K*	*Küpecik*	*Lâdik, köy*
Kürtler	*K*	*Kürtlü/ Daldere*	*Lâdik, köy*
Mu'temedlü	*K*	*Mutemet (Güvenli)*	*Lâdik, köy*
Salur	*K*	*Salur*	*Lâdik, köy*
Esen, Mz.	*M*		
Şıhlu	*K*	*Şıhlı*	*Lâdik, köy*
Manastır	*M*		
Gerenis/Kirepiş ?	*M*		
Musakulu	*M*		
Tatlucak	*K*	*Tatlıcak*	*Lâdik, köy*
Çadırcı ?	*M*		
Usta-Saray	*K*	*Ustasaray mvk.*	*Lâdik mevkii*
Veliyüddin	*K*	*Aladun/Doğankaş ?*	*Lâdik/Şıhlu*
Vukuf	*K*		
Vukuf	*M*		
Yarımca	*K*	*Pelitliyarımca?*	*Lâdik, köy*
Yenice	*K*		
İkipınar	*M*		
Yumaklu	*K*	*Yumaklu*	*Lâdik, köy*

***Kısaltmalar: K.**:Karye=köy; **M**.: Mezraa; **C**.: Cemaat; **Z**.: Zaviye. Mezraa, cemaat vs. bağlı oldukları köylerin hemen altında yazıldığı için alfabetik sıraya uymuyorlar.*

***Tablo 13.** 15. Yüzyıldan 17. Yüzyıla (1480-1642) Lâdik köyleri.*

Köy/1480 civarı	***16.yy. defterleri***	***1642***
Ağcakaya	*Ağcakaya*	*Ağcakaya*
Ahmedsaray	*Ahmedsaray*	*Ahmedsaray*
Akpınar	*Akpınar*	
Alayundlu	*Alyundlu*	*Alayund*

Atlarpınarı	*Alayundlu*	
Başlamış	*Başlamış*	
Beypınarı	*Beypınarı*	*Beypınarı*
Boğazköy	*Boğaz*	*Boğaz*
Ciceköy	*Cice*	
Çanakçı-mz	*Çanakçı-mz*	
Çepni	*Çepni*	
Çevgi	*Çevgi*	*Çevgi*
Çiftlik	*Çiftlik*	
Çölmekçi	*Çölmekçi*	*Çömlekçi*
Diğrenlü	*Diğrenlü, mz.*	
Ekince	*?İkipınar*	
Esence	*Esen, mz.*	
Esengeldi	*Esengeldi*	
Gavurkıranı ve Koyuncu?	*Kâfirviran ve Koyuncu*	
Gülalas	*Gülalas*	
Gülbulas	*Gülbulas*	
Güneviran	*Güneviran*	
Hamidköy maa Fınducak?	*Hamid*	*Hamid*
Hasırcı	*Hasırcı*	
Hayvalu	*Hayvalu*	
Honus	*Anuz/Onuz*	*Onuz maa cem-i Polad*
İbi	*İbi*	
İnekaraca	*İne Karaca*	
Kabacakoz	*Kabacakoz*	*Kabacakoz*
Karamahmud	*Karamahmud*	
Karapınar	*Karapınar*	
Kemalköy	*Kemal*	*Kemal*
Kerelis/Kirepişi	*Kirepişi, mz.*	
Kızılkilise	*Kızılkilise*	*Kızılkilise*
Kızoğlu	*Kızoğlu*	
Kobuzcu	*Kobuzcu*	
Kocaoğlanı	*Koç (Karaca) Oğlanı*	*Hocaoğlan/Karacaoğlan*
Kovacık	*Kavacık*	*Kovacık*
Kürd ve Mutemedlü	*Kürtler- Mutemedlü (iki ayrı köy)*	*Kürtler-Mutemedlü (iki ayrı köy)*
Salur	*Salur*	
Şeyhlü	*Şıhlu*	
Tatlucak	*Tatlucak*	*Tatlucak*
Ustasaray	*Usta-Saray*	
Veliyüdddin	*Veliyüddin*	
Vukuf	*Vukuf*	*.*
Yarımca	*Yarımca*	*Yarımca*
Yenice	*Yenice*	*Yenice ve gay*
Yumaklu	*Yumaklu*	*Yumaklu*
TD 15'de Küpecik?	*Küpecik*	-
		Kışlacık (yeni köy)

Tablo 14. *16. Yüzyılda Lâdik köylerinde nüfus.*

TD 387-1520		***TD 90-1554***		***TD 34-1575***		
Köy/Mezra'a	*Nefer*	*Köy/Mezra'a*	*Nefer*	*Köy/Mezra'a*	*Nefer*	*Artma/azalma*
Ağcakaya	*26*	*Ağca-Kaya*	*40*	*Ağca-Kaya*	*66*	*Artış*
Ahmedsaray	*66*	*Ahmed Saray*	*75*	*Ahmed Saray*	*109*	*Artış*
Akpınar	*67*	*Akpınar*	*86*	*Akpınar*	*130*	*Artış*
Alayundlu	*53*	*Ala-Yundlu*	*58*	*Ala-Yundlu*	*73*	*Artış*
C. Etrakiye	*9*	*Etrâkiye*	*9*	*Etrâkiye*	*20*	
Alayundlu-[yı diğer]	*0*	*Ala-Yundlu*	*0*	*Ala-Yundlu*	*0*	*g.m.*
Başlamış	*21*	*Başlamış*	*41*	*Başlamış*	*41*	*Artış-sabit*
Etrakiye	*26*	*Etrâkiye*	*41*	*Etrâkiye*	*41*	
Beğpınarı	*37*	*Beğpınarı*	*37*	*Beğ-Pınarı*	*44*	*Sabit ve artış*
Boğaz	*57*	*Boğaz*	*96*	*Boğaz*	*146*	*Artış*
Cice	*38*	*Cice*	*69*	*Cice*	*126*	*Artış*
Çepni	*47*	*Çepni*	*35*	*Çepni*	*41*	*Artış*
		Etrâkiye	*16*	*Etrâkiye*	*33*	
Çevgi/Çâki	*34*	*Çevgi*	*32*	*Çevgi*	*80*	*Artış*
Etrakiye	*22*	*Etrâkiye*	*14*	*Etrâkiye*	*46*	
Mz. Esen-Etrakiye	*8*	*Salur'da*		*Salur'da*		
?		*Mz.Tabanlu*	*0*	*Mz.Tabanlu*	*0*	
Çiftlik	*39*	*Çiftlik*	*55*	*Çiftlik*	*66*	*Artış*
Çömlekçi	*46*	*Çölmekçi*	*62*	*Çölmekçi*	*124*	*Artış*
Esengeldi	*68*	*Esengeldi*	*61*	*Esengeldi*	*102*	*Artış*
El-müsellemiye	*0*	*Müsellem*	*50*	*Müsellem*	*50*	
Gülalas	*5*	*Gülalas*	*5*	*Gülalas*	*6*	*Artış ve azalma*
		Zâviye-i Derinöz	*11*	*Zâviye-i Derinöz*	*8*	
Gülbulas	*4*	*Gülbulas*	*8*	*Gülbulas*	*7*	*Artış ve azalma*
				Mz.Kirepişi?	*0*	
Güneviran	*4*	*Güne-Viran*	*3*	*Güne-Viran*	*3*	*Sabit*
Hamid	*106*	*Hamid*	*119*	*Hamid*	*129*	*Artış*
Hasırcı	*28*	*Hasırcı*	*32*	*Hasırcı*	*40*	*Artış*
Hayvalu	*46*	*Hayvalu*	*58*	*Hayvalu*	*108*	*Artış*
Mezra'a-i Manastır	*0*	*Şeyhlü'de*		*Şeyhlü'de*		
Mezra'a-i Kirepişi	*0*	*Şeyhlü'de*		*Gülbulas'da*		
İbi	*31*	*Simre-i L.*	*-*	*Simre-i L.*	*-*	
İneHoca/Eynekaraca	*28*	*İne Karaca*	*30*	*İne Karaca*	*60*	*Artış*
Kabacakoz	*15*	*Kabaca-Koz*	*14*	*KabacaKoz*	*22*	*Artış*
El-müsellemiye	*0*	*Müsellem*	*12*	*Müsellem*	*13*	
		Müsellem	*8*	*Müsellem*	*16*	
		Mz. Çanakçı	*0*	*Mz. Çanakçı*	*0*	
Kafirkıran ve Koyuncu	*14*	*Kâfir-Viran ve Koyuncu*	*10*	*Kâfir-Viran ve Koyuncu*	*12*	*Düşük dalgalı*
Kara Mahmud	*2*	*Kara Mahmud*	*0*	*Kara Mahmud*	*0*	*-*
Karacaoğlan	*71*	*Hoca[Karaca]oğlanı*	*59*	*Koç-(Kara ca) Oğlanı*	*79*	*Azalma ve artış*
Karapınar, hisse-i evvel		*Kara-Pınar*	*39*	*Kara-Pınar*	*75*	*Artış*
hisse-i sanî	*19*	*hisse an k.m.*	*13*			
Mz.Diğrenlü/Döğerlü	*14*	*Mz. Döğerlü*		*Mz. Diğrenlü*	*0*	
Kavacık	*16*	*Kavacık*	*25*	*Kavacık*	*25*	*Artış ve*

						sabit
Ç.-i Osman bin Kaya Paşa	0	Çayır ve Çiftlik	0	Çayır ve Çiftlik	0	
Kemal	42	Kemal	32	Kemal	46	Artış
		Muaf	34	Muaf	45	
Çiftlik-i divanî	0	Çiftlik	0	Çiftlik	0	
Kızılkilise	79	Kızılkilise	66	Kızılkilise	117	Artış
		Ta'âllukât	22	Ta'âllukât	22	
		Muaf-Zâviyedâr	32	Muaf-Zâviyedâr	58	
Kızoğlu	95	Kız-Oğlu	95	Kız-Oğlu	144	Aynı ve artış
Kobuzcu	42	Kobuzcu	48	Kobuzcu	58	Artış
Küpecik	25	Küpecik	54	Küpecik	85	Artış
Kürtler/Görenler	21	Kürtler	23	Kürtler	45	Artış
El-müsellemiye	0	Müsellem	8	Müsellem	6	
Mutemedlü	29	Mu'temedlü	23	Mu'temedlü	34	Artış
El-müsellemiye	0	Müsellem	19	Müsellem	45	
El-müsellemiye	0	Müsellem	6	Müsellem	8	
		Müsellem	5	Müsellem	6	
Onus (Anuz)	0	Anuz /Onus	0	Anuz	113	Azalma ve artış
Cemaat-i Çakırgümüş	0	Cema'at-i Çakırgümüş	70	Müslimânân	35	
Cemaat-i Polad	126	Cema'at-i Polad	112	Cema'at-i Polad	104	
Gebran	357	Gebrân	238	Gebrân	333	
Mezra'a-i İkizpınarı	0	Yenice'de		Yenice'de		
Mezra'a-i Musakulu	0	Şeyhlü'de		Şeyhlü'de		
Salur	42	Salur	60	Salur	91	Artış
		Mz. Esen-Etrâkiye	8	Mz. Esen-Etrâkiye	14	
Şeyhlü/Şıhlu	27	Şıhlu	34	Şıhlu	45	Artış
El-müsellemiye	3	Müsellem	9	Müsellem	14	
El-müsellemiye	9	Müsellem	2	Müsellem	3	
Cemaat-ı Seyfe Dede	36	Seyfe Dede	55	Seyfe Dede	71	
		Mz. Manastır	0	Mz.Manastır	0	
		Mz. Musakulu	0	Mz.Musakulu	0	
		Mz. Kirepişi?	0			
Tatlucak	50	Tatlucak	80	Tatlucak	85	Artış
Mz. Çadırcı	0	Mz. Çadırcı				
Ustasaray	13	Usta-Saray	19	Usta-Saray	26	Artış
Mezra'a-i Çanakçı	0					
Veliyüddin	69	Veliyüddin	49	Veliyüddin	76	Düşüş ve artış
Vukuf	18	Vukuf	18	Vukuf	29	Aynı ve artış
		Mz. Vukuf	0	Mz. Vukuf	0	
Yarımca	67	Yarımca	109	Yarımca	182	Artış
Yenice	66	Yenice	103	Yenice	159	Artış
		Mz. İkipınar	0	Mz. İkipınar	0	
Yumaklu	132	Yumaklu	118	Yumaklu	217	Artış
El-müsellemiye	0	Müsellem	5	Müsellem	13	
		Müsellem	12	Müsellem	18	
		Muaf-Zâviyedâr	4	Muaf Zâviyedâr	5	
TOPLAM	2415	TOPLAM	2895	TOPLAM	4293	Artış

Tablo 15. *Lâdik kazası köylerinden gelir sağlayan vakıflar (15 ve 16. yüzyıllar).*

		TD 15	**TD 387**		**TD 90**	**TD 34**
Vakfın Adı	***Yeri***	***Gelir Kay nakları***	***Gelir Kaynakları***	***Hasılı***	***Gelir Kaynakları***	***Gelir Kaynakları***
Ahi Kasım b. Ahi Bahaeddin (evladlık vakıf)		*Başlamış ¼ m.*	*Başlamış ¼ m.*	*722*	*Başlamış ¼ m.*	*Başlamış ¼ m.*
Derinöz Zâviyesi	*Derinöz*	*-*	*Zâviye çiftliği*	*-*	*Zâviye çiftliği*	*Zâviye çiftliği*
Firuz Ağa (Kızlarağası) Medresesi (1495)	*Havza*	*-*	*Ağcakaya, 1/3 m.; Kara pınar 1/3 m; Yenice 3/8 m.*	*2173*	*Ağcakaya, 1/3 m.; Karapınar 1/3 m; Yenice 3/8 m.*	*Ağcakaya, 1/2 m.; Karapınar 1/3 m; Yenice 3/8 m.*
Hacı Abdurrahman cami ve buk'ası	*Beytimur Köyü, Kavak*	*-*	*yok*	*-*	*yok*	*Kızılkilise 4/8m; Kürtler 4/8 m; Mute medlü 4/8 m; Yumaklu 4/8 m. (tahmini= 4645 akçe)*
Hacı Yunus Mescidi	*Lâdik*	*Yazılı değil*	*Yenice 1/4 m.*	*462*	*Yenice 1/4 m.*	*Yenice 1/4 m.*
Hüseyin Ağa (ser-rikabî=kapı ağası) medrese ve camii (1489)	*Amasya, Şamlılar mahallesi*	*-*	*Ağcakaya, 2/3 m.;Çiftlik tm., Esengel di 1/2 m;Gü neviran 2/3 m; İbi 1/2 m; Kabacakoz 1/2 m; Kara pınar 2/3 m; Kovacık 1/2 m; Şeyhlü 1/2 m.*	*7476*	*Ağcakaya, 2/3 m; Çiftlik tm.;Esengeldi 1/2 m;Güne viran 2/3 m;Kabacakoz 1/2 m; Kara pınar 2/3 m; Kovacık 1/2 m; Şeyhlü 1/2 m.*	*Ağcakaya, 2/3 m.; Çiftlik tm.;Esengeldi 1/2 m;Güne viran 2/3 m; Kabacakoz 1/2 m; Kara pınar 2/3 m;Kovacık 1/2 m; Şeyhlü 1/2 m.*
İsmail çeşme ve pınarı vakfı	*Akpınar*	*Yazılı değil*	*Akpınar 1/2 m.*	*872*	*Akpınar 1/2 m.*	*Akpınar 1/2 m.*
İzzeddin Zâviyesi	*Lâdik*	*Yazılı değil*	*Başlamış 1/4 m; İbi 1/2 m; Kovacık 1/2 m.*	*1991*	*Başlamış 1/4 m; Kovacık 1/2 m.*	*Başlamış 1/4 m; Kovacık 1/2 m.*
Mehmed Abdal cami ve hankâhı (masrafları)	*Bayram-alan,Vezir köprü*	*-*	*yok*	*-*	*yok*	*Boğaz 1/8 m.*
Mehmed Paşa bin Hızır Paşa İmareti	*Amasya ?*	*Yazılı değil*	*Boğaz 1/2 m.*	*1045*	*Boğaz 1/2 m.*	*Boğaz 1/2 m.*
Mescid-i Atik	*Lâdik*	*Yazılı değil*		*-*		*Mz. Kirepişi m.*
Pervane camii vakfı (13. yy.)	*Amasya*	*Yazılı değil*	*Cice 1/2 m; Çölmekçi 1/2 m; Gülbulaş 1/4m; Gülalaş 1/4 m;Hamid 1/2 m; Küpecik 1/2 m.*	*3821*	*Cice 1/2 m; Çölmekçi 1/2 m; Gülbulaş 1/4m; Güla laş 1/4 m; Ha mid 1/2 m; Küpecik 1/2 m.*	*Cice 1/2 m; Çölmekçi 1/2 m; Gülbulaş 1/4m; Gülalaş 1/4 m;Hamid 1/2 m; Küpe cik 1/2 m.*
Pervane camii vakfı, cihet-i tevliyet	*Amasya*	*Yazılı değil*	*Cice 1/2 m; Çölmekçi 1/2 m; Gülbu laş 1/4m; Güla laş 1/4 m; Ha mid 1/2 m.*	*3821*	*Cice 1/2 m;Çölmekçi 1/2 m; Gülbu laş 1/4m; Gül alaş 1/4 m; Hamid 1/2 m.*	*Cice 1/2 m;Çölmekçi 1/2 m; Gülbu laş 1/4m; Gül alaş 1/4 m; Hamid 1/2 m.*
Seydi Mehmed ve Seydi Vakkas ve Sitti Nefise		*Lâdik tm., İbi tm, Kovacık tm.*	*Yok (Ev-ı Seyyid Tâc içinde olmalı)*	*-*	*Yok (Ev-ı Seyyid Tâc içinde olmalı)*	*Yok (Ev-ı Seyyid Tâc içinde*

ve diğerleri (Balı ve Sitti Nesim), evladlık v.						*olmalı)*
Sitti Meşayih (ve Sitti Nefise) binti Seydi Mah mud evladı vakfı		*Kızoğlu tm.?*	*Kızoğlu 3/4 m.*	*863*	*Kızoğlu 3/4 m.*	*Kızoğlu 3/4 m.*
Seydi bin Sad reddin ve diğer leri evladlık vak fı (TD 15'te Sey di Mehmed ve Sitti Meşayih ve evlâd-ı Seydi Ha san evladlık vakfı)		*Karacaoğlan t.m.*	*Karacaoğlan tm.*	*3094*	*Karacaoğlan tm.*	*Karacaoğlan tm.*
Seydi Şemsed din, Seydi Ali ve Sitti Nesim evlâ d-ı Seydi Hüse yin evladlık vakfı		*Yarımca tm.*	*Yarımca tm.*	*3154*	*Yarımca tm.*	*Yarımca tm.*
Seyfe Dede Zaviyesi	*Şeyhlü*	*Yazılı değil*	*Cemaat-i Seyfe Dede*	*920*	*Cemaat-i Seyfe Dede*	*Cemaat-i Seyfe Dede*
Seyyid Tac (Seyyid Ahmed) Evladı Vakfı (Sitti Cihan vd.) (TD 15 Onuz'da Seydi Nureddin ve Seydi Can ve Bibice ev-ı Seydi Rükneddin; İnekaraca'da Sitti Mahdude? Binti Hacı Sadi)		*Akpınar ¼ m, Hayvalu tm., Çevgi tm., Hasırcı tm., İnekaraca tm., Onuz tm., Vukuf tm,*	*Lâdik tm, Akpınar 1/2 m;Hayvalu tm; Çevgi tm; Hasırcı tm; İnekaraca tm; Kobuzcu 3/4 m; Onuz (Anuz) tm; Vukuf tm.*	*15254 (Lâdik hariç)*	*Lâdik tm, Akpınar 1/2 m;Hayvalu tm; Çevgi tm; Hasırcı tm; İnekaraca tm; Kobuzcu 3/4 m; Onuz (Anuz) tm; Vukuf tm.*	*Lâdik tm, Akpınar 1/2 m;Hayvalu tm; Çevgi tm; Hasırcı tm; İnekaraca tm; Kobuzcu 3/4 m; Onuz (Anuz) tm; Vukuf tm.*
Seyyid Yahya b. Zeynelabidin(evladlık vakıf)		*Salur tm. (mülk?)*	*Salur tm.*	*2215*	*Salur tm.*	*Beypınarı tm; Salur tm.*
Vakf-ı 'âmm		*Yazılı değil*	*Kemal tm.*	*1691*	*Kemal tm.*	*Kemal tm.*
Zâviyedar, Derviş Musa		*Yazılı değil*	*Mz. Manastır*	*200*	*Mz. Manastır*	*Mz. Manastır*

Kısaltmalar: m: mâlikâne; tm: tamam-ı mâlikâne; Mz: mezraa. TD 387'ye göre vakıfların yöreden sağladığı gelirler verildi ama bu tablonun eksik olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

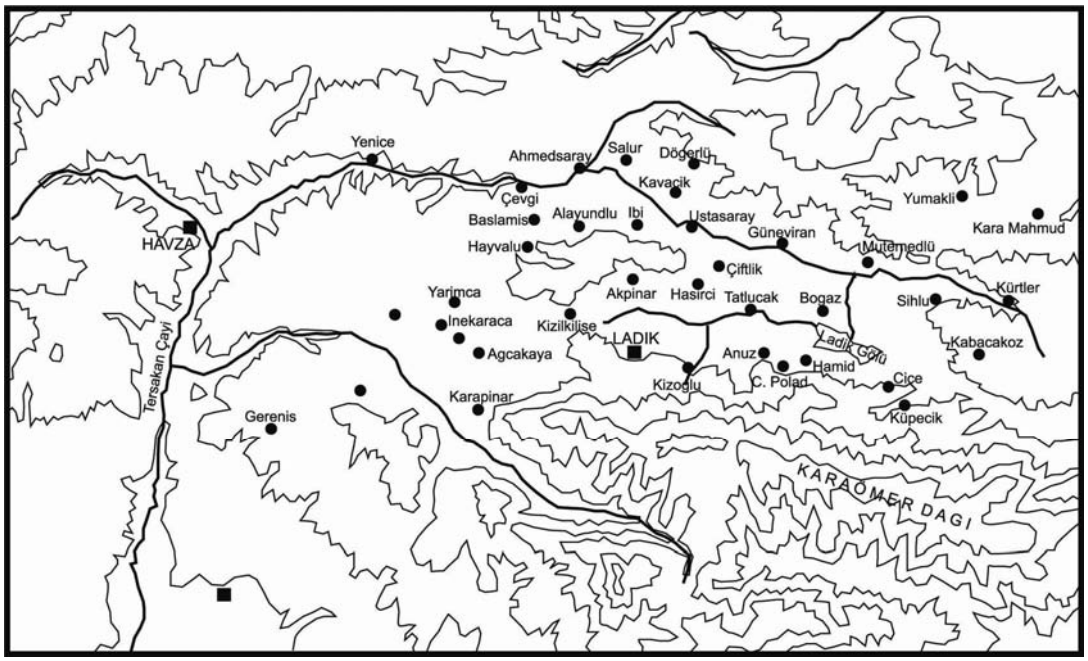
Tablo 16. *Lâdik'te mülk sahipleri ve hisseleri (1480-1576).*

Mülk sahibi	**TD 15**	**TD 387 (Hasıl ile)**	**TD 90**	**TD 34**
	Köy/Mz.	***Köy/Mz.***	***Köy/Mz.***	***Köy/Mz.***
Ahmed Çelebi bin Adil Bey (ve Hüseyin ebnâ-yı Ali Bey)	*- (Esengeldi ve Kabacakoz mâlikâneleri belirsiz)*	*Esengeldi ½ m. (665), Kabacakoz ½ m.(482)*	*Esengeldi ½ m., Kabacakoz ½ m.*	*Esengeldi ½ m. (çoğu satılmış), Ka-bacakoz ½ m.*
Ahmed Çelebi bin Adil Bey ve Hasan ve Hüseyin ez ev-lâd-ı Cüneyd Bey,	*-Şeyhlü m. belirsiz*	*Şeyhlü ½ m. (892)*	*Şeyhlü ½ m.*	*Şeyhlü ½ m.*
Aykud ve Receb ve Melikyar	*-Veliyüddin m. belirsiz*	*Veliyüddin 2/24 m. (197)*	*Veliyüddin 2/24 m.*	*Veliyüddin 2/24 m.*
Evlad-ı Yunus Bey	*Ağcakaya 2/3 m., Yenice ¼ m.(Yenice 3/4 m. belirsiz)*	*-*	*-*	*-*
Hacı b. Sinan	*-*	*-*	*Alayundlu 1/3 m.,*	*-*

Hacı Yumcar?	-	-	-	*Esengeldi 1,5/4 m., Kızılkilise 3/8 m., Kürtler 3/8 m., Mutemedlü 3/8 m., Yumaklu 3/8 m. (tah-mini toplam 3484 akçe)*
Hasan ve Ali evladı ve diğerleri	-	*Mz.-i İkizpınarı ½ m. (?)*	*Mz.-i İkipınarı ½ m.*	*Mz.-i İkizpınarı ½ m.*
Hüsam Bey b. Polad	*-Çepni ve Veliyüddin m. belirsiz*	*Çepni ½ m. (592), Veliyü ddin 20/24 m. (1967)*	*Çepni ½ m., Veliyüddin 20/24 m.*	*Çepni ½ m., Veliyüddin 20/24 m.*
Mehmed Çelebi bin Mahmud Çelebi ve Mustafa veled-i Şükrullah	*-Tatlucak m. belirsiz*	*Tatlucak tm. (1735)*	*Tatlucak tm.*	*Tatlucak tm.*
Menteşe ve Ali ebnâ-yı Tur Ali	*-Veliyüddin m. belirsiz*	*Veliyüddin 2/24 m. (197)*	*Veliyüddin 2/24 m.*	*Veliyüddin 2/24 m.*
Menteşe ve Sultan	-	*Mz.-i Esen m.?*	*Mz.-i Esen m.*	*Mz.-i Esen m.*
Murad b. Mahmud	-	-	*Alayundlu 2/3 m.,*	-
Pir Çon Çelebi bin Meh med Çelebi (der dest-i Os man bin Pir Çon ve oğlu Mehmed ve Üveys bin Yusuf)	*Karamahmud m. (divanîsi de tımar-ı Pir Çon)*	*Karamahmud tm., (596)*	*Karamahmud tm.,*	*Karamahmud tm.,*
Piri Bey (bin Ahmed Çelebi)	*Alayundlu ½ m.,*	*Alayundlu ½ m. (953) (bu tarih itibarı-yla el değiş-tirmiş görü-nüyor)*		
Sevindik v. Hüseyin	-	-	-	*Kızılkilise 1/8 m., Kürtler 1/8 m., Mutemedlü 1/8 m., Yumaklu 1/8 m. (tahmi ni toplam 1161)*
Seydi Yahya, 2/3 m. mülk, eş.t-ı evlad-ı Yunus Bey; d.T.	*Ağcakaya 1/3 m., Ahmed saray d. ve m., Karapınar m., Salur tm.*	*Ahmed saray d. ve m.(7058),*	*Ahmed saray d. ve m.,*	*Ahmed saray d. ve m.,*
Sinan Paşa	-	-	-	*Alayundlu m.*
Sitti Saliha ve Sitti Havva ve Sitti Müsevvim (Sitti Meşayih) benat-ı Seydi Hasan	*Alayundlu ½ m.,*	*Alayundlu ½ m. (953) (bu tarih itibarıy-la el değiştirmiş görünüyor);Bo ğaz ½ m (1045)*	*Boğaz ½ m.*	*Boğaz ½ m., 1576'da kısmen vakıf.*
Yakub ve Hamdi ve Yunus Fakih	-	*Mz.-i Çanak-çı 7/8 m. ?*	*Mz.-i Çanak-çı 7/8 m.*	*Mz.-i Çanak-çı 7/8 m.*
Yarşah? binti Hızır	-	*Mz-i Çanakçı 1/8 m. ?*	*Mz-i Çanakçı 1/8 m*	*Mz-i Çanakçı 1/8 m*

Açıklama: TD 15'te keyfiyetleri malum olmadı diye bildirilen mâlikâne hisseleri, "belirsiz" olarak gösterildi. TD 387'de verilen malikâne hasıl rakamlarına göre gelirleri parantez içinde gösterildi. 1576'da mülk sahibi olarak ortaya çıkan Sevindik ve Hacı Yumcar?ın hisseleri tahminî olarak hesaplandı. Mezraalardan gelen gelirler belirsiz ama bunların divânî hasıllarına bakılınca düşük rakamlar olduğu açıktır. Hüseyin Ağa ve Firuz Ağa 15. Yüzyıl sonlarında satın aldıkları mülk hisselerini vakıflarına tahsis ettiklerinden bu listeye alınmadı.

Kısaltmalar: Mz.=Mezra; **m**.=malikâne, **d**. =divanî, **t**=tamam-ı (**tm**= tamam-ı malikâne); **T**= timar

Şekil 1. *Lâdik köyleri haritası.*

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NE GÖRE LÂDİK

Muhammet KUZUBAŞ[*]

Giriş

Kültür ve edebiyat tarihimizde gezgin denince ilk akla gelen kişilerin başında olan Evliya Çelebi'nin 1635 yılında İstanbul'un çeşitli yöreleriyle başlayan gezileri yaklaşık elli yıl sürer. Gezdiği, gördüğü yerlerle ilgili izlenimlerini Seyahatname adıyla yazıya döken Evliya Çelebi'nin yolu Lâdik ilçemize de düşer. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde, Lâdik'in tarihiyle ve o dönemki Lâdik ile ilgili oldukça dikkat çekici bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin metinleri ile ilgili olarak iki kaynaktan faydalandık[1],[2]. Araştırmamızda Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan bilgilerden yola çıkarak Lâdik ilçesinin 17. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1. Lâdik'in Tarihi ve Adı

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde öncelikle Lâdik ilçesinin tarihiyle ilgili bilgiler verilir. Verilen bilgiler, Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden sonraki dönemi ihtiva etmektedir:

Niçe mülûk ehline girüp âhir Âl-i Dânişmendiyye'den Melîk Gâzî hazretleri Mâhân diyarından Selçûkiyân ile gelüp Nikhisâr'ı ve bu Lâdik'i sene ..... tarihinde feth etdükde veziri Salmân Han, "Sancakı kal'a üzre dikmeyelim" der; Melik Gâzî "La, dik" sancağı der. Ol ismile bu kal'a tesmiye olunup Lâdik şehri derler. ..... Ba'dehû dest-i Al-i Osmâniyân'dan sene ..... tarihinde Yıldırım Bâyezid Han Amasiyye kal'asın feth etdikde bu Lâdik kal'ası emân ve bilâ-ceng ü cidâl kal'ayı Timurtaş Paşa'ya teslîm edüp miftâhların Bâyezid Han'a teslîm etdiğinde Lâdik ahâlîlerine "Mu'ammer olup refâhiyyet üzre safâ ideler" deyu hayr du'â eder. (Lâdik, pek çok hükümdarın emri altına girmiş, sonunda Danişmenlilerden Melik Gazi tarafından ..... tarihinde Niksar ile birlikte feth edilmiştir. Fetih sonrasında Melik Gazi'nin veziri Salman Han, sancağı kalenin üzerine dikmeyelim deyince, Melik Gazi, "La dik" diye cevap vermiş ve bu andan itibaren Lâdik kelimesi bu ilçeye ad olmuştur. Lâdik, Yıldırım Bayezid, Amasya'yı feth ettikten sonra ..... tarihinde savaşsız bir şekilde Osmanlı topraklarına katılmış; bunun üzerine de Sultan Bayezid "Huzur içerisinde eğlenerek yaşasınlar" diyerek Lâdik halkına dua etmiştir.)

[*] *Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Ed. Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü numara: 3004 (344-346 arasındaki varaklar),

[2] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (Haz: Z. Kurşun, S. Ali Kahraman, Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, c. 2, s. 202-205.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Lâdik kelimesinin kökeni ile ilgili olarak söylenenlerin dışında çeşitli kaynaklarda çeşitli bilgiler verilmektedir[3],[4]. Bunlardan birisi, ilçenin M.Ö. 131 yılında Amasya Hükümdarı Büyük Mitridat'ın eşi Laodikya tarafından kurulduğu şeklindedir. Söylentiye göre Laodikya adı, zamanla Lâdik'e tahvil olunmuştur. Lâdik kelimesinin kökeniyle ilgili olarak ortaya atılan bir iddia da, kelimenin Danişmend Gazi'nin kızı İLâdik Hatun'dan geldiğidir.

Evliya Çelebi'nin dile getirdiği Lâdik Kalesi'nin bugün sadece kalıntıları mevcuttur. Evliya Çelebi'nin ifadelerinden kalenin, Danişmend beylerinden Melik Gazi tarafından değil de, daha önceki bir tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır. Kalenin Danişmendiler tarafından alınması, ilçede günümüze kadar devam eden Türk hakimiyetinin de başlangıcıdır. Yıldırım Bayezid Han zamanında gönüllü olarak Osmanlı Devleti topraklarına katılan Lâdik halkı, Yıldırım Bayezid'in hayır dualarını almıştır.

2. Devlet Yöneticilerinin Lâdik'e Verdikleri Önem

Evliya Çelebi, Lâdik'in tarihiyle ilgili olarak bu bilgileri verdikten sonra, Lâdik'in o dönemki durumunu anlatmaya başlar. Evliya Çelebi'ye göre Lâdik, Osmanlı Devleti'nin ileri gelenleri tarafından önemsenen ve beğenilen bir şehirdir. Bu nedenle devletin ileri gelenleri tarafından ziyaret edilir ve çeşitli eserler yapılır:

Ba'dehû Bâyezid-i Velî, şehzadeliği âleminde Amasiyye hâkimiyken her sene yaylağa gelüp altı ay bu şehr-i Lâdik'de yaylalanup zevk u safâ etmeğiçün padişahlara mahsûs ürd-i behişt-ârâ bir bağçe-i dil-küşâ edüp hâlâ bağçe üstâdı ve kırk aded sivri külâhlı bostancı huddâmları ve korucuları ve taylakçıları vardır. ..... Zira merhûm ve mağfûrun leh Sultân Ahmed Han vâlidesi Bülbül Hatun evkâfıdır. Şeyhülislamı ve nakîbü'l-eşrâfı ve ulemâ ve sulehâ ve a'yân u eşrâfı dahi vardır. .....(Sonra Sultan Bâyezid-i Velî -II.Bâyezid- Amasya'da şehzade iken, Lâdik'te cennet gibi küçük bir bağ inşa ettirir ve her sene bu bağda altı ay kalır. Bu bağın hâla kırk tane sivri külahlı hizmetçisi, korucusu ve taylakçısı-deve bakıcısı- vardır. Sultan Ahmed'in annesi Bülbül Hatun adına yapılmış bir evkaf bulunmaktadır. Şehrin şeyhülislamı, Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin işlerini yürütmek için tayin edilen bir memuru, âlimleri, salihleri ve ileri gelen pek çok insanı vardır.)

Sultan II. Bayezid'in Amasya'da şehzade olarak uzun yıllar kaldığı pek çok tarihi kaynakta ifade edilmektedir. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, II. Bayezid, şehzadelik yıllarında senenin yarısını Lâdik'te inşa ettirdiği bağda geçirmektedir.

Sultan II. Bayezid'in dışında, Evliya Çelebi'nin Sultan Ahmed Han'ın annesi olarak tanıttığı Bülbül Hatun da Lâdik'te bir evkaf imar ettirmiştir.

[3] Samsun 2000, (Haz: Samsun Valiliği), Kültür Ofset, Ankara 1999.
[4] Atatürk'ün Şehri –Atatürk's Province- Samsun 2004, (Haz: Samsun Valiliği), 2004.

Evkaf, cami, medrese, imaret gibi hayratın idaresine ayrılan araziye verilen addır. Tarihi kaynaklarda da Bülbül Hatun'un Lâdik'te cami ve imaret yaptırdığı söylenmektedir.[5] Bülbül Hatun, tarihi kaynaklarda Sultan II. Bayezid'in hanımı olarak geçer.[6] II. Bayezid'in Ahmed adında bir şehzadesi vardır. Evliya Çelebi'nin kastettiği Sultan Ahmed bu şehzade Ahmed olmalıdır. Söz konusu evkaftaki yapılar depremde yıkılmış ve Bülbül Hatun Camii aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir.

Evliya Çelebi, şehirde ilim ve rütbe sahibi kişilerin bulunduğuna da işaret eder. Bunlardan birisi olan nakîbü'l-eşrâf, Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilerin işlerini yürütmek için tayin edilen memurdur. Böyle bir memurun tayin edilmesi de, şehirde Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilerin bulunduğunu da gösterir.

Ve cümle kırk bir vezîr ü vüzerâ ve mîr-i mîrân ve sâ'ir a'yân sarâyları vardır. Evvelâ Osman Paşa Sarâyı ve İbrâhim Beğ Sarâyı ve Alay Beği Sarâyı ve Mustafa Beğ Sarâyı, niçe sarâylar dahi vardır ammâ ma'lûmumuz olan bunlardır. (Kırk bir tane vezirlerin, saygın ve ileri gelen kişilerin sarayları vardır. Osman Paşa Sarayı, İbrahim Bey Sarayı, Alay Beyi Sarayı, Mustafa Bey Sarayı bunlardan bazılarıdır. Bu sarayların her birinde hamam bulunmaktadır.)

Yine, çeşitli bey ve paşalara ait kırk bir tane sarayın olması da, devlet yöneticilerinin ilçeye verdikleri önemi gösterir niteliktedir.

3. Onyedinci Yüzyılda Lâdik

3.1. Lâdik'in Mahalleleri ve İmar Durumu

Lâdik'in on yedi mahalleden oluştuğunu söyleyen Evliya Çelebi, ilçede pek çok camiin bulunduğunu belirtir. Bu camilerden bir kısmı bugün olmamakla birlikte, bir kısmı da depremden sonra yeniden imar edilmiştir:

Bu şehir cümle on yedi mahalledir. Evvelâ Beğ Mahallesi ve Güller Mahallesi ve Yeni Câmi' Mahallesi ve Kavak Mahallesi ve Tekye Mahallesi ve Şehre Küsdü Mahallesi ve Yarımca Mahallesi ve Dağ Mahallesi ve Polad Mahallesi ve Yahşi Mahallesi, meşhûr mahallâtlar bunlardır. Bu mahallâtlar içre cümle sağîr ve kebîr kırk yedi mihrâbdır. Altısı salât-ı Cum'a edâ olunur, üçü câmi'-i selâtîn-i selefdir. Evvelâ Sultân Ahmed Hân Câmi'i ve Dâvûd Paşa Cami'i ve Tekye Cami'i ve Şehre Küsdü Cami'i ve Güller Cami'i, bunlardan mâ'adâ mesâcidlerdir.(Bu şehir on yedi mahalledir. Bu mahallelerin en meşhuları şunlardır: Beğ Mahallesi, Güler Mahallesi, Yeni Cami Mahallesi, Kavak Mahallesi, Tekye Mahallesi, Şehre Küstü Mahallesi, Yarımca Mahallesi, Dağ Mahallesi, Polad Mahallesi, Yahşi Mahallesi. Bu mahalleler içinde

[5] M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 22

[6] .a.g.e. s. 22.

küçük-büyük kırk yedi mihrap[7] vardır. Bunlardan altısında Cuma namazı kılınır, üçü ise önceki sultanların camileridir. Sultan Ahmed Han Camii, Davud Paşa Camii, Tekye Camii, Şehre Küstü Camii, Güller Camii ve diğer mescidlerdir.)

Ve cümle üç bin yigirmi aded kiremitli, bağlı ve bağçeli ve âb-ı revân sulu sarây-ı âlîler ve gayr-ı büyût-ı âhâli-yi beleddir. Ve cümle yedi tekye-gâh-ı ehl-i tarîk vardır. Cümleden Hazret-i Seyyid Ahmed-i Kebîr Tekyesi, ma'mûr u âbâdan, nazar-gâh-ı ehl-i irfân ve mihmân-gâh-ı ehl-i dilân ve karâr-gâh-ı dervîşân-ı zîşân yerdir. Âyende vü revendeye ni'meti mebzûl evkâf-ı azîmdir.(Belde halkının evlerinden başka, üç bin yirmi tane kiremitli, içlerinde sular akan bağlı bahçeli büyük saraylar vardır. Toplam yedi tane tarikat erenlerinin tekkesi vardır. Bunların içinde Hz. Seyyid Ahmed-i Kebîr Tekkesi şanlı dervişlerin ve gönül ehillerinin misafir olabilecekleri biçimde imar edilmiştir. Buradan gelip geçenlere –misafirlere, yolculara- ikram edilen büyük bir evkaftır.)

Yazar, şehirde üç bin yirmi adet kiremitli, içlerinde sular akan bağlı-bahçeli büyük saraylar olduğunu söylüyor. Bu ifadelerden, Lâdik'in nüfusunun azımsanamayacak ölçüde fazla olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak yazarın "saray" olarak ifade ettiği yerler, kanaatimizce küçük, bahçeli evlerdir.

Seyyid Ahmed-i Kebîr Tekkesi'nde yolcuların, dervişlerin ve tekkeyi ziyarete gelenlerin ağırlanmalarını sağlayacak bir biçimde oluşturulan evkaf, Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı hakkında bir fikir vermesi açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

Ve iki hammâmdır. Çarsû içre Eski hammâmın âb u hevâsı ve binâsı latîf hammâm-ı rûşenâdır. Ve Yeni Câmii Mahallesi'ndeki Yeni hammâm dahi pâk ve latîf, dellakleri nazîf hammâm-ı dil-küşâdır. Ve cümle yedi hânı vardır. Evvelâ Kapan hanı, Halîm Beğ hanı ve Emîr Hüseyinoğlu hanı.

Burada belirtilen iki hamam bugün faaliyette değildir. Depremde yıkılan bu hamamlardan birisi restore edilmiş olup kullanılmamaktadır. Diğerinin ise kalıntıları mevcuttur. Hanlar ise depremde yıkılmıştır.

….Ve cümle dört yüz dükkândır.

O dönemde Lâdik'te dört yüz adet dükkan olması, ilçedeki ticari faaliyetlerin oldukça gelişmiş olduğu fikrini vermektedir.

3.2. Lâdik'te Eğitim

Ve mahsûs dârü't-tedrîsi yokdur. Ammâ her câmi'de gûn-â-gûn mübâhese-i ulûm olur, ders-i âmları vardır. Ve on sekiz yerde dârü't-ta'lîm-i mekteb-i sıbyân-ı ebced-hânı vardır. Ve hâlâ iki yerde imâret-i it'âmı vardır.(Özel bir okul yoktur. Ancak

[7] Mihrap kelimesi namaz kılınan yer anlamında kullanılmış olmalıdır.

her camide hoca vardır ve buralarda ilmi konular konuşulur. On sekiz adet, yeni okumaya başlayan çocukların eğitim gördüğü yer vardır. İki tane de imaret[8] vardır.)

Bu sözlerden, eğitim-öğretim faaliyetlerinin genellikle camilerde, cami görevlileri tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Camiler, sadece bir ibadet yeri değil, aynı zamanda bir ilim ve kültür yuvası olarak da faaliyet göstermektedir. Okumaya yeni başlayanlar için mekteb-i sıbyan-ı ebced denilen okullar vardır. On sekiz adet mekteb-i sıbyan-ı ebced olması da ilçede eğitim ve öğretime verilen önemi göstermektedir.

3.3. Doğal Güzellikleri

Mesire Yerleri

Evvelâ şehir içinden cereyân eden Ballıkaya suyunun başı bir mesîregâhdır. Şehrin cânib-i kıble tarafındadır. Ve bir mesîregâh dahi şehrin cânib-i kıblesi tarafındadır. Ve bir mesîre-gâh dahi şehrin taraf-ı şarkîsinde Firenk Gözü demek ile meşhûr-ı âfâk bir uyûn-ı berrâk bir nehr-i revândır. Hüseyin Paşa bu uyûn-ı câriye üzre bir teferrüc-gâh içün bir kasr-ı Havernak edüp cemî'i ehl-i dilân-ı âlüfte ve âşüftegân anda zevk ü safâ edüp bu uyûndan üç taş çıkaramazlar. Mâh-ı temmûzda tâ bu mertebe bürûdet üzre aynü'l-hayât-misâl bir aynü'l-zülâldir. Ballısu ve Firenk pınarı şehrin içinden cereyân edüp niçe sarâyları ve hân ve hammâm ve cevâmi'leri ve niçe yüz hadîka-i ravza-i rıdvân mislli bağçeleri reyy edüp şehr içinde niçe âsiyâb-ı dakîkleri deverân etdürüp Lâdik Gölü'ne rîzân olur ve bir teferrüc-gâh dahi Akpınarbaşı'ndadır. Âb-ı hayâtdan nişân verir bir mâ-i bâriddir. Lâkin şehre gelmeyüp şehir hâricinde bağçeler ve mezâri'âtları saky eder.

Evliya Çelebi'nin şehrin güney tarafında yer aldığını söylediği Ballıkaya suyu ile şehrin doğusunda bulunduğunu ifade ettiği Firenk Gözü adıyla bilinen derenin çevresi öncelikli mesire yerleri olarak gösterilir. Yazar, Hüseyin Paşa'nın Firenk Gözü deresinin kenarına büyük bir köşk yaptırdığını söylese de, bu köşkün bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Ayrıca, yazara göre bu dereler şehrin içinden geçmekte, pek çok değirmene su kaynağı olmakta ve son olarak da Lâdik Gölü'ne dökülmektedir. Lâdik şehrinin içinden geçen bu tür bir dere bugün bulunmamaktadır. Eğer yazarın sözünü ettiği dereler, bugün şehrin dışında olan küçük dereler değilse, muhtemelen zamanla kurumuştur. Evliya Çelebi, Akpınarbaşı denilen yerde de, suyu buz gibi olan bir derenin etrafının eğlence yeri olarak kullanıldığını ve bu derenin şehrin dışındaki bahçeleri suladığını belirtir.

Hamamayağı Kaplıcası

....Bu Lâdik'e bir buçuk sâ'at ba'îd garb tarafında Hıllaz nâm bir karyedir. Bir püşte-i âlî üzre vâkı' olmuş bağçeli ve bir câmi'li ma'mûr karye-i müselmândır. Altında

[8] İmaret, yoksul insanlara yiyecek dağıtılmak üzere kurulmuş hayır evidir.

bir nehr-i sagîre cereyân edip niçe âsiyâb-ı dakîkler cereyân etdirir. Ba'dehû Kızılırmağ'a munsab olur. Zira Lâdik'in dağları ardında vâkI' olmağıla Lâdik Buhayresine karışmaz. Bu nehrin kenarında Hıllaz ılıcası vardır. Kiraz mevsiminde cemî'i nevâhîlerden araba araba ve esb ve biğâl ve hımâr-süvâr niçe bin âdem gelüp bu germâbda çimüp cerebden ve barasdan biemrillah şifâ bulur. Bu ılıcanın ayağı nehr-i Hıllaz'e munsab olup Kızılnehre rîzân olur.

Evliya Çelebi, Lâdik'in batı tarafında bir buçuk saat uzaklıkta yüce bir tepe kenarında kurulmuş olan bir camili Hıllaz adlı Müslüman köyü bulunduğunu söylemektedir. Yazara göre bu köyün yanından küçük bir nehir geçmekte ve bu nehir pek çok değirmene güç kaynağı olduktan sonra Kızılırmak'a karışmaktadır. Nehrin kenarında Hıllaz ılıcası vardır. Yazın çevre köylerden pek çok insan bu ılıcaya gelerek yıkanmakta ve baras(vücutta lekelerin çıktığı bir hastalık) ve ceres (uyuz) gibi hastalıklardan kurtulmaktadır. Bu ılıcadan akan sular Hıllaz nehrine karışarak Kızılırmak'a ulaşmaktadır.

Evliya Çelebi'nin söz ettiği Hıllaz, bugün Hamamayağı adıyla bilinen köydür. Hamamayağı'nda küçük bir tepenin kenarında bulunan kaplıca bugün son derece modern bir sistemle çalışmaktadır. Ayrıca kenarında da güzel bir piknik ve eğlence alanı oluşturulmuştur. Evliya Çelebi'nin Hıllaz nehri diye söz ettiği dere, Hıllaz'ın yaklaşık olarak 3 km uzağında Lâdik-Havza sınırında Tersakan Çayı'na dökülmektedir. Tersakan Çayı da Amasya şehir merkezinin yanında Yeşilırmak'a dökülmektedir. Bu nedenle Evliya Çelebi'nin bu konuda verdiği bilgi yanlıştır. Ancak o günün şartlarında yapılabilecek bu tür hatalar hoş görülmelidir.

Lâdik Gölü

Şehr-i Lâdik'in cânib-i şarkîsinde nümâyân bir buhayre-i azîmdir. Bir günde devr olunur buhayre-i âb-ı hayâttır. On bir gûne mâhîleri var kim her birin lezzeti ve hâssa ve haysiyetle ve eşkâl-i reng-i gûn-â-gûniyle medh eylesek tatvîl-i kelâm olur. Amma cümle mâhîlerinden turna balığı Mâ'ide-i Mûsâ'dan lezîz bir mâhî-i lezîz ü mukavvîdir..... Ve bu Lâdik'in cenûbunda Amasiyye sekiz sâ'atdir. (Lâdik şehrinin doğusunda büyük bir göldür. Çevresi bir günde dolaşılabilen bu göl, insana hayat veren bir özelliktedir. Her birinin ayrı bir lezzeti olan on bir türlü balık vardır. Bu balıklardan biri olan turna balığı Haz. Musa'nın sofrasındaki yiyeceklerden daha lezzetlidir. Lâdik'in güneyinde Amasya sekiz saattir.)

Lâdik ilçe merkezin takriben 10 km. doğusunda yer alan Lâdik Gölü, Evliya Çelebi'nin Lâdik'te en beğendiği yerlerden birisidir. Günümüzde Lâdik Gölü, yüzen adacıklarıyla da meşhurdur. Evliya Çelebi'nin Lâdik ziyaretinde, günümüzde sayısı bir hayli azalan turna balığından yediği ve turna balığının lezzetini unutamadığı aşikârdır. Yazarın sözünü ettiği on bir adet balık türünün hangileri olduğunu bilmek mümkün

değildir. Ancak gölde bugün bol miktarda bulunan tatlı su levreği, sazan, kızılkanat ve tahta balığı, Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği balık türlerinden olabilir.

Lâdik Gölü çevresinde birbirinden güzel pek çok kuş çeşidini de görmek mümkündür. Yazar, Lâdik'e gelmeden önce Lâdik Gölü yakınında bulunan Hamitköy adıyla bilinen köye uğramış ve buradan *"çemenzâr-ı murg-zâr/kuşların bol olduğu bahçeler"* olarak söz etmiştir. 1997 yılında yörede yapılan araştırmalarda küçük sumru, ak kanatlı sumru, karabaş martı, kızkuşu, uzunbacak, yeşil düdükçün, yeşilbaş, leylek, kara leylek, gri balıkçıl, erguvani balıkçıl, alaca balıkçıl, küçük ak balıkçıl, gece balıkçılı gibi pek çok kuş türü tespit edilmiştir.[9]

3.4. Lâdik Halkı

A'yânı akmişe-i fâhire ve semmûr kürk giyer. Beğleri ve paşaları ve iki yüzden mütecâviz menâsıb-ı âlî zabt etmiş Kudât efendileri ve meşâyih-i izâmları ve sulehâ-yı ümmetden halûk ü halîm ü selîm âdemleri vardır..... Vasatu'l-hâl olanları tüccâr ve ehl-i hirefdir. Çuka ferâce ve kontuş giyüp gûn-â-gûn akça ve gökçe ve pâkça esbâb giyerler. Zenâneleri katîfe çakşır üzre burka' dutunup sivri dîbâ arakçîn zîbâ giyüp mü'eddebâne reftâr ederek hammâmdan ve ziyâretlerden gayrı bir cânibe gitmek ihtimâlleri yokdur. Gâyet mü'eddebe ve sâliha ve afîfe havâtînleri vardır. (Şehrin ileri gelenleri yünden yapılmış kumaşlar ve samur kürkleri giyerler. Beyleri ve paşaları iki yüzden fazla olup, yüce makamlarda bulunan Kutâd efendileri, yüce şeyhleri ve ümmetin salihlerinden başka iyi ve yumuşak huylu insanları vardır. Orta tabaka, tüccar ve meslek ehlidir. Yün ferace, akça, gökçe ve pakça elbiseler giyerler. Kadınları kadife elbise üzerinde yaşmaklı bir şekilde örtülerinin altında takke giyerler ve edepli bir şekilde yürürler; hamamdan ve ziyaretlerden başka gidebilecekleri bir yer yoktur. Gayet terbiyeli, saliha ve namuslu kadınlardır.)

Evliya Çelebi'nin Lâdik'te yaşayan insanların ahvalinden son derece memnun olduğu anlaşılmaktadır. İki yüzden fazla bey ve paşa olması, yüce şeyhlerin ve salih insanların bulunması o dönemde şehrin toplumsal yapısının seviyesini göstermesi açısından önemlidir. Bu kadar ilim ve kültür sahibi insanların içerisinde bulunan Lâdik halkının da onlardan etkilenmesi ve yazarın ifadesiyle halûk, halîm ve selîm olması da gayet doğaldır.

3.5. Lâdik'in Meşhur Yiyecekleri

....evvelâ gök sulu emrûdu ol kadar âbdâr ve hoş-hârdır kim Malatıyye ve Acem diyarının Tesuy ve Ordubâr ve Hoy ve Merend şehirlerinde olmaz. Ve Karaman emrûdu dahi hem-çünân meşhûr-ı âfâkdır. Ve gûn-â-gûn âbdâr kirazı cihân-ârâdır. Ve memecik memâlik-i Âl-i Osmân'da Sabanca somunundan sonra Lâdik şehrinin

[9] Özesmi U, Özesmi S. 1998. Lâdik Gölü (Samsun): Bir 'Önemli Kuş Alanı' Adayı. Ornithological Journal of Turkey, 1998

memecik ekmeği rub'-ı meskûnda pembe-misâl ve beyâz ve hâs olması sebebiyle meşhûr-ı âfâkdır. Ancak yaylağ ve şitâsı ziyâde olmağıla üzümü ve kavunu ve karpuzu ve inciri ve zeytûnu ve narı olmaz. Ancak memdûh-ı cihân-ârâ Akdağ balı nâmıyla mevsûf bir gûne asel-i musafFâsı var kim edîm-i arzda ne Girid balına benzer ve Adana balına benzer, ne Sıgla balına benzer, müşk-i anber-i hâm râyihalı sun'-ı Hudâ bir aseldir kim niçe bin kutu ile İslâmbol a'yânına hedâyâ gider. .....Karye-i otuz, bu buhayre kenârındadır. Bi-emrillah bu karyede olan kaymak bir diyârda yoktur. Küleğinin içinden keçi oğlağı, kaymağı üzerine bassa teyesün nâhunları kışata-yı beyâza te'sîr etmez ve kaymağın bıçağile keserler, sakız gibi çiğnenir bir gûne lezîz ve kudretden mümessek râyiha-i tayyibesi vardır. Bu kaymağın misli meğer Erzurum hâkinde Bingöl yaylası kaymağı ola.

Evliya Çelebi, Lâdik'te kendisine ikram edilen yiyeceklerden en beğendiklerine Seyahatnâmesi'nde yer vermiştir. Öncelikle sulu armudundan, Akdağ Yaylası çevresinde üretilen saf baldan söz eder. Bu balın benzerinin olmadığını ve İstanbul'da yaşayan devlet ricaline hediye olarak da gönderildiğini söyler. Günümüzde Lâdik'te hem armut, hem de bal o dönemde olduğu kadar olmasa da yine meşhurdur.

Evliya Çelebi'nin Lâdik'te aklında kalan yiyeceklerden biri de memecik adı verilen ekmektir. Bugün yörede unutulmaya yüz tutmuş bu ekmek türü, unun içine süzme yoğurt, tuz ve su katılarak yapılır. Sac üzerinde pişirilen memecik, eritilmiş tereyağı ile yağlanarak servis yapılır.[10]

Yazarın, Seyahatnâme'de belirttiği yiyeceklerden sonuncusu kaymaktır. Yazarın anlattığına göre kaymak, Lâdik Gölü kenarında bulunan otuz köyde yapılmaktadır. Bu kaymak, çok sert olup, ancak bıçakla kesmek mümkündür ve sakız gibi çiğnenerek yenmektdir. Yazar, bu kaymağın benzerinin sadece Bingöl Yaylası'nda yapıldığını söyler.

3.6. Ziyaret Yerleri

Evsaf-ı ziyaret-gâh-ı Lâdik: *Ziyaret-i eş-Şeyh Seyyid Ahmed-i Kebîr, tekye-i âlîsinde medfûndur. Eş-Şeyh-i Ekber'den irşâd olup (ba'dehû Şeyh-i Ekber yerine halîfe olmuştur) ulu sultândır. Hâlâ ziyâret-gâh-ı hâs u âmdır. Hâlâ ikisi de Eski Câmi'de medfûndur. Ve Eski Câmî'i sene 852'de anlar binâ etmiştir kim (Orhan Gâzi ulemâsı ve meşâyihindendir) ve kal'a altında eş-şeyh Yâvedûd Sultân ve Kova mahallesinden yukaru ziyaret-i Hıdırlık ve huccâc istikbâline çıkdıkları mahalde Ziyâret-i Balı Dede ve merhûm Gâzî tayyar Mustafa Paşa (r.a.) bir kubbe-i ser-bülend içinde medfûndur. Bu şehirde bundan gayrı rasâs-ı hâss-ı nîlgûn ile mestûr olmuş merkad-i pür-envâr yokdur.*

[10] Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun, Samsun Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Samsun, s. 178.

Evliya Çelebi, Lâdik'teki ziyaret edilebilecek tekke ve türbelerden de söz etmiştir. Bunların en meşhuru, Seyyid Ahmed-i Kebîr'in türbesidir.. Evliya Çelebi, Seyyid Ahmed-i Kebîr'in, şeyhiyle birlikte 852/1448-49 tarihinde inşa ettikleri Eski Cami'de medfun olduğunu söylemektedir. Seyyid Ahmed-i Kebîr'in türbesi bugün mezarlık içerisindedir. Muhtemelen Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği cami, depremde yıkılmıştır. Ayrıca bu türbede 7 adet sanduka vardır. Ayrıca Evliya Çelebi, ikisinin de Orhan Gazi'nin alimlerinden ve şeyhlerinden olduğunu söylemektedir. Oysa Orhan Gazi bu tarihten çok önce yaşamıştır. Bu tarih II. Murad'ın tahttaki son yıllarına denk gelmektedir. İlçe tarihi hakkında bilgi verilen çeşitli kaynaklarda da Seyyid Ahmed-i Kebîr'in Selçuklu kumandanlarından olduğu söylenmektedir. Bütün bu bilgiler, Seyyid Ahmed-i Kebîr'in hangi tarihte yaşadığı konusunun tam olarak bilinemediğini göstermektedir. Her şeye rağmen döneminin önemli ilim ve tarikat erbabından birisi olduğu kesindir.

Evliya Çelebi'nin isimlerini vermekle iktifa ettiği diğer ziyaret yerleri Yâvedûd Sultan Tekkesi, Hıdırlık, Balı Dede Tekkesi ve Gazi Tayyar Paşa Türbesi'dir.

Sonuç

Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde, bugün Samsun sınırları dahilinde olan ilçelerden, hakkında en geniş bilgi verilen yer Lâdik'tir. Camilerin bir ilim ve kültür merkezi haline geldiği, misafirlerin ve yoksul kişilerin ilçede bulunan iki tane imarette karınlarını doyurabildikleri, dört yüz dükkânla ticari faaliyetlerin yapıldığı, hamamların ve yazarın saray olarak nitelendirdiği küçük köşklerin sayısız olduğu bir Lâdik, Seyahatnâme'de anlatıldığı üzere, 17. yüzyılın başlarında önemli bir yerleşim merkezi durumundadır.

Aradan geçen uzun yıllar sonucunda Lâdik'te önemli değişikler olmuştur. 19. yüzyılda kaleme alınan Kâmûsü'l-A'lâm adlı eserde, Lâdik'in nüfusunun 42.415 olduğu yazılıdır. Bugün ilçenin toplam nüfusu 21.997'dir.[11] Lâdik'in nüfusunun geçen yılların ardından epeyce azaldığı görülmektedir. Yine aynı eserde iki cami, iki medrese, bir kütüphane, bir rüşdiye mektebi (ortaokul), bir zaviyesi olduğu söylenmektedir.[12] Günümüzde bu sayılarda önemli sayılabilecek derecede artış vardır. Bu olumlu gelişmenin yanı sıra Lâdik'in tarihi ve kültürel dokusu maalesef 1943 yılında meydana gelen ve yaklaşık olarak 2000 kişinin hayatını kaybettiği depremde büyük hasar görmüş, neredeyse yok olmuştur. Bu tarihten sonra Lâdik yeniden inşa edilmeye başlanmış, ancak giderek büyüyen ekonomi sorunlar ilçenin büyük kentlere göç vermesine neden olmuştur.

Son yıllarda ilçede düzenlenen çeşitli etkinliklerle, ilçenin eski cazibesine yeniden kavuşturulması amaçlanmaktadır. Anadolu'nun şirin bir ilçesi olan Lâdik'in

[11] İlçenin nüfusuyla ilgili bilgiler www.Lâdik.bel.tr sitesinden alınmıştır.
[12] Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-A'lâm (Tıpkı Basım), Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 3963.

doğal güzellikleriyle, kaplıcasıyla, saf, temiz ve sıcacık insanlarıyla yeniden bir cazibe merkezi haline gelmesi en büyük temennimizdir.

Kaynakça

Atatürk'ün Şehri –Atatürk's Province- Samsun 2004, (Haz: Samsun Valiliği), 2004.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü numara: 3004 (344-346 arasındaki varaklar)

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (Haz: Z. Kurşun, S. Ali Kahraman, Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, c. 2.

Komisyon, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Samsun.

ÖZESMİ U, ÖZESMİ S. Lâdik Gölü (Samsun): Bir 'Önemli Kuş Alanı' Adayı, *Ornithological Journal of Turkey*, 1998

Samsun 2000, (Haz: Samsun Valiliği), Kültür Ofset, Ankara 1999.

Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-A'lâm (Tıpkı Basım), Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

ULUÇAY M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

www.Lâdik.bel.tr

KÂMÛSÜ'L-A'LÂM'A GÖRE ONDOKUZUNCU YÜZYILIN SONUNDA CANİK SANCAĞI VE KAZALARI

Yavuz BAYRAM [*]

Giriş

Bu çalışma, Canik ve Samsun'un 19.yüzyıldaki genel görünümü yanında Kâmûsü'l-a'lâm örneğinde, Osmanlı döneminde yazılmış bazı eserlerin bugün şehirlerimizle ilgili önemli bilgiler içerdiklerini göstermeyi de amaçlamaktadır. Kâmûsü'l-a'lâm, 19.yüzyılın büyük mütefekkir, âlim ve yazarlarından Şemseddin Sâmî tarafından hazırlanıp 1889 ile 1896 yılları arasında 6 cilt halinde yayımlanmış önemli bir ansiklopedik eserdir. Osmanlı döneminde yazılmış birçok önemli eserde görüldüğü üzere, bu ansiklopedide de pekçok şehrimiz yanında Canik ve Samsun'la ilgili olarak da ilgi çekici bilgiler bulunmaktadır. Eserde Canik Sancağı ve o dönemde bu sancağın kazaları olan Samsun, Bafra, Çarşamba ve Terme hakkında bilgiler vardır. Lâdik, Havza ve Vezirköprü, o tarihte Canik sancağına değil Sivas vilâyetinin Amasya sancağına bağlı oldukları hâlde, bugün Samsun'la özdeşleşmiş ilçeler olduklarından çalışmaya dahil edilmiştir. Bu gerekçeyle, 19.yüzyılın sonlarında Canik'e bağlı oldukları hâlde, bugün Ordu iline bağlı olan Fatsa, Ünye ve Karakuş ise yazıya dahil edilmemiştir.

1.Kâmûsü'l-a'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Canik

Genel Görünüm

Kâmûsü'l-a'lâm'a göre Canik, 19. yüzyılın sonunda Trabzon vilayetine bağlıydı. Samsun, Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa, Canik'e bağlı kazalar; Kavak, Alaçam ve Karakuş ise nahiyelerdi. 1.000'e yakın köyü vardı. Karadeniz boyunca uzunluğu, 200 kilometreyi buluyordu. Yüzölçümü 10.000 km^2 olup kilometrekare başına 29 kişiden fazla düşmekteydi. Böylesine geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Canik'in köyleriyle birlikte toplam nüfusu 300.000'e çok yakındı. Bu nüfusun dörtte bir kadarı Rum ve Ermeni; gerisi Müslüman ve Türk'tü. Buğday, arpa, yulaf, pirinç, mısır ve benzeri hububat yanında keten, kenevir, tütünle sebze ve birçok meyve türü yetiştirilmekte ve başta tütün olmak üzere, bunların bir bölümü de ihraç edilmekteydi. Pek çok mera bulunan Canik'te koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar beslenir, Yeşilırmak'taki balıkçılık sayesinde de havyar çıkarılırdı. Geniş ormanları bulunan Canik'te ayı, domuz, kurt, tilki, tavşan, geyik, karaca gibi vahşî hayvanlar yaşardı. Ormanlarından odun dışında kereste ve kömür üretimi yoluyla da yararlanılmaktaydı. Manganez, bakır, simli kurşun ve benzeri madenler bulunduğu bilinmekte; ancak o tarih itibarıyla hiç biri çıkarılmamaktaydı. Ayrıca Canik'te bazı maden suları ve değişik hastalıklara karşı faydalı ılıcalar da vardı. Sivas, Ankara ve

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Elazığ gibi Anadolu'nun iç bölgelerinin ticareti Canik sancağına bağlı Samsun iskelesi vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Amasya ve Sivas'a kadar uzayacak biçimde tasarlanan demiryolunun yapımıyla Canik'in gelecekte büyük bir gelişme göstereceği tahmin edilmekteydi.

Kâmûsü'l-a'lâm'daki Metin (Sadeleştirilmiş)[1]

Canik: Trabzon vilâyetini oluşturan dört sancaktan biri ve en batıdaki olup Sivas vilâyetinin sınırlarıyla Karadeniz sahili arasında doğudan batıya uzanır. Kuzeyde Karadeniz'le, doğuda Trabzon sancağıyla, güneyde Sivas vilâyetinin Tokat ve Amasya sancaklarıyla, batıda da Kastamonu vilâyetinin Sinop sancağıyla sınırlı ve kuşatılmıştır. Doğudan batıya doğru uzunluğu 200 ve çoğu yerlerde genişliği 50 kilometre olup yüzölçümü yaklaşık olarak 10.000 kilometrekare ve ahalisi 294.488 kişidir. Kilometrekare başına 29 kişiden çok düşmektedir. Buna göre oldukça meskûn demektir. Sahilleri oldukça girintili çıkıntılı olup batı ucunda Sinop körfezi bulunduğu gibi bunun doğu yakasında da Samsun, Terme ve Fatsa körfezleri bulunmaktadır. Merkez livâ olan Samsun şehri, aynı adı taşıyan körfezin içinde olup bu körfezin iki tarafı Kızılırmak ve Yeşilırmak'ın oluşturdukları dalyanlarla şekillenmiştir. Bununla birlikte doğal veya yapay hiçbir sağlam limanı olmayıp iskeleleri Karadeniz fırtınalarına karşı açıktır. Sancağın arazisi engebeli olup farklı istikamette ve çoğu ormanlar ve meralarla örtülü dağları bulunduğu gibi oldukça verimli ovalarıyla güzel dere ve bayırları da pek çoktur. Kızılırmak ile Yeşilırmak gibi iki büyük nehir, sancağı güneyden kuzeye ikiye böldükleri gibi Mert Irmağı, Terme ve Bolaman gibi kaynağı Canik sınırları içinde bulunan birçok nehirler de arazisini sulamaktadır. Toprağı olağanüstü verimli olup buğday, arpa, yulaf, pirinç, mısır ve sair hubûbatla keten, kenevir, tütün yanında sebze ve meyvelerin birçok türü yetişir. Ürünleri Canik'e yettikten sonra büyük ölçüde ihraç da edilir. En büyük ihrâcâtı tütündür. Meraları pek çok ve pek güzel olup koyun, keçi, şığır ve sâir hayvanlar beslenir. Vahşî hayvanları da ayı, domuz, kurt, tilki, tavşan, geyik, karaca ve benzerlerinden ibarettir. Yeşilırmak'ta havyar balığı bulunup bir miktar havyar çıkarılır. Ormanları çok olup hayli miktar kereste kesilir ve Samsun ile sâir iskelelere nakledilirse de ormanların çoğu yolun olmayışından yalnız odun kesimiyle kömür üretimine yaramaktadır. Madenleri de çok olup sancağın birçok yerinde manganez, bakır, simli kurşun ve sâir madenler keşfedilmişse de hiç biri çıkarılmamaktadır. Bazı maden suları ve değişik hastalıklara karşı faydalı ılıcalar da bulunur. Ünye kazasıyla Kavak nahiyesinde güzel bir alçı türü çıkar. Samsun şehri, Karadeniz Osmanlı sahillerinin en işlek iskelelerinden olup Bağdad yolunun başlangıcı olduğu gibi sâir iskeleleri de oldukça işlek olup Canik'in ithalât ve ihrâcâtından başka Sivas ve Ankara ve Elazığ gibi Anadolu'nun iç taraflarında bulunan bazı vilâyetlerin de ticâreti genellikle Samsun vâsıtasıyla

[1] Birebir sadeleştirilmiş metni verilen Canik maddesinin orijinali için bkz.: Şemseddin Sâmî, "Canik*", Kâmûsü'l-al'lâm, C.3,* Mihran Matbaası, İstanbul 1308/1891, s.1762-1763.

gerçekleştirilir. Samsun'dan Sivas ve Harput'a doğru mükemmel bir şose bulunduğu gibi Canik dâhilinde de bazı şoseler yapılmıştır. Samsun'dan Sivas'a kadar yapılması plânlanan demiryolu, Canik sancağının ticarî önemini bir kat daha artıracaktır. Bölgesel sanayi yok hükmündedir. Canik; Samsun sancağı, Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa isimleriyle 6 kazaya ayrılmış olup Kavak, Alaçam ve Karaḳuş isimleriyle 3 nahiyesi ve 965 köyü vardır. Sancak merkeziyle kaza merkezlerinde birer rüşdiye mektebiyle (ortaokul) birkaç ilkokul mevcutsa da eğitim-öğretim henüz pek geri olup köylerin çoğu büsbütün okuldan mahrumdur. Cami-i şerifler, tekke ve medreselerin sayısı çoktur ve genellikle mamurdurlar. Yukarıda zikredilen ahalinin 62.000'i Rum ve 17.000 kadarı Ermeni olup geri kalanı Müslüman ve Türk'dür. Hıristiyanları da Türkçe konuşmaktadırlar. Canik sancağı, eski zamanlarda Ponet ülkesinden sayılıp eskiden beri Trabzon vilâyetine bağlı olmuştur. Sancak beyliği, uzun süre Canik hanedanı mensuplarına mahsus olmuş ve bunlar arasından Trabzon'da vâlilik yapmış birkaç vezir olmuştur.

2. Kâmûsü'l-a'lâm'a Göre 19. Yüzyılın Sonunda Samsun

Genel Görünüm

19.yüzyılın sonuna doğru Samsun, Trabzon vilâyetine bağlı Canik sancağının 11.000 nüfuslu merkez ilçesi konumundaydı. Çok yakın bir geçmişte ilçe olan merkez ilçeler dışında bugün Samsun'a bağlı hiçbir ilçe o dönemde Samsun'a bağlı değildi. Sadece Kavak, nahiye olarak Samsun'a bağlıydı. 183 köyüyle birlikte toplam nüfusu 20.000'e yaklaşmıştı. Bu nüfusun yarısı Müslüman ve Türk, gerisi büyük oranda Rum ve bir miktar da Ermeni'den oluşmaktaydı. Sadece 1 lisesi, 1 ortaokulu, birkaç ilkokulu vardı. Mert Irmağının denize kavuştuğu bölümde kuruluydu. Samsun'un o dönemde sokakları pek temiz değildi. Çevresinde ağaç ve bitkiler yerine şehrin havasını olumsuz etkileyen bataklıklar bulunuyordu. Körfezi de genellikle sis ve dumanla kaplıydı. Bunlarla bağlantılı olarak havası ağır ve sıtmalıydı. Buna rağmen Samsun, Karadeniz'in en işlek iskelelerinden biriydi. Bu iskele vasıtasıyla yıllık 1 milyon Osmanlı lirası tutarında ithalat, bu miktarın biraz altında da ithalat gerçekleştirilmekteydi. Samsun'da tütün yanında çeşitli hubûbât (buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, pirinç...) ile sebze ve meyve yetiştirilmekteydi. Meralar bakımından zengin olan Samsun'un güneyinde özellikle çam, gürgen, meşe ve sakız ağaçlarından oluşan ormanlar bulunmaktaydı. Samsun'da bir süre önce çıkarılmışlarsa da, o gün için terk edilmiş durumda bulunan madenler vardı. Kavak'ta alçı çıkarılırdı. Samsun'dan Sivas vilâyeti dâhiline doğru düzgün bir şose bulunmakta ve arabalar, bu yolla Sivas ve Harput'a kadar işlemekteydi. Amasya ve Sivas'a kadar uzatılması plânlanan demiryolu inşâsıyla Samsun'un önemi ve gelişmişliğinin artacağı; bu sebeple geleceğinin pek parlak olduğu tahmin ve ümit edilmekteydi.

Kâmûsü'l-a'lâm'daki Metin (Sadeleştirilmiş)[2]

Samsun, Trabzon vilâyetinde ve Trabzon'un 293 kilometre kuzey batısında Canik sancağının merkezi bir kasaba ve iskele olup 41° 18' 55" kuzey paraleli ile 34° 1 doğu meridyenleri ve Kızılırmak'la Yeşilırmak'ın mansabları arasındaki körfezin içinde Mert Irmağı'nın mansabındadır. Ahalisi 11.000 kişi kadar olup üçte biri Müslüman ve üçte biri Rum, Ermeni vesâiredir. Bir büyük ve iki küçük cami-i şerifle Rumlara mahsus 1, Ermenilere mahsus 2 ve Katoliklere mahsus 1 kilisesi, idadi mektebi (lise) ve rüşdiyesi (ortaokul), birkaç ilkokulu, güçlü ve işlek ticareti vardır. Havası ılıman olup yazın sıcaklığı çoksa da genellikle kuzey doğu rüzgârı (bu sıcaklığı) yumuşatır. Ancak kasabanın sokakları temiz olmadığı gibi etrafı ağaç ve bitkilerden yoksun olduğu ve bazı bataklıklar bulunduğundan ve genellikle körfezi de sis ve duman kapladığından havası ağırca ve sıtmalıdır. Samsun, Osmanlı'nın Karadeniz sahillerinin en işlek iskelelerinden olup Anadolu'nun büyük bir kısmının ve özellikle Kızılırmak'la Yeşilırmak havzalarının iskelesi olduğundan Amasya ve Sivas'a doğru uzatılması plânlanan demiryolu hattının inşâsı halinde ticari önemi ve gelişmişliğinin artması şüphesiz olup geleceği pek parlaktır. Şimdiki halde Samsun iskelesinden senede ihraç olunan zâhire vesâir ticari madde yaklaşık bir milyon Osmanlı lirası değerinde ve bu iskeleden içeriye giren emtia vesâir ticari madde de bu miktardan biraz eksiktir. Pek eski bir kasaba olup eski zamanda Amisos ismiyle Atina muhacirleri tarafından kurulmuştu. Ancak eski şehir, şimdiki Samsun'un 2 kilometre kuzey batısında olup orada (hâlâ) vîrâneleri ve bazı kalıntıları görülmektedir. Meşhur Mihridat, bu şehri başkent yapmıştı. O sırada gelişmişliği oldukça ileri dereceye ulaşmıştı. Romalılar tarafından zaptı sırasında yakılıp yıkılarak daha sonra şimdiki yerinde yeniden yapılmış ve Selçuklular zamanında Amisos ismi Samsun'a dönüştürülmüştü. Sultan Yıldırım Bayezid Han zamanında feth edilip Osmanlı memleketleri arasına eklenerek daha sonra Ebu'l-feth Sultan İkinci Mehmed Han tarafından etrafı da da ele geçirilerek tasarrufu sağlanmış ve bir süre Canik beylerinin idaresi altında bulunmuştu. Samsun kazası, Canik sancağının merkez kazası olup batıda Bafra ve doğuda Çarşamba kazalarıyla, güneyde Sivas vilâyetinin Amasya sancağıyla, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir. Kavak nahiyesiyle beraber 183 köyden oluşmaktadır. 17.661 ahalisi vardır ki yarısı Müslüman ve Türk, diğer yarısı da Rum ile az miktar Ermeni vesâiredir. (Halkın) tamamı Türkçe konuşmaktadır. Arazisi engebeli olup akarsularının çoğu, güney sınırlarında doğup Samsun kazasında denize kavuşan Mert ırmağına dökülür. Bazıları da doğrudan denize dökülür. Havası, düz ve alçak taraflarında sıcak olup ancak bataklıkların çokluğundan biraz sıtmalıdır. Yüksek yerlerindeyse daha serin ve sağlamdır. Ürünleri; çeşitli hubûbât ile oldukça çok ve cinsi pek iyi tütünden ve çeşitli sebze ve meyveden ibarettir. Meraları da çok olup ehil hayvanları fazladır. Bazı madenler bulunup vaktiyle çıkarılmış oldukları anlaşılıyorsa da (bunlar) bugün için

[2] Birebir sadeleştirilmiş metni verilen Samsun maddesinin orijinali için bkz.: Şemseddin Sâmî, "Samsun", *Kâmûsü'l-al'lâm, C.4,* Mihran Matbaası, İstanbul 1311/1894, s.2931-2932.

terk edilmiş durumdadırlar. Kavak nahiyesinde makbul bir tür alçı çıkar. Kazanın güney kısmında hayli miktarda ormanlar bulunup çam, gürgen, meşe ve saḳız ağaçları vardır. Samsun'dan Sivas vilâyeti dâhiline doğru mükemmel bir şose bulunmakta ve arabalar Sivas ve Harput'a kadar işlemektedir.

3. Kâmûsü'l-a'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Bafra

Genel Görünüm

19.yüzyılın sonlarına gelindiğinde Bafra, Trabzon vilâyetinin Canik sancağına bağlı bir kasabaydı. Havası, Kızılırmak etrafındaki bataklıklar sebebiyle, tıpkı Samsun gibi ağır ve sıtmalıydı. 1 ortaokuluyla 2 ilkokulu, 3 tekkesi, 3 hamamı, 3 hanı ve Kızılırmak üzerinde 1 köprüsü ve Alaçam nahiyesinde yararlı bir maden suyu vardı. Bafra, merkezi itibarıyla, Samsun kazasının yarısına yakın (5.000) nüfusa sahipti. 161 köyü ve kendisine bağlı bir nahiye olan Alaçam'la birlikte toplam nüfusu ise Samsun'un 3 katından fazlaydı (63.559). Bafra'da tütün, çeşitli hubûbât (buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, pirinç...) ve meyve dışında keten ve kenevir de yetiştirilmekteydi. İlçe merkezinde 2, ilçe genelinde ise 47 cami ve mescid bulunmaktaydı.

Kâmûsü'l-a'lâm'daki Metin (Sadeleştirilmiş)[3]

Bafra, Trabzon vilâyetinin Canik sancağında ilçe merkezi bir kasaba olup merkez sancak olan Samsun'un 41 kilometre kuzey batısında ve Kızılırmak'ın manşabından 20 kilometre yukarıda olarak sağ kısmında yani doğu tarafındadır. Adı geçen nehrin mansıbı etrafındaki bataklıklar yüzünden havası pek ağır ve sıtmalıdır. 5.000 kadar ahalisi, 2 câmisi, 1 rüşdiye (ortaokul) ve 2 ibtidâiye (ilkokul) mektebi, 3 tekkesi, 3 hamamı, 3 hanı ve Kızılırmak'ın üzerinde güzel bir köprüsü vardır. Bafra kazası Canik kazasının batı kısmından ibaret büyük bir ilçe olup doğuda Samsun kazasıyla, güneyde Sivas vilâyetinin Amasya sancağıyla, batıda Kastamonu'nun Sinop sancağıyla, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir. Kızılırmak bu kazanın güney sınırlarını ayırarak doğu tarafından akarak Karadeniz'e kavuşur. Kazanın ortasında Katran Dağı adıyla büyük bir dağ bulunup etekleri kazanın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu dağdan inen suların birtakımı Kızılırmak'a ve bir takımı da doğrudan doğruya Karadeniz'e kavuşur. Batı yakasındaki Alaçam nahiyesiyle birlikte kazanın 161 köyü ve 63.559 ahalisi vardır. Bunların büyük çoğunluğu Müslüman olup Hıristiyanları bile Türkçe ile konuşurlar; ama Rumluḳ iddiâsındadırlar. Bafra'da yetişen ürünler, hububat çeşitleri ile meyvelerin değişik türlerinden, keten ve kenevirle çok miktarda tütünden ibarettir. Kaza dâhilinde 47 cami ve mescid vardır. (Bafra'ya bağlı) Alaçam nahiyesinde içilmesi yararlı bir maden suyu bulunmaktadır.

[3] Birebir sadeleştirilmiş metni verilen Bafra maddesinin orijinali için bkz.: Şemseddin Sâmî, "Bafra", *Kâmûsü'l-al'lâm, C.2*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306/1889, s.1889.

4. Kâmûsü'l-a'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Çarşamba

Genel Görünüm

Çarşamba, 19.yüzyılın sonlarında Trabzon'a bağlı bir sancak olan Canik'in kazaları arasındaydı. Merkez nüfusu sadece 1.000 kadar, toplam nüfusu ise 261 köyüyle birlikte 60.000 civarındaydı. Merkez nüfusu açısından Samsun'un % 9'u, Bafra'nın ise % 20'si kadardı; ancak toplam nüfuslar dikkate alındığında Bafra'yla hemen hemen eşit, Samsun'dan ise en az 3 kat daha büyüktü. Üstelik o dönemde Rum ve Ermenilere ait birer mektep dışında, 1 ortaokulu ve 4 ilkokuluna ilâve olarak 5 medresesi vardı. Su değirmeniyle yeni binaları dikkat çeken Çarşamba'da Yeşilırmak sayesinde havyar ihracı yapılmaktaydı. Verimli topraklarında çeşitli hubûbât ürünleriyle (buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, pirinç...) meyve ve sebze yanında tütün, keten ve benzerleri de yetişmekteydi. Mısırla çavdar, önemli ihraç ürünleriydi. Ormanlarından Osmanlı Devleti'nin tersânelerinde de kullanılan kaliteli kereste elde edilmekteydi. Çok sayıda Çerkez göçmenin yerleştirildiği Çarşamba genelindeki cami, mescid, sıbyan mektebi ve tekke sayısı da dikkat çekici düzeydedir.

Kâmûsü'l-a'lâm'daki Metin (Sadeleştirilmiş)[4]

Çarşamba, Trabzon vilayetinin Canik sancağında Samsun'un 40 km güney doğusunda olarak Yeşilırmak'ın iki yakasında bulunan kaza merkezi bir kasaba olup 1.000 kadar ahalisi, 7 cami-i şerifi, 5 medresesi (fakülte, yüksek okul, lise), 1 rüşdiye (ortaokul) ve 4 ibtidai (ilkokul) ile birer Rum ve Ermeni mektebi, bir büyük su değirmeni, birtakım muntazam yeni binaları ve hayli işlek ticareti vardır. Yeşilırmak'ta avlanan balıklardan havyar üretilir ve ihraç edilir. Çarşamba kazası batıda Samsun ve doğuda Terme kazalarıyla sınırlı ve çevrili olup Yeşilırmak vadisinin alçak kısmından ibarettir. Arazisi kısmen dağlık, kısmen de ova olup toprağı pek verimli olmakla çeşitli zahireler (hububat) ile meyve ve sebzelerin birçok türü yetişir. En çok ihraç ettiği ürünler mısırla çavdardır. Tütün ve keten ve benzerleri de yetişir. Dağlarında birkaç orman bulunup hem Tersâne-i Âmire hem de ticaret amacıyla hayli kereste üretilir. Kaza, merkez dışında 261 köyden oluşmaktadır ve toplam 60.600 ahalisi vardır. Merkezdeki bir miktar Ermeni ve Rum dışında gerisi Müslümandır. Çerkez göçmenlerinin birçoğu bu kazada iskân edildiğinden, burada diğer yerlerdekinden daha çok Çerkez bulunmaktadır. Kazanın genelinde 250 cami ve mescid, 280 sıbyan mektebi (ilkokul) ve 32 tekke mevcuttur.

[4] Birebir sadeleştirilmiş metni verilen Çarşamba maddesinin orijinali için bkz.: Şemseddin Sâmî,"Çehârşenbe", *Kâmûsü'l-al'lâm, C.3,* Mihran Matbaası, İstanbul 1308/1891, s.1887-1888.

5. Kâmûsü'l-a'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Havza[5]

Genel Görünüm

Havza, 19.yüzyılın sonlarında Canik'e değil Sivas vilâyetinin Amasya sancağına bağlıydı. Merkez nüfusu 1.000, 4 nahiye ve 86 köyüyle birlikte toplam nüfusu 20.000'in biraz üzerindedir. Bu nüfusun %15 kadarı gayr-ı Müslimdir. Birkaç hanı ve 20 dükkânı yanında 22 camii, 28 mescidi, 77 okulu vardır. Meşhur kaplıcasının mide ve bağırsak hastalıklarına iyi geldiği düşünülür, başka su bulunmadığından kaplıca suyu soğutularak kullanılırdı. Havza'yla ilgili dikkat çeken bir husus da zengin ormanlar ortasında kurulmuş olmasıdır. Zira bugün için şehir merkezinde ormanların aynı oranda zengin olduğunu söylemek mümkün değildir. Çeşitli hubûbât ürünleriyle sebze ve meyvelerin yetiştiği Havza, bir yandan Amasya ve Sivas'a bir yandan da Samsun'a bağlanmasını sağlayan şose üzerinde yer almaktaydı.

Sadeleştirilmiş Metin[6]

Havza: Sivas vilayetinin Amasya sancağında, Amasya'nıñ 33 kilometre kuzey batısında ve Samsun'un 60 kilometre güney batısında kaza merkezi olup 1.000 kadar ahalisi, 2 cami-i şerifi, birkaç hanı, 20 dükkânı, haftada bir kurulan pazarı ve meşhur kaplıcası vardır. Bu kaplıcanın suyu 57° santigrat harâretinde olup romatizma ve içimi mide ve bağırsak hastalıklarına faydalı olmakla ve üstünde mükemmel surette hamam yapılmış olmakla mevsiminde birkaç bin kişi toplanarak yıkanırlar. Kasabanın başka suyu olmadığından suyunu soğutarak içerler. Pek hafif ve leziz bir sudur. Kasaba ormanlar ortasında ve pek güzel bir mevkide olup bir taraftan Amasya ve Sivas'a ve bir taraftan da Samsun'a şose ile bağlıdır. Havza kazası livanın kuzey kısmında olup kuzeyde Canik sancağıyla, batıda Vezirköprü, güneyde Gümüşhacıköy, doğuda da Amasya ve Lâdik kazalarıyla çevrilidir. Arazisi dağlık olup Tersakan suyu içinden geçip güneye doğru akarak Yeşilırmak'a döküldüğü halde diğer bir iki çay kuzeye doğru akarak Kızılırmak'a kavuşurlar. Toprağı verimli olup ürünleri değişik hububat ile sebze ve meyve çeşitlerinden oluşur. Ormanları da çoktur. Kaza 4 nahiye ve 86 köyü barındırmakta olup 22.320 ahalisi vardır ki bunların yalnız 2.500'i Ermeni ve 1.000 kadarı Rum olup geri kalanı kâmilen Müslüman'dır. Tamamı Osmanlı dili ile konuşurlar. Kaza içinde 22 câmi, 28 mescid, 77 İslâm ve Hıristiyan okulu vardır.

---

[5] Havza, 19. yüzyılın sonlarında Canik'e değil Amasya'ya bağlı olduğu hâlde, bugün için Samsun'la özdeşleşmiş ve Samsun'un bir ilçe olduğundan, burada müstakil bir başlık olarak değerlendirilmiştir.

[6] Birebir sadeleştirilmiş metni verilen Havza maddesinin orijinali için bkz.: Şemseddin Sâmî, "Havza", *Kâmûsü'l-al'lâm, C.3*, Mihran Matbaası, İstanbul 1308/1891, s.1998.

6. Kâmûsü'l-a'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Lâdik[7]

Genel Görünüm

Lâdik, 19.yüzyılın sonlarında Sivas vilâyetinin Amasya sancağına bağlıydı. Merkez nüfusu 1.500, 4 nahiyesi ve 200'e yakın köyüyle birlikte toplam nüfusu 40.000'in biraz üzerindeydi. Bunun yaklaşık üçte biri Rum ve Ermeni, gerisi Müslüman ve Türk'tü. 47 camii, 32 mescidi, 1 ortaokulu, 50 Müslüman ilkokulu, 19 Hıristiyan ilkokulu, 3 mdresesi, 10 zâviyesi, 16 hanı, 3 hamamı, 215 dükkânı ve 58 değirmeni vardır. Lâdik, 150 cildlik bir kütüphanesi bulunması ile diğer kazalardan ayrılır. Zengin bir orman örtüsüne sahip olan Lâdik'te buğday ve arpa gibi hubûbâtla meyve ve sebze yetiştirilmekte; meralarında koyun, keçi ve sığır gibi hayvanlar beslenmekteydi. Ayrıca Lâdik Gölü, balığı ve hasır yapımında kullanılan sazları ile kazaya katkı sağlamaktaydı.

Kâmûsü'l-a'lâm'daki Metin (Sadeleştirilmiş)[8]

Lâdik, Sivas vilâyetinin Amasya sancağında ve Amasya'nın 30 kilometre kuzey doğusunda iskelesi olan Samsun'un 55 kilometre güney batısında kaza merkezi bir kasaba olup 1.500 ahalisi, 2 cami-i şerifi, 2 medresesi, 150 cild kitaplı bir kütüphanesi, rüşdiye mektebi (ortaokul) ve bir zâviyesi vardır. Eski bir kasaba olup eski ismi Laüdike'dir ve Strabon'un zamanında büyükçe bir şehirdi. Lâdik kazası, sancağın kuzey doğu köşesinden ibaret olup batıda Havza, güneyde Amasya kazalarıyla, doğuda Tokat sancağıyla, kuzeyde de Trabzon vilâyetiyle sınırlı olduğu halde 4 nahiyesi ve 195 köyü olup kazada iskân halindeki ahalisi 42.415 kişidir. Ahalinin 6.000'i Rum, 8.420'ı üç farklı mezhepten Ermeni ve geri kalanı Müslüman ve Türk'tür. Arazisi engebeli olup keresteye uygun değişik ağaçlar bulunan ormanlarla örtülü dağları vardır. Akarsuları kazanın doğu sınırını ayıran Yeşilırmak'a tâbi olup en büyük nehri, merkez kaza yakınındaki Lâdik Gölü'nden çıkan Tersakan suyudur. Adı geçen gölün eni yarım ve boyu iki saat olup içinde çoğunlukla balık, kenarlarında da hasır üretimine yararayan sazlar bulunur. Ürünleri; buğday, arpa vesâir hubûbâtla türlü meyve ve sebzelerden ibarettir. Meraları pek güzel olmakla ehil hayvanları çok olup koyun, keçi, sığır vesâireden oluşur. Mandalarının cinsi pek iyidir. Kaza dâhilinde 47 cami, 32 mescid, 1 rüşdiye (ortaokul), 50 Müslüman ve 19 Hıristiyan ilkokulu, 3 medrese, 10 zâviye, 16 han, 3 hamam, 215 dükkân ve 58 değirmen vardır. Merkez kazaya yarım saatlik mesafede hayvan uyuzuna karşı faydalı bir maden suyu vardır.

---

[7] Lâdik, tıpkı Havza gibi, 19. yüzyılın sonlarında Canik'e değil Amasya'ya bağlı olduğu hâlde, bugün için Samsun'un özdeşleşmiş bir ilçesi olduğundan, burada müstakil bir başlık olarak değerlendirilmiştir.

[8] Birebir sadeleştirilmiş metni verilen Lâdik maddesinin orijinali için bkz.: Şemseddin Sâmî, "Lâdik", *Kâmûsü'l-al'lâm, C.5,* Mihran Matbaası, İstanbul 1314/1896, s.3963.

7. Kâmûsü'l-a'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Terme

Genel Görünüm

Terme, 19.yüzyılın sonlarında Trabzon'un Canik sancağına bağlı merkez nüfusu 4.000, 158 köyüyle birlikte toplam nüfusu ise 20.000 civarında olan bir kaza merkeziydi. Diğer kazalardan farklı olarak Terme nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman'dı. Merkezde 1 camii, 1 ortaokulu, 1 ilkokulu, 2 medresesi, 1 hamamı ve 1 tekkesi vardı. Çevresindeki durgun sulardan dolayı havası, özellikle yazın halkın köylere çekilmesine sebep olmaktaydı. Ticaret, nehirlerdeki sandal ve kayıklarla işlemekte; kazada hubûbât ürünleri yanında keten, ceviz ve kestane gibi ürünler yetişmekteydi.

Kâmûsü'l-a'lâm'daki Metin (Sadeleştirilmiş)[9]

Terme, Trabzon vilâyetinin Canik sancağında ve Samsun'un 60 kilometre doğusunda olarak kendisiyle aynı adı taşıyan çayın üzerinde ve Karadeniz sahilinden 2 kilometre kadar yukarıdadır. 4000 kadar ahalisi, 1 cami-i şerifi, 1 mekteb-i rüşdiyesi (ortaokul), 1 mekteb-i ibtidaisi (ilkokul), 2 medresesi, 1 hamamı ve tekkesi vardır. Etrafındaki durgun sulardan ve kasabanın temizlikten yoksun havası pek kötü olup yazın ahali köylere çekilmek mecburiyetindedir. Bu kötü havası olmasa, bulunduğu yerin ticari önemi ve etrafının doğal güzelliğiyle bitkilerin yetişmesine uygun oluşu, bu kasabanın ilerleyip gelişmesini sağlayabilirdi. Nehirde kayıklar ve sandallar işlemekte (ve) ticaret de bu yolla gerçekleştirilmektedir. Terme kazası, Canik sancağını oluşturan 6 kazadan biri olup batıda Çarşamba ve doğuda Ünye kazalarıyla sınırlıdır. Kaza pek geniş değilse de oldukça meskûn olup 158 köyü vardır. Ahalisi 21.560 kişi olup hemen hemen hepsi Müslümandır. Arazisi dağ eteklerinden ve güzel ova ve bayırlardan ibaret olup pek verimli ve ürüne elverişlidir. Başlıca ürünleri; çeşitli hubûbât ile keten ve ceviz, kestane vesâir türlü meyvelerden ibarettir. Ormanlarıyla meraları da çoktur. Terme ve Miliç çayları, kazanın arazisini sulayarak Karadeniz'e dökülmektedirler.

8. Kâmûsü'l-a'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Vezirköprü[10]

Genel Görünüm

Köprü olarak da bilinen Vezirköprü, Kâmûsü'l-a'lâm'a göre 19.yüzyılın sonlarında Sivas vilâyetinin Amasya sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. Merkez nüfusu, 8.000'i; 8 nahiyesi ve 160 köyü ile birlikte toplam nüfusu ise 24.000'i aşıyordu. Toplam nüfusun % 17 kadarı Rum ve Ermeni, % 80'dan fazlası ise Müslüman

[9] Birebir sadeleştirilmiş metni verilen Terme maddesinin orijinali için bkz.: Şemseddin Sâmî, "Terme", *Kâmûsü'l-al'lâm, C.3,* Mihran Matbaası, İstanbul 1308/1891, s.1645.

[10] Vezirköprü, Havza ve Lâdik gibi 19.yüzyılın sonlarında Canik'e değil Amasya'ya bağlı olduğu hâlde, bugün için Samsun'la özdeşleşmiş bir ilçe olduğundan, burada müstakil bir başlık olarak değerlendirilmiştir.

ve Türk'tü. Verimli topraklarında hubûbât ürünleri yanında pamuk, sebze ve çeşitli meyveler yetişir; meralarında koyun, keçi ve sığır gibi havyanlar beslenirdi. Vezirköprü merkezinde 13 cami, 2 kütüphane, 6 medrese, birçok hayrat, 6 han, 5 hamam, 646 dükkân, 1 rüşdiye mektebi, 1 bedesten, 3 tekke ve zâviye vardır. Kaza genelinde ise 18 cami, 75 mescid; 45'i Müslümanlara, 4'ü Hıristiyanlara ait 49 mektep vardır. Ayrıca Vezirköprü'de sahtiyan (boyalı bir tür deri ve bu deriden üretilen eşya) yanında kilim ve çul gibi ürünler de üretilmekteydi.

Kâmûsü'l-a'lâm'daki Metin (Sadeleştirilmiş) [11]

Köprü (ya da Vezirköprüsü), Sivas vilâyetinin Amasya sancağında ve Amasya'nın 70 kilometre kuzey batısında kaza merkezi bir kasaba olup 8.600 ahalisi, 13 cami-i şerifi, biri Köprülüzâde Fâzıl Paşa'nın vakfı olmak üzere 2 kütüphânesi, 6 medresesi, Köprülü Mehmed Paşa'nın vakıflarından birçok hayratı, 6 hanı, 5 hamamı, 646 dükkânı, rüşdiye mektebi, bedesteni, 3 tekkesi ve zâviyesi vardır. Ahalisiniñ 720'si üç farklı mezhepten Ermeni, 280'i Rum ve geri kalanı Müslüman ve Türk'tür. Her pazartesi günü kasabada pazar kurulur. Kızılırmak'a tâbi bir çayın üzerindeki köprüsünden dolayı bu isimle (Köprü) isimlendirilmiş olup uzun süre bu kasabada oturmuş ve hükümet idaresinde bulunmuş olan meşhur Köprülü Mehmed Paşa tarafından imar edildiğinden Vezirköprüsü de denilmiştir.

Köprü kazası, Sivas vilâyetinin kuzey batı köşesinden ibâret olup güneyde Osmancık, güney doğu yönünden Havza kazalarıyla, kuzey doğu yönünden Trabzon vilâyetinin Canik sancağıyla, kuzeyde ve batıda da Kastamonu vilâyetiyle kuşatılmış ve sınırlıdır. Kazanın 8 nahiyesi ve 160 köyü olup kazada 24.120 ahali meskûndur. Bunların 3.620'i üç farklı mezhepten Ermeni, 1.000'i Rum ve geri kalanı Müslüman ve Türk'tür. Arażisi engebeli ve dağlarla çevrili olup batı ve kuzey sınırını ayıran Kızılırmak'a dökülen 20 kadar çayı vardır ki bunların en büyükleri İstavlaz (İstavloz) ile Uluçay'dır. İki parça ormanı olup yerinde kullanılacak kadar kereste ve odun kesilir. Toprağı oldukça verimli olup çeşitli hubûbât yanında pamuk, sebze ve meyvelerin de türlüsü yetişir. Meraları da güzel olup ehil hayvanlardan koyun, keçi, sığır vesaire bulunur. Yöresel sanayi; sahtiyan (boyalı bir tür deri ve bundan üretilen eşya), kilim, çul gibi şeyler üretiminden ibarettir. Kaza dâhilinde 18 cami, 75 mescid, 45 Müslüman ve 4 Hıristiyan mektebi vardır.

[11] Birebir sadeleştirilmiş metni verilen Vezirköprü maddesinin orijinali için bkz.: Şemseddin Sâmî, "Köprü", *Kâmûsü'l-al'lâm, C.5*, Mihran Matbaası, İstanbul 1314/1896, s.3906.

جانيك { طربزون ولايتنى ترکيب ايدن درت / سنجاغك برى واڭ غربيسى اولوب،

سيواس ولايتنك حدوديله قره‌دكيز ساحلى آره‌سنده شرقدن غربه ممتد اولور. شمالاً قره‌دكيزله، شرقاً نفس طربزون سنجاغيله، جنوباً سيواس ولايتنك توقاد وآماسيه سنجاقلريله، غرباً دخى قسطمونى ولايتنك سينوب سنجاغيله محدود ومحاطدر. شرقدن غربه اولان طولى ٢٠٠ واكثر محللرنده عرضى ٥٠ كيلومتره اولوب. مساحهٔ سطحيه‌سى تقريباً ١٠٠٠٠ مربع كيلومتره واهاليسى ٢٩٤٤٨٨ كشيدر. كه بهر مربع كيلومتره باشنه ٢٩ كشيدن زياده دوشوب، نسبةً خيلى مسكون ديمكدر. سواحلى خيلى كيرنتيلى چيفتليلى اولوب، منتهاى غربنده سينوب كورفزى بولنديغى كبى، بونك جهت شرقيه‌سنده دخى صامسون كورفزى وترمه وفاتسه كوچك كورفزلرى بولنور. مركز لوا اولان صامسون شهرى همنامى اولان كورفزك ايچنده واقع اولوب، بو كورفزك ايكى طرفى قزيل ايرماق ويشيل ايرماغك تشكيل ايتدكلرى داليه‌لردن منشكلدر. مع هذا طبيعى وياصنعى هيچ بر صاغلام لمانى اوليوب. اسكله‌لرى قره‌دكيز قرطونه‌لرينه قارشى آچيقدر. سنجاغك اراضيسى عارضه‌لى اولوب، مختلف استقامتده واكثرى اورمانلر ومرعالرله مستور طاغلرى بولنديغى كبى، غايت منبت اووه‌لريله كوزل دره وباير لرى دخى پك چوقدر. قزيل ايرماق ايله يشيل ايرماق كبى ايكى جسيم نهر سنجاغى جنوبدن شماله شق ايتدكلرى كبى، مرد ايرماق، ترمه وبولمان كبى داخل لواده نبعان ايدن بر چوق نهرلر دخى اراضيسنى سقى ايدر. طوپراغى فوق‌العاده منبت اولوب، بغداى، آرپه، يولاف، پرنج، مصر وسائر حبوباتله كتان، كنوير، توتون وسبزه ومیوه‌لرك انواعى حاصل اولور. محصولاتى لوانى اداره ايتدكدن صكره، خيلى مقدارى دخى اخراج اولنور. اخراجاتك كليتليسى توتوندر. مرعالرى پك چوق وپك كوزل اولوب، قويون، كچى، صيغير وسائر حيوانات بسلنير. حيوانات وحشيه‌سى دخى آيى، طوموز، قورد، تيلكى، طاوشان، كبك، قره‌جه وامثالندن عبارتدر.

يشيل ايرماقده حاويار بالغى بولنوب، بر مقدار حاويار چيقاريلور. اورمانلرى چوق اولوب، خيلى مقدار كراسته قطع، و صامسون ايله سائر اسكله‌لره نقل اولنيورسه‌ده، اكثر اورمانلرى يول فقدانندن يانكز اودون قطعيله كور اعمالنه يارايور. معادنى دخى چوق اولوب، سنجاغك بر چوق محللرنده منغانز، باقير، سيلى قورشون وسائر معادن كشف اولنمش ايسه‌ده، هيچ برى چيقارلمامقده‌در. بعض معدن صولرى وامراض مختلفه‌يه نافع ايلجه‌لر دخى بولنور. اونيه قضاسيله قواق ناحيه‌سنده كوزل بر نوع آچى چيقار. صامسون شهرى قره‌دكيز سواحل عثمانيه‌سنك انڭ ايشلك اسكله‌لرندن اولوب، بغداد جاده‌سنك مبدئى اولديغى كبى سائر اسكله‌لرى دخى اولدقجه ايشلك اولوب، اوانك ادخالات واخراجاتندن بشقه، سيواس وآنقره ومعمورة‌العزيز كبى آناطولينك ايچ طرفلرنده بولنان بعض ولايتلرك دخى تجارتى اكثريا صامسون واسطه‌سيله اجرا اولنور. صامسوندن سيواس وخرپوته طوغرى مكمل بر شوسه بولنديغى كبى، داخل لواده دخى بعض شوسه‌لر يابلشدر. صامسوندن سيواسه قدر انشاسى متصور اولان دمير يول جانيك سنجاغنك اهميت تجاريه‌سنى بر قات دها آرتيره‌جقدر. صنايع محليه لاشى حكمنده‌در. سنجاق صامسون، بافره، جهارشنبه، ترمه، اونيه وفاتسه اسملريله ٦ قضايه منقسم اولوب، قواق، آلاچام وقره‌قوش اسملريله ٣ ناحيه‌يى و ٩٦٥ قريه‌يى جامعدر. سنجاق مركزيله قضا مركزلرنده برر رشديه مكتبيله بر قاج مكاتب ابتدائيه موجود ايسه‌ده، معارف هنوز پك كرى اولوب، اكثر قرا بسبتون مكتبدن محرومدر. جوامع شريفه وتكيه ومدرسه‌لر متعدد اولوب، اكثرى معموردر. يوقاريده ذكر اولنان مقدار اهالیدن ٦٢٠٠٠ ى روم و ١٧٠٠٠ قدرى ارمنى اولوب، قصورى كاملاً مسلم وتركدر. خرستيانلرى دخى تركجه لسانيله متكلمدرلر. جانيك سنجاغى ازمنهٔ قديمه‌ده (پونت) خطه‌سندن معدود اولوب، اسكيدن برى طربزون ولايتنه مربوط بولنمشدر. سنجاق بكلكى خيلى وقت جانيك خاندانى افرادينه منحصر قالوب، بونلردن طربزونده والبلك ايتمش برقاج وزير كلمشدر.

صامسون { طربزون ولایتنده و طربزونك ۲۹۳ کیلومتره غرب شمالیسنده

طرفندن جوارلری دخی قبضهٔ تسخیره آلنمغله تصرفی تأمین اولنمش؛ ویروقت جانیك بکارینك تح اداره سنده بولنمش ایدی. — صامسون قضا جانیك سنجاغنك مرکز قضاسی اولوب، غرباً باف و شرقاً چهارشنبه قضالریله، جنوباً سیواس ولایتنك آماسیه سنجاغیله، شمالاً دخی قره دکیزله محاطدر قواق ناحیه‌سیله برابر ۱۸۳ قریه‌دن مرکب اولوب ۱۷۶۶۱ اهالیسی واردر، که نصفی مسلم و ترك و نصف دیکری روم ایله آز مقدار ارمنی و سائره‌در جمله‌سی لسان ترکی ایله متکلمدرلر. اراضیسی عارضه اولوب، میاه جاریه‌سنك اکثری حدود جنوبیه‌سند نباتله صامسون قصبه‌سنده دکیزه منصب اولا مرد ایرماغنه دوکیلوب، بعضلری‌ده طوغریدن دکی منصب اولور. هواسی دوز و آلچق طرفلرنده صحیا اولوب، آنجق بطاقلقلرك کثرتندن بر آز صیتمه‌لیدر مرتفع محللرنده ایسه دها سرین وصاغلامدر. محص لاتی حبوبات متنوعه ایله کلیتلی و جنسی پك ا توتوندن وسبزه ومیوه‌نك انواعندن عبارتدر. مر لری دخی چوق اولوب، حیوانات اهلیه‌سی زیاده‌د بعض معادن بولنوب، وقتیله چیقارلمش اولدقلر آکلاشیلیورسه‌ده، الیوم متروکدر. قواق ناحیه‌سنا مقبول بر نوع آلچی چیقار. قضانك قسم جنوبیسند خیلی اورمانلر بولنوب، چام، کورکن، میشه وس آغاجلری واردر. صامسوندن سیواس ولایتی داخ طوغری مکمل بر شوسه بولنوب، آرابه‌لر سیوا وخربوته قدر ایشلیور.

بافره { طربزون ولایتنك جانیك سنجاغنده قضا مرکزی بر قصبه اولوب، مرکز لوا اولان صامسونك ٤١ کیلومتره شمال غربیسنده وقزیل ایرماغك منصبندن ۲۰ کیلومتره یوقاریده او. لدرق ساحل یمینده یعنی شرق طرفنده واقعدر. شهر مذکور منصبی اطرافنده‌کی بطاقلقلر مناسبتیله هوا‌سی پك آغیر وصیتمه‌لیدر. ۵۰۰۰ قدر اهالیسی، ۲ جا می، ۱ رشدیه و۲ ابتدائیه مکتبی، ۳ تکیه‌سی، ۳ جامی، ۳ خانی وقزیل ایرماغك اوزرنده کوزل بر کوپریسی واردر. — بافره قضاسی جانیك قضاسنك قسم غربیسندن عبارت بیوك بر قضا اولوب، شرقاً نفس صامسون قضاسیله، جنوباً سیواس ولایتنك آماسیه سنجاغیله، غرباً قسطمونینك سینوب سنجاغیله، شمالاً دخی قره دکیزله محاطدر. قزیل ایرماق بو قضانك حدود جنوبیه‌سنی بالتفریق شرق جهتندن جریانله قره دکیزه منصب اولور. قضانك اورتهسنده قطران طاغی نامیله بیوك بر طاغ بولنوب، انکلری قضانك اکثر طرفلرینی ضبط ایدیور. بوطاغدن اینن صولرك بر طاقی قزیل ایرماغه وبر طاقی دخی طوغریدن طوغری یه قره دکیزه منصب اولورلر. جهت غربیه‌سنده اولان آلاچام ناحیه‌سیله برابر قضا ۱٦۱ قریه‌یی جامع اولوب، ٦۳۵۵۹ اهالیسی واردر، که قسم اعظمی اسلام اولوب، خرستیانلری دخی ترکجه لسانیله متکلم اولد. قلری حالده، روملق ادعاسنده بولنیورلر. محصولات ارضیه‌سی حبوبات متنوعه ایله میوه‌لرك انواعندن وکتن وکنوپرله کلیتلی توتوندن عبارتدر. درون قضاده ٤۷ جامع ومسجد واردر. آلاچام ناحیه‌سنده شربی نافع بر معدن صویی بولنیور.

چهارشنبه { طربزون ولایتنك جانبك سنجاغنده وصامسونك ٤٠ كيلومتره شرق‌جنوبيسنده اوله‌رق يشيل ايرماغك ايكى ساحلنده واقع قضا مركزى بر قصبه اولوب، ٦٠٠٠ قدر اهاليسى، ٧ جامع شريفى، ٥ مدرسه‌سى، ١ رشديه و ٤ ابتدائى ايله بر روم وارمنى مكتبلرى، بر پوسته صودكرمنى، برطاقم منتظم يكى ابنيه‌سى وخيلى ايشلك تجارتى واردر. يشيل ايرماقده آولنان بالیقدن حاويار اعمال واخراج اولنور — چهارشنبه قضاسى غرباً نفس صامسون وشرقاً ترمه قضالريله محدود ومحاط اولوب، يشيل ايرماق وادیسنك قسم اسفلندن عبارتدر. اراضيسى قسماً طاغلق وقسماً اووه اولوب، طوپراغى پك منبت اولمغله ، ذخاير متنوعه ايله ميوه و سبزه‌لرك انواعى حاصل اولور . انك زياده اخراج ايتديكى محصولات مصر ايله چاودار در . توتون وكتن وسائره دخى حاصل اولور. طاغلرنده برقاج اورمان بولنوب، ترسانهٔ عامره ايچون وتجارت ايچون خيلى كراسته ايندیریلیر. قضا ٢٦١ قريه‌دن مركب اولوب، ٦٠٠ ٦٠ اهاليسى واردر. كه مركزده بولنان برمقدار ارمنى وروم ماعداسى كاملاً مسلمدر. چركس مهاجرلرينك برخيليسى بو قضاده اسكان ايدلمكله، سائر يرلردن زياده كثرتلى بولنيورلر. درون قضاده ٢٥٠ جوامع ومساجد، ٢٨٠ مكاتب صبيان و٣٢ تكيه موجوددر.

حوضه { سيواس ولايتنك آماسيه سنجاغنده، آماسيه‌نك ٣٣ كيلومتره شمال غربيسنده وصامسونك ٦٠ كيلومتره جنوب غربيسنده قضا مركزى بر قصبه اولوب، ١٠٠٠ قدر اهاليسى، ٢ جامع شريفى، بر قاج خانى، ٢٠ دكانى، هفته‌ده بر قوريلور پازارى ومشهور قابليجه‌سى واردر. بو قپلوجه‌نك صويى ٥٧° سانتيغراد حرارتنده اولوب، روماتيسمه وشربى معده وباغرصاق خسته‌لقلرينه نافع اولمغله، واوستنده مكمل صورتده حمام يابلمش اولمغله، موسمنده بر قاج بيك كشى اجتماع ايدرك، استحمام ايدرلر. قصبه‌نك بشقه صويى اولمديغندن، صوينى صوڤوده‌رق ايچرلر. پك خفيف ولذيذ بر صودر. قصبه اورمانلر اورته‌سنده وپك كوزل بر موقعده اولوب، بر طرفدن آماسيه وسيواسه وبر طرفدن دخى صامسونه شوسه ايله مربوطدر. — حوضه قضاسى لوانك قسم شماليسنده واقع اولوب، شمالاً جانبك سنجاغيله، غرباً كوپرى، جنوباً كوكمش حاجى كويى، شرقاً دخى نفس آماسيه ولاديق قضالريله محاط ومحدوددر. اراضيسى طاغلق اولوب، (ترس آقان) صويى ايچندن مرورله، جنوبه طوغرى جريان ايدرك، يشيل ايرماغه دوكلديكى حالده، ديكر بر ايكى چاى شماله طوغرى آقه‌رق، قزيل ايرماغه منصب اولورلر. طوپراغى منبت اولوب، محصولاتى حبوبات متنوعه ايله سبزه ومیوه‌لرك انواعى حاصل اولور. اورمانلرى دخى چوقدر . قضا ٤ ناحيه و٨٦ قريه‌يى حاوى اولوب، ٢٢٣٢٠ اهاليسى واردر، كه بونلرك يالكز ٢٥٠٠ ى ارمنى و ١٠٠٠ قدرى روم اولوب، قصورى كاملاً اسلامدر. جله‌سى لسان عثمانى ايله متكلمدرلر. درون قضاده ٢٢ جامع، ٢٨ مسجد، ٧٧ اسلام و خرستيان مكتبى موجوددر.

لادیق { سیواس ولایتنك آماسیه سنجاغنده وآماسیه نك ۳۰ کیلومتره شمال شرقیسنده اولهرق اسکه‌ی اولان صامسونك ۵۵ کیلومتره جنوب غربیسنده قضا مرکزی بر قصبه اولوب، ۱۵۰۰ اهالیسی، ۲ جامع شریفی، ۲ مدرسه‌سی، ۱۵۰ جلدی حاوی بر کتبخانه‌سی، رشدیه مکتبی وبر زاویه‌سی واردر. اسکی برقصبه اولوب، اسم قدیمی (لاؤدیکه) در. واـ ترابونك زماننده بیوجك بر شهر ایدی.

— لادیق قضاسی سنجاغنك شمال شرقی کوشه‌سنده عبارت اولوب، غرباً حوضه، جنوباً نفس آماسیه قضالریله، شرقاً توقاد سنجاغیله، شمالاً دخی طرابزون ولایتیله محدود اولدیغی حالده، ٤ ناحیه و ۱۹۵ قریه‌یی حاوی و ٤٢٤١٥ اهالی ایله مسکوندر. اهالیسنك ۲۰۰۰ ی روم، ٨٤٢٠ مذاهب ثلثه‌یه منقسم ارمنی وقصوری مسلم وترکدر. اراضیسی عارضه‌لی اولوب، کراسته‌یه یارار اشجار مختلفه‌یی حاوی اورمانلرله مستور طاغلری واردر. میاه جاریه‌سی قضانك حدود شرقیه‌سنی آیران یشیل ایرماغه تابع اولوب، الك بیوك نهری مرکز قضا قربنده واقع لادیق کولندن جیقان (ترس آقان) صویدر. مذکور کولك اکی یاریم وبویی ایکی ساعت اولوب، ایچنده کثرتله بالیق وکنارلرنده حصیر اعمالنه یارار سازلر بولنور. محصولاتی: بغدای، آربه وسائر حبوباتله پتاته ومیوه وسبزه‌لرك انواعندن عبارتدر. مرعالری پك کوزل اولمغله، حیوانات اهلیه‌سی زیاده‌جه اولوب، قیون، کچی، صیغر وسائره‌دن مرکبدر. مانده‌لرینك جنسی پك اییدر. قضا داخلنده ٤٧ جامع، ٣٢ مسجد، ١ رشدیه، ٥٠ اسلام و ١٩ خرستیان مکتب ابتدائیسی، ٣ مدرسه، ١٠ زاویه، ١٦ خان، ٣ حمام، ٢١٥ دکان و ٥٨ دکرمن موجوددر. مرکز قضایه یاریم ساعتلق مسافه‌ده حیوانات اوبوزینه نافع برمعدن صویی واردر.

ترمه { طرابزون ولایتنك جانبك سنجاغنده وصامسونك ٦٠ کیلومتره شرقنده اوله‌رق همنامی اولان چایك اوزرنده وقره دکیز ساحلندن ۲ کیلومتره قدر یوقاریده‌در. ٤٠٠٠ قدر اهالیسی، ۱ جامع شریفی، ۱ مکتب رشدیسی، ۱ مکتب ابتدائیسی، ۲ مدرسه‌سی، ۱ حمامی و ۱ تکیه‌سی واردر. اطرافنده‌کی میاه راکده‌دن وقصبه‌نك عدم نظافتندن هواسی پك وخیم اولوب، یازین اهالی کویلره چکلمك مجبوریتنده‌در. بو وخامت هواسی اولمسه، موقعنك اهمیت تجاریه‌سی واطرافنك لطافت طبیعیه‌سیله قوهٔ انباتیه‌سی بوقصبه‌نك عمران وترقیسنی موجب اوله‌جقدی. نهرده قایقلر وصندالر ایشلیوب، تجارتی دخی بو واسطه ایله اجرا اولنور. — ترمه قضاسی جانبك سنجاغنی ترکیب ایدن ٦ قضانك برى اولوب، غرباً چهارشنبه و شرقاً اونیه قضالریله محدوددر. قضا پك واسع دکل ایسه‌ده، زیاده مسکون اولوب. ۱۵۸ قریه‌یی جامعدر. اهالیسی ۲۱۵٦۰ کشی اولوب، همان جمله‌سی مسلمدر. اراضیسی طاغ اتکلرندن وکوزل اووه و بایرلردن عبارت اولوب، پك منبت ومحصولداردر. باشلیجه محصولاتی حبوبات متنوعه ایله کتن وجوز، کستانه وسائر میوه لرك انواعندن عبارتدر. اورمانلریله مرعالری دخی چوقدر. ترمه وماچ چایلری قضانك اراضیسنی سقی ایده‌رك، قره دکیزه دوکیلورلر.

ترمه چایی { طرابزون ولایتنك جانبك سنجاغنده بر کوچك نهردر، که ولایت مذکوره‌یی سیواس ولایتندن تفریق ایدن سلسلهٔ جبالدن نبعانله، غرب شمالیه طوغری جریان. وبر نصف حلقه تشکیل ایده‌رك، ترمه قضاسی اراضیسنی سقی، وترمه قصبه‌سی اورتهسندن مرور ایتدکدن صکره، قره‌دکیزه دوکیلور. مجراسی تقریباً ۸۰ کیلومتره‌در. اسم قدیمی (ترمودون) اولوب. اسکی یونان مورخلرینك نقل ایتدکلری (آمازون) لرك مرکز حکومتلری اولان (تمیسکور) شهری ایچندن کچردی.

کوپری ((یاخود وزیر کوپریسی) سیواس ولایتنك آماسیه سنجاغنده و آماسیه‌نك ۷۰ کیلومتره غرب شمالیسنده قضا مرکزی بر قصبه اولوب، ۸۶۰۰ اهالیسی، ۱۳ جامع شریفی، بری کوپریلی زاده فاضل پاشانك وقفی اولمق اوزره ۲ کتبخانه‌سی، ۶ مدرسه‌سی، کوپریلی محمد پاشانك اوقافندن بر چوق خیراتی، ۶ خانی، ۵ حمامی، ۶۴۶ دکانی، رشدیه مکتبی، بدستانی، ۳ تکیه‌سی و ۲ زاویه‌سی واردر. اهالیسنك ۷۲۰ سی جماعات ثلثه‌یه منسوب ارمنی، ۲۸۰ ی روم وقصوری مسلم وترکدر. هر پازار ایرتسی‌کونی قصبه‌ده پازار قوریلور. قریل ایرماغه تابع بر چایك اوزرنده اولان کوپریسندن طولایی بو اسمله تسمیه اولنوب، طول مدت بو قصبه‌ده اقامت و اجرای حکومت ایتمش اولان مشهور کوپریلی محمد پاشا طرفندن اعمار اولنمغله، (وزیر کوپریسی) دخی دینلمشدر.

— کوپری قضاسی سیواس ولایتنك غرب شمالی کوشه‌سندن عبارت اولوب، جنوباً عثمانجق، جنوب شرق جهتندن حوضه قضالریله، شمال شرق طرفندن طرزون ولایتنك جانیك‌سنجاغیله، شمالاً وغرباً دخی قسطمونی ولایتیله محاط و محدوددر. قضا ۸ ناحیه و ۱۶۰ قریه‌یی حاوی اولوب، ۲۴۱۲۰ اهالی ایله مسکوندر، که بونلرك ۳۶۲۰ مذاهب ثلثه‌یه منقسم ارمنی، ۱۰۰۰ ی روم و قصوری مسلم وترکدر. اراضیسی عارضه‌لی وطاغلرله محاط اولوب، غرب وشمال حدودینی تفریق ایدن قزیل‌ایرماغه دوکیلور یکرمی قدر چایی واردر، که بونلرك الك بیوکلری (استولاز) ایله (اولوچای) در. ایکی قطعه اورمانی اولوب، محلنده استعمال اولنه‌جق قدر کراسته واودون قطع اولنور. طوپراغی خصیلی منبت اولوب، حبوبات متنوعه ایله یاموق وسبزه ومیوه‌لرك انواعی حاصل‌اولور. مرعالری‌ده کوزل اولوب، حیوانات اهلیه‌دن قویون، کچی، صیغر وسائره بولنور. صنایع محلیه سختیان، کلیم، چول کبی شیلر اعمالندن عبارتدر. قضا داخلنده ۱۸ جامع، ۷۵ مسجد، ۴۵ اسلام و ۴ خرستیان مکتبی موجوددر.

ONDOKUZ VE YİRMİNCİ YÜZYILLARDA SAMSUN MEVLEVİHANESİ

Yakup ŞAFAK[*]

Anadolu fethedilmeye başlandığında askerlerin ve devlet görevlilerinin öncülüğünde ele geçirilen topraklara yerleştirilen veya buralara göç eden halk arasında âlimlerin, din adamlarının, sanatkârların, esnaf ve eşrafın yanısıra tasavvuf yolunu benimsemiş dervişlerin de önemli bir yeri vardı. Zira bir yeri gerçek manada fethetmiş olmak için, askerî muzafferiyet kadar siyasi ve kültürel yönden de orada tutunmak kaçınılmazdır.

Sûfiler genellikle kendilerini manevi bir dünyaya, Allah aşkına adamış kimseler olduklarından şahsiyetleri, hal ve davranışları, fikirleri, sözleri, menkıbe ve kerametleri kitleler üzerinde etkili oluyor; tevhid inancından mülhem birlik ve barış çağrıları, bir arada yaşamaya ve kaynaşmaya katkıda bulunuyordu. Bu nedenledir ki Selçuklular döneminde mutasavvıflar, devlet adamları tarafından da saygıyla karşılanıyor, destek görüyorlardı. Bilhassa XIII. yüzyıl Anadolu'su birçok büyük mutasavvıfın göç edip yaşamak istediği bir coğrafya olmuştu.[1]

İslâm dünyası için büyük felâketlerden biri olan Moğol istilâsı döneminde de saldırıya maruz bulunan ülkelerden pek çok halk kitleleri, o zamanlar henüz bir huzur ve sükûn beldesi olan Anadolu'ya akın ediyorlardı. Bu gruplardan birisi de Mevlâna Celâleddin'in babası olup "Âlimler Sultanı" ünvanıyla anılan Bahâeddin Veled ve ailesi idi. Aile, Anadolu'da çeşitli vilâyetlerinde ikâmet ettikten sonra Sultan Alaaddin Keykubat'ın ısrarlı davetleriyle 1229 yılında Konya'ya yerleşti. Bu sırada Mevlâna Celâleddin yeni evlenmiş, gençlik çağında biri idi; babası Bahâeddin Veled ve yakın çevresindeki değerli zatlardan tahsil görmekteydi. Babasının 1231 yılında vefatından sonra uzun bir süre daha öğrenimine Suriye'de devam etti. Tasavvuf yolunda da hayli mesafe almıştı; ama elde ettiği bilgiler ve manevi mertebeler onu tatmin etmiyordu. Sonunda 1244 yılında Konya'da karşılaştığı Şems-i Tebrîzî adlı gezgin bir derviş onun hayatında büyük bir değişim meydana getirdi. Bu tarihten sonra Mevlâna, Allah aşkının müstesna bir temsilcisi ve öğreticisi olarak dünyada ün saldı. Derin fikirleri, coşkun sevgisi, insanlara karşı saygı ve hoşgörüsü, topluma birlik çağrısı; dürüst, gerçekçi ve mücadeleci karakteriyle devlet erkânından halka kadar pek çok kişiyi ve topluluğu, daha hayatta iken etkilemişti.[2]

Bu büyük etki sebebiyledir ki Mevlâna 1273 yılında vefat ettikten sonra halifesi Hüsameddin Çelebi ve oğlu Sultan Veled tarafından onun adına Mevlevîlik tarikatı süratle kuruluşunu tamamlamış ve sistem kazanmıştır. İlk temsilcilerin daha

[*] *Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4.bs., Ankara, 1981 (DİB yay.), s.200.

[2] Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna Celâleddin*, 4.bs., İst., 1985 (İnkılâp Kitabevi), s.34 vd.

ilk yıllarda Kırşehir, Amasya ve Erzincan'a gönderildiğini, kaynaklardan öğreniyoruz ki bunlar arasında Amasya halifesi Alâaddîn'in özel bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.[3] Sultan Veled Mevlevîliği âdap ve erkânı, mûsikî ve semâi ile daha geniş kesimlere sevdirmeyi ve benimsetmeyi başardı. Bunda kuşkusuz kendi şahsiyeti kadar, gerek babasının, gerekse kendisinin eserleri ve şiirlerinin de önemli rolü vardı. 30 yıl şeyhlik makamında bulunduktan sonra 1312'de vefat edince yerine oğlu Ârif geçti. Coşkun tabiatlı ve etkileyici bir şahsiyete sahip olan ve Ulu Ârif Çelebi diye anılan bu zat ise tarikatı Anadolu'nun birçok bölgesine, hatta komşu ülkelere yaymaya muvaffak oldu. Gittiği yerlerde bilhassa devlet erkânı ve şehrin ileri gelenleri tarafından saygıyla ve ilgiyle karşılanan Çelebi, birçok yerde Mevlevî tekke ve zâviyesi kuruyordu. Seyahat ettiği yerler arasında Karaman, Beyşehir, Aksaray, Akşehir, Afyon, Amasya, Niğde, Sivas, Tokat, Birgi, Denizli, Alanya, Bayburt, Erzurum gibi şehirler vardı.[4]

O zamanlar Moğol istilâsına ve yönetimine maruz bulunan Anadolu Selçuklu Devleti, Ulu Ârif Çelebi'nin tarikatın başında bulunduğu yıllarda tarih sahnesinden büsbütün silinip gitmiş, ülkede bölge bölge beylikler doğmuştu. Ulu Ârif Çelebi'nin 1320 yılında vefatından sonra yerine geçen oğlu Âbid Çelebi zamanında ise Konya'ya Karamanoğulları yerleşmiş, ancak son büyük İlhanlı hükümdarı sayılan Ebû Saîd Bahâdır Han, Emir Çoban adlı bir komutanı Anadolu'ya göndermiş; Emir Çoban Karamanoğullarıyla savaşmış; daha sonra Anadolu'ya genel vali olarak gönderilen oğlu Timurtaş, 1320'de Konya'yı geri almıştı.[5]

Mevlevîlik ve Anadolu Selçukluları dönemi için en önemli, en kapsamlı kaynaklardan biri olan ve Ulu Ârif Çelebi'nin müridi Ahmed Eflâkî tarafından kaleme alınan *Menâkıbü'l-ârifîn* adlı eserde dindarlığı, cömertliği ve adaletli yönetimiyle ün yapmış olan Emir Timurtaş hakkında önemli bir bahis vardır.[6] Burada onun, Âbid Çelebi ile -siyasî sebeplerden dolayı pek de iyi gitmeyen- ilişkisinden söz edilmektedir. Timurtaş'ın Mevlâna'ya ve hiç değilse belli bir zaman için Mevlevîlere ilgisi ve saygısı olduğunu tahmin edebiliyoruz. Nitekim Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un tesbitine göre, o zamanlarda makam, mevki sahibi birçok kişinin yaptığı gibi, isminin sonunda Mevlevî olduğunu belirten Evhad b. Muhammed'in, Samsun'da yaptırdığı camii, Emir Timurtaş'a ithaf etmesi de bu hususu destekler mahiyettedir.[7] Esasen bu ilgi ve sevginin, İslâmiyeti kabul eden ilk İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han'da (1295-

[3] Feridun b.Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977; s.150; Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, 2.bs., İstanbul, 1986 (MEGSB yay.), I, 135; II, 274, 278, 279, 281.

[4] Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, 2.bs., İst., 1953 (İnkılâp ve Aka Yay.), s.69; Önder, Mehmet, *Mevlâna ve Mevlevilik*, İstanbul, 1998 (Aksoy Yay.), 176.

[5] Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, s.9; Önder, a.g.e., s.177-179.

[6] Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, s.9-10; Ahmed Eflâkî, a.g.e., II, 369.

[7] Furûzanfer, Bedîuzzaman, *Mevlâna Celâleddin*, trc. F. Nafiz Uzluk, İstanbul, 1961, s.VII; Krş. Baş, Ali Osman ve arkadaşları, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun, tsz, (Samsun kültür Müdürlüğü yay.), s.50.

1304) ileri bir derecede olduğunu biliyoruz. Zira o, Mevlâna'nın, içinde "Sen Allah'tan korkmuyorsun da, Moğollardan korkuyorsun; ama ben Moğol diyarından iki yüz iman bayrağı çıkaracağım" beytinin de yer aldığı Farsça gazel için, "Mevlâna bu şiiri benim için söylemiş; çünkü Moğollar benim zamanımda Müslüman oldular" der ve öğünürmüş. Hatta bu gazeli elbisesine altınla işletmiş.[8]

Hulâsa Mevleviliğe mensup birinin, yaptırdığı camii, Emir Timurtaş'a ithaf etmesi hadisesi, -o tarihlerde Amasya'da önemli bir Mevlevî tekkesi bulunduğu da hatırlanırsa[9]- Samsun civarında da Mevlevîlerin mevcut olması gerekliliğini ortaya koyar. Ancak bu hususta henüz daha fazla bir bilgiye sahip değiliz; tâ ki Osmanlı dönemindeki 1576 tahrîrine kadar. O yılın kayıtlarında, Samsun'da bir Mevlevî zâviyesi bulunduğu görülmektedir.[10] Fakat bu alandaki mevcut sınırlı araştırmalarda, Samsun Mevlevîhanesi hakkında 19. yüzyıla kadar başka bilgi bulamıyoruz.

Dr. Bârihüda Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri* adlı kıymetli doktora tezinde, içlerinde Samsun Mevlevîhanesi'nin de bulunduğu 25 mevlevîhaneyi birçok çizim ve fotoğraflarla sanat tarihi açısından detaylı olarak incelemiştir. Sayın Tanrıkorur'un tespitlerine göre[11] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 2 Rebîü'l-evvel 1279 (28 Ağustos 1862) tarihli tafsil kaydından, 1269 (1852-1853) yılında Samsun'da bir Mevlevî zâviyesi ve Kaleiçi'nde bu zâviyeye ait bir vakıf hamamının bulunduğu; ancak anılan 1279 senesinde bu zaviyenin yıkılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı tarihte Samsun'a müfettiş olarak gelen ve bu durumu müşâhede eden genç Mevlevî Bursalı Rıza Efendi, Mevlevîhane'nin yeniden yapılması için girişimlerde bulunmuş, Canik Mutasarrıflığı da Samsun'un güneyinde, sahil yolu üzerindeki Musallâ mevkiinde (yani bugünkü Cumhuriyet Meydanı'ndaki park civarında[12]) bir yer tahsis etmiştir.

Dr. Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı* adlı emek mahsülü çalışmasında, Konya Mevlâna Müzesi arşivindeki 1327 tarihli bir belgeye dayanarak Samsun Mevlevihanesi hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Samsun'un merkezinde, Sadi Bey Mahallesi'nde, çarşı ortasında, Hükümet Dairesi civarında(ki) Mevlevîhâne, Sultan Abdülaziz zamanında 1279/1862 senesinde,

---

[8] Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, s.70-71.

[9] Hüseyin Hüsâmeddin (Abdizâde), *Amasya Tarihi*, C.I, nşr. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Ankara, 1986. (Amasya Bld. Kültür yay.), s.180-181, 199-202.

[10] Tanrıkorur, Ş. Bârihüdâ, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri*, Konya, 2000 (Selçuk Ün. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.388.

[11] Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri,* s.388. (Prof. Dr. Nejat Göyünç, Mevlâna Müzesi Arşivi'ndeki 11, 13, 19, 51 nolu belgelerin muhtevasını 1994 yılında bir makale konusu yapmıştır: "Das Mevlevîhane in Samsun", Osmanlı Araştırmaları, XIV, 77-90. Sayın Tanrıkorur, bu makaledeki bilgileri, başka kaynaklardan da yararlanarak genişletmiştir.

[12] Darkot, Besim, "Samsun", İslâm Ansiklopedisi, 2.bs., X, 177 (İstanbul, 1972).

Antalyalı Hasan Dede tarafından musallâ arsası üzerine inşa edilmiştir. Sultan Abdülaziz'in irâde-i aliyyesi ile inşa edilen bu ilk dergâh, bir semahâne ve üç derviş hücresinden ibarettir. Dergâhın ilk bânîsi olan Hasan Dede, semahânenin inşasını tamamladığı halde derviş hücrelerini bitiremeden 1281/1864 senesinde vefat etmiş, dergâhın inşası eksik kalan hücreleri a'yândan Bursalı Rıza Bey'in yardımlarıyla tamamlanmış ve meşihât makamına aynı yıl Hasan Dede'nin biraderi Hafız Ali Dede tayin edilmiştir. Üç yıl meşîhat makamında bulunan Hafız Ali Dede 1284/1867 yılında vefat etmiştir.[13]

Hafız Ali Dede'nin vefatıyla yerine aynı senenin Rebîü'l-âhir ayında, oğlu Cemâleddîn Dede tayin edilmiş, dergâhı hüsn-i idaresi ile ahalinin teveccühünü kazanan ve birçok muhibbin Mevlevîliğe intisabını temin eden Cemâleddîn Dede, eşi Züleyha Hanım'dan aldığı borçla, mevcut hücrelerin üzerine üç odalı bir selâmlık dairesi inşa ettirmiştir. Bununla da kalmayan Cemâleddîn Dede, kayınpederinden miras yoluyla intikal eden araziyi Ziraat Bankası'na, İstanbul Aksaray'daki dairesini de Suyolu Vakfı'na rehin bırakarak, elde ettiği paralarla dergâhı tamir ettirmiş, buna ilave olarak dergâh müştemilatına bir de harem dairesi ekletmiştir.

Yirmi yedi sene Samsun Mevlevîhânesi postnişini olarak görev yapan Cemâleddîn Dede, 1311/1893 senesinde vefat edince, yerine yedi yaşında bulunan oğlu Ali Enver Efendi geçmiş, fakat yaşı küçük olduğu için kendisine, Gelibolu çilekeşlerinden Laz Mehmed Dede vekil tayin edilmiştir. Laz Mehmed Dede'nin on bir yıl süren vekilliği 1321 senesinde sona ermiş ve Ali Enver Dede, 20 Zilkade 1321 (7 Şubat 1904) tarihinde Samsun Mevlevîhânesi postuna asâleten tayin olunmuştur."[14]

Sayın Tanrıkorur'un zikrettiğimiz tezindeki 1954 tarihli tahmînî Restitüsyon Vaziyet Plânında zâviye, sol tarafta 19 Mayıs Bulvarı olmak üzere Tütün Fabrikası'nın bir kısmı ile Mevlevîhane ve Kâzımpaşa Caddeleri arasında (bugünkü Özel İdare binası mevkiinde) yer almaktadır.[15] Yazar'a göre mevlevîhanenin inşa edildiği Samsun-Çarşamba yolu üzerindeki arsaya Rusya ve Avusturya Konsoloslukları komşu bulunmaktaydı ve arazinin bir kısmı Avusturya Konsolosluğu'nun mülkiyetine geçmişti. 1869 yılında vukû bulan (Sezai Küçük'ün tespitine göre 1903 yılındaki[16]) yangında ahşap kısımları yanan Mevlevîhane'nin ayakta kalan semâhanesi, 1904 yılında zikri geçen genç şeyh Ali Enver ve annesi Züleyha Hanım tarafından tamir ettirilmiş; ayrıca zâviyenin hiçbir geliri olmadığı gerekçesiyle Mevlevîhane arsasına dükkânlar yaptırılıp üzerine bir harem dairesi inşa ettirilmiş; Mevlevîhane'ye ait

[13] Şahabettin Uzluk, *Mevlana'nın Türbesi* (Konya, 1946) adlı eserinde Mevlevîhane'nin türbesinde yatan kişi olarak da Hafız Ali Dede görülmektedir.

[14] Küçük, a.g.e., s,250-251. (Bu eserin Samsun faslındaki tarihlerde rumi, hicri farkından kaynaklanan bazı yanlışlıklar, diğer kaynakların da yardımıyla tarafımızdan elden geldiğince tashih edilmeye çalışılmıştır.)

[15] Tanrıkorur, a.g.e., s.267, çizim:XXI.

[16] Küçük, a.g.e., s.251.

bostanın bir kısmı da senede 15 lira karşılığında, iki buçuk yıllığına Reji İdaresi'ne kiralanmıştır.[17]

Bahse konu olan Şeyh Ali Enver, 1329 (1911) senesinde, Konya'da çelebilik makamında bulunan Veled Çelebi[18] (postnişinliği 1910-1919) tarafından Mevlevîhane'yi harap ve muattal bıraktığı ve "mugâyir-i şer'-i şerîf ve tarîkat-i aliyye ahvâlinden dolayı" görevinden alınmış; görevinden alındıktan iki ay sonra vefat etmiş; yerine 20 Rebîü'l-âhir 1329 (20 Nisan 1911) tarihinde Hüseyin Hasib Dede tayin edilmiştir.

Hasib Dede, sadece bir semâhaneden ibaret olan dergâhı tamir ettirip halkın desteğiyle tefriş etmiş ve Mevlevîliği Samsun'da tekrar canlandırmıştır. Hatta o, yeni bir Mevlevîhane inşası için 1912 başlarında proje çizdirip ilgili makamlara sunmuştur. Ancak, dergâhtan uzaklaştırılan Züleyha Hanım, binaları kendi parasıyla yaptırdığı gerekçesiyle şeyhliğe küçük oğlu Yusuf'un tayin edilmesini istemiş; bu sebeple birçok tatsız olay ve yazışma olmuş; nihayetinde 18 Ağustos 1912 tarihinde Hasib Dede Çankırı Mevlevîhanesi'ne nakledilmiş, yerine Ünyeli Mâhirzâde Hâlid Efendi vekil olarak görevlendirilmiştir.

Mevlâna Dergâhı Postnişini Veled Çelebi, o zamanki Kastamonu şeyhi değerli âlim ve şair Ahmed Remzi Dede'nin (öl. 1944) 13 Eylül 1329 (26 Eylül 1913) tarihli yazılı görüşünü de alarak merhum Ali Enver'in kardeşi Yusuf Efendi'nin lâyıkıyla yetişinceye kadar yerine vekâleten Neyzenbaşı Emin Dede'nin tayinini uygun görmüştür.[19]

Yukarıda isimleri zikredilen şahıslardan Laz Mehmed Dede, Abdülvâhid Çelebi zamanında (1887-1907) Saraybosna şeyhliğinde bulunmuştur.[20] Veled Çelebi'nin 1912'de hazırladığı anlaşılan ve o zamanki Mevlevîhanelerle şeyhlerinin isimlerini ihtiva eden listesinde de (s.823) Saraybosna şeyhi olarak görülmektedir.

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi (SÜSAM) Uzluk Arşivi'ndeki bir belgeye göre Hasib Dede Burdurludur. Çankırı'ya tayin edildiği 18 Ağustos 1912'den tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 4 Eylül 1925 tarihine kadar, zikredilen Mevlevîhane'de görev yapmıştır. Veled Çelebi'nin listesinde (s.824) Çankırı şeyhi olarak görülmektedir. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in verdiği bilgiye göre 19 Temmuz 1927'de vefat etmiş olup Çankırı Mevlevihanesi'nde medfundur. Hasib Dede, 1915 yılında oluşturulan Gönüllü Mevlevi Taburu'na 33 kişilik grupla katılmıştır.[21]

---

[17] Tanrıkorur, a.g.e., s.389.
[18] Bkz.Şafak, Yakup, "Veled Çelebi İzbudak", *Türk Dili*, S.624, s.145-151 (Ankara, Aralık-2003).
[19] Küçük, a.g.e., s.253.
[20] Küçük, a.g.e., s.307.
[21] Ünver, Süheyl, *Osmanlı İmparatorluğu Mevlevihaneleri ve Son Şeyhleri*, tsz, s.3 ;Köstüklü, Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, Konya, 2005 (Çizgi Kitabevi yay.), s.91-93.

Bilindiği üzere Gönüllü Mevlevî Taburu, Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye cephesindeki askerlerin maneviyatını artırmak amacıyla Sultan Reşad'ın isteği üzerine kurulmuştur. Tabur, o zamanlar çelebilik makamında bulunan Veled Çelebi'nin kumandanlığında 26 Şubat 1915'te Konya'dan uğurlanmış, bir aylık yolculuktan sonra 27 Mart 1915'te Şam'a ulaşmıştır.[22]

Şam Mevlevîhanesi'nde 23 Nisan 1915 tarihinde çekilmiş şeyhlerden birçoğunun da yer aldığı bir fotoğraf bugün SÜSAM Uzluk Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu arşivde birkaç yıl hizmet yapmış biri olarak diyebilirim ki kanaatimce söz konusu fotograf, bu arşivdeki pek çok belgenin sahibi Veled Çelebi tarafından deşifre edilmiş ve metin, Arşiv'in sahibi ünlü tıp tarihçimiz ve Mevlevîlik müntesibi Prof. Dr. F. Nafiz Uzluk[23] (1902-1974) tarafından daktilo edilmiştir.

Bu fotoğrafın deşifre edilmiş iki ayrı nüshası, Konya Karatay Belediyesi'nce 2002 yılında neşredilen *Konya'dan Dünya'ya Mevlâna ve Mevlevîlik* adlı eserde[24] (s.304) ve Sezai Küçük'ün *Mevleviliğin Son Yüzyılı* (s.516-517) adlı çalışmasında neşredilmiştir. Hasib Dede, birinci eserdeki fotografta 8, ikincisinde 4 rakamıyla gösterilmiştir.

Neyzenbaşılıktan şeyhliğe yükselen Mehmed Emin Dede[25] de Mevlevî Taburu'na 38 kişilik gönüllü grubuyla katılmıştır. Süheyl Ünver'in tespitlerine göre 47 mevlevîhaneden ve diğer bazı tekkelerden gelmiş 1026 kişiden oluşan Tabur'a Samsun, en fazla mevcutla katılan 7. mahaldir. Yukarıda zikredilen fotografların ilkinde 17 rakamıyla gösterilen şahıs, Mehmed Emin Dede'dir. Sayın Küçük'ün kitabında Toplu Halde Mevlevî Şeyhleri 1913 (?)" yazısıyla verilen fotoğrafın deşifresinde (s. 504) 20 numarasıyla gösterilen şahıs hakkında "Ali Enver Dede Samsun Mevlevîhanesi Şeyhi" bilgisi verilmektedir. Fotoğrafın çekiliş tarihini yukarıda zikretmiştik. Ali Enver ismi de sehven yazılmış olmalıdır. Zira yazarın da mezkûr eserinde (s. 252) belirttiği gibi Ali Enver Efendi, 1327/1911 yılında vefat etmişti.

Veled Çelebi'nin sözünü ettiğimiz 1912 tarihli mevlevîhaneler ve postnişinleri listesinde (s.823) Samsun şeyhi olarak Nuri Dede ismi yer almaktadır. Ancak SÜSAM Uzluk Arşivi'nde bu listenin içinde bulunduğu matbû risalenin bir nüshası vardır (no:2206) ve o nüshanın üzerinde Veled Çelebi'nin en yakınında bulunan kişilerden

---

[22] İzbudak, Veled Çelebi *Hatıralarım*, İst., 1946 (Türkiye Yay.), s.54-55; Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, s.177-178; Köstüklü, a.g.e., s.119.

[23] Prof. Dr. F. Nafiz Uzluk ve arşivi hakkında bkz. Şafak, Yakup, "Uzluk Ailesi'nin Mevlevîlik Araştırmalarına Katkıları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler II*, Konya, 2003, s.143-150 (Selçuk Ün. yay.)

[24] Aynı fotografı, daha sonra N. Köstüklü de mezkur eserinde yayınlamıştır.

[25] B. Tanrıkorur'un tezinde (s.271, Resim: XXI) Samsun Mevlevîhanesi'nin içini gösteren iki fotoğraf bulunmakta ve neyzen Emin Efendi ayakta görülmektedir. S. Ünver, adı geçen çalışmasında (s.8) şu bilgiyi veriyor:" Samsun mevlevihanesi: Hacı Mehmed Emin Dede, Mevlevî Taburu'nda tespit edilmiştir. Son şeyhini bilmiyoruz."

Ahmed Remzi Dede'nin, mevlevîhanelerin kuruluşlarıyla ilgili bazı ilaveleri ve iki şeyhin isimleri üzerinde tashihi bulunmaktadır.

A. Remzi Dede, birinde İstanbul Bahariye şeyhi Nazif Dede'nin (öl. 16 Şubat 1331 / 29 Şubat 1916) isminin yanına Karahisârî Ahmed Çelebi-Şeyh Vekili yazmış; diğerinde ise Samsun şeyhi olarak görülen Nuri Dede'nin isminin üzerini çizerek yanına Mehmed Emin yazmıştır. Şeyh vekili dememesi, dikkat çekicidir. Bizim tahminimize göre -şayet bir yanlışlık yapılmamışsa- 18 Ağustos 1912 tarihinde Çankırı'ya atanan Hasib Dede'nin yerine, o sırada vekâleten yürütülen Samsun şeyhliğine Nuri isimli bir dedenin atanması düşünülmüş olmalıdır.[26]

Birinci Dünya Savaşında Suriye Cephesinde geri planda da olsa savaşa iştirak eden Mevlevî Taburu'nda bulunmuş kişilerden Edirneli Kadir Dede, Tabur'la ilgili olarak tuttuğu notlarında[27] "Seferberliğin bidâyetinden nihâyetine kadar" vefat eden 14 şeyhin ismini vermektedir ki bunlar arasında Samsun şeyhi yoktur. O halde savaşın sona erdiği ve hayatta kalanların dergâhlarına döndüğü Ekim 1918 tarihinde Mehmed Emin Dede ve hayatta kalan gönüllüler Samsun'a dönmüş olmalıdır.[28] Bu husus ve zikredilen tarihten sonraki Samsun Mevlevîhanesi ve kadrosunun durumu, ancak yapılacak araştırmalarla aydınlığa kavuşacaktır.

Sonuç olarak bu tebliğle kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan; gerek bilim çevrelerince, gerekse diğer kesimlerce çok az bilinen bir konu, bilimsel bir toplantıda ele alınmış oldu. Mevlevîlik tarihinin ilk devirlerine ait kısa bir özet verilerek sınırlı bilgilerle de olsa Samsun'un bu tarihteki yeri tespit edilmeye çalışıldı.

Samsun Mevlevîhanesi hakkında resmî ve özel arşivlere dayanan iki önemli bilimsel çalışmadaki bilgiler özetlenerek bu çalışmalardaki kimi yanlışlıklar tashih edildi. Samsun şeyhleri hakkında bazı yeni bilgiler verildi.

Çalışmamızın araştırmacılar için faydalı olacağını ümit ediyoruz. Ayrıca bütün dünyada gittikçe artan bir ilgiye mazhar olan büyük mütefekkir ve mutasavvıfımız Mevlâna Celâleddin-i Rûmî ve onun temellerini attığı Mevleviliğin, Samsun'la olan tarihî bağlarının ortaya konulması, memnuniyet sebebi olacaktır diye düşünüyoruz.

Kaynakça

Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I-II, trc. Tahsin Yazıcı, 2.bs., İstanbul, 1986 (MEGSB yay.)

AKYÜREK, Ahmed Remzî, (*Dîvân*), (*Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri* adıyla) nşr. Hasibe Mazıoğlu, Ankara, 1987 (Sevinç Mtb.).

[26] B. Tanrıkorur, tezinde (s.390) bu sırada Ali Enver'in küçük kardeşi Yusuf'un şeyhliğe atandığını söylüyor. Küçük ise eserinde (s.253) 1331 tarihli bir belgede Erzincan şeyhi Yusuf Dede'nin atandığını bildiriyor. Bu hususlar kanaatimce tedkike muhtaçtır.

[27] Derviş Kadir, *Mecmua*, SÜSAM Uzluk Arşivi, Y70, s.10.

[28] İzbudak, a.g.e., s.55.

BAŞ, Ali Osman ve arkadaşları, *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun, tsz, (Samsun Kültür Müdürlüğü yay.)

DARKOT, Besim, "Samsun", *İslâm Ansiklopedisi*, 2.bs., X, 172-178 (İstanbul, 1972)

DERVİŞ Kadir, *Mecmua*, SÜSAM Uzluk Arşivi, Y70.

Feridun b.Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977.

Furûzanfer, Bedîuzzaman, *Mevlâna Celâleddin*, trc. F. Nafiz Uzluk, İstanbul, 1961.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlâna Celâleddin*, 4.bs., İst., 1985 (İnkılâp Kitabevi).

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, 2.bs., İst., 1953 (İnkılâp ve Aka Yay.).

GÖYÜNÇ, Nejat, "Das Mevlevîhane in Samsun", *Osmanlı Araştırmaları, XIV*, 77-90 (İstanbul, 1994)

Hüseyin Hüsâmeddin (Abdizâde), *Amasya Tarihi*, C.I, nşr. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Ankara, 1986. (Amasya Bld. kültür yay.)

İZBUDAK, Veled Çelebi *Hatıralarım*, İst., 1946 (Türkiye Yay.)

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4.bs., Ankara, 1981 (DİB yay.)

KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, Konya, 2005 (Çizgi Kitabevi yay.).

ÖNDER, Mehmet, *Mevlâna ve Mevlevilik*, İstanbul, 1998 (Aksoy Yay.)

ŞAFAK, Yakup, "Uzluk Ailesi'nin Mevlevîlik Araştırmalarına Katkıları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler II*, Konya, 2003, s.143-150 (Selçuk Ün. yay.)

ŞAFAK, Yakup, "Veled Çelebi İzbudak", *Türk Dili*, S.624, s.145-151 (Ankara, Aralık-2003).

TANRIKORUR, Ş. Bârihüdâ, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri* I-II, Konya, 2000 (Selçuk Ün. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi).

UZLUK, Şahabettin, *Mevlana'nın Türbesi*, Konya, 1946.

ÜNVER, Süheyl, *Osmanlı İmparatorluğu Mevlevihaneleri ve Son Şeyhleri*, tsz.

Veled Çelebi, (Mevlevî Menâkıbnâmesi), *(1330) tarihli Konya Salnâmesi*, s.748-825.

ONDOKUZUNCU YÜZYILIN İLK YARISINDA SAMSUN'DA EVLİLİK KURUMU

Mehmet BEŞİRLİ[*]

Giriş

Toplumlar, genel kimliklerine sahip oldukları sürece sağlam ve süreklilik arzeden müesseseler kurar ve geliştirirler. Temelden etkin bir biçimde yürürlüğe giren ve uygulama sahasında enerjik, heyecanlı ve titiz sonuçlar doğurabilen gelenek-görenek ve teamüller, toplumun sosyal aktivitelerinin canlanmasında etkilidir. En büyük idarî, sosyal ve kültürel müesseseden, en küçük sosyal ve kültürel birime kadar girift olarak giden süreçlerde genel etkinlikler ve makro düzeydeki sosyo-psikolojik ilişkiler, toplumların çeşitli fonksiyonlarını çağdaş düzeye eriştirmede önemi roller üstlenirler. Yani toplumların en üst idarî-siyasî yapısı olan devletten en küçük modeli aileye giden sosyal ilişkiler yumağında, birbirleriyle ilişkili olarak doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, mükemmel ya da eksik olguların varlığı veyahut oluşturulma gayreti, toplumsal etkinlik veya pasiflik, genel kimliğin avantaj ya da dezavantajları, sosyo-kültürel yapının şekillenmesinde ve sürekliliğinde belirleyici saiklerdir. Bu anlamda toplumun en küçük nüvesi olan aile kurumuna bakış açısı ve düzen, genel siyasi kurumun ya da bürokrasinin başarı ya da başarısızlığı ile doğru orantılı bir süreci simgeler. Bu durumda Osmanlı ailesinden Türkiye Türkleri ailesine geçişte yaşanan sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik evrimi ve değişimi kavramak kolaylaşacaktır. Diğer taraftan genel kurumsal ve kuramsal farklılıkların bölgesel süreçte geçirdiği evrimin sonuçları da, kolaylıkla anlaşılabilecektir. O halde aile nedir? Osmanlı döneminde bir şehirdeki ailenin genel fonksiyonları nasıl oluşmuştur?

Genel bir ifade ile bir kızla bir erkeğin baba ocağını terk ederek yeni bir ev kurmaları olayına evlenme, evlenen karı-koca ve çocuklardan oluşan küçük topluluğa da aile[1] denilmektedir. Başka bir ifade ile evlilik müessesesi *"karı-koca arasında beraber yaşamaya ve yardımlaşmaya müsaade eden ve taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen bir akittir"*[2].

Aile bir toplumun en küçük modeli ve yapı taşını oluşturmaktadır. Bir toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik yapısını tam açıklığı ile anlayabilmek, kavramak ve tahlillerde bulunabilmek için, o toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin incelenmesi gerektiği genel kabul görmektedir. Yani denilebilir ki, bir aile fertleri arasında sosyal, ahlakî, hukukî ve kültürel denge varsa, o toplumların en

[*] *Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri,* Ankara 1987, s. 81-144.

[2] Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku,* İstanbul 1985, s. 12.

üst yönetim birimlerinde de aynı sosyal, hukukî, ahlakî ve kültürel denge ve düzen sağlanmıştır[3].

İslam hukukunda evlilik ve aile müessesesine oldukça önemli yer verilmiştir. Hatta evlilik ve yeni bir aile teşekkül ettirmek ve bunu kolaylaştırmak dini bir vecibe telakki edilmiştir[4]. Hz. Peygamber'in hadislerinde de evliliği teşvik eden birçok açıklamalara yer verilmiştir[5].

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, hem Türk hem de bir İslâm devleti idi. Bu açıdan Osmanlı aile hukukunun kurumlaşmasında hem Türk devleti olması hasebiyle Türk devlet yapı, gelenek-görenekleri; hem de İslam devleti olması sebebiyle İslam hukukunun etkisi oldukça açıktır. Osmanlı hukukunun düzenlenmesinde etkili olan kanunnameler incelendiğinde görülecektir ki; idarî, askerî, sosyal ve ekonomik konularda bölge ve toplumlara göre düzenleyici hükümler getirmesine rağmen, aile hukuku konusunda böyle bir düzenlemeye gitmemiş, zaman zaman fıkhın muamelât kısmını ilgilendiren evlenme, boşanma ve miras usülleri dışında bu konuyu İslâm şeriatına bırakmıştır[6].

Bu çalışma ile, 19. yüzyılın başlarında Samsun'da aile kurumu üzerine bazı bilgiler vermeyi uygun bulduk. Çalışmanın ana kaynağı "*1755 Numaralı Samsun Şer'iye Sicili"*dir. Sicilde aile ile ilgili, nişan, düğün, boşanma, nafaka, kisve baha, harçlar, tereke tespit ve taksimleri, vasi, vekil ve nazır tayinleri vb. olmak üzere toplam 105 adet vesika mevcuttur[7]. Bu vesikalar tek tek incelenmiş ve Samsun'da aile ile ilgili genel bir konsept oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada sicil çerçevesinde Samsun şehrinde aile kurumunun bazı özellikleri vurgulanmaya çalışılmış, geçmişten günümüze ailede ortaya çıkan değişim ve gelişimler irdelemiştir. Bu anlamda acaba klasik eski Türk ailesinden günümüz modern ailelerine aktarılan geleneksel faktörler neler olmuştur. Yani klasik Türk-İslam ailesinden günümüze neler aktarılabilmiştir. Modernitenin getirdiği sosyo-kültürel değişimler, bugünkü Türk aile yapısının kurulmasında ve kurumsallaşmasında ne kadar etkili olmuştur. Özel olarak Samsun'da klasik Türk ailesinden modern aile yapısına geçişte, kız isteme, nişan, nikah ve boşanma usullerinde ne gibi değişiklikler oluşmuştur. İşte bu çalışmanın asıl amacı, bu sorulara cevaplar bulabilmektir. Ancak

---

[3] Abdülkadir Donuk, "Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33, İstanbul 1982, s. 149; karşılaştırınız, Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C. 11, İstanbul 1971, s. 137.

[4] Bu konuda *Kur'an-ı Kerim'*de birçok ayet-i kerime mevcuttur. *Nur Süresi*, 32-33; *Rum Süresi*, 21; *Nisa Suresi*, 3, 22, 23, 24, 25, 128, 129.

[5] Ali Rıza Demircan, *İslâm'da Cinsel Hayat*, İstanbul 1992.

[6] R. Özdemir, *aynı makale*, s. 100.

[7] Mehmet Beşirli, *XIX. Yüzyılın Başlarında Samsun Şehri (1755 Numaralı Samsun Şer'iye Siciline Göre, H. 1200-1255; M. 1785-1839),* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1993, s. 7, 10-11.

girift karşılaştırmalardan daha ziyade, Samsun'daki aile kurumunun kurulması usullerine daha çok yer verileceğinden, okuyucu yazıda eski-yeni, klasik-modern, sabit-gelişmeci farkını karşılaştırarak algılayabilme fırsatı bulabilecektir.

1. Samsun'da Kız İsteme, Nişan Merasimleri ve Nikah Akdi

Samsun'da evliliğin ilk yolu kız isteme ile başlamaktadır. Erkek tarafı evlilik çağına gelen oğulları için bir kızı namzet olarak seçerler ve bu konuda gereken girişimi başlatmak için harekete geçerlerdi. Bu işlemin başlayabilmesi için, güvey tarafı bağlı bulundukları bölgenin ihtiyarlarından birine giderek meramlarını anlatarak, kız isteme konusunda yardımcı olmaları için ricada bulunurlardı[8]. Mahalle ya da köy büyüğünün önderliğinde harekete geçen köy ya da mahalle ihtiyarları ve ileri gelen diğer sözü geçen kişiler, durumu müzakere ettikten sonra kızı istemek üzere kız evini ziyaret etme kararı alırlardı. Büyükler, kız evine gitmek için hareket ederler ve böylece Samsun'da aile kurmak için ilk teşebbüs başlardı. Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ile söze başlanır ve durum kızın velisine ya da büyüklerine açıklanırdı. Bu büyükler, daha çok ev reisi baba ya da aileden dayı, amca vb. birinci dereceden akrabalar olurdu.

Kız isteme işlemi bu şekilde halledildikten sonra, eğer kızın bu namzetle evlendirilmesine karar verilirse, hemen akabinde bu olay geleneksel olarak kutlanırdı. Kutlama, ilk plânda *"şerbet-nûş"* (şerbet içimi) merasimi ile başlatılır ve daha sonraki aşamada nişan için gerekli şartların hazırlanmasına geçilirdi[9]. Nişan işleminin de tamamlanmasından sonra artık o kız, namzeti olan erkek ile evlenir ve herhangi birisi daha o kıza talip olamazdı[10].

Samsun'da 10 yaşına gelmeyen kız[11], aile olmaya namzet sayılmadığından ötürü evlendirilemezdi. Ancak bazı zamanlarda bu kurallara uymayanlar da bulunabilmiştir. Kimileri, vasisi oldukları sabiyyeleri keyfî olarak çok küçükken nikahladıklarından, sabî ya da sabiyyeler evlilik çağına geldikleri zaman eskiden usulen kendilerine namzet olarak seçilen kişilerle evlenmek istemeyebilirlerdi. Bu durumda yetişkin olunca Samsun Mahkemesi'ne (Meclis-i Şer') müracaat ederek, eskiden usulen yapılan bu evlilik olayını kabul etmediklerini kadı huzurunda ikrar ederler ve olayın feshini talep ederlerdi. Mahkeme toplanarak olayı görüşür ve eskiden yapılan bu evliliği fesh ederdi[12]. Yani bu tip küçükken evlendirme[13] usulleri, İslam hukukunda

---

[8] *Samsun Şer'iye Sicili*, *Defter No: 1755*, *Sayfa No*: 61-B, *Vesika No*: 1 (Bundan sonra *SŞC*, 1755, 61-B/1 şeklinde gösterilecektir).

[9] *SŞC*, *1755*, 156-A/1.

[10] *SŞC*, *1755*, 61-B/1.

[11] Samsun'da 10 yaş sınırı, reşitlik yaşı kabul edilmiş olmalıdır. Kızlar, erkeklerden daha evvel fiziksel olgunluğa eriştiklerinden, 10 yaşın üzerindeki kızların evlenmelerinde bir mahzur görülmemiştir. Ancak erkeklerin yaş sınırı konusunda ayrıntılı bir belgeye raslayamadık.

[12] *SŞS*, *1755*, 61-B/1.

[13] Anadolu'nun bugün bile birçok yerinde hala devam ede gelen bu adet üzere, kızlar çok küçük yaşlarda sözlü olarak ebeveynleri tarafından biri ile evlendirilmektedirler. Bunlar evlilik

mevcut olmadığından, hem dönemin örfî görevlileri hem de şer'î görevlileri hakimler (kadılar) tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu sebeple eğer bu tür yaklaşımlara, nizamlar ve şartlar hilafına tavassut edenler olur ise, bu konuların ve yanlış değerlendirmelerin derhal önlenmesini havi buyuruldularla, çeşitli defalar kaza ve köy ihtiyarlarına hitaben uyarılarda bulunulmuştur.

Samsun'da nikah ve te'ehhül maddesi (evlenme) eskiden beridir belirli bir nizam dahilinde buyuruldularda yazılmış olduğu şekilde tertiplenmektedir. Evlenecek aday bakire olsun, dul olsun birine namzet olduktan sonra, iki tarafın rızaları ile köy ya da mahalle imam ve ihtiyarları marifetiyle nişan merasimlerine başlanırdı. Bu merasimlere köy imamı ve ihtiyarlarının katılması nezaket ve usuldendi. Çünkü bunların şahitlikleri doğrultusunda mütesellim ve naip tarafından evlilik izin tezkeresi verilir ve yapılan akit sicil-i mahfûza kaydedilirdi.

Ancak kimi zamanlar bu düzenlere uymayanlar çıkmaktadır. Meselâ, köy imamları ve ihtiyarları olmaksızın birkaç kişinin huzurunda nişan olunur ve bu nişan merasimi nikah biçiminde kabul edilirdi. Bu durum kurallara aykırı idi. Yani ihtiyarların ve imamların şahitlikleri olmadan evlilik izni verilemeyeceğine göre, bu ileri gelenlere danışılmadan yapılan nişan merasimleri evlilik gibi kabül görmektedir ki, bu evliliğin sahih ve geçerli olması mümkün görünmemektedir. Çünkü sicillerde *"nişan merasimi yalnızca bir söz kesmeden ibarettir"* şeklinde telakki edilmiştir. Bu tip nişan ve evlilik akdi konusundaki olumsuzlukları önlemek için çeşitli defalar eyalet merkezinden Samsun mütesellimi, naip ve muhatap olan diğer görevlilere hitaben buyuruldular gönderilmiştir. Bu buyuruldulara göre, nişan merasimi tertibi esnasında köy ihtiyarları ve birkaç iyi halli müslüman hazır bulunmadıkça yapılan nişan, nikah akdi olmadığından sahih olmayacağına göre, evlilik namzetlerinin taraflarının rızasına başvurulurdu. Ancak onların büyüklerinin rızaları alındığının belirtilmesinden sonra (bu arada nikah akdi yapılmış olmalıdır) evlilik izin tezkeresi verilir ve evlilik gerçekleşmiş olurdu. Yoksa yukarıda açıklanan nizama uyulmadan yapılan nişan merasimi evlilikmiş gibi kabul olunmayacağından, nişan denilen tören ancak *"falan falanı alacak imiş denilsin deyü"* biçiminde ifade edilmiştir[14].

Görüldüğü üzere Samsun'da 19. yüzyılın ilk yarısında evlilik ve nikah akdinin yapılması, köy ya da mahalle ihtiyarlarının ve imamının da bulunmasıyla oluşan bir cemiyetin faaliyetleri sonucu gerçekleşmektedir. Bazı kimseler sadece nişan merasimi yapmakta, nikah akdini sonraya bırakmaktadır. Bazıları da nişanla birlikte nikah akdini de gerçekleştirdiğinden, dinî açıdan evlilik müessesesi oluşmuş olmaktadır. Ancak izinsiz olarak nişan yapanların bu olayı evlilikmiş gibi göstererek gayr-i meşru (nizam

---

çağına gelince, eskiden verilen söz üzere, aday ile nikahlanmaktadırlar. Bu işlem azalmakla birlikte hala Türkiye'nin bazı bölgerinde *"beşik kertme"* şeklinde sürmektedir.

[14] *ŞŞC*, *1755*, 63-A / 1.

ve şartlara uygun olmayan) akitleri de yaptığı görülebilmektedir ki, bunlar da men edilmiştir.

Samsun'da evlilik müessesesinin kurulması konusunda aşağıdaki bilgileri de eklemek yerinde olacaktır:

1. Evlenecek kız ve erkek hür iradelerini kullanarak kendileri ve aileleri arasında anlaştıktan sonra, mahkeme-i şer'e gelerek şahitler huzurunda, nefislerini birbirlerine tezviç ettiklerini beyan ederek nikahlarının kıyılmasını isterlerdi. Bunların nikahlarının neticesi sicil-i mafuza kaydedilirdi[15].

2. Evlenecek kız ve erkek kendileri ve aileleri arasında anlaştıktan sonra, kız mahkemeye gelmeyerek (tesettür açısından olabilir) anasını, babasını ya da güvendiği bir kişiyi şahitler huzurunda vekil tayin ederek mahkemeye gönderirdi. Mahkemede vekalet usulü yapılan bu evlilik sonuçlanır ve sonuç sicil-i mahfûza geçirilirdi. Meselâ, 9 Zilkade 1211 (M. 6 Mayıs 1797) tarihli bir belgeye göre, Samsun'da vekalet usûlü ile nikah akdi gerçekleştirilmiştir[16].

3. Bazen kızlar küçük yaşlarda ailesi tarafından mal ve para alınarak biriyle evlendirilebilirdi. Kız büyüdüğünde sabiyye iken evlendirildiği erkekle hayatını birleştirmemek için başka birine kaçar ve önceki usulen yapıla evliliği geçersiz kılardı. Meselâ, 11 Muharrem 1214 (M. 15 Haziran 1799) tarihli bir vesikaya göre, Samsun Kabı Köyü'nden Mahmud'un kızı mahkeme-i şer'e gelerek, annesinin kendisini sabiyye iken Sakaoğlu Mehmed'le evlendirdiğini, ancak kendisi bu evliliği kabul etmeyerek ve *"sizin verdiğiniz adama varmam"* deyip Kör Odabaşıoğlu Ali'ye kaçtığını ikrar etmiştir. Mesele cümle muvacehesinde görüşülmüş ve adı geçen kızın Ali'ye kaçtığı tespit edilmiş ve olay mahkemeye intikal etmiştir. Samsun Mahkemesi, Mahmud'un kızını Ali ile nikahlamış ve böylece sabiyye iken usulen yapılan evliliği reddetmiştir[17].

4. Yine bazı evliliklerde terk-i diyar eden kocanın kaybolduğuna veya öldüğüne karar verilirse kadının bir başkasıyla evlenmesine izin verilirdi. Meselâ, 11 Safer 1217 (M. 13 Haziran 1802) tarihli bir vesikaya göre, Samsun Samedli Köyü'nden Bekiroğlu Osman'ın kızı mahkeme-i şer'e gelerek kocasının on seneden beri terk-i diyar ettiğini, hayatı ve mematı hakkında bir bilgisinin olmadığı anda, bir kişinin *"senin zevcen öldü"* şeklinde kendisine haber verdiğini belirtir. Kadının ikrarı ve yapılan araştırma sonucunda kocanın öldüğü anlaşılınca, bu evliliğin geçersizliği kabul edilmiş ve kadının başkasıyla evlenmesine fetva ve mahkemeden izin verilmiştir[18].

---

[15] *Aynı belge.*

[16] *SŞC, 1755*, 48-B/1. Keskinoğlu Hacı Cabba kızı Kerime'nin ve Hacı Salih Efendi oğlu Hasan'ın vekilleri sıfatıyla cümle muvecehesinde Osman Ağa'nın Konağı'nda nikahlarını gerçekleştirmişlerdir. Ancak daha sonra Haci Salih Efendi bu evlilikten rucû etmiştir.

[17] *SŞC, 1755*, 7-A/3.

[18] *SŞC, 1755*, 173-A/1.

2. Evlilik Esnasında Erkek Tarafından Kız Tarafına Verilen Mal ve Paralar

Samsun'da evlilik esnasında erkek tarafından kızın ihtiyaçlarının sağlanması ya da başka sebeplerle mal veya para talep edilirdi. Bunlar; *"başlık, yolluk, kol bağı, kuşak ve terbiyye"* adlarıyla isimlendirilmiştir. Ancak çoğu zaman ebeveynler evlilik müessesesinin kurulması esnasında *"tamâ'-ı hamm"* (olmayacak istek) ile oldukça yüklü isteklerde bulunmaktadırlar. Bu istekler evlilik kurumunun kurulmasını güçleştirdiğinden, merkezden gönderilen emirlerle, evlilik esnasında alınacak *"nişan akçesi, terbiye hakkı ve kisve (elbise) talebi"* ile ilgili konularda bir düzenlemeye gidilmiştir. Çünkü külliyetli bir biçimde talep edilen istekler neticesinde, birçok ebeveyn, israf ve hasarata sürüklenmektedir. Bu amaçla bireylerin, geçmişte olan kurallara göre masraf yapması için gerekli tedbirlerin alınması hususunda naiblere, mütesellimlere ve ayanlara emirnameler gönderilmekte idi[19].

Yani bazı kimseler yolluk ve başlık tabiriyle, Samsun'da ailelerden külliyetlü meblağ istemektedirler. Yine elbise ve nişan vb. konusunda da ailelerden tahammülleri haricinde mal ve para talep edilerek, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler dışında bidat ihdas edilerek ailelere eza ve cefa etmektedirler. Bu konular da çeşitli buyuruldularla açıklanmakta ve ailelerden tahammülleri haricinde meblağ talebinin ortadan kaldırılması istenmekteydi. Yine buyruldularda meselenin daha iyi şart ve nizama bağlanarak düzenlenmesi hususu da belirtilmiştir. Buna göre, yukarı boy, kabadayı, hanedan ve kendi halini rahat ile geçinir kimselerin baş tabir olanlarından yolluk 100 (yüz) kuruş, nişan meblağı 30 (otuz) nısfiyye, entari harcı ve masrafı 80 (seksen) kuruş ve kuşak meblağı 100 (yüz) kuruş, cübbe, kol bağı ve saçlık dahi münasib vechle alınacaktır. Orta yollu ailelerden yolluk 60 (atmış) kuruş, nişan 15 (onbeş) nısfiyye ve entari baha 30 (otuz) kuruş, kuşak baha 40 (kırk) kuruşluk mebaliğ talep edilecektir. Kolbağı, saçlık vb. nesne fakir olanlardan talep edilmeyecektir. Altun ise tahammüllerine göre, Mısır ve İslambol altunu (Zer-i Mahbup) olarak alınacaktır. Bütün bu meblağlar dışında ve fazla olarak nizama aykırı teklif ile aileler rencide ve remide edilmeyecek ve evlilik zorlaştırılmayacaktır[20].

Yine terbiyye hakkı hususunda yüksek gelirli olanlardan 60 (atmış) kuruş, orta yollu olanlardan 40 (kırk) kuruş ve aşağı olanlardan 30 (otuz) kuruş taleb edilecektir.

Elbise maddesi olarak ise, iyi halli olanlardan Halep haciklisi, orta yollu olanlardan Şam alacası ve durumu aşağı derecede olanlardan ise, Halep alacası ve Halebî tabir olunan evan-ı sim alınacaktır[21].

Ancak yine da bazı mahallerde yukarıda belirtilen nizama kanaat edilmeyip, fazla mal ve para teklif edilerek buyuruldulara aykırı hareket edildiği görülmüştür. Bu

[19] *SŞC*, *1755*, 61-B/ 1; *SŞC*, *1755*, 156-A/ 1.
[20] *SŞC*, *1755*, 156-A/ 1.
[21] *SŞC*, *1755*, 65-B/1 ve 156-A/1.

konulara katiyetle uyulması gerektiği hakkında yeniden çeşitli buyuruldularla muhatap olanlara uyarılarda bulunulmuştur. O halde muhatap olan naip, mütesellim ve ihtiyarlar bu konulara umumiyetle dikkat ve ihtimam göstereceklerdir. Samsun'da gerekli olduğu vechle yolluk, nişan ve sair levazımatlar bundan böyle fazlaca ailelerden teklif ve talep edilmeyecektir. Eğer bir kimse kız ya da dula namzet olduğunda olmayacak istek ile rıza hilafına ve İstanbul'daki yazılı nizama aykırı meblağ teklif eder ise önlenmesi gerekmektedir. Yine kız ve dul olanlar, kendi rızaları olmaksızın zorla dilemediği biriyle evlendirilemeyecektir. Böyle yapanı olur ise, vakit geçirmeden cezalandırılması ve yola getirilmesi gerektiği bildirilmektedir[22].

3. Evlilik Müessesesinde Sosyal Güvenlik

3.1. Mehr

Mehr, güveyi tarafından gelin adayına verilen belirli miktardaki parayı veya malı ifade etmektedir[23]. Bu usul Orta Asya Türkleri arasında *"kalın"* veya *"sep"* olarak ifade edilmiş[24], Osmanlı döneminde de çeşitli adlar altında varlığını sürdürmüş ve bugün de Anadolu'nun bazı bölgelerinde *"başlık"* ve *"yolluk"* olarak hala gündemini korumaktadır[25].

İslam hukuku çeşitli meselelerde eski gelenekleri devam ettirmiş, ancak kadının lehine düzenlemeler getirerek, mehrin mutlak surette kadının hakkı olduğunu, bu parada babanın, kardeşlerin ve diğer akrabaların hakkı olmadığı gibi, kocanın da hakkı olmadığını kesin kurallara başlamıştır[26].

Mehrin tamamı peşin ödenebildiği gibi, bir kısmı peşin bir kısmı da daha sonra ödenebilmektedir.

3.1.1. Mehr-i Muaccel

İslam hukukuna göre, nikah akdinden önce veya nikah akdi sırasında, şahitler huzurunda güveyi adayı tarafından gelin adayına verilmesi gereken para ya da maldır[27].

---

[22] *Aynı belge.*

[23] R. Özdemir, *aynı makale*, s. 108; M. A. Aydın, *aynı eser*, s. 31.

[24] Eski Türkler'de erkek, kız evine *"kalın"* ya da *"sep"* adı verilen belirli bir para veriyordu. Ancak çoğu zaman kalın ya da sep, güveyi adayı tarafından gelin adayına verilen çehiz durumundaydı. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1984, s. 216-233, 257, 267; B. Ögel, aynı eser, II, s. 28-29.

[25] R. Özdemir, *aynı makale*, s. 108.

[26] A*ynı makale*, s. 108.

[27] M. A. Aydın, *aynı eser*, s. 32; R. Özdemir, *aynı makale*, s. 108.

3.1.2. Mehr-i Müeccel

Bu mehir de kadının hakkı olup, nikah akdi esnasında şahitler huzurunda tespit edilirdi. Eğer nikah akdi esnasında oranı tespit edilmezse, boşanma ve ölüm halinde emsallerine bakılarak müteveffanın terekesinden alınıp, kadına verilmekteydi[28]. Genelde Samsun'daki uygulamada mehr-i müeccel ölüm ya da boşanma halinde müteveffanın terekesinden alınarak kadına verilirdi. İncelediğimiz dönemde Samsun'da mehr-i müeccelin 75 kuruş ile 800 kuruş arasında değiştiği görülmüştür. Meselâ, bir vesikada[29] Samsun Akalan Köyü'nden Ali karısı Ayşe Hatun'u boşadığından kendisine 75 kuruş mehr verilmiştir. Yine 25 Rebiyü'l-evvel 1224 tarihli (M. 10 Mayıs 1809) bir vesikaya göre, Bekir Ağa'nın terekesinden zevcesi hatuna 800 kuruşluk mehr verilmiştir[30].

3.2. Namzedlik Akçesi

İslam hukuku, evliliğin ancak reşit olduktan sonra yapılmasını, evlenecek olanların hür iradeleri ile evlenmelerini, buna ebeveynler tarafından müdahale edilmemesi hakkındaki konuları hükme bağlamış olmakla beraber, yine de bazı durumlarda konunun dışına çıkılarak, çocukların küçük yaşlarda evlenmeleri gerçekleştiriliyordu. Bu evlilik kurulurken ebeveyn belirli bir mal ve para alıyordu. Bu tür evlenmeye *"Namzed"*, bunun sonucunda alınan paraya da *"Namzedlik Akçesi"* denilmekteydi.

Samsun'da bu tür evliliklerin yasal kabul edilmediği çeşitli buyuruldularla belirtilmiştir. Ancak yine de bu şekilde evliliklerin gerçekleştirilebilmekte, bazen de mahkeme tarafından böyle evliliklerin feshedildiği görülmektedir[31].

Bu dönemde Samsun'da namzedlik akçesi adı altında ne kadar para veya malın alındığını ise tespit edebilmemiz mümkün olmadı. Ancak bu para ya da eşyanın anlaşmaya göre değişebildiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer yandan bu şekilde evliliğe İslam hukuku cevaz vermediğinden, sicile kaydedilmemiş birçok olay da olmuş olmalıdır.

3.3. Cihâz Yapımı

Türk aile geleneğinde evlilik çağına gelen kızların cihaz yapma alışkanlığı ve adedi çok eskiden beri devam etmektedir. Kızlar, çocuk yaştan itibaren cihazlarını hazırlamaya başlarlardı. Cihaz yapma geleneği, genç kız ve ailesinin en önemli uğraşlarından biri sayılmıştır.

---

[28] R. Özdemir, *aynı makale*, s. 109; M. A. Aydın, *aynı eser*, s. 32.
[29] *SŞC, 1755*, 35-B/3.
[30] *SŞC*, *1755*, 38-A/2.
[31] *SŞC*, *1755*, 7-B/1.

19. yüzyılın ilk yarısında Samsun'da kızların cihaz yaptıklarını tespit etmek mümkündür. Meselâ, Gurre-i Rebiyü'l-evvel 1215 (M. Temmuz sonları 1800) tarihli bir vesikaya göre, Mekde Mahallesi'nden Kerime Hatun evlendiğinde cihazına 7500 kuruş kıymet konulmuş ve şahitler huzurunda hakkı olan bu meblağ sicil-i mahfûza geçirilmiştir[32].

3.4. Nafaka ve Kisve (Elbise) Baha

İslam hukuku ailenin reisi olarak erkeği kabul etmiştir. Bu açıdan erkek, karısının ve çocuklarının geçimlerini karşılamakla mükellef tutulmuştur. Her ne durumda olursa olsun erkek kesinlikle ailesinin nafakasını sağlamakla görevliydi. Erkeğin ailenin yeme-içme, giyinme ve barınma vb. ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulduğu gibi, kaybolması ya da uzaklara gitmesi, iflas etmesi durumlarında bile nafakalarını karşılaması gerektiği emredilmekteydi[33].

Bu dönemde Samsun'da bu şekilde vesikalara rastlamak mümkündür. Meselâ, Samsun'da Alicanoğlu yetimi Abdullah ve validesi Ayşe Hatun'a İnce Ömer bin Hüseyin iskeledeki bir dükkandan 70 kuruşluk bir malı nafaka ve kisve için bağışlamıştır[34].

4. Boşanma (Mufarakat -Talak)

Aile müessesesi içinde evlilik kurumlaştıktan sonra, uzun süre devam edebildiği gibi, çeşitli sebeplerle (anlaşmazlık, zina vb.) zayıflayacağı ve sonunda boşanmaya kadar gidebileceği bilinmektedir. İslam hukuku her ne kadar boşanmayı zorlaştırmış ise de, evliliğin yürümesinin mümkün olmadığı hallerde de boşanmaya izin vermiştir.

19. yüzyılın ilk yarısında Samsun'da boşanma şekilleri şöyleydi:

1. 13 Zilkade 1227 (M. 18 Aralık 1812) tarihli bir vesikaya göre, Samsun Ahmedlü Köyü'nden Bekir Ağa'nın karısı Asiya Hatun kocasından boşanmak istemektedir. Bu durum Bekir'e sorulduğunda mihrinden, iddet-i nafakasından vazgeçerse, kendisinin boşanabileceğini belirtir. Asiye Hatun'da her türlü davasından boşanma karşılığı vazgeçtiğini mahkeme-i şer'de şahitler huzurunda belirtince, talak-ı ric'i[35] ile boşanma işlemi gerçekleşmiş ve sonuç sicil-i mahfuza kaydedilmiştir.

---

[32] *SŞC*, *1755*, 53-A/4.

[33] Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuku *İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, İstanbul 1985, s. 121-124.

[34] *SŞC*, *1755*, 169-B/1.

[35] Dönülebilir boşanma demektir. Kocaya, yeni bir nikaha ihtiyaç duymaksızın boşadığı eşine dönme imkanı veren boşanma şeklidir. Ric'î talakta evlilik iddet bitene kadar devam eder kabul edilmektedir. M. A. Aydın, *aynı eser*, s. 39-40; *SŞC*, *1755*, 6-B/2. Bunun yanında İslam

2. Yine 1 Zilkade 1211 (M. 28 Nisan 1797) tarihli bir vesikaya göre, Samsun'lu Kayacık Ali bin Osman ve karısı Fatma Hatun mahkeme-i şer'iyeye gelerek, Fatma tarafının rızası ile mihrinden vazgeçmesi karşılığı boşanmışlardır. Sonuç sicil-i mahfûza kaydedilmiştir[36].

Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. O halde, Samsun'da boşanma işlemi mahkeme-i şer'iyede yapılmaktadır. Genelde kadın ve erkek birlikte mahkemeye gelerek, boşanmak istediklerini belirtirler ve anlaşma sağlanarak işlem tamamlanırdı.

5. Miras Taksimleri (Tereke Tesbit ve Taksimi)

5.1. Vasi Tayini

Vasi, bir kimsenin mallarında ya da çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere tayin edilen kimsedir[37]. Vasilik nasb ve üstlendiği göreve göre iki bölümde incelenmelidir.

5.1.1.Vasi-i Muhtar

İslam hukukunda vasiyeti tenfiz memuru (vasiyeti yerine getirme) bir şahsın, ölümünden sonra bir veya birden fazla işlerini idare etmek ve mallarında tasarrufta bulunmak üzere bir diğer şahsı görevlendirmesi şeklinde tarif edilmektedir. Bu işler, mallarını muhafaza ve idare işi olursa, günümüzdeki anlamıyla vasiyeti tenfiz memuru gereklidir. Vasiyetçi, vasiyetini tenfiz için bir vasi tayin edebilir. Bu vasi, vasiyetçinin varsa çocuklarının de vasisi sayılır. Vasiyetçinin tayin ettiği vasiye, vasi-i muhtar adı verilmektedir[38]. Bu vasi, kişinin hayatta iken kendisinin tayin etmesiyle gerçekleşirdi. Meselâ, 25 Safer 1222 (M. 4 Mayıs 1807) tarihli bir vesikada, Samsun'da Bahi Efendi, Silahtar Süleyman Ağa'nın kızına vasi-i muhtar nasb olunmuştur[39].

5.1.2. Vasi-i Mansûb

Kadı, vasiyetçinin vasi tayin etmediği yahut tayin ettiği vasi azledildiği durumlarda, zaruret varsa onun adına bir vasi tayin edebilirdi. Buna vasi-i mansûb denilirdi[40]. Yani bu vasi, vasiyetçi öldükten sonra, mallarını koruyup, gözetmek için zamanın hakimi tarafından tayin edilirdi. Meselâ, Samsun'da bir vesikaya göre,

---

hukuku esas itibariyle boşanma hakkını kocaya vermiştir. Ancak bazı durumlarda kadın da kazâî boşanma (tefrik) hakkına sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz., M. A. Aydın, *aynı eser*, s. 43-49.

[36] *SŞC*, *1755*, 48-B/2.

[37] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1983, s. 584; R. Özdemir, *aynı makale*, s. 121.

[38] Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C. II, İstanbul 1990, 129; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*, Diyarbakır 1986, s. 249; R. Özdemir, *aynı makale*, s. 121.

[39] *SŞC*, *1755*, 3-B/3.

[40] H. Cin ve A. Akgündüz, *aynı eser*, s. 129; R. Özdemir, *aynı makale*, s. 121.

Müftioğlu Kel İsmail'in yetimlerine Acıbükü'nden Kahvecioğlu Hüseyin Ağa, vasi-i mansûb tayin edilmiştir[41].

5.2. Nazır Tayini

Nazır, nezaret eden, bakan, gözeten anlamına gelmektedir. Ancak konumuzu ilgilendiren anlamda nazır, vasiye nezaret eden, onu kontrol eden anlamında kullanılmaktadır.

Vefat eden birinin yetimlerinin mallarını ve haklarını korumak için üzerine nazır tayin edildiğini belirtmiştik. Vasinin bu mallarını iyi koruyup korumadığını kontrol etmek için üzerine nazır tayin edilirdi. Bu sebeple devamlı teftiş altında bulunan vasi, nazırın inisiyatifi olmadan vesayeti altındaki kimselerin mallarından tasarrufta bulunamazdı. Vasi tayininde kadılara da görev verilebilmektedir. Ancak nazırlar hep erkeklerden seçilmektedir[42]. Meselâ, bir vesikaya göre, *"efendi-i mümâ-ileyh fevt olub ma'rifet-i şer' ve vâsi ma'rifetiyle ve nazırı ma'rifetiyle"* ifadesinden Kerim Efendi adlı şahsın terekesinin korunması için vasi ve nazır tayin olunduğu görülmektedir[43]. Yine 25 Zilhicce 1240 (M. 10 Ağustos 1825) tarihli bir vesikaya göre, Samsun'lu Seyyid Abdülkerim Efendi'nin mal ve eşyalarının korunması ve gözetilmesi amacıyla Mehmed Kethüda-zâde nazır tayin edilmiştir[44].

5.3. Kayyum Tayini

Mefkûfun (hayatta olup olmadığı bilinmeyen) mallarını muhafaza ve varisi gelinceye kadar korumak amacıyla hakim tarafından emin ve salih bir kişi kayyum tayin edilirdi[45]. Meselâ, 21 Şevval 1225 (M. 19 Kasım 1810) tarihli bir vesikaya göre, Samsun Pazar Mahallesi'nden Hacı Mustafa'nın damadı müteveffa İsmail'den oğlu İbrahim'e miras kalmıştır. Ancak İbrahim de İstanbul'da vefat ettiğinden varisi olabilir düşüncesiyle İbrahim'e kalan mallar taksim edilmeyerek varisi ortaya çıkıncaya kadar, mallarını korumak maksadıyla mahkemeden dayısı Gümüşoğlu Ahmed "emin ve sâlih" olduğundan 779 kuruşluk tereke kıymeti şahitler huzurunda kendisine teslim edilerek, kayyum vazifesini deruhde etmiştir[46].

6. Tereke Kayıtlarına Göre Samsun'da Kadınlar ve Çocuklar

Bilindiği üzere İslam dini, evlenip çoğalmaya çok önem vermiştir. Bu müessesenin kurulmasında ve şekillenmesinde kadın olsun erkek olsun bireylere düşen görevler de oldukça önemli görülmüştür.

---

[41] *SŞC, 1755*, 45-B/4.
[42] Osman Keskiner, *1763 No'lu Samsun Şer'iyye Sicili Defteri (H.1274-1277),* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1990, s. LIV.
[43] *SŞC*, *1755*, 10-B/3.
[44] *SŞC*, *1755*, 12-A/1.
[45] O. Keskiner, *aynı tez*, Giriş IV.
[46] *SŞC*, *1755*, 69-A/2.

Samsun'da kızlar da erkekler gibi istedikleri ile evlenebilmekte[47] ve boşanabilmektedir[48]. 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan boşanma davalarında kadınların da boşanabilmek amacıyla meclis-i şer'e başvurdukları görülmektedir. Bu tür boşanmalarda kadınlar, hakları olan mehir ve iddet-i nafakalarından feragat etmektedirler.

Çocuklara gelince, İslam dini çocuklara da oldukça önem vermiş ve Müslümanların evlenip, çoğalmalarını teşvik etmiştir. İslam neslinin artmasını her defasında Hz. Peygamber (S.A.V.) teşvik etmiş ve diğer ümmetlere nazaran kendisinin Müslümanların çokluğu ile övüneceği müjdesini vermiştir. Bu bakımdan İslam ümmetinin çocukları da, ailelerinin vefatları halinde, yetim kaldıklarından onların korunması için sosyal güvenlik kurumları oluşturulmuştur. Yetimlerin mallarının korunması ve büyüyünceye kadar sıkıntı çekmemelerini sağlamak için, kendilerini gözetip, koruyucu vasi, nazır, kayyum vb. görevliler tayin edilmiştir. Yetim, mallarını koruyucu olan görevliden büyüyünceye kadar nafaka almaktadır. Yine tereke kayıtlarından anladığımıza göre, çocuklara nafaka yanında kisve baha, görüp-gözetmek için belirli oranda meblağ ve mektepte eğitim-öğretim gördükleri sürece eğitim ücreti de ödenmektedir. Böylece kadınlar ve çocuklar İslam dininin emrettiği ve İslam hukukunun çerçevesinde bizzat Osmanlı kadısı tarafından mahkeme-i şer'iyenin nezaretinde korunmaktadır[49].

19. yüzyılın ilk yarısında Samsun'da çocuk sayısı 3 (üç) ila 8 (sekiz) arasında değişmektedir. Meselâ, Canik Muhassılı Süleyman Paşa'nın 3 oğlu, Seyyid Abdülkerim'in 3 oğlu 1 kızı, Samsun Ayanı Osman Ağa'nın 2 oğlu 1 kızı ve yine Osman Ağa'nın 5 erkek kardeşi ve 2 kız kardeşi ve kendisi ile toplam olarak 8 çocuk, Yalı Camii imamı Mustafa Efendi'nin 3 oğlu 2 kızı olduğu tereke kayıtlarından öğrenilebilmektedir. Buna göre Samsun'da Müslüman ailelerin ortalama çocuk sayısını 5 (beş) olarak kabul etmek mümkün görülebilmektedir.

Yine tereke kayıtlarına bakıldığında Samsun'daki evliliklerin yapısı (bir evlilikteki kadın sayısı) hakkında kesin bilgiler bulmak mümkün olmadı. Ancak bir vesikadaki *"küçük avretini boşadı"* ifadesinden şahsın iki evli olduğu anlaşılmaktadır[50]. Bunun yanında İslâm hukukunda dörde kadar evlenmeye ruhsat verildiği hatırlanırsa, evliliklerin tek bir kadınla olabildiği gibi birden fazla da olabileceğini düşündürmektedir. Ancak oranını tespit edebilmemiz hususunda yeterli örnekleme bulamadık.

---

[47] *SŞC*, *1755*, 61-B/1.
[48] *SŞC*, *1755*, 6-B/1.
[49] Bakınız, *SŞC*, *1755* ve *1756*'da muhtelif vesikalar.
[50] *SŞC*, *1755*, 116-B/4.

7. Tereke Taksimleri (Miras Dağılımı)

Tereke, müteveffanın geride bıraktığı menkul ve gayr-i menkul her türlü malların, alacak-verecek, vasiyet ve hibe vb. tasarruflarla meydana gelen hakların teferruatlı bir envanteridir[51].

Bir kişi öldüğü zaman geride bıraktığı mal ve eşyaları varisleri arasında taksim etmek kadıların görevlerindendir. Bunun için naip (kadı), müteveffanın evine gider, varisleri veya vekillerini çağırır, onların huzurunda müteveffanın bütün menkul veya gayr-i menkul mallarını kıymetleriyle ayrı ayrı tespit eder ve sicil-i mahfuza kaydederdi. Bu arada ölen kişinin alacakları ve borçları da yazılırdı. Bütün masraflar *(resm-i kıymet, kaydiyye, dellâliyye, kâtibiyye, huddamiyye ve ıhzariyye)* tereke tutarından çıkarıldıktan sonra, kalan miktar şer'i usüllere göre mirasçıları arasında paylaştırılırdı[52]. Eğer ölen kişinin geride bıraktığı varisi ya da varisleri yoksa, malı kıymetleriyle teftiş olunur ve beytülmala devredilirdi[53].

Ölen kişilerin mal varlıklarının dökümünün yapıldığı ve varislere intikalini gösteren kayıtlara *"tereke defterleri"* ya da *"kassam"* adı verilmektedir[54]. Bu defterler ayrı olarak düzenlenebildiği gibi, şer'iye sicilinin herhangi bir bölümüne de kaydedilirdi ki, her iki şekilde de "Muhallefat Defterleri" olarak adlandırılmışlardır[55].

Ölen kişinin terekesinin sayımı, tespiti, kıymetlerinin takdiri ve taksimi işi, naiplerin önderliğinde bu konuda ihtisaslaşmış *"Kassam memurları"* tarafından yapılırdı[56].

Tereke kayıtlarında ölen kişinin adı, nereli olduğu, nerede oturduğu, ne sebepten vefat ettiği, nerede öldüğü, ırkı, dini, cemaatı, çocuklarının sayısı, hanımı ya da hanımlarının adları ve sayıları, ailenin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler edinebilmekteyiz. Meselâ, 25 Muharrem 1243 (M. 18 Ağustos 1827) tarihli bir vesikaya göre, Seyyid Abdülkerim Efendi'nin terekesinden yukarıda belirtilen miras hususları rahatlıkla açıklanabilmektedir.

Abdülkerim Efendi'nin terekesi malından borçları çıktıktan sonra, varisleri arasında taksim olunmuş, karısı, kızları ve oğlu arasında miras bölüştürülmüştür.

---

[51] Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri", *TTK Belgeler*, C. III, Sayı 5-6, Ankara 1968, s. 1; H. Cin ve A. Akgündüz, *aynı eser*, C. II, s. 136; Hasaneyn Muhammed Mahluf, *İslamda Miras Hukuku* (Tercüme: A. Hastaoğlu, T. Feyizli), Ankara tarihsiz, s. 15 vd.

[52] İbrahim Yılmazçelik, "392 Numaralı Harput Şer'iye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S.2, Elazığ 1988, s. 256; *ŞSC*, *1759*, 5A.

[53] *Harput Şer'iye Sicili*, No: *385*, 132/492.

[54] İ. Yılmazçelik, *aynı makale*, s. 256.

[55] *ŞSC*, *1755*, 38-A/1.

[56] Kazım Yaşar Kopraman, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Samsun", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986*), Samsun 1988, s. 63-69.

Abdülkerim Efendi aslen Samsunlu'dur ve Kars'ta eceliyle vefat etmiştir. Öncelikle çeşitli şahıslara borçları toplanmış, naibe verilen resm-i kısmet, kassam çukadarına, hidmesine, techiz ve tekfinine, dellaliyye vb. giderleri ayrı olarak toplanmış ve sonuç olarak gelirlerinden giderleri çıkarılarak, yekun mal varislerine intikal etmiştir. Abdülkerim Efendi genel olarak eşraftan birine mensup olup, zengin biridir[57].

8. Tereke Tespit ve Taksiminde Alınması Gereken Harçlar

Tereke tespit ve taksiminde alınması gereken harçlar konusunda çeşitli vesikaları 1755 numaralı Samsun şer'iye sicilinde bulmak mümkündür. Meselâ, 5 Şevval 1216 (M. 8 Şubat 1802) tarihli bir vesikada[58], Canik Sancağı'na tabi kazaların naip, mütesellim, ayanlar, ulema, ihtiyaran, iş erleri ve söz sahiplerine hitaben buyuruldu gönderilmiştir. Buna göre, vefat eden kimselerin muhallefatları mahkeme-i şer'iyede varislerine teslim edilecektir. Bu taksim, beldenin örfü ve kanunda yer aldığı nizam üzere yapılacaktır. Bu taksimde hakim 20 kuruşta birer kuruş resm-i kısmet alacaktır. Ancak beldenin hakimleri bu para ile iktifa etmeyerek, kanunsuz yollara başvurarak yüksek miktarlarda harç talep eder olmuşlardır. Yine aynı vesikaya göre, hakimler bir müddetden beridir bu paraya kanaat etmeyerek, mütesellim ve ayanlarla birlikte örf ve kanuna aykırı olarak para talep eder olmuşlardır. Dolayısıyla bu kanuna mugayir durum eyalet merkezine (Trabzon) ihbar edilmiştir. Eyaletten gelen buyurulduya göre, bu durumun doğru olup olmadığının araştırılması istenmekte ve *"hilâf-ı şer-'i şerif ve mugâyir-i kanun-i münife aykırı"* hareket edilmemesi, edeni olur ise def edilmek gerektiği emredilmektedir. Yine bu emri aldıktan sonra mütesellim ve ayan olanlar naip efendilere, naipler mütesellim ve ayanlara, ulema ve ihtiyarlar mütesellim, ayan ve naiplere nezaret edip, birbirlerini kontrol ederek kötü yola başvurmamaları sağlanacaktır. Eğer bütün bu emirlere itaat etmeyip naip, mütesellim ve ayanlar olur ise, derhal tekdir edilmeleri gerekecektir.

Yine bir başka belgeye göre[59] harç miktarları şöyle belirlenmiştir:

1. Naipler harc-ı defter ve imza olarak kuruş başına birer pare,

2. Şer'an men olunan davadan mahsül-i def' namıyla fetvaya mugayir bir akçe alınmayacak,

3. Şer'an görülen davalardan resm-i adiden başka harc taleb edilmeyecek,

4. Ücret-i kassamiyye rubülaşer (4/10),

5. Nafaka ve vasiyyet ücretlerinden harc alınmayacak,

[57] *ŞŞC*, *1755*, 10-A/1 ve devamındaki hükümler.
[58] *ŞŞC*, *1755*, 60-A/1.
[59] *ŞŞC*, *1755*, 102-A/2.

6. Yetimlere intikal eden hane ve akardan defter-i kassama bedel namıyla birşey yazılmayacaktır.

Sonuç

Bu çalışmamızda 19. yüzyılın ilk yarısında Samsun'da aile hayatı ile ilgili genel olarak bilgiler vermeye çalıştık. Çalışmanın amacı, Türk-İslam aile yapısının genel karakteri ile taşra şehri olan Samsun'da ortaya çıkan aile yapısı hakkında bazı bilgiler vermekti. Yani genel olarak Samsun'da kız isteme, nişan ve düğün törenleri, bu törenlerin nasıl gerçekleştiği, çocuklar ve kadınlar, boşanma davaları, miras taksimleri vb. hususlarda nasıl bir yöntem takip edildiğini öğrenmekti. Daha çok *1755 Numaralı Samsun Şer'iye Sicili'*ndeki vesika örneklerinden hareket edilerek, bilgiler verilmeye gayret edilmiştir. Bu sicil, Hicri 1200-1255 (Miladi 1785-1839) tarihleri arasındaki olayları kapsamaktadır. Sonuç olarak Samsun'da 19. yüzyılın ilk yarısındaki kız isteme, nişan, çocuk sayısı vb. gibi usûller, hala bugün Anadolu'nun bazı yörelerinde devam etmektedir. Bu da göstermektedir ki, hem idarî hem sosyal müesseseler bir devamlılık arz ederler. Türk ailesinin sosyo-kültürel durumu ile ilgili olarak, Samsun için açıklamaya çalıştığımız 19. yüzyılın başındaki bazı uygulamaların, bugün hala modern Samsun ailelerinde de geçerli olduğu, sadece kırsal yörelerle ilgili olmadığı gerçeğidir. Miras konularını bir tarafa bırakacak olursak, sosyo-kültürel ananelerin hala güncelliğini koruduğunun görülmesi ilginçtir.

Ekler (Belgeler)

1. Samsun Şer'İye Sicili, Defter No: 1755, Belge No: 61-B, Hüküm No: 1

Şerî'at-me'âb Bafra ve Alâçam ve Kavâk ve Samsun kazâları nâ'ibleri efendiler zîde ilmuhûm ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân mütesellim ve a'yân ve zâbitân ve vücûh ve iş erleri ve söz sâhibleri ve ihtiyârân ve kurâ ahâlileri zîde kadrihûm inhâ olunûr ki

Bi'l-cümle sükkân-ı memleket i'tidâl-i hâl ve emn ve asâyişleri matlûbumuz olduğunu mebni beyne'l-ahâli cereyân iden akd-i nikâh husûsunda ba'zen kimesneler tama'-ı ham-ı teb'îd ile vâsisi oldukları sabiyyeleri keyfi ve gayr-i keyfî demeyerek akd u nikâh idüb ba'dehû ba'zen adem-i keyfiyyet ve ba'zen dahi hâr-i bülûğ ile fesh-i nikâh iddi'âsiyle münâza'a olageldiği bedîdâr ve ba'zı kimesneler dahi hâl ve tahammüllerinden hâric nişân akçesi ve hakk-ı terbiyye ve kisve mütâlebesiyle ibadullahı israf ve hasârata düçâr eylediği bâhir binâen alâ haze'l-mezkûrân husûs-ı merkûmeye bundan akdem dühûl ve mağfûrü'n-leh ceddim cennet mekânın verdiği nizâm-ı müstahsene mürûr-ı eyyâm ile nesyen mensiyyen olduğundan terk olunub el-hâletü hâzihi tezvîc mâddesinde kıl u kâl zuhûra gelmede olduğu bu def'a mesmû'-ı halisânem olduğundan şürût-ı müstahsene evveline ri'âyet ve bundan böyle mer'î tutulmak ve beher hâl taraf-ı hâl-i âlîde ihtimâm olunmak matlûbum olmağla sizler ki nüvvâb ve mütesellim ve a'yân vesâir ihtiyâr-ı mümâ-ileyhimsiz sâlifü'z-zikr keyfiyyeti

ma'lûmlarınız oldukda bundan sonra on yâşına bâliğ olmayub aîle olmayan sagirden akd ve tezvîci keyfî ve gayr-i keyfîne nikâh olunmamak ve bir kimesne tezevvüce tâleb oldukda kazâsında ve civârında olan ihtiyârların birine varub merâmını ifâde ve ol ihtiyâr dahi münâsib görür ise beyhûde tavassûd ve ahakk vechle tahsîs ve nişân virilüb fimâ-ba'd rücû' olunmamak ve aherden kimesne tâleb olmamak ve nişân husûsunda dahi a'lâ ve eşrefden olanların kerîmelerine onbeş altun ve evsât onar altûn ve esafileler beş altûn ve hakk-ı terbiyye husûsunda dahi a'lâya altmış ve evsâta kırk ve ednâya otuz gurûş verilüb ve libâs maddesinde dahi Halep hasekisi a'lâya ve evsâta Şâm alacası ve esâfiyle Hâleb alacası ve Hâlebî ta'bîr olunan evân-ı sîm dahi nihâyet altmış gurûş olmak üzere sâ'ir husûsları ihtiyârânın münâsib gördükleri vech üzere nizâm ve rû'yet olunmak ve bikr-i baligaya ihtiyârlar ve imâmları ma'rifetiyle bir taraftan nişân verilüb nâmzed oldukdan sonra âherden bir kimesne tâleb olmamak ve kız ve gerek velîleri rûcu' etmemek ve bu vechle nâmzed olmak kıdvetü'l-hükkâm ve zâbitân ve a'yânlar vesâ'irleri tarafından bir dahi su'âl ve cevâb olmamak ve mükerrer izin tezkeresi verilmemek şartıyle bundan sonra kemâl-i ri'âyet olunmak ve bir kimesne merâmın husûsu içün bir tarafa düşûb işbu nizâmın mügâyiri hareketine ibtidâr ederi olur ise hâber virenler mükerrem kimesne olub mütecâsirler mu'âteb olacağı hilâfı dahi iktizâ edenlere ifâde ve bu vechle şurût-ı ma'lûme üzere hareket eylemeniz bâbında divân-ı Trabzon'dan işbu buyuruldu tahrîr ile irsâl olunmak vusûlünde gerekdir ki mûcib buyruldu amel ve hareket ve hilâfından ziyâde mücânebet ve mübâ'adet eyleyesiz deyü. Fî 9 Rebi'ü'l-evvel sene (1)216.

2. Samsun Şer'İye Sicili, Defter No: 1755, Belge No: 156-A, Hüküm No: 1

Sûret-i buyuruldu

Şeri'ât-şi'âr Cânik Sancağının hâvî olduğu kazâların kadıları faziletlû efendiler zîde fazlehûm ve me'zûn-ı bi'l-iftâ ve müderrisîn-i kirâm ve ulemâ ve hatîb ve imâm salâhatlû efendiler zîde salâhahûm ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân a'yân ve müteselliman izzetlû ağalar zîde kadrihûm ve vücûh-ı memleket ve ihtiyârân ve bölükbâşıyân ve bi'l-umûm ahâli-i kazâ inhâ olunur ki

Bundan mukaddem sancâğımız dâhilinde kâ'in i'lâm ve fukarâ ziynet-i dünyâya tamâ'ül ile ve kız alub ve virmek mübâhaselerinde yolluk ve bâşlık ta'biriyle mebâliğ-i vâfire matlûb ve libâs ve nişân vesâ'ir malzemeleri hâl ve tahammüllerinden hâriç teklifât ederek kız tarafından külli masraf mütâlebe ve bid'ât olarak tarî vâlinin vesâ'ir tekâlif-i mâla yutak ile güyâ hakkında nass-ı Kur'an ve hadis-i ahirü'z-zaman nâzil olunmuş misillü bir alây bid'ât ihdâs ve dürlüye dürlü ezâ ve cefâya ibdidâr ve etvâr-ı nâ-sezâya cerâ'it etmeleri devletlû merhametlû veli'ü'n-ni'âm pederim efendimiz hazretlerinin istimâ'-ı müşîrâneleri oldukda bu gûne bid'âtlerin def'u ref'iyle fukarâ ve ibâd-ı müslimînin ve re'âyânın refâhiyetleri içün bir şurût ve nizâm rabt olunarak isticlâb-ı de'âvât-ı hayriyyelerine mazhariyyet aksa-yı meram olunmakdan

nâşî bundan böyle yukârı boy ve kabâdayı ve hanedân ve kendi halini refâhiyyet ile geçinir kimesnelerin bâş ta'bîr olanlarından yolluk yüz gurûş ve nişân otuz nısfiyye ve entâri harc ve mesârifiyle seksen gurûşluk ve kuşâk yüz gurûşluk ve cübbe ve kolbağı ve sâçlık ve cübbesi dahi münâsibi vechle ve evsat-ı hâl olanlarından yolluk atmış gurûş ve nişan onbeş nısfiyye ve entâri otuz gurûşluk ve kuşak kırk gurûşluk ve cübbesi dahi haline göre verilib kolbağı ve saçlık vesâir nesne fakirü'l-hâl olanlarından verdirilmeye ve altûn dahi Mısır ve gerek İslambol hâl ve tahammüllerine göre verilüb min-ba'd bundan ziyâde ve hâriç nesne-i vâhide ve târi vâlinin vesâ'ir tekâlifât ile rencide ve ezâ olunmamak ve bundan başka bir mahalden kız veyâhûd seyyibe avret mütâlebe ve nâm-zâd olunmak merâmları oldukda gizlüce nişân ve şerbet-nûş olunmayub memleket ulemâsı ve ihtiyârları ve karyeler imâmı ve hâtibi ve kethüdâlar meyânında aşikâr nûş-ı şerbet ve nişân verilüb sedâ ve karâbet dakikaları bi'l-ihtimâm bahs olunmak ve bu misillü nişânı verilüb nâm-zâd olan kıza ve avrete taraf-ı âherden ferd-i efrîde müşteri olunmamak bâbında bundan akdemce cânîb-i hazret-i evliyâyü'ni'âmiden taraf taraf buyuruldu-i asafhâneleri neşr ve isdâr ve kazâ bi-kazâ feth ve kırâ'at ve cümleye i'lân-birle mahkemelerde kayd-ı sicillât olundu ise de ba'zı mahallerde işbu nizâma kanâ'at olunmayub tekâlif-i külli mütâlebe ile mugâyir-i rızâ-yı veli'ü'n-ni'ami hareketde oldukda bu esnâ-i mesmû'um olmağla sizler ki bâlâda mestûr olunan muhâtabûn-ı mümâ-ileyhimsiz bu husûsa kemâl-i derece-i ihtimâm ve dikkat olunmak matlûbumuz idüğü ma'lûmlarınız oldukda fermûde-i veli'ü'n-ni'ami üzere bâlâda zikr olunduğu vechle yolluk ve nişân ve levâzimât-ı sâ'irelerini teklîf ve zeva'id-i zamm ve ilâve ettirmeyüb fîmâ-ba'd bu vechle meyân-ı nassda tedâvül ettirilerek ve bir kimesnenin nâm-zâd olduğu kız ve avrete tamâ'-ı hâm ile bir kimesne müşteri ve va'd u va'id ile hilâf-ı rızâ harekete ibtidâr ederi mesmû'un olur ise veyâhud bâlâda tahrîr olunân nizâmdan hâriç ve teklîf vukû'a gelür ise mütesellimler tarafından dahi kız ve avretlere cebren ve bilâ-rızâ istemediği mahalle kız verdirmek lâzım gelür ise bâbü'l-ka'be-i bi'l-ikdâm ve bilâ-imhâl te'dîb-i gûşmâlleri emrinde ihtimâm olunacağı mülahâza eylemeleri hâvî tenbîhen ve te'kîden ve ifhâmen tarafımızdan işbu buyuruldu tahrîr ve isdâr ile irsâl olunmuşdur. İnşallahû te'âlâ vüsülünde gerekdir ki ber-vech-i meşrûh nizâmât-ı veli'ü'n-ni'ami ma'lûmlarınız oldukda ber-mûcib buyuruldu amel ve infâz veli'ü'n-ni'aminin icrâsiyle harekete mübâderet ve hilâf-ı vaz' ve halât vukû'undan hazer ve mücânebet eyleyesiz. ve's-selâm.

3. Samsun Şer'İye Sicili, Defter No: 1755, Belge No: 63-A, Hüküm No: 1

Şerâyi'-i şi'âr Cânik Sancağında vâki' ontokûz kazânın kuzzât ve nüvvâbı efendiler zîde ilmuhûm ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân Bafra ve Samsun ve Kavâk ve Çaharşenbe ve Ünye ve Fatsa mütesellimleri izzetlû agâvât zîde kadrihûm ve e'imme ve ulemâ zîde selâhahûm ve ihtiyârân ve söz sâhibleri bâ-cemi'hûm inhâ olunur ki nikâh ve te'ehhül maddesi ecdâd-ı izâmım evkâtından verilen nizâm-ı müstahsene

lâzimesince bundan akdem isrâr ve irsâl olunan buyuruldularımızda muharrer ve mestûr olduğu üzere evvelen bir kimesne te'ehhül-i murâd eyleyüb bâkire ve seyyibe bir avrete nişân verildikde tarafeynin hüsn ve rızâları olub karyesi ihtiyârları ve imâmları mâ'rifetleriyle nişân verilüb ba'dehû te'ehhül vaktinde nişânında hâzır olan karyesi ihtiyârları ve imâm şehâdetiyle mütesellimi ve nâ'ibi taraflarından izin nâm tezkeresi ahz olunub nikâh olunmak üzere buyuruldumuzda mestûr iken şimdi karye imâmları ve ihtiyârları ma'rifetleri olmaksızın birkâç cehle huzûrunda nişân eyleyüb bu vechle verilen nişânı nikâh makâmında add ederek bilâ-izn nâm tezevvüc ve te'ehhül olduğunu tarafımıza ihbâr etmeleriyle siz ki mütesellim ve nüvvâb vesâ'ir muhâtabin-i mümâ-ileyhimsiz fimâ-ba'd bu makûle nişân husûsunda karyesi ihtiyârları ve birkâç kendüyü bilûr müslümân kimesneler nişân meclîsinde hâzirân bulunmadıkça verilen nişâna i'tibâr olunmayub müceddeden tarafeynin rızâları su'âl olunarak tarafeynin rızâları var ise tezkeresi verile nişân meclîsinde karyesi ihtiyârları ve birkâç müslümân kimesneler bulunub tarafeynin rızâları ihbâr ve şehâdet ederler ise bir tarafdan nükûl edenlere ısgâ olunmayub izin nâm tezkereleri verile ve bu nişân dedikleri ancak falân falânı alacak imiş denilsin deyü bir alâmet olub nikâh yerine kâ'im olmamak hîn-i nikâhda bi'z-zât mütesellimân ve nüvvâb taraflarından izin nâm tezkeresi verile siz ki muhâtabin-i mümâ-ileyhimsiz muharrer ve meşrûh şurût-ı müstahseneye mugâyir karye ihtiyârları kendûyi bilûr müslümânlar huzûrunda olmayan nişâna i'tibâr olunmamak veyâhud izin tezkeresi verilmeksizin yâlnız nişân sıhhatiyle karînelerinde nikâh olunmak iktizâ eder ise ber-vech-i muharrer.

TÜRKİYE KÜTÜPHANELERİNDE ARAPÇA YAZMA VE MATBÛ ESERİ OLAN SAMSUNLU ÂLİMLER

Recep DİKİCİ[*]

Giriş

Tarih boyunca birçok medeniyete beşiklik yapan Samsun, bilhassa Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun kuzeyinde, en büyük ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur.

Bilindiği üzere, " Samsun şehri, Anadolu Selçuklu Sultanı İkinci Alparslan zamanında Türk hâkimiyetine geçti. İkinci Kılıç Arslan ülkesini 1185 yılında oğulları arasında taksim ettiği zaman Samsun şehri ve yöresi Rukneddin Süleymân Şah'ın hissesine düştü. Bu tarihten sonra şehrin adı, tarihi kaynaklara Samsun olarak geçmeye başladı. Anadolu'ya yerleşip bu ülkeyi kendilerine vatan yapan Selçuklular sayısız ve azgın haçlı seferine göğüs gererek toprağa sağlam kökler salmışlar, yüksek medeniyet eserleri vermişler, Anadolu'nun hristiyan halkını islâmiyete ısındırmışlardır. "(Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi, 1977: 24).

Osmanlı döneminde Samsunlu birçok âlim yetişmiştir. Nitekim Tür-kiye kütüphânelerinde mevcut olan Samsunlu âlimlerin Arapça yazma ve matbû eserleri, haklı oalarak söz konusu kanaati doğrulamaktadır. Bu müm-taz şahsiyetler ile kütüphânelerde kayıtlı yazma ve matbû eserlerinin sıra-sıyla tanıtımı da, Samsun'un bilimsel ve kültürel bakımından tarihteki ö-mine kısmen de olsa katkıda bulunacaktır.

1. Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî

Osmanlı âlimi olan Hasan b. Abdüssamed, Anadolu'da bazı âlimler-den okumuş ve Molla Hüsrev'in hizmetinde bulunarak, ondan müsbet ve dî-nî ilmleri tahsil etmiştir. Derin bilgi sâhibi olan Hasan b.Abdüssamed, Se-mân Medresesi'nde görevlendirildi ve Sultan Muhammed Han'a hoca oldu.. Sırasıyla Kazaskerlik, tekrar Semân Medresesi müderrisliği ve İstanbul'da kadılık yapan bu zat, h.891 (m.1476) yılında vefât etti.

Hasan b.Abdüssamed, yüksek seciyeli ve dînî kurallara sımsıkı sarı- lan bir şahsyetti. Aynı zamanda iyi bir hattat olan bu âlim, birçok kitabı ken- di hattıyla yazmıştır. Nitekim onun, Sultan Muhammed Han için kendi hat-tıyla Sıhâh el-Cevherî adlı eseri yazmıştır. Fıkıh, hadis, kelâm ve belâgat âlimi olan Hasan b. Abdüssamed'in eserleri şunlardır: Hâşiye ale'l-Mutav-vel li't-Tef-tâzânî, Ta'lîka ale't-tavzîh fî usûli'l-fıkh,

[*] *Prof. Dr., Selçuk Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü. Öğretim Üyesi*

Hâşiye alâ Şerhi'l-Adud li Münte-hâ fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel, Havâş alâ Şerhi'l-Muhtasar li's-Seyyid eş-Şe-rîf[1] .

Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî'nin Türkiye kütüphânelerindeka-yıtlı yazma eserleri:

- Cevâb alâ bahsi'l-cihet, Kelâm, ta'lik, 96-97 (Süleymâniye Kütüphânesi, H.Hüsnü Paşa Bölümü, no: 600).

- Hâşiye alâ Şerh Muhtasar el-Muntehâ, Fıkıh, nesih, 35-40 (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphânesi, no: 194; Süleymâniye Kü-tüphânesi, Kasidecizâde, 475; Serez, 3818; Damad İbrahim Paşa, 784; Erzincan, 159; Giresun İl Halk Kütüphânesi, 1238/2; Isparta Halil Hamit Paşa Küt., 2045; Adana il Halk K., 189; Amasya Beyazıt K., 988, 1777; Tire K., 196; Bayezit Devlet K., 1739; Atıf Efendi K., 681, Kütahya Vahit Paşa İl Halk K., 199).

- Hâşiye alâ Hâşiyeti's-Seyyid eş-Şerîf, Fıkıh, ta'lik, 171-226 (Millet K., 597; Fatih, 1291; Nuruosmâniye, 1361; Beyazıt Devlet K., 697).

- Hâşiye alâ Muhtasari'l-Adud li'l-Curcânî, Fıkıh Usûlü, nesih, müstensih Abdullah Ankaravî, istinsâh tarihi h.1079 (İstanbul Merkez K., 2130).

- Hâşiye ale'l-Mukaddimâti'l-erbaa mine't-tavzîh, Kelam, ta'lik, 7 (Bağdatlı Vehbi Efendi, 2027; Şehit Ali Paşa, 2844; Laleli, 714; Esad Efendi, 1279).

- Hâşiye alâ Şerhi't-Telvîh, Kelam (Marmara İlâhiyat Fak., 343; Samsun Gazi K., 623).

- Risâletu'l-İttisâf, Hadis, ta'lik, 39-56 (Carullah, 1188).

2. Muhyiddîn Muhammed b.Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî

Osmanlı âlimi olan Muhyiddîn Muhammed, önce babasından, sonra Alâeddîn Ali el-Arabî'den okudu. Daha sonra o, sırasıyla Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi'ne, Edirne'de Haceriyye Medresesi'ne, İstanbul'da Mah-mut Paşa Medresesi'ne, İznik'te Orhan Gazi Medresesi'ne, Edirne'de bir Medrese'ye ve Semân Medresesi'ne müderris oldu. Her gün 80 dirhem ma-aşla tekaüd olan Muhyiddîn Muhammed Efendi, bilahere Sultan Selim Han tarafından Edirne kadılığına tayin edildi. Bu zat, Edirne'de kadılık görevini yürütürken h. 919 (m. 1513) yılında vefat etti.

[1] Hayatı ve eserleri hakkında bk. İbn el-İmâd, *Şezerât ez-zeheb* (tarihsiz), Beyrut, Dâr ihyâ et-turâs el-arabî, 8/4; Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâik en-nu'mâniyye fî devleti'l-os-mâniyye* (1975), Beyrut, ed-Dâr el-kitâb el-arabî, 96; el-Laknevî, *el-Fevâid el-behiyye fî terâcim el-hanefiyye* (1906), Kahire, 61; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cem el-muellifîn* (tarihsiz). Beyrut, Dâr ihyâ et-turâs el-arabî, 3/236; Kâtip Çelebî, *Keşf ez-zunûn* (1971),İstanbul,
Millî Eğitim Basımevi, 486, 499, 1856, 1893.

Gece gündüz ilimle meşgul olan Muhyiddîn Muhammed Efendi, dünya malına kıymet vermez ve dâima fakirleri doyururdu. Aynı zamanda bu âlim tasavvufta da yüksek mertebelere erişmişti. Çok yönlü bir âlim olan bu zatın eserleri şunlardır : Havaş alâ Şerhi's-Seyyid li Miftâhi'l-ulûm li's-Sekkâkî, Havaş alâ Hâşiye Şerhi't-Tecrîd li's-Seyyid eş-Şerîf, Havaş alâ Telvîh li't-Teftâzânî fî usûli'l-fıkh[2] .

Muhyiddîn Muhammed Efendi'nin Türkiye kütüphânelerinde kayıtlı yazma eserleri :

- Hâşiye alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid, Arap Edebiyatı, 372-499 (Süleymâniye Kütüphânesi, Damad İbrahim Paşa, 1016).

- Ta'lika alâ Hâşiyeti't-Tecrîd fî ihtisâs sûreti'l-İhlâs, Kelâm, Hat Reyhânî, 139-142 (Amasya Beyazıt K., 1849).

- Hâşiye ale't-Telvîh ilâ Keşf gavâmizi't-tenkîh, Fıkıh usûlü, ta'lik, 110 (Sül.,K., Şehzâde Mehmet, 22).

- Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl, Tefsîr, 199 (Sül. K., Ayasofya, 322).

3. Abdüssamed es-Samsûnî

Hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanılamayan bu âlimin, kelâma dâir Hâşiye kubrâ ale'l-husn ve'l-kubh adlı yazma eseri, Murad Molla K., 706; Koca Ragıp Paşa K., 1459'da kayıtlıdır.

4. Yahya es-Samsûnî

Hakkında kaynaklarda malumat bulunamayan bu âlimin Risâle fî Ta'liki't-talâk adlı yazma eseri, Sül. K., Esad Efendi Bölümü, 952'dedir.

5. Behçet Abdullâh b. Hasan es-Samsûnî

Bu âlim hakkında kaynaklarda malumata rastlanılamadı. Onun ahlâka dâir Osmanlıca Behçetu'l-ahlâk adlı matbû eseri (İstanbul, 1896), İstanbul Kütüphânesi, İbnül-Emîn Bölümü 454'te bulunmaktadır.

6. Halil es-Samsûnî

Hayatı ve eserleri hakkında kitaplarda bilgi kaydedilmemiş olan Halil es-Samsûnî'nin murakkata dâir İcâzetnâme adlı yazma eseri, İstanbul Merkez Kütüphânesi, 6307'de kayıtlıdır.

[2] İbn el-İmâd, *Şezerât ez-zeheb*, 94; Taşköprîzâde, eş-Şekâik en-nu'mâniyye, 179-180; Kahhâle, *Mu'cem el-muellifîn*, 9/196; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (1975), İstanbul, Meral Yayınları, 1/388; Kâtip Çelebi, *Keşf ez-zunûn*, 347, 497, 1765.

7. Ömer Azmi es-Samsûnî

Hakkında kaynaklarda malumata rastlanılamayan bu zatın, Osmanlıca fıkıha dâir İzâhu'l-cinâyet fî ahbâri'l-kısas ve'd-diyet adlı matbû eseri (İstanbul, 1813), Atıf Efendi Kütüphânesi, 32'de kayıtlıdır.

SAMSUNLU DİVAN ŞAİRLERİ

Yavuz BAYRAM[*] *Avni ERDEMİR*[**]

Giriş

Samsun, Cumhuriyet döneminde gerek kültürel, gerek tarihsel açıdan daima önemli bir konuma sahip olagelmiştir. Samsun'un bu konumu, bugün herkes tarafından bilinmekte ve kabul edilmektedir. Ne var ki münferit birkaç çalışma dışında, Samsun'un Cumhuriyetimizin kuruluşundan önceki dönemlerde, kültür ve edebiyat tarihimiz açısından nasıl bir konuma sahip olduğu üzerinde yeterince durulmamıştır. Örneğin Samsunlu divan şairleri üzerinde bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu eksiklikten hareketle, elinizdeki çalışmada, Samsun'un bugünkü il sınırları içerisinde doğmuş, yaşamış ve/veya ölmüş olan divan şairleri üzerinde durulmuştur. Bildirimizin "Samsunlu Divan Şairleri"yle ilgili yalnızca bir başlangıç olabileceği, bu konuda daha ayrıntılı ve uzun süreli çalışmalara ihtiyaç duyulacağı da âşikârdır. Bununla birlikte bildirinin ileride yürütülecek çalışmalar için bir çıkış noktası olması ümit edilmektedir.

"Samsunlu Divan Şairleri" başlığını taşıyan bildiride, öncelikle Samsunlu oldukları tespit edilen divan şairlerinin biyografilerinden söz edilecektir. Bu anlamda incelenecek divan şairleri şunlardır: Beyânî (Samsun), Nücûmî (Canik), Zahîrî (Canik), Edîb (Lâdik), Medhî (Lâdik), Râcî (Bafra). Daha sonra bu şairlerin şiirlerinden örnekler verilecek ve Samsun'un Cumhuriyet öncesi kültür ve edebiyat tarihimizdeki yeri ve önemine dair genel bir değerlendirmeyle bildiri tamamlanacaktır.

1. Nücûmî (15.yüzyıl sonları ile 16.yüzyıl başları)

Nücûmî hakkındaki bilgiler, Sehî Bey'in 1538'de yazdığı Anadolu sahasının ilk tezkiresine dayanmaktadır. Nitekim bu tarihten neredeyse 500 yıl sonra yazılan Tuhfe-i Nâ'ilî (Nâ'il Tuman: m.4237) ile Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde (Haluk İpekten vd., 1988: 353) yer alan bilgilerin kaynağı da Sehî Bey'in tezkiresi olmuştur. Bu kaynaklardan edinilen bilgilere göre; Nücûmî, Canik'te doğmuştur. Doğum ve ölümüyle ilgili kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte Sehî Bey'in, tezkiresinin beşinci tabakasında kendisinden bahsettiği dikkate alınarak bir tahminde bulunulmak mümkündür. Bilindiği gibi Sehî Bey, tezkiresinin beşinci tabakasında, görüşme ve tanışma fırsatı bulamadığı ve kendisinden önce vefat etmiş olan şairlerden bahsetmiştir. Bu şairlere dair bilgileri, daha çok yaşlılara dayanarak aktarmıştır.

[*] *Doç. Dr., OMÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*
[**] *Dr.*

Dolayısıyla Nücûmî, Sehî Bey'in tezkiresini yazdığı dönemde büyük bir ihtimal ile hayatta değildi. Yaşlılar tarafından tanınıyor olması ve hakkında birtakım fikirlerin ileri sürülebilmesi de vefatının çok eski olmadığının işareti olarak kabul edilebilir. Bu durumda Sehî Bey'in tezkiresini 1538 tarihinde yazdığı dikkate alınarak, Nücûmî'nin bu tarihten önce öldüğü; dolayısıyla da 15.yüzyılın sonları ile 16.yüzyılın başlarına denk gelen dönemde yaşadığı söylenebilir.

Kaynaklar, şairin Nücûmî mahlasını babasının mesleğinden aldığını belirtmektedirler. Nitekim babası müneccim olan şair, halk arasında Müneccimzâde diye tanınmıştır. Sehî Bey, Nücûmî'nin de, babası gibi yıldızlar konusunda bilgi sahibi olduğunu söylemektedir.

Diğer yandan Sehî Bey'e göre şiir sanatına "kâdir" ve üslûb-ı gazelde "mâhir" olan Nücûmî'nin şiirleri, "hoş-âyende"; gazelleri ise "pesendîde"dir. Ne var ki bu şiir ve gazellerden elimizde ancak iki beyit bulunmaktadır:

Örnek

Mihr-i vahdetden yüzinde matla'-ı envâr var
Cân ana hayrân olupdur gerdiş-i devvâr-vâr
'Aşkına Mansûr olaldan bu dil-i şûrîdemüz
Oldı cân boynuna zülfün ey büt-i dildâr dâr

2. Zahîrî (16.yüzyılın ilk yarısı)

Zahîrî hakkındaki bilgilerimizin kaynağı, 1546'da yazılmış olan Tezkire-i Latîfî'dir (Latîfî, 1314: 234-235). 20.yüzyıla ait Tuhfe-i Nâ'ilî (Tuman: m.2549) ile Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde (İpekten vd., 1988: 540) de Zahîrî ile ilgili bazı bilgiler mevcuttur ve bu bilgiler de Tezkîre-i Latîfî'ye dayanmaktadır. Latîfî'ye göre Zahîrî, Canik taraflarından derviş yaratılışlı bir sipahidir. Bağdat seferine katılmış ve bu seferde vefat etmiştir.

Latîfî'nin sözünü ettiği Bağdat seferi, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın gerçekleştirdiği seferdir. Zira diğer Bağdat seferi, 1638'de IV.Murad tarafından yapılmıştır ve bu tarih, Latîfî tezkiresinin yazılışından (1546) çok sonradır. Bu durumda Zahîrî'nin 15.yüzyıl sonlarında doğduğu ve 1534 yılında öldüğü kabul edilebilir.

Latîfî, sade şiirleri bulunduğunu vurguladığı Zahîrî'nin şiir sanatı konusunda "iktidâr" sahibi olduğunu söylemektedir. Ne yazık ki elimizde Zahîrî'nin şiirlerinden yalnızca klâsik geleneğe uygun bir beyit ve "ümerâ-yı zamândan bir mümsike" (cimri) hakkında söylediği bir kıt'a mevcuttur.

Örnek 1

Zerre denlü hüsnine hûrşîd-i hâver benzese
Benzedürdüm ben dahı ey mâh-peyker benzese

Örnek 2

Açlığından aşçı âh itmiş meger
Matbahından el tütün tütdi sanır
Sûretinün ekşisin gören kişi
Tatmadan dahi ta'amın usanır
Çâk imâretden içerdi şûrbâyı
Sûhtelerden igen igen utanır

3. Medhî (Ölümü 1546'dan önce)

Medhî hakkında oldukça sınırlı olan bilgilerin kaynağı[1], Latîfî Tezkiresidir. Latîfî'ye göre Medhî, "Livâ-yı Amasya tevâbiinden Lâdik nâm kasabadandır." Halk arasında "Hacı Mûsâ" adıyla tanınır ve bilinir. Birçok kez hacca gitmiştir. Tuhfe-i Nâ'ilî'de Mekke'de medfûn olduğu bilgisi mevcuttur.

Medhî, hac esnasındaki duygularını bir şiirinde dile getirmiştir. Metni aşağıda verilen bu şiirden de anlaşılacağı gibi, Medhî, bu hacdan oldukça etkilenmiştir. Zaten hac izlenimlerini ve bu esnadaki duygularını bir şiirle dile getirmiş olması da, onun bu anlamda ne denli samimi bir hissiyat içerisinde olduğu göstermektedir. Latîfî Tezkiresinin basma nüshasında 5, Tuhfe-i Nâ'ilî'de 4 beyti bulunan bu şiirin en hacimli şekli, Latîfî Tezkiresi'nin yazma nüshaları üzerinde yapılan bir çalışmada (İsen, 1990: 487) yer almaktadır:

Örnek

Yâ Rab ol dem katına 'azm-i reh-i Bathâ[2] idem
Tâ Safâ ile tavâf-ı Kâ'be-i 'ulyâ idem
Dem-be-dem zemzem kenârında kıluben zemzeme
Âb-ı çeşmümle revân ol çeşmeyi deryâ idem
Yâ Resûlallâh ayağın hâkine yüz sürmege
Bana yol göster yüzüm ol yolda tâ ki pâ idem
Geh Medîne çevresinde başım üzre çizginüp[3]
Geh mübârek mescidinde hidmet-i Mevlâ idem
Medhin itmek kasdına cândan egerçi Medhî'yem
Sana lâyık medhi ammâ ki kaçan inşâ idem
Yüzüm üstüne varup mîzâb-ı rahmet altına
Akıdam göz yaşın istiğfâr u istiğnâ idem

[1] Bu kaynaklar şunlardır: Latîfî, 1314: 307; Tuman, m.3928; İpekten vd. 1988: 278.
[2] Bathâ' (a.i.c.:bitâh): 1.Çakıl taşlı büyük dere. 2.Mekke'de dağ arasında bulunan bir dere. 3. Dağ arasındaki dere. 4. h.i. Mekke-i Mükerreme (Ferit Devellioğlu, 1998).
[3] Çizginmek→çigzinmek [baş çegzinmek, baş çevzinmek, baş çigrinmek, baş çigzinmek, cegzinmek, cezginmek, cizginmek, çezginmek, çizginmek] Dönmek, dolaşmak. (Cem DİLÇİN, 1983).

Geh harîm-i Kâ'bede zâ'ir olup geh Taybe'de
Geh varıp Kuds'e tavâf-ı Mescid-i Aksâ idem
Cennetü'l-me'vâ sarayın iden itsün ârzû
Bana cennet ol yeter kim eşigin me'vâ idem

4. Beyânî (16.yüzyılın ikinci yarısı ile 1628 arası)

Samsunlu Beyânî hakkında kaynaklarda[4] çok az bilgi mevcuttur. Sadece Kafzâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'ârında ve Saadettin Nüzhet ERGUN'un Türk Şairleri'nde kendisinden kısaca bahsedilmektedir. Bu kaynaklarda 17.yüzyılın ilk yarısında yetiştiği, memleketinin Samsun, mesleğinin ise sipâhîlik olduğu ve 1038 (M.1628) yılında vefat ettiği kayıtlıdır. Her iki kaynakta da Beyânî'ye ait tek beyit yer almaktadır:

Örnek

Budur lâyık olan bezm-i cihânda ehl-i 'irfâna
Ki yakdığı çerâğ üstine dâ'im olur pervâne

5. Edîb (17.yüzyılın sonları ile 18.yüzyılın ilk yarısı)

Edîb hakkında Samsunlu diğer şairlerden farklı olarak Safâyî Tezkiresi, Sâlim Tezkiresi, Tuhfe-i Nâ'ilî, Türk Şairleri, Kâfile-i Şuarâ ve Divan Edebiyatı İsimleri Sözlüğü gibi birçok kaynak bulunmaktadır. Bunlar arasından en geniş bilgiler, Saadettin Nüzhet ERGUN'dan derlenerek verilen aşağıdaki metinden de anlaşılacağı gibi, Safâyî ve Sâlim tezkirelerine dayanılarak hazırlanan Türk Şairleri'nde (1220-1221) yer almaktadır.

Bu bilgilere göre asıl adı Es-Seyyid Mehmed olan ve 1710 (H.1122) tarihinde hayatta olduğu bilinen ve 17.yüzyılın sonlarında doğduğu tahmin edilen Edîb, 18.yüzyıl şairlerindendir. Amasya sancağına bağlı[5] Lâdik kasabasındandır. İyi bir eğitim görüp "ilm ü fazl ile ma'rûf ve şi'r ü inşâ ile mevsûf" olmuştur. Nitekim bu sayede, özellikle Alakinisa, Livadya, Yanbolu, Akçakazanlık, Karaferye, Akkirman gibi Rumeli kazalarında pek çok görevde bulunmuş ve Şeyhülislâm Lâdikî İmam Mehmed Efendi'nin mektupçuluğunu yapmıştır.

Türk Şairleri'nde de vurgulandığı gibi; Sâlim, Edîb'in "Mısr-ı belâgatin bebgâ-yı fasîh-ta'bîri ve kasr-ı fesâhatin emîri" olduğu kanaatindedir. Ayrıca yine Sâlim'e göre "tabî'ati, pâk; zihni, çâlâk bir zât-ı sâhib-idrâktir. Eş'ârında halâvet ve talâkatinde tarâvet olan şu'arâdandır."

[4] Kafzâde Fâ'izî (Yazma): vr.20a; Mehmed Süreyyâ, 1996: 39; Saadettin Nüzhet Ergun: 836; İpekten vd., 1988: 77.
[5] Bilindiği gibi Osmanlı devrinde Lâdik, Amasya'ya bağlıydı. 1925 yılında ise Samsun'a bağlanmıştır.

Aşağıdaki örneklerden de anlaşılabileceği gibi şiirlerini, daha çok Hz.Peygamber'in övgüsüne adamıştır:

Örnek 1

Der na't-ı seyyid-i kâ'inât sallellâhu 'aleyhi ve sellem
Esâs-ı şer 'ini bânî-i kudret öyle yapmış kim
Zafer bulmaz ana dest-i fenâ gâyetle muhkemdür
Hıred-i kufl der-i ahkâmını fehm itmeden 'âciz
Hakîm-i mutlakun sun'ıyle bir genc-i mutalsamdur

Örnek 2

Aç sîneni âyîne-i billûr görinsün
Nahl-i cebel-i Tûr'daki nûr görinsün
Bir âyine-i hüsne mukâbil ola gör kim
Mâtem-gede-i dehr-i denî sûr görünsün
Bir dilber-i bî-misle yer it kâh-ı dilinde
Ne sûret-i dildâr u ne hod hûr görünsün
Sâkî bizi key sâgar ile mest idemezsin
Hurşîd sıfat kâse-i fağfûr görünsün
Ol mertebe nûş it mey-i nâbı ki Edîbâ
Şîrân-ı kavî kalb-i cihân mûr görinsün

Örnek 3

Teshîr iden ol yâri du'â-yı seherimdir
Germ ülfet iden sohbet-i sahbâ eserimdir
'Aşkın ki gül-i bâğ-ı dil-i şu'le perimdir
Ârâyiş-i destâr-ı cünûn pûş-ı serimdir

Örnek 4

Çeşm-i dile kuhl eyle gubâr-ı reh-i yâri
Kim cilve-i nûr-ı Cebel-i Tûr görünsün
Bir mihre nazar et ki anun zerrelerinden
Mihr-i felek-ârâ niçe bin hûr görünsün
Ol rütbede bâlâya kadem vaz'ide gör kim
Dilden gidüp endûh[6]-ı sivâ[7] dûr görünsün
Bir pâdişehin bendesi ol kim nazarında
Şâhân-ı felek mertebesi dûr görünsün
Sultân-ı rusül 'illet-i îcâd-ı dü-'âlem
Sa'y eyledigim na'tine meşkûr görünsün

[6] Endûh, endüh (f.i.): Gam, keder, tasa, kaygı, üzüntü, sıkıntı (Devellioğlu, 1998).
[7] Sivâ (a.i.): Başka, gayrı (Devellioğlu, 1998).

6. Râcî (1812 ile 1850-1861 arası)

Râcî hakkındaki bilgilerimiz, oldukça sınırlıdır ve bunlar; Fatin Tezkiresinde, Tuhfe-i Nâ'ilî'de, Sicill-i Osmânî'de ve Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde yer almaktadır.[8] Bu kaynaklara göre Râcî, 1812 tarihinde (H.1227) Bafra'da doğmuştur.[9] Asıl adı, Osman Râcî Efendi'dir. Bir süre Öküzce Câmii'nde imamlık ve Trabzon vilayetinde kâtiplik yapmıştır.Sultan Abdülmecid devri (1839-1861) sonlarında vefat etmiştir.

Örnek

Hakîr-i 'âşık-ı zâra 'inâyet eyle gel cânâ
Zelîl-i 'âciz-i ednâya ri'âyet eyle gel
Senin dîdârına gâyet katı cân iştiyâk eyler
Ana râh-ı liyâkatde nezâret eyle gel cânâ

Sonuç ve Değerlendirme

Şu halde Samsun'un bugünkü sınırları içerisinde doğmuş, yaşamış ve/veya ölmüş 6 divan şairi tespit edilmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre bu şairlerin ikisi Canikli (Nücûmî ve Zahîrî), ikisi Lâdikli (Edîb, Medhî), biri Samsunlu (Beyânî) ve biri de Bafralı (Râcî) olarak bilinmektedir. Aşağıdaki çizelgeden de anlaşılacağı gibi bu şairler, 15.yüzyıl ile 19.yüzyıl arasındaki muhtelif dönemlerde yaşamışlardır.

Elimizde Samsunlu divan şairleri ile ilgili pek az bilgi ve kaynak mevcuttur. Bu şairlerin şiirlerinden de çok az örneğe ulaşılabilmektedir. Bu anlamda tespit edilen beyitlerin sayısı 31'dir. Bununla birlikte mevcut örnekler ve kaynaklar, bu 6 divan şairinin gün ışığına çıkarılmayı bekleyen başka şiirlerinin de bulunabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 1. *Samsunlu Divan Şairleri (Kronolojik Sıra)*

15.YÜZYIL	*16.YÜZYIL*	*17.YÜZYIL*	*18.YÜZYIL*	*19.YÜZYIL*
Nücûmî	*Beyânî* *Zahîrî* *Medhî*		*Edîb*	*Râcî*

[8] Tuman: m.1258; Mehmed Süreyyâ: 383; İpekten vd., 1988: 359.
[9] Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde Râcî'nin doğum tarihi 1715 (H.1127) olarak yer almışsa da Sultan Abdülmecid Han devrinin sonlarında vefat ettiği dikkate alınarak, Râcî'nin doğum tarihi açısından 1812 (H.1227) tarihi, daha isabetli görünmektedir.

Kaynakça

DEVELLİOĞLU Ferit (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DİLÇİN Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

ERGUN Saadettin Nüzhet (b.t.). *Türk Şairleri,* C.:2.

İPEKTEN Haluk, İsen Mustafa, Okçu Naci ve Toparlı Recep (1988). *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İSEN Mustafa (1990). *Latîfî Tezkiresi,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafzâde Fâ'izî (Yazma). *Zübdetü'l-Eş'âr,* Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümü Nr.:1877.

Latîfî (H.1314). *Tezkîre-i Latîfî,* İstanbul: İkdam Matbaası.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* (Haz.Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun), Sebil Yayınevi, İstanbul 1996, C.:2.

Sehî Bey, *Tezkire-i Sehî* (Haz.Mehmed Şükrî)**,** Matbaa-i Âmedî, İstanbul 1325.

TUMAN Nâil, *Tuhfe-i Nâ'ilî,* MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi nüshası, Nr.:B/870.

ŞİİR, ŞEHİR, ŞAİR MÜNASEBETİ BAĞLAMINDA MİHRÎ HATUN'UN GÖZÜYLE ONBEŞİNCİ YÜZYILDA LÂDİK[*]

Avni ERDEMİR - Yavuz BAYRAM [**]

Şiiri Yazılmış Şehir

1925'e kadar Amasya'ya, bu tarihten sonra ise Samsun'a bağlı olan Lâdik; tarihsel ve kültürel birikimi ile önemli bir konuma ve köklü bir geçmişe sahiptir. Ne var ki son dönemlerdeki birtakım çalışmalara rağmen, bu zengin geçmişiyle orantılı düzeyde, araştırmacı ve akademisyenlerce, hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek mümkün değildir. Oysa mevcut bilgilerimize göre en az iki divan şairi yetiştirmiş olan Lâdik[1], şiiri yazılmış bir şehirdir. Hem de günümüzden 5 yüzyıl önce.

Bu düşünceyle çalışmanın amaçlarından birini, Lâdik'in kültürel geçmişine ışık tutacak farklı bir bakış açısını gündeme taşımak oluşturmuştur. Bahsi geçen bakış açısı, Lâdik üzerine 25 bendlik uzun bir murabba (musammat) yazmış olan ünlü kadın şairlerimizden Mihrî Hatun'a aittir. 15.yüzyılda yaşayan Mihrî Hatun'un gözüyle Lâdik'e bakmak, değişik ve ilgi çekici bir tecrübe olacaktır. Zira Mihrî Hatun, Lâdik'i Türkçe Divanında yer alan ve yukarıda sözü edilen uzun şiirinde, 15.yüzyıl gözüyle ve ayrıntılı biçimde tasvir etmiştir.

Böylece Samsun'un bu şirin ilçesi, aynı zamanda bir kadın gözüyle; yani farklı bir bakış açısıyla da anlatılmış olacaktır. Nitekim çalışmada da Mihrî Hatun'un bu murabbaındaki değerlendirmeleri üzerinde durulacaktır. Bunun için önce Lâdik ve Mihrî Hatun hakkında kısa bir değerlendirme yapılacak; çalışmanın asıl konusunu oluşturan bölümde ise sözü edilen murabbada yer alan Lâdik'le ilgili tanımlamalara ve tasvirlere dikkat çekilecektir.

---

[*] Bildiri metni, gözden geçirilerek güncellenmiştir. Metnin diğer yayınları için bkz.: Avni Erdemir ve Yavuz Bayram, "Mihrî Hatun'un Gözüyle Samsun'un Şirin İlçesi Lâdik", *Geçmişten Geleceğe Samsun (2.Kitap),* 4-6 Mayıs 2006, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2007, s.573-585; BAYRAM Yavuz ve ERDEMİR Avni, "Şiiri Yazılmış Şehir: Lâdik", *Ve Dergisi*, S: 4 (Ocak 2012), Samsun 2012, s.19-25.

[**] Yayıncı notu: Şimdi Amasya milletvekili olan Dr.Avni Erdemir, o tarihte Amasya Milli Eğitim Müdürü, hâlen Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi olan Doç.Dr.Yavuz Bayram ise Amasya Milli Eğitim Müdürlüğü Basın ve Halkla İlişkiler Sorumlusuydu.

[1] Hem 2005 hem de 2011'deki Samsun Sempozyumu'nda bildiri konusu yaptığımız "Samsunlu Divan Şairleri"yle ilgili çalışmamızda Lâdikli iki divan şairi tespit edilmiştir. Bunlardan biri, Hacı Musa adıyla bilinen ve 1546'dan önce vefat etmiş olan Medhî; diğeri, asıl adı Es-Seyyid Mehmed olan ve 17.yüzyılın sonlarıyla 18.yüzyılın başlarında yaşamış olan Edîb'dir. Bkz.: Yavuz Bayram ve Avni Erdemir, "Samsunlu Divan Şairleri", *I.Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu***,** 4-6 Mayıs 2006, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2006, s.741-747; Yavuz Bayram, "Tezkirelere Göre Samsunlu Divan Şairleri, *Samsun Sempozyumu,* 13-16 Ekim 2011, Samsun.

Böylece bu çalışmanın, bugün Samsun'un şirin bir ilçesi olan Lâdik'in yüzyıllar öncesinde yaşamış bir divan şairinin; hem de bir kadın divan şairinin gözüyle tanıtımına katkı sağlayacağı ve kültürel birikiminin 21.yüzyıla taşınmasına aracı olacağı ümit edilmektedir. Diğer taraftan çalışmayla, şiir ve şairin bir şehrin tanınmasında ne kadar kalıcı ve etkili bir güce sahip olduğu da anlaşılmış olacaktır.

Lâdik'e Dair

Samsun'un küçük ve şirin bir ilçesi olan Lâdik'in tarihi, bazı kaynaklara göre MÖ 3000'li yıllara kadar uzanmaktadır. 950 m rakımlı Lâdik, 2061 m yükseklikteki Akdağ'ın kuzey eteklerinde kurulmuştur. Doğusunda Taşova, kuzeyinde Kavak ve Asarcık, batısında Havza, güneyinde ise Amasya ve Suluova yer almaktadır. İklimi karasal olan Lâdik'in doğusunda Tersakan Çayı'nın doğduğu Lâdik Gölü vardır. Ayrıca Lâdik'te Derinöz Çayı, Uyuz Suyu, Karaabdal ve Küpecik Deresi gibi küçük akarsular da bulunmaktadır.

Geçmişi Hititlere kadar uzanan Lâdik'i, Pontus Kralı Mitirad'ın karısı Laodik'in bir göl kenarında kurduğu bilinmektedir. Lâdik, sonraki dönemlerde Romalıların, Arapların ve Selçukluların hâkimiyetine geçmiştir. 1428'de Osmanlılarca fethedilen Lâdik, Cumhuriyet'e kadar Amasya sınırları içinde yer almış; 1925'te ise Samsun'a bağlanmıştır. Samsun'a 82 km mesafede bulunan Lâdik'in ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ayrıca dokumacılık, hasır örücülüğü ve halıcılık da yapılmaktadır. Lâdik'te bir de çimento fabrikası vardır.

Lâdik'te Çakılarası, İnkaya Mezar ve Ören Yeri, Kaletepe, Dökmetepe, Dedealtı, Köyiçi, Devşelkaya, Tombultepe, Kilisetepe, Kümbet höyükleri gibi pek çok arkeolojik alan bulunmaktadır. Şifalı suları, doğal güzellikleri, geniş ormanları ve yaylaları; Lâdik'i, özellikle Osmanlı Devleti zamanında önemli bir gezi, dinlenme ve av alanı hâline getirmiştir. Nitekim Amasya'da bulunan şehzadelerin ve devlet büyüklerinin pek çoğu, fırsat buldukça, zamanlarını Lâdik'te geçirmişlerdir. Öyle ki o dönemde şehzadelerin yazlık sarayları bile Lâdik'te kurulmuştur.

Lâdik'te Saat Kulesi, Bülbül Hatun Camii, Avcı Sultan Mehmed Camii, Sadullah Sunullah Paşa Türbesi, Seyyid Ahmed-i Kebîr Türbesi gibi Osmanlı'dan kalma pek çok tarihî bina yanında; Sütpınarı, Gülabdal Tekkesi, Sanlık Tekkesi, Karaoluk Tekkesi, Kılıçarslan Tekkesi, Işıklı Tekke gibi pek çok ziyaret yeri ve Hamamayağı, Lâdik Gölü, Aktaş Yaylası, Küpecik Yaylası, Büyükkızoğlu Yaylası, Çakırgümüş Yaylası gibi pek çok mesire yeri de vardır.[2]

[2]Bu bilgilerin derlendiği e-kaynaklar: http:// www.ladik.bel.tr, http:// www. ladik.gov.tr, http://www.ladiklisesi.k12.tr/ladik.htm (Erişim Tarihi: 11.03.2006), http://www. floor.com.tr /yayla16.htm (ET:11.03.2006), http://www. samsunrehberi.net/samsun.asp (12.03.2006). Ayrıca Sadi Bayram'ın htt://www. sadibayram.com adresinde yer alan "Lâdik ve Seyyid Ahmed-i Kebîr" adlı makalesinden de yararlanılmıştır.

Mihrî Hatun'a Dair

Muallim Naci'nin "Şiiri, şöhretine uygun değildir."[3] dediği Mihrî Hatun'un Türkçe Divanını yayımlamış olan Prof.Dr.Mehmet Arslan'a[4] ve bu konuda bir yüksek lisans çalışması[5] bulunan Metin Hakverdioğlu; Âşık Çelebi, Latîfî, Sehî Bey, Gelibolulu Âlî, Beyânî, Mehmed Zihnî, Evliyâ Çelebi, Bursalı Tahir, Osman Fevzi Olcay, Şemseddin Sâmî, Murat Uraz, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin, Nâil Tuman ve Özkan Yalçın'a dayanarak[6] Mihrî Hatun hakkında özetle şu değerlendirmelere yer vermişlerdir:

Mihrî Hatun, 15.yüzyılın ikinci yarısında, Amasya'da yaşamış kadın şairimizdir. Dedesi, Gümüşoğullarından Pîr İlyas Şücâeddîn Halvetî; babası ise Belâyî mahlasıyla şiir de yazan bir kadıdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, ipuçları 1460'ı işaret etmektedir. Bazı eserlerde Mihrî Hatun'dan Mihrimah, Fahrünnisâ ve Mihrünnisâ olarak da bahsedilmiştir. Zamanın şartlarında iyi bir öğrenim gördüğü, köklü bir aileden geldiği, Arapça ve Farsça öğrendiği bilinmektedir. Nitekim Evliyâ Çelebi'nin, biraz mübâlağalı olmakla birlikte, kendisinden "yetmiş cild kitâb-ı mu'teberi hıfz idüp cümle 'ulemâyı mübâhase-i 'ulûm u fünûnda 'âciz bırakmış" diye bahsetmesi de Mihrî Hatun'un halk ve aydınlar nezdindeki değerini ortaya koyacak niteliktedir.

Güzel, hoşsohbet ve iffet sahibi olmasına karşın hiç evlenmemiştir. Edebiyat dünyasınca tanınması, biraz da Amasya'da valilik yapmış olan Şehzâde Ahmed sayesinde olmuştur. Zira 15.yüzyılda Şehzâde Ahmed'in etrafında, Amasya'da devlet, din ve ilim adamlarından ve şairlerden oluşan önemli bir kültürel muhit meydana gelmiştir. Kaynaklar, başta Necâtî olmak üzere Zeyneb Hatun, Hâtemî, Mekânî,

---

[3]Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986, s.312.

[4]Mehmet Arslan, *Mihrî Hâtun Dîvânı,* Amasya Valiliği Yay., Amasya 2007.

[5]Metin Hakverdioğlu, *Mihrî Divanı,* Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü y.y.l.t., Ankara 1997.

[6]Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-şuarâ,* (G.M.Meredith-Owens neşri), London 1971, v.127b-128b; *Latîfî, Tezkiretü'ş-şuarâ ve Tabsıratu'n-nuzemâ,* (Haz.Rıdvan Canım), AKM Yay., Ankara 2000, s.510; Sehî Bey, *Heşt Behişt,* (Haz.Günay Kut), Harvard Üniversitesi, 1978, s.288-289; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ* (Haz.İbrahim Kutluk), TTK Yay., Ankara 1989, C.2, s.934; Mustafa İsen, *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı***,** AKM Yay., Ankara 1994, s.164; Beyânî, *Tezkiretü'ş-şuarâ,* (Haz.İbrahim Kutluk), TTK Yay., Ankara 1997, s.248; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme,* Yapı Kredi Yay., C.1 (Haz.Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, s.142; C.2 (Haz.Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 1999, s.99; Mehmed Zihnî Efendi, *Meşâ'irü'n-nisâ, C.II*, İstanbul 1295, s.240-241; Osman Fevzi Olcay, *Amasya Meşâhiri,* Basılmamış, Amasya Bayezid Kütüphanesi Yazmaları, No:787, s.129; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: T9382, s.152; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, C.2,* İstanbul 1333, s.408; Murat Uraz, *Kadın Şairlerimiz,* İstanbul 1941, s.16-17; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm, C.6,* İstanbul 1316, s.4500; Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Mukaddime), (Sadeleştiren: Ali Yılmaz), Ankara 1989, s.109; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* C.4, İstanbul 1311, s.527; Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâ'ilî, C.2,* Bizim Büro Yay., Ankara 2001, s.989; Özkan Yalçın, *Yedinci Şehir,* Amasya 1996, s.73.

Güvâhî, Âftâbî ve Münîrî gibi çağdaşı olan şairlerle doğrudan ve dolaylı olarak iletişimi olduğunu göstermektedir.

1506'da Amasya'da ölen Mihrî Hatun, Zevâdiye (Sevâdiye) adıyla bilinen ve İkinci Bayezid tarafından yaptırılan bir Halvetî tekkesindeki dedesi Pîr İlyas Şücâeddîn'in yanına defn edilmiştir. Halûk İpekten'in verdiği bilgiye göre, güzel bir hanım olan Mihrî Hatun, bu özelliğiyle Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi ve Paşa Çelebi'yi etkilemiş; ancak hiç birine yakınlık göstermemiştir.[7] Nitekim Kınalızâde Hasan Çelebi, bu özelliğini "serâ-perde-i 'ismet ü 'iffetine nâ-mahrem-i harâm girmemiştir."[8] ifadesiyle dile getirmektedir.

Eski Türk Edebiyatı Tarihi'ndeki[9] bilgilere göre bugün elimizde Mihrî Hatun'a ait iki eser bulunmaktadır. Bunlardan biri, mesnevi tarzında yazılmış olan Tazarrunâme adlı eseridir. Bu eser, asıl önemli eseri olan Türkçe Divanının başında yer almaktadır. Bu divanın İstanbul Üniversitesi, Süleymaniye ve Millet kütüphanelerinde olmak üzere 3 nüshası vardır. Divanı, 1967'de E.İ.Müştakova tarafından Moskova'da tenkitli metin olarak yayımlanmıştır. Bugün için en güncel yayın Prof.Dr.Mehmet Arslan tarafından hazırlanmış ve 2007'de Amasya Valiliğince yayımlanmıştır.

Mihrî Hatun'un Gözüyle Lâdik

Mihrî Hatun'un Lâdik'le ilgili duygu ve düşünceleri, aşağıda, divanında yer alan ve aruzun mefâîlün mefâîlün feûlün kalıbıyla yazmış olduğu 26 bendlik bir murabba'ına[10] dayanılarak ortaya konmuştur.[11] Bu amaçla önce bend bend Mihrî Hatun'un mısralarına yer verilmiş; ardından bu mısralar dikkate alınarak şairin Lâdik'le ilgili gözlem ve değerlendirmeleri ortaya konmuştur.

1
Kulakdan olmış idük gerçi 'âşık
Bi-hamdillah ki hoş gösterdi Hâlık
Ne söz söylendise hakkında sâdık
Ne hoş yaylak imiş bu şerh-i Lâdik

[7]Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler,* MEB Yay., İstanbul 1996, s.175.
[8]Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkîretü'ş-şu'arâ***,** (Haz.İbrahim Kutluk), C.:2, TTK Yay., Ankara 1989, s.935.
[9]Ahmet Atillâ Şentürk ve Ahmet Kartal*, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi***,** Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s.200-201.
[10]Bilindiği gibi murabba', "kelime olarak 'dörtlü, dört parçadan oluşmuş, dört köşeli anlamına gelmektedir." ve bir nazım şekli olarak "aynı vezinde dörder mısralık bendlerin birleşmesinden oluşan" bir nazım şeklidir. Bkz.: Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü,* Akçağ Yay., Ankara 2005; Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri***,** Birlik Yay., Ankara 1985, s.110-111.
[11]Murabbanın çevriyazılı metni için bkz.: Mehmet Arslan, *a.g.e.,* s.327-331; Metin Hakverdioğlu, *a.g.y.l.t.,* e-metin.

Yukarıdaki mısralarından Lâdik'le ilgili olumlu kanaatlerin yaygın olduğu ve Mihrî Hatun'un da bunları daha önce duyduğu anlaşılmaktadır. İkinci mısra da şairin Lâdik'i gezmekten çok memnun kaldığını göstermektedir. 25 bendlik murabbanın her bendinde nakarat olarak tekrarlanan "Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik" mısraı, Mihrî Hatun'un Lâdik'le ilgili kanaatlerini özetleyecek mahiyettedir. Bu mısradan anlaşılıyor ki Lâdik, o dönem için Mihrî Hatun'un gözünde hoş bir yaylak[12] mesâbesindedir. Kaldı ki 15 ve 16.yüzyıllarda Lâdik, Amasya'da ikâmet eden şehzâdeler ve diğer devlet erkânı için de özellikle yaz aylarının değerlendirildiği bir av sahası ve yayla konumundaydı. Bu arada bendde Lâdik-yaylak ilgisinin bir teşbih gibi değerlendirilmesi de mümkün olmakla birlikte, Lâdik'in coğrafî konumu itibarıyla gerçekten bir yayla niteliği taşıması, buradaki ilginin basit ve rastlantısal bir benzerlikten ziyade gerçek gözlemlere dayalı bir tarif olduğunu göstermektedir.

2
Yeşil dîbâyı geymişler çemenler
Yakarlar sîm kandil yâsemenler
Her etrâfı gül ü serv u semenler
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Yukarıdaki mısralarda Lâdik'teki çimenler, kapalı istiâre yoluyla, *yeşil elbise giyinmiş güzeller* olarak düşünülmeye müsaittir. Çiçeklerin divan şiirindeki anlam çerçeveleri dikkate alındığında[13], ikinci mısrada da yaseminlerin *gümüş kandilleri yakan* hizmetçileri çağrıştırdıkları söylenebilir. Şair, üçüncü mısrada dört bir yanı güllerle, servi ağaçlarıyla ve yaseminlerle dolu bir Lâdik tablosu çizmektedir. Bu üç bitkinin divan şairlerinin nazarındaki önemli güzellik unsurları arasında yer aldıkları dikkate alındığında, Mihrî Hatun'un Lâdik'i *güllük, gülistan* olarak gördüğü rahatlıkla söylenebilir.

3
Kenârı sâfî cûy-ı ergavânlar
Akar her yanede âb-ı revânlar
Dimâga bû bağışlar câna cânlar
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu mısralar, Mihrî Hatun'un Lâdik'i ne kadar olumlu bir bakış açısıyla değerlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Zira bendde Mihrî Hatun'a göre Lâdik'in etrafını erguvanlar sarmış, her tarafından ırmaklar akmakta; böylece bu hoş yaylak, insanın dimağına güzel kokular bağışlamakta, adeta canına can katmaktadır.

---

[12]Yaylak: *is. coğr.* Hayvanların yayılıp otlamasına uygun yer, otlak. *(Türkçe Sözlük,* TDK Yay., Ankara 1988). Yaylak: Yazı geçirmek için çıkılan yüksek yer, yayla. (Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü***,** TDK Yay., Ankara 1983).

[13]Bkz.: Yavuz Bayram, *Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımalar ve Anlam Çerçeveleri,* OMÜ SBE y.d.t., Samsun 2001.

4
Hevâsı mu'tedildür suyı kevser
Dırahtı nârvenle serv ü 'ar'ar
Otı reyhân u sünbül hâki 'anber
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Mihrî Hatun, Lâdik'in havasının mutedil (ılıman)[14] olduğuna, suyunun da kevsere benzediğine işaret etmektedir. İkinci mısra, şairin Lâdik'teki ağaçları; nârven, servi ve 'ar'ar gibi değerli gördüğünü ortaya koyabileceği gibi, bu ağaçların Lâdik'te bol olduğuna vurgu olarak da kabul edilebilir. Mihrî Hatun, üçüncü mısrada yine teşbihe başvurarak, Lâdik'in otunun güzel kokularıyla bilinen reyhân ve sümbül çiçekleri, toprağının ise amber gibi olduğuna işaret etmiştir.

5
Biter deryâsı içre nîlûferler
Ruh-ı zerdi virür 'aşkdan haberler
Gülistânlar teferrüc-gâh[15] yerler
Ne hoş yaylak imiş bu şehr- i Lâdik

Bu mısralarda Mihrî Hatun, Lâdik'le ilgili tasvirlerine devam etmektedir. İlk mısrada göllerinde ve ırmak kenarlarındaki durgun sularda büyüyen nilüferlere işaret eden şair, ikinci mısrada bu nilüferlerin sarı renkli taçyapraklarıyla âşıkların yüzleri arasındaki benzerlikten ilhâm alarak *aşk*a vurgu yapmaktadır. Üçüncü mısradan ise Lâdik'te birçok güzel bahçenin ve gezilecek, hoşça vakit geçirilecek yerin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

6
Yapılmış bir serîr-i 'âlî eyvân
Yeşil yapraklar olmış ana seyvân
İçindedür anun ol Şâh-ı Devrân
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu bendde Mihrî Hatun, Lâdik'le ilgili tasvirlerine devam etmektedir. Bendin ilk iki mısraından coşku içinde olduğu anlaşılan şair, üçüncü mısrada *Şâh-ı Devrân* terkibiyle, muhtemelen Şeyh Seyyid Ahmed-i Kebîr'e işaret etmektedir[16].

---

[14]Mihrî Hatun, Lâdik'in havasının mu'tedil olduğunu söylerken, daha çok yaz aylarını dikkate almış olmalıdır. Zira Lâdik'in iklimi kıyı bölgelere oranla daha serttir ve karasal özellikler taşımaktadır.

[15]Teferrüc-gâh (a.f.b.i.): Eğlence, gezinti yeri. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Aydın Kitabevi, Ankara 1998).

[16]Değişik rivâyetler bulunmakla birlikte, Orhan Gazi döneminde yaşadığı (Öl.1351) anlaşılan Şeyh Seyyid Ahmed-i Kebîr er-Rıfâ'î, Orhan Gazi'nin şeyhleri arasında zikredilir. Bazı kaynaklarda Rıfâî tarikatının kurucusu Ahmed-i Kebîr ile karıştırıldığı görülmektedir. Halbuki ilk Ahmed-i Kebîr, 1118'de (H.512) Basra'da doğmuştur. (Daha fazla bilgi için bkz. Mahir İz, *Tasavvuf,* Türdav Yay., s.213-214).

7
Çü şâhın beytini ma'mûr gördüm
İçinde berk urur ol nûr gördüm
Ana saf bağlamışlar hûr gördüm
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bend, bir önceki bend gibi, ilk beş bende göre daha soyut bir üslûpla yazılmıştır. Bununla birlikte bağımsız ve ayrıntılı bir çalışmayla değerlendirilmesine ihtiyaç bulunan bendden, şairin *şâh* dediği bir zâtın evinden bahsettiği görülmektedir. *Berk urmak, nûr, saf bağlamak* ve *hûrî* imgeleri, bende hâkim olan mistik üslûba katkı sağlamaktadır.

8
Ki bir hurşîd-tal'at meh-cebîndür
Hadin kim görse der kim yâsemîndür
Tarâf-ı kûyı san huld-ı berîndür
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bendin birinci mısraında yüzünün parlaklığı itibarıyla, güneş ve ayla ilişkilendirilmiş bir sevgili imgesi vardır. Nitekim ikinci mısrada da bu imgeyi tamamlayacak mahiyette sevgilinin yanağı (had), yasemin çiçeğine benzetilmiştir. Mihrî Hatun, bu benzerlikten sonra da sevgilinin bulunduğu mahallin cennetten farkı olmadığına işaret etmektedir.

9
Lebi yâdına olmış germ lâle
Turur yek-pâ tutar elde piyâle
Kurardı üstine hayme-i vâla
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Şair, bu mısralarında da *sevgili* imgesi, *leb* ve *elde piyâle tutmak* imgeleri eşliğinde gündeme gelmektedir. Bu arada ayrıca lâle ile hem leb, hem piyâle, hem elinde kadeh tutan bir hizmetçi/güzel, hem de çadır (hayme) arasında ilgi kurulmuştur. Bu ilgilerin lâlenin hem renk hem de şekil özellikleriyle alâkalı olduğu anlaşılmaktadır ki bu, lâlenin divan şairlerinin nazarında sahip olduğu konumla örtüşmektedir.

10
Pür olmışdı güliyle sahn-ı gülşen
Kabağı toldurup tutmuşdı sûsen
Çemen sultânı güldür vech-i ahsen
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Mihrî'nin bu mısraları, okuyucuya Mihrî Hatun'un sanki Lâdik'le ilgili izlenimlerini anlatmaktan vazgeçtiğini düşündürmek; ancak nakarat mısraı, şairin hâlâ

Lâdik'i aklında tuttuğunu göstermektedir. İlk mısrada bahçenin güllerle dolduğunu söyleyen şair, ikinci mısrada süsenin renkli taçyaprakları ile kadeh arasındaki benzerlikten yararlanarak süseni elinde kadeh tutan biri gibi takdim etmiş; üçüncü mısrada ise gülün çiçekler ve bitkiler dünyasındaki sultanlığına işaret etmiştir.

11
Düzetmiş tûti kumrı çengine çeng
Nevâde sâza tutmış kuşlar âheng
Eline bâde almış lâle gül reng
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bendde Lâdik'in tasvirine devam edilmektedir. Öyle ki yukarıdaki mısralar, tûtî (papağan), kumru ve kuş sesleriyle cıvıl cıvıl; lâle ve güllerle rengârenk muhayyel bir bahçeden söz edildiği izlenimini uyandırmaktadır. Nakarat mısraı, Mihrî Hatun'un bu muhayyel bahçeyi Lâdik'te gördüklerinden ilhâmla tahayyül veya temaşa ettiğini göstermektedir.

12
Terennümler kılurdı anda bülbül
Safâsından didi handân olup gül
Sürâhî mül demidür ne tehammül
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu mısralarda Mihrî Hatun, adeta mutluluğun, sevinç ve neşenin tasvirini yapmaktadır. Bir yanda bülbül şakımakta, bir yanda gül mutluluk içinde handan olmaktadır. Nakarat, diğer bendlerdeki işlevine uygun olarak, Mihrî Hatun'un bu coşku ve mutluluğun kaynağını, Lâdik'e bağladığına işaret etmektedir.

13
Kamu eşcâr cem' olmış bu câya
Ferahdan her biri karsardı[17] *aya*
Melek salmış meger üstine sâye
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bendin ilk iki mısraında Mihrî Hatun, somut bir yaklaşımla Lâdik'in zengin bitki örtüsüne işaret etmektedir. Mısralar, Lâdik'teki ağaçların cinslerini ve bu ağaçların ne kadar uzun olduklarını dile getirmektedir. Üçüncü mısrada, bu zenginliği bir benzetmeyle vurgulamaya çalışan Mihrî Hatun, Lâdik'in uzun ve heybetli ağaçlarla dolu ormanlarıyla meleklerin gölgeleri arasında ilginç ve özgün bir bağlantı kurmaktadır. Şair zihninde ormanlarla meleklerin gölgeleri arasında ilgi kurulmuş olması, bir yandan Mihrî Hatun'un bir yandan da 15.yüzyıl Osmanlı-Türk toplumunun ormanlara bakış açısını yansıtması itibarıyla dikkat çekicidir. Zira ormanları,

[17]Karsmak: El çırpmak. (Cem Dilçin, *a.g.e*.).

meleklerin gölgeleri olarak düşünen bir anlayış, sadece o dönem için değil bugün için de çarpıcı ve ilgi çekici özgün bir yaklaşımı ifade etmektedir.

14
Güle nergis turup süzmiş gözini
Açılmış goncalar düzmiş yüzini
Budur firdevs bâğınun güzîni
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bend, Mihrî Hatun'un gözünde Lâdik'in bir cennetten farksız olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kaldı ki üçüncü mısrada şairin *firdevs bağının güzîni* dediği de Lâdik'tir. Goncalarla dolu bu bahçede ilginç olan bir husus da nergisin güle karşı durup gözünü süzmeye kalkışmış olmasıdır. Bu, 15.yüzyılda henüz gülün diğer çiçekler karşısında mutlak hakimiyetinin kabul edilmemiş olmasından kaynaklanan bir yaklaşım olsa gerektir.

15
Çiçekler vecde gelmiş eylemiş cûş
Kimi ser-hûş olmış kimi hâmûş
Bulup hoş 'aşk ayağın eylemiş nûş
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Yukarıdaki mısralar, Mihrî Hatun'un Lâdik'le ilgili değerlendirmelerinde hem gerçekçi hem de simgesel akış açısının etkili olduğunu göstermektedir. Çiçeklerin vecde gelip *cûş* eylemeleri, kiminin *serhûş* kiminin *hâmûş* olmaları ve aşk kadehini nûş eylemeleri; ancak şairâne bir bakış açısıyla izah edilebilir. Şüphesiz bu bakış açısında sûfiyâne bir cephenin de bulunduğu söylenmelidir. Diğer yandan bu coşkun üslûbun Lâdik'in güzellikleri karşısında Mihrî Hatun'un duyduğu heyecan ve hayranlıkla da elbette ilgisi vardır. Nitekim her bendin sonunda tekrarladığı "Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik" mısraı bu heyecan ve hayranlığın şiire yansımasıdır.

16
Emîr-i 'âşıkân gül-bû karanfil
Biter anda benefşe nergis ü gül
Güle karşı ider efgân bülbül
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu mısralarda da önceki bende hâkim olan üslûp devam etmektedir. Mihrî Hatun, Lâdik'i tasvir ederken yine çiçeklere ağırlık vermiştir. Şairin gözü, bir yandan âşıkların emiri (emîr-i 'âşıkân) dediği gül kokulu karanfile takılırken bir yandan da menekşeye, nergise ve güle gider. Bu kompozisyonu, üçüncü mısrada güle karşı feryat eden bülbül tamamlamaktadır. İşte Mihrî Hatun'un gözüyle Lâdik, böyle cıvıl cıvıl, hoş bir yaylak olarak değerlendirilmiştir.

17
Ger ‘âkil isen toğru tut râh
Varatur almalu bâğçeye her gâh
Ağaçlar sâye salmış sanki her gâh
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu mısralarda Mihrî Hatun, daha gerçekçi bir akış açısına sahip görünmektedir. Önceki bendlerde anlattığı o hayranlık verici güzelliklerden sonra, muhatabına dönüp bir tür nasihatte bulunmaktadır. Ona göre aklı olan, yolunu hep doğru tutar ve her fırsatta ağaçların gölgelediği o elmalı bahçeye gider. Bendde şairin tasvir ettiği hâliyle Lâdik, pek hoş, pek cezbedici güzelliklere sahip görünmektedir.

18
Ne dil ile kılam takrîr anı
Dinilmez haşre dek anun beyânı
Bulunmaz serteser gezsen cihânı
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu mısralar da Mihrî Hatun’un üslûbundaki gerçekçiliğin şiirin sonlarına doğru tekrar belirginleştiğini göstermektedir. Şair, onca teşbihe, istiâreye ve yakıştırmaya rağmen hâlâ Lâdik’in güzelliklerini yeterince anlatamadığı kanaatindedir. Ona göre Lâdik’in bütün dünya gezilse eşine rastlanmayacak güzelliklerini haşra kadar anlatmak mümkün değildir.

19
Yapılmış anda bir şâhâne hammâm
Yeni Hammâm dirlermiş ana nâm
Hem olmış ay u güneş sakfına câm
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu bendde şair, bakışlarını Lâdiklilerin *Yeni Hamam* dedikleri bir hamama çevirmiştir. Bu öyle şâhâne bir hamamdır ki Mihrî Hatun’a ilginç bir mübâlağa örneğiyle güneşle ayın bu hamamın çatısına cam olduğunu düşündürmüştür.

20
Suyı cüllâba benzer havzı vardur
Malâmâl olmış içi âb u güldür
Diyâr-ı Rûm içinde şimdi birdür
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Mihrî Hatun, bir gönüllü turizm elçisi gibi, bu bendde de Lâdik’i tanıtmaya devam etmektedir. Şair, Lâdik’te suyu gül suyuna benzeyen ve Anadolu’da bir eşi daha olmayan bir havuz olduğuna işaret etmektedir. Bu havuzdan bahsedilen bendin hamamın anlatıldığı bendden hemen sonra geldiği dikkate alındığında, havuzun suyunun hamamın suyu ile aynı olması ihtimali güçlenir. Bendin başındaki *suyı*

kelimesinin 19.bendde anlatılan *hammâm* kelimesiyle bir isim tamlaması *(hammâmın suyı)* oluşturmaya elverişli olması da bu açıdan anlamlıdır. Nitekim bugün Lâdik'te hâlâ suyunu doğal sıcak su kaynaklarından temin eden bir hamam vardır.

21
Eyü çekdük bu devrânun cefâsın
Görelüm bâri bir kerre vefâsın
Sürelüm zevk ile imdi sefâsın
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Felekten şikâyet eksenli bu mısralarda, Mihrî Hatun, önce o zamana kadar birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kaldığından bahsetmiş; ardından bunca cefadan sonra biraz da vefâ görme, sefâ sürme arzusunu dile getirmiştir. "O kadar cefâsını çektik, şimdi de vefâsını görüp zevk ile sefâsını sürelim." şeklinde özetlenebilecek olan ilk üç mısra, bu anlamda dikkat çekmektedir. Şüphesiz bu aşamada da Lâdik, Mihrî Hatun'un gözünde övgüye değer vasıflarını yitirmemiş; dahası önceki cefâlarını unutup sefâ süreceği bir yaylak olarak dikkat çekmiştir.

22
Zihî vakt ü zihî zevk u zihî dem
Ferahlar geldi gitdi gussa vü gam
Diyeyüm cân ile ben dahı her dem
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu mısralar, Mihrî Hatun'un bir önceki bendde dile getirdiği şikâyetlerin uzun sürmediğinin ve tamamen ortadan kalktığının ya da onları çoktan unuttuğunun kanıtı niteliğindedir. Zira üzüntü ve keder *(gussa vü gam)* gitmiş; yerine ferahlık gelmiştir. Bu sebeple şair, her an Lâdik'in ne güzel bir yaylak olduğunu söylemekten kendini alamamaktadır.

23
Zihî ferhunde-tâlî' bunda her gâh
Mukîm olur bu câya sâl u yâ mâh
Ki geçmiş 'ömrümüz hayfâ hezâr âh
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Bu mısralardan anlaşıldığı kadarıyla Mihrî Hatun, Lâdik'i görene kadar geçen ömrüne hayıflanmaktadır. Bu hayıflanma, Mihrî Hatun'un Lâdik'ten ne kadar memnun kaldığını ortaya koymaktadır. Lâdik'i görmeden önceki dönemde birtakım sıkıntılarının bulunduğu ve bunları Lâdik sayesinde unuttuğu göz önünde tutulunca şairin coşku ve memnuniyetle "Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik" demesi daha da anlamlı hâle gelmektedir.

24
Du‘âlar eyle Mihrî şehriyâre
K'anun lutfından irdün bu diyâre
Ki gördük gizlü genci âşikâre
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Mahlas bendi de Mihrî Hatun'un Lâdik'ten ne denli etkilendiğini gösteren ip uçlarını barındıran ifadelerle doludur. Üçüncü mısradan Lâdik'in Mihrî Hatun'un gözünde bir hazine *(genc)* mesâbesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada dikkat çeken bir husus da şairin ilk mısrada, memdûhu için kullandığı *şehriyâr* ifadesidir. Çünkü Mihrî Hatun, onun sayesinde Lâdik'i görme fırsatı elde ettiğini söylemektedir.

25
Kerem kânıdur ol şâhlar emîri
Ki toprakdan götürdi her fakîri
Hüdâ olsun İlâhî dest-gîri
Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

Son bend, özellikle ilk üç mısraı itibarıyla memdûha duadan oluşmaktadır. Bu bendde memdûh için kullanılan ifade ise *şâhlar emîri*dir. Bend, diğer tüm bendlerde olduğu gibi, yine Lâdik'in medh edildiği nakarat mısraıyla bitmektedir. Bu mısranın aynı zamanda murabbanın da sonunu belirlemiş olması, şiirdeki Lâdik vurgusunu güçlendirmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Görüldüğü gibi 25 bendlik bu şiirde Mihrî Hatun, zaman zaman 2.bendde geçen *her etrâf* ifadesi gibi bir şiire yakışmayacak yanlış kullanımlara ve 24.benddeki gibi gereksiz tekrarlara düşmüştür. Bu, onun kendine örnek aldığı ve nazîre yazdığı Necâtî gibi devrin önde gelen şairlerine yetişemediğinin de bir işaretidir. Bununla birlikte şiir, akıcı bir üslûba sahiptir. İçeriği açısından *pastoral* nitelikleri olan şiirde bitkisel unsurlar, dikkat çekici biçimde, yoğundur. Bu, şairin eğilimleri yanında, önemli ölçüde Lâdik'in tabiatla iç içe bir yayla-şehir olmasından kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan kimi beyitlerde tasavvufî bir üslûbun ağırlık kazandığı; şiirin zaman zaman kaside/mesnevi havasına büründüğü söylenebilir. Ayrıca şiirde dikkat çeken başka bir husus da; *çemen-güzel/dîbâ, yâsemen-kandil/güzel/had, ot-reyhân/sünbül, hâk-‘anber, nîlûfer-ruh-ı zerd, tarâf-ı kûy-huld-ı berîn, lâle-piyâle/leb/güzel/hizmetçi/bâde, sûsen-kadeh, nergis-göz, çiçekler-tasavvuf erbâbı, karanfil-âşık, bülbül-âşık, hamam çatısı-ay ve güneş, su-cüllâb* gibi divan şiiri geleneğine uygun pek çok teşbih ve istiâreye sıkça başvurulmuş olmasıdır.

Somut unsurların ağırlıkta olduğu; ama zaman zaman soyut unsurlara da yer verilen şiirde Mihrî Hatun, önce Lâdik'le ilgili olumlu kanaatlere yer vermiş; hemen

ardından teşbih ve istiâreler vasıtasıyla Lâdik'in doğal güzelliklerinden bahsetmiştir. Daha sonra tasavvufî bir bakış açısının da gündeme geldiği görülür. Bu bölümde şair, Lâdik'in bazı binalarına da değinmiştir. Mihrî Hatun, son bölümde ise Lâdik'le ilgili genel değerlendirme ve övgülere yer vermiş ve sözlerini Lâdik'i görmesine vesile olduğunu ifade ettiği *şehriyâr*a dua ile bitirmiştir. Şu hâlde yukarıdaki murabba'ında, Mihrî Hatun, Lâdik'le ilgili oldukça ayrıntılı ve önemli sayılabilecek bazı değerlendirmelere ve tasvirlere yer vermiştir.

Bu murabbadan iki türlü sonuca ulaşılması mümkündür. Bunlardan birincisi, Mihrî Hatun'un Lâdik'e bakış açısına; ikincisi ise Lâdik'le ilgili değerlendirme ve tasvirlere dayanmaktadır. Bir defa Mihrî Hatun, Lâdik'i hayranlık derecesinde sevmiştir. Bu hayranlığını, şiirdeki ifadelerinden anlamak pekâlâ mümkündür. Diğer yandan divanında Lâdik'e böyle uzun bir şiir ayırmış olması da Mihrî Hatun'un Lâdik'e duyduğu hayranlığın göstergesi mahiyetindedir. Murabbadaki ifadeleri dikkate alındığında, Mihrî Hatun'un Lâdik'i çok sevdiği, özellikle de bir *yaylak* olarak Lâdik'e hayran kaldığı söylenebilir. Mihrî Hatun'a göre 15.yüzyılda Lâdik; havasıyla suyuyla, çiçekleri ve diğer bitki örtüsüyle ve değerli şahsiyetleriyle birlikte adeta cennetten bir bahçe hüviyetindedir.

Bu murabbanın ortaya koyduğu son derece önemli bir sonuç da şiirin bir şehrin tanınması ve tanıtılması faaliyetlerinde ne kadar önemli ve kalıcı bir etken olduğudur. Bu öyle güçlü bir etkendir ki 15.yüzyılda yazılmış ve üzerinden 500 yılı aşkın bir sürenin geçmiş olmasına karşın tesirini hâlâ korumaktadır. Günümüzde etkisini birkaç ayda kaybedip unutulan reklâmlar dikkate alındığında bu tesir, son derece önemli ve değerli bir ayrıntı olarak ortaya çıkmaktadır. Lâdik'in ulusal bir sempzoyumda sunulmuş bildirilerden birinin konusunu oluşturması; böylece akademik literatüre girmesi ve akademik çevrelerce tekrar gündeme alınması, divan şiirinin kadın temsilcisi Mihrî Hatun'un muhtemelen 1400'lü yıllarda yazdığı 25 bendlik bu murabba sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca bu murabba şiir, araştırılması hâlinde benzer örneklere ulaşılabileceği; dolayısıyla beldelerin ve şehirlerin tanıtımında önemli bir fırsat elde edilebileceği yolunda ciddî bir kanıt olarak da dikkat çekmektedir.

Kaynakça

http:// www.ladik.bel.tr

http:// www.ladik.gov.tr

http:// www.ladiklisesi.k12.tr/ladik.htm

http://www.floor.com.tr/yayla16.htm

http://www.samsunrehberi.net/samsun.asp

htt://www.sadibayram.com

ARSLAN Mehmet, *Mihrî Hâtun Dîvânı,* Amasya Valiliği Yay., Amasya 2007.

BAYRAM Yavuz, *Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımalar ve Anlam Çerçeveleri,* OMÜ SBE y.d.t., Samsun 2001.

BAYRAM Yavuz ve ERDEMİR Avni, "Samsunlu Divan Şairleri", *I.Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu,* 4-6 Mayıs 2006, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2006, s.741-747.

BAYRAM Yavuz, "Tezkirelere Göre Samsunlu Divan Şairleri, *Samsun Sempozyumu,* 13-16 Ekim 2011, Samsun.

DİLÇİN Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü***,** TDK Yay., Ankara 1983.

ERDEMİR Avni ve BAYRAM Yavuz, "Mihrî Hatun'un Gözüyle Samsun'un Şirin İlçesi Lâdik", *Geçmişten Geleceğe Samsun (2.Kitap),* 4-6 Mayıs 2006, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2007, s.573-585.

HAKVERDİOĞLU Metin, *Mihrî Divanı,* Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü y.y.l.t., Ankara 1997.

İPEKTEN Halûk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler,* MEB Yay., İstanbul 1996.

İPEKTEN Halûk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri,* Birlik Yay., Ankara 1985.

İZ Mahir, *Tasavvuf,* Türdav Yay.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkîretü'ş-şu'arâ,* (Haz.İbrahim Kutluk), C.:2, TTK Yay., Ankara 1989.

MERMER Ahmet ve KOÇ KESKİN Neslihan, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü***,** Akçağ Yay., Ankara 2005.

Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986.

ŞENTÜRK Ahmet Atillâ ve KARTAL Ahmet*, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s.200-201.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 1988.

ŞENTÜRK Ahmet Atillâ ve KARTAL Ahmet*, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA, CANİK (SAMSUN) SANCAĞINDA İSİMLERİ DEĞİŞTİRİLMEK İSTENEN KAZA, KÖY, MAHALLELER VE YENİ İSİMLERİ

Selim ÖZCAN[*]

Giriş

Anadolu'nun bütün yerleşim bölgelerinde olduğu gibi Canik (Samsun) ve çevresinin de Türk hâkimiyetine geçmesiyle, fethi gerçekleştiren Türkler karşılarında, homojen olmayan bir coğrafya buldular. Çünkü bu bölgelerde Türklerden önce başka topluluklar yaşamış ve yaşamakta idiler. Diğer bir deyişle bölge, değişik medeniyetlere; yani yaşama biçimlerine mesken olmuştu. Bölge, bu insan topluluklarının etkileri ölçüsünde şekillendirilip kültürleştirilmişti. Köyüne, şehrine, dağına, nehrine, gölüne ad konulmuştu. Bu adlar da yaşanan kültürlerin birer izi ve alametleriydi.

Türkler, böyle yaşanmış kültürlerin var olduğu veya işlenmiş bir coğrafya üzerine gelmiş olmalarına rağmen, bölgeye gelişlerinden kısa bir süre sonra coğrafya üzerine, kendi izlerini ve alametlerini kazımaya başlayıp, kendilerine has olan yaşama biçimlerinin özelliklerini de yansıtıp, orayı başka bir kültürle, Türk-İslâm kültürüyle yoğurmaya başlamışlardır.[1] Bu süreç, Canik (Samsun) ve çevresinin Osmanlılar tarafından hakimiyet altına alınmasıyla da devam etmiştir.

Türkler ilk yerleşmelerinden itibaren, bölgeyi adlandırıp belirtmede adeta bir coğrafyacı dikkatiyle hareket ederek, dağlara, yaylalara, göllere, ırmaklara, geçitlere, küçük arazi parçalarına, köy ve şehirlere anlamlı isimler vermişlerdir.[2] Hakim bir millet olarak da, yaşadığı coğrafyaya kendi altın mührünü vurmuştur. Topluluk vicdanında da yaşatılarak büyük çoğunlukla bu güne kadar varlığını koruyan, bu yerleşme yeri adları aynı zamanda kültürleşme olgusunu aydınlatacak en önemli delillerin de başında gelir. Bu delillerin ilmî metotlarla özellikle konusu, yer ve zaman adları bilgisi adı verilen *onamastik*in, yer adları ile uğraşan kolu olan *toponimi*nin ortaya koyduğu araştırma usullerine göre incelenmesi gerekir. Toponimi; yer adlarını, onların menşeini, tekamül ve şekillenmesini inceleyen bir bilim alanıdır.[3] Bu makalede, Osmanlı Devletinde 20. yüzyılın başlarında, ülke genelinde yer adlarının değiştirilmesine yönelik olarak başlatılan çalışmaların, Canik (Samsun) sancağının yer adlarının (toponimisinin) değiştirilmesi ile ilgili olarak, ortaya konulan verilerin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

---

[*] *Yrd. Doç. Dr., Amasya Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Bahaeddin Yediyıldız, "Ordu İli Yer-Adları", Türk Kültürü Araştırmaları, Cilt.22, sayı. 256, Ankara. 1984, s.20

[2] Mehmet Eröz," Sosyolojik yönden Türk Yer Adları", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı.12, İstanbul 1986, s.43

[3] Alaeddin Mehmedoğlu – Hatire A. Aliyeva, "Yer Adları" Tarihin Aynası " dır," Türk Kültürü, cilt.37,sayı.437, Ankara.1999, s.552

1. Yer Adlarının Önemi

Yer adları, bir toprak parçasının üzerinde yaşayanların vatanı olduğunu belgeleyen önemli unsurlardan birisidir. Ünlü Türk düşünürü Kaşgarlı Mahmud da 11. yüzyılda yazdığı "Divanü Lügat-i't Türk" adlı eserinin "Kitapta Söylenen ve Söylenmeyen Şeyler Üzerine Söz" bölümünde bu düşüncenin önemini şöyle vurgulamıştır. "Yazdığım dağlar, çöller, dereler, sular, göller İslâm Türklerin ellerinde bulunanlardır. Çünkü dillerde dolaşan bunlardır. Bunları tanınmış oldukları için yazdım; tanınmamış olanların birçoklarını bıraktım. Müslüman olmayan Türk illerinden birtakımını dahi yazdım; gerisini yazmadım; çünkü onları yazmakta bir fayda yoktu. Türk diline sonradan girmiş olan kelimeleri yazmadım; erkek ve kadın adları da yazılmadı. Bunlardan ancak doğru bilinmesi için çok kullanılan, herkes tarafından tanınan adlar yazıldı."[4] Bu düşünce doğrultusunda dünyanın değişik coğrafyalarını yurt edinen atalarımız, bu topraklara kendi kültürünün mührünü taşıyan yer adları vermişlerdir.

Anadolu'nun fethiyle de; Selçukluların, Anadolu Beyliklerinin ve Osmanlıların planlı iskânlarında da kendiliğinden meydana gelen yerleşmelerde de buralara Türk kültürünün özelliklerini yansıtan geleneğe uygun, bilerek ve düşünerek yer adları verilmiştir.[5] Bu yer adları da vatan yapılan Anadolu toprağının tapu senetleri olmuştur.

Osmanlı Devletinin bir çok milletin bir araya gelmesiyle kurulmuş olması ve milliyet düşüncesine önem verilmemesi, her milletin yaşadığı bölgeye kendi dilinde yer adları vermesini de ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti döneminden kalma yer adlarının içerisinde Türkçe olmayanlar da bulunmaktadır. Fakat Fransız İhtilalinin dünyaya yaydığı yeni düşünceler ile milliyetçilik akımı, başta siyasi ve kültürel olmak üzere her bakımdan devletin aleyhine sonuçlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren de, özelikle Balkanlarda yaşayan ve hıristiyan olan, bağlı milletlerin ayaklanarak devletten ayrılmaları başlamıştır. Osmanlı Devletinden koparak ayrı birer devlet kuran bu milletler, vatanlarını kendi dillerinde yer adları ile donatmayı da ilk görev bilmişlerdir. Hatta hakimiyetleri altına aldıkları bölgelerdeki Türk yer adlarını da değiştirmeyi hiç ihmal etmemişlerdir.[6]

Osmanlı Devleti, güçlenmeye başlayan bu ayrılıkçı hareketler karşısında, devletteki birlik ve düzeni sağlamaya yönelik olarak ve devletin yıkılışının, çöküşünün

---

[4] Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgat-it Türk Tercümesi*, (Çeviren: Besim Atalay), cilt.I, TTK Basım evi, Ankara. 1985, s.27-28

[5] Daha geniş bilgi için bkz. Türkiye de Yer Adları ve Değiştirilen Bazı Yer Adları Hakkında; Eröz, s.43-53

[6] Türk Dünyası Yer Adları bazen kasıtlı, bazen de manası veya anlamı "kimseler" tarafından anlaşılmaz olduğu nedeniyle değiştirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Alaeddin Mehmedoğlu – Hatire A. Aliyeva, 9, s.553-554

önüne geçmek amacıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarını uygulamaya yönelmiştir. Ancak, Osmanlı devletini dağılma tehlikesinden kurtarmaya yönelik olarak uygulamaya konulan Osmanlıcılık ve İslamcılık fikir akımının, hıristiyan ve müslümanların ayrılıkçı harekâtlarının önüne geçememesi, İttihat ve Terakki yönetimini, Türkçülük fikrinin uygulanmasına yöneltmiştir.

Özellikle de Balkan savaşlarında yaşanan hezimetten sonra daha fazla gelişme imkanı bulan ve milli duygularla inkişaf edip ortaya çıkan Türkçülük fikri, devlet hayatında da etkili olmaya başladı.[7] Bu fikrin uygulayıcısı olan iktidardaki İttihat ve Terakki yönetimi, sadece siyasi ve askeri alanlarda değil, ortaya çıkabilecek tehdit ve taleplere karşı Osmanlı ülkesinin bir Türk ülkesi olduğu yönünde düzenlemeler yapmaya da yöneldi. Bu düzenlemeler çerçevesindeki ciddi teşebbüslerden biriside ülke genelinde başlatılan yer adlarının değiştirilmesine yönelik çalışmalar oldu. Bu çalışmalarda Dâhiliye Nezâreti tarafından başlatıldı.

2. Canik Sancağında Yer Adları Değişiklikleri

2.1. Canik Adı ve Menşeî

Canik adı günümüzde, Canik dağları ile bilinmektedir. Canik dağları da Samsun'un güney batısından, batıda Kızılırmak vadisinden başlayıp, doğuda Ordu'nun doğusundan akan Melet ırmağına kadar 180 km boyunca uzanan, güneyde Kelkit ırmağına kadar olan ve 60 km genişliğindeki bölgenin adıdır.[8] Bunun yanında Samsun merkez Çatalçam, Tunceli ilinde Mazgirt'in Aydınlık, Erzurum ilinde Oltu'nun Dokuzdeğirmen köylerinin eski adları da Caniktir.[9]

Canik kelimesinin ilk geçtiği metinlerden birisi, belki de ilk geçtiği Türkçe metin, 1244-1245'te yazılmış olan Danişmendname'dir. Bu eserdeki tasvirlere göre Canik'in sınırları şöyle belirtilmiş; kuzeyinde Karadeniz, batısında Samsun, güneyinde Karakuş (günümüzde Ordu iline bağlı Akkuş ilçesi) doğusunda Trabzon ve Bulgar dağları bulunmaktadır.[10]

15. ve 16. yüzyıllarda Canik sancağı, Orta Karadeniz bölgesinde, sınırları Bafra'nın batısından başlayan, Samsun merkez, Kavak, Salıpazarı, Terme, Çarşamba, Ünye'yi içerisine alan ve Fatsa ile Perşembe arasından denize dökülen Bolaman ırmağına kadar uzanan bölgenin adı olarak tanımlanmıştır.[11] Gene "Canik Beyleri" adlı

---

[7] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VIII, TTK Basımevi, Ankara 1983, s.550-563

[8] *Büyük Larousse*, " Canik Dağları ", cilt.5,s.2168

[9] *Köylerimiz*, T.C İçişleri Bak. İller İdaresi Genel Müd., Ankara.1982 Belediyeler/Köyler,T.C İçişleri Bakanlığı İller İd. Genel Müd.,Türk İdareciler Vakfı Yay., Ankara.1985, s.323-783

[10] Necati Demir, "Bir Coğrafi Bölge Olarak "Canik" Tarihi Alt Yapısı," Orta-Karadeniz Sempozyumu (7-11 Eylül 2005) Bildirileri, Mehmet Öz, *XV – XVI. yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK yayınları, Ankara 1999, s.27

[11] Öz, s.25-26

eserin yazarı olan Kâzım Dilcimen de, eserinin girişinde Canik'in sınırlarını Trabzon'dan bugünkü Samsun ilinin batı sınırı olarak göstermiş, güneyde ise Amasya ve Tokat'a kadar uzanan bölge olduğunu belirtmiştir.[12]

Bütün bu bilgilerin ışığında Canik Bölgesi sahil boyunca, doğuda Trabzon - Rize il sınırından başlayıp, Canik Dağları da dahil olmak üzere, Sinop yakınlarına kadar devam eden, güneyde ise Kelkit ırmağına kadar uzanan coğrafi bölge olarak tanımlanabilir.[13]

Bugün kullanılan Samsun adının ortaya çıkışı ise Türklerin buraya hakim olmasından sonradır. 12. ve 13. yüzyıllardaki Türk kaynaklarında Samsun adı kullanılmaktadır. Bu adın da "Amisus" kelimesinden geldiği ve Türklerin kelimeyi kendi dil kurallarına göre önce Samisun sonra da Samsun şekline dönüştürerek kullandıkları belirtilmektedir.[14] Ancak bu dönemde şehrin merkezi Samsun olarak anılmakla birlikte sancak adı olarak "Canik" adı kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan idari düzenlemeler ile vilayet haline getirilen bölge, şehrin ismi olan Samsun adı ile anılmaya başlanmıştır.

2.2. Canik Sancağındaki Yer Adları Değişiklikleri Çalışmaları

Dâhiliye Nezâreti, çok eskiden beri adlandırılmış olan ve feth edilmesinden sonra da kullanılan bazı şehir, kasaba ve köy adlarının Osmanlılıkla (Türklükle) hiçbir ilgisi olmadığı, telaffuzlarının da güç olduğu gerekçesiyle, uygun bir adla değiştirilmesini kararlaştırdı. Bu kararın Canik sancağına bir genelge ile bildirilmesi üzerine, [15] bütün vilayetlerde olduğu gibi, sancak ve kaza merkezlerinde bu iş için oluşturulan komisyonlar tarafından çalışmalar başlatılır.[16]

---

[12] Kazım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Ahali matbaası, Samsun.1940,s.8

[13] Demir, "Bir Coğrafi Bölge Olarak "Canik" Tarihi Alt Yapısı", Orta-Karadeniz Sempozyumu (7-11 Eylül 2005) Bildirileri

[14] Kazım Dilcimen,"Samsun Kelimesi", Ondokuz Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, Samsun.1942, sayı.56, s.18

[15] Osmanlılığa vech-i münasip olmayan ve müşabih isimlerle tevsim edilmiş olan şehir, kasaba ve kurranın esamisinin tebdili. Bkz. BOA. Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye (DH. İUM), nr.48/10, s.2, Tarih 14 Teşrin-i evvel 1331 (27 Ekim 1915)

[16] Fakat 26 Teşrin-i Sani 1331'de (9 aralık 1915) Canik Sancağı Mutasarrıfı Kemal tarafından, Dâhiliye Nezâretine şehir, kasaba ve köylerin isimlerinin değiştirilmesi hakkında 14 Teşrin-i Evvel 1331'de (27 Ekim 1915) gönderilen genelgenin, sancağın evrak kaleminden, hükümet dairesine nakli sırasında diğer evraklara karışarak bulunamadığı bildirilmiş ve Genelgeye ilişik yer adlarının değişikliğini gösteren cetvel ile genelgenin suretinin gönderilmesi, 1 Kanun-ı Evvel 1331 (14 Aralık 1915) tarihli telgraf ile istenmiş. BOA, DH.İUM, nr.48/10,s.2, Bu telgrafa, İdare-i Umumiye - i Dahiliye Müdüriyeti 3 Kanun-ı Evvel 1331'de (16 Aralık 1915) cevap vererek, istenen genelge ile hangi adların değiştirilmesinin uygun olacağını ihtiva eden pusulanın suretlerinin gönderildiği bildirlir. BOA, DH.İUM, nr.48/10,s.2

Dâhiliye Nezâretinin, yer adlarının değişikliğini, bir genelge ile belirtmiş olmasına rağmen, ülke çapındaki çalışmalar esnasında bazı aksaklıkların görülmesi üzerine, bu defa İttihat ve Terakki liderlerinden Osmanlı Harbiye Nazırı ve dönemin yetkililerinden, Enver Paşa,[17] 5 Ocak 1916 yeni bir emirnâme yayınlayarak, yer adları değişikliklerinde uygulanacak esasları belirtir.[18]

Bu emirnâmeye göre; Osmanlı ülkesinde Ermenice, Rumca, Bulgarca hatta İslam olmayan topluluklara ait olan; vilayet, sancak, kasaba, köy, mahalle, nahiye, dağ, nehir gibi bütün adların Türkçe'ye çevrilmesi için yurt genelinde bir çalışma yapılması istenir. Müslüman kavimlere ait olan ancak Türkçe olmayan adların bunun dışında tutulması belirtilir.[19]

Canik sancağındaki şehir, kasaba ve köylerin isimleri hakkındaki incelemelerin sona erdiği mutasarrıf tarafından, Dâhiliye Nezâretine 21 Mart 1916 bir telgraf ile bildirilir.[20] Ama gerek 27 Ekim 1915'de gönderilen genelgeye göre, gerekse Enver Paşanın yayınladığı emirnâmeye göre Canik sancağı dahilinde adları değiştirilen kasaba, köy ve mahalleler ile bunların yeniden hangi adlarla adlandırılmasının uygun görüldüğüne dair cetvel düzenlenerek 9 Mayıs 1916 Canik Mutasarrıfı tarafından, Dâhiliye Nezâretine gönderilir.[21]

Canik sancağı dahilinde, yer adları hakkında yapılması uygun olacağı belirtilen düzenlemelere göre; mutasarrıflık tarafından, Bafra kaza adının değiştirilmesi gerekirse “Kızılırmak”, Çarşamba adının değiştirilmesi gerekirse “Yeşilırmak” adlarının verilmesinin uygun olduğu belirtilmiş. Terme kaza adının “Sancaklı Kazası”, Ünye kaza adının “Saraybahçe”, Fatsa kaza adının “Yalısaray” olarak değiştirilmesi önerilmiştir. Kavak nahiyesi merkezi olan, Kavak kazasının Bağdat yolu üzerinde bulunması, adın

---

[17] M. Şükrü Hanioğlu, “ Enver Paşa”, DİA**,** cilt. XI, İstanbul 1996, s.261-264

[18] BOA, DH. İUM, nr. 48/17, lef.2

[19] Yer adları ile ilgili bu emirnameye göre; Çalışmalar, bölge dahilindeki askerî başkanlar ve mülkiye memurları tarafından yapılacak, yer adlarının değiştirilmesine önce vilâyet, sancak ve kaza merkezlerinden başlanacak, hazırlanan cetveller ise karargaha gönderilecekti. Burada gönderilen cetveller incelenerek, birbirine benzeyen adlar, yazışılarak değiştirildikten sonra, uygulanmak üzere Dâhiliye ve Posta Nezâretine gönderilecekti.

Yeni yer adlarının değişikliğinde, çalışkanlık ve askeri zaferlerimiz ölçü alınacak, harp sahası olan yerler, oraya özel şanlı tarihi hatırlatacak ve bu mümkün değilse, en namuslu ve memleketine en faydalı hizmetlerde bulunmuş, ama vefat etmiş olanların adları verilecekti. Veyahut bölgenin bol miktarda yetişen ve tanınan ürünü, sanayi ve ticareti daima sabit kılacak, coğrafyanın durumuna yakışan isimler bulunacaktı. Sözün kısası, okulda öğretmenler, öğrencilerine coğrafya dersleri sırasında vatanımızın her parçasını anlatırken, öğrenciler aynı zamanda her mevki'in şanlı tarihine, iklim, mahsûl, sanat ve ticaretine aid faydalı bilgiler bulabilmelidirler. Bir de, öteden beri yabancıda olsa alışılmış ve bugün konuşulmakta olan adların, birden bire kelimenin yapısına hiç benzemeyen ad ile değiştirilmesi hem halk arasında bazı yanlışlıklar hem de eski adların yine söylenmesine sebep olacağından, halkın bu durumu dikkate alınarak ona göre isim bulunmaya i'tina gösterilmelidir. Meselâ; "Ereğli"ye "Erekli" veya "Eraklı", "Gelibolu"ya "Velibolu"denilmesinde bir sakınca olmayacaktır. BOA, DH. İUM, nr. 48/17, lef.2

[20] BOA, DH.İUM, nr.48/10, s.3

[21] BOA, DH.İUM, nr.48/10, s.4

Rumca ile de ilgisinin olmaması, değiştirilmesi durumunda ise "Durak" adının verilmesinde sakınca olmadığı bildirilmiştir[22] *(bkz. tablo 3).*

Bunların yanında; Samsun merkez kazasının 6 mahallesi ile 16 köyünün, Bafra kazasının adı ile 29 köyünün, Çarşamba kazasının adı ile 1 mahallesinin, Terme kazasının adının, Kavak nahiyesinin 2 mahallesi ile 3 köyünün, Alaçam nahiyesinin 1 mahallesi ile 4 köyünün, Ünye kazasının adı ile 1 mahalle, 1 nahiye ve 16 köyünün, Fatsa kazasının adı ile 6 köyünün adlarının değiştirilmesi düşüncesi bildirilmiştir.

Canik sancağı ve yöresine ait değiştirilmesi önerilen yerleşme yeri adlarının toplamı 91 civarındadır *(bkz. tablo 2).* Bu adların etimolojik tahlillerine gidilmeksizin, ilk okunduğunda açık ve seçik olarak manaları anlaşılanlar göz önünde bulundurularak, söz konusu adlar bir tasnife tâbi tutulduklarında şöyle bir manzara ile karşılaşılmaktadır.

Canik sancağı ve yöresi yerleşme yeri adlarının en büyük kısmını yüzde 37'lik bir oranla kişi ad ve ünvanlarıyla, ilgili adlara dayanan yer adları teşkil etmektedir *(bkz Grafik 1)*. Bu adlandırmada, doğrudan doğruya insan adlarının çıkış noktası olarak alındığı ve tarihe mal olmuş simaların adlarının daha çok ilham kaynağı olduğu görülmektedir. Örneğin Fazıl Ahmet Paşa, Pirî Paşa, Çandarlı, Osman gibi kişi adları yanında, Mahmudlu, Tursunlu, Küçük Ahmetli, Kara Ahmetli gibi köylerin sakinleri arasında baba adı, söz konusu köyün adıyla aynı olan şahısların adlarından kaynaklanan yer adlarına da rastlanılmaktadır.[23]

Dinle ilgili adlandırmada ise, adlara dini kurumlar ve temalar ilham kaynağı olmuştur. Örnek olarak Hoca, Hayırlı, Niyazlı, Hızır Bey gibi yer adları sayılabilir.

Meslek isimleri de yer adı olarak kullanılmıştır. Örneğin Semerci gibi mesleğin adı, yer adı olduğu gibi, Osmanlı devlet ve saray örgütünün isimlerini yansıtan, Sancak gibi adlar da yer adı olarak benimsenmiştir.

Yer adlarını belirlemede, en kalabalık ikinci isim grubunun menşe'ini yüzde 33'lük bir oranla, çevrenin coğrafi özelliklerini yansıtan adlar oluşturmaktadır *(bkz. Grafik 1)*. Buradan da çevrenin, Türklerde adlandırmada her bakımdan önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu da Türklerin çevreye bağlılıklarıyla, çevre ile ilişkilerinin sıkılığıyla açıklanabilir. Çünkü, Türkler üzerinde yaşadıkları çevreyi gözlemişler; onu tanımışlar ve ondan keşfettiklerini kendi dilleriyle tasvir etmeye çalışmışlardır. Genellikle, çevrenin coğrafi özellikleri ve jeolojik yapısı, çevredeki renkler, çevrenin genel özellikleri ve çevredeki varlıklardan olan bitki örtüsü, hayvanlar ile yapılardan etkilenmişlerdir.[24] Çevreyle ilgili yer adlarına örnek verecek olursak; Çamlıdere,

[22] BOA, DH.İUM, nr.48/10, s.5
[23] Yediyıldız, s.22
[24] Geniş bilgi için ,bkz. Anadolu köy adlarında adlandırma yolları, Doğan Aksan, "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara.1973 s.185-193

Beypınar, Baharlu, Çukurlu, Fındıklı, Yüksekalan, Yıldırım, Karşıyaka, Bademler gibi çevrenin özelliklerini yansıtan adlar verilebilir. Bunların yanında Yeşilteke, Karakayış, Alaca, Karayazı gibi yer adlarıyla da çevredeki renkler dile getirilmiştir. Koyundere, Kuşalakese, Leylekli, Kartal adları da çevredeki varlıklardan olan hayvan isimlerinden esinlenerek adlandırılan yerleşim yeri adları olmuştur *(bkz. Tablo 3).*

Canik Sancağı dahilindeki yer adları değişikliklerine gidilirken Türk kültürünün özelliklerini yansıtan ve yabancı dillerle ilgisi olmayan, öz Türkçe adların verilmesi, çalışmaları yürütecek komisyon tarafından amaç edinilmişti. Fakat komisyon üyelerinin yer adları konusunda pek bilgili olmadıkları ve hiçbir alt yapı hazırlığı olmaksızın, bu çalışmalarını alelacele gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Çünkü komisyon üyelerinin Türk etimolojisinden ve tarihinden habersiz bir şekilde öz Türkçe yer adlarının, gene Türkçe adlarla değiştirilmesini önermişlerdir. Örneğin; Samsun merkeze bağlı ve eski Türk topluluklarındaki oymak adlarından olan, "Kadamut"[25] köyünün adının yerine "Güzelpınar" adı uygun bulunmuş. Bafra kazasına tâbi ve Türk tarihindeki ünlü kişi adlarından olan "Kaydalapa"[26] köyünün adının yerine de "Ağayurdu" adı önerilmiştir.

Bunun yanında Aktekke (Hıristiyani), Karatekke; Gazibeyli (İslam), Yukarı Gazibeyli; Gazibeyli (Hıristiyani), Aşağı Gazibeyli; Kuşlıgan, Kuşalakese; Fındıki, Fındıklı gibi değişikliği istenen adın, okunuşundan hareket edilerek verilen adlar da olmuştur.

Martıkal'a (İslam), Martıkal'a (Hıristiyani); Gazibeyli (İslam) Gazibeyli (Hıristiyani); Hırsemenkiler (İslam), Hırsemenkiler (Hıristiyani); gibi aynı adla anılan ve biri İslam, biri Hırirtiyan olan yerleşim yerleri de, Kal'a, Kal'acık; Yukarı Gazibeyli, Aşağı Gazibeyli; Hırsemenkiler (İslam) Turgud, Hırsemenkiler (Hıristiyani), Muradoğlu gibi birbirine yakın veya benzer adlarla adlandırılmıştır.

Canik Sancağında yer adlarının değiştirilmesi hususunda yapılan çalışmaların, uygulamaya geçirilmesi ve günümüze olan yansımalarını değerlendirecek olursak, değişikliklerin tam olarak uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki sancağın merkezi olan Samsun'da değiştirilmesi uygun görülen 22 yer adından, sadece Çandarlı diye teklif edilen yer adının, bugün Çandır adıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bunun dışında değiştirilmesi düşünülen Alonesse, Alonos; Memados, Mamados; Adriya, Andırya; Kadamut, Kadamut; Balaç, Balaç; Olyasse, Olyas; Karasamsun, Karasamsun; Koymat, Koymat; Kamalos, Kamalos; Kethudaoğlu, Kethudadağı; Çinik, Çinik gibi yer adları karşılaştırıldıklarında, adların hemen hemen değişiklikten önceki yer adlarıyla aynı olduğunu anlaşılmaktadır. Bu da değişikliğin uygulanmadığını göstermektedir.

[25] Eröz, s.49
[26] Eröz, s.50

Kavak nahiyesinde de önerilen 5 yer adından yalnızca Celallı adı benimsenmiş. Değiştirilmesi istenen Çakallı, Minoz, Mahmudlu yer adlarının da değiştirilmeden kullanımına devam edilmiştir.

Alaçam nahiyesi için değiştirilmesi önerilen 5 yerleşim yer adından hiç birisinin değiştirilmediği, hatta değiştirilmesi önerilen; Köseköy, Akgüney, Bedeş, Alemete adlarının günümüze kadar benimsenip kullanıldığı, bunlardan sadece Bedeş'in, Soğukçam; Alemete'nin de Umutlu olarak daha sonra değiştirildiği anlaşılmaktadır.

Bafra kazasında, değiştirilmesi istenen yerleşim yeri adlarından sadece Yeşiltekke'nin,Yeşilköy ile Yukarı Gazibeyli ve Aşağı Gazibeyli'nin de Gazibeyli adlarıyla benzerlikleri görülmektedir. Diğer önerilen yer adlarının ise, yapılması istenen değişikliğe göre uygulamaya geçmediği anlaşılmaktadır. Çünkü değiştirilmesi düşünülen yer adlarından Aktekke, Bakırpınar, Lengerli, Kaydalapa, Gelemağri, Çulhakoca, Gazibeyli, Mardar teklif edilen değişiklikten sonra da aynen kullanılmıştır. Yine İneuzi, İnözükoşaca; Domuzağılı, Domuzağı; Harizen, Harız; Hırsemenkiler, Hırsamengeller; İnegazi, Eynegazi; Muğamlı, Muamlı; Demeşk, Demşek; Martıkal'a, Martıkale; Kuşlığan, Kuşluğan; Virancuk, Virancık adlarının okunuşlarından hareket edilerek yapılan değişikliğe göre kullanılmasına aynı şekilde devam edilmiştir.

Çarşamba Kazasında ise, kaza adı ile 1 mahallenin yer adının değiştirilmesi önerildiyse de değişiklik uygulanmamıştır. Terme kazasında da kaza adının değişikliği istenmişse de bu değişikliğe de uyulmamıştır.

Ünye kazasının, 19 yer adının değiştirilmesi teklif edilmiş. Burada da önerilen değişikliklere göre bir uygulama olmamıştır. Sadece Fındıklı adının kullanıldığı dikkati çekmektedir. Ama bu adın değişiklikle önerilen ad mı yoksa daha sonra verilen ad mı olduğunu anlamakta zordur. Burada da değiştirilmesi düşünülen yer dalarından bazıları Göbi, Göbü; Yavı, Yavi; Fardil, Fartıl; Alivera, Alivara; Göbinalcı, Göbünalcı şeklinde söylenilmesine devam edilmiş.

Fatsa kazasında da diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi istenilen yer adı değişikliklerinin uygulanmasına geçilememiştir. Yine değiştirilmesi önerilen yer adları kullanılmamıştır. [27]

Sonuç

Canik sancağındaki yer adları değişikliğinde dikkati çeken bir husus, gerek bölgenin genel adı Canik'in, gerekse Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye, Fatsa kazaları ile

[27] Bölgedeki yer adları değişiklikleri için bkz. Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimiz Dahiliye Vekâleti Yayını, İstanbul.1928, s.193-197,708-725, Belediyeler/Köyler, T.C İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü,Türk İdareciler Vakfı Yayınları,Ankara.1985, s.689-698 Belediyeler/Köyler, T.C İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü,Türk İdareciler Vakfı Yayınları, Ankara.2001, s.547-555

Kavak ve Alaçam nahiyelerinin adlarının, bazı imlâ ve telaffuz değişiklikleriyle, adların değiştirilmesi teklifine rağmen, eski biçimleriyle kullanılmaya devam edilmiş olmasıdır. Yine bu yerleşim yerlerine tabi olan, mahalleler ile köy adlarının da değişiklik yapılması önerisine karşın, büyük çoğunlukla değiştirilmeden kullanımları sürdürülmüş olmalarıdır.

Bu kullanılan yer adları, bölgenin Türkleşme ve İslamlaşmasının izlerini olduğu kadar, bölge insanının tabiî çevreyi algılamasını da yansıttığı anlaşılmaktadır. Bölge nüfusunun büyük çoğunluğu müslüman olmakla birlikte, Türklerden önceki yer adlarının da önemli ölçüde varlığını sürdürmesi dikkat çekicidir. Bu durum, Türklerin her zaman yeni yerleştikleri yerin adını değiştirmediklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca Müslüman nüfusa sahip bazı köy adları, (Manastır, Ayazma vb.) bunların İslamiyet'ten önceki gayrimüslim karakterlerini de açıkça göstermektedir. Bu gibi yer adları, dini kuruluş ve yerlerin varlığına işaret etmektedir.

Yer adlarından hareket ederek, bölgenin bazı köylerinin kurucularını belirleyebilmek imkânı vardır. Bu da bölgede yapılan tahrirlerde tespit edilecek olan baba adının yardımıyla mümkün olabilmektedir. Şöyle ki kişi adı taşıyan yer adlarında Mahmudlu, Kara Ahmedli örneğinde olduğu gibi, bir boy adından gelmiş olabilirler veya Kaydalapa örneğindeki gibi, bölgede Türkmenlerin yerleşmesinde önemli rol üstlenmiş liderlerin adlarını almış olabilirler. Bunun yanında bölgenin yer adlarının önemli bir bölümünü, yörenin coğrafi özelliklerini yansıtan adlar olduğu da görülmektedir.

Osmanlı Devletinin ülke genelinde yer adları değişikliklerine yönelmesini sebeplerinin başında, Türkçülük fikri doğrultusunda, ülkenin bir Türk-İslam ülkesi olduğu yönündeki düzenlemelere, kültürel alanda hizmet etmek düşüncesi idi. Fakat Canik sancağı dahilindeki yer adları değişikliklerinin tam olarak uygulamaya geçirilememesi, bu düşünceye kültürel olarak önemli bir katkının sağlanamamasına neden olmuştur. Kısıtlı da olsa yapılan değişikliklerle yer adlarının büyük bir çoğunluğunun Cumhuriyet dönemine kadar geldiği anlaşılmaktadır.

Yer adları değişikliklerinin uygulamaya geçememesinin sebepleri olarak değişikliği önerilen yer adlarının Dahiliye Nezârati tarafından onaylanmaması ve Osmanlı Devletinin, yer adları değişiklikleri çalışmalarına başlamasından 1918 Ekimine kadar sürecek dönemde, birden çok cephede, Birinci Dünya savaşında olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Bir toprak parçasını vatan haline getiren yer adlarının değiştirilmesi hususunun milli kültürün bir parçası olduğu düşüncesinden hareketle, ilmin ışığında, ortaya konulan araştırma usullerine göre, incelenip ele alınmak mecburiyeti olduğu da unutulmamalıdır.

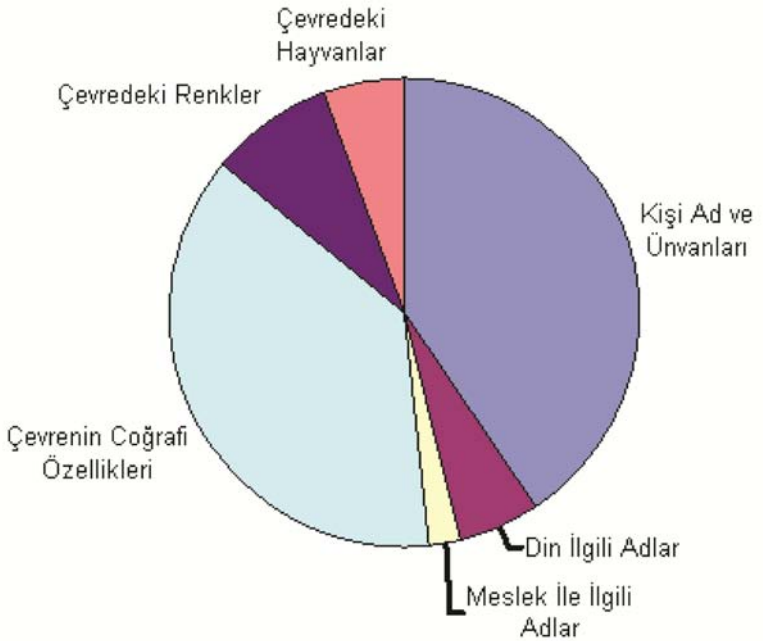
Tablo 1. *Canik Sancağındaki Yer Adlarının İsimlendirme Yolları**

Canik Sancağı İdari Birimleri	***Çevre ile ilgili Adlar***			***Kişilerle ve Topluluklarla ilgili Adlar***		
	Çevrenin Coğrafi Özellikler	*Çevredeki Renkler*	*Çevredeki Hayvanlar*	*Kişi Ad ve Unvanları*	*Dinle İlgili Adlar*	*Mesleklerle ilgili Adlar*
Samsun Merkez	*4*	*3*	*--*	*12*	*3*	*--*
Kavak Nahiyesi	*1*	*--*	*--*	*4*	*--*	*--*
Alaçam Nahiyesi	*4*	*--*	*--*	*1*	*--*	*--*
Bafra Kazası	*8*	*3*	*4*	*13*	*2*	*--*
Çarşamba Kazası	*2*	*--*	*--*	*--*	*--*	*--*
Terme kazası	*--*	*--*	*--*	*--*	*--*	*1*
Ünye kazası	*8*	*2*	*--*	*7*	*1*	*1*
Fatsa Kazası	*6*	*--*	*1*	*--*	*--*	*--*
TOPLAM	*33*	*8*	*5*	*37*	*6*	*2*

Tablo 2*. Canik Sancağında Adları Değiştirilmesi İstenen Yerleşim Yerlerinin Sayıları*

Canik Sancağı İdari Birimleri	***Yerleşim Yerleri***			
	Mahalle	***Köy***	***Nahiye***	***Kaza***
Samsun Merkez	*6*	*16*	*--*	*5*
Kavak Nahiyesi	*2*	*3*	*--*	*--*
Alaçam Nahiyesi	*1*	*4*	*--*	*--*
Bafra Kazası	*--*	*29*	*--*	*--*
Çarşamba Kazası	*1*	*--*	*--*	*--*
Terme kazası	*--*	*--*	*--*	*--*
Ünye kazası	*1*	*16*	*1*	*--*
Fatsa Kazası	*--*	*6*	*--*	*--*
TOPLAM	*11*	*74*	*1*	*5*

*Tablodaki yer adlarının isimlendirilmesindeki sınıflama için bkz. Doğan Aksan, "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara.1973, s.185-187

Grafik 2. *Canik (Samsun) Sancağındaki Yer Adlarının İsimlendirilme Oranları*

Tablo 3. *Samsun Merkez kazası ve Kavak, Alaçam Nahiyeleri ile Bafra, Çarşamba Terme, Ünye, Fatsa Kazaları Dahilindeki İsimleri Değiştirilen Mahalle, Köy, Nahiye ve Kazaların Yeni İsimlerine Ait cetveller*

a. *Canik Sancağı Merkez Kazası Dâhilinde İsimleri Değiştirilecek Mahallelerin ve Köylerin İsimlerine Ait Cetvel)*

Değiştirilmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Mekde Mahallesi	*Hamzabey Mahallesi*	
Rum Mahallesi	*Yıldırım Mahallesi*	
Sa'dibey Mahallesi	*Fethiye Mahallesi*	
Katolik Mahallesi	*Nusretiye Mahallesi*	
Protestan Mahallesi	*İslambey Mahallesi*	
Adriya Mahallesi	*Çandarlı Mahallesi*	*Andırya (Antyeri)**Çandır*
Kadamut Köyü	*Güzelpınar Köyü*	*Kadamut (Çatkaya)**
Balaç Köyü	*Balibey köyü*	*Balaç**
Olyasse Köyü	*Karahalilbey Köyü*	*Olyas (Çobanözü)**
Koymat Köyü	*Firuzbey Köyü*	*Koymat (Toybelen)**
Kamolos Köyü	*Niyazlı Köyü*	*Kamolos (Kamalı)**
Alanosse Köyü	*Alaca Köyü*	*Alonos (Alanlı)**
Memados Köyü	*Yüksek Alan*	*Mamados (Meyvalı)**
Karasamsun Köyü	*Karayazı Köyü*	*Karasamsun**
Kudedi Köyü	*Gündoğdu Köyü*	
Samrik Köyü	*Sarıköy Köyü*	
Kethüda oğlu Köyü	*İsfendiyarbey Köyü*	*Kethüda dağı Gürgendağ)**
Sarıyusuf Köyü	*İslahiye Köyü*	*Sarıyusuf **
Çinik Köyü	*Pirîpaşa Köyü*	*Çinik**
TOPLAM	*6 Mahalle 13 Köy*	

*İşaretli yer adları, değiştirilmeden günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.
** İşaretli yer adları, değiştirilerek günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

b*. Canik sancağı Merkez Kazası Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Mahallelerin ve Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek Verilecek İsim***	***Günümüzde Kullanılan İsmi***
Sebüce köyü	*Savacıbey Köyü*	
Tangarlo Köyü	*Tursunlu Köyü*	
GENELTOPLAM	*6 mahalle 16 köy*	

c*. Kavak Nahiyesi Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Mahallelerin ve Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi istenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Rum mahallesi	*Atıfbey Mahallesi*	
Ermeni Mahallesi	*Bekirbey Mahallesi*	
Minoz Köyü	*Mahmudlu Köyü*	*Minoz (Çalbaşı)** Mahmudlu**
Çakallı Muhacirleri Köyü	*Cevherli Köyü*	*Çakallı **
Celallu Köyü	*Karaahmetli Köyü*	*Celallı**
TOPLAM	*2 Mahalle 3 Köy*	

d. *Terme Kazası Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Kazanın İsmine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Terme Kazası	*Sancaklı Kazası*	*Sancaklı* köy adı*
TOPLAM	*1 Kaza*	

*İşaretli yer adları, değiştirilmeden günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

** İşaretli yer adları, değiştirilerek günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

e. *Alaçam Nahiyesi Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Mahallelerin ve Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Rum Mahallesi	*Gündoğdu Mahallesi*	
Köseköy Hıristiyani Köyü	*Kızıklı Köyü*	*Köseköy**
Akgüney Hıristiyani Köyü	*Akviran Köyü*	*Akgüney**
Bedişköyü Hıristiyani	*Kavacık Köyü*	*Bedeş (Soğukçam)***
Alemete köyü	*Ahmedyeri Köyü*	*Alemet (Umutlu)***
TOPLAM	*1 Mahalle 4 Köy*	

f. *Bafra Kazası Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Bafra	*Kızılırmak*	*Bafra**
Aktekke Hıristiyani Köyü	*Karatekke Köyü*	*Ak Tekke**
İneuzi Hıristiyani Köyü	*Tataroğlu Köyü*	*İnözükoşaca***
Ormanus Köyü	*Barboros Köyü*	
Domuzağlı Köyü	*Oğuzeli Köyü*	*Domuzağı (Esentepe)***
Lorus Köyü İslami	*Pirhasan Köyü*	
Lorus Köyü Hıristiyani	*Selçuk Köyü*	
Hırsemenkinler Köyü İslami	*Turgud Köyü*	*Hırsamengeller (Karpuzlu)***
Hırsemenkinler Köyü Hıristiyani	*Muradoğlu Köyü*	
TOPLAM	*1 Kaza 8 Köy*	

*İşaretli yer adları, değiştirilmeden günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

** İşaretli yer adları, değiştirilerek günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

g*. Bafra Kazası Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Bakırpınarı Köyü Hıristiyani	*Çakırpınarı*	*Bakırpınarı**
Lengerli Köyü Hıristiyani	*Leylekli Köyü*	*Lengerli**
Ayazma Köyü	*Niyazlı Köyü*	
Tekirsarmaşık Köyü Hıristiyani	*Yeşiltekke Köyü*	*Yeşilköy**
Kaydalapa Köyü	*Ağayurdu Köyü*	*Kaydalapa (Sarıçevre)***
Gelemağri Köyü	*Karahalil Köyü*	*Gelemağri (Koruluk)***
Harizen Köyü	*Hayırlı Köyü*	*Harız**
Muğamlı Köyü	*Zehurialakese Köyü*	*Muamlı (Altınay)***
Bediş köyü muhacirleri	*Beypınarı Köyü*	
Demeşk Köyü	*Karşıyaka Köyü*	*Demşek (Ortadurak)***

Çulhakoca Hıristiyani köyü	*Osmanyurdu Köyü*	*Çulhakoca**
İnegazi Hıristiyani köyü	*Çamlıcadere Köyü*	*Eynegazi**
Kavanlık Hıristiyani Köyü	*Koyundere Köyü*	
Martıkal'a Köyü İslam	*Kal'a Köyü*	*Martıkale (Doğankaya)***
Martıkal'a Köyü Hıristiyani	*Kal'acık Köyü*	
Gazibeyli Köyü İslam	*Yuk.Gazibeyli Köyü*	*Gazibeyli**
TOPLAM	*16 Köy*	

*İşaretli yer adları, değiştirilmeden günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.
** İşaretli yer adları, değiştirilerek günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

h. *Bafra Kazası Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen i sim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Gazibeyli Köyü Hıristiyani	*Aşağı Gazibeyli Köyü*	*Gazibeyli**
Kolay Köyü Hıristiyani	*Kaval Köyü*	
Kuşlığan köyü	*Kuşalakese Köyü*	*Kuşlugan**
Virancuk Köyü	*Şahinli Köyü*	*Virancık (Örencik)***
Mardar Köyü	*Hızırbey Köyü*	*Mardar (Hasırlı)***
GENEL TOPLAM	*1 Kaza 29 Köy*	

i*. Çarşamba Kazası'nda İsimleri Değiştirilecek Mahallelerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen isim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Çarşamba	*Yeşilırmak*	*Çarşamba**
Ermeni Mahallesi	*Karşıyaka Mahallesi*	
TOPLAM	*1Kaza 1Mahalle*	

j. *Ünye Kazası Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Mahallelerin ve Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Ünye Kazası	*Saraybahçe Kazası*	
Karakuş Nahiyesi	*Karakayış Nahiyesi*	
TOPLAM	*1 Kaza 1 Nahiye*	

*İşaretli yer adları, değiştirilmeden günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.
** İşaretli yer adları, değiştirilerek günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

k. *Ünye Kazası Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Mahallelerin ve Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Rum Mahallesi	*Bali Mahallesi*	
Göbi Köyü	*Küçükahmetli Köyü*	*Göbü**
Yavi Köyü	*İhsaniye köyü*	*Yavi**
Fardil Köyü	*Hevace Köyü*	*Fartıl (Erenyurt)***
Mitrepoli Köyü	*Baharlu Köyü*	
Ancalu köyü	*Feyzalu Köyü*	
Alivera köyü	*Şahsuvar köyü*	*Alivera (Beylerce)***

Genehor Köyü	*Genvir köyü*	
Göbinalcı Köyü	*Büyükahmetli Köyü*	*Göbünalcı**
Samerdane köyü	*Azizalakesi Köyü*	
Manastır Köyü	*Nihazalakesi Köyü*	
Kumran Köyü	*Çamlıca köyü*	
Fartana Köyü	*Fındıklı Köyü*	*Fındıklı***
Eldirti Köyü	*Gaziköy Köyü*	
Tamauze köyü	*Tavsalı Köyü*	
Alapor Köyü	*Alpagon köyü*	
Tifi Köyü	*Semerci Köyü*	
TOPLAM	*1 kaza 1mahalle 1 Nahiye 16 Köy*	

*İşaretli yer adları, değiştirilmeden günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

** İşaretli yer adları, değiştirilerek günümüzde de kullanılan yer adlarıdır.

I. *Fatsa Kazası Dahilinde İsimleri Değiştirilecek Köylerin İsimlerine Ait Cetvel*

Değiştirilmesi İstenen İsim	***Değiştirilerek verilecek İsim***	***Günümüzdeki Kullanılan İsmi***
Fatsa Kazası	*Yalısaray Kazası*	
Mağdala Köyü	*Bademler Köyü*	*Mağdalı (kayatepe)***
Tevkure Köyü	*Beğci Köyü*	
Fizmeulya Köyü	*Yukarı Feylezler Köyü*	*Yukarı Fizme (Yukarı Damlalı)***
Fizmesüfla Köyü	*Aşağı Feylezler Köyü*	*Aşağı Fizme (Aşağı Damlalı)***
Fındıki Köyü	*Fındıklı Köyü*	
Gemenos Köyü	*Kartal Köyü*	
TOPLAM	*1 Kaza 6 Köy*	

** İşaretli yer adları, değiştirilerek günümüzde de kullanılan yer adlarıdır

Kaynakça

AKSAN Doğan, (1973), Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı,* Ankara, 185-193

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye (DH.İUM) nr. 48/10 - 48/17

Belediyeler/Köyler, (1985) T.C İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Türk İdareciler Vakfı Yayınları

Belediyeler/Köyler, (2001) T.C İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Türk İdareciler Vakfı Yayınları

Büyük Larousse, (1986) *Canik Dağları*, İstanbul, Milliyet yayınları

DEMİR Necati, Bir Coğrafi Bölge Olarak "Canik" Tarihi Alt Yapısı, *Orta- Karadeniz Sempozyumu (7-11 Eylül 2005) Bildirileri*

DİLCİMEN Kazım,(1940), *Canik Beyleri*, Ahali matbaası, Samsun

DİLCİMEN Kazım,(1942), *Samsun Kelimesi*, Ondokuz Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, Samsun sayı.56

ERÖZ Mehmet,(1986), Sosyolojik yönden Türk Yer Adları, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı.12*, 43-53

HANİOĞLU M. Şükrü, (1996) Enver Paşa, *DİA, cilt. XI*, İstanbul

İPEK Nedim,(2000), Canik Umumî Meclisi, *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu* 20-22 Mayıs 1999,185-203

Kaşgarlı Mahmud,(1985) *Divanu Lûgat-it Türk Tercümesi*, (Çeviren: Besim Atalay), cilt.I, Ankara, TTK Basım evi

KARAL Enver Ziya, (1977) *Osmanlı Tarihi, cilt. VII*, Ankara TTK Basımevi

KARAL Enver Ziya,(1983) *Osmanlı Tarihi, cilt. VIII*, Ankara TTK Basımevi

Köylerimiz,(1982) T.C İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara

MEHMEDOĞLU Alaeddin –ALİYEVA Hatire A.(1999) Yer Adları " Tarihin Aynası " dır, *Türk Kültürü ,cilt.37,sayı.437*,552-558

ÖZ Mehmet, (1999), *XV–XVI. yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, TTK yayınları

Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimiz, (1928) Dahiliye Vekâleti Yayını, İst.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, (1980) *Ordu İli Yer Adları*, Türk Kültürü Araştırmaları, Cilt.22, sayı.256,20-36

YÜKSEL Ayhan,(1991), 75.Yılı ve Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700.Yılı *Trabzon Tarihi Sempozyumu* 6-8 Kasım 1998 Bildiriler, 201-222.

SAMSUN MERKEZ KÖKÇÜOĞLU MEZARLIĞI'NDAKİ ÖNEMLİ BAZI MEZAR TAŞI VE KİTABELERİ

Eyüp NEFES[*]

Giriş

Ülkemizin pek çok yerinde Osmanlı döneminden kalma mezarlık ve hazireler bulunmaktadır. Yine buralarda tarihimiz, kültürümüz ve geçmişimiz hakkında bilgi sunmaları nedeniyle son derece önemli sayısız mezar taşları yer alır. Tarihi süreç içinde oldukça önemli aşamalar kat ederek yakın tarihimize kadar devam ede gelen mezarlık kültürümüz sayesinde bizler, bizden önce yaşamış atalarımız hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Zira Osmanlı mezar taşları günümüz mezar taşlarının aksine sadece ölenin kimliğini vermekle yetinmez. Bunun yanında ölen kişinin toplumsal statüsünü, bağlı bulunduğu tarikati, bazen anne-baba adlarını, niçin öldüğünü de bildirir. Bunun yanında geleneksel sanatlarımız içinde nadide bir yeri bulunan hat sanatımızın en güzel örneklerini de ihtiva eder ve kendi döneminin sanat anlayışını zengin süslemeler yoluyla bizlere sunar. Bu anlamda mezarlıklarımız ve hazirelerimiz bir nevi açık hava müzesi gibidir.

Samsun Merkez'deki Kökçüoğlu Mezarlığı, Samsunumuzun geçmişiyle bugünü arasındaki bağı gözler önüne seren tarihi bir mekandır. Bu mezarlıkta Samsun tarihinde olduğu kadar Türk tarihi açısından da önemli yer işgal eden mezar taşları ve kitabeler bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu mezarlık içinde yer alan önemli bulduğumuz bazı mezar taşlarını ve mezar kitabelerini sizlere tanıtmaktır:

1. Rumeli Beylerbeyi ve Canik Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa'ya Ait Mezar

Hicri 30 Zilhicce 1298 (M. 23 Kasım 1881) yılında vefat eden Hasan Paşa'nın mermer malzemeden mamul mezarı (resim 1), üstü açık dikdörtgen lahit şeklindedir. Halen sağlam durumda olan bu mezar, Kökçüoğlu Mezarlığı içindeki caminin kuzey batısında yer almaktadır. Mezarın baş taşı ve ayak taşı oldukça geniş biçimde silindirik şahideden müteşekkildir. Baş taşı şahidesinde kitabenin hemen üst kısmındaki şahide alınlığında, sarıklı bir kavuk rölyefi göze çarpar. Ayak taşı ise oldukça sadedir. Baş ve ayak taşın ölçüleri; üst çap: 40 cm, alt çap: 30 cm, yükseklik: 155 cm olup lahitin ölçüsü; boy: 246 cm, en: 102 cm, yükseklik: 75 cm şeklindedir.

Cel'i sülüs hat kullanılarak Osmanlı Türkçe'si ile kabartma olarak yüzeye işlenmiş olan 8 satırlık kitabe, baş taşın doğu yüzeyini kaplamıştır. Bahse konu kitabenin orijinal metni ve okunuşu şu şekildedir:

[*] *Yrd. Doç. Dr., OMÜ, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

1- Sadr-ı esbâk Ahmedu'llâh Paşa-	١- صدر اسباق احمد الله پاشا
2- Zâde zaptiyye müşîri sâbık	٢- زاده ضبطيّه مشيرى سابق
3- Emir Muhammed Paşa dâmâdı	٣- امير محمد پاشا دامادى
4- Rumeli Beylerbeyi pâyesinden	٤- روم ايلى بكلربكى پايه سيندن
5- Canik Sancağı mutasarrıfı iken	٥- جانيك سانجاغى متصرفى ايكن
6- İrtihâl-ı dâr-ı bekâ iden Hasan	٦- ارتحال دار بقا ايدن حسن
7- Paşa hazretlerinin rûhiyçün	٧- پاشا حضرتلرينك روحيچون
8- el-Fâtiha fi selhi Zi'l-hicce Yevm-i Salı 1298	٨- الفاتحه فى سلخ ذىالحجه يوم صالى ١٢٩٨

2. Hâfız'a Ait Mezar Taşı Kitabesi

Hicri 1307 (M.1890) yılında vefat eden ve kitabesi Hafız tarafından yazılmış Tahsin Bey'e ait mermer mezar taşı (Resim 2), başlıklı prizmal şahide şeklinde düzenlenmiştir. Mezarlık içindeki caminin doğusunda bulunan mezarın ayak taşı ve şahideleri taşıyan unsurları yerinde değildir. Dolayısıyla bu şahide, muhtemelen sonradan şimdiki bulunduğu yere nakledilmiş olmalıdır. Başlık kısmı kırık durumda olan şahidenin ölçüsü, 115x32x8 cm'dir.

Şahide üzerinde kitabe dışında süsleme unsuruna yer verilmemiştir. Alçak kabartma olarak işlenen kitabe eğik çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Şahidenin doğu (iç) yüzeyine Osmanlı Türkçe'si ile ve mâil celî ta'lik hat kullanılarak 17 satır olarak yazılan kitabenin orijinal metni ve okunuşu şöyledir:

1- Âh zi-dest-i ecel	١- آه زدست اجل
2- Mâ sivâyı eyleyüb tavsîf ile tecrübe	٢- ماسوايى ايليوب توصيف ايله تجربه
3- Hoş demişler küllü mâ fi'l-kevni zıllün ev hayâlün	٣- خوش ديمشلر كل ما فى الكون ظل او خيال
4- Âkil olan dâim eşyâya bakar bu noktadan	٤- عاقل اولان دائم اشيايه بقار بو نقطه دن
5- Vermez ona âlemin varı yoğu zevk-i melâl	٥- ويرمز اكا عالمك وارى يوغى ذوق ملال
6- İşte Tahsin Bey dahi bu hâle dikkat eyleyüp	٦- ايشته تحسين بك دخى بو حاله دقت ايليوب
7- Eylemişti ömrünü vakf-ı rızâ-yı zi'l-Celâl	٧- ايله مشدى عمرنى وقف رضاى ذى الجلال
8- Sâdıkâne hıdmet-i devlette iritdi vücûd	٨- صادقانه خدمت دولتده ايرتدى وجود
9- Elliye varmıştı ancak itdi Hakk'a intikâl	٩- اللليه وارمشدى انجق ايتدى حقه انتقال
10- Şâfi' olsun hazret-i sıbt-ı Nebi rûz-i cezâ	١٠- شافع اولسون حضرت سبط نبى روز جزا
11- Vâr ise taksiri afv ide ilâhî bî-zevâl	١١- وار ايسه تقصيرى عفو ايده الهى بى زوال
12- Hâtıfî tarihini Hâfız çıktı çar-ı etraftan	١٢- هاتفى تاريخنى حافظ چقدى چار اطرافدن
13- Eyledi Tahsin Bey üçyüz yedide irtihâl[1]	١٣- ايلدى تحسين بك اوچيوز يديده ارتحال
14- Canik Sancağı muhasebecisi	١٤- جانك سنجاغى محاسبه جسى
15- Tahsin Bey Efendi'nin rûhuna	١٥- تحسين بك افندنيك روحنه
16- Rızaen li'llâhi teâlâ fâtiha	١٦- رضاً لله تعالى فاتحه
17- Sene 1307	١٧- سنه ١٣٠٧

[1] Ebced hesabı olan bu satırdaki harflerin değeri toplandığında 1311 sayısı elde edilmektedir. Bu ise istenen tarihten 4 fazladır. Ta'miyeli tarihin kullanıldığı bu hesaplamada hattat bir önceki satırda "*çıktı çâr-ı etraftan*" ibaresiyle sonuçtan 4 (çâr Farsça 4 anlamındadır) çıkarılması gerektiğine işaret etmiştir. Mezarlıktaki ebced hesaplı mezar taşları ile ilgili bkz. Eyüp NEFES, Samsun Merkez Kökçüoğlu Mezarlığı'ndaki Ebced Hesaplı Mezar Taşları", *EKEV Akademi Dergisi,* Ankara, 2005, S. 23, ss. 239-254

3. Cûdî'ye Ait Kitabeler

3.1. Kaptan-zâde Mustafa Vasfi Efendi'nin Mezarı

Hicri 1322 (M. 1904) yılında vefat eden ve kitabesi Cudi tarafından yazılan Derviş Kaptan-zâde Mustafa Vasfi Efendi'ye ait mermer malzemeden mamul mezar taşı (Resim 3), başlıklı prizmal şahide şeklinde düzenlenmiştir. Mezarlık içindeki caminin doğusunda bulunan mezarın ayak taşı ve şahideleri taşıyan unsurları yerinde değildir. Genel görüntüsü itibariyle sağlam olan şahide, daha yeni olduğu anlaşılan betonarme bir mezar kuşağına dayandırılmış durumdadır. Dolayısıyla söz konusu şahide, muhtemelen sonradan şimdiki bulunduğu yere nakledilmiş olabilir. Başlık kısmında sarıklı bir fesin yer aldığı şahidenin ölçüleri 110x27x8 cm şeklindedir.

Şahide üzerinde kitabe dışında herhangi bir tezyinata yer verilmemiştir. Alçak kabartma tekniği ile işlenen 13 satırlık kitabe eğik çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Şahidenin iç yüzeyindeki Osmanlı Türkçe'si ile ve celî ta'lik hatla yazılan kitabenin orijinal metni ve okunuşu şöyledir:

1- Hüve'l-bâkî	١- هو الباقى
2- Zâir encâmın budur mahsûl-i a'mâlin budur	٢- زائر انجامك بودر محصول آمالك بودر
3- Bin yıl olsan kâm-ver âlemde bir vefk-i merâm	٣- بيك ييل اولسەك كامور عالمده بر وفق مرام
4- İşte meşhûdun olan kabr-i hazînemin sâkini	٤- اشته مشهودك اولان قبر حزنيمك ساكنى
5- Çeşm-i ibret yine arz etmektedir bir ders-i tâm	٥- چشم عبرت ينه عرض ايتمكده در بر درس تام
6- Tu'menin siyâh etmiş ânı baht-ı siyâh	٦- طعمه نك سياه ايتمش آنى بخت سياه
7- Hayli demler kendine olmuş mekîn hakkıyla râm	٧- خيلى دملر كندينه اولمش مكين حقيله رام
8- Eyleyüp her dem tenzilgâh-ı rahmet kabrini	٨- ايليوب هر دم تنزلكاه رحمت قبرينى
9- Rûhuna firdevs-i me'vâ eylesün Rabbü'l-enâm	٩- روحنه فردوس مأوى ايلسون رب الانام
10- Gel üç ihlâs ile Cûdî sen de yaz târîhini	١٠- كل اوچ اخلاص اله جودى سنده ياز تاريخنى
11- Mustafa Vasfi Efendi kıldı cinân-ı makâm	١١- مصطفى وصفى افندى قيلدى جنانى مقام
12- Dervîş Kaptan-zâde Mustafa Vasfi Efendi'nin	١٢- درويش قپودان زاده مصطفى وصفى افنديڭ
13- Rûhuna fâtiha sene 1322	١٣- روحنه فاتحه سنه ١٣٢٢

3.2. Kefeli-zâde Hafız Ahmed Efendi'nin Mezarı

Cûdî'ye ait diğer kitabe ise Kefeli-zâde Hafız Ahmed Efendi'ye ait mezar (Resim 4) için yazılmıştır. Hicri 1335 (M.1916) yılında vefat eden Kefeli-zâde Ahmed Efendi'nin mermer malzeme kullanılarak yapılan mezarı, üstü açık dikdörtgen lahit şeklindedir. Halen büyük ölçüde sağlam olduğunu tespit ettiğimiz kabir, mezarlık içindeki caminin güneyinde yer almaktadır. Mezarın baş taşı, başlıklı prizmal şahide; ayak taşı, sivri kemerli şahide biçimindedir. Baş taşı şahidesi üzerinde kitabe hariç tezyinat görülmezken ayak taşında bitkisel karakterli süsleme göze çarpmaktadır.

Kitabenin yer aldığı baş taşının ölçüsü, 107x30x6 cm'dir. Şahidenin başlık kısmındaki Aziziye kalıplı fesin çapı 19 cm, yüksekliği 17 cm'dir. Sivri kemerli prizmal şahide şeklinde düzenlenmiş olan ayak taşının ölçüleri ise 107x30x6 cm şeklindedir. Mermer kaplama olan lahit yüzeylerinde, ince silmelerle konturlanmış barok karakterli yaprak rölyefleri görülmektedir. Bu kaplamalar kısmen dökülmüş ve kırılmış durumdadır. Söz konusu bu lahdin boyu 190, eni 78 ve yüksekliği 68 cm'dir.

Nefis bir celî sülüs hatla Osmanlı Türkçe'si ile yazılmış olan kitabe, baş taşının doğu (iç) yüzeyini boydan boya kaplamaktadır. Yatay çizgilerle birbirinden ayrılmış 14 satırlık kitabede medfunun vefat tarihi ebced hesabı ile de düşülmüştür. Bahse konu kitabenin orijinal metni ve okunuşu şöyledir:

1- Âh mine'l-mevt	١- آه من الموت
2- Olmaya pek dildâde i'mârı zira dehr-i dûn	٢- اولميه پك دلداده اعمارى زيرا دهردون
3- Bir misâfir hânedir sükkânı ebnâ-yı sebîl	٣- بر مسافر خانه در سكانى ابناى سبيل
4- Yaza el tâ devr-i Âdemden beri ecdâdını	٤- يا ذه ال تادور آدمدن برى اجداديكى
5- Müddeâ-yı vâkıa istersen ey gâfil delîl	٥- مدعاى واقعه استرسك اى غافل دليل
6- Siyemmâ kâfi bir kere çeşm-i ibreti	٦- سيما كافى بر كر چشم عبرتى
7- Kabr-i hüzn-engîz Hâfız Ahmed'e tevcîh kıl	٧- قبر حزن انكيز حافظ احمده توجيه قيل
8- Kıldı terk-i mâ-meleke âkıbet azm-i bekâ	٨- قيلدى ترك ما ملكه عاقبت عزم بقا
9- Rahmetinden kılmasın mehcûr ânı Rabb-i celîl	٩- رحمتندن قيلمسون مهجور آنى رب جليل
10- Cûdî gel bir fâtiha terdîf kıl târihine	١٠- جودى كل بر فاتحه ترديف قيل تاريخنه
11- Aldı Hâfız Ahmed'i eyvâh kim Mevlâ bu yıl[2]	١١- الدى حافظ احمدى ايواه كيم مولى بو ييل
12- Trabzon hicret-zede-gânından	١٢- طربزون هجرتزده كانندن
13- Kefeli-zâde Hâfız Ahmed	١٣- كفه لى زاده حافظ احمد
14- Efendi'nin rûhuna fâtiha	١٤- افندينك روحنه فاتحه
15- Sene 1335	١٥- سنه ١٣٣٥

Değerlendirme

Bu çalışmada konu edilen mezar taşları, bir bütün olarak Osmanlı'nın son dönemine ait mezar taşları ile form, süsleme ve kitabe düzeni açısından benzerlik göstermektedir. Genel olarak kitabelerde, ziyaretçilere öğüt verme, nasihat etme temaları öne çıkmış ve ölenin kimlikleri ile ilgili bilgiler sunularak medfun için dua edilmesi istenmiştir.

1 no'lu örnekte incelediğimiz mezar, Rumeli Beylerbeyi ve Canik Sancağı Mutafarrıfı Hasan Paşa'ya aittir.

2 no'lu mezar taşı kitabesi, Trabzon'lu Tayyip-zâde Hafız Zühdi Efendi'ye aittir. Hacı Hafız Tayyip Efendi'nin oğlu olan Hafız, 1270 yılında Trabzon'da doğmuştur. Tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra uzun bir müddet çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'a giderken binmiş olduğu geminin batması sonucu vefat etmiştir. Basılı pek çok eseri bulunan Tayyip-zâde Hafız Zühdi Efendi, eserlerinde "Hafız" mahlasını kullanmaktaydı. Şairin, Trabzon'daki mezarlıklarda, pek çok mezar taşı kitabesi yazdığı da bilinmektedir[3].

[2] Ebced hesabı ile tarih düşülmüş olan bu satırdaki harflerin değerleri toplandığında 1334 sayısı elde edilmektedir. Ta'miyeli tarihin kullanıldığı bu hesaplamada bir önceki satırdaki "*gel bir fâtiha terdîf kıl târihine*" ibaresi, sonuca bir eklenmesi gerektiğini ifade eder. Bilindiği gibi "*terdîf*" yürüt, ilave et anlamlarına gelmektedir.

[3] Geniç bilgi için bkz. Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* **I**, Trabzon, 1993, s. 279-299; Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri,* Trabzon, 2000, C. II, s. 146, 365; C.III, s. 43, 57, 61, 63, 212, 255; C. IV, s. 55, 336; C. V, s. 165.

3 no'lu başlık altında incelediğimiz mezar taşı kitabeleri ise, dönemin tanınmış simalarından Trabzon'lu Muallim Cûdî'nin eseridir. Muallim İbrahim Cûdî, Küçük İbrahim Ağa-zâde İskender Paşa müderrislerinden Yomralı Hacı Mehmet Efendi'nin oğludur. 1281 yılında Trabzon'da doğan Cûdî, genç yaşta babasını kaybetmiştir. İlk tahsilini memleketi Trabzon'da tamamladıktan sonra Hicaz ve Mısır'a giderek öğrenimini tamamlamıştır. Trabzon'a döndükten sonra çeşitli memuriyetlerde bulunan Cûdî, Kurtuluş Savaşı yıllarında Trabzon'da kurulan Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin başkanlığını da yapmıştır. Trabzon'un işgali yıllarında Ankara'ya giden Cûdî, işgalin sona ermesinden sonra geri dönerek şehrin müftüsü olmuştur. Atatürk, 15 Eylül 1924 tarihindeki Trabzon ziyareti sırasında, şehrin müftüsü olan Muallim İbrahim Cûdî ile de görüşmüştür. 13 Nisan 1926 yılında vefat eden Cûdî'nin kabri Trabzon şehir mezarlığında bulunmaktadır. Cûdî alim, şair, müftü, muallim ve yazar olarak devrinin önemli şahsiyetlerindendir. Yayınlanmış pek çok eserinin yanı sıra "Cûdî" mahlasıyla, Trabzon'daki değişik mezarlıklarda bulunan mezar taşı kitabeleri de yazmıştır[4].

Foto 1: *Hasan Paşa'nın mezarı*

Foto 2: *Kitabesi Hafız tarafından yazılan mezar taşı*

[4] Geniş bilgi için bkz. Yüksel, *Geçmişten Günümüze …*, s. 355-373; *Trabzon'da …*, C. II, s. 148,160, 181, 183, 254, 360, 365; C. III, s. 110, 116, 125, 155, 195, 199, 217, 219, 339, 394; C. IV, 332, 347; C.V, s. 314.

***Foto 3** ve **4**: Kitabeleri Cudi tarafından yazılan mezar taşları*

ÇARŞAMBA VE YÖRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARININ DİLİ

Mehmet Fatih YILMAZ[*]

Giriş

İnsan hayatının doğum, evlenme ve ölüm gibi önemli dönemeçleri vardır. Bunlar arasında en üzücü ve ürkütücü olanı da muhakkak ölümdür. "Bu nedenle insanlar, direkt bakamadıkları güneş gibi ölüme de direkt bakamamışlar, ölümü ölüm olarak adlandırmak yerine 'vefat etti' 'göç etti' gibi bulanık adlandırmalarla anmışlardır." (Durdu, 1998: 47) Ölümün bu etkileyiciliği ardından bazı ritüelleri de beraberinde getirmiştir. Ölünün ardından bütün toplumlarda yas tutulmuştur. "Kaybedilenin bir daha yerine gerilemeyeceğinin acısı bütün toplumlarda yasın antropolojik temelini oluşturmaktadır." (Çağlayan, 1997: 87) Tutulan yasla birlikte ceset ya yakılmış, ya gömülmüş veya mumyalanmıştır. Hz. Adem'in oğulları Kabil ve Habil'den kalma bir gelenek olduğuna inanılan ölünün gömülmesi ise bunlar arasında en yaygın olanıdır.

Ölümden sonra da hayatın devam edeceğine olan inanç mezarlara olan yaklaşımı değiştirmiştir. "Örneğin İskitlerde, hükümdar öldüğü zaman mezarının içinde boş kalan yerlere hanımlarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulur, ayrıca kullandığı şeylerden de birer tane konulurdu." (Durmuş, 2004: 22) Ölümün bir son olmadığı inancı cesedin gömüldüğü yerle ilgili farklı davranış kalıplarını da beraberinde getirmiştir. Cesedin gömüldüğü yer bazen bir taşla, bazen de Mısır piramitleri gibi devasa anıtlarla belirlenmiş ve ziyaret yerleri şekline dönüşmüştür. "Zaten mezar sözcüğü de Arapça bir sözcük olup 'ziyaret', 'ziyaret etmek' anlamına gelmektedir." (Davut, 2003: 207) Mezar taşlarına yazı yazma geleneğinin ortaya çıkması da bu yerlerin geride kalanlar tarafından ziyaret edilen yerler olmasına dayanır.

Mezarlara yazı yazma geleneği oldukça eskiye dayanmaktadır. Eski Türk yazıtlarının birçoğu mezar taşı sözlerinden oluşmaktadır. (Orkun, 1994) İlk başta hükümdarın, kahramanların ve dönemin önemli kişilerinin mezarına yazılan bu sözler giderek yaygınlık kazanmış ve sıradan insanların mezarlarına da sözler yazılır olmuştur. Osmanlı döneminde mezar taşlarına "tarih düşürme" geleneğini görmekteyiz. "Tarih veya tarih düşürmek, bir olayın geçtiği yılı ebced hesabı ile karşılanan harfler topluluğu olarak göstermektir." (Pala, 1995: 520)

"Mezar taşı sözü geleneği Cumhuriyet döneminde önceki devirlere oranla daha yaygın ve daha sık bir şekilde uygulanmıştır ve uygulanmaktadır. Bu dönemde geçmişten tevarüs eden bazı unsurların yanında birçok yeni elemanların da

[*] *Araştırmacı.*

kullanıldığı görülmektedir. Cumhuriyet dönemi mezar taşlarında eskinin alışılmış ve artık iyice kalıplaşmış, hatta tek düzeleşmiş sözlerini görmek pek mümkün değildir. Bu dönemde az olmakla birlikte bir yandan Osmanlı döneminden kalma birtakım kalıp, söz ve ibareler kullanılırken bir yandan da yeni oluşturulmuş klişe metinler ile yapı ve muhteva açısından oldukça değişken söz öbekleri mezar taşlarını süsler olmuştur." (Boyraz, 2003: 91)

Günümüz mezar taşlarında ise ölenin künyesiyle ilgili bilgilerin yanında ölenin fiziki ve karakteristik özeliklerinin tanıtımına, yaptığı işlere, ölüm nedenlerine, ölümün verdiği acılara, ölenin veya yakınlarının dilek ve temennilerine, hayat tecrübelerine, nasihatlere, vasiyetlere, ünlü şairlerin sözlerine, ayet veya hadis meallerine rastlayabilmekteyiz. "İslam dininin sadece ölenin adı yazılı bir taşla yetinilmesini öğütlemesine karşın, halk bu konuda bir sınır tanımamakta; mezar taşlarına ölenin adının, soyadının, nereli olduğunun, doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra 'Fatiha' istekleri, şiirler, beyitler, özdeyişler yazdırmakta; mezardakinin ölüm nedeninin, sürdüğü hayatın mutsuzluğunu, doktorların ya da kazanın kurbanı olduğunu vb. dramatik ve dokunaklı biçimlerde ifade etmekte; daha çok büyük kentlerde görüldüğü gibi ölenin fotoğrafını da koydurmaktadır." (Örnek, 2000: 235) Bu yazılar genellikle yakın akrabalar tarafından yazdırılmaktadır. Fakat bazı kişiler ölümlerinden önce kendi taşlarına yazılacakları belirlemişlerdir.

Çarşamba Mezarlıkları ve Mezarlar

Çarşamba ilçe merkezinde iki mezarlık bulunmaktadır. Bunlardan ilki Göğceli Mezarlığı olup Çarşamba'nın doğu yakasında bulunmaktadır. Diğer mezarlık ise batı yakasındaki Sarıcalı Mezarlığı'dır. Bu mezarlık diğerine göre daha küçük ve yeni bir mezarlıktır. Bunun yanında Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi her köyün kendi mezarlığı mevcuttur. Ölülerin mezarlıklar dışında, ev veya bahçe gibi yerlere defni bu bölgede görülmemektedir.

Çarşamba mezar taşlarının büyük çoğunluğu Cumhuriyet sonrası döneme aittir. Bunun yanında Arap harfleriyle yazılı mezar taşlarına da rastlanmaktadır. Mezarların biçimi ailelerin maddi durumuna göre değişiklik arz etmektedir. Mermerden yapılmış anıt biçiminde büyük mezarların yanında baş ve ayak ucunda birer tahta dikili mezarlara rastlanmaktadır. Mezar taşlarının hemen hemen hepsinde tanıtıcı bilgi (ad, soyad, ölüm tarihi) ve fatiha isteği bulunmaktadır. Birçok mezar taşının başına ise "Hüve'l-Bâkî" (Allah Bakidir) sözü Arapça veya Türkçe harflerle yazılmaktadır.

Bu standart yazıların dışındaki sözlere ise genellikle ölümü beklenmedik olanların, şehitlerin, çocukların mezar taşlarında rastlamaktayız. Mezar taşlarına yazılan birçok dörtlük ise sadece Çarşamba ve yöresinde değil Türkiye'nin genelinde

bilinin klişe sözlerdir. Çarşamba ve yöresindeki mezar taşlarından derlediğimiz sözler ise şu şekildedir[1]:

1. Biyografik Bilgiler

Ölünün doğum ve ölüm tarihleri dışında hayatına ve ölümüne dair bilgilerin yer aldığı bu mezar taşlarında kişinin hayatının özeti, mesleği, ölüm nedeni gibi farklı bilgilere rastlamaktayız. Çarşamba'da Yeşilırmak'a verilen canların izleri de bu sözlerde görülmektedir.

İstiklal Harbi şehitlerinden
Habiboğlu Bartınlı Ali Ağanın mahdumu
Zahireci Abdullah Bartın
(1979) (sarıcalı)

Hüvelbaki
yeşilırmak kurbanı hacı zeynelzade
Mehmet efendinin oğlu küçük sanatkar
Kazım akyelin
(1850) (göğceli)

Bin dokuz yüz otuz üçtü
Açmıştım gözlerimi ağlayarak dünyaya
Otuz altı yaşımdaydım kapadım gözlerimi
Ali Rıza ve Asuman'ıma
(1970) (göğceli)

Ben Hüseyin oğlu Ahmet Dok İstanbul İstinye kuran kursunda acizâne feyzi nur ve kuran talibi Boğaziçi Üniversitesi Kamu Yönetimi Fakültesi son sınıf öğrencisi iken Yüce Mevlanın takdiriyle 1969 yılında duhul ettiğim fani dünyadan 1991 yılında ebedi aleme intikal ettim. Selam hadim-i Kurana, selam ümmet-i Muhammet'e (1991) (göğceli)

İğneden giden talihsiz Dursun oğlu Mahir Kavas (1985) (göğceli)
2 Ağustos'u 3 Ağustos'a bağlayan gece caniler tarafından sungurlu mahallesinde taranan ka(h)vede hakkın rahmetine kavuşturuldu..(1980) (göğceli)

Ferhan Hasovalı Diyor ki!
Tomurcuk bir gül idim açmadan soldum
Vatan uğruna görev yaptım
Ve ben bayrağım, toprağım, vatanım için şehit oldum
Annem, babam ve kardeşim yolumu bekledi
Fakat Siirt Pervari geçit vermedi. (1994) (göğceli)

[1] Sınıflandırmada Dr. Şeref BOYRAZ'IN "Türkiye'de Mezar Taşı Sözleri" adlı kitabındaki sınıflandırma temel alınmıştır.

2. Ölenin Bıraktığı İzler

Bu mezar sözlerinde ölünün ardında kalan akrabalarında bıraktığı izler dile getirilmektedir. Bu tarzdaki mezar taşı sözleri genellikle yakın akrabaların ağzından yazılmıştır ve bu sözlerde ölüye seslenilmektedir.

Biz Evlatlarına ve hayatı boyunca herkese
Paylaşmayı, dürüst ve hoşgörülü olmayı öğretmiş
Melek kalpli canım annemiz (1999) (sarıcalı)

Yokluğumda sesim elbette gelir
Bedenim olmasa da ruhum erişir
Yokluğumu resmim ile dindir
Senin hasretin benim için eceldir (2004) (sarıcalı)

Emine Hanım
Biz ne kadar öbür çiçekleri denesek
Seninki gül oluyor aralarında (2003) (sarıcalı)

Sevgi kalptedir
Seni kalbimizde yaşatacağız (1997) (göğceli)

Sana çiçek diyemem anne
Çiçekler de solar anne
Bülbül desen de olmaz
Sesin çok güzel anne
Bir bahar dalı gibi
Baktın büyüttün anne
Sana gül diyemem
Gül de dikenli anne
Sen bana en yakınsın
Kanımsın canımsın (2003) (göğceli)

Gülüşüne kokusuna doyamadığım oğlum
Sen dünyada bir bebek, gökyüzünde melek
Yüce Allahın katında huzur içinde uyu (1999) (göğceli)

Canım anneciğim
İnsan sevgisini doldurmuşsun ruhuna
Yaşadıkça bizler yaşayacaksın anneciğim
Gönlümüzün başköşesinde nurlu
Görüşlerinle Allah'ın izni ile (1999) (göğceli)

Mezarına geldim anne
Beyaz güller açmış
Bir evlat pir olsa da
Anaya yine muhtaçmış (1970) (göğceli)

Canım annem
Sensiz yaşanmıyor hayatta
Seni arıyorum karanlıkta

çekip çıkarmak istiyorum
O kara topraktan (1984) (göğceli)

Sen öldün bana zindan oldu hayat
Biricik anneciğim sen nur içinde yat (2002) (göğceli)

Canım babama
Eserler yazılmalı sana dair, cilt cilt
Bir efsanesin sen babacığım
Örnek olsun diye tanrım cihana
İnsan sevgisini doldurmuş ruhuna
Yaşadıkça ben, yaşayacaksın babacığım
Gönlümün başköşesinde nurlu görüşlerinle (1996) (göğceli)

Akşam ezanlarında duygularımız
Gözyaşlarımız ağıtlarımız
Seni bize getiren rüyalarımız
Bilemezsin yaşamımız ne kadar anlamsız (baban) (1993) (göğceli)

3. Dilek, İstek ve Temenniler

Ölenin ağzından yazılan bu sözlerde genellikle geride kalanlardan ve mezarı ziyaret edenlerden bazı isteklerde bulunulmaktadır. Bu isteklerin başında "Fatiha" gelmektedir. "Fatiha" isteğinin bu şekilde dörtlüklerle dile getirilmesinde etkileyici olması amaçlanmış olmalıdır.

Dünyadan Hevesimi alamadım
Muradıma varamadım
Annemi tek bıraktım
Duanıza muhtacım (1981) (sarıcalı) (4 yaş)

Dünyada kalan evlada
Ahiret hakkım helal olsun (h. 1326) (sarıcalı)

Bakıp geçme ey Muhammet ümmeti
Ölünün diriden bir fatihadır minneti (muhtelif)

Biz dünyadan gider olduk
Kalanlara selam olsun
Bizim için hayır dua
Edenlere selam olsun
Allah herkese ağaç gibi
Ayakta ölmeyi nasip etsin (1999) (göğceli)

28 yaşım
Toprağa koyuldu başım
Bir fatiha okumadan
Geçmeyin mümin kardeşim (1995) (göğceli)
Çok küçüktüm bilemedim
Kazaya kurban oldu tatlı canım
Kuran okuyun Cennet olsun vatanım

Unutulmaz dedem benim anılarım (1997) (göğceli)

Ey ademoğlu bakıp geçme mezar diye
Ziyaretten maksat bir dua
Ölüm bugün bana ise yarın sana
Okuyacağın üç İhlas ile bir dua (1997) (sarıcalı)

4. Dua

Çarşamba mezar taşlarında dua biçiminde birçok söze rastlamaktayız. Bu insanın duaya muhtaç olması ve ölümün ardından insanın elinden bir şey gelmemesiyle yakından ilgilidir. Dualar bazen bilindik dualar olurken bazen de manzum yazılar şeklinde mezarlarda yer almaktadır.

Medet ya sahibel imdat
Günahım hatta nefsundur
Bana rahm eyle allahım
Gözüm yaşı akan sundur
Bana rahmeyle allahım

Fenahımsın bu dünyada
Perişan etme uffada
Yatarken ben musallada
Bana rahm eyle allahım

Namazım ki kılındıktan
Mezarıma konulduktan
Melekler sual sorduktan
Bana rahmeyle allahım

Kara defter görülünce
Huzuruna sürülünce
Zebaniler görülünce
Bana rahmeyle Allahım

Muhammet Bendesi eyle
Kul habibin gözdesi eyle
Yalvarırım sana böyle
Bana rahmeyle allahım (2002) (sarıcalı)

Beni kıl mağfiret ey Rabbi Yezdan
Bi Hakkı Arş-ı Azam Nuru Furkan
Gelip kabrim ziyaret eden ihvan
Edeler ruhuma fatiha ihsan (1857) (göğceli)

Allah fahri kâinat efendimizin tertemiz nur ve feyiz yolundan gidip istidraca sapmayan kullarından razı olsun. Beni de onların kölesi yapsın. Allah şeytanın hile ve desiselerini rabıta nuru ile atlatan kullarından eylesin. Allah, dininin, kitabının, resulallahın, fuyuzat-ı ilahinin memuru eylesin. Allah, küfre karşı bizi şehid, Müslümanlara karşı rahim kılsın. O her şeye kadirdir. Efendimin kölesi olacağım günler inşallah-ı azimüşşan yakındır.Heryerde şeytanın oyunu var,

doğrusu onunla hesabımız acı olacak, inşallah dinimi imanımı korurum şerrinden, medet ya hazreti üstaz, [Ahmet Dok] (1991) (göğceli)

Ey rabbimiz,
Hesabın ortaya geleceği gün beni, anamı, babamı ve inananları affet. (1999) (göğceli)

Merhaba din kardeşlerim
Beni ziyaret etmekle çok memnun ettiniz
Fani ve ebedi dünyamızın tek sahibi büyük Allahımız da sizi memnun etsin (2000) (sarıcalı)

Bir başka yerde mekân kurdum
Mekânım cennet olsun
Dilerim Allah'tan şefaatim
Hz. Muhammet olsun (1997) (Kumköy Köyü)

5. Nasihat

Mezar taşlarının büyük bir bölümünde insanlara ibret olunması amaçlandığı için bu yönde sözlere de oldukça sık rastlanmaktadır. Bu sözlerde yaşayanlara ölümü hatırlatan öğütler verilmektedir.

29 yıl yaşadım giymedim başıma taç
Ne zengini tok gördüm ne fakiri aç
Mezarımı görürsen iki elini aç
Bir gün sen de olursun duaya muhtaç (1984) (sarıcalı)

22 yaşındayım
Mezar yaptırdım deniz taşından
Akıttım suyunu gözyaşından
Mezarımı görürsen iki elini aç
Bir gün sen de olursun duaya muhtaç (2004) (göğceli)

Bahar gider yaz olur
Ömür biter güz olur
Tövbe ile hakka dön
Ölüm vakti tez olur (1982) (göğceli)

Şu çeşmenin haline bak, sSu içecek tası yok
Kırma kimsenin kalbini, yapacak ustası yok (1998) (göğceli)

Niceleri geldi neler istediler
Sonunda bu dünyayı terk edip gittiler
Sen hiç gitmeyecek gibisin değil mi?
O gidenler hep senin gibiydiler (1999) (göğceli)

Ey beni ölmüş görüp ağlayan Müslüman kardeşim
Şunu iyi bilin ki gerçekten ben ölmedim
Öldü zannedersiniz siz beni şimdi fakat
Benim için şu anda başladı asıl hayat

Bir fatiha okuyun ruhuma bu arada
Ben gittim biliniz ki siz varsınız sırada (1972) (göğceli)

Gafil olma şu dünyada gezerken ecel
Kılıcı ile çalarlar seni gel aldanma
Şu dünyaya sonu viran olur bir gün senin
Bu sürdüğün demler kamu yalan olur bir gün (1975) (göğceli)

Ziyaretten muradım bir duadır
Bugün ecel bana ise yarın sanadır (1969) (göğceli)

Kaderde neyse etme merak
Uyma nefsine hakkın emrine bırak
Altından ağacın olsa zümrütten yaprak
Akibetin gözünü doyurur toprak (1993) (göğceli)

Dün altımda olan çimenler
Bugün üstümde yeşerdi.
Ey yolcu anla ki şu toprak
Günahtan başka her şeyi örtmektedir (2005) (Çaltı Köyü)

Ne kadar şân olsa da şânın
Akıbeti iki taştır nişanın (1996) (Ordu Köyü)

6. Şikâyet ve Sitem

Bu sözlerde genellikle şikâyet edilen merci ölümdür. Bu sözlere genellikle dünyadan erken ayrılanların mezar taşlarında rastlamaktayız. Şikâyetin ana mevzusu dünyadan yeterince faydalanamamaktır.

Doyamadım dünyaya
Bir yuvama yavrularıma
Üç hediye bıraktım
Adlarını yetim taktım (1978) (sarıcalı)

Bir efkar ederek çıktım sileden
Yolumuz gurbete düştü ne çare
Şu fani dünyada murat alamadım
Felek ayırdı da seçti ne çare (1980) (sarıcalı)

Ah ölüm
Bu fani dünyadan genç yaşta gittim
Evlattan ayrılıp gurbete düştüm
Evlatlarım peşimden ağlayıp bakar
Akan gözlerimden kanlı yaşlar
Allahın takdiri böyle yazıldı
Mezarım da gurbete kazıldı (1941) (göğceli)

O benim
Gazele dönmüş bağı
Sürüklenir yaprağı

Bir mezarsa durağı
O benim işte o ben

Bir eser koyamamış
Sevgiye doyamamış
Sanki hiç yaşamamış
O benim işte o ben (1983) (göğceli)

Arıyım bala geldim
Bülbülüm güle geldim
Daha yaşım 17 iken
Bakın ne hale geldim (muhtelif)

Çeşmeler yaptırdım mermer taşından
Akıttım suyunu gözümün yaşından
Hiç fayda görmedim dünya işinden (1991) (göğceli)

Kim umar senden sefayı
Yalan dünya hak peygamber Muhammedi olan dünya
Kastedüp halkın özüne toprak doldurup gözüne
Gaflet ehlin yüzüne güle dünya değil misin? (1975) (göğceli)

Sağımda yatan benim oğlumdur
Onun da benim gibi bahtı karadır (1975) (göğceli)

Hasret gittim bu dünyaya
Her zaman yanarım
Benim güzel anama
Varamadım özlediğim dünyaya
Sevenlerim ağlasın
Benim bu genç halime (1980) (göğceli)

Aldanma yalan dünyaya
Bir gün gelirsin buraya
Çok seviyorsun parayı
Unutuyorsun burayı (1975) (göğceli)

Daha doyamadan, yaşamadan
Yeşilırmak aldı hayatımı
Aileme doyamadım (1984) (göğceli)

7. Teslimiyet ve Kabullenme

Az da olsa bazı mezar taşlarında ölümü kabullenmişliğe dair sözler bulunmaktadır.

Dünya Bir Kimse için daim olsaydı
Allahın Resulü Muhammet orada ebedi kalırdı (2005) (sarıcalı)

Ben seni seçtim
Çünkü yalan dünyada
Tek gerçek sensin (2004) (Çaltı Köyü)

Çekilip gitse de seneler bir bir
Şair heyecanı ebedidir. (1999) (Eynel Köyü)

8. Ünlü Şairlerden Alıntılar

Bazı mezar taşlarında ünlü şairlerin ölüme dair yazdıkları manzum parçalar yer almaktadır. Bu parçaların yazarları ise belirtilmemektedir.

Neylersin ölüm herkesin başında
Uyudun uyanamadın olacak
Kimbilir nerde nasıl kaç yaşında
Bir namazlık saltanatın olacak
Taht misali o musalla taşında (2002) (göğceli)

Hak şerleri hayr eyler
Zannetme ki gayr eyler
Arif onu seyr eyler
Görelim Mevla neyler
Neylerse güzel eyler (2001) (göğceli)

9. Kuran-ı Kerim'den ayetler veya hadisler

Mezarlara Kuran-ı Kerim ayetleri yazma geleneği oldukça eski bir gelenektir. Çarşamba mezarlarında da ayet ve hadislerin yazıldığı mezarlar bulunmaktadır. Bu tarz mezar taşlarında genellikle bir ayet veya hadis yer alırken bazılarında ise ayet ve hadis mealleriyle doldurulmuştur.

Her nefis ölümü tadacaktır (ayeti kerime)
Doyamadım dünyama
Bir yuvama yavrularıma
Üç hediye bıraktım
Adını yetim taktım (1999) (göğceli)

Selam size tertemizsiniz haydi ebedi kalmak üzere girin oraya (cennete) (1991) (göğceli)

Göklerle yeri korumak ona ağır gelmez, o çok yüce çok büyüktür. (1991) (göğceli)

Mahlukatın önlerindeki ve arkalarındaki işlerini bilir, onlarsa Allah'ın dilediğinden başka onun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar kürsüsü yerlerle gökleri kavramıştır. (1991) (göğceli)

Sözü özü doğru olan bir tacir cennetin kapılarından men edilmez dilediği kapıdan cennete girebilir. (1996) (göğceli)

Kaynakça

Boyraz, Dr. Şeref (2003), *Türkiyede Mezar Taşı Sözleri*, Ankara, Akçağ Yayınları.

ÇAĞLAYAN, Handan (1997), Anadolu'nun Bazı Yörelerinde Yas Gelenekleri, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 87-108.

DAVUT, Rahile (2003), Alimcan İNAYET, Uygurların Mezar Kültürü Üzerine Bir Araştırma, *Milli Folklor, c. 8 s. 60*: 207-210.

DURDU, Aydın-Kalaycı Durdu, Bircan (1998), Geçmişten Günümüze Ölüm Adetleri ve Kemaliye Köyünde Ölüm, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 47-101.

DURMUŞ, İlhami (2004), *İskitler'de Ölü Gömme Geleneği*, Milli Folklor, c. 8 s. 61: 21-29.

ORKUN, Hüseyin Namık (1994), *Eski Türk Yazıtları*, 1936, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖRNEK, Sedat Veyis (2000), *Türk Halk Bilimi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

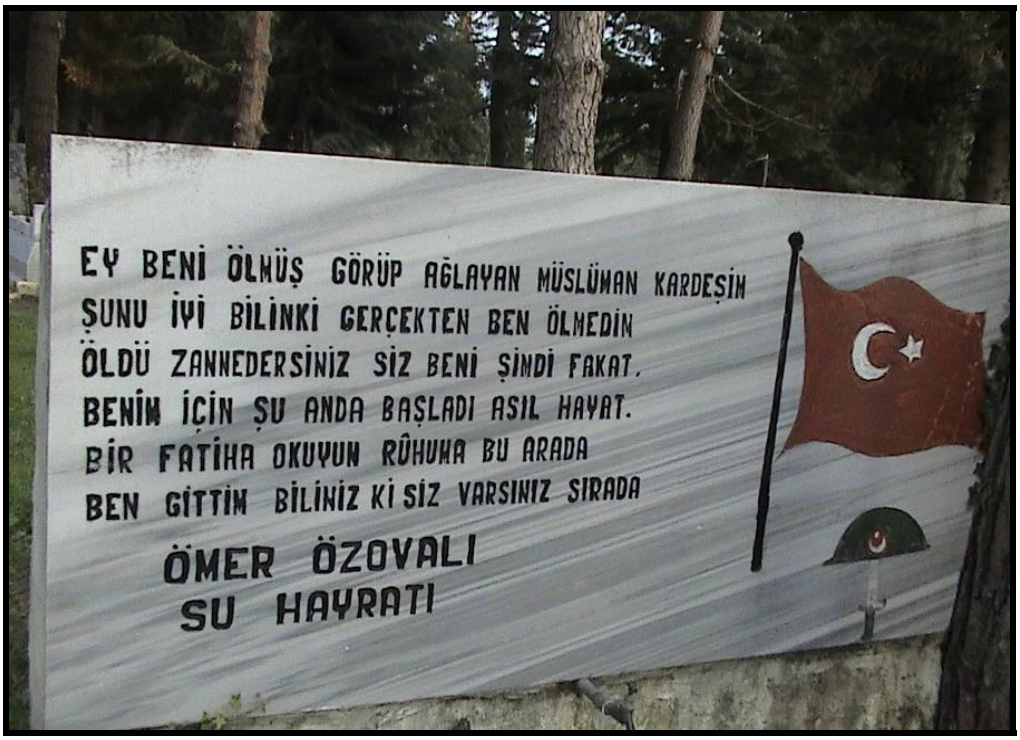
PALA, İskender (1995), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 1989, Ankara, Akçağ Yayınları.

Çarşamba yöresinde bulunan mezar taşlarına örnekler:

MEDEDYA SAHİBELİMDAT
GÜNAHIM HATTA NEFSUNDUR
NAMAZIM'Kİ KILINDIKTAN
MEZARIMA KONULDUKTAN
SUAL SORDUKTAN
RAHMEYLE ALLAHIM
DEFTER DÜRÜLÜNCE
SÜRÜLÜNCE
GÖRÜLÜNCE

EY BENİ ÖLMÜŞ GÖRÜP AĞLAYAN MÜSLÜMAN KARDEŞİM
ŞUNU İYİ BİLİNKİ GERÇEKTEN BEN ÖLMEDİN
ÖLDÜ ZANNEDERSİNİZ SİZ BENİ ŞİMDİ FAKAT,
BENİM İÇİN ŞU ANDA BAŞLADI ASIL HAYAT.
BİR FATİHA OKUYUN RÛHUMA BU ARADA
BEN GİTTİM BİLİNİZ Kİ SİZ VARSINIZ SIRADA
ÖMER ÖZOVALI
SU HAYRATI

SAMSUN MANİLERİNDE SOSYAL TEMALAR

Şahin KÖKTÜRK[*]

Giriş

Mani adı verilen anonim halk şiiri türü aynı isimle olmasa da hemen bütün Türk boylarında mevcuttur. Azerbaycan'da bayatı, Kırım Türklerinde, çıng, cır, Yugoslavya Prizren'de martifal adı verilen maniler şekil özellikleri itibariyle çoğunlukla yedi heceli ve dört mısralık tek dörtlükten meydana gelir. Kafiye düzeni genellikle **a a x a**, nadiren de **x a z a** biçimindedir. Kelimenin kökeni hakkında farklı fikirler ileri sürülmekle beraber Arapça "ma'nî"den Türkçeleşmiş olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır (Kaya 1999:7-10)

Maniler, hâlâ hayatiyetini devam ettiren, ancak eski üretim tüketim tekniklerinin değişmesine bağlı olarak gün geçtikçe hayatımızdan yavaş yavaş çekilmektedir. Eskiden özellikle düğün derneklerde, imece usulüyle yapılan işlerde çeşitli vesilelerle maniler söylenirdi. Günümüzde ise manileri bu geleneğin yaşatıldığı yerlerden veya bu gelenek içinde yaşamış olan insanlardan derleyebiliyoruz.

1. Genel Özellikler

İlk bakışta her biri yedi heceden ibaret dört mısrayı bir araya getirmek insana pek de zor görünmemektedir. Nitekim böylesi bir gayrete ticarî hayatın içinde de şahit olmaktayız. Çiklet ve sakızların ambalaj kâğıtlarının iç kısmında karşımıza çıkan bu ticarî metinlerde bir husus hemen dikkati çeker. Halk tarafından meydana getirilen manilerdeki içtenlik bu zorlama mısralarda yoktur. Bu yüzden de tabiîliğin o lezzetini geleneğin terbiyesinden geçmemiş manilerde tatmak mümkün değildir. Halbuki mani üzerine görüş beyan eden birçok araştırmacı manilerdeki ilk iki mısranın doldurma olduğunu, sadece son mısradaki kafiyeye bir hazırlık olması için söylendiğini ileri sürer. Bu iddiayı doğrulayan örnekler bulmak zor olmamakla birlikte yine de belirtmek gerekir ki, geleneğin sürekliliğinde doğup olgunlaşan manilerde çok farklı bir kendine mahsusluk vardır ve bu durum biraz mani birikimi olanların hemen dikkatini çeker. Gelenekten süzülen manilerin ilk iki mısrası her zaman doldurma değildir. Bunların birçoğu son iki mısrada söylenecek duygu ve düşüncelerin bir ön hazırlığı, zemini mahiyetindedir. Bu küçük hacimli şiirlerin, adı belirsiz mütevazi şairleri, ilk iki mısrada üç-beş kelime ile öyle bir atmosfer oluştururlar ki, son iki mısra bu sağlam temel üstüne bina olur. Bu görüşlerimizi şu maniden hareketle örnekleyelim:

[*] *Doç. Dr., OMÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi..*

Al şalım yeşil şalım
Dağları dolaşalım
Aramızda fitneler
Biz nasıl kavuşalım

Bu manide al ve yeşil şaldan, dağları dolaşmaktan bahsedilmektedir. İlk bakışta iki insanın kavuşması ile bunların ne alakası var diye düşünmeden edemeyiz. Kavuşmayı engelleyen "fitneler"dir, yani arabozuculardır. Halk edebiyatında buna "engel", divan edebiyatında ise "rakip" denir. Engellerin yüzünden iki insan kavuşamamaktadır. Fakat maniyi söyleyen, engelin gücünü ve büyüklüğünü "dağ" kelimesiyle bize hissettirmektedir. Çünkü kültürümüzde dağ, birkaç güçlü çağrışımla karşımıza çıkar: Sevenlerin kavuşmasını engeller veya Köroğlu ve Dadaloğlu'da olduğu gibi "sığınılacak yer"dir. Ayrıca hürriyetin, sonsuzluğun sembolü; büyük aşkların da mekanıdır. Bu manide sevgi ön planda olduğu için dağın engelleyiciliği ön plana çıkmaktadır. Dağların üstünden uçaklarla, altından tünellerle geçtiğimiz günümüzde bile "dağ"; edebî metinlerimize, şarkı ve türkülerimize bu farklı şuuraltı çağrışımlarıyla gelip yerleşir.

Bir de her mısrası birbiriyle doğrudan alâkalı şu maniye bakalım:

Çarık taştan kayar mı
Ali para sayar mı
Çengel boynuzlu teke
Bu paraya kanar mı

Bu dörtlük yaşamış birini tasvir etmektedir. Ancak asıl şahsın adı geçmemektedir. Geçmemiş olması metne daha kapsamlı bir mana yüklemektedir. Bu mısralarda üç soru var. İlk cevap olumlu olursa diğerleri de olumlu olacaktır. İlk mısrada bugünün insanı tarafından pek bilinmeyen bir nesne geçmektedir: "Çarık". Bu bilinirse şiirin mesajı netleşecektir. Öğrendiğimize göre çarık taştan kaymazmış. Dolayısıyla Ali para saymaz, Çengel boynuzlu teke de bu paraya kanmaz demektir. Bu küçük şiirin şairi, kendi hayatından seçtiği bir nesneye şiirin anlamını emanet etmiştir. Buradan şu anlaşılmaktadır ki para ile görülen bir iş var ve birinin verdiği parayı diğeri azımsamaktadır. Biri çok vermeyecek, diğeri aza kanmayacaktır. Yani ikisi de inatçıdır. İnadı da "Çengel boynuzlu teke" ifadesinden anlıyoruz. İnatçı hem de nasıl! Bu inadın derecesini meçhul şair, keçinin erkeği olan teke ile, hem de çengel boynuzlusu ile anlatmaktadır. Yani ilk bakışta anlamsız görünen ilk mısra biraz derinlemesine bakıldığında diğer mısralar için olmazsa olmaz hükmündedir.

Sevenlerin bütün meselelerini ihtiva eden (Başgöz,1986:226) maniler, bilindiği gibi yoğun olarak aşk (sevda, sevgi) temasının her yönüyle dile getirildiği şiirlerdir. Samsun'dan derlenen manilerde de bu duygunun beşerîden ilâhiye, erotikten ulvîye hemen her yönü, özgün ifadelerle karşımıza çıkar. Samsun manileri

sadece aşk temi açısından incelense dikkat çekici veriler sunacaktır. Çünkü üzerinde duracağımız sosyal meselelerin çoğu aşk duygusunun sunumu için birer vesiledir. Manilerde oğlan kıza, kız oğlana çoğunlukla sevdiğini veya nadiren de gönlü olmadığını söyler. Aşk duygusu çerçevesinde "arzu, kıskançlık, hasret, kızma, yalvarma, hor görme, hoş görme, sevgiliden yüz bulma, kişiliğini koruma, sevgilisinin ayaklarına kapanma, içlenme, işkillenme, ağlama, hayalleme, kafa tutma" vb. gibi duygu düşünceler dile getirilir.

Yapıları icabı sosyal hâdiseleri anlatmaya en az elverişli olan halk edebiyatı türü olan manilerde son iki mısra söylenmek istenen şeye ayrılmıştır. İlk mısralar hemen daima, mâni söyleyenin çevresinden akisler verir. (Başgöz, 1986:239)

"*Bu sosyal hâdiselerin en önemlileri askerlik ve gurbet olarak görünüyor. Fakat şunu hiç akıldan çıkarmaya gelmez: Mâniler diğer hâdiselerin hepsine ancak sevgi ile münasebetleri nisbetinde yer veriyorlar. Ön planda daima sevgi var*." (Başgöz, 1986:239)

Asıl üzerinde duracağımız konu sosyal temalar olacağı için seçilen manilerde bu hususa öncelik verilmiştir. Bununla birlikte sosyal konuların geçtiği manilerin birçoğunda da yine aşk ve onun çevresindeki duygu düşüncelerin dile getirildiği görülecektir.

2. Mani söyleme geleneği

Folklor ürünleri bir iletişim ortamında doğarlar veya nakledilirler. *"Maniler, törenlerde, eğlencelerde, inanışların ve adetlerin arasında, sevişme ve haberleşme gibi insan münasebetlerinde vazifeler yüklenmiştir."* (Başgöz, 1986:225). Samsun manileri içinde bu ifadeyi doğrulayacak çok sayıda örnek vardır. Öncelikle törenlerde mani söyleme geleneğine dikkat çekmek gerekiyor. Çünkü derlenen maniler içinde öyleleri var ki çeşitli törenlerde manilere başvurulduğu açıkça anlaşılıyor. Mesela şu örnekler karşılıklı olarak mani söyleme geleneğine bir işarettir:

Mani maniye kemdür
Mani bilmeyen kimdür
Bir siz söylen bir de biz
Bakalım dertlü kimdür

Şu Bafra'nın içinde
Yollar doğru gidiyor
Buyurun arkadaşlar
Mani devam ediyor

Bazen de manici rakiplerine meydan okur:

Mani bilmez biriniz
Koyun gibi sürünüz
Bir mani de siz söyleñ
Kurudu mu diliniz.

Aynı maninin diğer bir varyantında rakibe mani yetiştirecek bir kimse yok mu? Yoksa mağlup olacağız dercesine

Koyun gibi sürüyüz
Mani bilmez birimiz
Bir mani de siz söyleyin
Çürüdü mü diliniz

demektedir. Aşağıdaki dörtlük, bayramlarda ve kandil gecelerinde özellikle çocukların kapı kapı dolaşarak söyledikleri veya ramazan davulcularının bahşiş almak maksadıyla özel bir ezgiyle seslendirdikleri manilere bir örnektir:

Gezdim köyü baştan başa
Bahşişinle çok yaşa
Altın yaldızla yazdım
Manileri mermer taşa

Bir başkası da anonim edebiyat ürünü olan manileri defterine kaydettiğinden bahsediyor:

Kara koyunu şişirdim
Suyuna pilav pişirdim
Çok maniler bilirdim
Defteri yolda düşürdüm.

Manici olarak anılan, çeşitli törenlerde mani için kendisine başvurulan insanlar var mıdır sorusuna cevap olmak üzere "maniciyim manici" diye başlayan o kadar çok örnek var ki, bunlar bize maniciliği bir meslek veya bir beceri haline getirenler olduğunu düşündürüyor:

Maniciyim manici
Vur boynuma kılıcı
Annem babam vermezse
Varıcıyım varıcı

Bu maniler vesilesiyle bir hususu vurgulayalım. Sosyal temaları işleyen maniler de aslında çoğu zaman aşkı anlatır. Nitekim yukarıdaki manide asıl anlatılmak istenen, anne-baba rızası olmasa da sevdiğine varmayı kabul eden bir kızın duygularıdır. Yukarıdaki kıtalar Samsun'da çeşitli vesilelerle mani söylendiğini bizlere göstermektedir. Derlenmiş olan manilere bakıldığında ilk önemli toplumsal konu askerliktir.

3. Toplumsal konularına göre maniler

3.1. Askerlik

Türk kültüründe askerlik çok önemli bir yere sahiptir. Yahya Kemal'in *"Ordu milletlerin en çok dövüşen en sarpı"* mısrası; askerlik, ordu, vatan kavramlarına nasıl bir yaklaşım içinde olduğumuzu veciz bir şekilde dile getirir. Halk arasında askerliğini yapmayan bir delikanlıyı adamdan saymazlar. Çoğu zaman kız bile vermezler. Her gencin vakti geldiğinde askerliğini yapması toplumun bir beklentisidir. Tarihi, savaşlarla dolu bir milletin insanları askerlik görevine adeta bir kutsallık atfetmiştir. Ancak manilerde askerliğin sadece bu kutsal yönü dile getirilmez, hatta diyebiliriz ki askerlik beşerî-sosyal duygu ve düşüncelerin terennümüne bir bahanedir. Askerlik ayrılık demek, hasret demek, ölüm yani şehitlik demektir. Ter ü taze, gencecik beklentilerin karşılığını bulamaması demektir.

Halk arasında kınaya çok önem verilir ve üç varlığa, -koça, geline, oğla- kına yakılır. Koça Allah'a kurban olsun, geline kocasına kurban olsun, oğula vatana kurban olsun diye. Aşağıdaki mani üçünü de bir araya şu çağrışımlarla birlikte getiriyor. Dökülmesi muhtemel kan, uzayıp giden askerlik, sonrasında ayrılık, hasret ve vatana adanan gencecik bir ömür:

Karpuz kestim kan gibi
Uzadı urgan gibi
Askere yar yolladım
Kınalı kurban gibi

Askerliğin sosyal açıdan dikkat çeken bir yönü de asker ocağının "delikanlı"ları uslandıracağı inancıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi askerliğini yapmamış delikanlıya kız vermekte nazlanılırdı. Çünkü delikanlı henüz feleğin çemberinden geçmemiştir. Asker ocağı onu birçok bakımdan terbiye edecektir. Bu beklenti, destan ve halk hikâyelerimizdeki "alplığa geçiş ve topluma katılma" (Duymaz, 2002:125) uygulamalarının günümüze yansıması olarak değerlendirilebilir. Mesela Dede Korkut Hikâyeleri'nden Boğaç Han Boyu'nda Boğaç, Boğayı yener. Kırk namert tarafından kaçırılan babasını kurtarır. Diğer hikâyelerde de oğul babayı veya kardeş kardeşi zindandan kurtarır ve böylece kahraman rüştünü ispat eder, toplum nazarında birey haline gelir. Aşağıdaki mani kırmızı ve yeşil renkler ile bir belirsiz bahçe tablosu çizdikten sonra askerliğin adam edici yönünü şöyle dile getirir:

Bahçelerde domata
Yeşil olur salata
Varsın gitsin askere
Adam olur kerata

Şu manide de askerlikte çekilen sıkıntıların insanı olgunlaştırdığı, ana-baba kıymetini bildirdiği anlatılıyor:

Çift sürüp ekin ekmeyen
Meydana sofra dökmeyen
Ana baba kıymeti bilmez
Askerlik kahrı çekmeyen

Askerlik övünç vesilesidir. Yakın tarihin olaylarından Kıbrıs çıkartması maniye şöyle yansır:

Kıbrıs yolu taştandır
Evleri ağaçtandır
Kıbrıs'ın Mehmetçikleri
Hep Asarcık'tandır

Maniler içinde askerliği olumlu yönden anlatanlar sayıca azdır. İçinde askerlik geçen maniler daha çok şikayet doludur. Bu şikayetlerin başında da sevenleri ayırması gelir. İlk şikayet örneği askerlik öncesi evlenen gelinden geliyor ve o şöyle tavsiye ediyor:

Dere akıp gidiyor
Beni yakıp gidiyor
Varman kızlar askere
Bırakıp da gidiyor

Bu tavsiyeye uymayan, belki uyamayan bir gelin de hicranını şöyle dillendiriyor:

Yumurtanın sarısı
Aktı yere yarısı
On beşime değmeden
Oldum asker karısı.

Bir diğeri de askere yolladığı eşinin arkasından şu maniyi söyler:

Ayağında var terlik
Köşe başına geldik
Kader utansın sevdiğim
Ayırdı bizi askerlik. (Bu maniyi erkek de söylemiş olabilir)

Askerlik gelinleri ağlatır:

İstanbul'un gemileri
Hem ileri hem geri
Zıkkım olsun askerlik
Ağlatır gelinleri

Delikanlılar askere gitmeye heveslidir ancak akılları hep bırakıp gittiklerinde kalır. Askerlik bilhassa delikanlıları şikayete sevk eder. Askere gidenler gelmemeyi göze aldıklarından sevdiklerini Allah'a emanet ederler:

Keçi koydum bayıra *Kara çorap dizleme*
Kımıl kımıl yayıla *Ciğer oldu közleme*
Ben gidiyom askere *Ben gidiyom askere*
Seni Allah kayıra *Gelir diye gözleme*

Asker, çekilen kuralarla tesbit ediliyor ve bu askerin çantası da dikiliyor. Kura zamanı ve çanta dikilirken, yani askerlik gözükmüşken yar sevmenin, kız kaçırmanın zamanı değildir:

Çam dalında çıralar *Ekinler ekilirken* *Samsun'a Paşa geldi*
Çekiliyor kuralar *Desteler dökülürken* *Potinim taşa geldi*
Aha ben gidiyorum *Çantalar dikilirken* *Tuttum da bir yar sevdir*
Size kalsın buralar *Kız seni kaçırırım* *Askerlik başa geldi*

Bir jandarma çavuşunun sevdası başından aşmıştır.

Jandarma çavuşuyum.
Yol verin savuşuyum.
Yedi dağın kuşları,
Yârime kavuşuyum.

Manilerimizde I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminin izleri çok canlıdır. Bunu aşağıdaki manilerde geçen trenle asker sevkiyatı izlerinden anlıyoruz:

Tren geliyor tren *Kara tiren kay da gel*
Ben kolumu geremem *Askerleri say da gel*
Tren asker topluyor *Benim yarim küçüktür*
Ben yârimi verememe *İnciltmeden al da gel*

Askerlik bazen sevilen iki insanı birden alır götürür:

Sıra sıra bük başı
Sürmedir yüzük taşı
Ben askere yolladım
Hem yari hem kardaşı.

Bazen askere gidenin de askere yollayanın da hatta köyün de adı bellidir:

Yol üstünde destere
Hıdır gider askere
Fethiye'yi sorarsan
Alan'lıya maskara

Samsun manileri içinde bir sosyal tema olarak askerlik önemli bir yer tutar. Yukarıya birkaçını aldığımız bu maniler azımsanmayacak sayıdadır. Önemli bir diğer tema da Anadolu'nun birçok yöresinde hâlâ şahit olduğumuz başlık parası âdetidir.

3.2. Başlık parası

Başlık parası belki zaruretlerden belki paraya tamahtan olsa gerek sosyal bir gerçekliktir. Günümüzde özellikle kırsal kesimde görülmeye devam ediyor. Başlık parası ile ilgili manilere bakıldığında kızın satılık bir meta olarak görülmesi gibi tasvip edilemez bir yaklaşım sezilir. Fakat bir bu kadar garip olan durum da kızların bunu benimsemiş görünmesidir. Bir kız kendi değerini para olarak takdir etmiş şöyle diyor:

Kayadan indim düze
Beş yüzeyim beş yüze
Beş yüzü veren alır
Veremeyen bekâr kalır.

Bir başkası üstelik de kaymakam kızı olmasına rağmen pahası yüksek olsun ister:

Kayadan atın beni
Kızlara katın beni
Ben kaymakam kızıyım
Bahalu satın beni

Bir diğeri sanki tek değer olarak parayı görmektedir ve hiç müdanası yoktur:

Mor taksi iki kat
Bir katını bana sat
Başlıktan korkuyorsan
Yastığa sarıl da yat.

Erkeklerin yaklaşımı da çok farklı değildir. Ne kadar para vermişse aldığı kız bir o kadar kıymetlidir. Hatta onu bu değerinden dolayı başköşeye oturtmak gerekir:

Balta vurdum meşeye
Kabukları gevşiye
Üç milyar verdiğimi
Oturturum köşeye.

Başlık parası alarak zengin olan bile vardır. Nitekim muhtar bunlardan biridir:

Kamyon gelir yayladan
Tekerleri aynadan
Kız parası değil mi,
O muhtarı ayardan.

Bazen kendine para ile değer biçmek kaderi değiştirmez. Değiştireceğini zanneden kız kendini belki de başlık parasını bastırdığı için ihtiyar muhtarla evlendirilmiş bulur:

Uzun kavaktan aştım
Baktım bu işe şaştım
Bin kuruşluk kız idim
Yetmişlik muhtara düştüm.

Başlık parası âdeti beraberinde "kız satmak" tabirini dilimize yerleştirmiş. Ancak burada "satmak", "satılmak" fiili ile ilgili bir inanışı dile getirmekte yarar var. Anadolu'da bir çocuğun yaşaması için uygulanan çeşitli inanma ve ritüeller mevcuttur. Bunlardan biri de kız veya erkek olsun çocuğu (bazı yörelerde daha doğmadan) bir yatıra, türbeye, yaşamış olduğuna inanılan veya hayatta olan bir yüce zata, bir ocağa adamaktır. Böylece o çocuk sağ kalacak veya bir hastalığı varsa iyileşecektir. Zonguldak yöresinde eğer yeni doğmuş çocuk zayıfsa, çelimsizse "üzüt" tabir ederler. Anadolu'nun bazı yörelerinde böyle üzüt olan çocuklar da bahsi geçen yerlere adanır. Bu adak ile ilgili olarak Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Han Duvarları" adlı manzumesinde çok güzel bir örnek vardır. Beyitler halindeki bu manzumenin içinde bir koşma yer alır. Bu koşmanın mühür bendinde "Maraşlı Şeyhoğlu Satılmışım ben" mısrası vardır. Şiirin devamında "Ey Maraşlı Şeyhoğlu, evliyalar adağı" diyen Çamlıbel, Anadolu'daki bu inancı mısralarına taşımıştır. Manilerde geçen "satmak" tabiri de esasen kızı kocasına, yeni evine, yurduna adamak anlamında söylenmiş olsa gerek. Fakat nasıl ki "mecaz havassın dilinden avamın diline düştüğünde hakikate inkılap ediyorsa" bu tabir de sözlük manasıyla anlaşılmaya başlamış olmalı. "Satmak" ve "satılmak" bu yüce manasını kaybettikten sonra kızların satılır bir meta olması, hatta kızların bile bunu kanıksaması kaçınılmaz bir sonuçtur. Satılmak, doğrudan evlendirilmek anlamındadır ve bir kurtuluştur:

Tarlalarda pıtırak	*Ibrık yerden kalkmıyor*	*Muhtarın evi alçak*
Gelin kızlar oturak	*Babam beni satmıyor*	*Çamura mı batacak*
Oturmaktan iş çıkmaz	*Kör olası şu babam*	*Gidin sorun muhtara*
Satılak da kurtulak	*Hiç Allah'tan korkmuyor*	*Kızını kime satacak*

Eğer kızın gönlü yoksa veya kızın gönlü var da babası vermiyorsa kızı almak için çeşitli yollara başvurulur. Bunlardan biri de ne kadar işe yarar bilinmez ama muska yaptırmaktır:

Camı cama katmalı
Cama kurşun atmalı
Şu deyyusun kızını
Muska ile satmalı

Bu manide kız satma ile birlikte bir sosyal mesele daha dile getiriliyor: Muska yaptırmak. Muska, nüsha kelimesinden bozmadır. Halkın inançlarında muska (yukarıdaki örnekte olduğu gibi) ya şerde; ya da (aşağıdaki örnekte olduğu gibi) hayırda fonksiyoneldir.

Evleri yakın yarim
Etrafa bakın yarim
Sana nazarlar değer
Hamayli takın yarim

Yüksek evden atladım
Mavi çember katladım
Hoca bana muska yaz
Ben nazardan çatladım

3.3. Kaynana

Hanımların kaderi annelik yanında bir de kaynana olmaktır. Erkekler açısından genellikle kaynana bir problem teşkil etmez çünkü kaynanadan ayrıdır. Ancak gelinler için durum böyle değildir. Yakın zamana kadar neredeyse bütünüyle ataerkil bir aile yapısı içinde yaşayan Türk toplumu gelini aynı evin içine almıştır. Erkek, harici işleri görürken gelin ile kaynana hemen daima yan yanadır. Aynı mekanın paylaşımı beraberinde sıkıntıları da getirmiştir. Otorite kaynana olacağına göre şikayet de geline düşmektedir. Gelin de hıncını almak, hırsını yatıştırmak için kaynanayı kaynar kazanda haşlamayı hayal etmekte ve ölümünü istemekte, eşekle kıyaslamakta, kuyruklu köpek diye ad takmakta, domuz diyerek hakaret etmekte ve beline taş düşmesini dilemektedir:

Gaynanayı ne yapmalı
Gaynar gazana atmalı
Yandım gelin dedikçe
Altına odun atmalı

Ocak başı yan taşı
Ben yemem bulgur aşı
Teneşürde yıkansın
Kaynanamın kel başı

Sıra sıra beşikler
Sıralanmış eşikler
Kaynanamdan kıymetli
Ahırdaki eşekler

Tereğe kapak koydum
İçine kepek koydum
Kaynanamın adını
Kuyruklu köpek koydum

Sabun koydum leğene
Bak başıma gelene
Benim kadar taş düşe
Kaynanamın beline

Ak mısırın gavuzu
Kaynananın yavuzu
Komutandan çetin olur
Kaynananın domuzu

Kayınnam kara kedi
Ocaktan eti yedi
Yediği bir şey değil
Gitti sokakta dedi

Irafa koydum filcan
İçine koydum mercan
Kaynanamın adını
Koydum kuyruklu sıçan

Köprünün altı kazık
Gaynanan öldü yazık
Gaynanana acımam
Bir top kefene yazık

Gelinler, konuşkan ve her şeye karışan kaynanayı da şöyle eleştirirler:

Sini sini nişasta
Evde kaynanam hasta
Ne yapayım hastaysa
Çekişmeye pek usta.

Büyük evin kilimi
Dut kaynana dilini
Dutmuyodun dilini
Niye aldın gelini

Ak tavuk olmayın mı
Dallara konmayın mı
A gırıdak gayınna
Ben gelin olmayın mı

Kayalardan kayarım *Taş dönmeye dönmeye*
Yoktur benim ayarım *Taşta bulgur ölmeye*
Kes sesini kaynana *Kör olası kaynana*
Kabak gibi oyarım *Pişirdiğin yenmeye*

Gelinler kaynana ile yan yana olmak istemezler, kaynana gelecekse gitmeyi bile göze alırlar:

Ata bak kısrağa bak *Dere boyu giderim*
Çektiğim çileye bak *Kara koyun güderim*
Ben gidiyom kaynana *Kaynanam bura gelirse*
Popona kına yak giderim *Ben bu yayladan*

Oğlu seviyorsa kaynananın darılmasının bir hükmü yoktur:

Ocak başı yarıldı
Kaynanam bana darıldı
Darılırsa darılsın
Oğlu bana sarıldı

Damatlar kaynanayı problem etmezler. Bu sebeple damatlar dilinden kaynana yergisi pek manilerde yer almaz. Damatlar daha çok böyle bir kız doğurdukları için kaynanaya müteşekkirdir:

İki çeşme yan yana *Karanfil verdim sana*
Su içtim kana kana *Kanın kaynasın bana*
Seni doğuran ana *Seni büyüten ana*
Olsun bana kaynana *Olsun bana kaynana*

Kaynanalar da gelinlerden dertlidir. Ya arzu ettiğince temiz değildir veya haddini aşmaktadır:

Ben yaylada kışlarım *Boyuna kolye dakar*
Türlü nakış işlerim atar *Kaynanaya hava*
Pis gelini görünce gelin *Daha civciv bir*
Dayanamam dişlerim *Kendüni tavuk sanar*

3.4. Ayrılık

Ayrılık, sevgililerin kaderi gibidir. En çok şikayet ettikleri şey ayrılık, en büyük hayalleri kavuşmaktır. Aşk bağlamında ortaya çıkan ayrılıktan bahseden sayısız mani vardır. Toplumu ilgilendiren yönüyle ayrılıktan bahsedenler de az değildir:

Şu dereler olmasa
Mor çiçekler solmasa
Ölüm Allah'ın emri
Ah ayrılık olmasa

Kabak diktim dal attı
Dibine yılan yattı
Kör olasıca babam
Beni gurbete attı

Garibim bu gülşende
Baykuşlar ötüşende
Gariplik ne çetinmiş
Baş yastığa düşende

Kara tren ak tren
Şu halime bak tren
Hareket et gidelim
Yolumuz ırak tren

İnce iğnede sarı iplik
Böyle mi olur gariplik
Sen orada ben burda
Çekilmiyor hasretlik

Ay doğar arılığa
Gün doğar kuruluğa
Buna can mı dayanır
Yedi yıl ayrılığa

3.5. Kuma ve çok evlilik

Manilerden anlaşıldığına göre bir kuma gerçeği var ancak kumalar pek sevilmiyor. Bir kız kuma üstüne gitmek istemiyor:

Duman duman üstüne

Duman dağın üstüne

Öldürürüm kendimi

Gitmem kuma üstüne

Bezdiği kumasının öldü haberine çok sevinecek:

İnce ekmek yazarım
Ben kumadan bezerim
Kuman ölmüş deseler
Sere serbest gezerim

Üstüne kuma gelmişse buna dayanmak zordur:

İki gemi yan yana
Sallana biliyon mu
Üstüne kuma gelmiş
Dayana biliyon mu

Çaresiz kalan kuma çebişinin yüzünü kumasının çehresine benzeterek intikam alır:

A benim ala çebiş
Başıma bela çebiş
Ne bakıyon kapıdan
Kumam çehreli çebiş

Çok eşlilik kuma için olduğu kadar erkek için de problemdir. Fakat bu toplumsal mesele hemen her devirde yaşanan bir gerçektir aynı zamanda:

Küçük bahçe kelemi *Denizin dalgası var*
Kandırmışsın âlemi *İçinin halkası var*
Niye iki evlendin *Çok evlenen deyusun*
Allah vermiş belanı *Günde bir kavgası var*

3.6. Muhtar

Muhtar bir fenomendir, bir olgudur. Şehir hayatında başka mülki amirler yanında pek esamisi okunmasa da köylerde, beldelerde oldukça sözü geçen, hatırı sayılır bir kişidir. Pek çoğunun maddî durumu da iyidir. En azından saygınlığı söz konusudur. Bu yönleriyle muhtar göz önündeki insanlardandır. Bu saygınlık çocuklarında sosyal mevki değişikliği arzusu olarak kendini gösterir. Okumuş, dolayısıyla şehirli olmuşa varmak ister veya dengi görmediğine varmak istemez:

Yüksek dağın kuşuyu *Kayalardan atın beni* *Defim delik çalamam*
Selviye konacağım *Karılara katın beni* *Deften parmak alamam*
Ben muhtarın kızıyım *Ben muhtarın gızıyım* *Ben bir muhtar kızıyım*
Okumuşa varacağım *Hocaya satın beni* *Hizmetçiye varamam*

Muhtar kızları belli ki biraz gösterişlidir. Bu gösterişte zenginliğin de payı olsa gerek. Delikanlılar bu yüzden muhtar kızlarına gönül düşürürler:

Cip geliyor geliyor *Yandım Allah'ım yandım*
Arkası muşambalı *Ben bu candan usandım*
Almalı muhtar kızı *Muhtar kızını görünce*
Dünyada yaşamalı *Kendimi kurban sandım*

Çayırda kara kuzu *Muhtarın evi alçak*
Kıvrım kıvrım boynuzu. *Çamura mı batacak*
Yaktı kuruttu beni *Gidin sorun muhtara*
Muhtarın küçük kızı. *Kızını kime satacak*

Muhtar para veya mevki gücünü kullanarak çevresindekileri mutsuz da edebilir. Ya parasının gücüyle bir genç kızı bedbaht etmiş:

Uzun kavaktan aştım
Baktım bu işe şaştım
Bin kuruşluk kız idim
Yetmişlik muhtara düştüm

ya sevdiğini elinden alarak bir delikanlının bahtını karartmış:

Pancar kesik değil mi?
Ciğer ezik değil mi?

Ben sevdim muhtar aldı
Bana yazık değil mi?

ya da bir başka güç sahibini yanına alarak zulm etmiştir:

Haydi develer develer
Peynirlidir börekler
Muhtar, ağa bir olmuş
Dedeme iş edeler.

3.7. Toplumun huzurunu bozanlar

Halk, maniler aracılığıyla olumsuz tipleri hicveder. Bunlardan biri ortalığı karıştıran kadındır:

Samanlıkta kediler
Miyav miyav dediler
İki kahpe bir olup
Sakallıyı yediler

Gök ceviz tepeleri
Kaybettim küpeleri
Beni yardan ayıran
Şu köyün kahpeleri

Bu tipler çoğunlukla isim vermeden benzetmelerle tasvir edilir:

Tikelmiş sırık gibi
Ekşimiş koruk gibi
Kapı ardına asmalı
Sırımlı çarık gibi

Kunduz'da mısırım var
Dibinde hasırım var
İti kâfiri puştu
Neremde kusurum var

Kar yağar serpe serpe
Kapandı dere tepe
Bir sağlam pabuç yok ki
Giyelim depe depe

Kara kara kazanlar
Kara yazı yazanlar
Cennet yüzü görmesin
Kara kara kazanlar

Bili tavuğum bili
İşleyim yılan dili
Ben sana varacaktım
Hele de düşman dili

3.8. Dinî inanç ve uygulamalar

Sosyal temalar içinde çeşitli renkleriyle dinî motifler önemli yer tutar. Bunlar içinde kurban, ramazan, zekat, ölüm, tasavvuf, pir gibi kavramlar, ya doğrudan veya manilerin asıl mevzu olan aşkı anlatmak üzere manilerde karşımıza çıkarlar.

3.8.1.Ramazan

On bir ayın sultanı
Kıymetlidir her anı
Hoş geldin ya Ramazan
Süslersin şu cihanı

Şükür bu aya girdik
Akşam hilali gördük
Sevinçlere garkolup
Yüzü secdeye sürdük

Hanım kızlar yattınız mı
Baklavayı yaptınız mı
Sahur vakti geldi çattı
Şerbeti kattınız mı?

Herkes sabırla bekler
Ziyan olmaz emekler
İftara geliyoruz
Hazırlansın yemekler

Davulum tum tum ötē
İçinde tütünüm tütē
Âkadaşım çeyrek istē
Bene yüzülecek de yetē

İftara geldi sini
Sakın unutma beni
Kırk gündür karnım aç
Yerim doymam hepsini

Ramazan dertlere hekim
Davuldur sırtımda yüküm
İki gözüm ev sahibi
Size selamun aleyküm

Ramazanım merhaba
Bizlere verdin sefâ
Rabbimize hamd olsun
Her nefeste bin defâ

3.8.2. Ölüm

Peri miydi o cin mi
Cenazeyi bildin mi
Sağa sormuş ki adam
Yoksul muydu zengin mi

Karyoladan indirdiler
Beyaz gömlek giydirdiler
Gençliğime doymaz iken
Kara yere gönderdiler

3.8.3. Kırklar/Pir

Oldum deryadan derin
Kurbandır sana serim
Bana sual sorarsan
Kırklardır benim pirim

Aşık gözün aç yürü
Etrafa nur saç yürü
Eger pirini seversen
Bu suali sen aç yürü

Pirden nuş eyledim abı
Bilirim ben her hesabı
Bana sual mi sorarsın
Cibril indirdi kitabı

3.8.4. Kurban

Çarşıda urganım var
İpekten yorganım var
O kız benim olursa
Koçluktan kurbanım var

3.8.5. Dua

Sofrada fakir olsun
Tabaası çukur olsun
Karnı doyduktan sonra
Duayı okur olsun

3.8.6. Mezar

Ne güller açıp soldu
Ne değerler kayboldu
Dolaştım kabirleri
İçime hüzün doldu

3.8.7. Zekat

Kuş burnunun alından
Koparırlar dalından
Yarı güzel olanlar
Zekat versin malından.

3.8.9. Nazar

Armuttan kayacağım
Sallan gel bakacağım
Yarime nazar değmiş
Nazarlık takacağım

Ali'm gitme pazara
Uğratırlar nazara
Ali'mi ölmüş diyenler
Kendi girsin mezara

Mavi boncuk dizerim
Düşman gücünü üzerim
El benim keyfim mi olmuş
Yarile her yerde gezerim

3.9. Tütün

Yakın zamana kadar Samsun tütünüyle ve tütün fabrikasıyla meşhurdu. Hatta Sigara üzerindeki adıyla hâlâ yaşamaktadır. Türkiye'de en kalitelisinin Samsun'da yetiştirildiği tütün bugün de önemli geçim kaynaklarından biri durumundadır. Tütün geçim kaynağıdır, sevdanın terennümüne bir aracıdır veya kalitesi bir övünme vesilesidir:

Çırakmanın evleri
Tütüncüdür beyleri
Tütüncülük olmasa
Ne olacak halleri

Yılan inceden öter
Tütün Samsun'da biter
Yavaş sallan yosma kız
Cahilim aklım gider

Kır atıma yükledim
Kaba tütün tayları
Benim gibi sevdiğim
Sayar mısın ayları

Haydin gidelim kızlar
Bafra'ya tütüne
Bu sevda nasıl sevda
Yandık bütün bütüne

Tütün tütüne benzer
Tütün ellerde gezer
Çırakman'ın kızları
Mor menekşeye benzer

Ağaçlarda kestane
Kestane tane tane
Devgeriş'in tütünü
Şu cihanda bir tane

3.10. Fındık

Tütün kadar olmasa bile Samsun'da bir geçim kaynağı da fındıktır. İnsanlar duygularını ifade ederken kelimelerini çevrelerindeki gördüğü nesnelerden seçerler. Belki de Doğu Karadeniz'den gelip Samsun'a yerleşenlerden derlenmiş maniler sebebiyle fındık da en az tütün kadar manilerde kendine yer bulur. Tabii, tütünden veya fındıktan bahsedenin niyeti ne tütün ne de fındıktır, sadece aşkını ilan etmektir. Fakat biz bu duygu aktarımı esnasında bu nesnelerin hayatımızdaki yerini öğreniriz. Fındık harmanlara serilir, bir bir dalından toplanır, iyi toplanmazsa başakçılar gelip alır, bir kazanç kapısıdır, fındığa çıkmak tehlikeli olabilir, fındıklık buluşma yeridir:

Fındık serdim harmana
Karışıya samana
İkimizin sevdası
Yazılıya fermana

Oy fındığım fındığım
Dallarına konduğum
Sevdim de alamadım
Odur benim yandığım

Çıkma dedim fındığa
Düşersin duğanlığa
Bir gat elbise kestim
Bastım yeşil sanduğa

Fındıklık bahçesinde
Gözüm seni arıyor
O saru saçlarını
Makine mi tarıyor

Bağlamanın üstünde
Ufak ufak paralar
Kızlar oldu fındıkçı
Ne yapsın zamparalar

Fındık toplayan gelin
Fındık dalda kalmasın
Başakçılar gelip de
Fındıkları almasın

3.11. Sele-Sepet Top Kandil Şenlikleri

Bafra'da Ramazan ayı içerisinde düzenlenen "sele sepet top kandil şenliği" yapılır. Başlangıç tarihi bilinmemekle beraber yöre halkının her sene düzenlediği bir

şenliktir. Şenlik Ramazanın 15. gecesi başlar ve 7 gün sürer. Şenlikte çocuklar sele, sepet alarak kapı kapı dolaşırlar ve her evden yiyecek maddelerinden isterler. Şeker tercih ettikleri yiyeceklerin başında gelir. Bu esnada aşağıdaki manileri söylerler:

Sele sepet top kandil
Aç kapıyı ben geldim
Ayda yılda bir kere
Kapınıza ben geldim

Mahallede şenlik var
Bize geldi etraf dar
Sele-sepet alın
Çıkın yola çocuklar

Ey evin sâkinleri
Verin bize telkinleri
Sele-sepet geçiyor
İkram edin şekerleri

3.12. Çiğdem dolaştırma

Samsun'un Havza ilçesi Bekdiğin beldesinde eskiden Nevruz gününde "çiğdem dolaştırma" şenliği vardı. Çocuklar çiğdemleri soğanıyla birlikte toplar, dikenleri çok olduğu için bir "yemişen" dalına bu çiğdemleri takarlar ve kapı kapı gezdirir, bu esnada şu maniye benzer tekerlemeyi söylerlerdi:

Çiğdem çiğdem çiçecük
Ulu dağlar bıçacuk
Bıçağını el aldı
Yaprağını yel aldı

Çocuklar vardıkları kapıdan un, şeker, yağ, mısır alırlar, sonra gidip bunları bir evde helva yaptırır, mısırı da patlatır yerlerdi. Eğer gittikleri kapıdan bir şey alamazlarsa şu maniyi söylerlerdi:

Ayran mıdır su mudur
Gavur evi bu mudur
Un yağ dedik vermedi
Âdeti huyu mudur

3.13. Samsun

Samsun sevgilinin mekânıdır, en kaliteli tütünün yetiştiği yerdir. Denizi, gazinosu, gemisi, çarşısı, tren yolu, sahil yolu, askeriyesi, kızları ve dilberleriyle manilere konu olur.

Yılan inceden öter
Tütün Samsun'da biter
Yavaş sallan yosma kız
Cahilim aklım gider

Ey gemici gemici
Nerden aldın pirinci
Şu Samsun'un kızları
Her biri birer inci

Samsun'un gazinosu
Çınlar orda kız sesi
O bir şarkı söylerse
Meftun eder herkesi

Telgrafın telleri
Pamuk gibi elleri
Beni baştan çıkaran
Şu Samsun dilberleri

Ut çalar keman çalar
Durmaz her zaman çalar
Şu Samsun'un kızları
Kalpleri yaman çalar

Samsun'un tiren yolu
Etrafı ağaç dolu
Öyle bir yar sevdim ki
Anasının bir oğlu

Gemi gelir yanaşır
İçi dolu çamaşır
Şu Samsun'un kızları
Koca diye ağlaşır

Şeftali çiçek açtı
Makbule kocaya kaçtı
Makbule'nin kocası
Samsun'a dükkan açtı

Samsun'a Paşa geldi
Potinim taşa geldi
Kız seni kaçırırdım
Askerlik başa geldi

Samsun'un karşısı
Aydınlıktır çarşısı
Benim bir sevdiğim var
Candarma yüzbaşısı

Sahil yolu beyleri
Eritin çizmeleri
Yine aklıma geldi
Şu Samsun dilberleri

Samsun, il merkezi ile olduğu kadar ilçeleri ve köyleriyle de manilere girmiştir. Elimizdeki mevcut manilerde Samsun'un ilçeleri, beldeleri ve köyleri adıyla, üretip tükettikleriyle anılır. Bafra, Terme, Vezirköprü (sadece Köprü denilir), Havza, Çarşamba, Kavak, Ladik, Asarcık, Tekkeköy ilk dikkati çekenlerdir. Belde ve köy adları ise manilerin daha çok nerelerden derlendiğini bize gösterir. Çünkü aynı maninin bir köy adı değişikliği ile hemen bir başka köye mal edildiğine şahit oluyorsunuz. Sosyal temalar inceleneceği için üzerinde durduğumuz manilerde şu köy adları dikkatimizi çekti: Bazlamaç, Kocaman, Çırakman, Attepe, Avran, Elmacık, Aydoğdu, Devgeriş, Dereköy, Teknecik.

Sonuç

Samsun diğer folklorik verimlerde olduğu gibi mani açısından da zengindir. Geleneksel yaşantının hızla çözüldüğü, şehirleşmenin etkisinin kuvvetle hissedildiği yörelerde mani söyleme geleneği de yavaş yavaş kaybolmaktadır. Nitekim elimizdeki manilerin çoğu daha çok kırsal kesimden derlenmiştir. Tahminî bir oranlama yapmak gerekirse en çok maninin Vezirköprü, Havza ve Terme'den derlendiğini söylemek mümkündür. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki, aynı manileri bir iki kelime ve yer adı değişikliği ile bir başka ilçe veya köye mal etmek mümkündür. Anonim edebiyat ürünü olması da manilerin kolayca yayılması sonucunu doğurmaktadır.

Samsun, Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde olduğu ve iç bölgelere ulaşımın eşiğinde bulunduğu için özellikle Doğu Karadeniz'den önemli ölçüde göç almıştır. Göçler bununla da sınırlı değildir. Kafkaslardan Balkanlara çok farklı coğrafyalardan da azımsanmayacak sayıda insan Samsun'a yerleşmiştir. Derlenen manilerden bunları gözlemlemek mümkündür. Derlenen maniler içinde Doğu Karadeniz ve Balkanların ağız özelliklerini yansıtan maniler sayıca az değildir.

Samsun halkından derlenen manilerde, derleyicilerin derleme tekniklerine tam vakıf olmaması sebebiyle Samsun ağzı dil özellikleri kaybolmuş, telaffuz İstanbul Türkçesine yaklaştırılmıştır. Samsun ağzı hassasiyetini ancak birkaç manide

görebiliyoruz. Elimizdeki maniler içinde bir de çiklet manileri dikkati çekmektedir, ancak bunlar incelemeye dahil edilmemiştir.

Asıl konusu aşkı, sevdayı dile getirmek olan manilerde zaman zaman toplumla ilgili meselelerden de bahsedilmektedir. Bu çalışmada elimizdeki manilerden hareketle "mani söyleme geleneği, askerlik, başlık parası, kaynana, ayrılık/gurbet/hasret, kuma ve çok evlilik, muhtar, huzur bozan tipler, dinî inanç ve uygulamalar, tütün, fındık, Samsun şehri ve gelenekler"e dikkat çekmeye çalıştık.

Farklı zamanlarda derlenip yazıya geçirilmiş bütün Samsun manileri bir araya getirilip her yönüyle incelendiğinde Samsun halk kültürü hakkında çok daha kapsamlı bilgiler edinmek mümkün olacaktır kanaatindeyiz.

Teşekkür:

Yararlandığım manilerin çoğu hem öğrencim hem meslektaşım olan ***Muhsin KAVALCI*** *(Vezirköprü, Çarşamba) ve* ***Cafer ÖZDEMİR*** *(Havza) tarafından derlenmiştir. Çiğdem dolaştırma geleneğiyle ilgili bilgi ve maniler Havza'nın Bekdiğin beldesinden* ***Zekeriya ULUSOY****'dan derlenmiştir. Kendilerine ve diğer derleyicilere teşekkür ediyorum.*

Kaynakça

BAŞGÖZ, İlhan, 1986. *Folklor Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Pertev Naili, 1982. *Folklor ve Edebiyat I-II*, Adam Yayınları, İstanbul.

……,1957. "Mani", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, Maarif Basımevi, İstanbul, ss.285-288.

DUYMAZ, Ali, 2002. "Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme*", İslamiyet Öncesi Türk Destanları,* Ötüken Yayınları, İstanbul, ss.125-137.

KARABAŞ, Seyfi, 1981. *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*, Ankara.

KAYA, Doğan, 1999. *Anonim Halk Şiiri,* Akçağ Yayınları, Ankara.

SAMSUN AĞIZLARI

Mehmet Dursun ERDEM[*]

Ağız araştırmaları Türkolojinin bir bilim dalı olarak ele alınışına paralel olarak geçen yüzyılın ikinci yarısında 1860'lı yıllara kadar uzanır (Korkmaz 1987:89). 1867-1940 yılları arasındaki araştırmalar, bir iki istisnâ dışında genellikle 'yabancı araştırıcılar dönemi' olarak adlandırılabilir (Korkmaz 1976:143). 1932 yılında *Türk Dil Devrimi*'nin yapılmış olması, Anadolu halk ağızlarına karşı geniş bir ilgi uyandırmıştır (Korkmaz 1976:145). Bu dönem Türkiye'de büyük bir derleme seferberliği başlatılmıştır. Bu derlemeler sırasında Samsun ve yöresinden birçok kelime *Söz Derleme Dergisi*'ne ve *Derleme Sözlüğü*'ne alınmıştır.[1] Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların daha verimli olan dönemi 1940 yılından sonra başlar. Bu dönem, başlangıç döneminin aksine 'yerli araştırıcılar dönemi' diye adlandırılabilir (bk. Korkmaz 1976:144; 1995a:249). Ancak her iki dönemde de Samsun üzerine yapılmış ciddî bir çalışma yoktur. Samsun diyalektolojik olarak çalışılması en zor illerin başında gelmektedir.

Samsun ağızları çalışılırken karşılaşılan en önemli sorun örnekleme yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle folklor ve diyalektoloji çalışmalarında bir yöreden örnekleme yoluyla köyler seçilir ve bu köyler öbür köyleri dil ve kültür yapısıyla kapsayıcı ve örnekseyici niteliğe sahiptir. Bu örnekleme metodu Samsun için mümkün görünmemektedir. Karadeniz'in demografik yapısı en fazla değişen ili olan Samsun'da her köyde başka bir dil ve kültüre rastlanabilir. Bu durum her köye ayrı ayrı gidilmesini ve her köyde araştırmalar yapılmasını zorunlu kılar. Samsun'da bu demografik yapı sebebiyle yan yana köyler arasında bile büyük diyalektolojik farklar tespit edilebilmektedir.

Samsun'un 957 köyü vardır. Bu köylere başta Yunanistan ve Bulgaristan'dan olmak üzere Karadeniz ve İç Anadolu'nun birçok yörelerinden insanlar göç etmişlerdir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında mübadele sonucu yüzlerce köyün boşalması ve bu köylere başta mübadil ve muhacirler olmak üzere Karadeniz ve İç Anadolu'dan birçok insanın gelip yerleşmesi, bölgenin diyalektolojik yapısını oldukça karışık hale getirmiştir. Ayrıca doğudan gelen Kürt köyleri, Kafkasya'dan gelen Gürcü, Abaza, Arnavut, Çerkez köyleri, Balkanlar'dan gelen Pomak köylerini de buna eklersek Samsun ve yöresinin diyalektolojik yapısının ne kadar karışık olduğu tahmin edilebilir. Bu gruplar içerisinde Anadolu ve özelde Canik (Samsun) sancağında büyük miktarda Kafkas göçmeni iskân edilmiştir (İpek 1991:97-135). Bu sebeple bölgedeki 957 köyün tamamına gitmek ve araştırma yapmak gerekmiştir.

[*] *Doç. Dr., OMÜ, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I, TDK Yay., Ank. 1993, s. XLIX-L.

Derleme, anket ve soruşturma şeklinde yapılan Samsun ve yöresi ile ilgili diyalektolojik çalışma beş yılda tamamlanabilmiştir. Bu çalışma kapsamında Samsun ilinin siyasî sınırları dahil olmak üzere bazen Tokat, Sinop ve Amasya illeri sınırlarındaki köylere de geçilerek derlemeler yapılmıştır. Çalışma kapsamı içerisinde her köye gidilmiş, bazen birkaç mahalleden oluşan ve aralarında ağız farkları tespit ettiğimiz köylerin mahallelerine de ayrıca gidilerek derlemeler yapılmıştır. Özellikle 2000 yılının başlarında birçok köy yolunun ulaşıma kapalı olması sebebiyle 80'e yakın köye yürüyerek gidilmiş, bu kapalı köyler özellikle derlenmeye çalışılmıştır. Gerek tabiat şartları ve gerekse ulaşımın olmaması sebebiyle bu köylerin ağızları ve kültürleri orijinal niteliğe sahiptir. Dolayısıyla bu köylerde yapılan çalışmalara daha fazla ağırlık verilmiş, köylerde ikamet edilerek derlemeler zenginleştirilmiştir. Bu beş yıllık çalışma sonucunda 1300'e yakın kaset derlenmiştir. Derleme çalışmaları sırasında Aydın'ın çalışmasına esas aldığı *dar saha çalışması* metot olarak benimsenmiştir (Aydın 2002).

Bölge ağzı üzerine derlemelerimiz hâlâ devam etmekle beraber, kasetlerin deşifre edilmesine ve yorumlanmasına ağırlık verilmiştir. Küçük ilçelerde dahi birkaç ağız karşımıza çıkabilmekte, hatta bazı ilçelerde sadece bir köyde yaşayan ağız adacıklarına rastlanabilmektedir. Samsun ağzının tam haritası bu kasetlerin tamamen deşifre edilmesi, anket ve soruşturmaların tam olarak değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkacaktır. Ancak ön bilgi olarak bazı sonuçlara da ulaşmış durumdayız.

Samsun ilinin içerisinde yerli ağız olarak iki ana grup vardır. Bu grubun ilk kısmını Canik dağlarının güneyindeki ilçeler oluşturmaktadır. Kuzeydeki sahil kesimi ise ikinci ana ağız grubu olarak karşımıza çıkar. Ayrıca her iki ağız grubunun içerinde daha çok merkezî yerlerde Kıpçak ağzının ağırlıklı etkilerini görmekteyiz. Oğuz boyu ağızları daha çok dağlık ve merkezi yerleşim birimlerine uzak noktalarda karşımıza çıkar. Canik dağlarının güneyindeki ağızlar kuzeyindeki sahil bölgelerine nazaran kendini daha iyi korumuştur. Ayrıca güneydeki yerleşim birimlerine kuzeydeki kadar göç olmamıştır. Kuzeydeki, özellikle sahil bölgesine yakın köylerin çoğu Cumhuriyet'ten sonra kurulmuş ve yerli ağızdan farklı ağız özellikleri gösteren köylerdir. Özellikle Trabzon'dan gelen yerleşimcileri Gümüşhane, Ordu, Giresun gibi iller takip eder. Güneydeki yerleşim birimlerine ise Amasya ve Tokat illerinden yoğun göçler olmuştur. Bölgenin bu anlamda en karmaşık ağızları Samsun Merkez, Çarşamba ve Bafra ilçelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Dil özelliklerinin etnik ayrılıklara göre tayini ve hangi özelliklerin hangi etnik unsurların ağızlarından geldiği hususunun tespiti, ağız araştırmalarında şimdiye kadar üzerinde durulmamış fakat birinci derecede önemli olan bir noktadır (Korkmaz 1994:s.16.). Bu üstelik son derece güçtür. Türkiye bir Oğuz boyları ülkesidir (Buran 1999a:90). Anadolu'ya 4. yy'a kadar geri götürülebilen Türk göçleri, özellikle 11. yüzyıldan başlayarak 14. yüzyıla yoğunlaşarak devam etmiş ve Anadolu bir Oğuz

ülkesi hâline gelmiştir. Anadolu'ya Oğuzlar dışında diğer bazı Türk kavimlerinin de geldiği bilinmektedir (Korkmaz 1989:21). Anadolu ağızlarının oluşmasında, son yıllarda Rumeli (Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya), Kafkasya, Türkistan, Afganistan, Kırım gibi yörelerden gelerek, Anadolu'nun değişik bölgelerine yerleşen Türk gruplarının da katkısı vardır (Buran 1996:3).

1071'den sonra, 24 Oğuz boyundan en az 23'ü ve öteki Türk boy, soy, kabile ve oymaklarından pek çoğu Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir (Gülensoy 1988b:205). Samsun ve yöresi de bu göçlerden payını almıştır. 11. yüzyılda Canik sancağında 9 Oğuz boyu iskân hâlindedir. Bunlar; Karkın, Bayındır, Çavuldur (Çavundur), Çepni, Salur, Eymür (Eymir), Ala-Yundlu, Yüreğir (Üreğir), İğdir boylarıdır (bk. Sümer 1935:439-454). Bugün Samsun'un Vezirköprü, Kavak, Alaçam, Ladik, Havza, Bafra ilçelerinde Oğuz boyları yaşamaktadır (Gülensoy 1988b:206-207). Ayrıca tarihî kayıtlarda erken Kıpçak yerleşimlerinin olduğu görülmektedir (Tellioğlu 2005a; 2005b:1-10). Samsun yerli ağzının şekillenmesinde bu boyların etkisi ve önemi çok büyüktür.

Samsun ağızları üzerine bugüne kadar bir yüksek lisans tezi (Erdem 2006) haricinde yapılmış akademik bir çalışma yoktur. Türkiye'nin hemen hemen her yerinden derleme yapmış Ahmet Caferoğlu'nun Samsun ve yöresinden herhangi bir derleme yapmadığı görülür. Yine Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmaların durumunu ve geldiği seviyeyi anlatan çeşitli yazılarda Samsun ağzı üzerine herhangi bir çalışmanın kaydına rastlayamadık.[2]

Samsun ve yöresi üzerine yazı, makale ve çeşitli üniversitelerde yapılmış bitirme tezleri mevcuttur.[3] Ancak bu çalışmalar akademik ve bilimsel ölçülerden uzak çalışmalardır.[4]

Samsun ağızları hakkındaki kesin bilgilere ve ayrıntılı bir ağız haritasına ancak bu çalışmanın tamamlanmasıyla ulaşabiliriz. Şimdilik Samsun ağızlarıyla ilgili bu genel tanıtıcı bilgileri vermekle yetiniyoruz.

[2] Bu konuda şu çalışmalara bk. Gülensoy 1999; Ercilasun 2000a; 2000b; Korkmaz 1976.

[3] bk. Gülensoy 1981; Gülensoy – Alkaya 2003; ÇETİN 1986; YETİŞ 1981:265-327; ERİMER 1989:211-236.

[4] Kazım 1940, Birer 1980, Dengiz 1974, Dürüst 1972, Kınık 1971, Öztürk 1973, Pekar 1960, Apaydın 1974, Uslu 1975, Bulgurcuoğlu 1946, Dilcimen 1944, Elçin 1976, Elmas 1961, 1962, Kadiroğlu 1963, 1964, Karagöz 1944, Karahan 1940, Sarı 1971, Ülkütaşır No: 573-574-575, Çöl 1970-71, Tangel 1968-69

Kaynakça

APAYDIN, İskender, *Samsun Kavak Kazasının Köyleri (Belâlan-Çukuralan-Çirişli-Alaçam) Ağızları*, Türkiyat Enstitüsü, 1974, XIV+143s.

AYDIN Mehmet 2002. *Aybastı Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.

BİRER, N., Esma, *Bafra Ağzı Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Samsun, HÜ TDE Mez. Tezi, 1980.

BULGURCUOĞLU, M., *Havza Köylerinde Derlenen Meşhur Sözler,* Samsun, ONM VII/78 (Kas.-Ara. 1946), s. 15.

BURAN, Ahmet 1996. *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara.

BURAN, Ahmet 1999a. "Anadolu (Türkiye Türkçesinin) Ağızlarının Karşılaştırmalı İncelemesi ve Bu Konu İle İlgili Sorunlar", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara, s. 89-96.

ÇETİN, Gülen 1986. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Yapılan Folklorla İlgili Lisans Tezleri Bibliyografyası (1940-1980) I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

ÇÖL, Gülbiz, *Çarşamba Folkloru*, AÜ DTCF TDE Böl. Bitirme Tezi, Ank. 1970-1971, BT 558.

DENGİZ, Mesut, *Havza Ağzı*, Samsun, Atatürk Ü Edb. Fak. TDE Mez. Tezi, 1974, D 74/3.

DİLCİMEN, Kâzım, *Samsun'un Tekkeköyü'nde Derlenmiş Atasözleri*, ONM VII/67 (Ağu. 1944), s. 28-29.

DS: Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. I, TDK Yay., Ank. 1993.

DÜRÜST, Mustafa, *Bafra-Gazibeyli Ağzı (Derleme, İnceleme ve Sözlük)*, Samsun, Atatürk Ü Edb. Fak. TDE Mez. Tezi, 1972, D 72/1.

ELÇİN, Şükrü, *Bafra ve Köylerinde Söylenen Mâniler*, Samsun, SF, IV/44, (Eyl. 1976), s. 14-17.

ELMAS, Yılmaz, *Samsun Folklorundan Örnekler*, TFA VII/153 (Nis. 1962), s. 2706-2709.

ELMAS, Yılmaz, *Samsun İli Bilmeceleri*, Yüceer Matbaası, Samsun 1961, s. 16.

ERCİLASUN, Ahmet B. 2000a. "Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış", *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri*, Haz. A. Sumru ÖZSOY, Eser E. TAYLAN, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, s. 1-3.

ERCİLASUN, Ahmet B. 2000b. "Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış", *Türk Dili*, S. 584, TDK Yay., Ankara, s. 115-118.

ERİMER, Kayahan 1989. "Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyografya Denemesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970*, TDK Yay., Ankara, s. 211-236.

GÜLENSOY, Tuncer – ALKAYA, Ercan 2003. *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Akçağ Yay., Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer 1981. *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer 1988b. "Karadeniz Ağızlarına Toplu Bir Bakış", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1986*, OMÜ Eğitim Fak. Yay., Samsun, s. 205-209

GÜLENSOY, Tuncer 1999. "Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara, s. 16-23.

İPEK, Nedim 1991. "Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6, Samsun

KADİROĞLU, Mahmut, *Kolay'dan İlenç, Tekerleme, Maniler, Bafra-Samsun*, TFA VIII/177 (Nis. 1964), s. 3382-3383.

KADİROĞLU, Mahmut, *Kolay'dan Mâniler, Bilmeceler, Bafra-Samsun*, TFA VIII/171 (Ekim 1963), s. 3210.

KARAGÖZ, Sadık, *Bafra Köylerinde Söylenen Birkaç Deyim*, Samsun, ONM VII/68 (Kas. 1944), s. 26

KARAHAN, A., *Samsun-Çarşamba Türküsü*, ONM IV/44 (1940), s. 14-16.

KAZIM, M., *Samsun Türkçesi Üzerine Küçük Bir İrdem*, TDB seri II/1-2, 1940, s. 53-55.

KINIK, Gülsün, *Lâdik Ağzı*, Samsun, AÜ DTCF TDE Mez. Tezi, 1971.

KORKMAZ, Zeynep 1976. "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1975-1976*, TDK Yay., Ankara, s. 143-172.

KORKMAZ, Zeynep 1987. "Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, I. Türk Dili, 23-28 Eylül 1985,* İ Ü Yay., İstanbul, s. 89-109.

KORKMAZ, Zeynep 1989. "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1971*, TDK Yay., Ankara, s. 21-32.

KORKMAZ, Zeynep 1994. *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara.

ÖZTÜRK, Faruk, *Çarşamba Ağzı*, Samsun, AÜ DTCF TDE Mez. Tezi, 1973.

PEKAR, Hâlûk, *Samsun Diyalektolojisi Üzerine Bir Derleme*, AÜ DTCF TDE Mez. Tezi, 1960.

SARI, Ergün, *Bilmecelerimiz ve Kapuköy'den Bilmeceler*, Samsun, TFA XIII/268 (Kas. 1971), s. 6151-6152.

SÜMER, Faruk 1935. *Oğuzlar*, AÜ DTCF Yay., Ankara.

TANGEL, Beşir, *Samsun ve Çevresinde İnsanlarla İlgili Adet ve İnanmalar*, AÜ DTCF Etnoloji Kürs. Bitirme Tezi, 1968-1969.

TELLİOĞLU, İbrahim 2005a. *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon.

TELLİOĞLU, İbrahim 2005b. “Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 5, KaraM Yayınları, Çorum, s. 1-10.

USLU, Yaşar Kaya, *Samsun Çarşamba Dil İncelemesi*, Türkiyat Enstitüsü,1975.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, *Sinop ve Samsun Havalisinden Topladığı Halk Dilinde Sözler*, Ahâli Gazetesi, Samsun, No: 573, 574, 575.

YETİŞ, Kazım 1981. “Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesindeki Tezlerin Bibliyografyası”, *İÜ Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 1977-1979*, İÜ Yay., İstanbul, s.265-327.

SAMSUN VE İLÇELERİNDE YEMEK ADLARI

İlknur KARAGÖZ[*]

Giriş

Dünyanın en ünlü üç mutfağından biri olan Türk mutfağı, köklü bir geçmişe sahiptir. Geleneksel Türk Mutfağı iki kaynaktan beslenir: Bunlardan biri "*Osmanlı saray mutfağı*" diğeri de "*yöresel halk mutfağı*"dır. "Osmanlı İmparatorluğunun gelişmesine paralel olarak saray mutfağı da büyük bir gelişme göstermiştir." Bunda imparatorluk zamanında "padişah ve erkânı ile soyluların saray, konak, kasır ve yalılarda büyük sofralar etrafında toplanmayı sosyal bir aktivite" olarak görmelerinin payı büyüktür. Bu durum "saray mutfağının daima yenilikler arayan, çok zengin ve lezzetli türler meydana getiren bir laboratuar hâline" gelmesinde etkili olmuştur (Toygar, 1982:153).

Yöresel halk mutfağı da her devirde varlığını imkânları ölçüsünde sürdürmüştür (Toygar, 1982:154). Yöresel yemekler, hazırlandığı ve tüketildiği yörenin geleneksel alışkanlıkları, ekonomik imkânları, hazırlama usulleri ve kullanılan malzemeler bakımından çeşitlilik ve zenginlik arz eder. Öte yandan iklim ve çevre şartları da yöresel yemek kültürünün oluşumunda ve bölgelere göre farklılaşmasında etkin rol oynar. Söz gelimi hayvancılığın yaygın olduğu bölge ve yörelerde etli yemekler çokça hazırlanıp tüketilirken, tarıma elverişli bölgelerde bitki ve sebze ağırlıklı yemekler daha çok hazırlanıp tüketilmektedir.

"Samsun, her mevsim yağışlı, yazları sıcak, kışları ılık geçen Karadeniz ikliminin etkisinde bulunur" (Uzun, 2000:85). Hem iklimi hem de Bafra ve Çarşamba ovalarının verimli toprakları, Samsun'a her türlü sebze üretiminin yapıldığı bir yer olma özelliği kazandırmıştır. Ayrıca yörede yenebilen çok sayıda yabanî bitkiye de rastlamak mümkündür. Yapılan araştırma neticesinde bunların Samsun'un yöresel yemek kültürünün oluşmasında önemli bir etken olduğu görülmüştür.

Yiyecekler, içecekler ve bunlarla ilgili her türlü kavramın dile yansıması ve dilin sözvarlığı içindeki yerini alması, beslenmenin insanoğlunun temel ihtiyaçlarından biri olmasıyla yakından ilgilidir. Dolayısıyla Türk kültürünün ayrılmaz ve önemli bir parçası olan Türk mutfağı, sosyolojik ve folklorik açıdan olduğu kadar dilin sözvarlığı açısından da araştırmacılara son derece önemli veriler sunacak zenginliktedir. Bu veriler dil açısından, anlambilimle ilişkili olan fakat yöntem bakımından ondan ayrılan *ad bilimi* çalışmalarına kaynaklık edebilir.

"Canlıların, nesnelerin ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz her şeyin adıyla ilgilenen" *ad bilimi*, "sözcük-kavram ilişkisine önem verir." (Sakaoğlu,

[*] *Yrd. Doç. Dr., 19 Mayıs Üniv., Eğitim Fak., Türkçe Bölümü Öğretim Üyesi.*

2000:9). "Özellikle kişi adları, soyadları, takma adlar[1] ve yer adları alanında gelişme gösteren" bu bilim dalının inceleme alanına son yıllarda kedi[2], kuş[3], balık[4] ve bitki adlarının[5] yanı sıra yiyecek adları[6] da girmiştir (Sakaoğlu, 2000:10).

Bu bildiride -Yöresel Halk Mutfağı bağlamında- Samsun ve ilçelerinden derlenen yöresel yemek adları ad bilimi açısından ele alınmış, adlandırmaların hangi biçimde ve nelerin esas alınarak yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır[7]. Böylece hem ad bilimi çalışmalarına hem de genel anlamda ağız araştırmaları ve Samsun ağzı söz varlığının tespiti çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Ayrıca yemek adlarından ve elde edilen sonuçlardan hareketle yörenin yemek kültürünün karakteristik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.[8]

Samsun ve ilçelerinden[9] –şimdiye kadar- 100'den fazla yemek adı derlenmiştir. Türkiye'nin bütün bölgelerinde bilinen *pırasa yemeği*, *fasülye yemeği*, *ıspanak yemeği* vb. türünden adlandırmalar bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Derlemenin bir kısmı tarafımızdan, bir kısmı da Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edeb. Fak. TDE. Bölümü öğrencilerince[10] yapılmıştır. Ayrıca Derleme Sözlüğü de taranarak kullandığımız veriler denetlenmiştir.

---

[1] bk. Aydın, Mehmet. (2004a). "Adbilim Açısından Ordu ve Samsun Yöresinde Lâkaplar", Workshop on Turkish Dialects Orient Institute of the German Oriental Society, 19-20 November 2004, İstanbul.

[2] bk. Gürsoy – Naskali, Emine. (1996). "Türkçede Kedi İsimleri", *Türk Kültürü Araştırmaları* (Zeynep Korkmaz'a Armağan), Yıl XXXII/1-2, 1994, s.181-193.

[3] bk. Bozkaplan, Şerif Ali. (1992). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği", *TDAY-Belleten 1987*, Ankara, s.43-79.

[4] bk. Caferoğlu, Ahmet. (1960). "Türkiye Balık Adları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, C.X, s.111-132.

[5] bk. Aydın, Mehmet. (2004b). "Ordu ve Yöresinde Armut Adları", *Türk Kültüründe Meyve Sempozyumu*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 7-8 Nisan 2004, İstanbul.

[6] bk. Koşay, Hamit Zübeyir. (1962). "Türkiye Halk Dilindeki Yemek Adları", *Nemeth Armağanı*, Ankara, s. 289-317.

[7] Yapılan incelemede yöntem açısından Mehmet Aydın'ın "Ordu ve Yöresinde Armut Adları" adlı çalışmasından faydalanılmıştır.

[8] Yeterli olmamakla birlikte Samsun'un yöresel halk mutfağına ait bilgilere Samsun'u sosyal, kültürel ve tarihî anlamda tanıtmayı amaçlayan, İl Kültür Müdürlüğü tarafından hazırlanan *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun* ve Baki Sarısakal tarafından hazırlanan *Bir Kentin Tarihi, Samsun* adlı eserlerde de yer verilmiştir. Buralardaki bilgiler daha çok folklorik derlemeler niteliğindedir

[9] Derlemeler Samsun merkez ile Alaçam, Bafra, Havza, Vezirköprü ve Çarşamba ilçelerinden yapılmıştır.

[10] Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri Tuğba Acar, Servet Gündoğdu, Selda Alaçam ve Sibel Erdem'e derleme konusundaki yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

1. Adlandırmaların Dayandığı Temeller

1.1. Yemeğin Ana Malzemesi Olan Bitkinin Adı Esas Alınarak Oluşturulan Adlandırmalar

Bu grupta toplanabilecek yemek adları, yenilebilir yabanî bitkilerden yapılanlardır. Bir başka deyişle yemek hangi bitkiden yapılıyorsa doğrudan o bitkinin adı kullanılır: cicil (yabani mantar), çükündür, efelik, eğinnü pancarı, galduruk, gelinparmağı, gırçan [diken ucu, çoban ekmee], gıvşılık [civcilik] guş pancarı, Gürcü pancarı, hoşveren, kazayağı, kızıl bacak, madımak, mendek, nünük, sirken, yola gelen, yazı pancarı vb.

1.2. Yemeğin Ana Malzemesi ve Türü Esas Alınarak Oluşturulan Adlandırmalar

Adlandırmaların bazılarında yemeğin ana malzemesi ve türü esas alınmıştır: acuk pekmezi, fasulye çorbası, fasulye diblesi, hamsi mıhlaması, kabak dilbesi, kabak tatlısı, mısır ekmeği, mısır çorbası, mısır pastası, mısır unu tatlısı, tarhana çorbası, yarma çorbası, yoka tatlısı, erişte aşı vb.

1.3. Yemeğin Ana Malzemesi ve Pişirme Usûlü Esas Alınarak Oluşturulan Adlandırmalar

Bazı adlandırmaların oluşumunda yemeğin ana malzemesi ve pişirme usulünün esas alındığı görülmektedir: kanlıca kavurması, kelem döşemesi, pancar kavurması, pancar kapaması [pancar döşemesi], pancar sarması, pırasa karması, pırasa çullaması, kaz asma vb.

1.4. Yalnız Hazırlanış veya Pişirme Usulü Esas Alınarak Oluşturulan Adlandırmalar

Bulamaç (<bulama aş), çalmaç (<çalma aş), çalkama (<çalka- *'çırpmak, karıştırmak'*), çalıntı (< çal- *'mayalamak'*), ekşimik, hamursuz, karma, karmaç [karamaç] (<karma aş), kıvratma, ıslama, kül çöreği, sac ekmee, tava aşı [tava pilavı], tava ekmee, yağlı vb. adlandırmaların ise yalnız hazırlanış veya pişirme usulüne dayandığı görülür.

1.5. Yemeğe Tadını Veren Malzeme Esas Alınarak Oluşturulan Adlandırmalar

Balık ekşisi [ekşili balık], eğşili çorba, katık böreği, kara paklalı dolma, unlu lahana, vb. örneklerde ağırlıklı olarak yemeğe tadını veren malzemenin ön plâna çıktığı görülmektedir

1.6. Yemeğin Kıvamı, Şekli veya Görüntüsü Esas Alınarak Oluşturulan Adlandırmalar

Kıvam, şekil ve görüntü de yemek adlarının oluşturulmasına temel teşkil etmiştir: cimcik, dilme kabak, katı pasta, sulu pancar, kığırımca (< kıvır-), topalak çorba, ufalama çorba, uzun çorba, gaypancak, kaypak, kırca, vb.

1.7. Alıntı Adlandırmalar

Bir kısım yemek adları Arapça, Farsça, Yunanca, Gürcüce ve Çerkezce'den alıntıdır: borana (<Farsça *borani*), keşkek (<Farsça), püryan (<Farsça *biryan*), pilaki (<Yunanca.), havizi (< Gürcüce), lebsi (<Çerkezce *le* 'et' + *psi* 'su' = *etli su*), cadi (<Gürcüce ?), yahni (<Farsça veya Soğdca), tirit (<Arapça *serîd*).

Haluşka, Derleme Sözlüğü'nde *haluçka* adıyla, (Merzifon- Amasya ve Kastamonu'da) "et ve lokma gibi hamurdan yapılan bir çeşit yemek, Tatar böreği" ve *haluşga* [holuçka] "dört köşe biçiminde kesilip üçgen gibi katlanarak yapılan bir çeşit hamur yemeği, mantı" biçimleriyle kayıtlıdır. Kavak ve Samsun'da da "küçük dikdörtgen şeklinde kesilen hamur, barbunya fasulye ve tavuk etiyle yapılan" ve içine acuk[11] ekşisi katıldığında "ekşili çorba" (Samsun, 1997:174) denen bu yemek *haluşka* [*halıçka*] adlarıyla bilinip tüketilir. DS'de Kavak veya Samsun kaydı yer almamaktadır. Hasan Eren, Tietze tarafından daha çok "Küçük Rusça *haluška*, Rusça *galuška*, Rumence *haluşcă*"ya dayandırılan bu kelimeyle ilgili olarak, "Tietze'nin saydığı bu verilere Macarca *galuska* ve *haluska* kelimeleri de eklenebilir. Ancak Anadolu'da tespit edilen kelimelerin kökünü araştırırken, daha çok Sırpça *haluška* kelimesini göz önünde tutmak lâzımdır." (1988: 326) demektedir.

Samsunlularca bilinen ve DS'de "taze peynirle yapılan bir çeşit tatlı, peynir helvası (Samsun, Tekirdağ, Edirne)" olarak tanımlanan **belmuş** [belmiş], Bulgarca'da *bělmaž* biçiminde kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelimenin Rumence ve Macarca'da da kullanıldığı bilinmektedir (bk. Eren, 1988: 345).

1.8. Hangi Temele Dayandığı Tespit Edilemeyen Adlandırmalar

Cılbır, çırçır, fırgıl [fırkıl], fosul, gostil, halüz, hedik, helle, hostu, hülülük, kaçamak çorbası, kavut, kömbesti, nokul patıl, puğut, toygar çorbası, uğunt, yanuç, zumur vb. adlandırmalar dayandığı temeller açısından sorunludur.

2. Adlandırmaların Yapısı

2.1. Tek Kelimeden Oluşan Adlandırmalar

Avuz, belmiş [belmuş], borana, cılbır cicil, çırçır, çükündür, efelik, ekşimik, fırkıl [fırgıl], fosul, galduruk, gaypancak, gırçan, gostil, halıçka [haluşka], halüz, havizi,

[11] Tadı ekşi yabanî elma.

hedik, helle, hostu [hosti], hülülük, karma, kavut, kaypak, keşkek, kıvratma, kömbesti, lebsi, madımak, mendek, nokul, nünük [hünük], pilaki, puğut [puunut, puut], püryan, sirken, şipsi, tirit, uğunt, yahni, yanuç [yanıç], zumur, vb.

2.2. Kelime Türetme Yoluyla Oluşturulan Adlandırmalar

Ağartı (<ağar-tı), *cimcik* (<cim+cik), *cizlek* (<ciz+le-k) [çizlek], *cızlama* (<cız+la-ma), *çalıntı* (<çal- *'mayala-'*(ı)ntı), *çalkama* (<çalka- *'çırp-, karıştır-'* ma), *karma* (<kar-ma), *kaypancak* (<kaypak+cak), *hamursuz* (<hamur+suz), *kığırımca* (<kıvır-ım+ca), *kırca* (<kır+ca), *kıvratma* (<kıvır-a-t-ma), *yağlı* (<yağ+lı), *topalak* (<topar+la-k?), vb. örneklerin isim ve fiil kök ya da gövdelerine, yapım ekleri getirilerek oluşturulduğu görülmektedir.

2.3. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Adlandırmalar

Acuk pekmezi, eğinnü pancarı, fasulye çorbası, fasulye diblesi, Gürcü pancarı, gelin parmağı, hamsi mıhlaması, kabak dilbesi, kabak tatlısı, kaçamak çorbası, kanlıca kavurması, katık böreği, kazayağı, kelem döşemesi, kül çöreği, mısır çorbası, mısır ekmeği, mısır pastası, mısır unu tatlısı, pancar kapaması, pancar döşemesi, pancar kavurması, pancar sarması, pırasa çullaması, pırasa karması, tarhana çorbası, toygar çorbası, yarma çorbası, yazı pancarı, yoka tatlısı,vb.

2.4. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Adlandırmalar

Dilme kabak, eğşili çorba, gatı pasta, kara paklalı dolma, kızıl bacak, topalak çorba, ufalama çorba, uzun çorba, vb.

2.5. Birleşik Kelime Yapısındaki Adlandırmalar

Birkaç yemek adında, sütlü + aş > *sütlaç*'da olduğu gibi, kalıplaşmış birleşik kelime yapısı görülmektedir: *bulamaç* (bulama + aş), *çalmaç* (çalma *'çırpma, karıştırma'* + aş), *karmaç* (karma *'karıştırma'* + aş).

Sonuç

Şimdiye kadar Samsun ve ilçelerinden 100'den fazla yemek adı derlenmiştir. Bunlar sadece bu çalışma çerçevesinde bizim ulaşabildiklerimizdir. Şüphesiz daha geniş çaplı bir çalışmayla Samsun yöresi halk mutfağı tüm zenginlikleriyle ortaya çıkarılabilir.

Ulaşabildiğimiz verilerin DS'den denetlenmesi sırasında bazılarının Samsun kaydıyla yer aldığını, bazılarının hiç yer almadığını bazılarının ise başka yörelere ait yemek adları olarak kaydedildiğini gördük. Bu durum Samsun'un yöresel halk mutfağının çevre yörelerin mutfağından etkilenmiş olabileceği sonucunu

düşündürdüğü gibi şimdiye kadar Samsun ağzına dayalı geniş çaplı bir araştırmanın henüz yapılamamış olduğu gerçeğini de bir kez daha ortaya koyuyor.

Samsun'a ait yöresel halk mutfağı ürünlerini genel olarak;

1. Sebzeler ve yenilebilir yabanî otlardan yapılan yemekler,

2. Beyaz un ve mısır ununda yapılan yemekler ve hamur işleri,

3. Deniz ürünlerinden yapılan yemekler, olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilk iki grupta yer alanların ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Kaynakça

AYDIN, Mehmet. (2004a). "Adbilim Açısından Ordu ve Samsun Yöresinde Lâkaplar", *Workshop on Turkish Dialects Orient Institute of the German Oriental Society*, 19-20 November 2004, İstanbul.

AYDIN, Mehmet. (2004b). "Ordu ve Yöresinde Armut Adları", *Türk Kültüründe Meyve Sempozyumu*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 7-8 Nisan 2004, İstanbul.

BAYTOP, Turhan. (1997). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara.

BOZKAPLAN, Şerif Ali. (1992). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği", *TDAY-Belleten 1987*, Ankara, s.43-79.

CAFEROĞLU, Ahmet. (1960). "Türkiye Balık Adları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 1 Eylül 1960, C.X, s.111-132.

EREN, Hasan. (1988). "Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler", *TDAY-Belleten 1960*, Ankara, s.295-371.

GÜRSOY – NASKALİ, Emine. (1996). "Türkçede Kedi İsimleri", *Türk Kültürü Araştırmaları* (Zeynep Korkmaz'a Armağan), Yıl XXXII/1-2, 1994, s.181-193.

KOŞAY, Hamit Zübeyir. (1962). "Türkiye Halk Dilindeki Yemek Adları", *Nemeth Armağanı*, Ankara, s. 289-317.

ÖGEL, Bahaeddin. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş 4*, Ankara.

SAKAOĞLU, Saim. (2001). *Türk Ad Bilimi*, Ankara.

Samsun (1997). *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayını.

SARISAKAL, Baki. (2002). *Bir Kentin Tarihi Samsun*. Samsun.

TOYGAR, Kâmil. (1982). "Değişen Türk Mutfağı", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s.153-160.

UZUN, Ali. (2000). "Samsun İlinin Başlıca Coğrafi Özellikleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Coğrafya Serisi*, Samsun, C.1, S.1, s.81-105.

Dizin

ağartı	*halıçka [haluçka, haluşga, haluşka]*	*mısır pastası*
acuk pekmezi	*halüz*	*mısır unu tatlısı*
avuz	*hamsi mıhlaması*	*mendek*
balık ekşisi [ekşili balık]	*hamursuz*	*nünük [hünük]*
belmuş [belmiş]	*havizi*	*nokul*
borana	*hedik*	*pancar çorbası*
bulamaç	*helle*	*pancar döşemesi*
cadi	*hülülük*	*pancar kavurması*
cılbır	*hostu [hosti]*	*pancar kapaması*
cızlama	*hoşveren*	*pancar sarması*
cicil	*ıslama*	*patıl*
cimcik	*kabak dilbesi*	*pırasa karması*
cizlek [çizlek]	*kabak tatlısı*	*pırasa çullaması*
çalıntı [çaluntu]	*kaçamak çorbası*	*pilaki*
çalkama	*kanlıca kavurması*	*puğut [punut, puut]*
çalmaç	*karma*	*püryan*
çeşt	*karmaç [karamaç]*	*sac ekmee*
çırçır	*kara paklalı dolma*	*somun ekmee*
çükündür	*katık böreği*	*sirken*
dilme kabak	*kavut*	*sulu pancar*
efelik	*kaypak [gaypancak]*	*şipsi*
eğinnü pancarı	*kaz asma*	*tarhana çorbası*
eğşili çorba	*kazayağı*	*tava ekmee*
ekşimik	*kızıl bacak*	*tava aşı [tava pilavı]*
erişte aşı	*kıvratma*	*topalak [topalak çorba]*
fasulye çorbası	*kelem döşemesi*	*toygar çorbası*
fasulye diblesi	*kesme çorba*	*tirit*
fırkıl [fırgıl]	*keşkek*	*ufalama çorba (<oğmaç)*
fosul	*kığırımca*	*uğunt*
galduruk [kaldırayak]	*kırca*	*unlu lahana*

gatı pasta	*kömbesti*	*uzun çorba*
gelin parmağı	*kuymak*	*yağlı*
gırçan	*kül çöreği*	*yahni*
gıvşılık [civcilik]	*lebsi*	*yanuç [yanıç]*
guş pancarı	*madımak*	*yarma çorbası*
Gürcü pancarı	*mıhlama*	*yoka tatlısı*
gostil	*mısır çorbası*	*yolagelen*
	mısır ekmeği	*yazı pancarı*
		zumur

ROMANCI GÖZÜYLE SAMSUN'UN YÜZ YILLIK TARİHİ

Şaban SAĞLIK[*]

Turnalar uçun,
Samsun'dan geçin,
Şahide'yi başkan seçin

Giriş

Tarihin kaynaklarından biri de edebiyat eserleridir. Edebiyat eserleri sosyolojik ve tarihi bakış açısıyla irdelendiklerinde okuyucuya pek çok veri sunabilirler. Gerçi edebiyatın kurmaca yapısı nedeniyle 'veri'lerin 'gerçek'le ilişkisi tartışılabilir. Böyle de olsa, edebiyat eserlerine akseden tarihi ve sosyolojik görüntülerin genelde var olanı yansıttığı da bir vakıadır. Edebiyat eserlerine yansıyan tarihi ve sosyolojik gerçekler "belgesel" bir değer taşımayabilirler ama, bu gerçekleri tamamen yok saymak da doğru değildir.

Bu açıdan Samsunlu romancı Zerrin Koç'un *"Islak Kentin İnsanları"*[1] adlı romanına bakıldığında, 1900-2000 yılları arasında yüz yıllık Samsun tarihinin panoramik olarak yansıtıldığını görürüz. Roman, yapısı gereği romancının seçtiği bazı bireylerin birbirleriyle ve devirleriyle ilişkilerini anlatır. Okuyucu, ön planda bu bireylerin yaşadıklarını izlerken, arka planda da söz konusu kişilerin dekorunu oluşturan mekânı (şehir, mahalle, köy, cadde, sokak, ev, işyeri, manzara vs.) gözlemler. *"Islak Kentin İnsanları"* romanında bir ailenin üç kuşak devam eden dramının yanında 1900'den başlayıp 2000'lere kadar devam eden süreç içinde Samsun'u da tanırız. Bir kent olarak *Samsun'un yakın tarihinde, panoramik görüntüsünde, hayat tarzı ve kültüründe, ekonomik hayatında* vs. son yüz yılda neler olmuş, neler yaşanmış, neler değişmiş? Bütün bu soruların cevabını genel anlamda *"Islak Kentin İnsanları"*nda bulmak mümkündür.

Bu yazıda Samsun'un tarihine işte bu açıdan bakacak, yazarın, iklimindeki bol yağmurdan dolayı "ıslak kent" olarak nitelendirdiği Samsun'u romancı gözüyle tanıtmaya çalışacağız.

1. Roman Olarak "*Islak Kentin İnsanları*"

*"Islak Kentin İnsanları"*nda olay Buhara'dan başlayıp Samsun'a kadar uzanır. Buhara'da on dokuz yaşındaki Kerim'le gireriz romana. Kerim hayvan sürüleri ve babadan kalma geniş arazileri olan biridir. At sırtında gezip dolaşırken karşısına Lola

[*] *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Ünv., Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Zerrin Koç, *Islak Kentin İnsanları*, Can Yay. İst. 2000. (Metin içinde verilen sayfa numaraları, kitabın bu baskısına aittir.)

ismindeki on sekiz yaşındaki bir genç kız çıkar. Ata binme ve sert tabiat şartlarına karşı koyma konusunda Lola Kerim'den aşağı kalmaz. Lola'nın böylesine erkeksi ve yiğit bir görüntüsü vardır. Kerim, görür görmez vurulduğu Lola'yla bir ay içinde evlenir. Kerim'le Lola'nın evlendiklerinde yıl, 1890'lerin sonlarıdır. Bu sırada Rus baskısı artar. Bir yandan Buhara'daki yerel yönetimin baskısı, diğer taraftan Rusların dayanılmaz saldırıları, bu bölgedeki insanları göçe zorlar. Bu göç kervanına Kerim-Lola çifti de katılır. Kerim bey ailesiyle birlikte Trabzon Sürmene'ye gelir.

"Sürmene'ye geldiklerinde yıl, 1900'dü." (…) Lola Hanım, Sürmene'de; 1902 yılında büyük oğlu Alişir'i, 1904'te ortanca oğlu Alim'i, 1907'de küçük oğlu Feyzi'yi dünyaya getirdi." (s. 16)

Arkalarında geniş araziler bırakıp bilmedikleri bir yere gelen bu aile sıkıntılar yaşamaya başlar. Özellikle Kerim bey zar zor sahip olduğu küçük bir bahçeyi ekip dikmekle meşgul olmaktadır. Ana yurdunda sahip olduğu geniş arazilerin yanında bu küçük bahçe Kerim'in gözüne çok küçük gelmektedir. Bu küçüklük hissi Kerim'i çok üzmektedir. Bunun gibi daha pek çok sebepten dolayı Kerim gün geçtikçe sağlığını kaybetmektedir. Sonunda 1914'un sisli bir Karadeniz sabahında Kerim bey ölür. (s. 18) Kerim beyin ölümünden sonra Lola hanım üç oğluyla çok zor günler geçirir. Bir komşuları o günlerde daha önceden Samsun'a göç eden yakınları olduğunu ve gidenlerin Samsun'da rahat ettiklerini söyler. Lola hanım Buhara'dan ayrılmanın hüznünü henüz üzerinden atamamışken, yapacağı bir göçü daha kaldıramayacağını düşünür ve Samsun'a gitme fikrine pek sıcak bakmaz. Ancak büyük oğlu Alişir Samsun'a gelmekte kararlıdır.

"Annesinin bütün itirazlarına karşın Alişir, ailesini, toplayabildiğince ev eşyasıyla birlikte at arabasına yükleyerek Samsun'a doğru yola çıktığında yıl 1915'ti. Haftalarca süren yolculuk, Rus donanmasının Samsun'u bombardımana tuttuğu günlerde son bulduğunda Alişir on üç, Alim on bir, Feyzi dokuz yaşındaydı." (s. 19)

Aile böylece Samsun'a gelmiş olur.

Romandaki olayların bundan sonrası hep Samsun'da geçmektedir. Büyük oğlan Alişir ve ortanca kardeşi Alim, bu süre zarfında Samsun'da bir çok işe girip çıkarlar. O yıllar (1919) aynı zamanda savaş yıllarıdır. Alişir, Samsun ve çevresinde yaşanan çete olaylarından son derece huzursuz olmaktadır. Bu rahatsızlık Alişir'i Kuva-yı Milliye'nin Samsun'daki faaliyetlerine katılmaya iter. Alişir bu aşamada Kuva-yı Milliye'nin cesur bir temsilcisi olur. Rum çetelelerine büyük kayıplar verdirir. Ne yazık ki Alişir bu kahramanlığının bedelini canıyla öder. Alişir'in ölümüyle aile, Kerim beyden sonra ikinci büyük kaybını vermiş olur.

Bu arada Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlattığı büyük atılım başlar ve bu atılım büyük bir başarıyla sona erer. Bütün Türkiye adeta derin bir nefes alır. Bu yeni dönem tabii olarak Samsun'a da yansır.

Romanda bu yeni dönemin önde gelen ismi, ailenin ortanca oğlu Alim'dir. Alim, ağabeyi Alişir gibi bakmaz hayata. Alişir'deki vatan ve savaş gibi kaygılar onda pek görülmez. Onun gözü bir iş kurmak ve kendi işinin patronu olmaktır. Çünkü uzun yıllar bir terzinin yanında çalışmış, iş hayatının bütün püf noktalarını öğrenmiştir. Alim sonunda Subaşı çarşısında istediği işi kurar ve çevresinde tanınmış bir esnaf olur. Bu arada Hacebe olarak adlandırılan -bugünkü "Sanat Sokağı"nın olduğu- mıntıkada kendine bir ev alır. Bu evde annesi Lola hanım ve küçük kardeşi Feyzi ile mutlu bir hayat yaşamağa başlar. Alim'in hayatına bu mahallede kısa bir zaman sonra eşi olacak Gülhiz hanım da girer. Ancak Gülhiz hanımla ilgili olarak romanda, ileride yaşanacak olayları etkileyecek başka bir durum da söz konusudur. Bu ilginç durum, Gülhiz hanıma Alim'in küçük kardeşi Feyzi'nin de aşık olmasıdır. Bu durumu ailede Feyzi'den başka Lola hanım da bilmektedir. Fakat bunu Alim'e hissettirmezler. Çünkü Alim Gülhiz'e karşı olağanüstü bir aşk beslemektedir. Sonunda Gülhiz hanımla evlenen Alim, gün geçtikçe işlerini ilerletir. Bu arada Alim'in Gülhiz'den -adları Ebrar, Sümeyye ve Piraye olan- üç kızı olur. Bu çocuklardan sonuncusu olan Piraye'yi doğururken Gülhiz vefat eder. Alim beyin bütün arzusu bir erkek çocuğuna sahip olmaktır; fakat bir türlü bu arzusuna kavuşamaz.

Bu arada ailede tam bir yaprak dökümü yaşanır. Önce Lola hanım ölür; daha sonra Alim'in küçük kardeşi Feyzi evi terk edip Samsun'un bir köyüne (Beylerce) yerleşir. Alim, karısı da öldüğü için, üç küçük çocuğu ile ortada kalır. Bir süre bu çocuklara hem analık hem de babalık yapar. Çok zor günler geçirir. İşleri bozulur. Alim, çareyi çocuklarını Samsun'un Beylerce köyünde oturan küçük kardeşi Feyzi'nin yanına göndermeye karar verir. Feyzi köyde kendine arazi ve ev alarak, tam bir köylü hayatı yaşamağa başlamıştır. O yıllarda pek çok kişinin yaptığı gibi kendine bir Rus kızını alarak, onunla nikahsız bir şekilde yaşamaktadır. Feyzi, kaba saba bir adam olup, hiçbir şeye değer vermeyen bir zihniyettedir. Kendisinin kahrını çeken Rus kızına ahırındaki hayvanlar kadar bile değer vermez. Kadını adeta hayvan gibi kullanır. Alim çocuklarını işte böyle bir adamın yanına gönderir. Üç küçük çocuk Feyzi'nin eziyet ve işkenceleri altında yıllarca köyde kalırlar. Babası tarafından hep büyük amca Alişir'e benzetilen ortanca kız Sümeyye, hem amcası Feyzi'ye hem de köydeki bütün eziyetlere karşı direnir. Kardeşlerini hep korumaya çalışır. Feyzi'nin bu arada Rus kızından Osman adında bir oğlu olur. Buna rağmen Feyzi, Remziye adında köyden başka bir kız alarak Rus kızının üzerine evlenir. Bütün bunlara dayanamayan Rus kızı, hem Alim'in çocuklarını hem de kendini Feyzi gibi bir zalimden kurtarmak için harekete geçer. Sonunda Alim'in çocukları Samsun'a, babalarının yanına kaçmayı başarırlar. Rus kızı da bir daha ortalarda görünmemek üzere kaybolmuştur.

Bundan sonra Alim'in hayatına başka bir kadın girer. Çocukları köyden döndükten sonra, onlara tek başına bakamayacağını anlayan Alim, o zamanlar bir köy olan Matasyon'dan (Atakum) bir müşterisinin yardımıyla Şahika adında bir kızla evlenir. Bu evlilikle beraber Alim'in hayatında başka bir dönem başlar. Bu arada

Alim'in kızları da büyümüş, içlerinde bazıları gelin olacak yaşa gelmiştir. Oturdukları mahallede yeni arkadaşlar edinen kızlar, kendilerine okuma fırsatı verilmeyen devrin genç kızları gibi ev içinde romantik hayaller kurmaya başlamışlardır bile. O devirde böyle bir genç kızın en büyük hayali, üniversitede veya harp okulunda okuyan "geleceği parlak" bir gençle evlenmektir. Alim'in ortanca kızı da bir ara böyle bir hayale kapılır ve Sedat adlı doktor adayı bir gence aşık olur. O yıllar aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı yılları olduğu için, ülkenin her tarafındaki kriz doğal olarak Samsun'da da hissedilmektedir. Alim ve ailesi bu krizde de çok zor günler geçirmiştir.

Bu ortamda Alim'in üç kızı da evlenir. Ama hiçbiri mutlu olamaz. Sümeyye, umut bağladığı Sedat'la evlenemeyince sarhoş ve sorumsuz bir adamla evlenmek zorunda kalır. Küçük kız Piraye ise zalim bir kaynananın olduğu bir aile ortamında adeta cehennem hayatı yaşamaktadır. En son evlenen en büyük kız Ebrar'dır. Ebrar ise başka kadınlarla düşüp kalkan ve sürekli olarak eşini aldatan bir adamla evlenmek zorunda kalır. Çocuklarının gözü önünde adeta erdiklerini görüp de bir şey yapamamanın verdiği vicdan azabıyla gün geçtikçe sağlığı bozulan Alim bey, biraz da karısı Şahika'nın sorumsuz davranışları yüzünden daha fazla dayanamayarak ölür. Zaten Şahika Alim'in kızlarına hep üvey annelik yapmış, bu kızlara hep zulmetmiştir.

Alim'in ölümüyle birlikte romanda üçüncü kuşağın hikayesi başlar. Alim'in her bir kızı çoluk çocuğa karışmış, kimi yurt dışına (Almanya'ya) gitmiştir. Bu arada evde tek başına yaşayan Şahika da ölmüştür. Bir kız bir de oğlu olan Sümeyye, kocasının sorumsuzlukları yüzünden oğlunu kaybeder. Bu arada Alim'in küçük kızı Piraye de evliliğinde yaşadığı kötü günleri daha fazla kaldıramaz ve o da ölür. Sümeyye'nin kızı ise İstanbul'da okumaktadır. Alim'in en büyük kızı Ebrar da mutsuz hayatını kanıksamış bir şekilde yaşamaya çalışırken, Sümeyye kocasından ayrılır. Onun artık tek bir arzusu vardır. O da İstanbul'da okuyan kızının yanında olmak ve onu en iyi şekilde yetiştirmektir. Sümeyye bu kararıyla baş başa iken takvim 1986'yı göstermektedir.

Böylece romanda üç kuşağın hayatı yansıtılmış olur. Roman boyunca hep bu kişileri izlerken, acaba arka planda neler olup bitmektedir. Bu kişiler dramlarını nasıl bir sahne ve dekor içinde yaşamaktadırlar? Özelde Samsun bütün bu olayların olup bitmesi sürecinde nasıl bir görüntü arz etmektedir? Samsun'da bu süreç içinde neler yaşanmaktadır? Bunlar gibi daha pek çok sorunun cevabını da romanda bulabiliriz. Şimdi bazı başlıklar altında bu sorulara cevap arayalım:

2. Samsun'un Yakın Tarihi

Romanda 1915'in Samsun'u şöyle tanıtılmaktadır:

"Samsun'un o tarihte nüfusu on altı bin dolaylarındaydı, bunun yedi bine yakınını Rumlar, iki binini Ermeniler, kalanını da Türkler ve gene bir Türk kolu olan Çerkezler oluşturuyordu. Rumlar Kırbaç, Yeni Kırbaç ve Reşadiye semtlerinde,

Ermeniler Hançerli'de, Çayıriçi, Kaleiçi, Cedit, Hacebe ve Meğde semtlerindeyse de Çerkezler, Türkler, Rum ve Ermeniler bir arada yaşamaktaydılar." (s. 19)

Takvim 1917'nin sonunun gösterirken bütün ülkede savaş bitmiş, Osmanlı yenik düşmüştü. Bütün Türkiye'de olduğu gibi Rumların, çevresindeki Türk köylerine düzenlemeye başladıkları baskın haberleri Samsun'da da hızla yayılmaya başlamıştı (s. 22). Türk çetecileri ise dağlara sığınmıştı. 1919 Şubat ayına gelindiğinde ise, halkın tedirginliğini ifade eden şöyle bir söz ortalıkta dolaşır: "Vaziyetler çok kötü. Ne cephane ne silah var. Destek yok. Yakında İngilizler çıkacakmış buraya." (s. 23) Yine aynı tarihte (1919 Şubat), Rum çetecilerin bu topraklarda kendi devletlerini kurma çabasına giriştikleri konuşulmaktadır. İngilizlerin Samsun'a çıkacağı (s. 26) haberi de ortalıkta dolaşmaktadır.

1919 Martı geldiğinde ise beklenen İngiliz işgali gerçekleşir:

"Ayın ön dördü. Sisli, soğuk bir sabah. İngiliz askeriyle, sayıca kendilerinden daha az olan Fransız askerleriyle birlikte Samsun'un sokaklarını çiğniyorlar. Şehirdeki Rum ve Ermenilerin sevincine karşın Türkler suskun." (s. 28)

İngilizlerin işgaliyle birlikte (1919 Mart), Saathane meydanına darağaçları kurulur. Buranın bir adı da "İbret Meydanı"(s. 28) olur. Ortalık İngiliz, Fransız kaynamaktadır. Meydanda darağaçlarının boş kaldığı yok. Muhbirler kol geziyor. Halk desen, bize dokunmayan yılan bir yaşasın hesabındadır (s. 29).

19 Mayıs 1919'da Mustafa kemal Samsun'a çıkınca, hemen herkes farklı bir beklenti içine girmişti (s. 36-37). Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı günlerde şehir merkezi işgal altındaydı. Bölük pörçük durumda bulunan Türk halkı ise gruplar halinde çeteler oluşturmuştu. Her bir grubun ayrı başkanı vardı. İşgalciler ise kenti birbirinden ayrı üç noktadan denetim altına almışlardı. Bu üç noktadan birisi İnzibat Karakol Binasıydı ki, işgalcilerin büyük bölümü burada toplanmıştı. (Şimdiki Orduevi). Kalan ikisinden biri, güneyde tepe bölgesine düşen kışla, öbürü de doğu yöresinde bulunan lise binasıydı (Bugünün 19 Mayıs Lisesi) (s. 37-38).

1924'ün Samsun'una geliriz bu aşamada:

"Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra da Samsun, Trabzon'dan ayrılarak il olduğunda, Batı Trakya'daki Türklerle Anadolu'daki Rumlar, karşılıklı olarak yer değiştirdikten sonra Samsun'a çok sayıda Türk göçmeni yerleşti. Göçten önce on altı bin olan kentin nüfusu, bu göçten sonra 30.333'e ulaştı." (s. 50)

3. Samsun'un Görüntüsü

19 Mayıs şehri olmasının avantajını yaşayan Samsun'da, yakın tarihi konusunda yukarıda kısaca aktardıklarımıza paralel olarak daha pek çok manzara

gözümüze ilişmektedir. Roman boyunca bu görüntüden akseden kesitleri görürüz. Mesela romanda Samsun'un 1915'teki görüntüsü şöyle anlatılır:

"Yerleşim daha çok batı yöresinde toplanmış olup, güneyini yarım ay biçiminde kuşatan tepelere doğru kent, hafif bir eğimle yükseliyordu. Doğu yöresi, en yakın ilçe Çarşamba'ya kadar uzanan dümdüz, boş topraklardan oluşuyordu." (s. 19)

Romandaki ana mekânlardan biri olan Hacebe Mahallesi (Sanat Sokağı'nın bulunduğu mıntıka) ilk olarak şöyle tanıtılır: "Eğimli, kademe kademe yükselen dik yokuşlardan oluşuyordu." (s. 41)

Romanda bundan sonra Samsun'un muhtelif yıllardaki değişik manzaralarına tanık oluruz. Mesela, 1919'un Mecidiye ve çevresi şöyledir: "Mecidiye'nin dar uzun konumuna karşın Subaşı çember biçimindeydi. Bu iki çarşı aynı zamanda Saathane meydanına açılıyordu." (s. 42)

1927 yılında Hacebe'deki bir evin görüntüsü de romanda şu şekilde tasvir edilir.

"Hacebe'nin en güzel evlerinden biriydi. Üç katlıydı. Büyük bahçesinde dolaşırken de deniz görünüyordu. Bahçe nar ağaçları, akasyalar, mor salkımlar, türlü çeşitli güller, kırmızılı beyazlı şakayıklar, begonya, petunya, renk renk ortancalarla, göz alıcı olduğu kadar bakımlıydı." (s. 51)

Romanda 1939 yılına ait şu küçük bilgiden bugünkü Atakum-Türkiş semtinin köy olduğunu anlıyoruz: "Bu yıllarda Matasyon köydü." (s. 130)

Romanda daha sonra birden 1940'lı yıllara geçeriz. Bu anlamda 1945'lerde Samsun şöyle anlatılır:

"O tarihte Samsun esnafında bir kıpırdanış görünüyordu. İflas eden tüccarların yerini başka tüccarlar alıyor; Subaşı, Mecidiye ve Saathane Meydanı'nda yeni adlar göze çarpıyordu. Kent nüfusu otuz altı bine ulaşmıştı. Nüfus yoğunluğu kentin batı bölgesinde yoğunlaşmış olup doğu yöresi boydan boya mısır, buğday tarlalarıyla kaplıydı. Kentin tek lisesi olan Ondokuz Mayıs, bu tarlaların hemen başlangıcında kurulmuştu." (s. 142)

1961 güzünün Samsun'u ise şöyledir:

"Kentin doğu yöresini kaplayan mısır tarlalarındaki son ürün toplandıktan sonra, ekim durdurulmuştu. Toprak parsellenerek, yerleşim alanını bu bölgeye yaymak amacıyla satışa çıkarılmıştı. Nüfusu elli bine ulaşan kent batıdan doğuya genişliyordu. Söğütlü Bahçe'ye yapılan Pazar gezintileri bitmiş, onun yerini inşaatlar almıştı." (s. 236)

Romanda son olarak 1986 yılının Samsun'u dikkatimize sunulur:

"Doğu ve Batı yöresiyle birleşen kent, güneyde tepelerin eteklerine değin yerleşimini yaymış durumda. Geçmişe dair tek iz yaşamıyor artık. Bütün semtler, mahalleler altüst olmuş. Bahçeler kaybolmuş, bağlar sökülmüş, havası kirlenmiş, ürünü bozulmuş, deniz suyu zehirlenmiş, balıklar azalmış… Çoğalan binalar, inşaatlar, insanlar, araçlar, sesler, uğultu, gürültü… Yalnız alıp verilir bir selam da kalmamış… Kentin yerli aile sayısı bir elin parmaklarını ya bulur ya da bulmaz. Eski yağmurlar da yok artık. Eski dondurucu kara kışlar da. Deniz doldurula doldurula kentliden olabildiğince uzaklaştırılmış. Samsun, sırtını denize dönüp oturan bir insan gibi küskün, bağrı toz duman, gözü sisli." (s. 278)

Romanın bir yerinde de Samsun'un iklimi anlatılır:

"Bu şehir, bir mevsimi oldum olası eksik yaşardı. İlkyaz takvimlerde gelirdi. Aylarca kurşun rengindeydi gök. Denizi daha da koyu gri, fırtınalı, dalgalı, azgındı. Yağmur, rutubet, soğuk, sis içindeydi. Birdenbire gelirdi yaz. Bağlar bahçeler ansızın çıkardı ortaya. Daha önce yokmuş da bir gecede olmuşçasına." (s. 31)

4. Samsun'da Yaşam (Samsun Kültürü)

Romanda bu süreç içinde insanların nasıl yaşadıkları, nasıl eğlendikleri ve birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu, kısaca Samsun'un kültürel yapısı da değişik görüntülerle dikkatlere sunulur. Bu konuda verilen ilk bilgi Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar uzanır. Mesela 1915 tarihinde bütün Türkiye'deki manzara Samsun için de geçerlidir: "Savaş yıllarıydı. Ekmek dirhem dirhem dağıtılırken, toprak fersah fersah kaybediliyordu." (s. 20). Bu ifade, bütün Türk halkının durumunu özetleyecek niteliktedir.

Romanda 1919'un Samsun'unda sosyal hayatın aynası olan semtin Hacebe olduğunu anlarız: "Kentin en gözde mahallelerinden bir sayılan Hacebe… Çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bu mahalle, sırtını güneyde uzanan tepelere yaslamıştı." (s. 41) Kentin en işlek esnaf çarşısı Mecidiye'dir. Mecidiye dar, uzun, her iki yanında yan yana sıralanmış dükkanlarla, Subaşı adı verilen ikinci ve daha kalabalık olan bir çarşıyla sonlanıyordu (s. 42).

Romanda Samsun'daki sosyal hayatın görüntüsü konusunda birden 1939'a geliriz. Bu yıllardaki Samsun'un eğlence hayatı şu cümlelerle yansıtılmaya çalışılır:

"Limanın henüz yapılmadığı bu tarihte kır kahveleri, çay bahçeleri, sahilde yan yana uzanıyordu. Kentli en çok da bu güz mevsiminde inmeyi yeğlerdi sahile. Islak kentin en güzel mevsimiydi çünkü güz. Taze inci kokardı sokaklar. Üzüm kokardı, nar kokardı. Manolyaların baygın kokusu bu mevsimde daha bir keskinleşir, kuş cıvıltıları gün boyu kesintisiz sürerdi. Bahçelerdeki çardakların altında nakış yapardı genç kızlar. Çeyiz hazırlarlardı. Yeni gelinler siyah tayyör giyinir, kırmızı ruj sürünürlerdi.

Kayınvalideleriyle gezerlerdi mutlaka. Havanın kararmasıyla çarşılardaki kepenkler iner, erkekler evlerine dönerlerdi. Sözün senet, selamın devlet sayıldığı bu tarihlerde ramazan ayı geldiğinde oruç tutmayanlar asla bilinmezdi. Nüfusun yüzde yirmisini oluşturan gayrımüslimlerle gerek sosyal yaşam, gerekse ticaret birbirine kaynaşmış, tam bir uyum içinde sürüp giderdi." (s. 129)

Romanda İkinci Dünya Savaşı'nda Samsun'un durumu hakkında da malumat vardır:

"Şehirde müthiş bir kıtlı baş göstermişti. Köylüden toplanan buğday, silolarda biriktirildikten sonra gemilere yüklenerek savaş ülkelerine gönderiliyordu. Kentteki bütün fırınlar kapatılmıştı. Belediye yönetimindeki birkaç dağıtım merkezi, kişi başına her gün bir dilim ekmek dağıtıyordu. (…) İki yıl sürdü bu kıtlık." (s. 132)

İkinci Dünya savaşı yıllarında ayrıca kentte tifo, sıtma salgını başladığında sapır sapır dökülmeye başlamıştı ıslak kentin insanları. (s. 134)

1945'te Samsun halkının nasıl ve nerede eğlendiğini romanda geçen şu ifadelerden anlıyoruz:

"Nüfus yoğunluğu kentin batı bölgesinde yoğunlaşmış olup doğu yöresi boydan boya mısır, buğday tarlalarıyla kaplıydı. Kentin tek lisesi olan Ondokuz Mayıs, bu tarlaların hemen başlangıcında kurulmuştu. Kent halkı doğu yöresini gezi alanı olarak kullanıyor, özellikle Pazar günleri Söğütlü Bahçe adı verilen bol ağaçlıklı geniş çayırları olan bu yere piknik yapmak amacıyla geliyorlardı. (…) Güneşli Pazar günlerinde faytonlara doluşan aileler konvoy halinde Söğütlü Bahçe'ye akın ederlerdi. İki gün öncesinden hazırlanırdı yiyecekler. Bir gece öncesinden de sepetlere yerleştirilirdi. (…) Gün batımına doğru dönüş hazırlıkları başlardı. Semaverlerdeki közler ıslatılarak söndürülür, kalan yiyecekler paketlenir, kilimler silkelenir, ipler bükülür, yağlı kaplar semaverlerde kalmış sıcak sularla sabunlanıp iç içe geçirildikten sonra gazete kağıtlarına sarılır, çöpler toplanırdı. Kırbaçların şaklamasıyla atlar kişner, şarkılarla türkülerle konvoy, geri dönerdi." (s. 142)

1945'lerde Samsun halkının önemli bir özelliği de vurgulanır romanda:

"Samsun halkının en önemli özelliklerinden biri giyime kuşama olan düşkünlüğüydü. Genç kızlar, vistra adı verilen yumuşak keten elbiselerin üstüne dekor alırlardı. Dekor, günümüzdeki tüniğin o zamanki adıydı. Uzun kollu, kalçaları örten tek düğmeli ayrı bir giysiydi bu. Tek düğme kapatılmazdı. Ayakkabılar, dolgu ökçeli, tokalı ya da zincirli olup, el yapımıydı. Kız çocukları daha çok gropdechen ya da birman adı verilen, canlı renklerden oluşan kumaşlardan hazırlanmış giysiler kullanırdı. Orta sınıfın altındakiler mevsimine göre, basma, poplin, divitin, pazen kumaş kullanıyorlardı. Erkekler bol paçalı keten ya da yünlü kumaşlardan hazırlanan kemer altından serbest pensli pantolon, üstüne de Frenk yakalı gömlek, yelek, ceket ve fötr şapka alırlardı. Genç kızlar o yıllarda eşarbı tümüyle atmışlar, kadınların da çoğu

çıkarmıştı. Kızların beyaz kısa çoraplarına karşın kadınlar ekonomik güçlerine göre ipek ya da naylondan ince çorap giyiniyorlardı." (s. 142-143)

Samsun, son yüzyılda büyük siyasi çekişmelere de sahne olmuştur. Romanda 1946 yılındaki seçimin Samsun'a nasıl aksettiğini görürüz. Dolayısıyla Türkiye'deki 1946 seçimleri, Samsun halkına da yansımıştır: Halktan kimileri Halk partisini tutarken kimileri de Demokrat Parti'yi tutmaktadır (s. 156) Mesela 1954 seçimlerinde İsmet Paşa Samsun'a gelir. Romanda buna da yer verilir. Dolayısıyla romanda 1954 seçimlerinde Samsun'un durumunun nasıl olduğunu da görürüz. İsmet İnönü seçim arifesinde kente gelir. Partisinin milletvekili adayı Alı Sarı'nın evinde birkaç gün kalır. Ali Sarı, İsmet Paşa'ya seçimi kazanacaklarına dair her türlü güvenceyi verir. Fakat İsmet Paşa ümitsizdir. Çünkü o günlerde yapılan parti mitingine yeterli katılım olmamıştır. İsmet İnönü bunu şu sözüyle değerlendirir: "Samsun'u kaybettik." (s. 216)

"İnönü yanılmamıştı. O seçim sonunda, on bir milletvekilliğini de Demokrat Parti kazanmış, Ali Sarı meclise bile girememişti. Bu seçimden sonra Samsun halkı dillere destan nitelikte bir siyasal çekişmenin içine giriyordu. Bu iki parti arasındaki çekişme, rekabet, çocukların oyunundan kadınların kabul günlerine, düğünlerden cenazelere, alışverişten selamlaşmaya kadar, toplumun hemen her kesiminde kendini göstermeye başlamıştı. Şehir adeta ikiye bölünmüştü. Nişanlar bozuluyor, kesilen sözlerden dönülüyordu. Cenaze namazlarında mevtanın hangi partiden olduğu sorulurdu cemaat arasında." (s. 216-217)

Romanda 1960 darbesinin Samsun'a yansımaları da görülür. Mayıs devrimi'nin (1960) hemen sonrası romanda şöyle anlatılır:

"Kent halkının çoğunluğu suskun, kinli, öfkeli. Devrim, bu çoğunluğun üstünde adeta şok etkisi yaratmış. Azınlığı oluşturan yanlılarının canlı kıpırdanışları, Halk Partisi binasında geceli gündüzlü çaldırılan davul sesleri de olmasa, dışarıdan gelen biri kentin boşaltıldığını düşünebilir." (s. 230)

1968 olayları da romana yansıtılmıştır. Roman kahramanlarından Sümeyye'nin bu konudaki konuşmasının bir bölümü şöyledir: "Siyaset okullara girmiş, talebeler öldürülüyor. Hükümette dayın varsa ağasın, beysin, paşasın. Eğer yoksa hiçbir şeysin." (s. 262)

Samsun'un en göze mekânlarından biri olan Şehir Kulübü'nden de söz edilir romanda. Şehir kulübü 1950'de kurulur.

"Şehir kulübü üye seçiminde oldukça titiz davranmakta, zanaatçı tek üye kabul etmemektedir. Üyeler akşam yemeklerini aileleriyle birlikte kulüpte yemektedirler. Kulübün Macar asıllı tenis hocasından çocukları, hanımları öğlen sonraları dersi almaktadırlar. Varsıl ailelerin liseyi bitiren çocuklarının yüksek eğitimlerini Avrupa'da, Amerika'da almaları oldukça gözde bir akım olup, bu akımın üç dört yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Amerikan yapımı arabaların tek tük

görünmeye başladığı bu yıl, aynı zamanda oldukça yüksek rakamlı kumar dönmeye başlamıştır kulüpte." (s. 201)

Bütün bunların yanında romanda Samsun'un 1950'li yıllardaki genel sosyal yapısı da özetlenir:

"Nüfus çoğunluğunu orta sınıfın oluşturduğu kentin sosyo-ekonomik, sosyo-politik, sosyo-kültürel yapısındaki ayrımın o tarihlerde kesin, derin çizgilerle ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu ayrım, yaşama biçimlerinde olduğu kadar, oturulan evlerde, kullanılan arabalarda, çocukların eğitiminde her ne kadar kendini gösterse de en basit biçimiyle kadınların giyim kuşamlarında daha belirleyici oluyor. Nohut niteliğinde vidalı elmas küpeler, gül biçiminde kırmızı altın üstüne işlenmiş iri elmas küpeler, kulaklardan sallanan badem elmaslar, yirmi otuz dolamalı inciler, Felemenk elmaslarıyla bezenmiş akarsu gerdanlıklar, bilezikler bir akım olduğu gibi varsıl sınıftan gelen kadınların neredeyse göstergesi olmuş durumda. (…) Bu ailelere gelin giden kızların düğün ağırlıkları, döşenen evleri, balayı için gidecekleri yerler, kabul günlerinin başlıca konuları arasında yer almaktadır. Sınıf atlamaya çalışan kızların ve annelerinin biricik hayalleri, bir yolunu bularak bu ihtişamın içine sızabilmek." (s.201)

5. Samsun'un Ekonomik Durumu

Roman dikkatle okunduğunda satır aralarında Samsun'un ekonomik durumunun nasıl olduğu konusunda da bilgiler içerir. Mesela, 1915'te "Köylü mısır, türün ve fındık yetiştiriyordu." (s. 19) 1919'da ise, Mecidiye esnafın, Subaşıysa zanaatkârın toplu biçimde faaliyet gösterdikleri çarşılardı. Mecidiye'nin dar uzun konumuna karşın Subaşı çember biçimindeydi. Bu iki çarşı aynı zamanda Saathane meydanına açılıyordu (s. 42).

Romandan anlaşıldığı kadarıyla Samsun 1950'li yıllarda bir hayli gelişme kaydetmiştir. Bu gelişme şöyle anlatılır:

"O yıl tüccar sayısı oldukça çoğalmış. Özellikle tütün işi büyük bir tırmanış göstererek, ticaret yaşamında ilk sıraya yerleşmiş görünüyor. İkinci sırada tekstil ürünlerinin toptancıları göze çarpıyor. Zahireciler Saathane Meydanı'nı tutarken Subaşı, zanaatçıların elinde. Ünlü bakırcılar yokuşu, torna tezgâhları, ayakkabı yapımcıları, terziler, eczacılar, yorgancılar, doktor muayenehaneleri gene aynı yerde. Kereste piyasasına, batı Trakya ve Yugoslavya'dan gelen göçmenler hakim durumda. Saathane Meydanı'nın dik uzanan sokaklarında kuyumcular bulunuyor. Şehir o günlerde ilçe ve köylerin akımından uzaktır. Ekonomik gücün yarattığı sosyal yapıdaki ayrım oldukça belirgin. Şehir kulübü üye seçiminde oldukça titiz davranmakta, zanaatçı tek üye kabul etmemektedir." (s. 200)

1950'li yıllar aynı zamanda Samsun'un dünyaya açıldığı yıllardır: "Bafra'yı Avrupa ve Amerika'ya tanıtan tütünün ünü, fındıktaki dış satımın yükselişi hep bu son birkaç yılda görülen gelişmelerdir." (s. 201)

Bu olumlu gelişmelerin yanında Samsun'un ekonomik hayatındaki sıkıntılar da akseder romana. Bu sıkıntılardan biri 1953'te yaşanmıştır:

"1953 yılının sonlarına doğru Samsun, ticaret yaşamında zincirleme iflaslara sahne oluyordu. İlk iflas haberi kentin yerlisi olarak bilinen Sabunculardan gelmişti. Bunu sırayla Rize kökenli armatör Kalkavanlar izliyordu. Gene kentin yerlisi olan, koyun ticaretiyle uğraşan Koyuncular, aynı şekilde deve ticaretiyle uğraşan Deveciler, Şahinzadeler, zücaciye tüccarlığı yapan Hamamiler, tuhafiye tüccarı Üç Kardeşler, Lazzadeler ve Kani Tulas, ticaret sahnesinden art arda çekilmeye başlıyordu." (s. 207)

Bu arada Samsun'a yapılan önemli yatırımların yılını da öğreniriz. 1960 yılında ne gibi gelişmelerin yaşandığı romanda şöyle anlatılır:

"Elli dörtte temeli atılan deniz limanı hizmete açılmıştı. Ayrıca elli yedide yapılan havalimanının yanı sıra da Samsun'u Ankara, Trabzon ve Sinop illerine bağlayan karayolu çalışmaları tamamlanmıştı." (s. 230)

Romanda 1935'in Samsun'u anlatılırken, bilhassa köylerde yaşayan halkın nelerden mahrum olduğu şu alıntıdan anlaşılmaktadır: Roman kahramanlarından Feyzi, yeğenine şunu söyler: "Al şu kağıdı. Sarıların Cemal'e git. Selamımı ilet. Yirmi beş tane kesme şeker sarsın içine." (s. 93)

Sonuç

"Islak Kentin İnsanları" romanında 1900-2000 arasında yaşanan yüz yıllık olaylara genel anlamda Samsun'dan bakılır**.** Zerrin Koç'un roman diliyle yansıttığı bu görüntüler, kurmacadan çok bir belgesel tadında sunulmuştur. Samsun'la ilgili gerçek tarihi belgeler tarandığında, romanda anlatılanların pek de kurmaca olmadıkları görülecektir. Romanda kurmaca unsurlar da vardır, fakat bunlar Samsun'un bir asırlık geçmişi hakkında fikir sahibi olmamıza engel teşkil etmemektedir.

Romanda bir ailenin üç kuşak devam dramının dekoru olarak seçilen Samsun'da neler göze ilişmiyor ki… Türkiye'nin kurtuluş atılımının başladığı Samsun'u 1919 yılındaki görüntüsünden başlayıp ta 1990'lara kadar periyotlar halinde izleriz. Bu periyotların her birinde Samsun'un görüntüsünde neler değişmiş veya görüntüye neler eklenmiş? Yine bu bir asır içinde Samsun halkı nasıl yaşamaktadır? Ne gibi badireler atlatmıştır? Roman, bu sorulara cevap teşkil eden bir derinliğe sahiptir.

Sonuç olarak romanın arka kapağında yer alan şu cümleleri buraya aynen almayı uygun bulduk:

"Islak Kentin İnsanları, geçmişle siyasal bir hesaplaşma amacı gütmeyen, ama sıradan insanın gündelik yaşamını üç kuşak boyunca anlatan, adsız kahramanların oluşturduğu bir romandır. Metnin akışı içinde resmi tarihin ünlü kişileri yer yer boy gösterseler de, bunlar romanın art alanında yer almış gölgelerdir. Romanda ustaca çizilen "Islak Kent", kendi kültürünü dilediğince üretememiş, ürettiğini de koruyamamış bir Karadeniz kentidir. Göçle gelenler, kendi kültürlerini de birlikte getirerek, varolan kültürü de yok etmişlerdir."

Dolayısıyla Samsun, yaşadığı çalkantılı tarihi süreç içinde, yerlisini muhafaza edememiş olması, çok fazla göçe sahne olması gibi sebeplerle "kendine özgü rengi oluşmayan bir şehir" olarak kalmıştır. Ancak onu Türkiye tarihinde önemli ve ebedi kılacak olan özelliği ise 19 Mayıs şehri olmasıdır. Çünkü Samsun hep 19 Mayıs şehri olarak anılmaktadır.

MÜZİKOLOGLAR GÜZÜYLE ORHAN GENCEBAY

Ayşegül ARAL[*]

Giriş

1960'lı yıllarda Türk müziğinde başlayan değişim hareketleri ve bu hareketler sonucunda icra edilen müzikler, her anlamda seslerin yükselmesine sebep olmuştur. Halk yeni oluşan bu müzik için tam destek vermiş ve sevgisini belli etmiş, bunu hem çıkan plakların satış rakamlarına hem de sanatçıya olan sevgisine yansıtmıştır. Öyle ki bu yeni oluşumu kabul etmekte zorlanan geleneksel ekolden gelen müzik adamları, ne kadar reddetseler de bu oluşumun yükselişini engelleyememişlerdir. Çünkü önemli bir gösterge olan halkın beğenisi bu müziği korumuş ve sahip çıkmıştır. Ve artık duygularımızın, yaşam tarzımızın, ayakta kalma çabamızın, mücadele gücümüzün, aşklarımızın kaynağı Arabesk ve öncü Orhan Gencebay hayatımızdadır.

1. Kısa Hayat Hikâyesi

4 Ağustos 1944 yılında Samsun'da doğan Orhan Gencebay, eski hafızlardan çok güzel sesi olan, ilahiler ve kasidelerin yanı sıra Türk sanat müziği de söyleyen bir babanın ve müziği çok seven bir annenin dört çocuğundan biridir. Dört kardeşten en büyük erkek kardeş Samsun PTT'sinden emekli şeftir, Orhan Gencebay'ın küçük kardeşi olan Burhan Gencebay İktisat Fakültesi mezunudur ve 1973 yılından beri Kervan Plakçılığın müdürlüğünü yapmaktadır, en küçük kız kardeş ise Samsun'da ilkokul öğretmenidir.

Orhan Gencebay'ın büyük babası, zamanında Kırım'dan Edirne'ye göç etmiş ve soyadı kanunu sırasında ailenin en küçüğü olduğu için "küçük bey bay" anlamına gelen Gencebay soyadını almıştır. Daha sonra Orhan Gencebay bu soyadını Gencebay olarak değiştirmiştir. Gencebay'ın babası 1936 yılında askerlik için Edirne'den Samsun'a gelmiş ve orada 1935 yılında 15 yaşında iken Kırım'dan göç eden annesi ile evlenmiş ve yerleşmiştir. Samsun da hem celeplik yapan hem de kasap dükkânı olan babasının hali vakti yerinde bir yaşamı vardır. Ancak 1958 yılında bütün işlerini bırakarak her şeyini satıp İstanbul'a göçen babası, orada konfeksiyon işine girer ama kısa zamanda iflas eder ve Samsun'a geri dönerler.

Orhan Gencebay, İlkokulu Samsun Sakarya İlkokulunda, Ortaokulu Samsun Mithat Paşa Ortaokulu ve İstanbul Beyoğlu ortaokulunda, Liseyi ise Samsun Erkek Sanat Enstitüsü ve Ondokuz Mayıs Lisesinde okumuştur. Altı yaşında iken klasik bati müziği sanatçısı Emin Tarakçı hoca'dan keman ve mandolin dersleri alarak müzik hayatına başlamıştır. Sanatçı, başlama nedeni ile ilgili bir anısını şöyle anlatır;

[*] *İstanbul Teknik Üniversitesi, Konservatuar Bölümü*. Öğretim Üyesi

"Başlama nedenim bir köpekti. Bir köpek beni ayağımdan ısırdı. Komşumuz İhsan beylerin köpeği. Karadağ'lı İhsanlar'ın köpeği beni ayağımdan ısırdı. İğne vurulmak için her gün hastaneye gidiyordum. Vuranda kötü vuruyordu. Karnım ceviz gibi fındık gibi şişiyordu. 6 yaşındaydım. Kaçtım 14. iğnede. Annem peşimden koştu, yetişemedi bana. "Ne istersen alacağım" dedi. "Mandolin alırsanız vurulurum" dedim. "Babana söyleyeceğim" dedi. Ben babama söyleyemiyorum tabii bunu. Anneme söylüyorum annem babama söylüyor. Eskiden böyle bir adet vardı. Ve babama söyledi babam mandolin aldı bana. Baktım, "benim istediğimin sapı uzundu" dedim. Derken "artık bunu aldık, başla" dedi. Öyle başladım."[1]

Yedi yaşında iken, kemandan sonra bağlama ile tanışmış kendi kendisine hayranı olduğu bağlama sanatçılarını takip ederek geliştirmiştir. 12 yaşına geldiğinde babasının teşvikiyle tambur çalmaya başlamıştır. 13 yaşında Samsun Halk Müziği cemiyetine devam etmiş ve özellikle Muzaffer Sarısözen'in derlediği türküler üzerine çalışmalar yapmış, hatta yeni gelenlere bağlama dersleri vermiştir. Ailesi İstanbul'a göç ettiğinde Belediye Konservatuvarına girmiş ama hem tatmin olmamış, hem de geri dönüş yüzünden devam edememiştir.

1960 yıllarında lise çağlarında iken Elvis Presley etkisinde kalarak Rock müzikle ilgilenmiş ve gitar öğrenmiştir. Batı müziği ve Türk Sanat müziği parçalarını bağlamayla icra etmeye çalışmıştır. Bu dönemde zaten sık sık Edirne ve İstanbul'daki akrabalarını ziyaret etmek için geldiği İstanbul'a ailesinin iznini alarak müzik yapmaya gelmiştir. Bu arada çok istediği Ankara radyosunun sınavlarını en iyi dereceyle kazanmış ancak askerlik sebebiyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Askere gitmeden önce Nuri Sesigüzel, Muzaffer Akgün ve Nurten İnnap'a sahnede bağlama ile eşlik etmiştir. Columbia firmasına iki tane türkü formunda taş plak yapmıştır.

Heybelide askerlik yaparken Merasim bölüğünde Saksafon çalmış, bir pasadoble bestelemiş ve Fidelya türküsünü armonize etmiştir. Askerlik sonrası İstanbul radyosuna girmiş 10 ay TRT'deki görevine devam etmiş, sonra ise kendi isteğiyle hatta küskün olarak ayrılmıştır. Orhan Gencebay artık sahnelerdedir. Söz yazarı, besteci, yorumcu, bağlama sanatçısı olarak zirveye doğru uzanan basamakları bir bir tırmanmaya başlamıştır. Ta ki Ahmet Sezgin'in seslendirdiği "Deryada Bir Salım Yok" şarkısı herkes tarafından beğenilinceye kadar. Bunun gibi "Sevemedim Kara Gözlüm", "Koca Dünya", "Sabır Taşı" gibi eserlerle besteci kimliğini iyice oturtmuştur. Hatta "Sevemedim Kara Gözlüm" şarkısının 45 sanatçı tarafından plak yapıldığı söylenmektedir. Bu şekilde insanların gönlünü ve beğenisini kazandıktan sonra kendi özgün çalışmalarına başlamıştır.

Çocukluğundan bu yana bir tutku halinde müzikle uğraşan Orhan Gencebay, her zaman müzikte daha ileri neler yapılabileceğini aramıştır. Ve bunun için kendisini

[1] Ahmet Hakan, *Orhan Gencebay Ne olur Sev Beni*, 2001, s.14

her yönden donatması gerektiğini düşünerek çok çalışmış, müzikal kimliğini hep yüksek tutmaya uğraşmıştır. Bağlamaya olan tutkusunu, sazını en iyi şekilde icra etmeye çalışarak ve icrasını diğer yaygın müzik türlerine adapte etmeye çalışarak, herkesin bu saz için daha anlamlı ve doyurucu ifadeler kullanabilmesi için harcamış ve dünya müziklerinin bu sazla icra edilebileceğini anlatmaya çalışmıştır. Bu konuda sanatçı bir söyleşide şunları anlatmaktadır;

"Benim Samsun'da müziğe başladığımdan itibaren bağlama çaldığım yıllarda en ağrıma giden husus, bağlamanın hor görülmesiydi. Halk müziğinin yeterli ilgi görmemesiydi.50'li yıllar döneminde Türk sanat müziği asil bir görünümdeydi. Batı müziği asil bir görünümdeydi. Mesela, Elvis Presley rocklarıyla çıkmıştı ortaya. Bizim grubumuz içinde çok çeşitli arkadalar vardı, sanat müziği sevenler, Elvis'çiler ve halk müzikçiler. Ama biz hiçbir konuda ayrım yapmıyorduk kendi aramızda, yalnız genel olarak bazı ayrımlar vardı. Bağlamanın haricinde rock müzikçiye ya da sanat müzikçiye kaliteli adam gözüyle bakılıyordu. Bu benim zoruma giderdi. Bu yüzden bağlamayı bağlama gibi çaldıktan sonra bağlama ile her şeyin çalınacağını anlatmak için, bu enstrümanın suçu yoku ifade etmek için sanat müziği parçaları, batı müziği parçaları çalardım." [2]

Müziğe başladığı yıllardan bu yana sanatı adına hep ses getirecek eserler ortaya koyan Orhan Gencebay'ın, öncelikle halkın gözünde ve gönlünde, daha sonra bilim adamlarının gözünde edinmiş olduğu yeri ve sıra dışı müzikal tavrını anlatmaya gerek olduğunu düşünüyoruz. Arabesk ifadesinin doğuşundan müziğe yansımasına, sosyolog ve müzikologların bu ifade ve Orhan Gencebay hakkındaki fikirlerine kadar aşağıda yer verilmiştir.

2. Arabesk Müziğin Doğuş Serüveni ve Orhan Gencebay

Orhan Gencebay'ın müzikte arayışa girdiği dönemlerde, Türk müziğinde değişim rüzgârları esmeye başlamıştır. 1934 yılında Atatürk'ün meclis açılışında mevcut müziğimizin içler acısı durumda olduğunu ve bizi hiçbir noktaya götüremeyeceğini, bu yüzden batının sistemine ayak uydurmamız gerektiğini açıklaması sonucunda, dönemin devlet adamları tarafından Türk müziğinin yasaklanmasına ve batı müziğinin hayata geçirilmesine karar verilmiştir. Hâlbuki Atatürk'ün kastettiği kendi müziğimizden tamamen kopmak değil, batının tekniğinden örnek almak iken bizim aydınlarımız tamamen uyguladıkları yasakla daha büyük bir yaranın açılmasına sebep olmuşlardır. Bu kararla, Türk müziğinin okullardaki eğitimine son verilmiş, radyolardaki yayınlar durdurulmuştur. O kadar ki müzik eğitimi alan öğrencilerin batı sazlarıyla da olsa kazara Türk müziği ezgileri seslendirmeleri bile ağır cezalarla karşılanmıştır.

[2] Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski,* 2003, s. 169,s. 170

Radyolarda da yasaklanan Türk müziğini dinleme imkanı bulamayan halk en sonunda batının ezgilerini dinlemektense kulağına daha yakın gelen Arap müziklerini dinlemek için antenlerini Arap radyolarına çevirmiştir. Aynı yıllarda yayınlanan Arap filmleri, Hint filmleri ve bu filmlerin konsepti de insanımızı etkilemiş ve bestecilerimize ilham kaynağı olmuştur. Özellikle halkın bu filmlerin müziklerine gösterdiği ilgiden feyz alan öncelikli bestecilerimizden Saadettin Kaynak birçok eserinde bu fantezi ürünlerini kullanmıştır. Daha çocuk yaşlarındayken din ağırlıklı müzik dersleri alan Saadettin Kaynak, döneminin en ünlü hafızlarındandır.

"Daha sonra 1.dünya savaşı sırasında doğu cephesine asker olarak gönderilir. Orada Kaynak ayrıca Arap müziği ile de tanışır. İstanbul'a döndükten sonra da kısa aralıklarla tam dört kez Avrupa'ya giderek orada batı müziği üzerinde çalışır. Bütün bunların sonucunda da karşımıza, geleneksel klasik Türk müziğini çok iyi bilen, dini müzikle haşır neşir, halk müziğinden anlayan, Arap müziği ve batı müziği ile tanışıklığı olan bir Saadettin Kaynak çıkar."[3]

Halkın nabzına göre nağmeler yapmayı ve bunu bütün kesimlere dinletmeyi amaç edinmiş olan Kaynak, Caner Işık ve Nuran Erol'a göre "Kaynak, batılı tarzda müzik yapmamakta, bununla beraber geleneksele ve geçmişe atıfta bulunan müzikte yapmamaktadır; yalnızca popüler olan, yaygınlaşabilecek olan müzik üzerine yoğunlaşmıştır."[4]

Saadettin Kaynak'ın "Leyla" adlı eseri, Hafız Burhaneddin'in "Aşkın Gözyaşları" adlı eseri bunlara önemli örneklerdir. Bu popülerleşme isteği daha sonra Münir Nurettin Selçuk, Müzeyyen Senar, Hamiyet Yüceses ile devam etmiştir. Tabii bu çalışmalar daha sonra Türk sinemasına da katkıda bulunmuş, öncülük etmiştir. Örneğin Muhsin Ertuğrul'un Cahide Sonku'nun başrolünü oynadığı, Münir Nurettin Selçuk'unda müziklerini yaptığı 1941 yılı yapımı "kahveci güzeli" adlı film Arap filmlerinin etkisini açıkça ortaya koyan bir yapıdadır.

Türk sanat müziği bu gelişmelerle kabuk değiştirirken, Halk müziği adına da bir takım çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Halk müziğinin uzmanları bir araya getirilerek, dallarında uzman batılıların yardımı da alınarak, saha araştırması ile gizli kalmış halk müziği kültürümüzü açığa çıkartmak için çalışmalar başlatılmıştır. Bu anlamda Macar Besteci Bartok davet edilerek o zamana kadar yapılmış olan Darü'l-Elhan derlemelerinin ortaya koydukları göz önünde bulundurularak yeni çalışma sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Arşiv çalışmaları yapılmış Ahmet Adnan Saygun ile Bartok beraber Halk ezgilerinin toplanması ve biriktirilmesi üzerine konferanslar vermiştir. Beraberce alan araştırmalarına çıkılmış derlemeler yapılmıştır. Ama ne

[3] Nazife Güngör, *Sosyokültürel Açıdan Arabesk Müzik*, 1993, s.70
[4] Caner Işık/Nuran Erol, *Arabeskin Anlam Dünyası Müslüm Gürses Örneği*, 2002, s.65

yazık ki bu değerli müzik adamı basit kıskançlıklarla küstürülmüş ve çalışmalar yarım bırakılmıştır.

Daha sonra Poal Hindemit önderliğinde çalışmalar yapılmış, ancak o da hüsranla sonuçlanmıştır. Başarısızlıklarla sonuçlanan bu çalışmalar sonucunda fikir karmaşaları başlamış ve Halk müziği üzerinde çalışan insanlar, Türk müziği ile Batı müziği arasında bir beraberlik sağlanması gerekliliğine karar vermişlerdir. "Buna göre batı müziği çalgıları Türk müziğinin ezgisel yapısı ile birleştirilecek ve bundan da çağdaş ve çok sesli müzik doğacaktır." (Güngör, 1993: 76) Sonuç olarak Halk müziğini çoksesli hale getirme çalışmalarına girişilmiş ve Muzaffer Sarısözen yönetiminde Yurttan Sesler korosu kurularak uygulama başlatılmıştır. Ve artık bu uygulama sayesinde halk kendi müziğini bile dinlemez hale gelmiştir. Aslında gelinmek istenen noktayı Bartok şu sözleriyle net bir şekilde özetlemektedir:

"Türkiye Batıya pek yakın olduğu için batı müziğine ilgisiz kalamaz. Bununla birlikte çağdaştır diye batı müziğini, izlenmesi gereken tek yol olarak bellemek de çıkar yol değildir. Batı müziğini ve Türk müziğini çok iyi bilen birkaç sanatçı, halk müziğine dayanarak yeni bir müzik biçimi yaratma yoluna gitmelidirler. Kesinlikle Türk müziği geleneklerinin ve halk havalarının araştırılması ve kayıt edilmesi savsaklanamaz bir görevdir. Bıkıp usanmadan olabildiğince uzak köşeler aranmalı, olabildiğince çok halk ezgisi toplanmalıdır." [5]

Türk müziğinde 1934'den başlayarak devam eden bu arayışlar, görüldüğü gibi hem Türk sanat müziği hem de Türk halk müziği alanında çalışma yapan müzisyenlerin kafasını karıştırmış ve kendi müziğimizi baltalar boyutta eylemlerin sergilenmesine kadar gitmiştir. Ancak gerek iç gerek dış eleştiriler sonucunda varılan genel kanı, hep batıya yönelik ama özümüzü kaybetmeden müzik altyapımızı güçlendirmek gereği olarak saptanmıştır. Geleneksel bakış açısına sahip müzisyenleri kızdırsa da halkın beğenisi göz önüne alındığında "bu büyük değişime koşut olarak, geleneksel saray müziğimizin ismi de Klasik Türk musikisi'nden Türk sanat müziği'ne dönmüştür."[6]

Buraya kadar bahsettiklerimizden de anlaşılacağı gibi, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri süren Türk müziğindeki arayışlar, gerek klasik müzikçileri, gerek batı kültürünün etkisinde çalışanları, gerek halk müziği ile yoğrulmuş olanları etkisi altına almış ve birçok farklı bakış açıları gelişmiştir. Ancak en etkilisi batının değil doğunun baskın olduğu Arap müziği olmuştur. Klasik Türk müzikçilerde, Türk halk müzikçilerde, batının çok sesli müziğini kendi müziğine uzun süre önce adapte etmiş olan Arap müziğinden etkilenmiş ve aynı müzikal yapıyı Türk müziğine uygulamaya çalışmışlardır. "Arap gibi" anlamına gelen Arabesk tabirinin hayata geçtiği bu dönem

[5] Mustafa Erol, *Türkiye'deki Bartok*, 1. Müzik Kongresinde sunulan bildiri,1988, s.955
[6] Işık/Erol, a.g.e. s.67

Türk müziğinde yeni bir oluşumun başlangıcıdır.“Cumhuriyet döneminde doğu batı sentezi yaratılmaya çalışılmış ve aslında bu sentezi bir anlamda Arabesk müzik başarmıştır. Batının tekniği ve çalgılarıyla doğunun ezgisi bir araya getirilmiştir.” (Songül Karahasanoğlu Ata, Röportaj, 2006)

Arabesk hem müzikal hem de sosyal boyutuyla, günümüze kadar detaylı bir şekilde incelenmiş, yorumlanmıştır. Martin Stokes'a (1998: 143) göre çoğu müzisyen için Arabesk, sadece, Osmanlı Türk sanat müziğinin bozulmuş bir hali olan Arap popüler müziğinin Türk versiyonudur.

Güngör çözümlemesinde klasik formların zayıflamasının, Türk müziği tarihçilerinin Türk sanat müziğinin 'Romantik Okulu' dedikleri okulla ve Hacı Arif Bey'in geliştirdiği, Şevki Bey'in popülerleştirdiği şarkı formuyla başladığını söylemektedir (Stokes,1998:143). 1960 yılına kadar Türk müziği içinde süren bu arayışların sonucunda Meral Özbek'in de belirttiği gibi odak noktası "bağlama" olarak Türk sanat müziği ile Türk halk müziği geleneklerinin kaynaşması ve batı tekniğiyle yeni bir biçime dönüşmesi sonucu Arabesk müzik ortaya çıkmıştır (2003:164). Aranjör Turan Yükseler bunu Türk müzisyenlerin Mısırlı müzisyenlere özenmesi olarak açıklamaktadır. "Nasıl ki benim Amerikan müziğine karşı bir ilgim, hayranlığım varsa bizdeki Arabesk sanatçılarımızda da Mısırlı müzisyenlere karşı zaafları vardı" (Akın Ok, 2001:41).

Arabesk müziğin müzikal yapısı hakkında yapılan birçok tanım ve yorum olduğu gibi sosyolojik anlamda da yorum ve incelemeler vardır. Çünkü sosyolog ve antropologlar Arabesk müziğin aslında önemli bir sosyal olgu olduğunu düşünmektedir. Ortaya çıktığı günden beri tartışmalara sebep olan bu müzik, sosyologların incelemelerine göre farklı bakış açılarıyla izah edilmektedir. Işık ve Erol, Irene Markoff'un arabesk müzik hakkındaki görüşünü, "kente entegre olamamış, tutunamamış kesimlerin sahicilik arayışı içinde kendisiyle bütünleştikleri bir yaşam biçiminin işareti" olarak tarif etmektedir. (2002:24) Genel olarak Arabeske karşı görüşleri üç kısımda toplayan yazarlar, ilk olarak kültür seviyesi yüksek insanların, arabeske "yoz" "bilinçsiz" tanımıyla yaklaşan kesimden bahsediyorlar. İkinci olarak bu müziğin dinleyici ve üreticilerinin düşüncesine göre somut bir yapıda olduğunun düşündüklerini vurguluyorlar. Üçüncü ve en az kabul edilen görüş ise arabesk ülkemize ait bir ürün olduğu halde, sosyal ve tarihsel gelişmeler doğrultusunda yapılanmış "yeni kentlilerin" yaşantılarının bir yorumudur. (Işık ve Erol, 2002: 24) M. Stokes bir duygu söylemi olarak gördüğü arabesk müziği, güçsüzlük ile gücün kötülüğü üstüne bir yorum olarak görmektedir. (1992:32)

Arabesk, müzikal yapısının da ötesinde söz unsuruyla insanlara yakın gelmiş, kendilerini ifade etmelerine ön ayak olmuş bir müzik olarak çıkmaktadır karşımıza. Öncelik duygularda ve değerlerdedir. Aslında Türk sanat müziğinde de Türk halk müziğinde de kullanılan bu ifadeler yalnızca artık güne uygun bir dille anlatılmaktadır.

Antropolog Chris Hann arabesk müziğin "duygulardan etkilenmiş düşünce" yapısını sergilediğini ve bu duyguların melankolik, acı tatlı ve sağlıksız olduğunu belirtiyor.[7]

Sosyolog Nazife Güngör'ün sosyal yozlaşmanın bir formu olarak gördüğü, etnomüzikolog Irene Markoff'un "Türkiye de Türk kültürüne bir tehdit unsuru olarak algılanmaktadır" dediği arabesk müziğin, son yıllarda daha ılımlı sekilerde eleştirildiği görülmektedir.

Ama artık müzikologlar, eskiden olduğu gibi direk sırtını çevirmeyip alt yapısıyla, söz ve beste unsuruyla Arabesk müzik hakkında çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bunca büyük kitleleri etkiliyor olmasını umursayarak, nedenlerini araştırmaya ve müzikal gerçekleri anlamaya çalışmışlardır. Yapılan araştırmaların hem fikir olduğu en önemli gerçek ise bu müziğin esas yaratıcısının, icra babasının Orhan Gencebay olduğudur.

3. Orhan Gencebay Arabeski

Gencebay doğu müziğini batının enstrümanlarıyla ve aranje tarzıyla seslendirmeyi denemiş, Türk sanat müziği ve Türk halk müziği melodilerini karma bir yapıda kullanarak icra sergilemiş bir müzisyendir. Arabesk adı verilen bu tarzın yaratıcısı olarak görülse bile Güngör'e göre "Gencebay yalnızca varolan öğeleri, bu tür bir ürünü verebilecek şekilde bir araya getirmiştir. Yani o arabesk müziği icat etmemiş, keşfetmiştir." (1993:105) Aslında Gencebay, Arabesk terimine karşı çıkmakta ve Türk müziğini özgür yorumladığını anlatmaya çalışmaktadır. "Arabesk demek Arapvari demek. Arap etkinliği demek. Eğer Arap müziği çağrışımı varsa o Araptır; arabesk de değildir. Adaptasyon olabilir."(Hakan,2001:26,27) Yaptığı çalışmalara hala bir isim koymadığını, birçok önerinin veya yorumun geldiğini belirten Gencebay serbest çalışmalar, alaturfura vb. gibi tanımlamaların bundan sonrada yapılacağını ve herkesin kendine göre bir kabullenişi olacağını belirtmekte ve kendisi için en doğru tanımın Türk müziği içinde serbest çalışmalar olduğunu söylemektedir. Bu söylemlere rağmen hala süren arabesk müzik deyimi çoğu kimse tarafından eleştirilse de Orhan Gencebay'ın ayrıcalığı dikkati çekmektedir. Osman İşmen'e göre;

"Bence bu işin öncüsü Orhan Gencebay'dır. Araplar müzik olarak bizden çok ilerdeydiler. Onlar ilk defa kendi müziklerinde batı tekniğini kullanmışlardı. Nedir bu? Çok sesliliktir. Belli bir yere kadar çok sesliliktir ve orkestrasyon tekniğidir. Yani bir kontrşan, bir kontrpuandır. Bu bence tabiî ki ortaya arabesk dediğimiz, doğruluğu, yanlışlığı tartışılan bu müzik türünü ortaya çıkardı ve tutuldu."[8]

Özel yaşamındaki düzenli ve kaliteli aile yapısı, hayata bakış açısı ve yaşantı şekli onu birçok arabesk müzisyeninden ayıran ve diğer müzisyenlerin kulak

[7] Hande Birkalan, *Arabesk'te Politika ve Poetika*, Folklor Edebiyat, cilt:IX, sayı:XXXVI,s.105
[8] Akın Ok, *Anadolu'nun Türküsünden Arabeskin II. Dönemine,* 2001, s. 21

kabartmasını sağlayan detaylardır. Aslında müzikal yönüyle kendi tarzını oluşturmaya çalışan Gencebay'ın eserlerinin söz yapısında oluşturmuş olduğu yeni söylem de Arabesk tabirini kuvvetlendiren bir unsur olmuştur. Kendisi bu tür duygu anlatımının Türk halk müziği ve sanat müziğinde de kullanıldığını dile getirse de, artık zaman ve mekanın değişimi sosyal çevre tarafından ülkenin hem politik hem de sosyal gelişmelerinden etkileniyor oluşu bu söylemlerin göze batan yapısını sergilemekte ve dikkatleri üzerine çekmektedir. Bunu kullandığı dille kabul ettiren Orhan Gencebay aslında halkın o günün şartlarına göre tercümanı olmuş ve kent kültürünün ozanı yerine konulmuştur.

Orhan Gencebay gerek besteleriyle gerek kaliteli müzikal yapısıyla halk müziği ve sanat müziği çalışan müzisyenler tarafından her zaman saygıdeğer bulunmuş, önemi kabul edilmiştir. Gencebay ses sanatçısı olarak adını ilk kez askere gitmeden önce çıkarttığı "Başa Gelen Çekilirmiş" adlı 45'lik plağı ile ve hemen ardından "Derdim Dünyadan Büyük" adlı plağı ile duyurmuştur. 1969 yılında en başyapıtı olarak görülen "Bir Teselli Ver"'in kırdığı satış rekorları nedeniyle, çalıştığı plak şirketi tarafından "Altın Taç" ile ödüllendirilmiştir. 1978 yılında yaptığı "Yarabbim" adlı plağı yurt içinde ve dışında yaptığı satışlarla yine satış rekorları kırmıştır.

1971 yılında İstanbul Plak'a ortak olmuş ve ilk plaklarının büyük çoğunluğu bu firmadan çıkartmıştır. Sanatçı, daha sonra Yaşar Kekeva ile ortak olarak Kervan Plak şirketini kurmuş ve kardeşi Burhan Gencebay ile birlikte çalışmalarını burada sürdürmeye başlamıştır. Yaşar Kekeva, Kervan Plak'tan ayrılıp kendi adını verdiği plak şirketini kurunca, Orhan Gencebay çalışmalarını kardeşinin ortaklığıyla Kervan Plak'ta sürdürmeye devam etmiştir.

1000'e yakın bestesi bulunan ve 400'ünü kendi sesi ile seslendiren sanatçı 35 tane Yeşilçam filminde rol almıştır. Orhan Gencebay'ın ilk evliliğini yaptığı Azize Gencebay'dan Altan adında bir oğlu dünyaya gelmiş ancak bu evliliğin sona ermesi üzerine sanatçı Azize Gencebay'dan boşanmıştır. Gencebay 1974 yılından beri Sevim Emre'yle birlikte hayatını sürdürmektedir.

4. Müzikal ve Edebî İnceleme

Orhan Gencebay müziğinin en belirgin özelliği karma bir yapıya sahip olmasıdır. Yukarıda detaylarıyla anlattığımız gibi müzikal yapı, Türk müziğinin makamsal ve ritmik yapısı ile Batı müziğinin enstrüman zenginliğinin ve düzenleme şeklinin birleştirmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Ritm unsurunu ön plana çıkaran, keman sazının ağırlıklı kullanımıyla orkestra zenginliği sağlayan kullanım tarzı, kendine has yapısını ortaya koymaktadır. Özbek "Orhan Gencebay, kendi müziğinin tutulmasının sebebini, ritm ve söz bütünlüğünün, kentte yerleşmiş insanların yaşam algılayışlarına ve müzik beğenilerine hitap etmesinden kaynaklandığını belirtmiştir."(Işık ve Erol, 2002:27)

Orhan Gencebay müzikal farklılığını Meral Özbek'le yaptığı söyleşide şöyle anlatmaktadır;

"Resmi sanat/halk müziği içinde konulan kuralların dışına çıkan, serbest çalışan, ama bizim duyumumuz içinde olan biriyim. Fakat, bir farkım daha var. Müzikle ilgili çalışmalarımda müziği başka türlü, daha zenginleştirmenin yolunu arayan bir insandım ben. Benim özelliklerimden bir tanesi de buydu. Yalnız besteyi o formların dışına çıkarmak değil, icrayı da daha başka türlü yapmayı arayan biriydim. İki defa farklılığım var."[9]

Orhan Gencebay beste terimi için sürpriz ifadesini kullanmaktadır. Hiç beklemediğin bir anda gelen serbest düşüncelerin, melodilerin notalara dökülmüş hali olarak anlatmaktadır. İmprovizeye önem veren ve dünyadaki bütün müziklerin temelinde bulunduğunu düşünen sanatçı, bu kavrama dikkati çekmektedir. Türk müziğinde zamanı bölen ritmi, irtifayı gösteren makamları kesin kurallar olarak tanımlayan Gencebay, kendi müziğinde dikkat çeken veya farklılık yaratan asıl unsurun bu kurallar üzerindeki değişkenlerden, yorumlardan meydana geldiğini söylemektedir. Tarzı yaratan unsurun, ezgilerin şekillendirilmesi, makamların birbirine karışması ve formların değişmesi olduğunu açıklayan sanatçı, Türk müziğindeki tek bir ses halinde belirlenen müziğin (eseri seslendiren enstrümanların hepsinin aynı ezgiyi çaldığı durum) süslenerek, tüm nüansları göz önüne alınarak ve batının armonik yapısı kullanılarak daha zengin halde sunulmasından bahsetmektedir.

Arabesk müzikte kullanılan yaylı sazların icra tarzında uygulamış oldukları glisandoların ve kaydırmaların bu müziğe bir özellik kattığını belirten müzikolog Ata arabesk müziğin Türk sanat müziğinden ayrılan en önemli özelliklerinden birinin bu olduğunu, diğer bir unsurun ise kullanılan enstrümanlar içindeki elektro bağlamanın yine bu müzik tarafından hayata geçirilmiş bir yenilik olduğunu ve müzikal duyumda önemli değişiklikler meydana getirdiğini ifade etmekte ve arabeske kattığı farklılığa dikkati çekmektedir.

Yaylı sazlara verdiği önemi, yaylıların etkileyici ve yumuşak seslerine duyduğu sempatiden bahsederek açıklayan Gencebay, Türk müziğinin de yumuşak yapısını ortaya çıkartacak bir enstrüman topluluğu olarak yaylıları kullanmayı uygun gördüğünü açıklamaktadır.

"Arap musikisi ile Türk musikisinin benzerliğinden, yakınlığın-dan dolayı, biz de kendi içimizde bir değişiklik veyahut zenginlik yapmak istediğimiz zaman böyle bir şey tercih edebileceğimizi söylemiştim ve nitekim tercih de ettik bu yüzden."[10]

Gencebay Türk müziği içinde yaptığı önemli bir farklılığında ritme verdiği önem olarak açıklamaktadır. Türk müziği icrasında nedense en arka plana atılan ritm

[9] Özbek, a.g.e. s.44
[10] Özbek, a.g.e. s.249

saz icrasının aslında arabeskin temelini oluşturduğunu ve kendine has ritmi ile insanları daha çok etkilediğini düşünmektedir. Sanatçı ritm öğesinin müzikteki bütün alt yapıyı ortaya çıkartan unsur olduğunu savunmaktadır. Türk müziğinde sadece "tef"in kullanıldığı dönemlerde Gencebay müziğinde öncelikle darbuka, tef, daire, polo, zil, el zili, alaturka haricinde bongo, tumba, klavesti, marakasti gibi enstrümanları kullanmayı tercih etmiştir. Müziğinin ritm yapısını da sanatçı şöyle izah etmektedir;

"4/4 lük senkoplu düyeğin 2/4'lükmüş gibi çalınmasına arabesk ritm diyoruz. Yani düyeğin hızlandırılmış şekli, arabesk ritm olarak geçiyor. Bu ritm şekli Türk sanat müziği içinde var. Düyeğin seri ve velveleli çalınışı olmuş oluyor.Velveleli tarif edilen çalınışı. Bu ritm şekli, TRT'deki icranın içinde, ritm duygusunun var olup da ortaya çıkmaması yüzünden çıkmıyor".[11]

5. Orhan Gencebay Şarkılarından Bazılarının Müzikal ve Edebî Açıdan İncelenmesi

BİR TESELLİ VER

Bir teselli ver, bir teselli ver
Yarattığın mecnuna bir teselli ver.

Sevenin halinden sevenler anlar
gel gör şu halimi, bir teselli ver
Aramızda başka biri var ise
tertemiz aşkımı bana geri ver.

Ben zaten her acının tiryakisi olmuşum
Ömür boyu bitmeyen derdimle yoğrulmuşum
Gülemem, sevgilim, ben sensiz ahh...
Yaşayamam, yaşayamam.

Bana ne gerek, bana ne gerek ?
Senin aşkından başka bana ne gerek ?

Aşkın zehir olsa yine içerim
Yolun ecel olsa korkmam geçerim
Yeter ki sevdim de, ben bu aşk ile
Dünyanın kahrına gülüp geçerim.

Ben zaten her acının tiryakisi olmuşum
Ömür boyu bitmeyen dert ile yoğrulmuşum
Gülemem, sevgilim, ben sensiz ahh...
Yaşayamam, yaşayamam.

[11] Özbek,a.g.e. s.268

Bir Teselli Ver, makamsal yapısı kürdilihicazkar ve muhayyer kürdi karışımı olan, ritm itibariyle düyek ritminin kullanılmış olduğu bir eserdir. Parçanın başında kullanılan elektronik bağlama, halk müziği unsurlarını barındırmakta ancak müzikal duyumda farklılıklar yaratmaktadır. Ritm sazların ziller, tef, darbuka ve davul olarak çeşitlilik gösterilmesi, Orhan Gencebay tarzını vurgular niteliktedir. Söyleyiş şekli ise Türk müziğinin sadeliğini devam ettirir boyuttadır. Gencebay müziğini incelemiş müzisyenlerden biri olan Selim Atakan;

"Bence Orhan Gencebay'ın müziğine farklılığı veren, arabeski arabesk yapan özellikler: 1) Düz notayı, çarpma (tril), kaydırma (portemento) ve tremolo ile süslemeler. 2) Şarkıda gecikmeli söyleme, yani nota üzerinde ritm dışına çıkıp gecikerek söylemek ve sonradan ritmi yakalamak. 3) Entonasyon (volyum arttırma). Bu parçada ayrıca İstanbul müziği niteliği var." [12]

Sözleri itibariyle incelendiğinde ise büyük bir acı çekiş bir teselli arayışı ifade edilmekte ve çaresizlik hissi umutsuzluğu çağrıştırmaktadır.

HATASIZ KUL OLMAZ
Hatasız kul olmaz, hatamla sev beni
Dermansız dert olmaz, dermana sal beni
Kaybettim kendimi, ne olur bul beni
Yoruldum halim yok, sen gel de al beni.

Feryada gücüm yok, feryatsız duy beni
Sevenlerin aşkına, ne olur sev beni
Sev beni...

Bu feryat, bu hasret, öldürür aşk beni
Uzaktan olsa da, razıyım sev beni
Razıyım sev beni...

Ümitsiz yaşanmaz, sevmemek elde mi?
Can demek sen demek, gel de gör bende mi?
Sözümde sitem var, kalpte mi dilde mi?
Tez elden haber ver, o gönlün elde mi?
Feryada gücüm yok, feryatsız duy beni
Sevenlerin aşkına, ne olur sev beni
Sev beni...

Ritmik öğelerle giriş yapan müzik, obua ile çalınan ana melodinin sonrasında giren org ve yaylılarla zenginleştirilir. Ritm yapısı Türk halk müziğinin Ankara tavrını andırmakta ve 2/4'lük kostak tavrını duyurmaktadır. Sanatçı ikinci bölümdeki improvize yapıyı taksim niteliğinde Türk sanat müziğini de Türk halk müziğinde içeren

[12] Özbek, a.g.e. s. 274

sanki cazın özelliklerini hatırlatan yapıda olduğunu vurgulamaktadır.(Özbek, 2003: 277) Bu müziği dinleyerek Arap müziği ile ilişkilendirebilmek çok alakasız görülmektedir. Selim Atakan'ın yorumlarına göre parça batı tarzıyla düzenlenmiştir. bateri ve basın çalınışı alt yapıyı güçlendirmiştir. Arap usulüyle çalınmış kemanlar olmasına rağmen, söyleyiş tarzı Türk müziği gibidir. Ayrıca elektrogitar da müziğin yapısına aykırı kalmaktadır.

Söz unsurunda bakıldığında, toplum bilimcilere göre ait olma gereksiniminin yeteri kadar karşılanmamasından kaynaklanan doyumsuzluğun, huzursuzluğun dışa vurulmasıyla karşılaşılmaktadır. Bu noktada Gencebay hor görülen insanın birliktelik ve bağlanma gereksinimini karşılamak amacıyla sıkıntıyı paylaşmakta ve kente göç etmiş insanlarla beraber, kentin yerlisine sitem etmektedir. (Güngör,1993:182)

Gencebay'ın ortaya koyduğu birçok eserde bu anlamlardaki ifadelere rastlanmaktadır. Ama zaten kendisi de müziğin temelinde acı olduğuna ve duyguların dışavurumunun en rahat mutsuzluklarla ifade edildiğine inanmaktadır.

"Acısız Arabesk bir kere bana çok komik geliyor. Müzikte hep olay olur. Sevinç de dramatik de. Hüzün halk ve sanat müziğimizde de var. Dinlemedik ama devletin arabeskinin de farklı bir şey olacağını sanmıyoruz. Sözleri bilinen şeyler, müziği ise Esin Engin tarzında". [13]

Orhan Gencebay, mutlu bir insanın duygularını kısa cümlelerle ifade edeceğini, mutsuz bir insanın ise derdini günlerce anlatabileceğini söylemektedir (Hakan, 2001:54).

Sonuç

Günümüzde hem Arabesk müziğe hem de Türk müziğine gönül vermiş insanlar Orhan Gencebay'dan mutlaka etkilenmiş, tarihin sayfaları içinde müziği araştırırken mutlaka Orhan Gencebay ve arabesk müzik ile karşılaşmışlardır. Yıllardır bu müziği oluşturma sürecinde ve sonrasında en fedakar, en acılı, en sabırlı, en mücadeleci tavrı sergileyen Orhan Gencebay aslında sadece Arabesk müzikle değil, Türk müziği için yaptığı çalışmalar ve emek ile de takdir edilmelidir. Samsun'un yetiştirdiği Türkiye'nin en önde gelen müzisyenlerinden biri olan sanatçı, hem memleketine hem de ülkesine vatandaşlık görevini sonuna kadar yerine getirmiştir.

Müziği hakkında gecekondu mahallelerinden hat alan minibüslerde dinlendiği için, ezikliği, garibanlığı, dışlanmışlığı anlattığı için "minibüs müziği", "gariban müziği" gibi yorumlar yapan kişiler karşısında Orhan Gencebay şu sözleri söylemektedir;

"Ben ülkemdeki her insana bir şeyler anlatmaya çalıştım. Benim ülkemin çoğu bu bahsettiğiniz topluluklar. 70'li yıllarda –aklımda kaldığı kadarıyla- tarım kesimi %61 idi, %18 fabrika işçisiydi, % 12'si memurdu.%91 'i bulduk. Geri kalan % 8 serbest

[13] Güngör, a.g.e. s.54

meslek, kapital vs. idi. Yani bizim ezici bir çoğunluğumuz zaten bu.%91'i bu. Çoğumuz garibanız. Garibanız ama ille parayla bitmiyor her şey. Akıl ayrı bir şey, gönül ayrı bir şeydir. Para olmayabilir ama filozoftur."[14]

Cumhuriyetin başlangıç yıllarından bu yana gelişmekte olan Türk müziğindeki batılılaşma hareketinin gerçek hayata geçirenlerinin en başında yer alan Orhan Gencebay, bugün hala yeni arayışlarını sürdürmekte, yeni nesil gençlere fikirlerini aşılamakta ve müziğini daha ne kadar ilerletebilip batılı ülkelere nasıl kabul ettirebilirin peşinden koşmaktadır. Bu zamana kadar yaşadığı olumsuz tavırları hep kamçı gibi görmüş ve yılmamış olan sanatçı, kırgın olduğu durumları da şöyle dile getirmektedir;

"TRT ve çevresi benim çalışmalarımın başlangıcındayken, ortaya yeni çıktığımız dönemde ben ve bir başkası kim olursa, örnek olarak ben diyorum, yaptığım bu değişik çalışmaları gördüğü zaman çağırmalıydı. Veya bir araya gelmeliydik. Orhan Gencebay, ne yapmak istiyorsun? Çünkü sen şu anda müzik yapıyorsun. Kime anlatıyorsun? Halkımıza. Bizde halkımıza anlatıyoruz. Sen resmi temsilci olarak anlatmıyorsun, biz resmi temsilci olarak anlatıyoruz. Ama bir kişiye anlatıyoruz. Kime? Halkımıza. O zaman ne yapmak istiyorsun? Anlat bunu. Eğer senin yaptığında gerçekten olumlu yönler varsa, bunu hep beraber kullanalım. Eğer yoksa, 'sen bunu zarar veriyorsun, yapmamalısın' demeli. İlgi bekliyor insan. Ben bunu bekledim açıkçası."[15]

Müziğinde yarattığı yeniliklerle milyonların gönlüne taht kuran, büyük mücadelelerle kendisini ispat eden Gencebay, yukarıda yapılan çalışmada görüldüğü gibi sadece halkın beğenisini ve hayranlığını kazanmakla kalmamıştır. Birçok bilim adamı, Türk halkı üzerinde yarattığı erişilmez ilginin nedenlerinin araştırmak için onun müziğini ve yaşam tarzını incelemiştir.

Toplumsal boyutlarını ortaya koyabilmek için toplum bilimciler, sosyologlar, antropologlar, müzikal yapısını anlayabilmek ve Türk müziği için getirdiği yenilikleri takip edebilmek için etnomüzikologlar, müzikologlar ve müzisyenler çeşitli çalışmalar yapmış, kendisinden feyz almaya çalışmışlardır. Bugün Türkiye'nin en ünlü müzisyenlerinin "hocam" diye hitap ettiği Gencebay, zannedildiği gibi sadece halkın sevgisi ve hayranlığını kazanmış bir sanatçı değil, Türk müziğinin gelişimine ve yenilenmesine ışık tutmuş önemli bir müzik adamıdır.

Bu yolda verdiği mücadelenin bugün yapılan müziğe etkisini görmezden gelmek mümkün olmadığı için, kendisinin gerek bugünün pop müziğinde, Türk müziğinde gerek fantezi veya arabesk müziğindeki yansımaları onun başarısını bir kez daha ispat etmektedir. Son yıllarda dünya üzerinde doğu müziğine olan ilginin artmış

[14] Hakan, a.g.e. s. 39
[15] Hakan, a.g.e. s.60

olması ve Avrupalı müzisyenlerin bizim müziğimize duyduğu ilgi ve bunu bizzat yerinde görmek için yaptıkları araştırmalar dikkat çekicidir. Ve bu çalışmalar göstermektedir ki, aslında dünya standartlarında icra edilmesi gereken ve bu uğurda daha fazla çalışılması gereken müziğimiz, iyi ki aldığı radikal kararların arkasında duran Orhan Gencebay'ın müzikal süzgecinden geçmiş ve hak ettiği yeri bulmuştur.

Evet, Samsun'da 1944 yılında başlayan hayat, ne güzel ki hala gönül bağıyla bağlı olduğu topraklara gurur kaynağı olarak bağlılığını sürdürmekte, yaşamını hem memleketi hem de müziği için adamış bir müzik adamı kimliğiyle kitaplara, ansiklopedilere, bilimsel tezlere veya araştırmalara, yurt dışındaki müzisyenlerin ilgisine ve öğrenme hissine nail olmaktadır. Hala bütün Samsunluların öncelikli hemşerisi olan Orhan Gencebay, Samsun için tartışılmaz bir gurur kaynağıdır.

Kaynakça

BİRKALAN, Hande, 2003, "Arabesk'te Politika ve Poetika", *Folklor/ Edebiyat, Cilt:IX, sayı: XXXVI,* s.105- 114

GÜNGÖR, Nazife, 1993, *Sosyokültürel Açıdan Arabesk Müzik*, (1990),İst. Bilgi Yayınları.

HAKAN, Ahmet, 2001, *Orhan Gencebay 'Ne Olur Sev Beni'*,İst., Birey Yay.

IŞIK, Caner / EROL,Nuran, 2002, *Arabeskin Anlam Dünyası*, İst., Bağlam Yay.

KOZANOĞLU, Can, 2004, *Cilalı İmaj Devri (1992)* İst. İletişim Yayınları

OK, Akın, 2001, *Anadolu'nun Türküsünden Arabeskin II.Dönemine*,İst. Donkişot Yay.

ÖZBEK, Meral, 2003, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*,(1991), İstanbul, İletişim Yay.

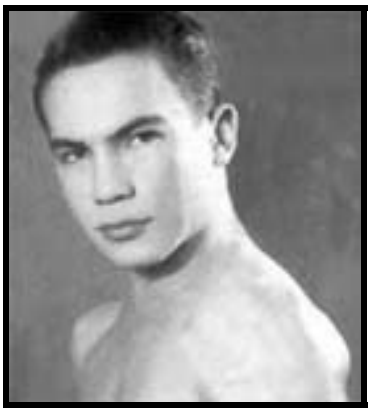
STOKES, Martin, 1998, *Türkiye'de Arabesk Olayı*, İst. İletişim Yayınları

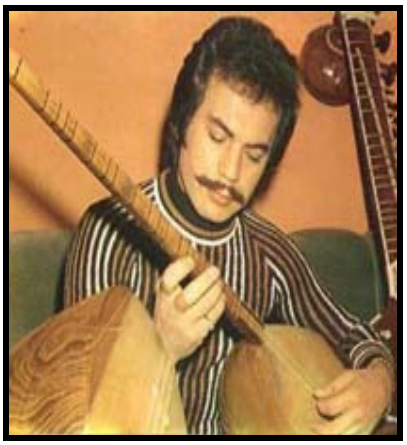
ŞENEL, Süleyman, 2000, "Bela Bartok",*Panel Bildirileri*, İst. Pan Yayıncılık.

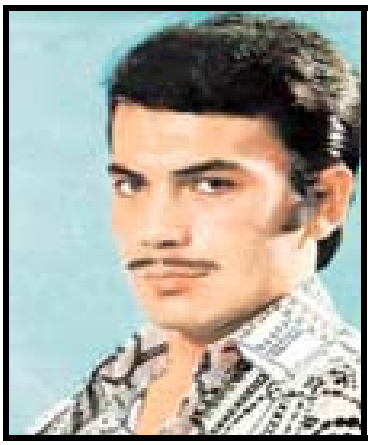
www.orhanabi.com
www.gencebay.cjb.net
www.kralorhangencebay.cjb.net
www.orhangencebay.com.tr
www.geocities.com/gencebayorhan/hayati.htm

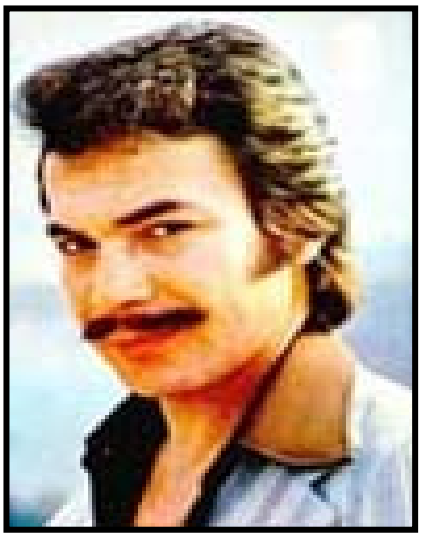
Orhan Gencebay Albümünden Seçme Fotolar

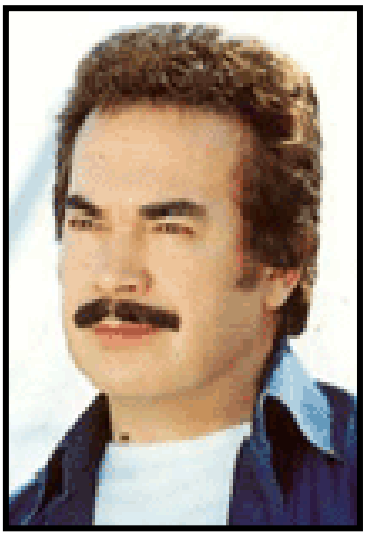

ALİ FUAD BAŞGİL* VE DEMOKRASİ TERBİYESİ

Zekeriyya ULUDAĞ[*]

İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar bireysel, sosyal, siyasal, felsefi ve dini açılardan en çok tartışılan kavramlar arasında bir yönetim ve zihniyet problemi olarak demokrasi ile bu terimi zorunlu kılan hürriyet, eşitlik ve adalet kavramları gelmektedir. Bunlara ilave olarak ya da bu hedefleri gerçekleştireceği düşünülen insanın bir faaliyeti olarak eğitim de aynı konumdadır. Zira bu gibi kavramlar hem teorik hem de pratik yönü itibariyle insanı ve insanın içinde bulunduğu toplumsal dinamikleri ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bunlarla ilgili olan olmayan herkesin bu alanda söyleyeceği pek çok sözü olduğu düşünülecek olursa konunun ne kadar karmaşık olduğu bir kez daha anlaşılacaktır.

Bu zorluklara karşılık bizim gibi imparatorluk varisi bir milletin, yüzlerce yıl içerisinde yönetenler karşısındaki tutumu yani itaat eden tavrı dikkate alınırsa, bireysel haklarını koruma esasına dayandığına inandığımız demokrasi gibi nazik ve narin bir kavram karşısındaki algılama ve uygulama şeklinden kaynaklanan zorluğun bireysel-pratikteki güçlüğü bariz bir şekilde anlaşılacaktır.

Öznel demokrasi[1] kavramı tarihi süreçte özellikle 1789 Fransız ihtilali ile monarsik siyasal sistemlere karşı çıkışın bir sembolü olarak algılanmış; hürriyet, eşitlik

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Samsun Eğitim Fak., Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.*

***Ali Fuad Başgil** Samsun'un Çarşamba ilçesinde 1893'te doğmuştur. Babası Mehmet Şükrü Efendi annesi Fatıma Hanımdır. Dedesi Bölükbaşıoğullarından Hafız İbrahim Efendidir. Tanınmış bir ailenin çocuğu olup ilk tahsilini Çarşamba'da orta tahsilinin bir kısmını İstanbul'da bir kısmını da Paris'te yapmıştır. Askerliğini Kafkas cephesinde 4,5 yılda tamamlamıştır. Grenoble Üniversitesinde Hukuk tahsilini, Paris Hukuk Fakültesinde doktorasını tamamlamıştır. Paris Siyasal İlimler Fakültesi'nden diplomalı, Lahey Devletler Hukuku Akademisinden mezundur. 1929 yılında yurda dönmüş ve MEB. Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğüne atanmıştır. (1930) Ankara Hukuk Fakültesi'ne Doçent olarak atanmış devlet hizmetinde çeşitli kademelerde görev yapmıştır. 1933 yılında naklen profesör olarak İst. Ünv. Hukuk. Fakültesi'ne tayin edilmiştir. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Esas Teşkilat Hukuku kürsüsüne atanarak vefatına kadar bu kürsünün Ord. Prof.ü olarak kalmıştır. 1961 yılında Samsun senatörü seçilmiş kısa süre sonra istifa etmiştir. 1965 seçimlerinde İstanbul Milletvekili seçilmiş 17.04.1967 yılında vefat etmiştir. Kabri Üsküdar Karacaahmet Mezarlığındadır.*

[1] Demokrasi kavramı Batı medeniyetinin insanlığa takdim etmiş olduğu bir yönetim biçimi olarak algılanır ve de böyledir. Esasen demokrasi kelimesi Yunanca demos (halk) ve kratos (kuvvet, otorite, hükümet) birleşik kelime olarak (halk hükümeti) anlamına gelir. Gerçi demokrasinin beşiği olarak Yunan şehir devletleri kabul edilse de burada uygulanan demokrasi bir aristokrat demokrasisi ve hür olarak doğanlara ait bir yönetim ve denetim biçimi olması itibariyle her zaman eleştirilmiştir. Dolayısıyla Yunan medeniyeti kavram olarak demokrasiyi bize miras bırakmış ama teoride ve uygulamada modern demokrasi yani temsili demokrasi nitelik itibariyle ondan oldukça farklı boyutlar kazanmıştır. Halkın kendi kendini yönetmesi düşünce ve uygulamasından ayrılan ve temsili şekle dönen demokrasinin temel esaslarını; genel ve eşit oy hakkı, çoğunluğun iktidarı ve azınlığın çeşitli baskılara karşı teminat altına

ve adalet prensiplerini dünya kamuoyuna takdim etmiştir. Bu gelişme aynı zamanda milli devletlerin monarşik idareler karşısındaki varoluşunun da bir başlangıcı olmuştur. Ayrım gözetilmeksizin insanlığa takdim edilen değerler evrensel boyut yerine milli bir çerçevede gelişmeye çalışmıştır. Bu gelişme trendini, ulusal toplumun yüceltilmesi, demokrasi açısından destekten çok tehlike yüklüdür[2] şeklinde değerlendirenler de vardır.

Demokrasi ile bireysel hak ve hürriyetler bağlamında Ali Fuad Başgil'e baktığımızda onun Ülkemizin yetiştirdiği ender hukuk adamlarımızdan ve aynı zamanda bir akademisyen olduğu görülür. Ancak hangi toplumda yaşadığını, hangi değerlere sahip olduğunu, içinde yaşadığı toplumun gelecek değerlerinin nasıl olması gerektiğini ve ona göre çözümler üretmeyi düşünen biri olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda hukukun ütopik bir alan olmadığını insanın insanla, insanın toplumla ve insanın devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar ve normlar olduğunu bilen biridir.

Başgil'in eserleri incelendiğinde demokrasiyi tarihsel bağlamından farklı algılamadığı ancak ona kültürel değerler açısından katkılar yaptığı görülür. Eserlerinin pek çok yerinde milli ve dini değerlere ve onların ifade şekillerine atıfta bulunarak fikri temelde bir birliktelik kurmaya çalışır.

Demokrasinin siyasal boyutta göstergesi olan hükümetin seçimi ve uygulamalarında çoğunluğun temsiline büyük değer veren Başgil, oligarşik ve demokratik yönetim arasındaki tercihini insanın tabiatına en uygun ve insanlığın özlediği ideal bir rejim olarak tercihini ikinciden yana kullanır. Demokrasi için halkın reyi ve açık şekilde gösterebildiği rızasının şart olduğunu belirtir. Bunun ise ancak hürriyet ve eşitlik esasları dâhilinde ortaya çıkacağını savunurken kanun karşısında eşit olan insanların adaleti gerçekleştirmek zorunda olduklarına olan inancını sürekli olarak yineler.

Demokrasi Yolunda isimli çalışmasında hürriyet, eşitlik ve adalet kavramları üzerinde duran ve bu kavramlara verdiğimiz anlamlar itibariyle insana vereceğimiz değerin ortaya çıkacağını savunan Başgil, *Din ve Laiklik* isimli kitabında hürriyetin manevi yani vicdani boyutuyla ilgilenir.

Hürriyet ve eşitlik insan için araç mıdır yoksa amaç mıdır? Hürriyet tek başına insani mutluluğu ortaya çıkarır mı? Eşitlik yalnız başına insani midir? Ya da demokratik bir hayat için bu iki kavram yeterli midir? İşte bu noktada, demokrasi kavramını hürriyet, eşitlik ve adalet prensipleri ile birlikte ele alan ve bunların birisinin dahi yokluğunda demokrasinin gerçekleşemeyeceğini veya bu rejimin ve hayat felsefesinin

---

alınması ile bu prensiplerin bir sonucu olarak anlaşılması gereken temel insan hakları, fikir hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, hukuk devleti ile siyasal hürriyetleri mütemmim cüzler olarak anlamak mümkündür. Bk. Türköne, M.; (1994) Modernleşme Laiklik ve Demokrasi, Ankara, Ark Yayınları. s.16-17.

[2] Bk. Touraine; A.; (1994) Modernliğin Eleştirisi, (Çev. H.Tufan), İst., Yapı Kredi Yay., s. 364.

demokrasi olamayacağına inanan A.F.Başgil, "demokrasi felsefesinde vatandaşın hürriyeti ve eşitliği birer gaye-prensip değildir. Bunlar içtimai hayatta adalet ülküsünün bilfiil tahakkuk edebilmesi için sırf birer vasıta prensiptir"[3] diyerek ilk iki prensibi adalet için bir araç olarak görür.

Bugün en çok tartışılan kavramlardan biri demokrasi ise diğeri eğitimdir. Çünkü her ikisi de bir insan eylemi olarak görünmektedir. Dolayısıyla insanların ve toplumların hayatlarını ilgilendirmektedir. Bugün genel anlamda demokrasiden kanun önünde eşitlik ve hukukun üstünlüğü anlaşılmaktadır. Ancak hukuka uygun yaşamak sadece kanunlara uymakla mümkün müdür? Bireysel bazı özelliklerin de mesela değerler ve erdemlerin bunun yanı sıra kültürel kabullerin hukuka yardımcı olması düşünülebilir mi? Eğitimin böylesi bir hayat tarzına katkısı var mıdır? Geleneksel eğitimin kabulü olan okul başarısı -ki bundan çoğunlukla sayısal başarı anlaşılır- insan olmada yeterli midir?

İnsanoğlu yeryüzünde ilk günden itibaren yalnız olarak yaşamayı başaramadığı için gruplar oluşturmuştur. Aile, komşuluk, kulüpler, çalışma birimleri ve devlet bunlardan sadece bazılarıdır. Meydana getirilen bu organizasyonlar içerisinde amaç, yaşama şartları ve bu konuda takip edilecek yöntemler, üyeler arasındaki sorumluluk ve nimetlerin paylaşımı hakkında bir takım kararların alınması gerekmektedir. Bu kararlar farklı şekillerde alınabilir. Demokrasi bir anlamda kolektif karar alma durumu olarak anlaşılır.[4]

Kolektif karar alma durumu olarak ifade edilen demokrasi ile bu kararları alacak ve uygulamasına katılacak, bir hayat nizamı şekline dönüştürecek ve sonunda adaleti gerçekleştirecek olan insandır. Adalet sadece ilgili kurumlara veya son noktada devlete ait olan bir olgu mudur? Ya da böyle mi ele alınmalıdır. Devletin kanunları uygulamada her şahsın başına bir kolluk kuvveti dikme gücü olmadığına göre devleti temsil edecek gücün olmadığı yerde adalet nasıl gerçekleşecektir? Bu dün olduğu gibi bugün de bir problem alanı olarak görünmektedir.

Demokratik bir yönetim tarzı ile adil bir toplum ilişkisinde hayatın öznesini çözümlemeye çalışırken demokrasiyi bir yönetim tarzı olarak görmesinin yanında onun hayata yansımasını ve insanda ortaya çıkmasını bir zihniyet ve ideal olarak düşünür. Hocamız demokrasi için "evvela muayyen bir hükümet ve idare sistemidir. Saniyen bir zihniyet, bir terbiye, bir cemiyet görüşü, bir hava ve bir muhittir. Demokrasi nihayet insan varlığı üzerinde manevi bir değer hükmü ve yüksek bir hayat ve saadet temennisine uzanan bir idealdir"[5], şeklindeki kanaatlerini kaleme aldığı *Demokrasi Yolunda* isimli eserinin takdim kısmında "bu eserdeki yazılar

[3] Başgil, A. Fuad; (1961) Demokrasi Yolunda, İstanbul, Yağmur Yayınevi, s. 73.
[4] Beetham,D./Boyle,K.; (1998) Demokrasinin Temelleri (çev. V.Bıçak), Ankara, Liberte Yayınları. s.1.
[5] Başgil; Demokrasi Yolunda, s. 24.

(Demokrasi) adı taşıyan cemiyet rejiminin alfabesidir" dedikten sonra eserin herkesin anlayabileceği şekilde kaleme alındığını belirtir ve düşüncelerini "…demokrasi her şeyden evvel bir gönül işi ve bir içtimai terbiye meselesidir… bu terbiye ise, aile yuvasından ve ilk mektepten başlar, fert ve devlet münasebetlerinde kemalini bulur"[6], cümleleriyle kuvvetlendirir.

Probleme yönetenler ve piyasa açısından bakan ve toplumların güç odaklarına(hükümdar, piyasa v.s.) karşı boyun eğmeye eğilimli olduğunu ifade eden Touraine, demokrasinin bu iki düzenleyici prensibe karşı özgürlük, bağımsızlık ve sorumluluk ruhu ile direnmeyi gerektirdiğini söyler. Böyle bir istek ve arzunun ortaya çıkarılması görevini ise aile ve okula verir. Ona göre, bu kurumlar bundan böyle bireyleri toplumsallaştırmak yerine, kendi özgürlüklerinin ve kendilerine karşı sorumlulukların bilincinde olan bireylere dönüştürmelidirler.[7]

Bu düşünceler benzer ifadeleri A.F.Başgil'in "demokrasi her şeyden evvel bir ruh ve zihniyettir… bu ruh ve zihniyet hürriyet terbiyesinden doğar. Bu terbiye ise ferdin bedeni ve fikri hayat münasebetlerinde kendi aklı ve iradesi kuvvetiyle, kendini bizzat sevk ve idare etmesi ehliyet ve sanatından ibarettir"[8] cümlelerinde görebiliriz ve Touraine'ın "öznelleştirme eylemi olmaksızın demokrasi sağlam bir temele oturamaz"[9] dediği düşünceyi ondan onlarca yıl önce dile getirmiştir. Başka bir cümlesinde ise "filhakika terbiye ve ahlakın gayesi, en kısa bir ifade ile, karakterli ve sağlam seciyeli insan yaratmaktır"[10] diyerek bir taraftan kendi kendine yeten, hür bir şekilde düşünen, sağlam iradeli ve eylemlerine hâkim diğer taraftan bu düşüncelerini ruhunun en derin noktalarına kadar sindiren bir insanın demokrat olabileceğini, demokrasinin de bu insanlarla hayat bulacağını anlatmaya çalışır.

Demek ki; demokrasi sadece bir yönetim biçimi olarak düşünülemez. Demokrasi çağdaş dünyanın kabul ettiği gibi insanlığın kendi gayretleriyle ulaşmış olduğu en iyi yönetim ve aynı zamanda bir hayat biçimidir. Onun bir hayat biçimi olarak kabul edilebilmesi her şeyden önce bir takım şartlara bağlıdır. Çünkü insan hayatını belirleyen şartlar oluşmadığı sürece insani bir davranış olan demokratik anlayış ortaya çıkmayacaktır. Eğer demokrasi sadece bir çoğunluk rejimi olarak algılanırsa oligarşik yönetimlerde ortaya çıkan zulümlerin gelecekte bu yönetimlerde de görülmesi tabiidir. Azınlığın çoğunluğu ezmesi ile çoğunluğun azınlığı ezmesi arasında hiçbir fark yoktur. Zulüm her şekilde zulümdür. Demokrasi insanın mutluluğunu temin eden bir araçtır. Bu aracın güvenilir ve sağlıklı çalışabilmesinin şartı ise iyi yetişmiş, değerlerle donatılmış, ahlaklı insan yetiştirmekle mümkündür.

---

[6] Başgil; Demokrasi Yolunda, s. 6.
[7] Bk. Touraine; Modernliğin Eleştirisi, s.383.
[8] Başgil; Demokrasi Yolunda, s. 75.
[9] Touraine; Modernliğin Eleştirisi, s. 383.
[10] Başgil, A.Fuad; (1973) Gençlerle Başbaşa, 8.Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınevi, s. 37; Ayrıca bk. Gençlerle Baş başa, s. 34.

Gerçi demokratik rejimler anayasal rejimlerdir. Hukukun üstünlüğü tartışılmaz bir değer olarak kabul edilmektedir. Toplumsal ve siyasal alandaki bu kabul bireysel alanda ahlaki değerlerle güçlendirilmediği zaman ondan beklenilen sonuç ortaya çıkmayacaktır. Çünkü hukukun yaşatılmasının ve toplumda bir arada yaşamanın en temel yardımcısı ahlaki değerlerdir.

Bir taraftan birey diğer taraftan toplumun üyesi olarak yaşama arzusunu içinde barındıran mutluluğu başarının sonunda elde etmek için gayret eden insanı merkeze alan A.F.Başgil, özellikle *Gençlerle Başbaşa* isimli çalışmasında genç nesle hitap eder. Çalışmasının bir yerinde "terbiyenin bir rolü düşmüşü kurtarmak ise, diğer bir rolü de henüz düşmemişi kurtarmaktır"[11] diyerek adeta hedefini ortaya koymaktadır. Bu eserinde insanın ruh terbiyesini tamamlayabilmek adına insan psikolojisini inceler. Çalışmasının mihverini irade terbiyesi oluşturur. Başarı ve mutluluk yolunda insanın karşısına çıkabilecek engelleri aşabilecek yegâne vasıtanın irade olduğunu belirtir. İradeyi ahlak felsefesi etrafında kurmaya çalışır. Bütün çabası irade yoluyla toplumda adaleti, bireysel ve toplumsal planda iyiliği oluşturma gayretidir.

20. yüzyılın, fen bilimleri ve buna dayalı olarak teknolojide doruk noktaya ulaştığı bilinmektedir. Ancak teknolojinin ve fen bilimlerinin insanı özgürleştirmek ve mutlu kılmak yerine makineye bağımlı hale getirdiği hatta bu gelişmelerin sonucu olarak insanın kendi eylemleriyle "hürriyetten kaçışı", bunalımı ve çöküşü yaşadığını ifade edenler bilinmektedir. İşte bu durumun farkında olan ve günümüzde makine ve fabrika gürültüleri arasında şaşkına dönen modern insanın, zekâya ve bilimsel bilgiye daha fazla önem verdiğini ifade eden Başgil, duygu dünyasını unutan insanın büyük bir hataya düştüğünü düşünür. Zekâ terbiyesi kadar duygu terbiyesinin de önemli olduğunu vurgularken okul ve maarif sisteminin ahlak, estetik ve kutsallık duygularına gereken önemi vermesini ister. Bu düşüncelerine ilave olarak o, "şahsiyet ve seciye ise iyi terbiye görmüş hislerin meyvesidir"[12], demektedir.

İşte bütün bu insani özelliklere uygun yaşama sanatını ve demokrasi terbiyesini insana kazandıracak olan yegâne yer ona göre, okuldur.[13] Bu açıdan okulun özellikleri üzerinde duran yazarımız; okulların ilköğretimden yüksek tahsilin sonuna kadar gençlere öğrenme ve yetişme yolunda güvenle yürümenin usulünü öğretmesini, çalışarak başarılı olmanın sırrını göstermesini ister. Okulun sadece okulda kullanılacak ve sadece zekâyı ilgilendirecek bilgileri üretmeyerek gençlerin iradeleri üzerinde yoğunlaşmasını, ruh terbiyesine önem vermesini çünkü gerçek gücün bilginin genişliğinde değil benliğe sahip çıkmada ve iradeyi kullanmada

[11] Başgil; Gençlerle Başbaşa, s. 49.
[12] Başgil, A.Fuad; (1977) Din ve Laiklik, 3.Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınevi Din ve Laiklik, s. 107–108.
[13] Bk. Başgil; Demokrasi Yolunda, s. 75.

anlaşılacağını yani iyi huyların ortaya çıkarılmasında kısacası ruh terbiyesinde görüleceğini vurgular. Dolayısıyla ona göre ezberci bir öğretim yapan okul değil aklını ve iradesini kullanabilen insan yetiştiren bir okul özlemini belirtir.[14] Başgil bu düşüncesini uzun uzadıya anlatırken zorunlu olan okulun genç bir insan üzerindeki tesirinden söz eder. Dönemi içerisindeki politika karıştırılan okul sistemini eleştirirken; demokrasiye en uygun okulun, milli değerlere bağlı ve aynı zamanda laik olan bilgi ve terbiyede ilmi ve objektif hakikatlere uygun eğitim öğretim yaptıran yer olduğunu ifade eder.[15] Onun düşüncelerinde milliyetçi ve laik okul sisteminin birbirine aykırı bir tarafı olmadığı görünmektedir.

İnsanlık tarihinin içtimai nizam ve disiplin konusunda biri hak diğeri kuvvet olmak üzere iki temel prensibi kabul ettiğini söyler. Otokrasinin kuvvet prensibi demokrasinin ise hak kavramı üzerine geliştiğini anlatan yazarımız, Kant'ın eğitim insanı ikna etmektir dediği gibi amacı hak olan demokrasinin terbiye ve idare tarzının aydınlatma, uyarma ve ikna olduğunu ifade eder. Dolayısıyla demokrasi düşüncesi idealinin de bireyi irade ve karakter terbiyesiyle donatarak insanlık şerefine ulaştırmak böylece toplumsal münasebetler bakımından aklını ve izanını yöneltmek ve yönlendirmek olduğunu düşünür.

Böylesi zor bir görevi okul, iki tür faaliyeti ile yürütür. Bunlar bilginin ve zekânın alanı olan talim ile ahlak ve iradenin sahası olan terbiyedir. Burada oldukça önemli görünen bir hususa da devamla şöyle işaret eder: "Aşikâr ki, genç vatandaşlara irade ve karakter terbiyesi vermekle mükellef olan mektebin evvelemirde, idaresi başındakilerle hocalarının bizzat irade serbestliğine ve sağlam bir karakter terbiyesine sahip, mesleki formasyonu yerinde adamlar olması şarttır. Emir kulu ve otoritenin esiri olan mektep, yalnız çocuklar için değil, milli camia için ve hatta insanlık için bir mezbahadır."[16] Okul yoluyla demokrat bir toplum yaratmak fikri pek çok eğitimci tarafından ele alınmış ve farklı şekillerde irdelenmiştir. O. Reboul, "bir toplumun gerçekten demokratik olması, okulun gerçekten demokratlar yetiştirmesiyle mümkündür"[17] derken adeta Başgil'i tekrarlar görünmektedir.

Bu düşüncelerini sadece birey ve eğitim alanında bırakmayan Başgil, ancak böyle bir okul toplumsal düzen içinde adaleti gerçekleştirecek hatta onun da ötesinde iyiliği ortaya çıkaracaktır. Adaleti gerçekleştirmede mükâfat ve ceza gerekirken iyiliği gerçekleştirmek ilahi bir haslettir ve içtimai hayatta asla bir karşılığı olmayan haslettir[18] demektedir. Böylece o, Batı tipi demokratik anlayışın ötesine geçer ilahi bir alanla demokratik zihniyeti birleştirir.

---

[14] Bk. Başgil; Gençlerle Başbaşa, s.15.
[15] Bk. Başgil; Demokrasi Yolunda, s. 78.
[16] Başgil; Demokrasi Yolunda, s. 81–85.
[17] Reboul, O. (1991) Eğitim Felsefesi, (Çev.I.Gürbüz), İst.; İletişim Yayınları. s. 83.
[18] Bk. Başgil; Demokrasi Yolunda, s. 74.

Yine şunu ifade edebiliriz ki A.F.Başgil, bir taraftan demokrat insan yetiştirmek için zekâya yönelik müspet bilimleri diğer taraftan milli ve ahlaki değerleri bireylere kazandırmakla mutlu ve başarılı bir nesil yetiştirilebileceğini düşünmektedir. Yani o, demokrasinin evrenselliğinin yanında kendi kültürel değerlerini benimseyen toplumu ve kendisiyle barışık olan bir nesil istemektedir. Kendisi de eserlerinde böyle bir yolu denemektedir. Demokrasiyi halka ve genç nesle anlatabilmek için Türk kültürünün milli ve dini değerlerine atıflar yaparak oradan örnekler vermektedir.[19] Fransız eğitim felsefecisi O. Reboul, demokratik öğretimin nesnel olması gerektiği tezini; "bir yandan insan aklından doğan bilgiler, yani bütün bilimler ve aynı zamanda bir toplum hayatının mümkün olmasını sağlayan ahlaki değerlerdir. Öte yandan kültürel bir onaya konu olan görüşlerdir"[20] diyerek yukarıdaki düşüncemizi desteklemektedir.

Sonuç itibariyle demokrasi terbiyesinin bir eğitim ve ahlak meselesi olduğunu vurgulayan A.F.Başgil bu konuda adeta kendi "formülü"nü gösterir:

"İyiliği ve adaleti sevecek, kötülükten ve zulümden nefret edeceksin. Yalnız nefret edip durmayacaksın, hem de onunla mücadele edeceksin: muktedir isen elin, kolunla; değilsen sözlerin ve yazılarınla; buna da muktedir değilsen kötülük ve zulüm yapanlardan yüz çevirip onlara selam vermemek ve merhaba dememek suretiyle mücadele edeceksin. Bahtiyar o memlekettir ki, vatandaşları bu terbiye ile bezenmiştir…"[21]

[19] Bu konuda yazarın başta Din ve Laiklik isimli eserinin tamamına, Demokrasi Yolunda isimli kitabının 6.13.24.29.33.41 ve diğer sayfalarındaki örneklere bakılabilir.
[20] Reboul; Eğitim Felsefesi, s. 85.
[21] Başgil; Demokrasi Yolunda, s. 6.

TBMM BİRİNCİ DÖNEM SAMSUN (CANİK) MEBUSLARI VE MECLİS'TEKİ FAALİYETLERİ

Mustafa MÜJDECİ[*]

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilmiş bir şekilde çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamış ve böylece Anadolu, İtilaf Devletleri kuvvetlerinin insafına terk edilmiştir. Bu arada siyasî çalkantılar içindeki İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, burada vatanın kurtarılması adına çalışmalarda bulunmuş, bir takım devlet adamları ve eski silah arkadaşları ile istişareler yapmıştır. İstanbul'dan vatanın kurtuluşu adına pek fazla bir şey yapılamayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinden sonra, 9.Ordu Müfettişliği görevi ile görevlendirilerek 1919 yılının 19 Mayıs'ında Samsun'a gelmiştir. Havza Genelgesi, Amasya Genelgesi ve Erzurum ve Sivas Kongreleri ile, istiklâl mücadelesinin organize bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır.

27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İtilaf Devletleri tarafından dağıtılmasının ardından Ankara'da bir Meclis açılmasına karar vermiş ve Ankara'da 23 Nisan 1923 günü törenlerle Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Kurucu bir Meclis niteliğinde, millî, demokratik, özverili, halkçı, idealist ve "salahiyeti fevkaladeye haiz" olan ilk Büyük Millet Meclisi, aynı zamanda Türk istiklâl mücadelesini yürütmesi hasebiyle de "gazi" bir meclis olarak kabul edilmektedir.

Birinci Meclis hakkında yapılan resmî yada resmî olmayan yayınlara bakıldığında üye sayısı ile ilgili verilen bilgilerde farklılıklar olduğu görülmektedir. "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Kılavuzu" adlı broşürde, ilk meclisin üye sayısının 78'inin Mebusan Meclisi'nden geldiği ve toplam 390 milletvekilinin Ankara'da toplandığı belirtilmektedir.[1] Mahzar Müfit Kansu, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne 451 kişinin seçildiğini, bunların 33'ünün çeşitli sebeplerle Meclis'e gelemediklerini belirterek 399 kişinin BMM'ye katıldığını belirtmektedir (1997: 570). Mahmut Goloğlu ise I. Dönem BMM'ye katılanların sayısının 390 olduğunu söylemektedir (1970: 159). Tarık Zafer Tunaya, TBMM İsim Defteri'ne dayanarak ilk Meclis'in, İstanbul'dan gelen 92 Mebus, birisi Yunanistan'dan olmak üzere Malta'dan gelen 14 mebus ve 19 Mart tebliğine göre seçilmiş 232 mebustan mürekkep 337 kişilik bir listesinin olduğunu belirtmektedir (1998: 5). Ahmet Demirel de, I. Dönem BMM'yi fiili olarak tamamlayan 337 milletvekilinin olduğunu belirtmektedir (1984:89-108). TBMM Zabıt

[*] *Yrd. Doç. Dr., Polis Akademisi Öğretim Üyesi.*

[1] *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Kılavuzu (1920-1923),* TTK Basımevi, Ankara, 1965, s.32.

Cerideleri'nde Meclis'te, 18 Ağustos 1336 (1920) tarihli toplantıda okunan "Hukuku Esasiye Encümeni Mazbatası"nda milletvekili sayısının 365 olduğu belirtilmektedir.[2]

Bu farklı rakamların ortaya çıkış nedeni Meclis'in oluşum koşullarıdır. Bazı mebuslar seçilmiş olmalarına rağmen Meclis'e katılmamışlar, bazıları Nisab-ı Müzakere Kanunu'ndan sonra mebusluğu terk ederek memuriyeti tercih etmişlerdir. Bazı asker mebusların (Kazım Karabekir gibi) Meclis'e ancak kurtuluştan sonra iltihak etmeleri gibi nedenlerle toplam sayı sürekli istikrarsız kalmıştır.[3]

TBMM'nin I. Dönemine 19 Mart 1920 tarihli Heyeti Temsiliye Genelgesine göre 63 seçim çevresi ile Kars, Ardahan ve Batum'dan 362 kişi milletvekili seçilmiştir. Bunlardan 14'ü birden fazla seçim çevresinden seçildiği için sayı 348'e düşmüştür. Ayrıca İstanbul Mebusan Meclisi'ne seçilip Meclis'in dağıtılmasından sonra BMM'ye katılmış olan 88 kişi, seçildiği halde ne İstanbul'daki Mebusan Meclisi'ne ve ne de BMM'ye katılmayan 1 kişi ile birlikte 437 kişi üye defterine kaydedilmiştir.[4] Bu çerçevede Birinci Meclis'in üyelerinin meslek dağılımına bakılacak olursa şöyle bir dağılım göz çarpmaktadır:

a) Serbest meslek sahipleri (Ticaretle uğraşanlar, çiftçiler, avukatlar, gazeteciler, teknik meslek sahipleri gibi) 120,

b) Devlet memurları (Dahiliye Vekaleti mensupları, maarif mensupları, vergi memurları, katipler gibi) 125,

c) Belediye Mensuplar 13,

d) Ordu mensupları 53 (içlerinde 10 paşa var),

e) İlmiye sınıfı (müftüler, müderrisler gibi) 53,

f) Aşiret reisleri 5 kişi.[5]

Kurucu Meclis niteliği taşıyan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sosyo-ekonomik yapı bakımından halk tabanına daha yakın bir kadrodan oluştuğu, eğitim düzeyi bakımından ülke ortalamasının üstünde bulunduğu, üyelerinin daha çok idealist yanları ağır basan gençlerden oluştuğu bilinmektedir. Meclis'in üretken bir düşünceye sahip olmasında bu niteliğinin de önemli bir payının olduğu düşünülmektedir.[6]

---

[2] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.III, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s. 315

[3] Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923),* İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.50

[4] Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C.III, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995, s.13-14.

[5] Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ank., 1981, s.211-213.

[6] İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),* Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997, s.382.

Üye sayısının belirlenmesinde çeşitli sebeplerle sıkıntı yaşanan ve üye kompozisyonunun renkli olduğu gözlenen Birinci Meclis, sadece üç yıl görev yapmıştır. Cumhuriyet ilân edilmeden aylar önce, vazifesini ifâ ettiğini ilân ederek ve kendi kararı ile faaliyetine son vermiştir. Birinci Meclis üyelerinden bazıları, ilerleyen yıllarda genç Türkiye Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakan ve Büyükelçi olmuştur. Bu arada uzun yıllar milletvekilliği yaparak yasama görevinde bulunanlar da olmuştur. Bazı üyeleri ise, hem bu dönemde hem de gelecek dönemlerde çeşitli siyasî dalgalanmaların etkisi ile, değişik suçlardan mahkûm olmuşlar ve hatta idam edilmişlerdir. Birinci Meclis üyelerinin, geldikleri toplumsal tabaka, dünya görüşleri, eğitim seviyeleri, kültür düzeyleri ve hatta bağlı bulundukları politik düşünceler özünde farklı olmasına rağmen ortak hedefleri Misâk-ı Millî'nin gerçekleştirilmesi idi. Bu çerçevede Canik (Samsun) vilayetinden I. Dönem Büyük Millet Meclisi'ne seçilen 6 mebus da millet adına vatanın kurtuluşu ve milletin istiklali için kendilerine düşen vazifeleri hakkıyla yerine getirmişlerdir. Bu milletvekillerinin özgeçmişleri ve faaliyetlerine geçmeden önce kısaca "Canik" adından da bahsedilmesi gerekmektedir.

Karadeniz ve Anadolu'nun kuzey sahilleri tarihte değişik adlarla anılmakla beraber, Türklerin Anadolu'ya girişleriyle "Karadeniz" tâbiri yaygınlaşırken, Anadolu'nun Doğu Karadeniz kıyılarına da Canik, Canit, Canet denmiştir. Bazen Trabzon Devleti'ne (1204-1461) "Canik Krallığı", Kızılırmak'ın döküldüğü yere "Canik Denizi" dendiği de olmuştur. Canik adının ise, bugünkü Samsun ve Ordu havalisinde oturduğu ifade edilen Tzan/Çan/Can kavminin adından ileri geldiği de düşünülmektedir. Bu adın tarif ettiği coğrafî alan zaman zaman daralıp genişlemekle beraber umumiyetle Samsun yöresi tanımlanmış, bölgeye bazen bugünkü Amasya ve Tokat vilâyetleri de dahil edilmiştir. Yerli halk tarafından "Cenik" şeklinde söylenen bu ad, eskiden alçak yer, sürülerin kışın barındıkları çukur yer anlamında kullanılmaktaydı.[7]

19 Mart 1920 tarihli tebliğe göre seçilen Hamdi Bey, Hasan Fehmi Bey, Nafiz Bey, Süleyman Bey, Şükrü Bey ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelerek TBMM'ye katılan Emin Bey, Canik bölgesinden Meclis'e iştirak eden milletvekillerindendir.[8] Canik (Samsun) vilayetinden seçilen bu milletvekillerinin kısa hayat hikayeleri ve Meclis'teki faaliyetleri şöyledir:

[7] Nuri Yazıcı, *Millî Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler 1918-1922*, Ankara, 2003, s.11.
[8] Cemal Kutay, *Kurtuluşun "Kuvvacı" Din Adamları*, İstanbul, 1998, s. 124,128.

Mebuslar ve Meclisteki Faaliyetleri

1. Ahmet Hamdi (Yalman) Bey (Canik)

1877'de Ünye'de doğdu.[9] Asım Efendi'nin oğludur. İlk orta öğrenimini Ünye'de tamamladıktan sonra 1900'de İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Ortaokullarda ve Maarif Nezareti Kalemlerinde staj gördükten sonra 1902'de Çorum İdadisi'ne öğretmen olarak atandı. 1904-1908 arası Beyrut İdadisi İkinci Müdürlüğü ve Coğrafya, Türkçe, Tarım dersleri öğretmenliği yaptı. 13 Şubat 1909'da Diyarbakır İdadisi Müdürlüğü'nde görevlendirildi. Ayrıca Kitabet, Fransızca, Tabiiye ve Matematik okuttu. 2 Kasım 1913'te Gaziantep Ticaret İdadisi Müdürlüğü'ne nakledildi. Bir yıl sonra Adana Sultanisi, 13 Şubat 1916'da da Bursa Maarif Müdürü oldu.[10] Bir dönem ticaret ile de uğraşan Ahmet Hamdi Bey,[11] maarif müdürlüğü görevinden 19 Mart 1919'da istifa suretiyle ayrılarak Fatsa'ya geldi. Samsun İl Genel Meclisi'ne seçildi. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Millî Mücadele'yi başlatmasından sonra Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'ni kurdu ve başkanı oldu. TBMM I.Dönemine Samsun'dan milletvekili seçildi. 7 Haziran 1920'de Meclis'e katıldı. Dilekçe, Millî Eğitim ve İçtüzük komisyonlarında çalıştı. 3 Ağustos 1921'de Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Üyesi oldu. Temmuz1922'ye kadar bu görevde bulundu. Son toplantı yılında Tasarı Komisyonu Başkanlığı yaptı. Dönem içinde kürsüde (3) kez konuştu, (2) soru önergesi verdi. Yaptığı (3) kanun önerisinden, işgal altındaki yerlerde görevli öğretmen ve memurların aylıklarına dair olanı, 6 Eylül 1920'de 19 Sayılı Kanun olarak kabul edildi. II.-VIII. dönemlerde Ordu'dan aralıksız milletvekili seçilerek yasama görevini 1950'ye kadar sürdürdü. 6 Mayıs 1959'da Ankara'da öldü. Evli olup bir çocuk babası idi. Fransızca, Almanca ve Arapça bildiği hal tercümesinde yazılıdır.[12] Kendisi Birinci Grup üyesiydi.[13]

2. Ahmet Nafiz (Özalp) Bey (Canik)

1889'da Konya'nın Ilgın İlçesinde doğdu. Karahasanoğulları'ndan reji memuru Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Kadınhanı İptidai Mektebi ve Rüştiyesinde tamamladıktan sonra Konya İdadisi'nden mezun oldu. Konya Hukuk Mektebi'ne girerek 13 Eylül 1912'de diploma aldı. Bu arada 22 Kasım 1909'da Konya İli Muhasebe Kalemi'nde kâtip olarak devlet hizmetine girdi. Hukuk Mektebi'ne devamı sırasında ayrıca Evkaf İdaresi'nde çalışmakla beraber Sanayi Mektebi'nde Kitabet ve Nevşehir İdadisi'nde Resim öğretmenlikleri yaptı. 1 Ekim 1914'te Yıldızeli

[9] *Devletimizi Kuranlar* adlı eserde doğum yerinin Fatsa olduğu ve 41 yaşında milletvekili seçildiği belirtilmiştir. (*Devletimizi Kuranlar (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 65. Yıl)*, Ankara, 1985 s.52.)

[10] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...,* C.III, s.237.

[11] *Devletimizi Kuranlar (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 65. Yıl),* s.52

[12] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...*, C.III, s.237-238.

[13] TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, *İlk Meclis Anketi*, Ankara, 2004, s.95

İlçesi Bidayet Mahkemesi Savcısı olarak atandı. 10 Eylül 1915'te Canik Bidayet Mahkemesi Savcısı oldu. I. Dünya Savaşında 5 Eylül 1917'de Samsun 32. Fırka Adlî Müşaviri olarak görevlendirildi. Savaş sonu görevine döndü. Ancak, mütarekeden sonra istifa ederek Millî Mücadele'ye katıldı. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Canik milletvekili olarak 7 Haziran 1920'de Meclis'te hazır bulundu.

Adalet ve Anayasa komisyonlarında çalıştı. I. ve II. toplantı yıllarında Adalet Komisyonunun sözcülüğünü yaptı. Son toplantı yılında Memurin Muhakematı Tetkik Heyetinin Başkanı oldu. Bu arada 4 Aralık 1920'de Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi ise de göreve gitmedi. 1921 Mayıs'ında Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nun kurulması üzerine muhalefette kalan II. grupta yer aldı. Dönem içinde kürsüde (12)'si gizli oturumda (88) konuşma yaptı. (5) soru ve (2) gensoru önergesi verdi. Konya ayaklanmasında görevi başında şehit edilen Bozkır Kaymakamı Demir Asaf Bey'in ailesine vatanî hizmet aylığı bağlanmasına dair kendisinin, hıyanet-i vataniye hükümlülerinden bir kısmının affı hakkında ve para cezalarının beş katına çıkarılması için arkadaşları ile birlikte yaptığı öneriler sırasıyla 19 Mart 1921 tarih ve 107, 19 Aralık 1921 tarih ve 170, 17 Nisan 1922 tarih ve 222 sayılı kanunlar olarak kabul edildi.

Milletvekilliği sona erdikten sonra hayatını ticaret ve avukatlık yapmakla geçirdi. Bu arada 14 Haziran 1926'da meydana çıkarılan Atatürk'e suikast girişimi olayı ile ilgili olarak tutuklandı. İzmir'de, Ankara İstiklâl Mahkemesinde yapılan yargılaması sonunda 13 Temmuz 1926'da beratına karar verilerek salıverildi. 13 Kasım 1955'te Konya'da öldü. Evli olup üç çocuk babası idi.[14]

3. Emin (Gevelioğlu) Bey[15] (Canik)

1889'da Bafra'da doğdu. Müftüoğlu Salih Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girerek 1911'de mezun oldu. Bağdat Hukuk Okulu'na öğretmen olarak atandı. Bir süre sonra istifa ederek Kavala Savcısı oldu. Balkan Savaşı sonunda Kavala'nın Yunanistan'a terk edilmesi ile oradan ayrılarak İstanbul'a geldi. Kısa bir süre Emniyet Müdürlüğünde II. Şube Müdürü olarak görevlendirildi. Sonra Samsun'a giderek avukatlık yapmaya başladı. "*Rehber*" adı ile bir gazete çıkardı. Millî Mücadelede Samsun'da Müdafaayı Hukuk Teşkilâtı'nı kurarak başkanlığını üstlendi. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son dönemine Canik'ten milletvekili seçildi. Meclis'in İngilizler tarafından işgali ve dağıtılması

[14] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...*, C.III, s.239-240.

[15] *Türk Parlamento Tarihi* adlı eserde Emin Bey'in soyadı "Geveci" şeklinde geçmektedir. (ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...,* C.III, s.241.); Bazı eserlerde "Gevecioğlu" olduğu görülmektedir. (Mehmet Özel (Haz.), *Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na*, C.III. Ankara, 1995, s.110.; Nurettin Can Gülekli - Rıza Onaran, *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970*, İstanbul, 1973, s.31).; Bazı eserlerde de "Gevelioğlu" şeklinde geçmektedir. (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, *İlk Meclis Anketi*, s.94)

üzerine Samsun'a döndü. Müdafaayı Hukuk Teşkilatı'ndaki görevi ve faaliyeti Ankara'da açılan TBMM'ne katılmasına imkân vermediğinden başvurusu üzerine Genel Kurul kararı ile izinli sayıldı.[16] Ancak, 14 Ağustos 1920'de Ankara'ya gelerek Canik (Samsun) Milletvekili olarak Meclis'e takdim edildi.[17]

22 Eylül 1920'de Sivas, 3 Ağustos 1921'de Samsun İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi. Mahkeme Başkanı olarak Doğu Karadeniz yöresinde bir Pontus Devleti kurma çabasında bulunanları temizleme yolunda gayret gösterdi. Meclis'te Anayasa Komisyonunda çalıştı. 4 Mart 1922'de seçildiği Adalet Komisyonunun dönem sonuna kadar Başkanlığını yaptı. Müdafaayı Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra muhalefetteki II. Grupta yer aldı. Ankara'da Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nu kuranlar arasında da yer alan Emin Bey, 25 Kasım 1922'de Meclis'e üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırlan içindeki yerler halkından olmayı ve seçileceği çevrede oturmayı öngören ve sonuç itibari ile Mustafa Kemal Paşa'yı, bu şartları taşımaması nedeni ile Meclis dışında bırakmayı amaçlayan Kanun önerisini Süleyman Necati (Erzurum) ve Salahattin (Mersin) ile birlikte Başkanlığa verdi. Ancak önerge Anayasa Komisyonunca dikkate alınmadı. Dönem içinde (7) si gizli oturumda (14) konuşma yaptı. Dönem sonunda Meclis'ten ayrılarak memleketine döndü. Avukatlık ile birlikte tütün ticareti yaptı. 1931'deki IV. Dönemde yeniden milletvekili seçildi. Dönem içinde 29 Temmuz 1934'te İstanbul'da öldü. Evli olup üç çocuk sahibi idi.[18]

4. Mehmet Şükrü (Fırat) Bey (Canik)

1871'de Erzincan - Kemaliye (Eğin) İlçesinde doğdu. Samsun'un Sait Bey Mahallesi'nden Hacı İbrahim Efendizade Abdülfettah Efendi'nin oğludur. Özel öğrenim görmüştür. Genç yaşta ticaretle meşgul olmaya başlamıştır. Samsun Ticaret Odası Başkâtibi ve Odanın yayın organı gazetenin başyazarlığını yapmakta iken, Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'ne girerek ulusal direnişe katılmıştır.[19]

1920'de Canik'ten milletvekili seçilmiştir. Meclis'e bir süre geç gidince Canik (Samsun) Mebusu Emin Bey'in yerine mezun olarak kabul edilmesi için Meclis'e telgraf çekmiştir.[20] Daha sonra TBMM'nin I. Dönemine Canik (Samsun) Milletvekili olarak 7 Haziran 1920'de Meclis'e katılmıştır. Meclis'te İktisat, Bayındırlık, PTT, İçtüzük komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu'nda çalıştı. Savaş sırasında kurtarılan yerler halkının durumunun iyileştirilmesi için kurulan komisyondaki görevinde yararlı oldu. Dönem içinde biri gizli oturumda, kürsüde (3) konuşma yaptı. (2) soru önergesi, (3) kanun teklifi verdi. Milletvekilliği I. Dönemde

[16] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...*, C.III, s.241.
[17] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C.III, s.213
[18] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...,* C.III, s.241-242.
[19] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...*, C.III, s.245
[20] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C.II, s.176

sona erince Samsun'a dönerek bir süre Sahil Demiryolu Şirketi Murahhas Üyeliği'nde bulundu. 8 Ağustos 1936'da öldü. Evli olup beş çocuk babası idi.[21]

5. Süleyman (Boşnak) Bey[22] (Canik)

1872'de Samsun'da doğdu. Osman Raif Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Tüccar Kaptan ve Çarkçı Okulu'nu bitirdi. Millî Mücadele'ye katılarak Samsun Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'nde görev aldı. Sivas Kongresi'nde Canik (Samsun) temsilcisi olarak bulundu. TBMM I inci Dönemine Canik'ten milletvekili seçildi. Meclis'te İktisat ve Dilekçe komisyonlarında çalıştı. Dönem sonunda Samsun'da çiftçilik, Denizcilik Acentalığı yaptı. Belediye Meclis Üyeliği'nde bulundu ve bir süre Belediye Başkanlığı'na vekâlet etti. 20 Mart 1948 de Samsun'da öldü. Evli ve bir çocuk babası idi.[23]

6. Hasan Fehmi (Çoldurzade) Bey (Canik)

1879'da Ünye'de doğdu. Kadızade Ali Rıza Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun oldu. Adalet hizmetine girerek 11 yıl Kesendire, Tokat, Osmaniye hâkim ve savcılıklarında bulundu. Ünye'de avukatlık yaparken Millî Mücadele'ye katıldı. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Canik mebusu olarak 7 Haziran 1920'de Meclis'e katıldı. Kısa bir süre sonra, görülen lüzum üzerine Trabzon İstinaf Mahkemesi Savcılığı'na atandı. Memurlukla milletvekilliğinin bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklayan *"Nisab-ı Müzakere Kanunu"* gereğince yapılan tebligatta memuriyeti tercih ettiği anlaşılması üzerine 30 Ekim 1920'de Genel kurulda yapılan görüşmede milletvekilliği istifa etmiş sayılmasına karar verildi. Ancak havaların müsaadesizliği dolayısıyla Trabzon'a gitmesi kabil olmadığından Amasya İstinaf Mahkemesi Başkanlığı'na nakledildi. Bu görevde iken öldü. Evli olup üç çocuk babası idi. Arapça, Fransızca bildiği kısa hâl tercümesinde yazılıdır.[24]

Bu milletvekillerinin haricinde birde Niyazi isimli bir zat TBMM'ye telgraf göndererek kendisinin Çarşamba'dan seçilerek mebus olduğunu iddia etmiştir. Bunun

---

[21] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...*,, C.III, s.245; *Devletimizi Kuranlar (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 65. Yıl),* s.53

[22] Süleyman Bey'in soyadı değişik kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir: "Boşanlı", [Mehmet Özel (Haz.), *Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na*, C.III., s.110; Nurettin Can Gülekli - Rıza Onaran, *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970*, s.31] "Boşank" , [TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, *İlk Meclis Anketi*, s.97]; "Boşnak" [ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...*, C.III, s.246]

[23] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...*, C.III, s.246.

[24] ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi...,*C.III, s.243-244; *Devletimizi Kuranlar (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 65. Yıl),* s.53

üzerine Nafiz Bey (Canik), "*Kaza namına intihab olmaz*" diyerek Meclis'e izahatta bulunmuş ve adı geçen kişinin talebi reddedilmiştir.[25]

Sonuç

Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Samsun bölgesinden yasama faaliyetine katılan 5 milletvekili olmuştur. Hasan Fehmi (Çoldurzade) Bey, memuriyeti tercih ettiğinden Samsun'dan seçilen milletvekili sayısı 4 olarak kalmış fakat Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen Emin (Gevecioğlu) Bey ile birlikte 5 olmuştur. Sonuç itibariyle Samsun bölgesinden seçilen ve hakkıyla görevlerini ifa eden bu milletvekilleri, vatanın ve milletin istiklâli için mücadele eden Birinci TBMM'nin üyeleri olmakla tarihin şerefli sayfalarında yerlerini almışlardır.

Milli Mücadele yıllarında görev yapan I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye tarihinde çok özel ve önemli bir yere sahiptir. Yaklaşık üç yıl faaliyet gösteren Meclis'te Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir (Sılan) Bey bir anket yapmıştır. Samsun'dan seçilerek yasama faaliyetlerine katılan milletvekillerinin bu ankete verdikleri cevapların da burada yer alması anlamlı olacaktır.

Necmettin Sahir (Sılan) Bey, "Kazanılacak olan millî istiklâl mücahedemizin feyizdâr ve semeredâr olması neye mütevakkıftır?" sorusunu bütün milletvekillerine sorarak onların cevaplarını kaydetmiştir.

Ahmet Hamdi (Yalman) Bey, bu soruya, "Millî ve içtimai bünyemizin zaafını mucip âmillerin keşfine ve bunların ikâ etmekte oldukları zararların acilen tevkif ve izalesine ve badehu heyet-i içtimaiyemizin mizaç tabiatine mülayim ve mukavvi vesatin ihzar ve tatbikine mütevakkıftır"[26] şeklinde cevap vermiştir.

Ahmet Nafiz (Özalp) Bey, "On seneden beri fedakârâne mücadele ve mücahede eden Türk'ün –gaye-i milliyeye vusulden sonra- sükûn ve sükûnete şiddetle ihtiyacı derkârdır. Müteakiben köylerden başlayarak süratle maarif esaslarını kurmak; kavaninin, halkın an'anat ve ruhuyla muvâzi ve mütenasip bir surette tanzim ve ıslahiye onu memlekette yegane hakim kılmak, istikbal-i iktisadımızı hariçte değil memleketimiz dahilinde aramak lazımdır. Mutlaka kazanılacak olan istiklal-i millîmizin bu esasat dairesinde feyzdâr olabileceğine kaniim"[27].

Emin (Gevecioğlu) Bey, anketteki bu soruya "Namuskâr insanların dahi namussuzlar kadar cüretkâr olmasına mütevakkıftır."[28] cevabını vermiştir. İsmet Paşa'ya atfedilen bu sözü daha önce Emin Bey'in söylediği bu anketin yayınlanmasından sonra böylece ortaya çıkmıştır.

---

[25] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C.II, s.229
[26] TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, *İlk Meclis Anketi*, s.95
[27] TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, *İlk Meclis Anketi*, s.96
[28] TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, *İlk Meclis Anketi*, s.94

Mehmet Şükrü Bey ise şöyle cevap vermiştir: "Necip milletimizin hasail-i mümtaze ve secaya-yı fıtriyesi mukaddes istiklâlimizin ebediyyü't devam olmasını mütekafildir. Üç senden beri devam eden, tarih-i cihanda emsaline tesadüf olunmayan ilahi ve harika-nüma mücahedatımızın tarz-ı cereyanı bu kanaatımızı enzar-ı cihanda teyit edecek vakayiin müstesna bir misalidir. Mukaddes mücadelatımızın feyizdar ve semeredar olması esbabının tayini bahsine gelince bunu, atiyen tatbik edeceğimiz tarz-ı idarenin hutut-ı asliyesini irae eyleyen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tam bir vüzuh ile göstermektedir. Bila kayd u şart hakimiyet-i milliye esasına ve mutlak adalet düsturlarına istinad edecek, halkın mizaç ve temayülatına ve asrın müktaziyatına mufavık şekl-i idare, muhtaç olduğumuz ilim ve irfanın muhit-i millide taammün ve intişarını, ziraat, ticaret ve sanayi gibi menabi-i servetin inkişafını, vesair-i medeniye ve fenniye ile tecehhüz edecek aziz vatanımızın imar ve ihyasıyla gaye-i amelimiz olan refah ve saadet-i milletin husulünü temin edecektir. Bu netice-i mesudeye vasıl olmak için kat'ına mecbur olduğumuz mesafenin uzun ve pek arızalı olduğunu kayda hacet yoktur. Ancak Cenabı Hakkın ırk-ı aziz ve necibemize bahş ve ihsan buyurmuş olduğu pek müstesna hasail-i mümtaze ile füyüzat-ı İslamiyenin imtizacından hasıl olan azim ve irade ile fezail-i milliyemiz salabet-i mütehakkikası bizi istihdaf edilen gaye-i mesudeye sürat ve suhuletle isâl edecek evsafı haizdir itikadındayım."[29]

Süleyman (Boşnak) Bey de anketteki soruya 7 maddelik bir yazıyla şöyle cevap vermiştir: " 1-Terbiye-i diniye ve milliyemizin hakikaten sahibi olmaklığımız. 2-Ahkâm-ı şer'iyeden istinbat edilen kavanin-i mevzuanın hâkim-i mutlak olması. 3-Herhangi bir işin ehline tevdii, şahıs, mevki, rütbe, şekil-perestlik ve memuriyet gururu zihniyetinin külliyen izalesiyle beyne'n-nâs kaybedilmiş olan emniyet ve itimadın husulü. 4- Kanun makine farz edilerek onu idare edecek memurun bir makinist mevkiinde kalması. 5- Mektepler kadar ahlaksızlığın önüne geçebilmek ve tahte'z-zemin menâbi-i serveti açıp tezyid-i servet eylemekle beraber halkı işsizlikten men eylemek ve faal adamlar yetiştirmek. 6- Her hususta amelî işleri ve hakikat-i keyfiyetin iltizamını esas meslek ittihaz edip riya, tevil cümle fikir ve itiyadından berî olmak. 7- Fabrika ve müesseseler vücuda getirilerek her nevi ihtiyacımızı sa'yimize istihsal eylemek."[30]

Kaynakça

AKIN, Rıdvan (2001). *TBMM Devleti (1920-1923),* İletişim Yay. İstanbul.

ÇOKER, Fahri (1985). *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C.III*, TBMM Vakfı Yay., Ankara.

DEMİREL, Ahmet (1984). *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, Ankara.

[29] TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, *İlk Meclis Anketi*, s.98
[30] TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, *İlk Meclis Anketi*, s.97

Devletimizi Kuranlar (Birinci TBMM 65. Yıl), (1985). Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut (1970). *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara

GÜLEKLİ, Nurettin Can – Onaran, Rıza (1973). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970*, İstanbul.

GÜNEŞ, İhsan (1997). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),* Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KANSU, Mahzar Müfit (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.II* , TTK Yay., Ankara.

KUTAY, Cemal (1998). *Kurtuluşun "Kuvvacı" Din Adamları*, İstanbul.

ÖZEL, Mehmet (Haz) 1995. *Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na, C.III*. Ankara.

TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu (2004), *İlk Meclis Anketi*, Ankara.

TBMM Matbaası (1981). *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.II- III,* Ankara.

TTK Basımevi (1965). *Birinci TBMM Kılavuzu (1920-1923),* Ankara.

TUNAYA, Tarık Zafer (1981). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,* Ankara

TUNAYA, Tarık Zafer (1998). "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri*", Cemil Koçak (ed), Birinci Meclis, İstanbul.

YAZICI, Nuri (2003). *Millî Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler 1918-1922*, Ankara.

Fotoğraflar:

TBMM I. Dönem Canik (Samsun) Mebusları

Ahmet Hamdi (Yalman) Bey

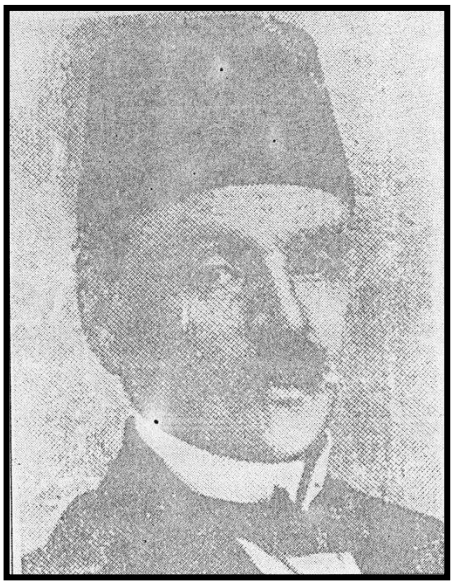
Ahmet Nafiz (Özalp) Bey

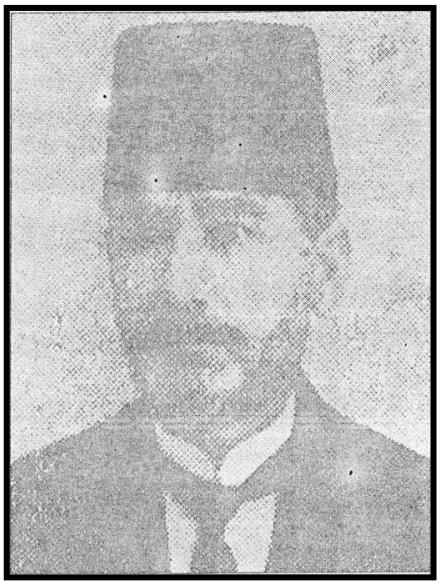
Emin (Gevelioğlu) Bey

Süleyman (Boşnak) Bey

Hasan Fehmi (Çoldurzade) Bey

Mehmet Şükrü (Fırat) Bey

1946 GENEL SEÇİMLERİNİN CUMHURİYET HALK PARTİSİ VE DEMOKRAT PARTİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: SAMSUN ÖRNEĞİ

Dilşen İNCE ERDOĞAN[*]

II.Dünya Savaşı'nın sonu, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gelişimini tamamlamak adına Batı dünyasının yanında yer almasını gerektirdi[1]. Avrupa'da tek partili idarelerin hâkimiyetinin son bulması, Türkiye'nin idare sistemini değiştirmesi yönünde adımlar atmasını sağladı. Demokratikleşme adına atılan ilk adım tek parti iktidarının her alandaki gücünü gevşetmek ve siyasal rejim değişikliği yapmaktı. Tek partili sistemden, çok partili sisteme geçisin temelinde cumhuriyeti oluşturan liberal düşünceler, sosyal, siyasal, ekonomik iç gelişme ve değişmelerle, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın imzalanması yatmaktadır[2].

Türkiye'yi çok partili rejime götüren süreç 1945 yılında tamamlandı. İlk işaret Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs nutku ile verildi ve bunu 17 Haziranda yapılan ara seçimlerde CHP'nin aday göstermemesi, Temmuz ayında Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi kurmak için başvurması, 5 Eylülde Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun partinin kurulmasına izin verildiğini bildirmesi, genel seçimlerin tek dereceli yapılacağını, üniversite özerkliği konularında hükümetin ilke olarak karşı çıkmayacağı beyanatını vermesi izledi[3]. 1 Kasım 1945'de Meclis açılış konuşmasında İsmet İnönü muhalefet partilerinin doğması ve seçimlerin tek dereceli olması gerektiği üzerinde durdu ve Türk siyasal yaşamında yeni bir devrin kapılarını açtı[4]. Sonuç olarak, savaş sonunda Halk Partisi geçmişten gelen demokrasi geleneği ile ülkenin geleceğini demokrasinin belki de tam olarak anlamı bilinmeden belirleyecekti[5].

[*] *Arş. Gör., Dokuz Eylül Ünversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkilap tarihi Enstitüsü.*

[1] Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, İş Bankası Yay., Ankara, 1991, s. 407-410; ayrıca bkz, Necdet Ekinci, *II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997, William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, İmge Yay., Ankara, 1988.

[2] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996, s.127; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945,* İstanbul, 1983, s.250-254.

[3] Selime Seden, *Türkiye'de Demokrasi*, İstanbul, 1946, s.50-55.

[4] Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, 1990, Ankara, s.5; 1945'in Mayısında Toprak Kanunu ve 7 aylık bütçe görüşülürken belirginleşen muhalefet, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun güven oyu istemesi ile su yüzüne çıktı. Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul, 1982, s.60.

[5] Ercan Haytaoğlu, *Milli Kalkınma Partisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990, s.31.

Ülke içinde gelişen ve değişen durum CHP içinde muhalif bir grubu ortaya çıkardı ve bu grupta 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurdu[6]. Genel İdare Kurulu 4 tüccar ve 2 avukattan oluşuyordu. Parti özel teşebbüs ve serbest ticareti destekliyordu[7]. Demokratlar hızla örgütlenmeye başladı. İlk il şubesini 1 Şubat 1946'da Samsun'da Emekli Albay Şefik Avni Özdoğru'nun başkanlığında açtı. Samsun'a bağlı olan Ladik'de 24 Şubatta, Bafra'da 27 Şubatta, Vezirköprü'de 11 Nisanda, Terme'de 15 Mart'ta, Çarşamba'da 29 Nisanda, 28 Nisan 1946'da da Alaçam, Havza, Kavak'ta, 16 Temmuzda Teke'de DP'nin şubeleri açıldı[8].

Samsun şubesini Aydın, Ankara, Burdur, Manisa, İzmir, İstanbul izledi[9]. 30 Nisan itibari ile Demokrat Partinin 28 ilde, 106 ilçede ve 500 bucakta merkezleri açıldı[10]. Demokratlar halkı kendi etrafında toplarken demokrasi kelimesini kullanıyorlardı. Demokrasinin anlamı ise; vergi adaletsizliğini, jandarma baskısını, şeker sıkıntısını dahi ortadan kaldırmaktı[11]. Bu söylemlerle birlikte, Halk Partisine karşı olan herkes Demokratların arkasında toplanıyordu. Fakat DP'nin bu kadar çabuk genişlemesi Halk Partilileri huzursuz etti ve bazı önlemler almalarını gerektirdi[12]. 10 Mayıs 1946'da Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı toplandı, Cumhurbaşkanı ve parti genel başkanı İsmet İnönü "…Türk idaresinin yeni bir hamlesine karar verdiğimiz için sizi davet ettim. Tek dereceli milletvekili seçimini ilk defa tecrübe ediyoruz. İki ay içinde bir engel çıkmazsa yeni bir seçime gitmeye mecburuz…" diyerek milletvekilleri seçimlerinin planlandığı gibi 1947 Eylülünde değil en kısa süre içinde yapılacağını bildiriyordu[13].

Mayıs 1946'da belediye seçimlerinin yapılması, genel seçimlerin de erken yapılacağı kanısını kesinleştirdi. İsmet İnönü, 6 Mayısta Akşehir'de yaptığı konuşmada genel seçimlerin yapılacağı kararını ilan etti[14]. 20 Mayıs tarihinde yayınlanan Vatan Gazetesinde genel seçimlerin 20 ya da 21 Temmuzda yapılacağı, Meclisin feshedilmesinden sonraki 45 gün içerisinde seçim yapılır hükmünün de 37 gün olarak

---

[6] Eroğul, s.11-12; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952, s.638.

[7] *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1946:ayrıca bkz; Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, İstanbul, 1991.

[8] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya No: 5. Büro, Fon: 490.1.0.0., Yer No: 847.351.2.

[9] Goloğlu, s.43; ayrıca bkz: Feroz, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971,* Ankara, 1976.

[10] *Vatan*, 30 Nisan 1946; Karpat, s.137.

[11] Eroğlu, s.48.

[12] Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu,* İstanbul, 1991, s.40, Leyla Torcu, *Demokrat Parti'yi 27 Mayısa Götüren Nedenler*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994, s.9.

[13] Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,* İstanbul, 1994, s.53; *Vakit*, 8 Haziran 1946.

[14] Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, Ankara, 1998, s. 102-103; "Seçimlerin Aksayan Tarafları", *Tasvir*, 30 Mayıs, 1946.

değiştirildiği bildiriliyordu[15]. Sonuç olarak Cumhuriyetin ilanından 1946 yılına kadar Türk halkı ilk defa demokrasi heyecanı içinde sandık başına gidecek ve kendi bağımsız iradesi ile mecliste kendisini temsil edecek vekillerini seçecekti[16]. Meclis 5 Haziran'da Seçim Kanununu, 10 Haziranda ise genel seçimlerin bir yıl öne alınmasına dair kanunu 2 red oya karşılık, 383 oyla kabul etti[17]. İki dereceli seçimle kurulmuş olan son Meclis, 1 Ağustosta tekrar açılmak üzere kendisini 14 Haziran'da feshetti[18].

DP Merkez Komitesi seçimlere girme niyetinde değildi. Adnan Menderes "Şayet belediye seçimlerinde hakim olan zihniyet ve ruh bu kanun tatbikinde de hakim olacaksa memleket namına buna eseflenmemek mümkün olamayacaktır."diyordu[19]. Buna rağmen, 16 Haziran'da Ankara'da Parti merkezinde teşkilatlardan gelen 60 kişi ile yapılan toplantı sonucunda seçimlere iştirak edilmesi kararı alındı ve bu karar 18 Haziran'da kamuoyuna açıklandı[20].

Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'ın, 29 Haziran'da Adana'da yaptığı konuşma ile seçim kampanyası başladı. Bu esnada, milletvekili seçimlerinin 2 Temmuzda yapılacağı da İç İşleri Bakanı Hilmi Uran tarafından açıklandı[21]. Her iki partinin seçim propagandaları şiddetlendi ve hızlandı. İktidar ve muhalefette bulunan partilerin birbirlerine karşı söylemleri çok sert oldu[22]. Demokratlar sürekli olarak Halk Partisinin devlet gücünün bütün olanaklarından yararlandıklarından, jandarma baskısından, devlet memurlarının nüfuzlarını kullanarak halkı tehdit etmelerinden yakınmakta; Halk Partililer de, Demokratların saldırılarına geçmişteki başarılarından ve demokrasi adına atılan adımlardan söz ederek karşılık vermekteydi[23].

Aday gösterilecek olan milletvekillerinin yeterlilikleri konusunda büyük tartışmalar yapılmaktaydı. Dört yıl halkı yönetecek olan kişilerin güvenilir, doğru sözlü olmaları gerektiği üzerinde duruluyordu. Bu konuda Halk Partisi, kendi milletvekillerinin seçilebilme yeteneğine sahip olup olmadıkları konusunda il idare heyetlerini ve müfettişlerini görevlendirdi. Halk Partisinin milletvekili adaylarında aradığı ilk koşul adayın partinin davasını samimiyetle benimsemesi, bu davayı Meclis kürsüsünden bütün dünyaya haykırması ve inkılapçı bir ruh taşıması, özellikle de Milli

[15] *Vatan*, 20 Mayıs 1946.
[16] Günvar Otmanbölük, "50. Yılında 1946 Seçim Faciası I", *Tarih ve Medeniyet,* Mayıs 1996, s.41.
[17] *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1946; *Ulus*, 11 Haziran, 1946, Hilmi Uran, *Hatıralarım 1905-1950,* Ankara, 1959, s.440.
[18] *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1946.
[19] *Vatan*, 1 Haziran 1946; Timur, s.53.
[20] *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1946; *Vatan*, 17 Haziran 1946; *Ulus*, 18 Haziran 1946; Golğolu, s.60.
[21] *Vatan*, 2 Temmuz 1946; Otmanbölük, s.44.
[22] *Tanin*, 2 Temmuz 1946, *Tasvir*, 7 Temmuz 1946.
[23] *Vatan*, 2, 5 Temmuz 1946; *Akşam*, 9 Temmuz 1946

Mücadeleye katılmış olması idi[24]. Gelen bilgiler şimdiki milletvekillerinin ancak üçte birinin seçilebilecek niteliklere sahip olduklarını belirtiyordu[25]. Seçimlerden üç gün evvel Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi Başkanı İsmet İnönü tarafından milletvekili aday listeleri açıklandı. 152 eski milletvekili yerini, 162 yeni milletvekili adayına bırakmıştı[26].

Demokrat Partinin aday listelerinin hazırlanması ve seçim işleri ile Refik Şevket İnce ve yardımcısı Basri Aktaş ilgileniyordu. İllerde gösterilecek adaylarla ilgili tutulan defterin 16 sayfası boştu ve her sayfa bir il için ayrılmıştı[27]. Demokratların aday göstermedikleri 16 il vardı. Bunlar, Çorum, Kırşehir, Niğde, Malatya, Gümüşhane, Rize, Bingöl, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Ağrı, Van ve Hakkari'dir[28]. Refik Şevket İnce'nin adayları gösterir defterinde 367 aday mevcuttu. Bunlardan 16'ı mükerrerdi. Sonuçta DP 351 aday ile genel seçimlere giriyordu. Seçimlerden üç gün evvel CHP, her ile ait olan seçim listelerini açıkladı. Henüz Demokratların ilan edilmiş listeleri yoktu. Bunun nedeni ise DP'nin kendisini CHP kadar güçlü hissedememesi, uygun aday bulunamaması, teşkilatın kurulamaması yada teşkilatın tam anlamı ile faaliyete geçememesi idi[29].

Samsun'da 1946 Seçimleri

Dönemin yayın organları bütün yurtta seçim hazırlıklarının ve sonuçların düzenli olarak takip edilmesi, bu konuda gelen bilgilerin anında vatandaşlara bildirilmesi için bölgelere özel muhabirler gönderdi. Vatan Gazetesinden Sinan Korle, Cumhuriyet Gazetesinden de Eşref Şefik ve Adnan Akın Samsun'a gitti. Ayrıca, Vatan Gazetesi "Seçim Köşesi" adı altında seçim listelerine kimlerin yazılacağı, kimlerin seçme hakkını taşıyacağı, kimlerin milletvekili seçilebileceği, listelerde isimlerin kontrol edilmesi gerekliliği, seçimlerin nasıl yapılacağı, oyların nerelerde verileceği konularında gerekli bilgiler yayınladı[30].

Hakimiyet-i milliyenin iskelesi olan Samsun'dan Eşref Şefik Bey'in 12 Temmuz'da gönderdiği ilk haber, "Samsun'da Mücadele Çetin Olacak" başlığını taşıyordu. Eşref Bey, Samsun'a giderken halkın particilerden çok kendi güvendiği kişileri milletvekili adayı olarak görmek istediğini bildiriyordu. Halkın bu eğilimi DP

[24] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya No: I. Büro, Fon: 490.1.00, Yer No: 347.1456.1.
[25] *Vatan*, 4 Haziran, 1946.
[26] *Ayın Tarihi*, sayı: 152, 1-31 Temmuz, 1946, s.4.
[27] **Toker, s. 119.**
[28] *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1946.
[29] Toker, s.121-122.
[30] *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1946; Doğan Nadi, Ege Bölgesi; Ahmet İhsan, Çukurova; Tevfik Sadullah, Orta Anadolu, Necmi Erkmen, Marmara Bölgesi'nde görevlendirilmiştir. *Vatan,* 10 Temmuz 1946; Faruk Ferik, İzmir; Tunç Yalman, Trabzon; Alişan Dobra, Bursa; Muvaffak İhsan Gürün, Edirne ve Trakya, Altemur Kılıç, Maraş ve çevresinde görevlendirilmişlerdir; *Vatan*, 29, 30 Haziran; 1, 2, 5, 7, 8 Temmuz 1946.

yetkililerini de yerel teşkilatlarından milletvekilliğine seçilebilecek ve halkın güvenini kazanmış kişileri bildirmelerini istemesine neden oldu. Böyle bir tutumu Halk Partisi de sergilemişti.

Eşref Şefik, Halk Partisi Samsun milletvekilleri aday listesini Sinop'a giderken öğrendiğini, bu listenin sürekli değiştirilerek son haline bir türlü karar verilemediğini bildirdi. Samsun'dan 150 den fazla kişi milletvekili adaylığı için müracaat etmişti. Bunlardan Naşit Fırat, Dr. Bafralı Cevdet, Mehmet Ali Yürüker ve Ömer Karakaş adaylığı kesinleşen isimler arasında idi. Müracaatı olmadan aday listesine giren isimlerin olduğu da söyleniyordu[31].

Samsun CHP aday listesinde; Cemil Bilsel (eski Samsun Milletvekili), Hüsnü Çakır (eski Samsun Milletvekili), Naşit Fırat (eski Samsun milletvekili), Mehmet Ali Yürüker (eski Samsun Milletvekili), Dr. Sadi Konuk (eski Bursa Milletvekili), Hüseyin Berk (CHP İlçe Başkanı), Rıza Işıtman, Yakup Kalkan (Yüksek Mühendis), Ömer Karataş (CHP İl İdare Kurulu Üyesi), Muin Köprülü (CHP İl İdare Kurulu Üyesi) vardı[32].

Eski Samsun Milletvekillerinden İhsan Ezgü, Sabiha Erkay, Fahri Engin[33], Zühtü Durukan ve Nail Öztuzcu Samsun'dan aday olmak istediklerini Genel Sekreterliğe başvurarak belirtmişlerdi. Fakat Samsun aday listesinde yer alamamışlardı[34]. Bunun yanında aslen Vezirköprülü olup Bafra'da öğretmenlik yapmış olan Bedri Ediz de Samsun'un ilçeleri ve köylerini dolaşarak CHP adaylarından birinin silinip yerine kendisinin yazılması gerektiğini söyleyerek halkın kendisine oy vermesini talep ediyordu. CHP Samsun Bölge Müfettişliği'nden verilen bilgiye göre Bedri Ediz'in öğretmen olması nedeni ile öğretmen camiası tarafından desteklenmesi söz konusuydu. CHP Samsun Bölge Müfettişi olan Dr. Kazancıoğlu gerekli tedbirin alınmasını Genel Sekreterlikten istedi[35].

Sinan Korle listeler açıklandıktan sonra Samsunluların adaylar hakkındaki fikirlerini öğrenmek amacı ile bir çok görüşme yaptı. Halk Partisinin İl İdare azalarından olan iki kişi, Ömer Karataş ile Muin Köprülü'nün seçilme ihtimalinin dahi olmadığını söyledi[36]. Samsun CHP aday listesinde yer alan Muin Köprülü hakkında şikayetler Başbakanlığa iletildi. Muin Köprülü, Milli Mücadelede saymanlık yapmış ve hizmet edecek yaşta iken ordu görevini bırakarak, memur olmayı tercih etmişti. Köprülü'nün savaş sırasında cephede görev almaması ve Vezirköprü Kazasının 123 tane köyünde bulunan bekçi ve koruculara resmi elbise bedeli olarak toplanan

[31] *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1946.
[32] *Vatan*,19 Temmuz 1946**.**
[33] Eski Samsun milletvekili, Kocaeli'de Donanma ve Harp Kumandalığını görevinde bulunmuş, 1938'de emekliye ayrılmış ve Halk Partisi'ne üye olmuştur. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya No: I. Büro, Fon: 490.01, Yer No: 357.1499.1.
[34] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya No: I. Büro, Fon: 490.01, Yer No: 357.1499.1.
[35] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Fon: 490.1.0.0., Yer No: 485.1964.
[36] *Vatan*, 19 Temmuz 1946

paraları zimmetine geçirmesinden dolayı milletvekili adaylığına uygun görülmediği bildirildi. Halen davasına ait evrakların tümü Vezirköprü Cumhuriyet Savcılığında bulunmaktaydı[37]. Dr Sadi Konuk'un Samsun ve Vezirköprü'de yapmış olduğu konuşmaların Samsunluları kızdırması, Cemil Bilsel ile Mehmet Ali Yörüker'in[38]. sadece seçim zamanında Samsun'a gelmeleri olumsuz bir hava yaratarak seçilme olasılıklarını düşürdü[39]. Buna karşılık Cumhuriyet Gazetesinde halkın Ali Yörüker için sarf ettiği sözler, "Samsun'a çok uğramadıysa da geldiği zamanlar karşı dağları ben yarattım gibi davranmadı. Güler yüzle kalbimizi aldı." şeklindeydi. Cemil Bilsel'in adaylığına ise "Biz okumuşluğa meraklıyızdır. Hoca profesör adammış okumuşlardan kötülük gelmez" şeklinde bakıldı[40]. Cemil Bilsel de milletvekili adayı olmak için CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği dilekçesinde; Samsun'u iki buçuk yıldan buyana beş defa dolaştığını, Samsun'da oturmak için ilk ev yaptıranlardan olduğunu, bu nedenle Samsun'dan aday gösterilmeyi istediğini belirtmektedir[41]. CHP aday listesinde bulunan Hüsnü Çakır da geçen seçimlerde ancak bir iki oy fazlası ile milletvekili olabilmişti. Bu seçimlerde ise hiç şansı yok gibidir fakat halk, Karadenizli olması nedeni ile seçilme şansının olduğunu düşünmektedir[42].

Demokrat Parti aday listesinde ise Şefik Avni, Vasfi Raşid Sevig, General İlyas Aydemir, Cemaleddin Pulak, Şükrü Uluçay, İbrahim Çehreli, Raif Hasan, Mustafa Alışan, Cemaleddin Danışman, Kemal Kitaplı vardı[43].

Aday listelerinin belli olması seçim propagandalarını daha da canlandırdı. Temmuz'un 11'inde eski milletvekillerinden Ali Yürüker ve İsmail Habib Sevük Samsun'a geldiler ve CHP adına propaganda çalışmalarını yürüttüler. Temmuz'un 12'sinde Sağlık Bakanı Sadi Konuk, iki saat gecikme ile Samsun' a geldi ve kendisine büyük bir karşılama töreni düzenlendi. Törenin bu kadar şatafatlı olmasının nedeni ise demokratlardan Refik Koraltan'ın Samsun'da halk tarafından büyük bir heyecanla karşılanmış olmasıydı. Sadi Konuk, Halk Partisi'ni öven uzun ve sert bir konuşma yaptı. Bu konuşma bütün şehre hoparlörlerle dinletildi[44]. Bakan ertesi gün de Çarşamba'ya hareket etti. Eşref Bey yapılan sert konuşmanın partide tutulan notlarını istemiş, fakat partililer notları düzeltmek amacı ile Bakanın yanına aldığını söylemişlerdi. Eşref Bey, Dr. Sadi Konuk'un Samsun'un ilçelerinde yapacağı konuşmanın daha ağır olacağını düşündü. Bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği

[37] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya No:I. Büro, Fon: 490.1.00, Yer No: 347.1456.1.
[38] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya No: I. Büro, Fon: 490. 01, Yer No: 357.1499.1; Ali Yörüker 12 yıldır Samsun milletvekilidir. Samsun'da idare heyeti başkanlığı yaptığın dan dolayı buradan aday gösterilmek istediğini CHP Genel Sekreterliğine iletmiştir.
[39] *Vatan*, 19 Temmuz 1946
[40] *Cumhuriyet,* 19 Temmuz 1946
[41] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya No: I. Büro, Fon: 490.1.00, Yer No: 357.1499.1.
[42] *Cumhuriyet,* 19 Temmuz 1946.
[43] *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1946; Otmanbölük, s.47-53.
[44] *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1946.

konusunda emin olmak için köylere gitmeye ve halk ile konuşmaya karar verdi. Bakanının yaptığı konuşma hakkında Demokratlar ise; "Hükümetin seçim baskısına hatta tehdidine Bakanın nutkundan daha canlı bir misal olamaz. Bakanlarının bu gibi tehditlerini işiten memurlar ne yapmazlar?" demekteydi. Demokratlar, Samsun valisine müracaatta bulunarak konuşmayı protesto etmişler ve konuyu Ankara'daki DP Merkezi'ne bildireceklerini de söylemişlerdi[45]. Bu sırada Trabzon'da Dış İşleri Bakanı Hasan Saka bulunuyordu. Her iki bakan 13 Temmuz'da Samsun'da buluşacaklardı. Bu da Samsun'a verilen önemin bir göstergesiydi[46]. Fakat Dış İşleri Bakanının, Samsun'a gelmeyeceği ve seçim sonuna kadar Trabzon'da kalacağı bildirildi.

16 Temmuz tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin "Samsun'da" sütunu "Sıhhat Bakanına Köylülerin Söyledikleri" başlığını taşıyordu. Dr. Sadi Konuk, Bafra'ya giderek seçim propagandasına burada devam etmek istemişti. Yanında Bafra Demokratlarının başkanı İsmail Işın ile Eşref Şefik'de vardı. Bakanın köylülere hitaben yaptığı konuşmada her geçen gün şartların daha iyi, halkın daha zengin olduğunu söylemesi gerçekten ilginç karşılandı. Konuşmayı dinleyen köylülerden biri "...giyecek ve yiyecek fiyatlarının karaborsanın hallerini hükümette bilmiyor mu? Açlıktan kimsenin ölmediğini, soğuktan donmadığını ise köylülerin içini bilenler bilir. Açlıktan ölümlerde insanlar vurulmuş gibi yere düşmezler ki, işte böyle yavaş yavaş ölürler. Devlet müesseselerinin ateş pahası elbiseleri değil köylüleri, şehirlileri dondurmaktadır. Hem telâşa, milletin yaptıklarını bir zümreye mal etmeye ne lüzum var? Seçim günü kendinden, işlerinden emin olanlar rahat bekler." diyordu. Bakanın aynı gün Bafra'da simitçi Topal Mehmet ile bir kahvede tavla oynaması da köylüler tarafından samimiyetsiz bulundu ve "Bize tavladan mı yaklaşılır" sözleri, halkın hala anlaşılamadığını gösteriyordu[47].

20 Temmuz günü Demokratlar seçim propagandası yapmak amacı ile Samsun Cumhuriyet Meydanı'nda saat 15.00'de bir miting yapmaya karar verdi. Buna karşılık CHP'liler de aynı yerde 15.30'da miting düzenleyeceklerdi. Bu karşılıklı gösteri halk tarafından sükûn içinde karşılandı[48]. Vatan Gazetesi muhabirlerinden Sinan Korle, Demokratların mitingi heyecanla karşıladıklarını büyük kalabalıklar halinde Cumhuriyet Meydanını doldurduklarını söylemektedir. Açılış, il idare heyetinden ve partinin milletvekili adaylarından Celâl Bulak'ın konuşması ile başladı ve DP Başkanı Şefik Avni'nin ki ile bitti. Şefik Bey'in konuşması DP ile CHP'nin programları arasındaki farklılıklar üzerineydi. Demokratların programlarının halka uygun olduğunu söyleyerek "...biz ferde önem veririz, onlar yığına..." diyerek sözlerini bitirdi. Miting Atatürk Heykeline çelenk konulması ve oradan parti merkezine geçilmesi ile sona

[45] *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1946, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1946.
[46] *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1946.
[47] *Cumhuriyet*,16 Temmuz 1946, *Vatan,* 16 Temmuz 1946.
[48] *Vatan*, 20 Temmuz 1946.

erdi. Bu sırada Halk Partililer de meydanda toplanmaya başlamışlardı. Miting alanına gelenler tütün işçisi kadınlar ve çocuklardı. Ellerinde bayraklar sallıyorlardı. Konuşmalar Halk Partisi'nin başarılarından, İsmet İnönü'nün konuşmalarından alıntılar yapılarak devam etti. Miting parti müfettişlerinden Cemal Kazancı'nın konuşması ile son buldu. Her iki grupta sessizce dağıldı.

Sonuç olarak, Samsun'da her iki partinin propaganda dönemi canlı ve olaysız geçti. Sinan Korle, Samsun'da DP ile CHP arasında bir gerginlik yaşanmadığını her iki partinin seçim propagandasına ait olan afişlerinin dahi yan yana durduğunu, Demokratların Samsun'da düzenli ve gayretli bir çalışma sergilediklerini bildiriyordu[49]. Seçimin güven içinde yapılması için alınan önlemleri öğrenmek için Eşref Bey de, Polis Müdürü ile görüştü. Müdür " ...seçim hazırlıkları hararetlidir. Fakat bir takım hadiselere yol açmak ihtimalini gösterir mahiyette değildir. Seçim savaşı esnasında tek vaka kaydedilmeyen yer vilayetimizdir." cevabını verdi[50]. Ayrıca Samsun Valisi de şehirde yapılan seçim hazırlıklarından ve seçim günü alınacak olan tedbirlerden bahsederek "Göreceksiniz ki seçim günü her şey yolunda gidecek ve siyasi rüştünü ispat etmiş memleketlerdeki sükûn havası esecektir." diye sözlerini bitirdi. Samsun Valisinin iyi niyetli yaklaşımı Eşref Bey'i ikna edemedi. Eşref Bey seçim gününün sükûn içinde geçebilmesi amacıyla "vilayetler için kanun nizamnamelerinin tartışılarak açıklanmasını" önerdi. Bu öneri, seçim günü yazması olmayanların listelerini dolduran, sandık yerini bilmeyenlere yol gösteren, tanımadığı isimleri soranlara açıklamada bulunanların 36. maddeye göre ceza almalarını engelleyecek ve kanunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktı. Bu konu hakkında Eşref Bey, Samsun CHP ile DP Başkanları ve Samsun Valisi görüşmüş, fakat Kanunun 36. maddesi üzerinde bir uzlaşmaya varılamamıştı[51].

Alınan önlemlere rağmen Samsunlular seçim dönemi bazı sıkıntılar yaşadı. Bunların başında memurların CHP'yi desteklemeleri ve bunun neticesinde halk üzerinde baskı kurma girişimleriydi. Özellikle yerel yöneticiler eskiden beri süre gelen sıkıntıların giderileceği konusunda halka sözler veriyorlardı[52]. Samsun'da ortaya çıkan diğer bir sıkıntı da bazı kimselerin komünistlik propagandası yapmasıydı[53]. CHP'nin seçim propagandası yaparken halkevlerini ve köy enstitülerini kullanması da ortaya birçok sorun çıkardı. Demokratlar, Ladik Köy Enstitüsü öğrencilerinin propaganda amacıyla köylere gönderilmesinden duydukları rahatsızlığı sürekli olarak dile getirdi[54]. Alaçam, Gurzuvet Köyü sakinlerin CHP'ye oy vermedikleri takdirde sürülecekleri

[49] *Vatan*, 19 Temmuz 1946; *Vatan*, 21 Temmuz 1946.
[50] *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1946.
[51] *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1946.
[52] *Cumhuriyet,* 12 Temmuz; *Vatan* 16 Temmuz, 1946. Goloğlu, s.62-63.
[53] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya No:I. Büro, Fon: 490.1.00, Yer No: 347.1456.1; *Cumhuriyet*, 17 Temmuz, 1946.
[54] *Vatan*, 19 Temmuz 1946.

tehdidi ile karşı karşıya kaldıklarını; Gümenoz Köyü'nün de oylarını köylerine gelen iki bağımsız adaya ve sonra da Demokratlara vereceklerini Sinan Korle'ye bildirdiler[55].

Samsun'da Seçim Sonuçları

21 Temmuzda Anadolu Ajansının verdiği bilgiye göre seçimler büyük bir sükûn içinde geçti. Seçimlere yurttaşların büyük çoğunluğu katıldı ve yurttaşlık vazifelerini yerine getirdi. Seçim sonuçlarının ise en geç yarın alınabileceği bildirildi. 22 Temmuz günü ise 40 ilde seçim sonuçları belli oldu. Gelen haberlere göre 262 milletvekilinden, 249 milletvekili CHP'den, 12 milletvekili DP'den ve 1 milletvekili de bağımsız olarak Meclise girmeye hak kazandı. 23 Temmuzda, 57 ilin seçim sonuçları Ankara'ya ulaşabildi. CHP'den 353, DP'den 35, bağımsız olarak da 3 milletvekili Mecliste yerlerini aldı. Anadolu Ajansı'nın seçim sonuçları ile ilgili verdiği son bilgi ise; CHP'nin 396, Demokrat Partinin 65 ve bağımsızların da 7 milletvekilliği elde etmiş olduğudur[56].

Samsun'dan alınan sonuçlar ise; merkez civarındaki 13 köyde 2354 oy Demokratlara, 1036 oy da CHP'ye verildi. Merkezde bulunan 24 sandıktan 14'ü açıldı ve 3611 oy Demokratlara, 3033 oy da Halk Partililere çıktı. 24 seçim sandığını dolaşan Eşref Şefik ise, öğleye kadar DP'nin ve CHP'nin oylarının eşit olarak dağıldığını bildirdi. Samsun merkezde ve kazalarda Demokratların, köylerde Halk Partisi'nin önde olacağı tahmin edilmekteydi. 22 Temmuz'da yayınlanan Cumhuriyet Gazetesi'nde; Samsun merkezde DP'nin kazandığı ilan edilerek; "Samsun merkez ve köylerdeki sandıkların tasnifinde DP'nin üstünlüğü anlaşılmıştır, umumi tasnife belediyede devam edilmektedir. Vilâyet merkezindeki seçimin demokratlar lehindeki bu neticesi DP merkezinde Yaşasın Türk Milleti! Yaşasın demokrasi nidaları ile kutlanmıştır." sözleri ile onaylandı[57]. Öğleden sonra açılan sandıklarda ise oyların dörtte üçünün Demokratların aldığı ortaya çıktı[58]. Fakat Samsun'da seçimleri ne pahasına olursa olsun CHP'nin kazanacağı konusunda söylentiler yayılmıştı[59]. Bafra'da alınacak olan sonuç Demokratlar için büyük önem taşıyordu. Bafra haricinde diğer kazalarda her iki

[55] *Vatan*, 19 Temmuz 1946.

[56] *Ayın Tarihi*, sayı:152, 1-31 Temmuz 1946, s.521; Cumhuriyet Gazetesinde Temmuz 1946'da yapılan milletvekili seçimlerinin sonucunda başvuran ve kazanan adayların sayıları hakkında; 465 sandalye için 273 aday başvuru yapıldığı, bu adaylardan 66 kişinin DP'den, 395 kişinin de CHP'den milletvekili olmaya hak kazandığı, Mecliste 4 tane de bağımsız adayın olduğu bilgisi verilmiştir. *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1946. Vatan Gazetesinde ise seçim sonuçları 396 CHP, 62 DP, 7 Bağımsız adayın Meclise girmeye hak kazandığı şeklinde veriliyordu. *Vatan*, 25 Temmuz 1946; Fikret Bila, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul,1987, s. 160-61.

[57] *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1946.

[58] *Vatan*, 22 Temmuz 1946; Demokratlar seçimi alacaklarına emin olsalar da gelen haberler iyi değildi. Örneğin sandık başı komisyon azası olarak tayin edilen makarna fabrikası sahibi Ziya Ticaret Bakanı Raif Karadeniz'in kendilerine döviz vaat ettiğini söyledi. Ona göre seçimi mutlaka CHP kazanacaktı. "...sandık başlarında hep bizimkiler var. Onların gönderdikleri gözetmenlerin lafı mı olur?..." diye söylenirken Sakarya Mahallesi muhtarı tarafından susturuldu.

[59] *Vatan*, 22 Temmuz 1946.

parti eşit durumdaydı. Bafra'da alınan sonuç partilerin kaderini etkileyecekti. Demokratlar, Bafra'da kendileri lehine alınacak sonuçtan emindiler. Fakat akşamüzerine doğru gelen haberler DP'lilerin hayal kırıklığına uğramasına neden oldu. Oyların %75 CHP'nin adayları almıştı. Aynı zamanda Kavak'tan gelen sonuçlar da Demokratların aleyhineydi. "Merkezde ve kazalarda CHP listelerinden iki, üç isim silinerek yerine DP Başkanı Şefik Avni'nin ismi yazılmış, fakat Şefik Avni'nin kazandığı üç bin kadar oy parti listeleri arasındaki on beş bin kadar farkı kapayamadığı için, Samsunluların umumi güvenini kazanmış olan DP Başkanı dahi milletvekilliğine seçilememişti." Samsun'da milletvekili seçimlerinin sonucu 23 Temmuz'da belli oldu. Merkezde 69869 oyun 54300'ünü Demokratlar aldı. Köylerde ve kazalarda ise kazanan CHP'lilerdi. Seçim Kanunu uyarınca bütün il seçim sonucu CHP lehine oldu[60]. 10 CHP'li milletvekili 1946 seçimleri sonunda Mecliste yerini aldı[61].

Demokratların kazanmayı bekledikleri illerde kaybetmeleri, seçim sonuçlarına karşı olan güvenin yitirilmesine ve bütün yurtta tepkilere yol açtı. Aynı gün köylerden ve kazalardan Demokratlara baskı yapıldığı konusunda şikâyetler gelmeye başladı. Havza Kazasında ki Demokrat Parti Merkezinden gelen bir telgrafta "Yolsuzluklara dair yaptığımız şikâyetlerimizi ne adliye, ne de zabıta nazırı dikkate almıyor. Savcı da seçim kanununu bulamıyor. Allaha sığındık." denmektedir. Terme'den, Bafra'dan ve Kavak'a bağlı Karaaslan[62] köyünden yolsuzluk ve baskı yapıldığı konusunda şikâyet telgrafları gelmektedir. Şikâyetler seçim mazbatalarını kendilerinin de imzalamaları gerektiği konusunda yoğunlaşmaktadır. Çarşamba'dan gelen haberlerde seçim mazbatalarının değiştirildiği konusunda idi[63]. Buna karşılık Halk Partililerden şikâyet telgrafları gelmediği Eşref Şefik tarafından bildirilmektedir[64]. CHP yetkililerinin hareketleri ve Kırklareli milletvekili Fuad Balkan'ın özel olarak Samsun'a gelerek seçim sonuçları ile ilgilenmesi, diğer parti temsilcilerinin zabıtları imzalama haklarının ellerinden alınması, seçim komisyonlarının çoğunun CHP'liler tarafından idare edilmesi, söylentileri doğrular niteliktedir. Artık Samsunlular "seçim seçim olmaktan çıkmış oyun halini almıştır, sonuç önceden kararlaştırılmış olduktan sonra serbest seçim yapmaya ne gerek var" diye söylenmektedir. Sonuç olarak 1946 seçimleri sadece Samsun'da değil bütün ülkede arkasında birçok soru bırakarak tamamlaşmıştır.

---

[60] *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1946

[61] *Cumhuriyetin 50. Yılında Samsun 1973 İl Yıllığı*, Ankara, 1974, s.352-353. Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri, TC İstatistik Kurumu Yay., Ankara, 2004, s.13.

[62] *Vatan*, 22 Temmuz 1946, Kavak civarında bulunan diğer nahiyede ise jandarmanın oylarını kullanmak üzere sandık başlarına gelen insanları tehdit ettiğine dair söylentiler bulunmaktadır. Bunun üzerine DP sandık temsilcisi derhal Samsun' gitmiş ve durumu bildirmiştir.

[63] *Cumhuriyet,* 24 Temmuz 1946.

[64] *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1946

Kaynakça

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Gazeteler

Akşam, Ayın Tarihi, Cumhuriyet, Tanin, Tasvir, Ulus,Vatan.

Araştırmalar

BİLA, Fikret, (1987) *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*. İstanbul.

BİRAND, Mehmet Ali, BÜLENT Çaplı (1991) *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu.* İstanbul: Milliyet.

Cumhuriyetin 50. Yılında Samsun 1973 İl Yıllığı (1974). Ankara.

Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri (2004). Ankara: TC İstatistik Kurumu.

EKİNCİ, Necdet (1997) *II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.

EROĞUL, Cem (1990) *Demokrat Parti*. Ankara:İmge.

FEROZ Ahmad, TURGAY Bedia (1976) *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971.* Ankara: Bilgi.

HAYTAOĞLU, Ercan (1990) *Milli Kalkınma Partisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.

GOLOĞLU, Mahmut (1982) *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*. İstanbul: Kaynak.

KARPAT, Kemal (1996) *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Asa.

KABASAKAL, Mehmet (1991) *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*. İstanbul: Tekin.

KENNEDY, Paul (1991) *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*. Ankara: İş Bankası.

MCNEİLL, William H. (1988) *Dünya Tarihi*. Ankara: İmge.

OTMANBÖLÜK, Günvar (1996). 50. Yılında 1946 Seçim Faciası I. *Tarih ve Medeniyet. Mayıs:41*.

SEDEN, Selime (1946) *Türkiye'de Demokrasi*. İstanbul.

TİMUR, Taner (1994) *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim.

TORCU, Leyla (1994) *Demokrat Parti'yi 27 Mayısa Götüren Nedenler*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

TOKER, Metin (1998) *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*. Ankara: Bilgi.

TUNAYA, Tarık Zafer (1952) *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş.

URAN, Hilmi (1959) *Hatıralarım 1905-1950.* Ankara: Ayyıldız.

YETKİN, Çetin (1983) *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945.* İstanbul: Altın.

YEREL SEÇİM SONUÇLARI TEMELİNDE SAMSUN'UN SİYASİ YAPISI

D. Ali ARSLAN [*]

Giriş

Demokrasi kısaca, halkın yönetimi demektir. Eski Yunanca'da halk anlamına gelen "demos" ve güç "kratos" anlamına gelen sözcüklerin bileşiminden doğmuş bir terimdir (Çeçen, 2000: 55). Demokrasi insanlara, kişilik ve yeteneklerini geliştirebilecekleri en elverişli toplumsal ortamları hazırlar. Demokratik sistemde halkın yönetime doğrudan katılımı esas olmakla birlikte, artan nüfusun yanı sıra, git gide karmaşıklaşan toplumsal ve siyasal yapının da bir sonucu olarak günümüz toplumlarında, antik Yunan'da olduğu gibi, doğrudan katılımın esas olduğu bir demokrasiden söz etmek imkânsızdır. Tarih süreci içinde, demokrasi anlayışı da evrimleşerek, doğrudan katılımcı demokrasi anlayışı yerini, çoğulcu-temsili demokrasi modeline bıraktı.

Demokratik sistemler, toplumdaki her kesimin yasal zeminlerde bir araya gelip örgütlenerek (Duverger, 1993; Teziç, 1976), siyasal iktidarın şekillenişinde söz sahibi olma savaşımına uygun zemini hazırlar. Bu siyasi mücadele süreci içinde, iktidara ulaşmanın en önemli yolu seçimler de elde edilen başarıdan geçer. Siyasi partilerin, iktidar mücadelesindeki başarısını, onların bireylerin tutum ve davranışlarını şekillendirme beceriler belirler. Seçimlerin temelinde ise, "insanın akıllı bir yaratık olduğu ve kendisi için iyi olanla, kötü olanı ayırt edebileceği" (Kışlalı, 2003: 238) varsayımı yatar.

Bireyler seçimlerde oy verirken, vatandaşlık görevlerini yerine getirmenin ya da insan olarak en temel haklarından birini (Çeçen, 2000) kullanmanın ötesinde bir siyasi davranış sergilemektedirler. Seçimlerdeki siyasal tercihleri ile bireyler, ülkenin yönetimine belirli bir dönem süresince yön verecek, toplumun değişim rotasını, toplumdaki bireylerin uyacakları kuralları ve oynayacakları rolleri belirleyecek (Arslan, 2003) güce ve konuma sahip siyasi elitlerin (Arslan, 2005; Arslan, 2004; Frey, 1965) kimler olacağını, bunun da ötesinde ülkenin bugünü ve yarınlarını şekillendirecek siyasal sistemi (Kışlalı, 2003: 238-268) de belirlemiş olmaktadırlar. Kısacası bireyler bu davranışları ile siyasal gücün (Bachracah, 1961), siyasi partiler (Albayrak, 2004; Ayata, 1992) arasındaki dağılımı belirlemekte ve toplumsal iktidarın yapısını (Dahl, 1961) da şekillendirmektedirler (Glasgow & Alvarez, 2005: 245-248).

Öte yandan, bireylerin seçimlerdeki siyasi davranışları, siyasi gücün dağılımı ve iktidarın şekillenişi üzerinde doğrudan etkili olmakla birlikte, partilerin siyasi güçten aldıkları pay, seçimlerde aldıkları oyla paralel oranlarda olmayabilmektedir. Bu

[*] *Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

orantısızlık, büyük ölçüde seçim sisteminden (Golder, 2005: 103) kaynaklanmaktadır. Seçimler konusunda vurgulanması gereken bir başka husus da, dünyada uygulanan seçim sistemlerinin (Yuval & Herne, 2005) oldukça çok ve çeşitli olduğu gerçeğidir. Ülkedeki siyasi rejimin türü, demokratik ya da antidemokratik siyasal sistemin hüküm sürüyor olması, ya da demokratik sistemin türü, … gibi etkenler, seçimlerde temel alınan sistemin üzerinde belirleyici rol oynayan faktörlerdendir (Golder 2005: 117-119). Dünya genelinde bugüne kadar 261 değişik seçim sistemi uygulanmıştır (Golder, 2005: 107).

Araştırmanın Yöntemi

Bireylerin seçimlerdeki siyasal davranışları (Aksoy, 200: 31-32) ve bunun sonuçları, günümüzde siyaset bilimcilerin üzerinde durdukları önemli araştırma alanlarındandır. Özellikle, bireylerin seçimlerdeki siyasal davranışlarının siyaset kurumunun yapı ve işleyişine, daha öz bir anlatımla toplumun siyasal yapısına etkisi, siyaset sosyolojisi alanında çalışan sosyal bilimciler için oldukça önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Özellikle parlamento genel seçimleri (Azpuru, 2005; Colomer, 2005; Dardanelli, 2005; LeDuc, 2005; Schaap, 2005; Sullivan, 2005; Thalang, 2005) ve başkanlık seçimleri (Rybar, 2005; Jones, 2005; Sagas, 2005; Wong, 2004), dünyada çok sayıda araştırmacının dikkatini çekmiş ve önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Bununla birlikte, hem ülkenin genel siyasi yapısı ve hem de yerel siyasi yapının şekillenişinde belirleyici rol oynayan yerel seçimlere (Game, 2004: Coulson, 2004), genel seçimlere gösterilen ilginin gösterildiği söylenemez (Green, 2003: 1083-1084). Çalışmaya yerel seçimlerin de dahil edilmesinin nedeni, bu boşluğun giderilmesine katkıda bulunmaktır.

Araştırmada, Samsun'un siyasi yapısı ve siyasi kültüründeki değişim incelendi. Bu bağlamda siyaset sosyolojisinin metot ve tekniklerini (Altunışık, 2004; Bulmer, 1994; Gilbert, 1994) kullanılarak, 1960'lı yılların başından günümüze Samsunluların sosyo-kültürel anlamda siyaset yapma geleneğine ve bu geleneğin zaman içindeki değişimine de ışık tutmak Amaçlandı. Ancak, yerel seçim sonuçları yalnızca Samsun bazında değil, yerel seçimlerin Türkiye geneli bakımından sonuçları da incelendi. Bu sayede Samsun'un, Türkiye'nin genel siyasi yapısı içinde yerinin de ortaya konması hedeflendi.

1. 1963 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

Yerel seçim sonuçları sosyal bilimcilere, ülkenin genel siyasi yapısı bakımından olduğu kadar, yerel siyasi yapısının belirlenmesi doğrultusunda da çok önemli ipuçları verir. Bu gerçekten hareketle, ilk olarak 1963 yerel seçim sonuçları incelendi. Bu seçimler, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden ve 1961Anayasası'nın kabulünden sonra yapılan ilk yerel seçimler olması nedeniyle, Türk toplumunun siyasi tarihinde ayrı bir öneme sahiptir. Bir genel seçim atmosferinde gerçekleştirilen bu seçimler, yerel seçim olmasına rağmen, ortaya çıkan sonuçlar, merkezi hükümetin istifasına da yol açmıştır (Akbulut, 2006-a). Oyların partilere dağılımı temelinde Türkiye geneline bakıldığında, bu seçimlerin galibinin sağ partiler olduğu görülür. *Tablo 1*'de de görüldüğü gibi sağ partiler,

oyların yüzde 51.67'sini alarak, Türkiye genelinde belediye başkanlıklarının yüzde 53.68'ine sahip olmuştur.

Tablo 1. *1963 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
1963	*Sağ Partiler Toplamı*	*51.67*	*61.28*
	Sol Partiler Toplamı	*36.39*	*37.71*
	Diğerleri	*11.94*	*1.01*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-a Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Partiler bazında ise 500 belediye başkanlığı ile Adalet Partisi (AP)'ndedir. Sol partiler ise yüzde 36.39 oy oranı ile belediye başkanlıklarının yüzde 32.25'ini elde etmiştir. 1963 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise yüzde 36.22 oy oranı ile 337 belediye başkanlığı kazanmıştır.

Konu Samsun ili özelinde incelendiğinde de genel durum pek değişmez: Türkiye genelinde olduğu gibi Samsun'da da sağ kanadın ezici bir üstünlüğü gözlemlenir. Samsun il genel seçimlerinde sağ partiler Samsun'da, Türkiye genelinde aldıklarından yaklaşık yüzde 10 daha fazla oy alır. Partiler bağlamında ise, il genel meclisi seçimlerinin Samsun'daki tartışmasız galibi yüzde 56.45 oy oranı ile Demokrat Parti'dir *(Tablo 2).* İkinci parti konumundaki CHP'nin oy oranı ise yüzde 37.71'de kalır. Bu seçimlerde Samsun şehri merkez belediye başkanlığını da yüzde 61.25'lik oy oranı ile AP kazanır.

Tablo 2. *1963 Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
AP	*45.48*	*56.45*
CHP	*36.22*	*37.71*
CKMP	*3.06*	*1.01*
MP	*3.09*	*4.83*
TIP	*0.40*	*-*
YTP	*6.51*	*-*
BAGIMSIZ	*5.24*	*-*
DİĞER	*0.00*	*-*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-a Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

2. 1968 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

2 Haziran 1968'de gerçekleştirilen bu yerel seçimler, parti içi demokrasi tartışmalarının gölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlere (Akbulut, 2006-b), çoğunluğu Adalet Partisi'nden ayrılarak bağımsız olarak giren adayların, 230 belediye başkanlığı kazanması, belki de 1968 seçimlerinin en kayda değer sonucudur. Genel açıdan değerlendirildiğinde, bir önceki seçimlerde olduğu gibi, bu seçimlerde de yine sağ kanadın üstünlüğü göze çarpar *(Tablo 3).*

Tablo 3. *1968 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
1968	*Sağ Partiler Toplamı*	*50.12*	*58.05*
	Sol Partiler Toplamı	*33.24*	*39.43*
	Diğerleri	*16.64*	*2.52*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-b Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Bununla birlikte, 1968 yerel seçimlerinde Türkiye genelinde, hem sağ hem de sol partiler, belli bir oy kaybı içinde olduğu görülür *(Tablo 4).* Bununla birlikte sağ partilerin kazandıkları belediye başkanlığı, hem sayısal hem de oransal bakımdan bir önceki seçimlerin üstündedir. Partiler bağlamında 1968 yerel seçimlerinin galibi, bir önceki seçimlerde olduğu gibi yine Adalet Partisi'dir. Oy oranını yaklaşık yüzde 5 arttıran AP, toplam 681 belediye başkanlığı kazanmıştır. Öte yandan solun en güçlü partisi konumundaki partisi CHP, bu seçimlerde yüzde 10'u bulan bir oy kaybı yaşamıştır.

Samsun ili özelinde de durum, Türkiye geneli ile paralellik gösterir. Sağ partiler, Türkiye genelinde olduğu gibi Samsun'da da, bir önceki seçimlere oranla kısmi bir oy kaybı yaşamıştır. Bununla birlikte toplam yüzde 58'lik oy oranı ile sağ yelpazenin Samsun ili genelindeki üstünlüğü devam etmiştir. Samsun merkez belediye başkanlığını, oyların yarısından fazlasını alan AP adayı Kemal Vehbi Gül kazanmıştır. Samsun'da, 1968 il genel meclisi seçimlerinin galibi de, Tablo 4'te de görüldüğü gibi, oyların yaklaşık yarısını alan Adalet Partisi'dir. Bu seçimlerde Samsun'da ikinci sırayı ise yüzde 39.43'lük oy oranı ile CHP almıştır. Partiler bazındaki sonuçlara ilişkin vurgulanması gereken önemli bir nokta da, Cumhuriyet Halk Partisi bu seçimlerde oy oranını, Samsun özelinde yaklaşık yüzde 2 arttırmıştır.

Tablo 4. *1968 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
AP	*49.06*	*49.63*
BP	*1.64*	*-*
CHP	*27.90*	*39.43*
CKMP	*1.00*	*0.16*
GP	*6.62*	*-*
MP	*3.50*	*4.34*
TIP	*2.72*	*4.08*
YTP	*0.72*	*-*
BAGIMSIZ	*6.83*	*2.36*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006b verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

3. 1973 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

9 Aralık 1973'te gerçekleştirilen 1973 yerel seçimleri, 12 Mart askeri müdahalesinden sonra yapılan ilk yerel seçimler olması bakımından, Türk toplumunun siyasi yaşamında büyük önem taşır. Bu seçim sonucunun da teyit ettiği önemli bir bulgu, 1963'ten 1970'li yıllara, sağ partilerin Türkiye genelinde, bir gerileme süreci yaşadığı gerçeğidir. Bu süreç içinde sağ partilerin oy oranı, yüzde 50'den yüzde 44'e düşmüştür. Buna karşın sol partilerin gücünde ise yüzde 9'un üstünde bir artış gözlemlenir *(Tablo 5).*

Tablo 5. *1973 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
1973	*Sağ Partiler Toplamı*	*44.26*	*59.06*
	Sol Partiler Toplamı	*42.42*	*38.13*
	Diğerleri	*13.31*	*2.81*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-c Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Tablo 6'da da görüldüğü gibi, sol kanadın temsilcisi Cumhuriyet Halk Partisi, aldığı yüzde 37.09 oy oranı ile, Türkiye il genel meclisi seçimlerinden galip çıkmıştır. Bununla birlikte Adalet Partisi, il genel meclisi seçimlerindeki yüzde 32.32'lik oy oranına rağmen, belediye başkanlığı seçimlerinde 1644 belediye başkanlığının 619'unu kazanmış, belediye başkanlığı sayısı bakımından birinci parti olmuştur. Belediye başkanlığı seçimlerinde de AP'den yüzde 9 daha fazla oy alan CHP'nin kazandığı belediye başkanlığı sayısı 551 olup, bu sayı AP'nin belediye başkanlığı sayısının altındadır.

Tablo 6. *1973 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
AP	*32.32*	*39.75*
CGP	*2.90*	*1.38*
CHP	*37.09*	*38.13*
DP	*10.75*	*11.65*
MHP	*1.33*	*1.23*
MP	*0.09*	*-*
MSP	*6.20*	*6.43*
TBP	*0.41*	*-*
BAGIMSIZ	*8.91*	*1.43*
DİĞER	*0.00*	*-*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-c Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Samsun'da ise durum, Türkiye genelinden biraz daha farklıdır. Sağ kanat Türkiye genelinde bir kan kaybı yaşarken, Samsun yerelinde durum tam tersidir. Sağ partiler toplam oy oranlarını yüzde 1 arttırarak, Samsun'un siyasi ve toplumsal yapısındaki ağırlığını sürdürmüştür. Partiler bazında ise durum biraz daha farklıdır. Önceki yerel seçimlerin Samsun'daki galibi Adalet Partisi, bu seçimlerde büyük bir gerileme yaşamış ve oy oranını yüzde 49'dan yüzde 39'a düşürmüştür. Bununla birlikte, kıl payı farkla da olsa CHP'nin önünde, birinci parti olmayı başarmıştır. Samsun merkez belediye başkanlığı seçimlerini ise yüzde 62.66 gibi çok büyük bir oy desteği ile Bağımsız aday kazanmıştır. Ne var ki, 1973 Samsun yerel seçimlerinde hem AP, hem de CHP oy kaybetmiştir. Ancak bu seçimlerde Adalet Partisi'ni neredeyse yenilginin eşiğine getiren, Adalet Partisi'ne karşı Demokrat Parti'nin gerçek temsilcisi olduğu iddiası ile kurulan Saadettin Bilgiç'in başkanlığındaki DP (Yayman, 2006-a) olmuştur. Özünde AP ile aynı kaynaktan beslenen DP, bu seçimlerde yüzde 11.65'lik oy oranı ile üçüncü parti olmayı başarmış ve Samsun'da AP'ye çok ciddi bir oy kaybı yaşatmıştır *(Tablo 6).* Erbakan'ın MSP'si ise bu seçimlerde yüzde 6.43 oy oranı ile Samsun'da dördüncü parti olmuş ve Samsun'un siyasi yapısında önemli oranda varlık göstermeye başlamıştır.

4. 1977 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

11 Aralık 1977 tarihinde gerçekleştirilen 1977 yerel seçimlerinde on bir siyasi parti yarışmıştır. Bu seçim dönemi Türk siyasi yaşamında, özellikle de yerel seçimler bazında, ilklerin yaşandığı bir seçim dönemi olmuştur. Türk siyasi yaşamında ilk kez sol partilerin oy oranı, sağ partiler toplamının üzerinde gerçekleşmiştir. Sağ partilerin toplam oy oranında da yüzde 2'lik bir artış olmakla birlikte bu artış, sağın Türkiye genelindeki gelenekselleşmiş üstünlüğünü korumasına yetmemiştir *(Tablo 7).*

Tablo 7. *1977 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
1977	*Sağ Partiler Toplamı*	*46.23*	*56.52*
	Sol Partiler Toplamı	*48*	*42.75*
	Diğerleri	*5.77*	*0.73*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-d Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

1977 seçimlerinde yaşanan ilkler partiler bazında da sürmüş ve seçimin galibi Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur *(Tablo 8).*

Tablo 8. *1977 Yılı Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
AP	*37.10*	*44.28*
CGP	*0.63*	*0.40*
CHP	*41.73*	*42.51*
DP	*1.00*	*0.83*
MHP	*6.62*	*4.80*
MSP	*6.91*	*6.51*
SDP	*0.03*	*-*
TBP	*0.23*	*-*
TIP	*0.51*	*0.24*
TSIP	*0.23*	*-*
BAGIMSIZ	*5.00*	*0.34*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-d Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

CHP (Kili, 1976), oy oranını yüzde 41.75'e yükselterek, bu seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçimlerin partiler bazındaki bir başka önemli sonucu da, Milliyetçi Hareket Partisi'nin Türkiye'nin siyasi yapısı içindeki hızlı yükselişidir. MHP, 1977 il genel meclisi seçimlerinde gücünü 4 kat arttırmış ve yüzde 6.62'lik oy oranına ulaşmıştır. MSP ise bir önceki seçimlerdeki gücünü korumuş, oy oranı bakımından il genel meclisi seçimlerinde dördüncü sıraya yükselmiştir. Demokrat Parti ise, daha önce kazandığı gücünü bu seçimlerde sürdürememiş, oy oranını yüzde 10'dan yüzde 1'e düşürerek, neredeyse Türkiye'nin siyaset sahnesinden silinme noktasına gelmiştir.

Samsun özelinde ise durum Türkiye genelinden çok daha farklıdır. İl genel meclisi seçimlerinde sağ kanat kısmi bir güç kaybı içinde ve sol kanat önemli ölçüde güçlenmeye başlamış olsa da, sağ partiler Samsun'daki geleneksel üstünlüğünü yine de

sola kaptırmamıştır. AP, Samsun il genel meclisi seçimlerini, yüzde 44.28 oy oranı ve yüzde 2'den az bir oy farkı ile CHP'nin önünde tamamlamıştır. Samsun belediye başkanlığını ise, AP adayı Kemal Vehbi Gül, yüzde 49.36'lık oy oranı ile kazanmıştır. MHP ise il genel meclisi seçimlerinde, Türkiye genelinde gerçekleştirdiği başarının bir benzerini Samsun yerelinde sergilemiştir: Daha önce yüzde 1.23'lük siyasi gücünü, 4 kat arttırarak yüzde 4.80'e taşımış ve Samsun'un siyasi yapısı içinde dördüncü büyük parti konumuna ulaşmıştır. Öte yandan Erbakan'ın Milli Selamet Partisi de, yüzde 6.51'lik oy oranı ile Samsun'da, bir önceki seçimlerdeki gücünü korumuştur.

5. 1984 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

25 Mart 1984 tarihinde gerçekleştirilen 1984 yerel seçimlerinin, "12 Eylül ara rejimi'nden" sonra yapılan ilk yerel seçimler (Şener, 2006) olması nedeniyle, yakın Türk siyasi tarihinde ayrı bir yeri vardır. Bu seçimlerde iktidar mücadelesine altı siyasi parti katılmıştır. Özal'ın Anavatan Partisi, 1983 genel seçimlerinde kazanmış olduğu iktidar partisi olma avantajlarını da kullanarak, seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Siyasi yelpazenin sağ kanadı, 1983 genel seçimlerinde girdiği toparlanma sürecini bu seçimlerde de, çok büyük oy artışı ile sürdürmüştür. Bir önceki belediye başkanlığı seçimlerinde yüzde 46 olan oylarını yüzde 60'a taşımışlardır *(Tablo 9).*

Tablo 9. *1984 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
1984	*Sağ Partiler Toplamı*	*64.23*	*67.15*
	Sol Partiler Toplamı	*32.63*	*32.85*
	Diğerleri	*3.14*	*0*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-e Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Sol partilerin aldığı toplam oy oranı göz önünde bulundurulduğunda, 1980 öncesi son yerel seçimlerde, Türkiye'nin genel siyasi yapısı içinde yüzde 48'lik tarihi bir başarıya imza atan sol kanat ise, darbe sonrası ilk yerel seçimlerde, yereldeki siyasi gücünün üçte birini yitirmiştir.

Bu kez Samsun yerelinde de, Türkiye genelindekine benzer bir tablo söz konusudur. Geçmiş seçim sonuçları temelinde Samsun'da yerleşmeye başlayan "sağ siyaset kültürü", bu seçimler ile birlikte iyice güçlenmiştir. Sağ partiler, bir önceki seçimlerde yüzde 56.52 olan oy oranlarını, yüzde 10'dan fazla arttırarak yüzde 67.15'e taşımıştır. Sol kanat ise Samsun'da da ciddi bir oy kaybı yaşamış ve toplam oy oranları darbe öncesinde yüzde 42.75 iken, darbe sonrasında yüzde 35.62'ye gerilemiştir.

Sağ kanadın büyük partisi ANAP da, il genel meclisi seçimlerinde aldığı yüzde 36.78'lik oy ile, Türkiye genelinde olduğu gibi Samsun ilinde de birinci parti konumundadır. Samsun merkez belediye başkanlığı seçimlerinde de, mutlak üstünlük ANAP'tadır. Seçimi ANAP'lı aday Kemal Vehbi Gül yüzde 43.29'luk oy desteği ile kazanmıştır. Partilerin, il genel meclisi seçimlerinde Samsun'daki başarı sıralaması da, Türkiye genelinde olduğu gibidir *(Tablo 10).* Bu seçimlerde solun büyük partisi konumundaki SODEP, Samsun'un siyasi yapısında ikinci parti olarak yer almıştır.

Tablo 10. *1984 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
ANAP	*41.52*	*36.78*
SODEP	*23.35*	*23.56*
DYP	*13.25*	*16.53*
HP	*8.76*	*9.29*
MDP	*7.09*	*8.95*
RP	*4.40*	*4.89*
BAGIMSIZ	*1.63*	*-*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-e Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

6. 1989 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

26 Mart 1989'da gerçekleştirilen yerel seçimlerinde, Halkçı Parti (HP) ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin birleşmesiyle Kasım 1985'te kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), yerel seçimlerde solun ikinci tarihi çıkışını gerçekleştirmiştir. İl genel meclisi seçimlerinde SHP, yüzde 28.69 oy alarak, birinci parti olmuştur. Kazanılan belediye başkanlığı sıralamasında da, en yakın rakibi ANAP'tan 82 daha fazla belediye başkanı çıkararak, toplamda 652 belediye başkanlığı ile seçimin galibi olmuştur *(Tablo 11).* 1989 Türkiye yerel seçimlerinin mağlubu ise ANAP'tır.

Tablo 11. *1989 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
1989	*Sağ Partiler Toplamı*	*59.48*	*64.13*
	Sol Partiler Toplamı	*39.22*	*35.62*
	Diğerleri	*1.3*	*0.25*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-f Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

SHP'nin parti bazındaki bu başarısına rağmen, *Tablo 12*'de de görüldüğü gibi, seçim aritmetiği genelinde, yine sağ yelpaze ağır basar. Sağ kanat bu seçimlerde Türkiye genelinde, bir önceki seçimlere oranla yüzde 5'e yakın önemli bir oy kaybı yaşasa da, sol partiler toplamından yüzde 20 daha fazla oy almayı başarmıştır.

Samsun özelinde de, seçim sonuçlarının sergilediği değişim trendi Türkiye genelindeki duruma paralellik gösterir: Sağ kanat, bir önceki seçimlere oranla yaklaşık yüzde 3'lük bir oy kaybı yaşarken, sol kanat ise gücünü yüzde 3 oranında arttırmıştır *(Tablo 12).*

Tablo 12. *1989 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
ANAP	*21.80*	*16*
DSP	*9.03*	*12.40*
DYP	*25.13*	*33.41*
IDP	*0.94*	*0.97*
MCP	*4.14*	*4.92*
RP	*9.80*	*8.83*
SHP	*28.69*	*23.22*
BAGIMSIZ	*0.47*	*0.25*
DİĞER	*0.00*	*-*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-f Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Bir başka anlatımla sol partiler 1984 Samsun il genel meclisi seçimlerinde, toplamda yüzde 32.85'lik gücünü, 1989'da yüzde 35.62'ye yükseltmiştir. Bununla birlikte, sağ yelpazenin Samsun'daki geleneksel üstünlüğü değişmemiştir.

1989 Samsun il genel meclisi seçimlerinin partiler bazındaki galibi ise Demirel'in Doğru Yol Partisi olmuştur. DYP il genel seçimlerinde, Samsun'daki en yakın takipçisi SHP'ye yüzde 10'luk fark atarak birinci sırada yer almayı başarmıştır. Buna karşın, Samsun merkezde belediye başkanlığı seçimlerini yüzde 38.55 oy oranı ile SHP adayı Muzaffer Önder kazanmıştır. Bir önceki Samsun il genel meclisi seçimlerin galibi ANAP ise, yalnızca yüzde 16 oy alarak, üçüncü sıraya düşmüştür. Bu seçimlerin partiler bazında Samsun açısından bir başka önemli sonucu da, Refah Partisi'nin yükselişidir. RP oy oranını yaklaşık 2 kat arttırarak yüzde 8.83'e taşımış ve Samsun'un siyasi yapısı içinde önemli bir yer edinmiştir. Seçimlerin kayda değer bir başka sonucu da Ecevit'in DSP'si ile ilgilidir. Demokratik Sol Parti bu seçimlerde Samsun'da, Türkiye genelinde aldığı oylardan daha fazla bir oy oranına ulaşmıştır: Aldığı yüzde 12.40 oy ile dördüncü büyük parti konumunu kazanarak Samsun'un siyasi yaşamında önemli ölçüde söz sahibi olmuştur.

7. 1994 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

1994 Türkiye yerel seçimleri 27 Mart 1994 tarihinde, toplam 2710 belediye başkanlığı için gerçekleştirilen belediye başkanlığı seçimlerinde *(Tablo 13)* sağ yelpazede yaşanan kan kaybının durduğu, görülür. Bunun da ötesinde sağ partiler, Türkiye genelinde çok hızlı bir şekilde toparlanıp güçlerini 70.13'e yükseltmiştir. Bu yükseliş, belediye başkanlığı sayısına da yansımıştır. Sağ partiler 1989 seçimlerinde, Türkiye genelinde toplam 1984 belediye başkanlığının 1225'ini kazanırken, 1994 seçimlerinde 2710 belediye başkanlığının 2143'ünü kazanmıştır (Yerelnet, 2006-k). Sağın bu hızlı toparlanmasında öncülüğü DYP ve ANAP yapmış olsa da MHP ve özellikle de RP'nin bu yükselişe katkısı yadsınamayacak ölçüde büyük olmuştur.

Tablo 13. *1994 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
1994	*Sağ Partiler Toplamı*	*70.13*	*73.11*
	Sol Partiler Toplamı	*29.09*	*26.2*
	Diğerleri	*0.78*	*0.69*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-g Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

1994 yerel seçimlerinde, en dramatik sonucu SHP yaşarken, en büyük başarıyı ise Erbakan'ın Refah Partisi gerçekleştirmiştir. İlk iki sırayı sağ kanattan DYP ve ANAP paylaşsa da RP, bir önceki seçimlerde yüzde 9.80 olan oy oranını, seçim öncesi kamuoyu yoklamalarının tersine (Bayramoğlu, 2006-a), 1994 il genel meclisi seçimlerinde ikiye katlamıştır *(Tablo 14).* Bir önceki seçimlere Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) çatısı altında giren milliyetçi kanat, 1994 seçimlerine Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) kimliği ile girmiş ve bu partide oy oranını iki kat arttırarak, 118 belediye başkanlığı kazanmıştır.

Tablo 14. *1994 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Oy Dağılımı*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
DYP	*21.41*	*27.34*
ANAP	*21.09*	*17.94*
RP	*19.14*	*16.88*
DSP	*8.75*	*9.60*
MHP	*7.95*	*8.69*
SHP	*13.53*	*8.25*
CHP	*4.61*	*8.17*
BBP	*1.26*	*1.23*
DİĞERLERİ (*)	*2.26*	*1.9*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-g Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir**.** (*): Oy oranı yüzde 1'in altında olan partiler, diğerleri kategorisinde değerlendirilmiştir.

Samsun ili yerelinde de durum Türkiye geneline paralellik gösterir. Samsun'un toplumsal ve siyasi yapısında gelenekselleşmiş bir gücü olan sağ kanat, 1989 il genel meclisi seçimlerinde aldığı yüzde 64.13'lik oy oranını, 1994 seçimlerinde yüzde 73.11'e taşıyarak gücüne güç katmıştır. Bununla birlikte Samsun il genel meclisi seçimlerinde DYP'nin yüzde 27.34'lük üstünlüğüne karşın, Samsun belediye başkanlığı seçimlerini, yüzde 31.96 oy oranı ile CHP adayı Muzaffer Önder kazanmıştır. İl genel meclisi seçimlerinde SHP Samsun'da, bir önceki seçimlere oranla çok büyük bir güç kaybı yaşamıştır. Hatta, bu seçimlerin Samsun'da tartışmasız mağlubunun SHP olduğu bile söylenebilir. Samsun'da, partiler sıralamasında ilk üç sırayı, üç sağ parti DYP, ANAP ve RP elde etmiştir. Ancak Samsun il genel meclisi seçimlerinin asıl galibi, oy oranlarını Türkiye genelinde olduğu gibi Samsun'da da yaklaşık 2 kat arttırmayı başaran MHP ve RP'dir.

8. 1999 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

18 Nisan 1999'da gerçekleşen 1999 yerel seçimlerine 20 parti katılmıştır. Bu seçimler de, Türkiye genelinde sağ kanadın tartışmasız üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, sağ partiler Türkiye genelinde kısmi bir oy kaybı yaşamışlardır. Ancak, belediye başkanlıklarının dağılımı bakımından, bu seçimin galibi yine, toplam 3215 belediye başkanlığının 2551'ini kazanan sağ kanattır (Yerelnet, 2006-m).Sol kanadın toplam oy oranında ise, bir önceki seçimlere oranla, değişen fazla bir şey *olmamıştır (Tablo 15).* Kazanılan belediye başkanlığı sayısı ve oranı bakımından da durum aynıdır.

Tablo 15. *1999 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
1999	*Sağ Partiler Toplamı*	*65.78*	*75.39*
	Sol Partiler Toplamı	*29.11*	*24.5*
	Diğerleri	*5.11*	*0.11*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-h Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Bu seçimler partiler bağlamında da çarpıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Dokuz yerel seçimde, ilk kez, ilk dört sırayı sağ partiler kazanmıştır. Solun bu seçimlerdeki iki büyük partisi CHP ve DSP ise beşinci ve altıncı sırayı paylaşmıştır. Burada vurgulanması gereken önemli bir ayrıntı, DSP belediye başkanlığı seçimlerinde yüzde 15.19'luk oy oranı ile ANAP ve FP'nin ardından üçüncü sırada yer almış olmakla birlikte, kazanılan belediye başkanlığı sayısı bakımından bu başarıyı sürdürememiştir. Türkiye il genel meclisi seçimlerden ise, yüzde 18.70 oy oranıyla DSP birinci çıkmıştır. Bu partiyi, yüzde 17.17 ile MHP ve yüzde 16.48 ile FP izlemiştir *(Tablo 16).*

Tablo 16. *1999 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Oy Dağılımı.*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
MHP	*17.17*	*21.14*
ANAP	*15.03*	*18.68*
DYP	*13.21*	*16.22*
FP	*16.48*	*15.56*
DSP	*18.70*	*12.42*
CHP	*11.08*	*10.66*
BBP	*1.72*	*1.99*
DİĞERLERİ (*)	*6.61*	*3.33*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-h Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Samsun belediye başkanlığı seçimlerinde ise trend, Türkiye genelinin tersinedir. Belediye başkanlığı seçimlerinde Türkiye genelinde oy kaybeden sağ kanat, Samsun il genel meclisi seçimlerinde yükselişini sürdürür oy oranını yüzde 75.39'a çıkartır. Öte yandan solun Samsun'da gerileyişi bu seçimlerde de sürer. Partiler bazında da, Samsun'da sağ partilerin üstünlüğü sürer. 1999 yerel seçimlerinin Samsun'daki galibi Milliyetçi Hareket Partisi'dir. MHP, daha önce yüzde 8'lerde olan oy oranını yüzde 21.14'e taşıyarak, Samsun il genel meclisi seçimlerinde tarihi bir başarı elde eder. Bununla birlikte Samsun belediye başkanlığını ANAP adayı, Yusuf Ziya Yılmaz kazanır. Bir önceki seçimlerin galibi DYP'nin Samsun'daki gerileyişi ise, bu seçimlerde de sürer. Özetle, daha önceki seçimlerin sonuçları gibi, 1999 yerel seçimlerinde de, Samsun'un toplumsal ve siyasal yaşamında, sağ siyaset kültürünün egemenliğini kesintisiz, artarak sürer.

9. 2004 Yılı Yerel Seçim Sonuçları

2004 yerel seçimleri de, Türk siyasi ve toplumsal hayatının en kayda değer seçimlerinden bir tanesidir. Sağ siyaset geleneği yerel seçimler temelinde, son 40 yılın en büyük başarısını bu seçimlerde kazanmıştır. Belediye başkanlığı seçimlerinde, Türkiye genelinde alınan yüzde 72.83'lük oy, sağ kanat için tarihi bir başarı olmuştur *(Tablo 17).* Sol kanat, aldığı yüzde 26.33'lük oy ile bu seçimlerde tarihi bir yenilgiye uğramıştır. Kazanılan belediye başkanlığı ile ilgili sayısal ve oransal bilgiler de, yukarıda vurgulanan durumu daha net bir şekilde gözler önüne serer. 2004 yerel seçimlerinde Türkiye genelinde, toplam 3516 belediye başkanlığının 2832'sini sağ partiler kazanmıştır. Bu rakam, sağ partiler açısından yüzde 80.55 gibi tarihi bir orana karşılık gelmektedir.

2004 yerel seçimlerinin partiler bazındaki galibi ise, hiç kuşkusuz Adalet ve Kalkınma partisidir. AKP, Türkiye il genel meclisi seçimlerinde, yüzde 41.89 gibi büyük bir güç elde ederek birinci parti olmuştur. Bu oran, yüzde 18.38'lik oy oranı ile seçimlerden ikinci parti olarak çıkan CHP'nin oylarından, yüzde 128 daha fazladır. Belediye başkanlığı

seçimleri ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçim zaferini daha görünür kılar. AKP, Türkiye genelinde toplam 3516 belediye başkanlığının, 1950'sini kazanmıştır. Bir başka anlatımla AKP Türkiye genelinde belediye başkanlıklarının yüzde 55.46 elde etmiştir. CHP'nin kazandığı belediye başkanlığı sayısı ise sadece 498'dir. Sayısal bakımından üçüncü sırayı 415 belediye başkanlığı ile DYP, dördüncü sırayı ise 264 belediye başkanlığı ile MHP alır. Beşinci sıradaki ANAP 113 ve altıncı sıradaki SHP ise ancak 72 belediye başkanlığı kazanabilmiştir *(Tablo 18).*

Tablo 17. *2004 Yılı Yerel Seçimlerinde Oyların Dağılımı.*

		Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
		Türkiye Geneli (Belediye Başkanlığı)	***Samsun (İl Genel Meclisi)***
2004	*Sağ Partiler Toplamı*	*72.83*	*82.11*
	Sol Partiler Toplamı	*26.33*	*17.82*
	Diğerleri	*0.84*	*0.07*
Toplam		*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-i Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

Tablo 18. *2004 Yılı Türkiye Yerel (İl Genel Meclisi) Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı*

	Partilere Göre Oy Dağılımı (%)	
	Türkiye Geneli	***Samsun***
AKP	*41.89*	*48.41*
CHP	*18.38*	*14.76*
MHP	*10.37*	*13.17*
DYP	*9.88*	*11.62*
ANAP	*2.50*	*2.66*
SP	*3.99*	*2.29*
GP	*2.57*	*1.88*
DSP	*2.18*	*1.46*
BBP	*1.16*	*1.45*
SHP	*5.03*	*1.02*
DİĞERLERİ (*)	*2.05*	*1.28*
TOPLAM	*100*	*100*

Kaynak: Araştırmacının 2006 Yılında, Samsun İline Yönelik Gerçekleştirdiği Projede, Yerelnet 2006-i Verileri Temel Alınarak Düzenlenmiştir.

2004 yerel seçimlerinin Samsun ili sonuçları da, Türkiye genelindeki değişime paralellik gösterir. Sağ kanat, Samsun il genel meclisi seçimlerinde daha önce kazandığı yüzde 75.39'luk gücü, yaklaşık yüzde 7 oranında arttırarak yüzde 82.11'e çıkarmıştır. Bu durum sağ kanat açısından, Samsun ili özelinde tarihi bir başarı anlamı taşımaktadır. Çünkü, sağ partiler Samsun il genel meclisinde, 1963'ten bu güne en yüksek temsil edilme oranına, 2004 yerel seçimlerinde ulaşmıştır. Bu sonuçlar, sağ siyaset anlayışının, Samsun halkı tarafından büyük oranda benimsenip içselleştirildiğinin de açık kanıtı

olarak kabul edilebilir. Öte yandan siyasi yelpazenin sol kanadı da, Samsun ili özelinde, en büyük yenilgisini bu seçimlerde yaşamıştır. Bu kanat, 2004 Samsun il genel meclisi seçimlerinde, yüzde 6.68 oranında oy kaybederek, son seçimlerde sergilediği düşüş trendini zirveye taşımıştır. Sol partiler toplamda aldıkları yüzde 17.82 oy oranı ile, deyim yerindeyse Samsun'da dibe vurmuşlardır.

Siyasi partiler temelinde 2004 yılı yerel seçimlerinde, Samsun'da, en büyük başarıyı Adalet ve Kalkınma Partisi gerçekleştirmiştir. Samsun il genel meclisi seçimlerinde, oyların neredeyse yarısını alan AKP, belediye başkanlığı seçimini de açık ara farkla kazanarak, Samsun'daki başarısını taçlandırmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kazandığı yüzde 48.41 oy desteği (Tablo 18), AKP açısından büyük bir başarı olmanın ötesinde, son 43 yıl içinde Samsun il genel meclisi seçimlerinde, bir siyasi partinin kazandığı en büyük üçüncü oy oranı olması bakımından da büyük önem ve anlam taşır. Bunun da ötesinde AKP'nin bu oy oranı, son 35 yıl içinde bir siyasi partinin Samsun il genel meclisi seçimlerinde kazandığı en büyük başarıdır.

Sonuç

Karadeniz Bölgesi'nde, Kızılırmak ve Yeşilırmak deltaları arasında yer alan Samsun, hem coğrafi, hem tarihsel ve hem de toplumsal açıdan bölgenin en önemli şehirlerinden biridir. Bunun da ötesinde Samsun, Türk Ulusu'nun yirminci yüzyılın başlarında, dünyanın emperyalist güçlerine karşı gerçekleştirdiği bir varoluş savaşımı olan, Milli Mücadele'deki yeri ile de yakın siyasi ve toplumsal tarihimiz açısından hayati bir önem taşır. Samsun ilinin siyasi yapısının araştırma konusu olarak seçilmesinin temelinde bu realite yatar. Çalışmada, yapısal-işlevselci sosyoloji geleneğinden hareketle, siyaset sosyolojisinin yöntem ve teknikleri kullanılarak, Samsun'un siyasi yapısı ve Türkiye'nin genel siyasi yapısı içinde Samsun'un yeri incelendi. Bir başka anlatımla, son 43 yılın yerel seçim sonuçları temelinde Samsun'da siyasi erkin oluşumu, şekillenişi, işleyiş ve değişim düzenlilikleri araştırıldı.

Araştırmanın bulguları, Samsun'un siyasi yapısına, sağ siyaset kültürünün damgasını vurduğunu göstermektedir. Samsun'da sağ partilerin toplam oy oranı, 1960'lı yıllarda yüzde 60 civarında seyrederken, önemli bir yükseliş gerçekleştirerek, günümüzde yüzde 80'i aşmıştır. Sol partiler ise yerel seçimler temelinde Samsun'un siyasi yapısı içinde, en yüksek temsil gücüne, yüzde 42.75 ile 1977 yerel seçimlerinde ulaşmıştır. Sol kanadın, takip eden süreçte Samsun'un siyasi ve toplumsal yapısı içindeki gücü, sürekli bir gerileyiş trendi içinde olmuştur. Sol partiler, 2004 il genel meclisi seçimlerinde, toplamda aldıkları yüzde 17.82'lik oy oranı ile Samsun'un siyasi yapısı içinde, son 43 yılın en düşük temsil edilme gücünü elde etmiştir.

Belediye başkanlığı seçim sonuçları incelendiğinde de, sağ siyaset kültürünün, Samsun'un toplumsal ve siyasal dokusunda hakim olduğu görülür: 1963 ve 1968 seçimlerinde Samsun belediye başkanlığını AP adayı kazanmıştır. 1973 seçimlerini ise,

yüzde 62.66 gibi çok yüksek bir oy oranı ile bağımsız aday kazanmıştır. 1977 seçimlerinin galibi, geçerli oyların yarısına yakınını alan AP adayı Kemal Vehbi Gül'dür. 1984 seçimlerinin galibi de yine, bu kez ANAP kimliği ile seçime giren, Kemal Vehbi Gül'dür. İncelenen süreç içinde, yalnızca 1989 ve 1994 seçimlerinde, sol partiler varlık gösterebilmiştir. Her iki seçimlerde de, belediye başkanlığını solun adayı Muzaffer Önder kazanmıştır. Muzaffer Önder seçimlere 1989'da SHP, 1994'te ise CHP'nin adayı olarak girmiştir. 1999 ve 2004 yerel seçimlerinin galibi yine sağ partilerin adayı olmuştur. 1999 genel seçimlerinde ANAP çatısı altında seçimlere giren Yusuf Ziya Yılmaz, yüzde 27.97'lik oy oranı ile Samsun belediye başkanı olmaya hak kazanmıştır. 1963'te, Samsun'da Adalet Partisi'nin başlattığı sağ siyaset geleneğine son halkayı, 2004 yerel seçimleri ile Adalet ve Kalkınma Partisi eklemiştir. 2004 Samsun belediye başkanlığı seçiminin galibi de yine, bir önceki seçimlerde başarı ile ipi göğüsleyen Yusuf Ziya YILMAZ olmuştur.

Kaynakça

AKBULUT**,** Örsan (2006-a), *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1963 Yılı Raporu,* TODAİE-YERELNET, 07.02.2006 http://www.yerelnet.org.tr/secimler /secim analizleri1963.php

AKBULUT**,** Örsan (2006-b), *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1968 Yılı Raporu,* TODAİE-YERELNET, 07.02.2006, http://www.yerelnet.org.tr/ secimler/ secim analizleri 1968.php

AKSOY, Mustafa, 2000, *Sosyoloji ve Sosyal Bilimlere Giriş*, Alfa Yayınları, İst.

ALBAYRAK**,** Mustafa (2004), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti,* Phoenix Yay., Ankara.

ALTUNIŞIK**,** Remzi (Ed.) (2004), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı),* Sakarya Kitabevi, Sakarya.

ARSLAN, D. Ali /2005), Tek Partili Dönem Ve Çok Partili Dönem Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi, *"İş-Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, cilt: 7, Sayı: 1,* 8.3.2005*,* http://www.isguc.org/

ARSLAN**,** D. Ali (2004), *Türk İktidar Seçkinleri, Kırgızistan Kommersiyalık Enstitüsü, Akademik Bakış, Türk Dünyası Celalabad İşletme Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3, ss. 1-9, Kırgızistan,* http://www.tdcif. org/a_view.php?

ARSLAN, D. Ali (2003), *Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6. 2: 115-135.*

AYATA**,** Ayşe Güneş (1992), *Cumhuriyet Halk Partisi: Örgüt ve İdeoloji*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

BACHRACH**,** Peter & BARATZ, M. (1962), *Two Faces of Power, American Political Science Review, 56.*

BAYRAMOĞLU**,** Sonay (2006-a), *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1994 Yılı Raporu,* YERELNET, 01.03.2006 http://www.yerelnet.org.tr/secimler /secim_analiz

BAYRAMOĞLU, Sonay (2006-b), *Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi 1999 Yılı Raporu,* YERELNET, 16.02.20006, http://www.yerelnet.org.tr/secimler /secim_analizleri 1999.php

BULMER, Martin (1994), *Sociological Research Methods*: Macmillan, London.

Büyük Larousse, *Sözlük ve Ansiklopedisi*, 3: 1599-1600. Interpress, İstanbul.

COLOMER, Joseph M. (2005), *The Genral Election in Spain, March 2003, Electoral Studies, 24: 149-153*.

COULSON, Andrew (2004), *Local Politics, Central Power: The Future of Representative Local Government in Englang, Local Government Studies, 30.4: 467-480*.

Çeçen, Anıl (2000), *İnsan Hakları,* Savaş Yayınevi, Ankara.

DAHL, Robert (1961), *Who Governs?,* New Haven, Yale UP.

DUVERGER, Maurice (1993), *Siyasi partiler,* Bilgi Yayınevi, Ankara.

FREY, Frederic (1965), *The Turkish Political Elite,* Massachusetts: MIT Press.

GILBERT, Nigel (1994), *Researching Social Life,* Sage, London.

GAME, Chris (2004), *Local Elections in Britain, Local Government Studies, 30.2: 276-280*.

GREEN, Donald P. (vd), (2003), *Getting Out the Vote in Local Election: Results from Six Door-to-Door Canvassing Experiments, The Journal of Politics, 65. 4: 1083-1096*.

GLASGOW, Matt (2005), *Voting Behavior and the Electoral Context of Government Formation, Elsevioer Electoral Studies, 24: 245-264*.

GOLDER, Garrett & Alvarez, Michael (2005), *Democratic Electoral Systems Around the World, Elsevioer Electoral Studies, 24: 103-121.*

KIŞLALI, Ahmet Taner (2003), *Siyasal Sistemler,* İstanbul: İmge Yayınları.

KİLİ, Suna (1976), *Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler 1960-1975,* İstanbul.

LEDUC, Lavrence (2005), *The Federal Election in Canada, Electoral Studies, 24: 338-343*.

SULLIVAN, Michael (2005), *The Legislative Elections in Indonesia, April 2004, Electoral Studies, 24: 326-332*.

ŞENER, Mustafa (2006), *TODAİE Seçim Sonuçları Değerlendirmesi 1984 Yılı Raporu, YerelNET, 28.02.06* http://www.yerelnet.org.tr/secimler/ secim_analizleri 1984

TEZİÇ, Erdoğan (1976), *Siyasi partiler: 100 soruda*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

TODAİE, (2006-a), *Konya İli 2004 Yılı Yerel Seçim Sonuçları, YerelNET, 26.12.05,* http://www.yerelnet.org.tr/secimler/il_secim.php?ilid =42&yil= 2004& bbb=4747#baskan

WONG, Chin-Huat (2005), *The Federal and State Elections in Malaysia, November 2003, Electoral Studies, 24: 311-315*.

YUVAL, Fany & Herne Kaisa (2005), *Sophisticated Behavior Under Majoritarian and Non-Majoritarian Voting Procedures, Political Behavior, 27. 3: 217-237*.

YAYMAN**,** Hüseyin (2006-a), *TODAİE Seçim Sonuçları Değerlendirmesi 1973 Yılı Raporu, YerelNET, 26.02.06*

YAYMAN**,** Hüseyin (2006-b), *TODAİE Seçim Sonuçları Değerlendirmesi 1977 Yılı Raporu, YerelNET, 26.02.06,*

YERELNET, (2006-a), *1963 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 14.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/il_secim.php?ilid=55&yil=1963

YERELNET, (2006-b), *1968 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 14.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/il_secim.php?ilid=55&yil=1968

YERELNET, (2006-c), *1973 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 15.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/il_secim.php?ilid=55&yil=1973#yil

YERELNET, (2006-d), *1977 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 15.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/index.php?tur=&yil=1977

YERELNET, (2006-e), *1984 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 16.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/index.php?tur=&yil=1984

YERELNET, (2006-f), *1989 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 16.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/index.php?tur=&yil=1989

YERELNET, (2006-g), *1994 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 16.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/il_secim.php?ilid=55&yil=1994

YERELNET, (2006-h), *1999 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 16.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/il_secim.php?ilid=55&yil=1999

YERELNET, (2006-i), *2004 Yerel Seçim Sonuçları*, *TODAİE* 16.02.2006,

http://www.yerelnet.org.tr/secimler/il_secim.php?ilid=55&yil=2004

Ekler

Tablo 1. *2007 Yılı Milletvekili genel seçimi, seçmen ve oy bilgileri*

	Türkiye	Samsun
Seçmen listesinde yazılı olan seçmen sayısı	42 799 303	779 810
Oy kullanan seçmen sayısı	36 056 293	646 905
Katılım oranı (%)	84,2	83,0
Milletvekili sayısı	550	9
Adalet ve Kalkınma Partisi	341	6
Cumhuriyet Halk Partisi	112	2
Milliyetçi Hareket Partisi	71	1
Bağımsızlar	26	-

	Türkiye	Samsun
Toplam kayıtlı seçmen sayısı	39 809 274	577 834
Oy kullanan seçmen sayısı	33 510 343	486 379
Katılım oranı	84,2	84,2
Başkanlık sayısı	2 931	40
Adalet ve Kalkınma Partisi	1 454	26
Cumhuriyet Halk Partisi	513	5
Milliyetçi Hareket Partisi	485	7
Demokrat Parti	151	-
Demokratik Toplum Partisi	97	-
Saadet Partisi	80	-
Demokratik Sol Parti	60	2
Bağımsızlar	45	-
Diğer partiler	27	-
Büyük Birlik Partisi	20	-

Tablo 2. *2009 Yılı Belediye başkanlığı seçimi, seçmen ve oy bilgileri*

	Türkiye	Samsun
Sandık sayısı	152 006	2 808
Seçmen listesinde yazılı olan seçmen sayısı	52 051 828	874 952
Oy kullanan seçmen sayısı	38 369 099	722 865
Katılım oranı (%)	73,7	82,6
Geçersiz oy oranı (%)	1,9	1,8
Geçerli oy oranı (%)	98,1	98,2
Evet oyu (%)	57,9	67,2
Hayır oyu (%)	42,1	32,8

Tablo 3. *2010 yılı Halkoylaması sonuçları*

ATATÜRK'ÜN SAMSUN ÖĞRETMENLERİNE VE SAMSUN'DAN ÖĞRETMENLERE BİLDİRİLERİ

Mustafa KIRCI [*]

Giriş

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatında, yeniden kuruluş ve var oluş tarihimizde, Samsun'un önemli bir yeri vardır. Milli kurtuluş savaşımızın başlangıç noktası olan Samsun, aynı zamanda Atatürk'ün çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkma hedefinin ilkeleriyle ilgili "ilim, fen, milli benlik, milli eğitim, özellikle akla dayanan milli eğitim" konularında başlattığı yeniliklerle ilgili ilk bildirilerin tespit edildiği yer olması bakımından da büyük bir öneme sahiptir. "*Maarif Misakı*"nın –milli eğitim yemininin- sarsılmaz temel hedefini gösteren bu bildiriler, önce Samsun'da, Samsun öğretmenlerine, yine Samsun'dan tüm öğretmenlere ve eğitime yön verenlere bildirilmiştir.

Biz bu bildirimizde, Atatürk'ün Samsun öğretmenlerine ve Samsun'dan tüm öğretmenlere ve milli eğitime yön verenlere, 22 Eylül 1924'te Samsun'dan bildirdiği, eğitim yemini konusundaki değişmez hedefleri gününde tespit etmek, günümüze dönük olarak yorumlamak ve tanımlamak istiyoruz.

Milli kurtuluş savaşı yıllarında milletimizin var oluş temeli sayılacak üç yemin meydana getirilmiştir. Bunların birincisi hürriyet ve bağımsızlığımızı, anavatan sınırları içinde, temel alan "*Misak-ı Milli*"dir. İkincisi, 17 Şubat 1923'te İzmir'de 3225 işçi ve çiftçi delegenin katıldığı "İktisat Kongresi"nde ilan edilen "*Misak-ı İktisadi*", üçüncüsü de 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilince, ilk kabinenin Maarif Vekili Safa Bey zamanında ilan edilen "*Maarif Misakı*"dır.[1]

Üç milli yeminin de amacı, çağdaş milletlerin düzeyinde yeni bir cumhuriyetin kurulmasıdır. Üç yeminde de, Türkiye Cumhuriyeti'nin cihangir bir devlet yerine, bağımsız, ekonomik temellere dayanan bir devlet olması kararlaştırılmıştır. Böyle bir devletin de, her şeyden önce, bir "eğitim politikası" olması gerekir. Çünkü ilk iki yeminin gerçekleşmesi için, bilgili ve bilinçli bir milletin yetiştirilmesini sağlayacak yeni, çağdaş bir eğitim ve öğretim programı gereklidir. İşte bunun için milletçe bir and içilmiştir. Bu and, bu yemin de "Maarif Misakı" –eğitim yemini-, daha kesin bir ifadeyle, "milli eğitim yemini"dir. Mustafa Kemal Atatürk, "Milli Eğitim Yemini"nin temel hedeflerini ve bu hedeflerin değiştirilemez ilkelerini Samsun'da, Samsun öğretmenlerine ve Samsun'dan eğitimle ilgili herkese bildirmiştir.

[*] *Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Enver Bekman Şapolyo, Atatürk ve Maarif Misakı, Türk Kültürü, Eğitim Sayısı, S.40, Şubat 1966, s.383

Atatürk'ün Samsun'dan Öğretmenlere Seslenişi

Kemal Atatürk, Samsun'a ikinci gelişinde (20-24 Eylül 1924) "22 Eylül 1924'te Samsun İstiklal Ticaret Mektebi'nde, Samsun öğretmenlerinin davetiyle katıldığı akşam çayında"[2] eğitim yeminiyle ilgili şu tespitlere ve tanımlamalara yer vermiştir.

Atatürk, cumhuriyetin ilanından sonra, cumhuru yetiştirecek, eğitim konusuna büyük önem vermiştir. Atatürk'e göre cumhuriyeti devam ettirecek, cumhuru oluşturacak, "kıymetli" insanlar yetiştirmek gerekir. "Kıymetli insanlar, dimağları ilim ve fen ile müzeyyen" insanlardır. "İlim ve fen" dünyayı düzenleme, kurma, keşfetme görevine ve iznine sahip olan insanın kılavuzudur. Atatürk ilk defa Samsun'da hayata hazırlanmamızda temel ilkemizi şu cümleleriyle tespit etmiştir: Kültür ve medeniyet için; "dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir."[3]

Cumhuru oluşturacak her insan ve bütün millet, ömrü boyunca, medeniyetin temeli olan ilim ve fen'i hemen her alanda benimseyecek, bütün millete ilim ve fen yol gösterecektir. Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin her konuda yol göstericisi ilim ve fen olacaktır. Medeniyetin maddi tarafını temsil eden teknoloji, manevi tarafını temsil eden kültür, yol gösterici ve aydınlatıcı olarak, bilim ve fenn'e dayanacaktır.

Ancak yol gösterici olarak öğretim ve eğitimde dayanılacak ilim ve fennin özelliği, çok daha net olarak, şöyle belirtilmiştir: "Yalnız ilmin ve fennin, yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanında takip eylemek şarttır."

İlim ve fen her gün gelişmekte ve ilerlemektedir. Öğretim ve eğitimde takip edilecek ilim ve fen, çağdaş, güncel, hatta şimdiye ait derecede gelişmişliğin en son çizgisindeki tanımıyla ifade edilen "ilim ve fen"dir. Yoksa zamanı geçmiş, eskimiş bir bilimin, teknolojinin yol gösterici olması düşünülemez.

Türkiye Cumhuriyeti çağdaş uygarlık düzeyine yükselirken, maddi ve manevi dünyasını bilim ve fenn'e dayandırarak kuracaktır. Bu bilim ve fen ise "iki bin veya binlerce sene evvelki ilim ve dilin çizdiği" ilkeler ve kurallara dayanan bilim ve fen olamaz. Bilim ve fennin günümüzdeki düzeyi öğretim ve eğitimde temel olarak alınacaktır. Çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkmada Atatürk'e göre "insanımızı hayata hazırlamada" yol gösterici olarak takip edilecek çağdaş "bilim ve fen" olacaktır.

---

[2] Özen Topçu, Atatürk ve Samsun, Samsun 2005, s.110

[3] Armağan, Maarif Basımevi, İstanbul, 1959, s.3-33 ♣ Bundan sonraki alıntılar hep bu sayfalar arasından seçilmiştir.

"Dimağları çağdaş bilim ve fen ile" bilgilendirilmiş ve bilinçlendirilmiş insanlar "vatan-ı asli-i millet ümitsiz felakete düştüğü zaman muvazzaf oldukları, namus-u vicdan, namus-u haysiyetle mükellef bulundukları vazifeyi" her zaman yapmışlardır ve gerektiğinde yine yapacak kişilerdir. Çünkü dünyada "herkes bir ödev içindir. Gelir gider. Belki nedir bilmez borcu, yalnız onu öder."[4] Vatan ve milletin tehlikeye düştüğü durumlarda ve her türlü baskı altında dahi vazifelerini yapan kişiler, öğretmenlerin yetiştirdiği kişilerdir. Bu gibi kişiler, "ilk ilhamı ana baba kucağından, sonra mektepteki öğretmenin lisanından, vicdanından, terbiyesinden" alırlar. Mustafa Kemal Atatürk'ün ve onun gibi olan millet evlatlarının "ilham ve kuvvet kaynağı milletin kendisidir." Mustafa Kemal'e göre "varlığımızı, istikbalimizi kurtaran büyük ef'al ve harekat, milletin müşterek fikrinin, arzusunun, azminin yüksek tecellisi asarından başka bir şey değildir."

Bütün bu sıraladıklarından sonra, Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'dan öğretmenlere, eğitimcilere ilan ettiği memleketin en önemli meselesi eğitim meselesidir: "en mühim, en esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki, bir milleti hür, müstakil, şanlı, âli bir heyet-i içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefalete terk eder."

Samsun'dan Atatürk'ün ilan ettiği "yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli meselesi 'eğitim' meselesidir." Atatürk'ün ana noktaları ile ortaya koyduğu eğitimin milletimiz için tanımı "milli eğitim" olarak ifade edilir. "Milli Eğitim" yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği eğitimin adıdır. Özellikle ilk defa, Samsun'da, Atatürk'ün üzerinde durduğu ne dini terbiye, ne beynelmilel terbiye ne de hedef ve gayeleri başka olan terbiye anlayışlarıdır. Atatürk'ün kesinlikle üzerinde vurgu yaptığı Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminin adı "milli terbiye"dir. "Efendiler, bizim milletimiz derin, amik bir maziye mâliktir." İlk Türk devletlerinden Selçuklulara ve Osmanlılara kadar düşünüldüğünde uzun bir geçmişten bugüne, "Türk kendi ruhunu, benliğini, hayatını unutmuş; nereden geldiği belirsiz birtakım" hedeflere sürüklenmiştir. İçine düşülen bütün felaketlerin "sebebi alınan gayrı milli terbiye"dir. Terbiyenin sistemi, hedefi, yöntemleri ve vasıtaları çok önemlidir. "Terbiyelerinin hedefi milli olmayan bütün sistemlerin insanlarına verdiği manevi terbiye ve ahlak, esaret zincirlerini kırabilecek meziyet-i insaniyeyi verememiştir, veremez." Çünkü insanlarına esaret zincirlerini, her konuda kırabilecek, insani özellikleri kazandıran tek sistem "milli terbiye" sistemidir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin terbiye sistemi "milli terbiye sistemidir." Ancak milli eğitim sisteminin temel hedefi de millidir. Atatürk'e göre hedefi milli olan milli eğitimin "dilini, usulünü ve her türlü vasıtalarını da milli yapmak mecburiyeti vardır." Dili, hedefi, metotları ve her türlü vasıtaları milli olan bir eğitim sistemi ancak genç

[4] Mustafa Kırcı, Atatürk'ü Konu Alan Tiyatro Eseri "Bayönder" Üzerine Bir İnceleme, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.17, Samsun 2004, s.131

dimağları “milli terbiye” ile geliştirecek, yükseltecek, her türlü zararlı ve uyuşturucu unsurlarla doldurmaktan kurtaracaktır.

Sonuç

Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkması için halletmesi gereken en önemli davası eğitim davasıdır. Milli eğitim, insanımızı hayata hazırlayacak temel sistemdir. Bu sistemin dünyada takip edeceği yol göstericisi, kesinlikle, ilim ve fen olacaktır. Sözü edilen ilim ve fen, en son noktadaki ilim ve fendir. İlim ve fen kılavuzluğundaki eğitim sisteminin adı “milli eğitim”dir. Hedefi milli olan eğitim sisteminin dili milli, metodu milli, bütün vasıtaları da milli olmalıdır. Temelini milletin azminden, kararlılığından, ümidinden, milletin müşterek fikrinden alan ve bunların tümünün eserlerinin yansıyacağı bir milli eğitim ancak yeni Türkiye Cumhuriyeti’ni çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracaktır. Misak-ı Milli’nin, Misak-ı İktisadi’nin de başarısı milli eğitim yemininin başarılı olmasına bağlıdır. Atatürk’ün Samsun’dan yeni Türkiye Cumhuriyeti için öngördüğü, kesinlikle, takip edilmesini gerekli gördüğü eğitim sistemi, her yönüyle milli olan; milletin azmine, kararlılığına ve ümidine dayanan bir “Milli Eğitim” sistemidir.

Ancak, ne yazık ki, Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünden (1938) sonra eğitim sistemimizden milli olma özelliği kaldırılmış, milli eğitim sisteminin adı hümanist eğitim sistemine dönüştürülmüştür. Hümanist eğitim sistemi, Mustafa Kemal Atatürk’ün Samsun’dan tebliğ ettiği sistem değildir. Bu sistemin hedefi, dili vb. bütün yöntem ve vasıtaları da milli olmadığı için; eğitimde de tüm öteki işlerde de akla ve bilime dayanılmadığı için, milli bağımsızlık yemininden de, milli ekonomi yemininden de sapılmış; çağdaş uygarlık düzeyini yakalayan ve yaşayan bir Türkiye Cumhuriyeti kurulamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti akla, bilime, fenne dayanan bir “milli eğitim” sistemiyle insanlarının ferdiyet ve şahsiyetini kuramadıkça her yönüyle bağımsız ve çağdaş bir dünya ülkesi olamayacaktır.

SAMSUN BASIN TARİHİNDEN BİR KESİT: "HABER GAZETESİ"

Önder DUMAN[*]

Giriş

Günümüz demokrasilerinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan, yasama, yürütme ve yargıdan sonra "dördüncü güç" olarak kabul edilen basın, gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yayın türlerinin genel adıdır[1]. Yazılı olma ve periyodik şekilde insanlara ulaşma niteliği basını, kitap, broşür ve resim gibi diğer yayın türlerinden ayırmaktadır[2].

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda gayri müslimlerce ve 18. yüzyılın ilk yarısında müslümanlarca matbaanın kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen, gazete türündeki ilk basın ürünü, 1795'te İstanbul'daki Fransız elçiliği tarafından çıkarılan Bulletin des Nouvelles'dir. 1831'de bir Fransız gazetesi örnek alınarak çıkarılan Takvim-i Vekâyi ise, Türkçe basının ilk örneğidir. Devlet eliyle çıkarılan ve resmî hüviyetteki bu ilk örneği, 1841'de William Churchill tarafından çıkarılan Ceride-i Havadis takip etti. Osmanlı vatandaşlarının kendi girişimleriyle yayımladıkları ilk Türkçe gazete olan Tercüman-ı Ahvâl'in 1860'da neşri ve hemen ertesi yıl Tasvir-i Efkâr'ın yayımı Türk basın tarihi açısından bir dönüm noktası oldu[3]. Nitekim bundan sonra Türkçe gazetelerin sayıları hızla artarak İstanbul'da "Bab-ı Ali Basını" adı verilen bir olgu meydana geldi.

Anadolu'da basının ortaya çıkışı ise 1864 tarihli vilâyet nizamnamesinin yürürlüğe girmesi neticesinde, her vilayet merkezinde bir matbaanın açılması kararı ile mümkün oldu. Nitekim bu tarihten itibaren vilayet matbaaları salname ve telif eserlerin yanı sıra vilayet gazeteleri de basmaya başladılar[4]. Böylelikle vilayet gazeteleri bir anlamda yerel basının (Anadolu basınının) *öncü*leri oldular[5].

---

[*] *Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi*

[1] *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, s. 145; Enis Şahin, *Sakarya Basın Tarihi*, İstanbul 2005, s. 1.

[2] M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 19.

[3] Türk basın tarihi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1959.; Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1976.; İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*,; Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2000.

[4] Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-2 Kasım 1989)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 73-74.

[5] Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, s. 99-102.

Samsun'da vilayet matbaası ilk olarak 1887'de Hüseyin Avni Bey tarafından faaliyete geçirilmiş olmakla birlikte[6], bu tarihlerde Samsun'da vilayet gazetesi çıkarıldığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Samsun'da yayımlandığı bilinen ilk gazete II. Meşrutiyet'in hemen ertesinde, 15 Ağustos 1908'de Avni-zâde Cemil Bey tarafından çıkarılan Aks-ı Sadâ (Anadolu Sesleri)dır[7]. Bundan başka tespit edebildiğimiz kadarıyla 1908-1925 yılları arasında Samsun, Bafra ve Çarşamba'da yayımlanan gazete ve mecmua sayısı 33'dür[8]. Bu sayısal çokluktan da anlaşılacağı üzere II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve onu takip eden Cumhuriyet'in ilk yıllarında Samsun'da oldukça canlı bir basın hayatı mevcuttur. Bu canlılığın en etkin unsurlarından biri olduğunu düşündüğümüz Haber gazetesi ise bu çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Çalışmada öncelikle gazetenin genel bir tanıtımı yapılacak ve diğer basın organları ile ilişkileri irdelenecek, ardından yerel ve ulusal boyuttaki meselelere bakış açısı tespit edilecek, kamuoyu oluşumu sürecindeki işlevi belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Yayın Hayatı [9]

4 Ekim 1923 tarihinde Samsun'da yayın hayatına başlayan Haber, yerel nitelikli bir gazete olup, Cumhuriyetin ilk yıllarında Samsun'daki basın hayatının önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Haber'in elimizdeki son nüshası 21 Nisan 1925 tarihine ait olmakla birlikte, gazetenin bir süre daha çıkarıldığını biliyoruz[10]. Ancak gazetenin ne zaman kapandığı hususunda bir bilgiye sahip değiliz. Gazete ilk

---

[6] Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, Barış Gazetesi Yayınları, Samsun 2003, s. 10.

[7] Gazetenin ilk müdir ve sahib-i imtiyazı Avni-zâde Cemil, ser-muharriri ise Avni-zâde Sıdkı idi. *Aks-ı Sadâ(Anadolu Sesleri)*, 2 Ağustos 1324 (15 Ağustos 1908)

[8] Aks-ı Sadâ'nın ardından sırasıyla Doğru Sadâ (Vicdan Sesleri) (1908), Samsun Ticaret Odası Gazetesi (1910), Şems-ül Maarif Mecmuası (1910), Fos (1911), Furtına (1911), Cebel Cudi (1911), Samsun (1911), Ahali (1917), Işık (1918), Piyasa (1919), Lâle (1919), Rehber (1919), Sihâm (1919), Ticaret-i Umûmiye Mecmuası (1919), Samsun'da Hilâl (1920), Hayât (1920), Servet-i İslâm Mecmuası (1921), Ahali Edebiyat Mecmuası (1922), Mektebli (1922), Çocuk Postası (1923), Yeni Mekteb (1923), Tenvir-i Efkâr (1923), Nefir (1923), Şark Yıldızı (1923), Haber (1923), Genç Eczacı (1923), Eczacılar Mecmuası (1923), Güneş (1924), Nur (1924), Türkiye Pul ve Kartpostal Mübadele Mecmuası (1925), Canik/Samsun Vilâyet Gazetesi (1925), Biber (1925), Bafra (1925) adlı gazete ve mecmualar Samsun yayın hayatındaki yerlerini aldılar. *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926, s. 570.; Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını* (Basım Tarihi ve Yeri Yok), s. 242-245.; Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar*, Başvekâlet Matbuat Müdürlüğü, 1941, s. 48-85.; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994, s. 263-270.; Bünyamin Kocaoğlu, "Milli Mücadele'de ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun'da Basın Hayatı ve Cemiyetler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/1 (Mayıs 1999), s. 155-158.; Sarısakal, *Samsun Basın...*, s. 17-96.

[9] Bu çalışma Haber'in elimizdeki 1-66 sayılarına binaen yapılmıştır. Gazetenin 11.ve 65. sayıları bulunamamıştır.

[10] Gazetenin 1926 yılında yayımlandığı hakkında bilgi için bkz. *1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi*, Matbuat Müdiriyet-i Umûmiyesi, 1927, s. 784.

zamanlarında Mecidiye Caddesinde Şems Matbaası'nda basılırken, 10 Mart 1925 tarihinden itibaren Vilayet Matbaası'na taşınmıştır. Haber haftalık bir gazete olmakla birlikte, düzenli periyotlarla yayımlanamamıştır. Her sayı arasındaki gün farkı bazen beşe inmiş, bazen de iki haftaya çıkmıştır. Bu da Haber'in diğer tüm Anadolu gazeteleri gibi para, kâğıt ve nitelikli eleman sıkıntısı yaşadığının bir delili olsa gerektir.[11]

1000–1500 civarında baskı sayısına sahip olan[12] gazete, ilk zamanlarında nüshası 100 para ve yıllık abone bedeli olarak 150 kuruşa satılıyordu. Ancak 3 Ocak 1924 tarihinden itibaren abone bedeli 200 kuruşa, 18 Kasım 1924 tarihinden itibaren ise nüshası 5 kuruşa yükseltildi.

Haber gazetesi dört sayfadan oluşmaktaydı. Birinci sayfada Samsun'un yerel gündemini önemli oranda meşgul eden meseleler başyazar Aziz Samih tarafından kaleme alınmaktaydı. Mübadillerin Samsun'a gelişi ve bunun sonucunda ortaya çıkan konut meselesi, Samsun-Sivas Demiryolu projesi, Samsun tütünlerinin nakliyat ve pazarlama problemi ile şehrin çözüm bekleyen diğer sorunları Aziz Samih'in işlediği başlıca konulardı. Haber, kaynakları sınırlı yerel bir gazete olmasına rağmen, ulusal olaylara ve problemlere kayıtsız kalmamış, bunları birinci sayfadaki sütunlarda sıkça işlemiştir. Hilafetin ilgası ve Şeyh Sait İsyanı ile ilgili haber ve yorumlar bu cümledendir.

Gazete ikinci sayfada "*Bend-i Ticarî*" ve "*Bend-i İktisadî*" sütunlarında, Türkiye'nin ve Samsun'un ticarî ve iktisadî problemlerini ortaya koymaya çalışmış, bunların çözümleri üzerinde fikirler yürüterek, yöneticileri problemler karşısında duyarsız kalmamaya çağırmıştır. Bu niteliği ile Haber, kamu hizmeti görmeye çalışmıştır. Ekonomi ve ticareti yakından ilgilendirmesi itibariyle gazetenin bazı sayılarında "*Haftalık Piyasa Cetveli*" yayınlaması önemliydi. Bu cetvellerde, Samsun piyasasında mevcut ticarî emtianın para ve kuruş cinsinden değeri ve nitelikleri okuyucuya sunuluyordu. Bu şekilde üretici, tüketici ve tüccar kesimi piyasadaki fiyat hareketlerini yakından takip etme olanağına kavuşuyordu.

Gazetenin son sayfası reklâmlara ayrılmıştı. Zaten Haber ilk sayısında okuyucularına merhaba derken, "*muhitinden ilk beklediği şey*[in] *yaşamak ve yaşayabilmek*"[13] olduğunu ifade etmekte ve bunu da hayata geçirmek için, özellikle ticaret ve sanat müesseselerinden reklâm vermelerini istemekteydi. Bu istek büyük oranda cevap bulmuş olsa gerektir ki, gazetenin ilk zamanlarında üç ve dördüncü sayfalar tümüyle reklâmlara ayrılmıştır. Reklâm talepleri bir süre sonra azalınca

[11] Örneğin Haber, 3 Teşrin-i Evvel 340 ile 21 Teşrin-i Evvel 341 tarihleri arasında yayımlanamamıştır. Bunun sebebi matbaadaki tek nitelikli eleman olan matbaa ustasının hastalığıdır.
[12] *1925-1926 Tarihli T.C. Devlet Salnamesi*, s.570.
[13] *Haber*, 4 Teşrin-i Evvel 339/4 Ekim 1923, numro:1.

sadece dördüncü sayfa reklâm sayfası olmuştur. Gazete reklâmlar vasıtasıyla hem kendini finanse etme imkânı bulmuş, hem de Samsun'un ticaret ve sanat müesseselerini tanıtarak ticarî ve iktisadî hayatın canlanmasında önemli rol oynamıştır. Reklâm sütunlarında yayınlanan "*İlânlar*", Haber'in bir diğer finansman kaynağıydı. İlânlar genellikle devlet dairelerinin satış ve alım ilânları ile kişilere ait zayi ilânlarından oluşmaktaydı.

Haber'de dahilî ve haricî haberler önemli bir yekün teşkil etmektedir. İkinci ve üçüncü sayfalardaki "*Ajans Haberleri*" kısmında Ankara ve İstanbul'dan gelen gazetelerden derlenen dahilî ve haricî haberler, "*Şehir Havadisleri*" kısmında ise Samsun'un yerel gündemi okuyuculara naklediliyordu. Gündemi meşgul eden başlıca konular ise, Vilayet Meclisi toplantıları, Muhacirlerin gelişi, belediye işleri, toplantı, müsamere ve açılışlar ile ilgiliydi. Ayrıca şehrin asayiş ve güvenliği ile ilgili haberlerin nakledildiği "*Haftalık Zabıta Haberleri*" kısmı, Samsun'un genel asayiş durumunu yansıtması bakımından önemliydi.

Gazete habercilik faaliyetinin yanı sıra halkın eğitimi ve aydınlanmasına yönelik yayınlar da yapmıştır. "*Hanımlara Mahsûs Sütûn*", "*Kadınlar Sütûnu*", "*Hemşirelerle Hasbihâl*", "*Mektepliler Sütûnu*" eğitim ve kültüre yönelikti.

Haber, toplumsal sorunlara kayıtsız kalmamış, bazı konularda halkın fikirlerini gazeteden ifade etmelerine de imkân tanımıştır. "*Serbest Sütûnlar*" ve "*Anket*" kısımlarında halkın muhtelif kesimlerinden insanlar sorunlarını ilgililere iletme olanağına sahip olabilmişlerdir.

Haber ayrıca, toplumsal dayanışmaya ön ayak olmuş bir gazetedir. Samsun'a muhacirlerin gelişi ile ortaya çıkan sorunları sütunlarında sıkça işlemiştir. Bu insanların düştükleri zor durumdan kurtulmaları için, halkı Hilâl-i Ahmer'e yardım etmeğe çağırırken: "*Emin olunuz ki memleketimize atılan muhacir kardeşlerin feryad ve figanı, Averof'un*[14] *çatlak mermilerinin uğultusundan daha müdhiş, tesirlerinde daha muhrib...*"[15] ifadelerini kullanması çok anlamlıydı. Yine, 1924 Erzurum depreminden sonra felaketzedelere yardım için, "*Erzurum felaketzedelerine yardım vazife-i insaniyedir*"[16] ibaresini sütunlarında sürekli kullanması, toplumsal dayanışmaya ön ayak olmasının güzel bir örneğiydi.

2. İdare ve Yazı Heyeti

Gazetenin imtiyaz sahibi ve mes'ûl müdürü Muslihizade Emin Refik Bey'di. Ancak 21 Ekim 1923 tarihinden itibaren başyazar Aziz Samih Bey mesûl müdürlük görevini yürütmeye başladı. Gazetenin yazı işleri müdürü Münir Hamdi Bey, aynı

[14]Averof, Haziran 1922'de İtilaf Devletlerinin Samsun bombardımanı sırasında kullandığıYunan savaş gemisidir.
[15] *Haber*, 3 Kanun-ı Sani 339/ 3 Aralık 1923, numro: 4.
[16] *Haber*, 3 Teşrin-i Evvel 340/ 3 Ekim 1924, numro: 50.

zamanda *Haşlama Taşlama* adlı sütunda nazım silsileleri yayınlamaktaydı. *Muharrir-i Edib* Rüşdi Bey ve Muharrir Nail Ulvi, *Edebî Sütûn* kısmında şiirler neşrediyorlardı. Spor yazarı Muallim Nurettin Bey ise şehrin spor, cemiyet ve kulüp faaliyetleri hakkında bilgi ve haberler sunuyordu. Bu kişilerden başka Matbaa Müdürü Naci Bey ve Mütercim Atıf Zühtü Beyler idare ve yazı heyetinin diğer üyeleriydi.

Gazete, yerel haberleri kendi muhabirlerinden temin ediyordu. Havza, Çarşamba ve Samsun'da görevli üç muhabir gazeteye sürekli olarak haber akışı sağlıyorlardı[17]. Ulusal ve haricî haberler için ise tek kaynağı Ankara ve İstanbul'dan gelen gazetelerdi.

3. Diğer Yerel Basın-Yayın Organları İle İlişkileri

3.1. Hilâl Gazetesi

12 Temmuz 1920 tarihinde yayın hayatına başlayan Hilâl, siyasî, iktisadî ve ilmî nitelikli bir gazetedir.[18] Gazetenin imtiyaz sahibi Bafralı Mehmet Tayyar Bey, aynı zamanda 1924 yılında Samsun Vilâyet Meclisi İdare Azalığı görevini yürütmektedir.[19]

Haber'deki yazılardan anladığımız kadarıyla iki gazete arasında Eylül 1924 tarihi itibariyle bir tartışma ve çekişme ortamı oluşmaya başlamıştır. Bu hususta Haber'de çıkan ilkyazı şöyledir:

"*Ay tutulduğu gecenin gündüzünde birdenbire doğan "Hilâl" daha ikinci haftasında hakîkât güneşi ile mücadele ve mübârezeye başlamak istedi. Bir gazetenin bazen tenkîd sütûnlarıyla doldurulmasını ve her fikre açık ve serbest bulundurulmasını can ve dilden temenni edenlerdeniz. Nitekim şimdiye kadar bilâ-fütûr ve bilâ-fasıla çizdiği program üzerinde yürüyen "Haber" de, sütûlarını her zaman efkâr-ı umûmiye açmış ve çirkin, şahsî hareketlere hiçbir zaman -kendi ağzıyla- yanaşmamıştır. Hilâl gazetesinin bilmez bir saik ile geçen hafta intişar eden nüshasında gazetemizi mevzu bahis ederken laf olsun diye gaflar yumurtladığı ve saha-i nezâhet ve nezaketten bir gazeteci lisânına yakışmayacak surette uzaklaştığını görmekle müteessir olduk. Eğer gazete çıkarmaktan maksad, rastgele küfr etmek ve herkesle bilâ-sebep didişmekse Tayyar Bey'e şunu fısıldıyoruz ki biz "Argo" lisanını kendisinden çok bilenlerdeniz, fakat bütün şahsî ve hususî vak'ayı gazete sütûnlarına aksettirmek ve halka okutturmak elimizden gelmez*."[20]

Haber'i bu satırları yazmaya sevk eden sebebi bilemiyorsak da, ilerleyen günlerde iki gazete arasındaki çekişme ve söz yarışının Samsun'un asayişi ile ilgili

[17] Gazetenin Havza muhabirliğini "Yurdumuz Havza" adlı eserin yazarı Zübeyirzade Mehmet Fuat Bey yapmaktaydı.
[18] Zekai Güner-Orhan Kabataş, *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Ankara, 1990, s. 314.
[19] *Haber*,11 Eylül 340/ 1924, numro:47.
[20] *Haber*, 28 Ağustos 340/1924 , numro:45.

haberlerin kamuoyuna aksettirilme biçimi üzerinde odaklandığını görüyoruz. Hilâl, "*belde-i asayiş*" bahsinde Haber'in emniyet teşkilatını yeterince tenkit etmediğini, dolayısıyla bu tutumun kentte asayişsizliğe çanak tuttuğunu belirtmekteydi. Diğer bir ifadeyle Haber'i, habercilik yapmamakla suçlamaktaydı.[21] Haber ise bu suçlamaya şu şekilde cevap veriyordu: "*Eğer gazetecilik körü körüne ve bilâ-teemmül her şeyi tenkid etmek demekse zararı yok, yarından itibaren bir hedef-i mahîle doğru çala kalem yürüyelim, bağıralım, çağıralım, küfredelim..*"[22]. Hilâl'in "*memlekette asayiş yok, sokaklarda sabahlara kadar Samsun halkı gırtlak gırtlağa boğuşuyor*" şeklindeki haberleri, Haber tarafından mübalağalı ve çirkin olarak nitelendirilmekteydi.[23] Haber'e göre bu durum, zaten kısıtlı imkânlarla görevini ifa etmeye çalışan polis ve jandarma teşkilatını zedelemekte, Samsun şehrinin ticarî ve iktisadî hayatına darbe indirmekteydi.[24]

İki gazete arasında çekişme ile ilgili son haber 3 Ekim 1924 tarihine aittir. Buradaki haber "*Bir kabadayılığın içyüzü, Tayyar Bey Rum kaçakçılığı yaparken yakalandı*" başlığı ile verilmiştir. Haber'e göre Tayyar Bey mübadele sözleşmesine tabi Terzi Despina ve Anasi Paraşkovi(?) adlı iki Rum kadını iki yüz lira mukabilinde sahte nüfus tezkireleri ile Samsun'dan İstanbul'a kaçırırken yakalanmıştır. Haber bu olay ile, Hilâl'in ilk nüshalarında Polis Müdiriyetine yöneltilen, "*İskeleden geçen yolcuların nüfus tezkireleri niçin kontrol ediliyor?*" suali arasında ilgi kurarak; adı geçen gazetenin "*belde-i asayiş*" konusunda yayınlarını halkın yorumuna bırakmaktaydı. Haber söz konusu tartışmayı şu cümlelerle sonlandırmaktaydı: "*Zavallı Mehmet Tayyar Bey, zavallı Hilâl sahib-i imtiyazı ve Meclis-i Vilayet Azası!*".[25]

3.2. Nûr Mecmuası

Nur, 1924 Nisan ayı başlarında haftalık olarak yayına başlayan edebî nitelikli yerel bir mecmuadır[26]. Nûr ile Haber arasındaki problemin kaynağı, Kemani Mümin Efendi adlı bir şahsın on iki yaşındaki bir kızı kaçırması olayının kamuoyuna aksettirilme şekli ile ilgiliydi. Nûr, Haber gazetesinin bu konuda yapmış olduğu haber ve yorumları maksatlı bulmaktaydı. O'na göre Haber gazetesi bu olayı hemen "*teşhir*" ederek "*feci bir adilik*" yapmış, Mümin Efendi'nin namusu ve istikbaliyle oynamıştır[27]. Haber ise, bu olaya on iki yaşındaki bir "*kızcağızın*" gözüyle bakılması gerektiğini, çünkü bu yaştaki bir kızın bu olay sebebiyle tabip muayenesi ve zabıta tahkikatına maruz kalarak, "*kadınlık haşmet ve vakarının berbâd ve perişan edildiğini*" ifade

[21] *Haber*, 11 Eylül 340/ 1924, numro:47.
[22] *Haber*, 11 Eylül 340/ 1924, numro:47.
[23] *Haber*, 11 Eylül 340/ 1924, numro:47.
[24] *Haber*, 11 Eylül 340/ 1924, numro:47.
[25] *Haber*, 11 Eylül 340/ 1924, numro: 47.
[26] Sarısakal, *Samsun Basın...*, s. 71.
[27] *Haber*, 17 Nisan 340/ 1924, numro: 29.

etmekteydi.[28] Haber'e göre, "*Üç beş kuruş sermaye ile üç dört nüsha çıkarmak suretiyle matbuata atılan*" Nur, bu tür yayınlarla "*sürümünü temin ve kendi reklâmını yapmak maksadındadır*".[29]

3.3. Tenvîr-i Efkâr

5 Nisan 1923'de Bafra'da yayımlanmaya başlayan Tenvîr-i Efkâr haftalık bir gazetedir[30]. Haber, Tenvîr-i Efkâr'ı Samsun Sonbahar At Koşularına dair "*hilâf-ı hakîkât*" yayın yapmakla eleştirmektedir[31]. Yine ayrıca Alyıldız İdman Ocağı ile Zafer-i Milli Ocağı arasındaki yaya koşuları hakkında Tenvîr-i Efkâr'ın haber ve yorumları da Haber'in bir diğer eleştiri konusudur. Haber'e göre Tenvir-i Efkâr galibiyet ve mağlubiyetin anlamı üzerinde gereğinden fazla fikir yürüterek, Samsun idman ve cemiyet hayatının gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.[32]

4. Yerel Olaylar Karşısında "Haber"

4.1. Haber ve Eğitim

Mutlak itaat altında, çocukların beyinlerine bir sürü bilgi yığının doldurulduğu eğitim anlayışını şiddetle reddeden Haber gazetesi[33], bu anlayışın değişime mahkûm olduğu düşüncesindedir. Artık modern eğitimde idareciler, öğretmenler, cemiyet ve siyaset birlikte hareket etmekte, eğitim programları felsefe ve psikoloji bilimlerinin yardımı ile tekrar vücuda getirilmektedir. Gazeteye göre Türk eğitim sistemi, çocukların bedenî ve fikrî faaliyetlerinin dengeli şekilde geliştiği bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bunun için de hem çeşitli alet ve kitaplarla donanımlı laboratuar ve kütüphaneler açılmalı, hem de okul, cemiyet ve siyaset işbirliği kuvvetli bir şekilde tesis edilmelidir.[34]

Gazete Samsun maarifinin başlıca problemlerini, okul binalarının ve "*terbiye-i etfâle vâkıf ve meslekten*" yetişmiş Darülmuallimin ve Darülmuallimat mezunlarının sayı ve nitelik bakımından yetersizliği, öğretmenlere ödenen maaşın ihtiyacı karşılamaması maarif programları ile ders kitaplarının sürekli olarak değişmesi ve Samsun'da henüz bir gece okulunun açılmamış olması şeklinde sıralamaktaydı[35]. Haber, bunlar içerisinde en acil çözüm bekleyen meselenin öğretmen yetersizliği olduğuna dikkat çekerek, emekli mülkî, askerî ve adlî memurların öğretmen olarak

[28] *Haber*, 17 Nisan 340/ 1924, numro: 29.
[29] *Haber*, 17 Nisan 340/ 1924, numro: 29.
[30] Kocaoğlu, "Milli Mücadele'de ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında..., s. 157.
[31] *Haber*, 24 Teşrin-i Evvel 339/ 24 Ekim 1923, numro: 4.
[32] *Haber*, 24 Teşrin-i Evvel 339/ 24 Ekim 1923, numro: 4.
[33] *Haber*, 2 Kanun-ı Evvel 340/ 2 Aralık 1924, numro: 55.
[34] *Haber*, 2 Kanun-ı Evvel 340/2 Aralık 1924, numro:55.
[35] *Haber*, 29 Teşrin-i Sani 339/29 Kasım 1923, numro: 8.; *Haber*, 20 Kanun-ı Evvel 339/20 Aralık 1923, numro: 12.; *Haber*, 28 Ağustos 340/ 1924, numro: 45.

okullarda istihdam edilmesinin kısa vadede bir çözüm olarak düşünülebileceğini ifade etmekteydi[36].

4.2. Haber ve Ekonomi

Haber'de, gerek Samsun ve gerekse Türkiye'nin iktisadî durumu, problemleri ve muhtemel çözüm yolları ile ilgili yazı ve haberler de önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Özellikle Samsun'un bir tütün beldesi olması nedeniyle tütün bahsi çokça işlenmiştir. Gazeteye göre, tütünlere mahreç bulamamak, tütün ticaretinin birkaç ecnebi tüccarın elinde bulunması ve dolayısıyla değerinin altında satılması, tütün işiyle uğraşan zümrenin örgütlenememesi en başta gelen problemlerdir.

Haber'e göre bin bir zorlukla üretilen tütünler ecnebi tüccarlara değerinin çok altında satılmaktadır. Gazete bu durumu şu cümlelerle ifade etmekteydi:

"*Bugün Samsun tütüncülük âleminde derin bir sükût, vâzıh bir tereddüt var. Her tüccar sahile açdığı gözleriyle kırmızı yanaklı, şişman gövdeli, matruş bıyıklı bir ecnebinin bastonunu sallayarak gelmesini bekliyor. Bu bir memleketin hayat-ı ticariyesi için ne elim bir durumdur."*[37] *"...şişman yüzlü elçi köylünün boğazını sıkarak bir senelik semeresini yok pahasına elinden alıyor, rekabet olmadıkça tütünlerin ref'-i fiyatına imkân yoktur. Elçi mahsulün batmanına beş liradan ziyade vermem derse derhal piyasa beş lira olur*."[38]

Bu sorunun çözümüne yönelik gazete şu fikirlere yer vermekteydi:

"*Biraz düşünelim; Samsun'da 500'e yakın tütüncülüğü meslek ittihaz etmiş Türk tüccarı var. Bunlar aralarında yapacakları samimi bir ictima' neticesinde Avrupa'yı bilir, Amerika'yı tanır zevatın birini ya bir kaçını intihap etseler ve her birinin vereceği birkaç lira ile vücuda gelecek iki, üç bin liralık bir meblağı da bu emin zevata yol harçlığı vererek garb memleketlerinde tütün ihracatımız için gönderseler acaba nasıl olur? Müteferrik ve az sermayeli tüccarlar bir şirket haline gelerek, Samsun tütünlerini doğrudan doğruya Avrupa ve Amerika fabrikalarına gönderemezler mi? ...Eğer biz hala mahsulâtımızın tevlîd edeceği büyük menfaatleri almazdan kaptırır ve daha doğrusu kendi ekmeğimizi başkalarına yedirmekte devam edersek ümid ettiğimiz inkişâfı maat-teessüf asırlarca göremeyeceğiz*."[39]

Haber'e göre ekonomik alandaki bir diğer önemli mesele pahalılıktır. Bu dönemde Samsun'da özellikle sebze ve ekmek fiyatlarının pahalılığı dikkat çekicidir. Çünkü Nisan 1924'te bir okka ekmek yirmi üç kuruştur ve Haber'e göre bu fiyat, "*değil Samsun, dünyanın en zengin bir memleketi için bile tahammülsüzdür*."[40] Kasım

[36] *Haber*, 2 Kanun-ı Evvel 340/2 Aralık 1924, numro:55.
[37] *Haber*, 4 Teşrin-i Evvel 339/4 Ekim 1923, numro:1.
[38] *Haber*, 11Teşrin-i Evvel 339/11 Ekim 1923, numro:2.
[39] *Haber*, 4 Teşrin-i Evvel 339/4 Ekim 1923, numro:1.
[40] *Haber*, 17 Nisan 340/ 1924, numro:29.

1924'te ise Samsun'da bir okka ekmeğin fiyatı 28 kuruşa yükselmiştir[41]. Gazeteye göre bu pahalılığın en önemli sebebi odun ve taşıma ücretlerinin sürekli yükseliyor olmasıdır. Pahalılığın etkili olduğu diğer bir alan, ulaşım ve taşımacılık sektörüdür. Özellikle şehirlerarası taşımacılık ücreti çok yüksektir. Gazete bunu şu cümlelerle ifade etmekteydi: "*Amerika'dan İstanbul'a bir çuval unun nakliye ücreti, Çorum yahut Merzifon'dan Samsun'a kadar olan nakliye ücretinin 1/3 raddesindedir."*[42] Samsun'daki kayık ve hamal ücretlerinin yüksekliği ise şu şekilde belirtilmekteydi*: "Kayık ücretleri İstanbul'dan Samsun'a olan vapur ücretine muadildir. Muhterem bir zattan 7 lira kayık ücreti istenmiştir. Bu ücret zaten vapur ücretidir. Hamal ücretleri memalik-i saireden yüz kat fazladır*."[43]

Gazete Türkiye ekonomisinde ihracat ile ithalat arasındaki dengenin bir türlü kurulamadığından şikâyetle, mevcut durumu şöyle ifade etmekteydi:

"*Türkiye İktisat Mecmuası'nda münteşir ve İstanbul ve Galata gümrüklerinin altı aylık ticarî hariciyesini gösteren istatistik her tarafta okunmağa ve dikkatle düşünmeğe şayan-ı vesikadır. Bu istatistiğe nazaran altı ayda memâlik-i ecnebiyeden İstanbul'a vaki olan idhalat 38,5 milyon ve ihracat 3 milyondur. Açık 35,5 milyon yani ecnebinin cebine giren bir miktardır bu. Yani ecânib mümkün mertebe çok mal satıp bizden mümkün olduğu kadar az mal almak usulünü takip etmektedir. Biz de aynı kaide-i iktisadiyyeyi takip etmeliyiz. Memleketimiz henüz sınaî ve maadin ve fabrikalar memleketi değildir. Halbuki asrımız makine asrıdır. Memleketimize çok miktarda makine idhal etmeliyiz. Memleketimiz ziraat memleketidir deyüp duruyoruz, oysa erkam gösteriyor ki ziraatimiz de bize kafi gelmiyor, harice muhtaç oluyoruz. Yiyeceğimizi ve giyeceğimizi hep hariçten alıyoruz. Yalnız İstanbul'a münhasır olan bu istatistik na kâfidir. İhtimal ki diğer iskelelerimizin ihracatı aradaki bu farkı azami biraz kapatır, fakat her halde açık ve müdhiş açık muhakkaktır."*[44]

Gazete, ekonomik açığı önlemenin yolunun her alanda modern teknik ve usullerin tatbiki ile üretimin arttırılmasından geçtiğini şu cümlelerle belirtmekteydi:

"Yiyeceğimizi ve giyeceğimizi mülkümüzde istihsal edebilirsek idhalatımızın miktarını pek çok tezyid ettirmiş oluruz. Memleketimizde birden bire fabrikaların mantar gibi çıkacağına, traktörlerin arılar gibi işleyeceğine inanmalıyız. Ziraatimizin tevsi' ve terakkisiyle memlekete kâfi mevad-ı gıdaiye yetiştirmek için artık her nevi tekmilâtı-ı asriyyeyi öğrenmeğe çalışmalıyız. Ellerimizin en yabancı olduğu makineleri

[41] *Haber*, 18 Teşrin-i Sani 340/18 Kasım 1924, numro: 53.
[42] *Haber*, 14 Şubat 340/ 1924, numro:20.
[43] *Haber*, 27 Mart 340/ 1924, numro:26.
[44] *Haber*, 10 Kanun-ı Sani 340/10 Ocak 1924, numro:15.

bilmek ve kullanmak mecburiyetindeyiz. Şimdi ki vaziyetimiz kollarımızın bizi besleyemediğini gösterdi."[45]

4.3. Haber ve Toplumsal Yaşantı

Haber, toplumsal hayatı yakından ilgilendiren problemleri dile getiren, bunlarla ilgili çözümleri ortaya koymaya çalışan ve toplumsal huzuru bozan şahıs ve fiilleri sütunlarında sıkça işleyen bir gazetedir. Gazeteye göre bu dönemde Samsun için en önemli mesele muhacirlerin gelişi ile beliren mesken sıkıntısıdır. Bilindiği üzere Lozan Anlaşmasına binaen Batı Trakya dışında kalan Türk nüfus ile Türkiye'de ki Rum-Ortodoks nüfus mübadeleye tabi tutulmuş ve Türkiye'ye gelecek mübadillerin bir kısmının Samsun ve çevresine iskân ettirilmesi kararlaştırılmıştı[46]. Rumlar Türkiye'den giderken, mülklerini "*bedel-i icardan basit bir tenzilât yaparak*" Türklere devretmişlerdi[47]. Ancak gelecek mübadillerin bu mülklere yerleştirilmesi gerekince, buraların hemen boşaltılması mecburiyeti ortaya çıktı. Bu uygulandığında ise pek çok insan barınma problemiyle karşı karşıya kalacaktı.

Haber yayın hayatına başladığı günden itibaren bu sorunu sürekli olarak gündemde tutmak gayretinde oldu. Gazete gerek mülklerde oturanları ve gerekse mübadilleri zor durumda bırakmayacak bir çözümün bulunmasını istemekteydi. O'na göre Hilâl-i Ahmer'in İngilizlerden satın aldığı barakalar köylere kurularak, mübadillerin geçici olarak buralarda iskân ettirilmesi mümkün olabilirdi.[48] Nitekim gazetenin bu önerisi bir süre sonra uygulanmıştır. Haber ayrıca muhacirlere maddî yardım edilmesi hususunda sürekli olarak halka çağrıda bulunmakta ve Muhacirîn Muavenet Heyeti'nde de faal rol almaktaydı.

Haber'e göre "*asrîlik iştiyakıyla millet ve memlekete ârız olan süs ve moda düşkünlüğü*", Türkiye'ye çok miktarda "*ecnebi*" malın girmesine sebep olmakta ve bu da yerli malları rağbetten düşürmektedir. Dolayısıyla mevcut durum toplumsal ve iktisadî bir meseledir[49]. Gazete bu meselenin çözümü için halkın ve özellikle de gençlerin yerli malı kullanımı hususunda bilinçlendirilmesi gerektiği görüşündeydi.

Haber toplumsal yaşantıda önemli bir kusur olarak nitelenen bazı konularda da yazılar neşretmiştir. "*İctimaî Kusurlarımızdan Söğmek*" başlığı altında kaleme alınan bir yazıda, bu eylemin toplumda çok yaygın olduğu belirtilerek, bu durumun

[45] *Haber*, 10 Kanun-ı Sani 340/10 Ocak 1924, numro:15.
[46] Mübadelenin Samsun boyutu için bkz. Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
[47] *Haber*, 11 Teşrin-i Evvel 339/11 Ekim 1923, numro:2.
[48] *Haber*, 24 Teşrin-i Evvel 339/24 Ekim 1923, numro:4.
[49] *Haber*, 6 Kanun-ı Evvel 339/6 Aralık 1923, numro:10.

gelecek nesillere devrinin önünü almak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bir kanunun tanzim edilmesinin gerektiği dile getirilmekteydi.[50]

Gazete ayrıca toplumsal dayanışmayı teşvik eden yazılarla halka telkinde bulunmuştur. "23 Temmuz Yetimler Günü" münasebetiyle halkı yoksul, güçsüz ve yetimlere yardıma çağırması[51], pek çok sayısında Hilâl-i Ahmer'e, muhacirlere ve Erzurum depremi sonucu zor durumda kalan halka yardım çağrıları bu cümledendir.

Haber toplumsal hayatın dinamikleri olan spor, kültür, sanat ile ilgili konularda da yazılar kaleme almıştır. İdman ocaklarına gitmek konusunda gençleri sürekli olarak teşvik etmekte ve bunu şu cümlelerle dile getirmekteydi: "*on beş on altı yaşlarına gelen her şehirlide insanlar içine karışmak, toplu hayata dahil olmak iştiyakı başlar, bu iştiyakı tatmin edecek yerler dernekler ve idman ocaklarıdır. Buralarda gençler cemiyet hayatının yüksek icabâtını yüksek faziletini öğreniyor,* [buralar] *gençlere temiz ve ılık bir muhit vermektedir*"[52].

Haber kültür ve sanat ile de iç içeydi. Yayınladığı edebî yazı ve şiirlerin yanı sıra, sanat ile ilgili faaliyet ve programları da izlemiş ve desteklemiştir. Temmuz 1924'de Samsun'a gelen Darülbedayi'[53]nin programlarından ayrıntılı olarak bahsetmiş ve hatta kendisine özel program yaptırmak için çaba sarf etmiştir.

4.4. Haber ve Belediye İşleri

Haber gazetesi Samsun'da belediye işlerini ve faaliyetlerini çok yakından takip etmiş, gördüğü aksaklıkları sütunlarında sıkça haber konusu yaparak, belediye reislerinin[54] dikkatini bunlara çekmeye çalışmıştır. Bu şekli ile Haber "*kamu ihtiyaçlarını, kamu yararına uygun bir biçimde kamuoyuna ve yöneticilere duyurarak*"[55] kamu hizmeti görmeye çalışmıştır.

Bu dönemde Samsun Belediyesi, şehre su temini, lağım tamiri, park inşası gibi faaliyetlerde bulunmakla birlikte, bu faaliyetler Haber'e göre yeterli değildir. Halkın refahına yardım edecek hususların da icrası gereklidir. Bunlardan en başta geleni muhacirlerin gelişi ile ortaya çıkan mesken buhranıdır. Belediyeyi bu konuda yeterince faal olmamakla suçlayan Haber, söz konusu meselenin çözümü için şu

[50] *Haber*, 28 Şubat 340/ 1924, numro:22.
[51] *Haber*, 29 Temmuz 340/ 1924, numro:40.
[52] *Haber*, 13 Mart 340/1924, numro:24.
[53] Darülbedayi'nin Samsun'daki faaliyet ve gösterileri ile ilgili bak., Dursun Ali Akbulut; "Darülbedayi Samsun'da", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:12 (Mayıs 1999), s.115-120.
[54] Haber'in yayına başladığı tarihlerde Belediye Reisi Şefik Avni Bey'dir. Ancak Haziran 1924'de sıhhî sebeplerden dolayı istifa ederek yerini Boşnakzade Ahmet Bey'e bırakmıştır. *Haber*, 3 Temmuz 340, Numro:38., 1Mart 341/ 1925 tarihinde Belediye İntihabatında Şefik Avni Bey riyasete tekrar intihap edilmiştir. *Haber*, 4 Mart 341/1925, numro: 61.
[55] İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 23.

öneriyi sunmaktaydı: "*Vadeli ödemelerle inşaat yapacak şirketler şehre celb edilmeli ve inşaat malzemelerinin ucuz tedarikine çalışılmalıdır*."[56]

Gazeteye göre şehrin bir diğer problemi ise alt yapı yetersizliğidir. Özellikle yağmurlu havalarda evler ve sokaklar su içinde kalmakta ve bu durum halkı müşkül durumda bırakmaktadır. Yine ayrıca üzeri açık olarak sahile akıtılan lağımların her türlü hastalığa davetiye çıkardığını ifade eden gazete, bütün bu sorunların çözümü hususunda belediyenin yeterli tedbirleri almadığı görüşündedir[57].

Haber'e göre belediyenin çözmekte yetersiz kaldığı bir diğer problem pahalılıktır. Samsun'un çok pahalı bir şehir olduğu, fiyatların keyfî olarak belirlendiği ve bu konu da belediyenin kontrol vazifesini yerini getirmediği şu şekilde ifade edilmekteydi: "*Sebzeciler ve kasaplar % 150 kâr etmeden mal satmıyor... otel ve lokanta fiyatları Avrupa'nın en mükemmel otel ve lokanta fiyatlarına muadil... kayıkçılar, mavnacılar ve hamallar keyiflerine göre fiyat belirlemekte ve bu duruma belediye seyirci kalmaktadır*."[58]

Haber'e göre sadece Samsun değil Türkiye'de pek çok belediye halkın ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Gazete bunu şu sebeplere bağlamaktaydı:

"*En başta belediye reisleri belediyeciliğin nasıl olması gerektiğini bilmemektedir. Birkaç kaldırım tamir eden, gaz lambalarını lükse tahvil eden reis add olunmaktadır... Belediyeler az masraf etmekle hidmet ettikleri zehabındadırlar. Halbuki bütün varidatın tamamını müsmir işlere sarf en büyük vazifeleridir.. .Belediye intihabatında kendi işini bırakacak bütün zamanını şehrin işine vakfedecek asrî, müdrik ve muktedir, işgüzâr bir zat intihap edilmemektedir*."[59]

5. Ulusal Meseleler Karşısında Haber

5.1. Haber ve Hilâfetin İlgası

Hilâfeti "*Mani-i terakki bir şahıs ve makam*" olarak niteleyen Haber, 3 Mart 1924'te hilâfetin ilgası ile hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılmalarının yeni rejimin kökleşmesi açısından bir zorunluluk olduğunu ifade etmekte ve konu ile ilgili görüşlerini şu cümlelerle dile getirmekteydi:

"*Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde faidesizliği muhakkak fakat muzırr olabilmesi pek ziyade muhtemel olan hilâfet ilga edilmiştir... Asırlardan beri taşıdığımız unvan-ı hilâfet ancak bir defa olmak üzere işimize yarayacaktı. Harb-ı Umûmide padişah zamanın unvan-ı hilâfetinden ve alâm-ı İslâm'da ki kuvvet ve riyaset-i*

[56] *Haber*, 10 Nisan 340/ 1924, numro:28.
[57] *Haber*, 10 Nisan 340/ 1924, numro:28.
[58] *Haber*, 10 Nisan 340/ 1924, numro:28.
[59] *Haber*, 27 Kanun-ı Evvel 340/ 27 Aralık 1924, numro:57.

maneviyyesinden istifade için cihad-ı mukaddese ilân ettik hiçbir İslâm memleketinde hiçbir ferd bu davet-i kudsiye kulak asmadı. Bilâkis Hindistan'ın, Tunus'un, Fas'ın İslâm askerleri düşmanlarımızın saflarında bize taarruz ettiler. Bu ahval artık makam-ı hilâfette bir kuvvet ve nüfûz olarak tevehhüm edenleri ikna etmeğe kâfidir.

Hilâfet hükümet demektir. Umûr-ı hükümet ise Büyük Millet Meclisi'nde temerküz ettiğinden hilâfetin de bu makam-ı âliye aidiyeti en tabi ahvaldendir. Saltanatlarına hesabsız hizmetler etmiş, ülkeler fethetmiş vüzerayı en ufak bir bahane ile boğdurmak saltanatları uğrunda kardeşlerini oğullarını öldürmek ve son azaları herkesin bildiği ve gördüğü vechle düşmana iltihak etmiş olan makam-ı hilafet azalarının haric-i vatana gönderilmeleri, uğrunda dereler gibi kanlar dökülen mukaddes memleketimizin asayişi nokta-i nazarından elzemdir. Artık önümüzde mani-i terakki hiçbir şahıs ve makam kalmamıştır."[60]

5.2. Haber ve Şeyh Sait İsyanı

Gazetede Şeyh Sait İsyanı ile ilgili ilk haber 4 Mart 1925 tarihine ait olup, 25 Şubat'ta Başvekil Fethi Bey'in Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmayı içermektedir. Burada isyanın sebepleri, gelişimi ve alınan askerî tedbirler ile gazetenin yorumu yer almaktadır. Gazete ilk değerlendirmesinde, isyanı Cumhuriyet rejimini devirmeye yönelik hafif bir rüzgâr olarak nitelemekte ve arkasında bir takım dış güçlerin bulunduğuna dikkat çekmekteydi:

"*Genç Cumhuriyetimizin esası böyle hafif rüzgârlara değil en büyük fırtınalara bile tahammül edecek kadar metindir. Yalnız en ziyade huzûr ve sükûna muhtaç olduğumuz bir zamanda bu hadisenin vukuu ve kardeş kanı akması mucib-i teessürdür. Hadisenin zuhurunda te'sirât ve teşvikât-ı ecnebiyenin mevcudiyeti muhakkak gibidir. Usât üzerinde zuhur eden elbiseler, paralar ve muhtelif hem hudud hükümetleri dahilindeki evvelden beri malûm kürd cemiyetlerinin mevcudiyeti ve faaliyeti bu hususda şübhe bırakmamaktadır. Musul meselesinin tahkikâtı esnasında bu hareketin zuhur ve evvelden ihzâ olunarak bir zaman-ı muayyen ve matlûbunda infilakı alakadarların hüviyetini izhara kâfidir."*[61]

Gazetenin bir sonraki sayısında ise dış güçlerin yanı sıra bölgedeki feodal yapı ile hükümetlerin buralara gönderdiği memurların liyakatsizliğinin de isyanın çıkmasında etkili olduğu ifade edilmekteydi:

"Şeyh İsyanı ile on iki vilayette idare-i örfiyye ilânı herkesi telaşa düşürmüştü. Şimdi saha-i iğtişaşın Ergani'den Genç'e kadar olan dar ve dağlık bir mıntıkaya münhasır kaldığı anlaşıldı ve her tarafa sükûnet geldi. Kürdlerin şeyhlere pek büyük bir merbûtiyyetleri vardır. Şeyhler zavallı ahaliyi kendi ziraatinde, inşaatında kullanır,

[60] *Haber*, 6 Mart 340/ 1924, numro:23.
[61] *Haber*, 4 Mart 341/ 1925, numro:61.

kendilerine zaviyeler bahçeler, çiftlikler yaptırır onların malını servetini alır. Şeyh Sait de Vilayat-ı Şarkiyyemizde ki büyük memurların mevkilerinin ehli olmamasından, kuvve-i zabıtanın bütçe mütalaâtından dolayı tenakısdan istifade ederek şımardığı ve hariçden gördüğü ve aldığı teşvikât ve tahsisâtla kıyama cür'et ettiği anlaşılıyor. Böyle bir serserinin yanına yağma ve garet vaadiyle binlerce kafasızları toplayacağını kürdistanı tanıyanlar bilir. Bu hadisenin müddet-i kalîle zarfında teskîn olunacağı muhakkaktır. Fakat bundan ibret alarak uzak vilayetlerdir diyerek önüne geleni buralara göndererek uykuya dalmamalıdır. Bu vilayetler harabdır, nüfussuzdur, ilimsizdir, ikinci bir şeyhin veya beyin birkaç altıncağızla müterâfık tesvîlâtın saika-i cehl ve ihtiyaçla firîfte olmaları pek kâbildir. Hükümetin vazifesi yalnız isyanları teskîn, usâtı tenkîlden ibaret değildir. İsyanı mani-i tedâbir ittihazı en birinci vazife-i idariyedendir."[62]

Gazete ayrıca olayda fırkacılık meselesinin de etkili olduğu inancındaydı:

"*Son vukuât eski fena fırkacılık tecrübelerinin tekrar edildiğini te'yîd ediyor. Memleket dâhilindeki fırka teşkilatının mebuslar arasındaki fikrî farklarıyla hakikî münasebeti yoktur. Bunlar ancak mahallî zıddiyetlerin teşdîdine sebep olmağla kalıyor. Halka vatandaşlık terbiyesi vermeğe tenvîr hidmetleri mahdutdur. Memleketimizin cihan seviyesinde olduğunu farz ederek oralardaki siyasî kavgaları aynen kopya etmek hatadır*."[63]

Gazetenin 17 Mart 1925 tarihli sayısında isyanın bastırılmakta olduğuna dair haberlerin yanı sıra, Havza muhabiri Mehmet Fuat'ın konu ile ilgili bir yazısı mevcuttu. Mehmet Fuat, "*Kudurmuş Taassup Heyecanına Karşı*" başlıklı makalesinde, Cumhuriyet rejimi ile Türkiye'nin medeniyete giden yeni bir yola girdiğini, Şeyh Sait İsyanı ve benzeri hiç bir fiil ve düşüncenin ülkeyi bu yoldan döndürmeye gücünün yetmeyeceğini ifade etmekteydi. Bu düşünce şu cümlelerle dile getirilmekteydi:

"*Şark vilayetlerimizin henüz medeniyet yüzü görmeyen, cahil ve iptidaî bir yerinde kudurmuş bir taassup heyecanı saralı insanların mütekallis asabından dökülen ifrazât gibi kendisini göstermeğe başladı. Adî bir derebeyi taslağı ve belki de kökleri kuru bacak bir taassup ocağı altı olan saf ve cahil bir şeyh, İngiliz altınlarının cazibesi karşısında kamaşan gözlerini Türk gençliğine, Türk mefkûresine, Türk Cumhuriyeti'ne dikmiş ve hemen hortlamıştır. Milyonlarca Türk çocuğunun temiz ve mübarek kemikleri üzerine kurulan cumhuriyet binası çok tabidir ki, böyle çürümüş kafalarda eş, irticaî havasıyla hiçbir zaman sallanmaz. Bunun aksini bekleyenler, aynı kanaat ve kafada yaşayanlar sözlerimizin doğruluğuna pek yakın bir zamanda fiilen şahid olacaklardır. Hangi devirde yaşadığımızı ve yaşamak istediğimizi bilmeyenlere ilim ve mefkûre kuvvetlerinin nelere ne harikalara kudret-yâb olduğunu tamamıyla anlatacağımızı söylemekte şimdiden bir memnuniyet hüsn etmekteyiz. Bütün*

[62] *Haber*, 10 Mart 341/ 1925, numro:62.
[63] *Haber*, 10 Mart 341/ 1925, numro:62.

mutaassıp ve muhafazakârlara, dini alet, şer‘ ve fesat edenlere bu vesile ile hatırlatırız ki; Türkiye artık ve ebediyyen yeni bir yol üzerinde yürüyecek ve maziye yumduğu gözünü istikbâle açacaktır. Mazi bizi çok aldattı. Memleketin bugünkü harap hali, irfan yoksunluğu, sanayî-ticarî müessesâtta mahrûmiyet hep mazinin mirasıdır... Biz medeniyet nuruyla müstenid olan bu yeni yoldan ebediyyen ayrılmayacağız. İcab ederse buna her şeyi ve bütün bir maziyi bile feda edeceğiz. Gençlik[in], mefkûrenin, lâyîk cumhuriyetin son kararı budur. Bunu değiştirmeye ne böyle cahil ve sefil bir nakşibendi şeyhinin, ne de bu fikir ve kanaatte olanların kudreti kâfi değildir."[64]

Sonuç

Cumhuriyet'in ilânının hemen akabinde Samsun basın hayatında yerini alan ve Nisan 1925 sonuna kadarki nüshalarını inceleme fırsatı bulduğumuz Haber gazetesi ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Öncelikle Haber 1923-1925 yılları arasında, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "fazilet adaları" olarak nitelendirdiği yerel basının Samsun'daki en önemli temsilcisi konumundadır. Cumhuriyet'in erdemlerini savunan mahiyetteki genel yayın politikası ile sosyal, iktisadî ve kültürel alanlardaki yazıları halkın aydınlanmasına ve bilinçlenmesine önemli oranda hizmet etmiş, yeni rejimin kökleşmesine eşsiz katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra Haber, kamu yararı taşıyan olayları topluma bildirmesiyle *haber verme*, yerel yönetimlerin icraatlarını araştırması, incelemesi ve eleştiriler getirmesiyle *denetim ve eleştiri*, belli görüşlerin propagandasını yapmadan vatandaşın kendi başına bir görüşe varmasına yardımcı olacak yazılarıyla *kamuoyu oluşturma*, sütunlarında sıkça sanatsal ve kültürel alandaki faaliyetlere, kişilere, kurumlara yer vermesiyle *eğitim ve eğlendirme* işlevlerini yerine getiren, diğer bir ifadeyle gazete kavramının içini dolduracak vasıflara sahip bir yayın organıdır. Yeni devletin temellerinin atıldığı bir dönemde, kısıtlı maddî ve teknolojik imkânların bulunduğu bir ortamda, bu nitelikte bir gazete için "fazilet adası"ndan daha uygun bir tanımlama olmasa gerektir.

Kaynakça

AKBULUT Dursun Ali; "Darülbedayi Samsun'da", *Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:12 (Mayıs 1999), s.115-120.

Aks-ı Sadâ (Anadolu Sesleri)

ALBAYRAK Hüseyin, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994.

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi, Matbuat Müdiriyet-i Umûmiyesi, 1927.

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926.

COŞAR Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını* (Basım Tarihi ve Yeri Yok).

[64] *Haber*, 17 Mart 341/1925, numro:63.

ERTUĞ Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1959.

GÜNER Zekai - KABATAŞ Orhan, *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Ankara, 1990.

Haber (1-66 no.lu nüshalar)

İNUĞUR M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2002.

İPEK Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

KABACALI Alpay, *Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2000.

KOCAOĞLU Bünyamin, "Milli Mücadele'de ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun'da Basın Hayatı ve Cemiyetler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/1 (Mayıs 1999), s. 155-158.

SARISAKAL Baki, *Samsun Basın Tarihi*, Barış Gazetesi Yayınları, Samsun 2003

ŞAPOLYO Enver Behnan, *Türk Gazeteciliği Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1976.

TÜLBENTÇİ Feridun Fazıl, *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar*, Başvekâlet Matbuat Müdürlüğü, 1941.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.

VARLIK Bülent, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, s. 99-102.

YAZICI Nesimi, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu (31 Ekim-2 Kasım 1989)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 73-74.

ONDOKUZMAYIS ATATÜRK'Ü ANMA VE GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI

Dursun Ali AKBULUT[*]

19 Mayıs 1919 Milli Mücadele Tarihimizde ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda çok önemli yere sahip olduğundan Atatürk bu olayı hem milli kurtuluş hareketinin başlangıcı saymış, hem büyük Nutuk'unu bu olayla başlatmış, doğum gününü soranlara 19 Mayıs'ı işaret etmişti. Atatürk Samsun'u ikinci ziyaretlerinde, 20-24 Eylül 1924 te halk tarafından sevgiyle, heyecanla karşılanmış, Büyük Gazi bir an önce Erzurum'a gitmek istediği halde burada beş gün kalabilmiştir. Bu günlerde üzerinde en çok konuşulan konu 19 Mayıs oldu:

Ey Zafer Nûru, Büyük Gazi bugün bastığın yer
Beş yıl evvel bize bahşettiğin ilham ile titrer.

"*Samsun'da beş şerefli gün beş yılın hasretini dindirdi*."[1] 1924 gezisi 19 Mayıs'ın hatırlanmasını sağladığı gibi, Samsunluların Atatürk'e daha yakın durmalarına, kendilerini ona daha yakın hissetmelerine sebep oldu. Devletin içeride ve dışarıda karşılaştığı sorunlar sebebiyle 1925 te kutlamaların yapılmamış, belki yapılamamış olduğu düşünülebilir. Bu günü ebedileştirmek isteyen Samsun halkı 1926 dan itibaren 19 Mayıs'ı *Gazi Günü* olarak kutlamaya başladı ve bütün bu olaylardan Atatürk haberdar edildiği gibi kendisi de bunlara ilgisiz kalmadı, cevabi telgraflarıyla memnuniyetini dile getirdi. İlk kutlamalarla ilgili olarak Samsun Valisi Fahri Bey'e gönderdiği cevabi telgrafta, "*Muhterem Samsun halkının hakkımda izhar buyurdukları asar-ı kadirşinasiyi derin memnuniyetle karşıladım. Teşekkürat ve muhabbetlerimin ahali-yi muteremeye iblâğını rica ederim, efendim*." diyordu. 1927 kutlamaları çerçevesinde Reisicumhur Hazretleri, 19 Mayıs günü ve Gazi Heykeli'nin[2] temel atma törenleri münasebetiyle Samsun halkı tarafından gösterilen samimi ve yurtsever duygulara teşekkürle heykel alanının Gazi Parkı olarak isimlendirilmesine müsaade buyurdular. Bu seneki törenler, hükümet binası bitişiğinde yeni inşa olunan Gazi

[*] *Prof. Dr., OMÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Haber, 24 Eylül 340/1924, n. 49.

[2] Gazi Heykeli'nin yapımı için ilk başlarda, Taksim Anıtı'nın İtalyan heykeltıraşı Prof. Pietro Canonica (1869-1963)'nın adı geçiyordu. Hatta Samsun mebuslarıyla Canonica'nın temsilcisi arasında bir sözleşmenin imzalandığından söz ediliyordu (Samsun, 15 Teşrinisani (Kasım) 1927 ve 19 Kanunuevvel (Aralık) 1927, n. 173). Daha sonra, bilindiği gibi Avusturyalı Heykeltıraş Heinrich Krippel (1883-1945)'e yaptırılmış, 15 Ocak 1932 Cuma günü saat 14.00 te heykeltıraşının da katıldığı bir törenle açılışı yapılmıştır. Açılış münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Valisine telgrafı:
Salim Bey, Samsun Valisi
Muhterem Samsun Halkının şahsıma karşı besledikleri asil duyguların kıymetli bir tezahürünü bildiren telgrafınızdan pek mütehassis oldum. Teşekkür, muhabbet ve selamlarımın halka arzını rica ederim. Reisicumhur Gazi M. Kemal (Samsun, 21 Kanunusani (Ocak) 1932).

Parkı[3]nda *"Gazi Günü Kutlama Töreni Programı"*[4] çerçevesinde gerçekleştirildi. Programa göre, 19 Mayıs Perşembe günü sabah saat 10.30 da Gazi Parkı'ndaki tören Reji fabrikasının düdüğünün işaretiyle başladı, bandonun İstiklal Marşı'nı çalmasından sonra, öteki fabrika ve kuruluşlar da düdükleriyle törene katıldılar. İstiklal Marşı'nı müteakip vilayet ve belediye adına konuşmalar yapıldıktan sonra Samsun halkının parkta dikilmesine karar verdiği Gazi Heykeli'nin temel atma töreniyle gündüz etkinliklerinin birinci aşaması tamamlanmış oldu. İkinci aşamada Gazievi[5] önüne gidilerek, burada Türk Ocağı adına konuşma yapıldıktan sonra da gündüz etkinlikleri tamamlandı. Gece askerler, okullar ve cemiyetler tarafından ayrı noktalarda üç fener alayı düzenlendi, ayrıca yine aynı akşam belediyede Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından bir şükran balosu gerçekleştirildi. Böylece 1927 yılı kutlamalarında üç ayrı tören yapılmış oldu. Bunlardan ilki Gazi Günü kutlamaları idi ki program çerçevesinde icra olundu. İkincisi Gazi Heykeli'nin temeli, Samsun halkına vekâleten Vali Kâzım (İnanç) Paşa[6] tarafından atıldı. Üçüncüsü de İş Bankası Samsun şubesinin açılışı oldu.

1927 kutlamaları bir gerçeği daha ortaya çıkarmıştır ki bu zamana kadar dört ayrı kanunla dört resmi bayramımız[7] mevcut olduğu halde, 19 Mayıs'ın da onlar gibi

---

[3] Samsun, 29 Mayıs, 927, n. 119. Gazi Günü törenlerinin yapıldığı alan uzun zamandan beri üzerinde konuşulan bir projenin hayata geçirilmesi ile kamuya açılmıştır. Kurtuluştan sonra Samsun Belediyesi, halk için bir "*tenezzühgâh*" ararken Tophane Bahçesi'nde karar kılmış, ancak buradaki eski ve harabe mezarlık sorun teşkil etmişti (Haber, 28 Kanunuevvel (Aralık) 339/1923, n. 13). Haber gazetesinin 1924 te açtığı "*Eski ve harap mezar bir mevki-i gülzâr olamaz mı?*" başlıklı ankete gelen cevaplardan anlaşıldığına göre, şehrin orta yerinde terk edilmiş ve bakımsız, hayvanların serbestçe dolaştığı bir mezarlık bulunuyordu ve şimdi vatandaşlar buradaki mezarların nakledilerek yerinin halka açık bahçe haline getirilmesini istiyorlardı. "*Şu halde Samsun'un en güzel yerini işgal eden şu mezarlıklar usul-i şer'iye dairesinde tanzim ile hürmetle nakledilip aynı mevkide latif ve şirin bir bahçe yapılsa ruh-i ecdad mahzun değil bilakis memnun olur*" (Haber, 7 Ağustos 340/1924 ve 21 Ağustos 340/1924, n. 42 ve 44.) Parkın genişletilmesi ve Gazi Heykeli'nin dikilmesi için belediyece istimlak edilen (5000.80 metrekare, 4000 lira nakte mukabil, Haber, 3 Nisan 340/1924, n.27.) Tophane mahallindeki askerlik dairesi binasının yıkımına başlanmış, sahildeki deponun istimlakinden sonra burada da yıkım gerçekleştirilmiştir (Samsun, 22 Mart 1927 ve 1 Kânunuevvel (Ocak)1927, n. 102 ve 169).

[4] Samsun, 15 Mayıs 1927, n. 115.

[5] Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 da Samsun'a ilk gelişinde kaldığı Mıntıka Palas, Samsun halkı tarafından 1926 da Büyük Gazi'ye hediye edilmiş ve bu tarihten sonra Gazievi olarak adlandırılmış, 1928 de ziyarete açılmıştır. Daha sonra CHF tarafından parti binası olarak kullanılmıştır. (Dursun Ali Akbulut, *Samsun'un "Gazi Günü" ya da 19 Mayıs Bayramı*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XI/33(Kasım 1995), s.771-779.

[6] 1926 daki kutlamalar sırasında vali, Fahri Bey'di. Fahri Bey'den sonra 22Ağustos 1926 da Kâzım Paşa Samsun Valiliğine atandı (*Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, GKB Yay. Ankara 1989, s.125.). Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla ilgili Genel Kurmay'daki çalışmalar sırasında ikinci başkan olarak yetkilerin geniş tutulmasına katkı sağlamıştı.

[7] 23 Nisan 1921 tarih ve 112 sayılı 23 Nisan Bayramı, 24 Ekim 1923 tarih ve 362 sayılı Hakimiyet Bayramı, 19 Nisan 1925 tarih ve 628 sayılı Cumhuriyet Bayramı, 1 Nisan 1926 tarih

ülke genelinde kutlanması, bu günün Milli Mücadele'nin başlangıcı olması münasebetiyle unutulmaması gerektiğine Samsun basınında vurgu yapılmıştır. Ethem Veysi Bey, Samsun Gazetesindeki köşe yazısında,"*beşaretin cihanı hayrette bırakan mevzu ve medlülünü idrak eylemekte cihan dahi izhar-ı acz eylemiş"* iken "*Samsun… her kes gibi mazurdur*." diyor[8], bir başka yazıda "*… gönül pek arzu ederdi ki istiklal ve inkılap tarihinde pek mühim olan bu gün umum vatan için tebcil ve tes'id olunsun*"[9] temennisinde bulunuluyordu. Öte yandan aynı yılın Ekim ayında CHF'nın İkinci Genel Kongresinde Atatürk Büyük Nutuk'unu okurken 19 Mayıs'la söze başlaması Samsun'da ayrı bir heyecana sebep oldu bundan sonraki kutlamaları daha anlamlı bir hale getirdi. Özellikle Gazi'nin gençliğe hitabesinin bu heyecanı doruk noktasına ulaştırdığı Samsun'dan ona çekilen telgraflardan anlaşılmaktadır.[10]

1928 yılı 19 Mayıs kutlamaları için günler öncesinden hazırlıklar yapıldı. Halk Fırkası, belediye ve park önünde büyük taklar inşa olundu[11]. 19 Mayıs sabahı saat 09.00da Gazi Hazretlerinin karaya ayak bastıkları iskele hizasında okulların, askeri birliklerin, askeri ve mülki erkân ile memurların ve halkın toplanması ile tören başladı. Bando eşliğinde geçit resminden sonra kortej Saathane Meydanı'na doğru ilerledi ve burada bir süre bekletildikten sonra Mecidiye Caddesi yoluyla Gazievi önüne geldi. Buradaki törende günün önemini belirten konuşmalar yapıldı, bandonun çaldığı marşlarla törenlere son verildi. Aynı gün yapılan etkinliklerden biri de Gazievi'nin açılması idi. Gazievi ziyaretçiler tarafından gezilmiş ve bundan sonra sürekli ziyaretçilere açık tutulmuştur. Şehrin manzarası görülmeğe değerdi. Her taraf baştanbaşa defne dallarıyla donatılmış, bütün kuruluşlar, mağazalar, dükkânlar rengârenk süslenmişti. Daha önceki kutlamalarda olduğu gibi, gece fener alayları ve belediyede şükran balosu düzenlenmişti.[12] Mahalli düzeyde ve belirtilen etkinliklerle kutlamalar yapılırken Gazi Parkı'nın tamamlanmasından ve 1932 yılı Ocak ayında Gazi Heykeli'nin dikilmesinden sonra törenlerle ilgili yeni bir programın geliştirildiği ve uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır.

---

ve 791 sayılı Zafer Bayramı Kanunları. Bkz. Dursun Ali Akbulut, "*Samsun'un Gazi Günü ya da 19 Mayıs Bayramı*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XI/33(Kasım 1995), s. 771-779.

[8] Samsun, 15 Mayıs 1927, n.115.

[9] Samsun, 24 Mayıs 1927, n. 118.

[10] Gazi'nin bu telgraflara verdiği cevaplar Samsun gazetesinde yayınlanmıştır.

Samsun Türk Ocağı Reisi Adil Bey'e

Telgrafnamenizi aldım. Hitabemin, gençliklerinde ve büyük milletimizin ruhunda uyandırdığı necip akislerini dinlemekle pek müftehir ve mesudum. Milli azim ve şuurun zade-i kıymettarı olan aziz cumhuriyetin nesl-i hazır ve müstakbelin demir ellerinde her an müteali ve payidar olacağına itimadım ber-kemaldir. Şahsıma karşı da izhar buyurulan asar-ı teveccühe teşekkür ederim. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal (Samsun, 1Teşrinisani (Kasım) 1927, n. 161.)

Aynı mealde bir başka telgraf da Samsun Muallimler Birliği Başkanlığına çekilmiştir (Samsun, 6 Teşrinisani (Kasım 1927, n.162.).

[11] Samsun,17 Mayıs 1928, n. 215.

[12] Samsun, 22 Mayıs 1928, n. 216.

Nitekim 1933 de Gazi Günü'nün daha büyük törenlerle kutlanacağı, bunun için hazırlıklar yapıldığı bildirilmekte idi.[13] Bu münasebetle Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, Samsun Belediye Reisi İhsan Bey'e çektiği cevabi telgrafında, *"Milli savaş için anavatana Samsun'da ilk çıktığım 19 Mayıs gününü kutlulamağı vesile ederek hakkımdaki sevgi ve alakayı bildiren yüksek duygulu ve eyilik bilir halkımıza teşekkürlerimin iletilmesini rica ederim, efendim"*[14] diyordu. 19 Mayıs Cuma günü belirlenen saatte defne dallarıyla süslenmiş motorlar yavaş yavaş Park İskelesi'ne doğru ilerleyerek getirdikleri bir manga askeri iskeleyi çıkardılar. Bunlara kumanda eden subay tarafından iskelenin geçit mahalline gerilmiş olan siyah perde kılıçla yırtılarak[15], büfe önüne kadar gelindi. Yürüyüş sırasında fabrika ve trenler düdüklerini çaldılar, top atışları yapıldı. Büfe önünde liseli gencin hitabesinden sonra Gazi Heykeli önünde toplanıldı, çelekler sunuldu, konuşmalar yapıldı, öteki etkinliklerle törenler tamamlandı.[16] Aynı yıl göze çarpan bir başka gelişme de Gazi Günü'nün Samsun'un sınırlarını aştığı, İstanbul'da bulunan Samsunluların bu günü orada kutlamak[17], ayrıca Havzalıların da 25 Mayıs'ı Gazi Günü olarak anmak üzere tören hazırlıkları yaptıkları anlaşılmaktadır[18]. Gazi Günü, *15. Yılında*[19] 1934 de Samsun'da fevkalade bir surette kutlandı. Gazi'nin büstünü taşıyan en öndeki motor, arkasındakilerle birlikte Gazi İskelesi'ne doğru harekete geçmiş, bu sırada kuruluşlar düdüklerini çalmışlar, büst ile gelen asker ve subaylar iskeleyi takiben ilerlemiş önlerinde tutulan bir siyah perde zabitlerin kılıçlarıyla yırtılarak büstün parka getirilmesi sağlanmış, Gazi Heykeli'ne zarif çelenkler konulduktan sonra yapılan etkinliklerle tören sonlandırılmıştır.[20]

24 Kasım 1934 tarih ve 2587 Sayılı Kanunla Gazi Hazretlerine Atatürk soyadının verilmesinden sonra, 1935 yılı 19 Mayısı'ndan itibaren Gazi Günü'nün adı Atatürk Günü oldu. *"19 Mayıs **Atatürk Günü** Bu Yıl Samsun'da Çok Özenli ve Düzenli Türelerle Kutlandı."*[21]Atatürk, Samsun Valisine çektiği cevabi telgrafında 19 Mayıs gününün yıldönümü münasebetiyle kendisine karşı gösterilen duygulara teşekkür etmekteydi. Bu yılki törenlerin geçmiş yıllardakilerden farkı, Atatürk Günü'nün ön plana çıkmış olmasıdır. 1936 kutlamalarında ise Atatürk büstünün yerini Atatürk

[13] Samsun, 4 Mayıs 1933,
[14] Samsun, 25 Mayıs 1933,
[15] *"Güya Gazi Hazretleri memleketi kara günlerinde kurtarmak için iskeleden ilerliyordu."* (Samsun 24 Mayıs 1934).
[16] Ahali, 23 Mayıs 1933,
[17] Samsun, 19 Mayıs 1933,
[18] Samsun, 25 Mayıs 1933,
[19] Ahali, 19 Mayıs 1934. Ahali Gazetesinin aynı günkü başlığı: "*Yurttaş Bu Şerefli Gün Kutlu Olsun*"
[20] Samsun, 24 Mayıs 1934,
[21] Samsun, 23 Mayıs 1935, Ahali, 22Mayıs 1935. B.S.Yalçın-İ.Gönülal, *Atatürk İnkılabı*, Ankara 1984,
s. 541.

portresi almış, diğer törensel öğelere dokunulmamıştır.[22] 1936 da kutlamalar Ankara'da 19 Mayıs'ı çağrıştıracak biçimde hipodromda yapıldı. "*19 Mayıs … Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı mutlu günün yıldönümü, ulusumuz için hakiki bir bayram oldu*."

1937 yılından itibaren kutlamalarda önemli değişiklere gidildi. 19 Mayıs'ın öteden beri Samsun'da kutlana geldiği bilinmekte olduğundan Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) illere genelge göndererek bundan böyle 19 Mayıs'ta *İdman Bayramı* olarak etkinlikler yapılmasını istedi.[23] Zaten öteden beri, yaklaşık 1916'dan itibaren Türkiye'de bahar aylarında bir *jimnastik şenlikleri, mektepliler bayramı* ya da *idman bayramı* vb. isimler altında etkinlikler yapılmakta idi. Milli Mücadele günlerinde unutulmaya yüz tutmuş söz konusu etkinlikler, 25 Şubat 1927 de yürürlüğe giren *Talebe Bayramı Hakkında Talimatname* ile tekrar canlandırılmıştı. Talimatnameye göre, *Talebe Bayramı*, Mayıs ayının beşinci günü idi. Ayrıca 10. maddede de *İdman Bayramı'*ndan söz ediliyor, bu çerçevede ilkokulların dışında öğretmen okulları ile ortaokul ve lise öğrencileri arasında spor karşılaşmalarının yapılması öngörülüyordu. Çok geçmeden Milli Eğitim Bakanlığı söz konusu etkinlikleri bütün orta dereceli okulları kapsayacak şekilde yaygınlaştırdı. Cumhuriyet döneminin ilk İdman Bayramı, 10 Mayıs 1928 günü Ankara'da 13 yaşından büyük 600 öğrencinin katılımı ile yapılan beden eğitimi gösterileri neticesinde, bandonun çaldığı marşlar eşliğinde Mustafa Kemal Paşa'nın önünden geçerek gerçekleştirilmiş oldu.[24] Bundan sonra, birçok şehir ve kasabada, -1935 Nisan'ında yapılan kutlamalar hariç- her yıl Mayıs ayında etkinlikler sürdürüldü. Ancak unutulmaması gerekir ki bayram, kanunla ilan edilir, başka bir deyişle yasamanın işidir. Şimdiki halde MEB'nın genelgesi doğrultusunda Samsun'da ve bütün ülkede yapılan törenler anlamlı olmakla birlikte, resmi bayram kutlamasından çok bir tür törensel etkinliği ifade etmekteydi. Ahali gazetesinin, *"… zaman geçtikçe ehemmiyeti bir kat daha artan 19 Mayıs'ın diğer milli bayramlar sırasına girerek yalnız gençlik ve gençler için değil bütün yurttaşlar için milli bir bayram olacağını çok ümit ederiz."*[25] dileği bir yıl sonra, 1938 de gerçekleşme imkânı bulacaktır. MEB'ın söz konusu genelgesi doğrultusunda 1937 yılından itibaren Samsun'daki etkinliklere bir de spor şenlikleri ilave edilmek suretiyle gündüz ve gece olmak üzere iki aşamalı programdan üç aşamalı bir programa geçildi. Buna göre sabahleyin Samsun'a ait mutat program icra edildikten sonra, öğleden sonra spor etkinlikleri gerçekleştirilmekte idi. Yeni olan kısım da burası idi. Bu kısımda -ki programda ikinci kısım olarak gösterilmiştir- yer alan etkinlikler şu şekilde

[22] Samsun, 22 Mayıs 1936.

[23] Samsun, 7 Mayıs 1937, "…*büyük milletin, büyük Atan 19 Mayıs tarihi gününü sana* ***'Gençlik ve Spor Günü'*** *olarak armağan etmiştir."* (Samsun, 19 Mayıs 1938,). " Atatürk Günü **19 MAYIS** ve **GENÇLİK** Bayramı" (Ahali, 17 Mayıs 1939).

[24] Turan Tanyer, *Mektepliler İdman Bayramı*, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2010, s. 20-24.

[25] Ahali, 27 Mayıs 1937.

belirleniyordu: *Saat 14.00 de jimnastik ve spor şenliklerine katılacak öğrenciler ve sporcular Cumhuriyet Meydanı'nda toplanacaklar, askeri bando eşliğinde stadyuma doğru yürüyecekler; saat 15.00 de vali, garnizon komutanı, belediye başkanı, maarif müdürü, halkevi başkanı, beden terbiyesi asbaşkanı tarafından öğrenciler ve sporcular teftiş edilecek, teftişten sonra birlikte İstiklal Marşı söylenecek, marş eşliğinde göndere Türk Bayrağı çekilecek, günün anlamıyla ilgili konuşmalardan sonra öğrencilerin geçit töreninin ardından, MEB'nın yönergesi doğrultusunda jimnastik gösterilerine geçilecek, bir de futbol karşılaşması yapılacaktı. Futbol müsabakasından sonra okullar ve sporcular stadyumdan çıkarak, bando eşliğinde* ***Onuncu Yıl*** *ve* ***Sporcular Marşlarını*** *söyleyerek Cumhuriyet Meydanı'na gelip burada dağılacaklardı.*[26] 1938 yılı törenleri de böyle icra edildi. Gazetelerde bir önceki yılın, 1937 yılı spor etkinliklerinin fotoğraflarına yer verildi.[27]

1937 törenleri Maarif Vekâleti'nin genelgesine bağlı olarak öteki vilayetlerde de gerçekleştirildi. 19 Mayıs 1937 de Ankara Stadyumu'nda[28] yapılan gösteriler nedeniyle sevgi ve bağlılık duygularını ileten İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya çektiği teşekkür telgrafında, 19 Mayıs'ın yıldönümünde stadyumda toplanan muhterem yurttaşların ve bilinçli ve gürbüz gençliğin yüksek ve kalbi hislerini bildiren telgrafını sevinçle aldığını ifade ediyordu.[29] Atatürk, aynı yıl 17 Mayıs 1937 de İngiltere Kıralı VI. George'a taç giyme töreninden dolayı tebrik telgrafı çekmiş, buna mukabil İngiltere Kıralı da 19 Mayıs'ta Atatürk'ün doğum gününü kutlamıştı.[30] Bu olaydan sonra 19 Mayıs biraz daha ön plana çıkmış görünmektedir. Atatürk 19 Mayıs 1938 de, ikinci ve son İdman Bayramı'nı o sırada Ankara'yı ziyaret etmekte olan Yugoslavya Harbiye ve Bahriye Nazırı Orgeneral Mariç ve Türk yetkilileri ile birlikte izledi. Rahatsızdı ve seyahate çıkacaktı. Konuşmayı o değil, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yaptı. Şükrü Kaya konuşmasında, Atatürk'ün 19 Mayıs gününün Türk gençliğine ve Türk sporculuğuna tahsis edilmesini tensip buyurduğunu, milli bayramlarımız arasına girecek bu günün her yıl kutlanacağını, bu günün kutsiyetine binaen Ankara Stadyumu'nun adının 19 Mayıs Stadyumu olarak değiştirileceğini söyledi. Törene katılan binlerce kişinin imzaladığı aynı özdeki bir öneri halk tarafından alkışlarla kabul edildi. 19 Mayıs Stadyumu adlandırmasının yanı sıra, 19 Mayıs gününün gençlik ve spor bayramı olarak benimsenmesi dile getirilmiş oldu.[31]

---

[26] Samsun, 19 Mayıs 1938.
[27] Samsun, 19 Mayıs 1938.
[28] Paolo-Vietti Violi'nin tasarımı Ankara Stadyumu, 15 Aralık 1936 da dörtlü futbol turnuvasıyla açılmıştı.
[29] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V Tamim ve Telgrafları*, Yay. Haz.:S.Borak-Dr. U. Kocatürk, Ankara 1972, s. 192.
[30] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, V, Tamim ve Telgrafları*, s.193.
[31] Tanyer, *Mektepliler İdman Bayramı*, s. 56-61 ("*19Mayıs 1919-19 Mayıs 1938*", Ülkü, 64, s. 289-294, 361 den naklen).

Esasen TBMM'nin açılmasından 1926 yılına kadar ayrı ayrı yasalarla kabul edilen dört adet, bir de Osmanlı Devleti'nden kalan 25 Haziran 1325 (8 Temmuz 1909) tarihli Meşrutiyet Bayramı olmak üzere toplam beş adet milli bayramımız arasında 19 Mayıs yoktu. 27 Mayıs 1935 tarih ve 2739 Sayılı Kanun'la ulusal bayram ve genel tatiller yeniden belirlenirken bazı eksiltmeler, bazı arttırmalar yapıldı. 19 Mayıs'ın bayram ilan edilmesi yine gerçekleşmedi, hatta yasa tasarısının genel kurulda görüşülmesi sırasında bundan hiç söz edilmedi. Atatürk'ün özel ilgisi olmasaydı milli bayramlarımız arasında yer alması mümkün görünmüyordu. 19 Mayıs çoğu devlet yöneticilerinin hafızalarından kaybolup gitmişti[32]. Ancak başlangıcından bu yana Samsun'un Gazi Günü ile ilgili kutlamalar Atatürk'ün bilgisi dahilinde cereyan ettiğinden, Nutuk'unu bu olayla başlatması ve doğum gününü bu tarihle belirlemesi, söz konusu kanunun kabulünden bir yıl kadar sonra sözün tekrar 19 Mayıs'a getirilmesine neden olmuştur. Atatürk'ün 19 Mayıs 1936 da İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda etrafındakilere bu günü hatırlatmasıyla, resmi bayramlar arasında yerini alması sürecine girilmiş oldu. Dahiliye Vekaleti'nin hazırladığı ve 28 Mayıs 1938 de bakanlar kurulunda görüşülüp kabul edilen 2739 Sayılı Kanun'un ikinci maddesine bir fıkra ve aynı kanuna bir madde eklenmesi hakkındaki yasa tasarısı, 1 Haziran 1938 de meclis başkanlığına sunuldu. İkinci maddeye bir fıkra eklenmesiyle ilgili tasarının gerekçesinde deniliyordu ki, *" 19 Mayıs günü, yurdun her bucağında, Türk gençleri ve sporcuları ve milyonlarca Türk halkı, toplu ve birlikte ebedi ve cihanşümul bir tarihin dönüm günlerinden en büyüğünü kutlulamaktadırlar. Bu gün beşer tarihinin insanlık ve medeniyet lehine olarak taliini ve gidişini değiştirdiği gündür. Bunu takip eden on sekiz senenin her günü o devrim gününün ne büyük ve ne alemşümul neticeler verdiğini göstermektedir ve mütemadi bir ittiradla atide göstermekte devam edecektir. Onun içindir ki en büyüğümüz olan Atatürk bu atinin en kuvvetli zamini olan Türk gençliğine ve Türk sporculuğuna bu günün tahsis edilmesini tensip eylemişlerdir. Böyle mukaddes bir günün ulusal bayram günleri arasında bulunması tabii olduğundan 2739 numaralı kanuna bu fıkra ilave edilmiştir*."[33] Dahiliye Encümeni 6 Haziran 1938 tarihli toplantısında hükümetin görüş ve düşüncelerine katıldığını beyanla, esasla ilgili olmayan cüzi değişiklikle kabulünü karar altına aldı ve tasarının birinci görüşmesi 13 Haziran 1938 de genel kurulda yapıldı, kanunun bütünü ve maddeleri hakkında hiç söz alan olmadı, hiçbir tartışma yaşanmadı, maddeleri okundu ve olduğu gibi kabul edildi.[34] 20 Haziran 1938 tarihli ikinci görüşmede genel kurul üyeleri her hangi bir düzeltme, ekleme önerisinde bulunmadılar, konu ile ilgili söz alan olmadı ve tasarının bütünü oylanarak aynen benimsendi.[35] Meclisteki sessizliğin Atatürk'ü hastalığı ile ilgili olduğu düşünülebilir. Nitekim19 Mayıs 1938 de

[32] Akbulut, *Samsun'un Gazi Günü*… s. 771-779.
[33] TBMM Zabıt Ceridesi, V. Devre, c. 26, s. Ek 1.
[34] TBMM Zabıt Ceridesi, V. Devre, c. 26, s. 126.
[35] TBMM Zabıt Ceridesi, V. Devre, c. 26, s. 217.

çıktığı Mersin-Tarsus-Adana gezisinden 25 Mayıs'ta Ankara'ya dönen Atatürk, bir gün sonra İstanbul'a hareket etmiş, 28 Mayıs'ta burada rahatsızlık geçirmiş, rahatsızlığı artınca 1 Haziran'da kendisi için satın alınan Savarona yatına nakledilmiş, muayeneleri dahil, görüşmelerini, kabullerini bir müddet burada sürdürmüş, hastalığı ilerleyince 24/25 Temmuz gecesi, bir daha ayrılamayacağı Dolmabahçe Sarayı'na geçmiştir. TBMM'nin kabul ettiği yasa tasarısı kanunlaşmak üzere 21 Haziran 1938 de cumhurbaşkanının onayına sunuldu ve bu kanunun neşir ve ilanı cumhurbaşkanlığı makamından 28 Haziran 1938 de başbakanlığa bildirildi ve söz konusu kanun 4 Temmuz 1938 de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.[36] Yürürlüğe giren 4 Temmuz 1938 tarih ve 3950 Sayılı Kanun'a göre, 2739 Sayılı Kanun'un ikinci maddesine bir fıkra ekleniyordu: "***G) Gençlik ve spor bayramı; Mayısın 19 uncu günü***."

Bu tarihten sonradır ki Atatürk'ün Samsun'a çıktığı gün, resmen 19 Mayıs 1939 dan itibaren Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır. Atatürk 19 Mayıs'ı resmi bayram günü olarak görememiş, buna ömrü yetmemiştir. 1981 e kadar bu adla anılan 19 Mayıs, 17 Mart 1981 tarih ve 2429 Sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile isim değişikliğine uğratılmış, söz konusu kanunun 2. maddesinin A) fıkrası 2. ayırımında, "***2. 19 Mayıs Günü Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı günüdür.***" denilmiştir. Artık bu bayram, sadece Samsun'da kutlanan Gazi Günü değil, umum milletin bayramı olmuştur.

[36] TBMM Kavanin Mecmuası, c. 18 Ankara 1938, s. 904

GAZİ PARKI VE GAZİ HEYKELİ

Dursun Ali AKBULUT[*]

Samsun, müstakil Canik Sancağı'nın merkez kazası olup, Karadeniz'in kıyısında güzel bir konuma sahip ve aynı zamanda dış dünyaya açılabilen, uluslararası ticaretin yapıldığı bir liman kenti idi. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında çevresinden aldığı göçlerle nüfusu çoğalmış, bunun neticesinde özellikle belediye hizmetlerinde aynı ölçüde bir gelişme sağlanamamıştı. Mübadele başlayınca mesken sıkıntısı hat safhaya ulaştı. Savaş sonrası şehirlerinin bütün problemleri ile karşı karşıya kalan Samsun'da halkın gidebileceği, rahatça dolaşabileceği, dinlenebileceği bir sosyal alan ne yazık ki mevcut değildi. Bunu ilk defa dile getiren Haber gazetesi yazarı Aziz Samih Bey oldu. Canik müstakil livasının vilayete dönüştürülmesinden ve cumhuriyetin ilanından kısa süre sonra *Samsun'un Tenezzühgâhları* unvanlı makalesinde[1] Aziz Samih, her

[*] *Prof. Dr., OMÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Haber, 28 Kânun-ı evvel 339/28 Aralık 1923, n. 13. Samsun'da bir gezinti ve dinlenme yeri düşüncesi her zaman mevcuttu. Aziz Samih Bey'in söz konusu makalesi meseleyi tekrar gündeme getirdi. Parkın yapılması ile ilgili düşünceleri uygulamaya koymakta büyük güçlüklerle karşılaşıldı. Öncelikle yer bulmak, sonra burayı imar ve inşa etmek gerekiyordu. Tophane bahçesi ile buna bitişik şehrin eski mezarlığı uygun görülmesiyle çalışmalara başlandı. Gazi Hazretleri'nin 1924 gezisi, ona duyulan sevgi, saygı ve minnettarlık duygularını ön plana çıkardığı gibi, onu hatırlatacak maddi unsurların da oluşturulmasına zemin hazırladı. Mademki bir parka ihtiyaç duyulmaktadır, adı Gazi Parkı olmalı ve hatta burada Gazi Heykeli dikilmeliydi. Bu sürece ivme kazandıran yazı olması bakımından söz konusu makaleyi iktibas ediyoruz:

SAMSUN'UN TENEZZÜHGAHLARI

Her sınıf ve mevkideki insanlar çalışıp didinmelerinden sonra manzarası güzel, havası müferreh ve temiz bir mahalde o günün yorgunluğunu dinlendirmek mecburiyetindedirler.

Amerika'ya bile gitmiş olduğu halde bu ihtiyacı duymayanlara tabii hitap edilemez ve zannederim ki bu kadar katı halli pek nadir kimseler vardır..? Bu ihtiyaç bilhassa kadınlar ve çocuklar için mecburiyet halindedir. Samsun'da gerek ayrı ve gerek birlikte erkek ve kadınların tenezzühüne yarayan hiçbir yer yoktur. Paşa Çiftliği hususi bir mevkidir. Tenezzühgah olamaz ve şerait-i lazımeyi de haiz değildir. Belediye'nin sazlıkta, fabrika bahçesinde, Tophane'de parklar tesisine teşebbüsü şayan-ı tebriktir. Ancak Fener civarındaki sazlığın teşrihi ve park halinde tanzimi zamana mütevakkıf olduğu gibi mevkii de uzaktır. İnşaallah bir tramvayımız olursa ozaman gerek bu mahalden gerek fabrika bahçasinden herkes istifade eder.

Fakat sazlıktan istifade şimdilik beklenemez. Fabrika bahçesi de şehrin diğer ucundadır. O da uzaktır. Hali hazırda en münasibi Tophane Behçesi olacaktır. Yalnız deniz kenarında ve bu bahçeye mücavir lağımlar behemehal üzerlerinin setrile denize kadar temdidi mutlak yapılmalıdır. Tophane civarında ve bir çok dedikodulara, davalara, cezalara, masraflara sebep olan mezarlıkların mevcudiyetini de düşünülmek vaktidir.

Burasını mezarlık halinde muhafazaya yahut istimale kimse taraftar değildir, zannederim. Nakl-i kubur her tarafta yapılıyor. Muamelat-ı şer'iyesi ifa ve ikmal olunarak burası da bir bahçe haline konulmalıdır. Şehrin bu kısmı hükümet, ahz-ı asker şubesi ve kahve otellerin mecmaı olduğundan bu bahçeden şimdilik kadınların serbestçe istifadesi pek çok düşünülemez. Buraları erkeklere tahsis olunursa kadınlar için daha tenha ve erkeklerin enzar-ı iz'acından daha azade bir mahal bulmak ve orada da bir bahçe tanzim etmek lazımdır.

Samsunlunun gidip dinlenebileceği bir parka ihtiyacın zaruretinden bahsettikten sonra hali hazırda en uygun yerin Tophane bahçesi olacağını yazıyordu. Ancak buranın iki sıkıntılı durumu söz konusuydu. Birincisi açıktan akan atık suların ıslahı, ikincisi de bitişiğindeki mezarlığın nakledilmesiydi. Atık suların üzeri kapatılarak sorun kısmen halledilebilirdi. Dedikodulara, davalara, cezalara, masraflara sebep olan aynı zamanda dini ve sosyal boyut taşıyan mezarlıklara gelince, Aziz Samih Bey'e göre *nakl-i kubur her tarafta yapılıyor. Muamelat-ı şer'iyyesi ifa ve ikmal olunarak burası da bir bahçe haline dönüştürülmeliydi*. Belediye derhal harekete geçti, 1924 yılı Nisanında Belediye Meclisi tarafından söz konusu arsanın istimlakine karar verildi.[2] Aylar sonra 1924 yılının Ağustos'unda tekrar gündeme getirildi. Tophane arsası halledildiğine göre sıra mezarlıklara gelmişti. Haber gazetesi 7 Ağustos 1924 te bir anket düzenledi. Anketin başlığı *Eski ve Harap Mezar Bir Mevki-i Gülzâr Olmaz mı?* idi. Anketi düzenleyenler halkı yönlendirmeyi de ihmal etmemişler, ilk etapta beş adet okurun olumlu görüşlerine yer vermişlerdi.[3] Sonraki nüshalarında tenkitlere rastlanmakta, şehrin bahçeden ziyade suya ve kanalizasyona ihtiyacı olduğu vurgulanmaktaydı. Bununla birlikte, *Samsun'un en güzel yerini işgal eden mezarlıklar, usul-i şer'î dairesinde tanzim ile hürmetle nakledilip aynı mevkide latif ve şirin bir bahçe yapılsa rûh-ı ecdad mahzun değil, bilakis memnun olur*du.[4]

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1924 yılı sonbahar gezisi birçok şehrimiz için geçmişten gelen olayların anımsanması bakımından başlangıç teşkil etti. Onun Samsun'da geçirdiği beş gün zarfında konuşulan en önemli konu, neredeyse unutulmaya yüz tutmuş 19 Mayıs oldu. Bir başka deyişle 19 Mayıs ruhu yeniden canlandı. Halkın parka olan ihtiyacı iyice ön plana çıktı. Bu arada kış yaklaştıkça belediyeden şikâyetler arttı, günlük olaylar üzerinde durulur oldu. 1925 yılı başlarında Samsun'da belediye seçimleri yapıldı ve aynı yılın kışı ve baharı Şeyh Sait ayaklanması ve buna ait haberlerle geçti. Bahçe ve park konusu unutulur gibi oldu. Gerçekte mezarlar taşınmış, 1927 ye gelindiğinde park büyük ölçüde tamamlanmış ve

---

Hatırımıza Odun Pazarı denilen denilen meydanlık geldi. Burası nispeten sükünetli bir mahalde havadar, nezaretli bir mevkidedir. Burasının bahçe haline konulmasından bir faide daha tahassül edecektir. O da şehre yüksek bir noktadan gübre, toz, çamur tevzi eden bir menba-ı müzehrefatın ortadan kalkmasıdır. Aziz Samih

[2] "*Belediye Riyasetinden: Cins ve nev'i- Tophane arsası üzerinde vaki daire-i askeriye ve müştemilatı ve matbah ve karşısındaki münferid bina ile birlikte. Mesahası- Beşbin seksen metre murabbaı. Sahibi- Hazine-i Maliye. Cihet-i tasarrufiyesi- Miri. Kıymet-i muhammene- Arsaya üçbinbeşyüz ve yakarıda mezkür binaların enkazları da beşyüz ki cem'an dört bin lira evrak-ı nakdiye. Belediye Meclisi Hükümet Caddesi'nda sahilde vaki hükümete ait Tophane arsasının ma'a teferruat istimlâkine karar vermiş ve emlakin menafi-i umumiyeden olduğuna Meclis-i İdare-i Vilayetçe karar verilmiş olmakla (bu) tarihten itibaren dokuz gün zarfında itiraz edilebileceği ve bu müddetin inkızasından sonra keyfiyetin kesb-i kat'iyet edeceği ilan olunur."* Haber,3 Nisan 340/1924, n. 27.

[3] Haber, 7 Ağustos 340/1924, n. 41.

[4] Haber, 21 Ağustos 340/1924, n. 44.

vatandaşların istifadesine sunulmuştur. Tek sorun parkta nasıl oturulacağı idi. Himmet sahibi iki kişinin Çakıroğlu Arif Bey müessesesinden satın alıp bağışladıkları kanepelerin dışında yeterince oturak, bank, sandalye vb. bulunmuyordu. Valilik bu tür yardımları memnuniyetle kabul edeceğini bildirirken, diğer taraftan belediye yeterli miktarda sandalye ve kanepe siparişi vermiş bulunuyordu. Şimdiki halde ihtiyaç çevredeki kahvehanelerden getirilen sandalyelerle karşılanıyordu. Ancak kahve ve dondurma fiyatları bir anda fırlamış iki katına çıkmıştı. Belediye duruma müdahale ederek fiyatların biraz indirilmesini sağladı. Ne olursa olsun halk durumdan memnun görünüyordu[5]. Gidecekleri, gezecekleri ve dinlenip ihtiyaçlarını giderebilecekleri bir yerleri vardı.

Park düşüncesinin ortaya çıkmasından ve hızla ilerleme kaydetmesinden sonra 1927 yılı başlarında parkta Gazi Paşa Hazretlerinin heykelinin dikilmesine karar verildi.[6] Artık parkın adı belli olmuştu. Burası Gazi Parkı idi ve bundan sonra bu şekilde adlandırılmıştır. Kuşkusuz başlangıçta küçük bir bahçe düşünülmüş olabilirdi. İşin içerisine Gazi Heykeli de girince1927 yılı Mayısında planın genişletilerek yenilenmesine karar verildi.[7] Gazi Günü'nün ikinci kutlanışı olan 19 Mayıs 1927 de

---

[5] Samsun, 26 Temmuz 927, n. 135. Baba Hüsnü'nün ***Gazi Parkı*** adlı şiirinde memnuniyet anlatılıyor ve bir de tarih düşülüyordu:

Gittim geçende parka düşündüm evvelleri
Issız, harabe sahil eski temelleri
Medhi yazılsa hasılı ermez nihayete

Samsun muhiti benzedi dünyada cennete.
Paşa'yla bin yaşasın şanlı encümen
Elhak sayesinde vatan şimdidir vatan.
Tarihini şerefle "Baba" yazdı ibtida
"Kâzım Paşa hediyesidir park, bu bina."

[6] "*Park yapılmak ve Gazi Paşa Hazretlerinin heykeli rekzedilmek üzere belediyece istimlâk edilen Tophane mahallindeki şube binasının hedmine başlanmıştır*…" Samsun, 22 Mart 927, n. 102.

[7] Samsun, 3 Mayıs 927, n. 112.

PARKIN TEVSİİ

Tophane Bahçesi'nde tarh ve tertip edilmekte olan büyük park, evkafa ait olup arasında yol ve İnhisar İdaresi'nin dekovil hattı bulunan ağaçlık kısmın da ilhakı takarrür eylemiştir. Bu suretle Büyük Gazi'nin heykelini havi olacak olan memleket barkı, emsali nadir bir vüs'at ve ihtişamı ihtiva etmiş olacaktır. Dekovil hattı ve yol kalkınca bittabi Reji İskelesi de kalkacaktır. İnhisar İdaresi tamiratı icra eylemek şartıyla tütünlerini İdare-i Hususiye'ye ait Merkez İskelesi'nden imrar eyleyecektir.

Burada büyük bir mahzur göze çarpmıştır. Evkafa ait olan mezarlık arsası dahi parka ilhak edilince sahildeki emval-i metrukeye ait büyük deponun kendi gibi büyük bir mania teşkil ettiği, hakkaten parkın ileride iktisap edeceği dilnişin manzarayı ihlal eyleyeceği anlaşıldığından onun dahi şimdiden istimlakiyle arsasının parka ilhakı kararlaştırılmıştır. Karar-ı mezküra teb'an elyevm belediyece istimlâk muamelesinin icrasına ibtidar edilmiştir.

İstimlak muamelesi ilerlemiş ve hatta belediyenin yeminli muhamminleri tarafından büyük depoya güzel bir kıymet ! dahi takdir kılınmıştır. Depo ortadan kalkınca Park hakikaten vasi ve müferrih olacaktır. Park için İstanbul'dan sipariş edilen ağaçlar peyderpey vürut ederek

heykelin temeli Gazi Parkı'nda atıldı. Bu münasebetle Gazi Paşa Hazretleri Samsun halkının samimi ve yurtsever duygularına teşekkürle parkın *Gazi Parkı* olarak adlandırılmasına müsaade buyurdular.[8] Gazi Parkı'nı genişletmek maksadıyla 1927 yılı Aralık ayında sahildeki deponun istimlâk işlemi tamamlanarak yıkımına başlandı. Buradan elde edilecek arsa parka dahil edildi. Yıkım tamamlandığında toprak düzenlemesine geçildi. Faaliyet bu suretle devam ettiği takdirde ilkbaharda parkın alacağı şekli her kes merakla bekliyordu.[9] Diğer taraftan parkın işletmeye açılması ve diğer işlemleri için belediyece özel bir defter açılmış, ilgili bütün kararlar burada kayıt altına alınmıştır.[10]

Samsun sahilinde parkın büyük çabalar sonucunda adeta yaratılması, Atatürk anıtı projesinin gündeme getirilmesini sağlamış, heykel dikilmesi düşüncesini ortaya çıkarmıştır. 19 Mayıs 1927 de heykelin temel atma töreni icra edildiğinde bu işin kim tarafından yapılacağına dair her hangi bir hazırlığın olmadığı anlaşılmaktadır. Altı ay kadar sonra 1927 yılı Kasımında Samsun mebuslarının İtalyan heykeltıraş PietroCanonica (1869-1963)'nın temsilcisi arasında bir sözleşmenin imzalandığına dair haberler Samsun basınında yer almaya başladı[11]. Çok geçmeden Sarayburnu, Konya

---

krokide gösterilen mevkilerine gars edilmektedir. Tohumdan ihzar edilen çiçekler de peyderpey neşvünüma bulmaktadır. Muhterem Valimizin tevakkuf etmeyen sa'y ve alakası sayesinde parkın pek yakın zamanda halkın istifadesine vaz' edilmiş bir hale geleceğine şüphe etmiyoruz

[8] Samsun, 29 Mayıs 927, n. 119.

[9] Samsun, 1 Kanun-ı evvel 1927/ 1 Aralık 1927, n.169.*"Tevsian tesis edilmekte olan Gazi Parkı'ndaki istimlâkâtile park sahası tesviyesi enkazından olan ve elyevm sahilde kalmış bulunan taşların sair belediye işlerinde istimale gayrı müsait olmasına ve bunlardan oradan nakillde fuzuli ve zait masrafı istilzam eylemekle beraber kıymetinin de dûn bunmasına binaen pazarlık suretiyle satılması tensip edilmiş, işbu taşların zuhur eden talibi tarafından elli beş parçası için toptan verilen 60 lira bedelin muvafık olduğu anlaşılmış ve mesarif-i nakliyesi kendisine ait olmak üzere 60 lira bedel ile talibi Fethali'yefuruhtukarargîr oldu. Fi 23 Ağustos sene 1927*" (Zabıt Defteri).

[10] "*Samsun Belediye Meclisi'nce Münakasa ve Müzayedeye Konulan veyahut Pazarlıkla Yapılacak Olan Muamelata Mahsus Zabıt Defteridir*" 27 Temmuz 1927 de Gazi Parkı'nın pazarlık suretiyle açık artırmaya sunulması meclisçe kararlaştırılmış, beklenen fiyat verilmediğinden ihale 6 Ağustos'a ertelenmiş, o günkü ihalede 6 Ağustos 1927 tarihinden itibaren Mayıs 1928 ortalarına kadar, yarısı peşin, yarısı Aralık 1927 başında ödenmek üzere Ali Rıza Bey isimli bir müstecire kiralanmıştır. Yine Ağustos 1927 de parkın demir parmaklıkları için kapalı zarf usulü eksiltmeye çıkılması kararlaştırılmış ve buna dair şartnamenin esasları tespit olunmuştur. 2 Haziran 1929 tarihli kararda İstanbul'dan getirtilen çiçek bahçesi camekânının yerine monte edilmesi için 1900 lira 30 kuruşun ayrıldığı –ki çok yüksek bir rakamdır- vaktinde yetiştirilmesi için belediyece emaneten pazarlık suretiyle acele yaptırılması, 28 Temmuz 1929 tarihli diğer bir kararda parktaki küçük havuzun pazarlık suretiyle emaneten inşası öngörülmüştür. Bütün bunlar olaya ne kadar önem ve değer verildiğinin göstergeleriydi.

[11] Samsun, 15 Teşrinisani/Kasım 1927, n. 19 Kanunuevvel/Aralık 1927, n.173.

ve Ulus'taki Atatürk heykellerinin yapımcısı Avusturyalı Heinrich Krippel (1883-1945)[12] ile anlaşmaya varıldı. Türkiye'deki çalışmalarının akabinde Viyana'ya dönen ve heykelin kalıplarını hazırlayan Krippel, daha sonra monte edilecek şekilde bronzdan parçalar halinde dökümünü yaptı. Heykelin Türkiye'ye ulaştırılması bir Alman nakliye şirketi sayesinde mümkün olabildi. Deniz yolu ile Samsun limanına getirilen heykelin bürokratik engellere takıldığına dair anlatımın doğruluk derecesi meşkük olmakla birlikte gecikmenin mevcudiyeti katidir. Çünkü heykelin kaidesinde bulunan kabartma yazıda tesis tarihi 29 Ekim 1931 olarak gösterildiği halde, açılışı iki buçuk ay sonra olup 15 Ocak 1932 dir. Bu münasebetle Samsun gazetesi 21 Ocak 1932 tarihli nüshasında açılış töreni ile ilgili haberlere yer vermektedir. Gazi Heykeli başlıklı haberinde *inşası ikmal olunan Gazi Hazretlerinin heykelleri açılma merasimi ayın onbeşinci cuma günü saat ondörtte vilayet halkının huzuruyla cok heyecanlı ve helecanlı olarak ve büyük tezahürat ile yapılmıştır* demekte, törenle ilgili anlatımlarını şu şekildi sürdürmekte idi: "*Heykelin önüne bir tak ve birav ötesine nutuk iradı için bir kürsü yapılmıştı. Askeri bando tarafından çalınan istiklal marşını müteakip vali beyefendi ibtida kürsüye çıkarak o günkü merasim hakkında güzel bir nutuk irat etti alkışlandı. Nutkunu bitirdikten sonra taka gerilen kurdelayı keserek …heykelin açılma merasimi bitirildi."* Bir dizi konuşma yapıldıktan sonra sıra heykelin yapımcısı M.Krippel'e geldi. Krippel'in Almanca konuşmasını Ethem Rüştü Bey Türkçeye tercüme etti. Ayrıca bu gün ve etkinlikleri münasebetiyle Gazi Hazretleri tarafından başta Samsun Valisi Salim Bey olmak üzere ilgililere kutlama telgrafları çekilmiştir.

Heykelin kaide taşları ile ilgili ihaleyi, istasyon teslimi metreküpü için 27 lira fiyat veren Amasyalı Şirinzade Kemal ve Hacıaliağazade Kemal Efendiler kazandılar. Dörtgen kaide üzerine monte edilen Gazi Heykeli'nin yerden yüksekliği 8.85 metre olup dörtgen kaidenin üzerinde rölyef ve yazılar bulunmaktadır. Bundan sonra park ve heykel birbirini tamamlayan iki unsur oldu ya da öyle görüldü. Parkla birlikte deniz esintisinden yararlanmak için sırf gezi amaçlı yeni bir iskele, *Park İskelesi* inşa olundu. Ancak, halk nazarında her şey *Gazi* için olduğundan kısa zamanda ***Gazi İskelesi*** adını aldı.

İskele denizden doğruca parka açılıyor ve Gazi Günü kutlamaları buradan başlatılıyordu.

[12]HeinrichKrippel 1925 te Atatürk heykelleri yapmak üzere Ankara'ya çağrılmış, Ankara'da kaldığı günlerde gerçekleştirdiği tasarımlarını Viyana'daki atölyesine taşımış ve burada gerçekleştirmiştir. 1938 de ayrıldığı Ankara'ya tekrar dönmesi mümkün olamamıştır.

Fotolar

Foto 1. *Gazi İskelesi, Gazi Parkı ve Gazi Heykeli.*

Foto 2. *Gazi İskelesi (Park İskelesi).*

Foto 3. *Gazi Parkı (heykel yapılmadan önce).*

Foto 4. *Gazi Heykeli.*

Foto 5. *Gazi Parkı (heykel yapılmadan önce).*

Foto 6. *Gazi Heykeli*

BİRİNCİ KİTABIN
İçindekiler

Sunuş *V*
Yusuf Ziya Yılmaz
Sunuş *VII*
Necmi Çamaş
Önsöz IX
Prof. Dr. Cevdet Yılmaz

Osmanlıdan Cumhuriyete Samsun Tarihinin Kaynakları..... *1*
Nedim İPEK
15. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Samsun Yöresi *23*
Mehmet ÖZ
Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus *45*
Mehmet ÖZ
Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler *61*
İbrahim TELLIOĞLU
Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi *69*
İbrahim TELLIOĞLU
16. Yüzyılda Lâdik Kazasinda Mâlikâne-Divânî Sistemi *79*
Mehmet ÖZ
16. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Faaliyetleri *93*
Emine ERDOĞAN
18. Yüzyılda Sinop - Samsun İlişkilerine Ait Bazı Gözlemler *101*
İbrahim GÜLER
18. Yüzyılın İkinci Yarısı Osmanlı-Rus Savaşlarında Karadeniz Liman Kenti Samsun *119*
Osman KÖSE
Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri *127*
Orhan KILIÇ
II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma *149*
Rıza KARAGÖZ
Trabzon Valisi Ahmet Aziz Bey'in Canik Sancağı'nı Vilâyete Dönüştürme Projesi (1885) *165*
Rıza KARAGÖZ
Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu *179*
İbrahim SERBESTOĞLU
19. Asra Girerken Osmanlı'da Kentlerin Savaşlara Katkıları ve Savaşların Kentlerdeki Yansımaları: Samsun Örneği *193*
Osman KÖSE
Tanzimat Sonrasında Samsun Çevresinde Gayrimüslim-lerin Kilise ve Mektep İnşa ve Tamir Faaliyetleri *211*
Mucize ÜNLÜ

Canik'te Asayiş (1911–1914) *225*
Osman KÖSE
Hapishane Reformu Sürecinde Canik Hapishanesini Islah Çalışmaları (1876-1918) *243*
Mucize ÜNLÜ
Canik Sancağı'nda Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri (1894 -1896) *259*
Rıza KARAGÖZ
Berlin Antlaşması'ndan Sonra Samsun ve Çevresinde Ermeni Olayları *267*
Pelin İSKENDER-KILIÇ
II. Abdülhamit Dönemi'nde Samsun Yöresinde Meydana Gelen Ermeni Olayları *281*
Tuğrul ÖZCAN
Birinci Dünya Harbinde Samsun ve Çevresinde Ermeni Tehciri Uygulamaları Üzerine Birkaç Belge *285*
Hasan BABACAN
Amerikalı Misyonerlerin Samsun ve Çevresindeki Faaliyetleri *307*
Erdal AÇIKSES
Mondros Mütarekesi'nin Samsun'da Uygulanması ve Bundan Kaynaklanan Bazı Sorunlar (1918-1919) *329*
Önder DUMAN
Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915) *345*
Osman KÖSE
1883 (H.1299) Canik (Samsun) Hükümet Konağı Yangını *363*
Selim ÖZCAN
Canik Sancağı'nda Karantina Uygulaması ve Bundan Kaynaklanan Bazı Sorunlar (1910-1911) *371*
Rıza KARAGÖZ
Millî Mücadele Döneminde Karadeniz'deki Amerikan Savaş Gemileri *383*
Hikmet ÖKSÜZ- İsmail KÖSE
Amerikan Raporlarına Göre Samsun (9 Temmuz 1920 - 27 Ocak 1921) *405*
İbrahim TELLİOĞLU
İstiklal Harbinde Samsun'daki Amerikan Filosu *413*
Rahmi DOĞANAY
Millî Mücadele Başlarken Samsun ve Havalisinde Pontus Faaliyetleri *425*
Zekai GÜNER
Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri *439*
K. Tuncer ÇAĞLAYAN
Samsun'daki Mübadillerin Sağlık Sorunlarına Dair (1924-1925) *447*
Önder DUMAN
Samsun Konulu Tarih Araştırmaları *453*
Figen İPEK

İKİNCİ KİTABIN
İçindekiler

Sunuş *V*
Yusuf Ziya Yılmaz
Sunuş *VII*
Necmi Çamaş
Önsöz IX
Prof. Dr. Cevdet Yılmaz

16. Yüzyılda Sinop Tersanesi İçin Canik Sancağı'ndan Malzeme Temini *1*
Mehmet Ali ÜNAL
19. Yüzyılın Ortalarında Samsun Vakıfları ve Gelirleri *17*
Mehmet BEŞİRLİ
13275 Numaralı Evkâf Defterine Göre Canik Sancağı'nda Bulunan Vakıflar ve Muhasebeleri *33*
Mehmet BEŞİRLİ
İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre 1841 Yılında Samsun ve Çevresinde Ticaret *59*
K. Tuncer ÇAĞLAYAN
19. Yüzyılın İkinci Yarısında Samsun'da Deniz Ulaşımı *73*
İlhan EKİNCİ
İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Samsun (1908-1925) *101*
Enis ŞAHİN
Mütareke Yıllarında Samsun'un Ekonomik Durumu (1919-1920) *129*
Bünyamin KOCAOĞLU
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun Limanı *153*
Coşkun TOPAL
Samsun Sahil Demiryolu *157*
Nedim İPEK
Bir Savaş, Bir Kent; İkinci Dünya Savaşı ve Samsun *173*
Seher BOYKOY
Türk Kooperatifçilik Tarihi İçerisinde Samsun'un Yeri *189*
Özlem Y. KOCABAŞ
Küresel Rekabet Karşısında Samsun'daki İhracatçı Firmaların Rekabet Stratejıleri *201*
Dilber ULAŞ
Samsun Semt Pazarları *215*
Cevdet YILMAZ
Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun'un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Rolleri *233*
Necdet ÇAMAŞ
Türkiye Su Ürünleri Avcılığı Sektöründe Samsun İli Balıkçılığının Önemi, Sorunları ve Çözüm Önerileri *249*
Osman SAMSUN (vd.)

Sosyo-Ekonomik Kriterlere Göre Samsun İlinin Karadeniz Coğrafi Bölgesi ve Türkiye'deki Yeri *271*
H. İbrahim ZEYBEK
Dünyada ve Türkiye'de Termal Turizmin Önemi ve Havza Kaplıcaları *287*
Cevdet YILMAZ
Samsun İlinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi ve Bir Eğitim Programı Önerisi *307*
Eriman TOPBAŞ
Samsun İl Nüfusunun Sosyo-Ekonomik Yapısı, Demografik Nitelikleri ve Coğrafi Dağılış Özellikleri *323*
Cevdet YILMAZ
Samsun İlinde Nüfus Hareketleri *349*
Cevdet YILMAZ
Samsun İlinin Başlıca Coğrafya Özellikleri *379*
Ali UZUN
Samsun İlinde Etkili Olan Başlıca Doğal Afetler *405*
H. İbrahim ZEYBEK
Samsun Şehir Taşkınlarına Coğrafi Bakış *429*
Ali UZUN
Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler *439*
Ali UZUN
Şehirlerin Etki Alanlarının Ulaşım Sistemlerine Göre Değişmesi; Samsun Örneği *447*
Hamza AKENGİN
Kasabadan Şehre Geçiş Sürecine Bir Örnek: Engiz (Ondokuzmayıs / Samsun) *463*
Hamza AKENGİN
Tekkeköy Mağaraları *485*
Ali UZUN
Samsun Yöresi Coğrafya Araştırmaları *493*
Cevdet YILMAZ